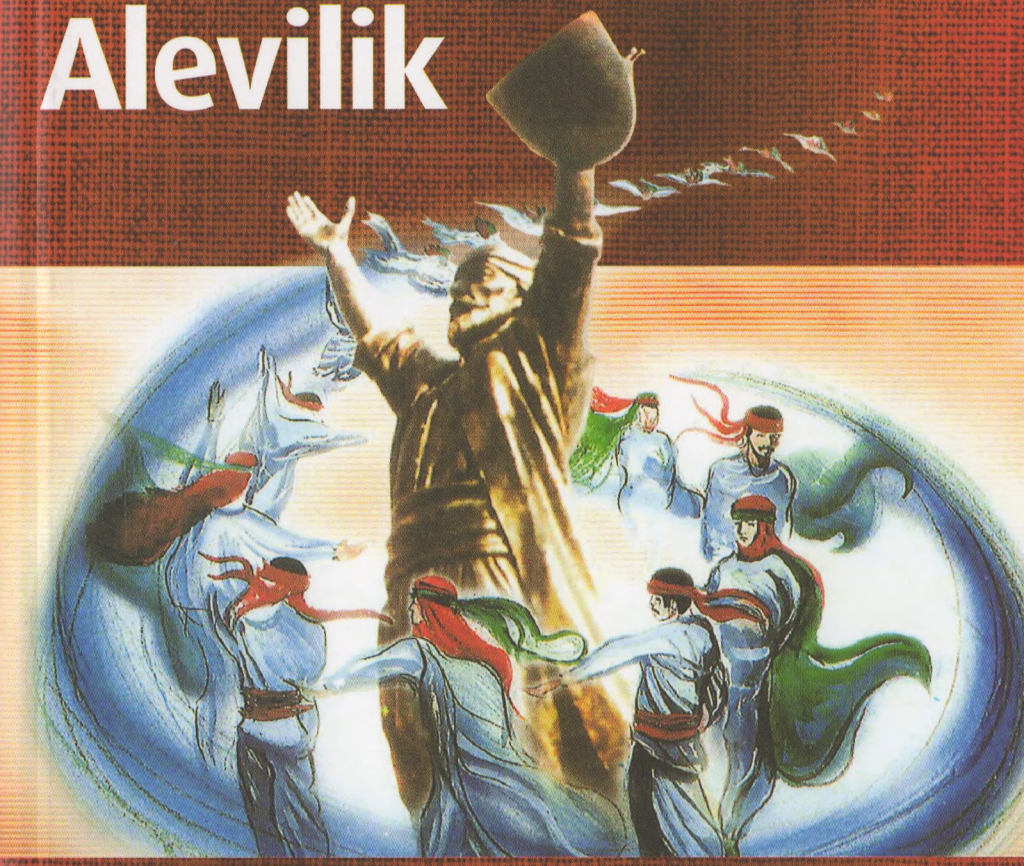
Kimlik Mücadelesinde Alevilik

Erdoğan Aydın

5. BASIM

Literatür®

Kimlik Mücadelesinde Alevilik

Erdoğan Aydın'ın yayınlanmış eserleri:

1992 "*Turan Dursun Araştırma ve İnceleme Ödülü*"nü alan "*İslamiyet Gerçeği*" adlı ilk kapsamlı çalışması; "*Kur'an ve Din*", "*İslamiyet ve Bilim*", "*İslamiyet'te Ahlak ve Kadın*", "*İslamiyet'in Ekonomi Politiği*" adlarıyla 4 cilt olarak yayımlandı.
Bu kitabı, 1994 yılında, "*Nasıl Müslüman Olduk?*" (28. Baskı) adlı popüler araştırması izledi.
1997 yılında İstanbul'un fethini incelediği; "*Fatih ve Fetih / Mitler ve Gerçekler*" (11. Baskı) adlı çalışması yayınlandı.
Bunu 1999 yılında; "*Osmanlı Gerçeği / 'Nizam-ı Âlem'in Gayrı Resmi Tarihi*" (12. Baskı) adlı Osmanlı İmparatorluğu'nu çözümleyen araştırması takip etti.
Son olarak 2012'de, Osmanlı'nın I. Dünya Savaşı'na katılış sürecini incelediği; "*Osmanlının Son Savaşı*" (5. Baskı) adlı çalışması yayınlandı.
Bunların yanı sıra yazarın, sempozyum tebliğleri ve yayınlanmış yazılarından derlenmiş 5 kitabı bulunmaktadır;
"*Milliyetçilik, Türkiye'nin Çıkmazı*" (2002, 5. Baskı)
"*İslamcılık ve Din Politikaları*" (2002, 4. Baskı)
"*Demokrasinin Dayanılmaz Ağırlığı*" (2005, 3. baskı)
"*Kimlik Mücadelesinde Alevilik*" (2005, 5. baskı)
"*Öteki Tarih*" (2007, 5. baskı)

Kimlik Mücadelesinde Alevilik

Erdoğan Aydın

LİTERATÜR YAYINLARI: 670
Erdoğan Aydın Kitaplığı: 04

KİMLİK MÜCADELESİNDE ALEVİLİK
Erdoğan Aydın

Kapak Resmi:
Pir Sultan Abdal Dergisi 52. sayıdan alınmıştır.

Birinci Basım, 2005
Literatür Yayınları'ndan Güncellenmiş Birinci Basım (5. Basım), Nisan 2013

Baskı ve Cilt:
Ezgi Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.
Çobançeşme Mah. Sanayi Cad. Altay Sok. No: 14
Çobançeşme, Yenibosna-İstanbul
Tel: (0212) 452 23 02

ISBN: 978-975-04-0632-4

© Copyright 2013, Literatür: Yayıncılık
Bu kitabın yayın hakları Literatür: Yayıncılık, Dağıtım,
Pazarlama San. ve Tic. Ltd. Şti.'ne aittir.
Kitabın tamamı veya bir bölümü hiçbir biçimde çoğaltılamaz,
fotokopi çekilemez, dağıtılamaz, yeniden elde edilmek üzere saklanamaz.

Sertifika No: 10843

LİTERATÜR®
Yayıncılık, Dağıtım, Pazarlama Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti.
İstiklal Caddesi, Emgen Han, No: 47 Kat: 4
Beyoğlu 34433 İstanbul
T 0(212) 292 4120
F 0(212) 245 5987
E literatur@literatur.com.tr
www literatur.com.tr

İçindekiler

Önsöz		vii
1.	Alevilik ile İslamiyet İlişkisi	1
	a. Alevilik ile Ali Arasındaki Gerçek İlişki Nedir?	3
	b. Alevilikte Başat Sorun: Ali'nin Anlamı	23
	c. Alevilikte Tanrı-İnsan İlişkisi	42
	d. Kur'an'dan Alevilik Çıkar mı?	55
	e. Aleviliğin Tanrıya, İbadete, Adalete Bakışı	66
	f. Aleviliğin Mitolojik Temeli ve İslam	80
	g. Alevi Kavramının Kaynağı ve Benimsenme Süreci	89
	h. Alevilik: Özgün Bir İnanç Sentezi	100
2.	Aleviliğin Tarih İçindeki Şekillenişi	127
3.	Alevilik ve Kürtler	199
4.	Osmanlı'da Yeniçeri - Bektaşi İlişkileri	229
5.	Alevi Sorunu ve İfade Özgürlüğü	255
6.	Tarih, Sosyoloji ve Siyaset Bağlamında Alevilik	283
7.	Nejat Birdoğan'ı Anmak; Alevi Gerçeğine Sadık Kalmak	309
8.	Sivas Katliamı'nın İkili Boyutu	315
9.	Alevilere Yönelik Resmi Politikanın Sonu: Gazi Direnişi	329
10.	Aleviliğin Yargılanması ve Rejimin Niteliği	335
11.	Yaklaşan Savaş Alevi Hareketinin de Sınavı Olacaktır	353
12.	Aleviler ve Avrupa Birliği (AB)	365
13.	Alevileri Ne Yapmalı?	379
14.	Sol Alevi Sorunu ile İlgilenmeli midir?	385
15.	Alevi Sorunu ve Sol Hareket	391
16.	Hacıbektaş'taki Kırılmanın Düşündürdükleri	397
Dizin		403

Önsöz

Anadolu'nun ezilen kimliklerinden Alevilik, hak mücadelesi ve örgütlenmesini yükselttiği oranda, gerek kendi içinde gerek onu asimile edenler nezdinde temel bir tartışma konusu haline geldi.

Alevi örgütlülüğü ve aydınlanmasının gösterdiği büyük atılım yanında çoğulculaşma baskısı yapan dünyanın yeni koşulları da, Alevi sorununun görmezden gelinmesini zorlaştırıyor.

Bu koşullarda Aleviliğin kamusal alana çıkışını engelleme ve ortadan kaldırma umutlarını yitiren egemenler, onu kendi dünya görüşlerine yedeklemeye, bölmeye ve en az hakla yetinmeye zorluyor.

Üstelik bugün egemen güçler içi bölünme nedeniyle taraflar, kendilerine uygun ve rakibine karşı kullanılabilecek Alevilik (ler) yaratmaya çalışıyor. Bu bağlamda Alevilerin eşit yurttaşlık mücadelesi, sorunları çözmek yerine çürütme ısrarındaki egemen çıkarlarca manipüle edilip etkisizleştirilmeye çalışılıyor.

Bu kendine yabancılaştırılma çabasında, ne yazık ki Alevilerin bir kesiminin de rol üstlendiği görülüyor. Aleviliğin 'en hakiki İslam' olduğu iddiası ve tabii sol düşmanlığıyla yürütülen bu çabanın, tarihleri boyunca Alevileri asimile etmeye çalışmış farklı odaklarca da desteklendiği görülüyor.

Özetle, Selçuklu ve Osmanlı'da kurumlaşan, Cumhuriyet'te de devam eden ve son dönemde egemenler içi bölünmeye bağlı olarak yeni bicimler alan öğütme ve çürütme iradeleri karşısındayız.

Farklı düzen ve devlet yapılarında suren bu öğütme ısrarının nedeni, eşitsizlik ve despotizme karşı Aleviliğin hümanist, eşitlikçi ve tebaalaşmaya itiraz eden kimliğinde belirginleşiyor.

***

Bu gerçeklerden hareketle elinizdeki kitap, öncelikle, Aleviliğin ne olup olmadığına ve tarih içinde nasıl şekillendiğine ilişkin iki temel soruyu, olabildiğince bütünlüklü ve gerekçeli olarak yanıtlamaya çalışıyor. Bu bağlamda, kendi öz yurdunda yasaklanıp meşruiyet alanı dışına itilmeye çalışılmasının teolojik nedenlerini ve tarihsel gelişimini anlatıyor.

Bu noktada belirtilmeli ki, bu kitaptakiler de dâhil, halen Alevi camiasında tartışılan görüşlerin değeri, Aleviliği Alevilik yapan inanç önderlerinin bize bıraktığı mirasın bilim namusu ile ölçülmesinde belirginleşecektir. Bu bağlamda, elinizdeki kitap, Aleviliğe yeni bir elbise giydirmek yerine, onun otantik bilgisini belirginleştirmeye çalışıyor.

Diğer yandan bu kitap, Alevilerin uğradığı büyük haksızlık ve baskılara işaretle, sorunun adil ve demokratik çözüm zorunluluğunu belirginleştirmeye ve çözümden kaçış yollarını tıkamaya çalışıyor.

Bir dinbilimci olarak Aleviliğin teolojisi, bir tarihçi olarak tarihsel şekillenişi ve bir sosyalist olarak bu toprakların sınıf mücadelesindeki tarihsel rolüyle doğrudan ilgiliyim. Bu bağlamda Alevilik bilgisi, benim için, Anadolu'nun kültür ve siyaset tarihinin aydınlatılması yanında, aynı zamanda eşitlik ve özgürlük mücadelesinin de olmazsa olmaz gereği.

***

Bu kitap, değişik zamanlarda hazırlanmış tebliğ ve yazıların gözden geçirilmesiyle oluştu. Bu 5. baskısını yaparken onu, iç bütünlüğü ve iddiaları açısından önceden de olması gereken iki yeni bölümle; a) *Alevilik ve Kürtler*, b) *Alevi Sorunu ve İfade Özgürlüğü* adlı iki makaleyle tamamladım.

Eşitlik, özgürlük ve kardeşlikle, Pir SultanAbdal'ın "dünyada cennet" dileğiyle.

Erdoğan Aydın
Mart 2013/ İstanbul

ALEVİLİK İLE İSLAMİYET İLİŞKİSİ

Nejat Birdoğan ve İsmet Zeki Eyuboğlu'na saygıyla...

Alevilerin günümüzde en çok tartışılan sorunu, Aleviliğin İslamiyet karşısındaki konumunun, İslamiyet'le olan ilişkisinin ne olduğudur. Bu konuda getirilen açılımların birbirleriyle sergilediği zıtlık ve giderek Alevi camianın bu tartışma etrafında yaşadığı bölünme, dahası düşmanlaşma, sorunun önemini daha da arttırmıştır. Söz konusu ayrışma, aynı zamanda tarafarın devlet, milliyetçilik, laiklik, demokrasi, siyaset ve uluslararası konulardaki duruşlarını da belirleyen bir anlam taşıyor. Bu anlamda sorun sadece teolojik ve akademik bir araştırma konusu değil, aynı zamanda politik bir sorundur. Bu ise sorunun aydınlatılmasının önemini daha da arttırıyor.

Kuşkusuz inanç alanının salt olgular temelinde aydınlatılması her zaman mümkün değildir. Çünkü, inanç alanı bilim dünyasının içsel mantığından temel ayrımla, duyum, koşullanma ve çıkarlarla belirlenen bir alandır. Dolayısıyla en sağlam kanıtların ortaya konulması halinde bile siyasal, sosyal, sınıfsal ve psikolojik nedenlerle belirlenen ayrışmaların önünü almak mümkün olamayabilir. Modernleşme koşullarında ise bu bölünme ve yeniden saflaşmalar daha da kaçınılmaz hale geliyor. Çünkü, bizzat o inançları ortaya çıkaran ve onlarla örtüşen maddi koşullar değişmiştir.

Geçmiş koşullarda belirlenmiş belli bir inanç kökeninden gelen insanların, günümüzde modernleşmeyle birlikte farklılaşan sorunların temelinde, yeniden saflaşması ve bunun sonucunda tarihle inanca bu farklılaşan pencerelerden yaklaşması da kaçınılmazdır. Bununla birlikte sorunların, bu çerçevede Aleviliğin gerçekte ne olup olmadığı sorusunun bütünüyle belirsizleştiği düşü-

nülmemelidir. Aksine bu çerçevede de sorunun olabildiğince belirgin kılınması, amiyane tabirle sap ile samanın birbirinden ayrılması mümkündür. Dahası, işin içine giren tahrifat ve demagojilerin, modern dönemin koşulları gereği çok daha ince ve egemen çıkarlarca biçimlenmesi de sorunun aydınlatılmasının önemini arttırıyor. Çünkü tarihsel Alevi önderlerinin, yaşadıkları çıplak zor nedeniyle başvurmak zorunda kaldığı takiyyenin, günümüzde bize "hakikat" diye sunulmaya çalışıldığı, daha kötüsü bu takiyyenin bile çok daha geriye çekildiği koşullarda yaşıyoruz.

Özetle, tarihsel bir olgu olan Aleviliğin İslamiyet karşısındaki konumunu belirginleştirmek, günümüz koşullarında hem mümkün hem de yaşamsal bir sorun özelliği kazanmıştır. Bu noktada tayin edici öğe, Aleviliğin hangi tarihsel koşulların ürünü ve nasıl bir teolojiye sahip olduğunun yanı sıra, onu esas olarak hangi kaynaklardan öğreneceğimiz sorunudur. Sorun bu bilimsel temelde incelendiğinde, hem Aleviliğin ne olup olmadığını aydınlatmak hem de İslamcılığın artan etkisinin ve Osmanlı'yı takiben Cumhuriyet'in de halka kimlik dayatma politikasının Alevilikte yarattığı tahribatı açığa çıkarmak kolaylaşır.

Kuşkusuz temel özdeyişlerinden birinde de belirtildiği gibi, Alevilikte; "yol bir sürek bin bir"dir. Bu durum onun, hem demokrasi ve çoğulculukla uyumunu hem de inanırlarına dogmatizmden uzak, farklılaşan yorumlar geliştirme özgürlüğü sunan niteliğini gösterir. Yani onun "bir olmak diri olmak" şeklindeki bir diğer özdeyişi, tekçi/tevhitçi totalirzmden uzak bir anlam taşır. Kuşkusuz sürek'i de tekleştiren ve dogmalaştıran Sünni ve Şiî ortodoksluğu bile, değişen hayat ve farklı çıkarların kaçınılmaz sonucu olarak binlerce mezhep, hizip, tarikat ve cemaate bölünmekten kurtulamayacaktı. Ancak bunlar, Alevilikten temel ayrımla, farklı sürek'leri meşru kabul etmeyen, kendi içlerinden çıkan farklılıkları "sapkın", "Rafızî", vb. ifadelerle dışlayıp, güçleri yetiyorsa kılıç zoruyla tasfye eden bir zihniyete sahiptirler. Buna karşılık Alevilik, hem içinde hem de dışında gelişen farklılıkları meşru gören bir felsefeye sahiptir.

Bununla birlikte onun her kalıba girebilen ilkesiz, özsüz bir anlayış olduğu düşünülmemeli. Bu noktada öncelikle belirtilmelidir ki, 12 İmamcı yapısına rağmen Şiîlik, Alevilik denen bu

yolun içinde değil, tamamen dışında bir yoldur. Anadolu Aleviliğinin, "bin bir" süreğe ve zaman içinde bağdaşmacı bir şekilde yeni öğeleri içine alarak gelişmesine rağmen, "yolunu" belirleyen, başta Şiîlik olmak üzere diğer inançlardan farklılaştıran ve üstelik tüm *iç* esnekliğine rağmen oldukça net olan bir özü bulunmaktadır.

Peki, ama onun bu özünü belirleyen nedir? Bu öz; Tanrı, insan, inanç ve toplum tasarımlarında kendini ortaya koyacaktır. Bu bildirinin amacı da işte bu yolu / özü belirginleştirmeye çalışmaktır. Bunun için ihtiyacımız olan şeyse, onun asli ve öncelikli kaynak ve dayanaklarını nerede arayacağımız sorununda düğümlenmektedir. Bu bildiri, Aleviliğin teolojisi ve tarihsel şekillenmesi ışığında onun özünü / yolunu belirginleştirmede başvurulacak öncelikli kaynakların, Alevi ozanların deyişleri, yaşam tarzları, tarihsel misyonları olduğu düşüncesindedir. Bu yazıda seçilen yol da işte bunu anımsatmak ve gerekçelendirmek olacaktır.

Kuşkusuz Alevilik gibi bin yılı aşkın bir tarihsel, teolojik şekillenmeyi böylesi sınırlı bir bildiride bütün ayrıntılarıyla irdelemek olanaksız. Ancak bu bildiri, sapla samanı birbirinden ayırmayı sağlayabilirse zaten misyonunu yerine getirmiş olacaktır ki, bu konuda iddialıdır.

Özetle bu bildirinin amacı, yolun/özün ne olduğunu yeniden anımsatmaktır ve Alevi inanç önderlerinin deyişleri aracılığıyla bunun büyük bir açıklıkla yapılabileceği iddiasındadır. Bundan ötesi, yani bin yıllık tarihte nasıl yol alındığı, hangi etnisite, inanç grupları ve coğrafyaların kültürlerinden etkilendiği gibi, üzerinde uzun araştırmalar yapılıp uzun kitaplar yazılması gereken ayrıntılarıysa başka çalışmalara bırakmaktadır.

a) Alevilik ile Ali Arasındaki Gerçek İlişki Nedir?

Sorunun tartışılması ve aydınlatılması çabasına, temel önemi noktasında tüm farklı yaklaşımların uyum sağlayabileceği öğeden, yani "Ali" kavramından başlamak doğru olacaktır. Çünkü Alevilikte en tartışma götürmez gerçek; "Ali"nin başat rolüdür. Gerçekten de Alevilikte başat bir anlam taşıyan "Ali" kavramı,

tüm Alevilik tanımlamalarında ortak paydayı oluşturmakta, ancak yine tüm ayrılıklar da bu "Ali"nin ne, kim ve nasıl olduğu meselesinde düğümlenmektedir. Özetle "Ali", Aleviliği diğer tüm inançlardan ayıran belirleyici ögesi (alâmeti farikası) olmanın yanı sıra, aynı zamanda bugün yaşanan kendi iç ayrışmalarını da belirleyen anahtar kavramdır.

Bu durumda Aleviliği Ebu Talip'in oğlu ve Muhammet'in önce kuzeni, sonra damadı olan Ali'den öğrenmek, ilk anda en doğal davranış olacaktır. Ne ki bu, Ali'den, yani onun yaşamı ve ona atfedilen sözlerden öğrenilecek bir "Alevilik" ile Aleviliğin yüzyıllardır yaşanagelmiş halini kıyasladığımızda, çok farklı, dahası pek çok noktada zıt bir gerçeklikle karşılaşıyoruz. Demek ki, kavramların kaba algılanışından harekede varılacak kaba sonuçlardan çok daha karmaşık bir sorun ile karşı karşıyayız.

O halde Alevilikteki Ali algısına girmeden önce bu tarihsel Ali'ye, onun tarihte ve inançta nasıl durduğuna ilişkin bazı ön anımsatmalar yapmak gerekiyor.

Bilindiği gibi Ali bin Ebu Talip, kendisine ilişkin hemen hemen her bilgiye sahip olduğumuz bir tarihsel şahsiyettir. Aleviliği bu Ali'den öğrenmeye kalktığımızda, öncelikle onun Muhammed dönemi hayatında, bir fetihçi ve şeriatçı kimliğiyle karşılaşıyoruz, ki Aleviliğinin temel değerleriyle Ali'nin bu kimliğini bağdaştırmak neredeyse olanaksızdır. Ali'nin, hilâfet yarışını kaybettiği Muhammet sonrası dönemindeyse, durumun görece farklılaştığını görüyoruz. Bu ikinci dönemdeki Ali'nin hayatında Anadolu Aleviliği ile uyuşan adaletçi öğeler söz konusu. Ancak bu dönemde yaşananlar ve Ali'ye atfedilen sözlerde de Anadolu Aleviliği açısından kabul edilemez ciddi sorunlar mevcut.

Örneğin; "Biat'ten dönenlerle savaştım, gerçekten sapanlarla mücadele ettim, dinden çıkanları kahrettim"(1) "(...) benim sözlerimi duydukları halde itaat etmeyip isyan edenlere, öleceğim güne kadar yürür de yürürüm, vurur da vururum",(2) "Savaş (cihat), İslam'ın en yüce rüknüdür"(3) gibi sözler bu tarihsel

(1) *Nehc'ül Belaga*, Der Y., s. 133.
(2) Age, s. 201.
(3) Age, s. 110.

Aliye aittir. Bunları diyen ve hayatından da çok iyi bildiğimiz gibi uygulayan bir Ali'nin, Alevilerin tahta kılıçlı Ali'sinden farklı olduğu açık.

Yine onda; "(...) kadınların kaygıları dertleri, dünya ziynetiyle bezenmek, dünyada bozgunculuk etmektir",(4) "Sakın kadınlarla danışma, onların reyleri zayıftır, azimleri gevşektir"(5) gibi yaklaşımlar görürüz ki, bunların Aleviliğin kadına bakışıyla da uyuşmayan, şeriatçı yaklaşımlar olduğu açık.

Bunlar bir yana, Anadolu Alevi geleneğinin tarihsel ve teolojik olarak incelenmesi halinde açıklıkla görülebileceği gibi, *Nehc'ül Belaga* hiçbir dönemde Alevi kaynağı olmamıştır. Seyyit Radî (ö. 1015) tarafından, derlenen *Nehc'ül Belaga*, Alevilikten apayrı bir teolojinin, Şiîliğin kaynağıdır. Bunu, geleneksel Alevi inanç önderlerinin ona atıf yapmamış olması yanında; Alevi deyişleri, inanç ritüelleri ve Alevi teolojisiyle kıyasladığımızda da net olarak görüyoruz. Dahası Ali'den 400 yıl sonra, Şiî inancın gereksinimleri ve algısı çerçevesinde yapılan bu derlemenin, (Sünni ortodoksinin bile Muhammet'ten 200 yıl sonra derlenen hadis külliyatını sorgulamaya başladığı bir zaman diliminde) günümüzün kimi Alevilerince artan oranda başvuru kaynağı haline getirilmeye çalışılması, Alevilerin, halen birileri eliyle sürüklenmeye çalışıldığı bağnazlığı göstermek açısından da önemlidir. Dahası Seyyid Radi derlemesi olan *Nehc'ül Belaga*'yı ve ondaki tarihsel Ali'yi esas almamız halinde, Alevilerin bin yıldır reddettiği ibadet anlayışı ve şeriatçı teoloji, karşı durulamaz bir emir haline gelir. Nitekim *Nehc'ül Belaga*'daki tarihsel Ali, aynen şunları emreden bir imam, bir halife, bir ayetullah olarak karşımıza çıkmaktadır:

"Namaz her temiz kişinin Tanrı'ya yaklaşmasıdır. Hac, her zayıfın savaşıdır. Her şeyin zekâtı vardır, bedenin zekâtı da oruçtur. Kadının savaşı ise, kocasıyla iyi geçinmesidir."(6) "Namazı vaktinde kıldır (...). Bil ki yaptığın, yapacağın her şey namaza bağlıdır."(7) Allah "hürmeti vacip olan evini (Kâbe'yi)

(4) Age, s. 193.
(5) Age, s. 344.
(6) Age, s. 390.
(7) Age, s. 364.

ziyaret edip haccetmenizi size farz kıldı, o evi halka kıble kıldı."[8] Devamla; "Noksan sıfatlardan münezzeh olan Allah'a yönelenlerin yapıştıkları en büyük vesile, ona ve Resul'üne inanmak ve yolunda savaşmaktır. Savaş İslam'ın en yüce rüknüdür. (...) Ve namaz kılmaktır, çünkü bu dinin esasıdır. Ve zekât vermektir, çünkü bu gerekli bir farzdır. Ve Ramazan ayının orucuna tatmaktır, bu da azaptan bir kalkandır. Ve Kâbe'yi ziyaret etmektir, hacdır, umredir; bunlar da yoksulluğu giderir(...) Peygamberin sünnetine uyun."[9] Yine "Kur'an'm ipine sarıl, onu kendine öğütçü bil, tam helâlini helâl tanı, haramını haram"[10] kıl diyen Ali, taraftarlarına; "Allah'ın kitabını öğrenmeni, tevilini (hayata uyarlamasını) bilmeni, İslam şeriatını ve hükümlerini, helâlım ve haramını iyice anlamanı vasiyet ediyorum"[11] der. "Allah'ın farzlarını yerine getirmeyi" emreder.

Görüldüğü gibi, örneğin bir Halife Ömer'den, Osman'dan farkı, inanç algısı düzleminde değil, bu inancın sadece kimi ayrıntılarda belirginleşen bir Ali şahsiyetiyle karşı karşıyayız. Savaş, kadın, namaz, hac, umre, oruç, farz, kıble, dinin esası, şeriat ve Kur'an'ı, onların haramları ve helâlleri, yani kadına, içkiye, kâfire bakışı, vb. bir bütün olarak Ortodoks bir bakış açısıyla karşı karşıyayız.

Dahası Nehc'ül Belaga'daki Ali, Aleviliğin temel teolojik ögesi olan ve en tipik yansımasını (daha sonra göstereceğim gibi) bizzat Ali'nin şahsında gösteren hulûl inancını da kesin bir dille reddeder; "Seni yarattıklarından bir şeye denk tutan, seni onunla bir sayar; seni bir şeyle denk sayan, hükmü yerinde ve apaçık olarak indirdiğin ayetlerine kâfir olur."[12] Oysa Alevilik, Yunus Emre'nin; "Ete kemiğe büründüm / Yunus diye göründüm" veya "Mansur Ene'l Hak söyledi / Haktır sözü Hak söyledi" gibi deyişlerde görüldüğü gibi tam tersi bir teolojiye sahiptir.

---

(8) Age, s. 26.
(9) Age, s. 110.
(10) Age, s. 349.
(11) Age, s. 338.
(12) Age, s. 41, ayrıca s. 36-7.

Dahası buradaki Ali, öbür dünya (ahiret) eksenli bir teolojiye sahiptir; "Bil ki sen ahiret için yaratıldın, dünya için değil. Yok olmak için halkedildin, kalmak için değil. Ölüm için varsın sen, yaşamak için değil (...)."[13] Yine Ali'nin Selman'a[14] yolladığı mektupta; "Dünya, dokunulunca ele yumuşak gelen, fakat zehiri insanı öldüren yılana benzer. Dünyada elde ettiğin, seni aldatan, sana hoş gelen şey az bile olsa gene ondan yüz çevir"[15] der. Kendi doğallığında; "Öyle bir andasınız ki kıyamet nerdeyse kopacak"[16] diyen bu anlayış, hayatı bir cennete çevirme arayışını reddetmesi bir yana, bilim dışı ön yargı ve korkutmacanın ürünü olup, Tanrı karşısında "alçalma", "ululanmama" ve sorgusuz bir şekilde emirlere ve kadere itaati öngörmektedir. Ki yine sonradan göstereceğim gibi, bu anlayış da Alevi teolojisine bütünüyle terstir.

Nehc'ül Belaga'daki Ali'nin, önceki halifeler Ömer ve Osman'la ilişkisi de Alevi bilinçaltında olduğundan bütünüyle farklıdır. Örneğin Ömer, İran fethine ordusunun başında katılmak istediğinde, onu; "Sen değirmen taşının mili ol, savaş değirmenini Arap'la döndür; onları savaş ateşine sok, sen girme" diyerek güvende tutmaya çalışır. Ömer'i meşru "buyruk sahibi" olarak gören bu Ali, onu, "Boncuk dizilen ipe" benzeterek, "İplik koparsa düzen bozulur"[17] diye kollar. Dahası, "Savaşa katılıp alt olduğun takdirde, Müslümanlar (...) senden sonra sığınacakları birisini bulamazlar", ama sen sağken yenilseler de "Müslümanların sığınağı güvenci olursun."[18] diyerek

---

(13) Age, s. 341.

(14) Alevilerin Selman-ı Farisî adıyla ulu bellediği ve sonradan irdeleyeceğimiz Alevi mitolojisi Kırklar Cemi'nin ikinci önemli şahsiyeti olan Selman, önceden esir düşmüş eski bir Zerdüşt olup, sonradan Müslüman olmuştur. Şia İmamiye'ye göre Erkan-ı Erbaa (dörtlü erkân)'dandır. Alevilerin özellikle Selmanı-ı Farisî diye anıp kutsadığı bu tarihsel şahsiyet hakkında, 12 İmamlardan Muhammet Bakır'ın; "Selman'a, Selmanı-ı Farisî demeyin, Selman-ı Muhammetî deyin, o biz Ehl-i Beyt'tendir" diye uyarı yapma gereği duyduğu bilinmektedir. (Bkz., *Nehc'ül Belaga*, s. 296)

(15) Age, s. 295.

(16) Age, s. 123.

(17) Age, s. 176

(18) Age, s. 177.

Ömer'e verdiği önemi gösterir. Dahası Peygamber'in damadı Ali'nin Ömer ile ilişkisi, ona kızı Ümmü Gülsüm'ü verecek denli yakındır. Bütün bunlardan da anlaşılacağı gibi, tarihsel Ali'nin Ömer'le ilişkisi, Aleviliğin Alisi'nin Ömer'le ilişkisinden kökten farklıdır.

Ali'nin Osman ile ilişkisi de, tıpkı Ömer'le ilişkide gördüğümüz gibi iki farklı Ali düşünmemizi zorunlu kılmaktadır. Osman'ın Hilâfet tarzından şikâyetlerin artması, halkın ona karşı ayaklanacak noktaya gelmesi üzerine Ali, uyarmak üzere yanına vardığı Osman'a; "Bir şey bilmiyorum ki sen onu bilmeyesin (...) Bir şeyde senden ileri geçmiş değiliz ki onu sana haber verelim (...) Resulullah'a, Allah'ın salâtı ona ve soyuna olsun, [muhalif önderlerden-EA] daha yakınsın (...) Allah için olsun, bu ümmetin öldürülecek imamı olma (...) Mervan'm istediği yere sürüp götürdüğü bir mal olma"(19) diye övgülerle ikna etmeye çalışır. Halkın ayaklanıp Osman'ı öldürmesi sonrasında ise, Muaviye'ye yazdığı mektupta; "Osman'ın kanma girenlerden tamamıyla beri, halkın içinde o kandan en sorumsuz"(20) kişi olduğu şeklinde kendini savunur.

Görüldüğü gibi Ali'nin, Hilâfet hakkı konusunda kendisinden önceki Halifelere karşı bir itirazı olmadığı gibi, bıçağın kemiğe dayanması üzerine, Osman'ın bin köle-korumasıyla birlikte öldürmesi sürecinde de taraf olmamış, aksine Osman'a karşı ayaklanan halkı yatıştırmaya çalışmıştır. Nitekim malikânesini kuşatan ayaklananlara karşı Osman'ın yardım istemesine karşılık; "Osman beni, tarlayı sulamak için su taşıyan deveye benzetmek istiyor (...) And olsun Allah'a ki, aleyhine kalkışanları, suçlu olacağımdan korkacak bir dereceye dek yatıştırdım"(21) açıklamasında bulunmuştur. Özetle Ali'nin Ömer ve Osman'a karşı Hilâfet hakkı talebinde bulunmadığı, onlara karşı programatik temelli bir muhalefet sürdürmediği, hilâfet hakkını sadece Muaviye'ye karşı savunduğunu görüyoruz.

---

(19) Age, s. 179-80.
(20) Age, s. 305.
(21) Age, s. 185.

Son olarak anımsanması gereken bir öğe de eşitlikçi görüşleri ve dönemin İslam egemenlerinden programatik farkını kararlı bir şekilde dillendiren Ebu Zerr'in başına gelenler karşısında, Ali'nin hayırhah tavrıdır. Ebu Zerr, Şiî gelenekçe "Erkan-ı Erbaa"dan sayılan ve Muhammet tarafından da; "Yeryüzünün en doğru sözlü insanı" ilân edilen kişidir. Suiistimallerin iyice gemi azıya alması üzerine, özellikle Kur'an'ın, haksız yere insanların mallarını yiyen, altını ve gümüşü biriktirip Allah yolunda harcamayanlara elemli azapla tehditte bulunan Tevbe-34. ayetini kendine bayrak edinen Ebu Zerr, o zamana kadarki muhalefetini daha yüksek sesle dile getirmeye başlamıştır. Bunun üzerine Osman, Ebu Zerr'i dövdürterek, Muaviye'nin vali olduğu Şam'a sürgün eder. Ancak Ebu Zerr orada da susmaz, Muaviye'yi, sefh yaşamı nedeniyle eski İran Kisralarma benzeterek açık muhalefetini sürdürür. Bunun üzerine Muaviye onu ağır eziyetlerle Medine'ye sürgün eder. Ancak mücadelesini sürdürmesi üzerine, bu kez Rebeze'ye sürgün edilir ve tüm bu eziyetlerin sonucunda orada ölür. Muktedirler onun muhalefetini Ali ile ilişkilendirseler de, o, Ali'den açık bir destek alamaz. Ali'nin Ebu Zerr'e desteği, Rebeze'ye sürgün edildiği bu kritik aşamada bile; "Ey Ebu Zerr, sen Allah için öfkelendin (...) Toplum, dünyaları için senden korktu (...) Senden korktukları şeyi bırak ellerine (...) Onlara menettiğin şeye ne düşkündür onlar (...) Pek yakında bilir, anlarsın, kim kâr etmiş (...)"[22] şeklinde bir uğurlama tavsiyesinden ibaret kalır. Dikkat edilirse dünyadaki adaletsizliğe baş kaldıran Ebu Zerr'e karşılık, kurtuluşu ahirette gösteren, eşitlik ve adalet mücadelesinden vazgeçmesini öneren bir Ali ile karşı karşıyayız.

Bütün bu birinci kaynak Nehc'ül Belaga'dan aktarmaların ışığında, artık daha rahat söylenebileceği gibi, tarihsel Ali'nin, şeriatçı kimliği ve cami imamlığı dâhil İslamî gelenek içinde olması bir yana, Ebu Bekir, Ömer ve Osman'ın hilâfetini kabullenmesi, onlardan temelli bir farka sahip olmanın doğal gereği olarak, açık bir karşı duruş içinde olmaması, Alevilik gerekçelendirmeleri açısından hep ciddî birer sorun alanı oluşturuyor.

---

(22) Age, s. 182.

Aleviler arasında yaygın kabul gören; "400 kadar Ali yanlısı ayetin Osman tarafından Kur'an'dan çıkarıldığı"(23) iddiası, bizzat Ali'nin bu Kur'an'a, halifelik yaptığı dönem de dahil, hiçbir şekilde karşı çıkmadığı, dahası onu esas kabul ettiği bilinmektedir. Nitekim Muaviye'nin Sıffm Savaşı'nda bu Kur'an'ın sayfalarını askerlerinin mızraklarına taktırması üzerine savaşı bıraktığı gerçeği ışığında, Alevilik ile tarihsel Ali gerçeği arasındaki ciddî sorunu daha da artıyor. Özetle; Osman'ın topladığı Kur'an'a karşı çıkmamış, ondan sonra hilafet ettiği dönemde de başka bir, "hakiki" Kur'an'ı ortaya çıkarmak için çaba sergilememiş, bilinen Kur'an'ı sahiplenmiş bir Ali ile karşı karşıyayız. Bütün bunlar Alevilerin Kur'an'a ilişkin rezervlerinin, "onun değiştirildiği", "Ali ve Ehl-i Beyt ile ilgili ayetlerin çıkarıldığı" gibi iddialarının gerçekte Ali'ye rağmen biçimlendiğini, Kur'an hükümlerini uygulamamak için geliştirdikleri gerekeler olduğunu gösteriyor. Tabii bunlar aynı zamanda Alevilerin "Ali"sinin de tarihsel Ali'den öte, aşkın bir şahsiyet olduğunu gösteriyor.

Diğer yandan Aleviliği, Halifeliğin kimin hakkı olduğu sorunu üzerinden şekillendirmeye çalışmak da bir diğer ciddi sorun. Böyle bir yaklaşım, sadece İslamiyet'ten değil, Hıristiyan ve Musevilikten de apayrı bir teolojiye sahip, özgün bir inanç olan Aleviliği hiç anlamamak, fazlasıyla hafife almak, onu bir hilafet, bir kariyer çatışmasının ürününe indirmek demektir. Dahası demokratik bir öz taşıdığına inanılan, Bektaş-i Veli'nin ifadesiyle "bel evlatlığını" değil, "yol evlatlığını" esas kabul eden, bilgiyi ve kemaleti esas alan bir anlayışı, soy kaynaklı bir hak talebi temelinde anlamlandırmak da Alevi felsefesi açısından aşılamaz bir handikap olacaktır. Esasen Ali'ye atfedilen; "Nesebinle değil, edebinle öğün" özdeyişinin mantığı da bunu gerektirir. Ancak Nehc'ül Belaga'nm tanıklığındaki Ali'nin, halkçı bir tutum sergilemekle birlikte, soya dayalı üstünlük vurgusu yaptığını görüyoruz. Örneğin; Muaviye ile yaptığı polemiklerde; "(...) Muhacir azat edilene benzemediği gibi, soyunda şüphe olmayan

(23) Anton J. Dierl, *Anadolu Aleviliği*, Ant Y., s. 93.

da soydan gelene benzemez"[24] diyecektir. Yine ordu seçimi sırasında, "(...) toplumun soy-boy bakımından şerefilerinden, temiz ev bark sahibi olanlarından (...)"[25] vurgusu ona aittir.

Buna karşılık göçebe ortaklaşacı bir hayattan gelenlerin, ezilen ve dinsel asimilasyona uğrayanların inancı olarak belirginleşen Alevilik, soy davası da güden aristokrat bakışından farkla, insanlar arasında soylu ve soylu olmayan ayrımı yapmaz. Yapamaz, çünkü kendisi, soyluluk övüncü geliştirebilecek toplum biçimleri ve maddi koşulların dışında oluşmuştur. Aşağıdakilerin ve göçebe ilişkilerin inancı olarak biçimlenmiş olması nedeniyle soy davası güdüp soy övüncü geliştirebilmekten uzaktır. Böyle bir yaklaşımın bizzat kendi maddî gerçeğini inkâr etmek anlamına gelmesi bir yana, Alevilik, insanlar arası ayrımı aşıp kavimleri ve inançları eşit kabul eder. Kaldı ki, çağdaş insanlık değerlerinin de gösterdiği gibi bu özelliği onun eksikliği değil, üstünlüğüdür. Esasen onun soyluluk övüncüne bulaştırılması, inanç önderleri üzerinden Alevi toplumunu kontrol altına almak amacıyla egemenlerce üretilip, secere dağıtımıyla kurumlaştırdıkları dışsal bir eklemedir. Bu yolla dedelik kurumuna sosyal bir etkinlik arttırma faktörü eklenmiştir. Bu ekleme, otoritelerini arttırdığı için dedelerce kabul görmüş olmakla birlikte, maddî bir gerçeklik taşımamaktadır.

Özetle, Ali'nin ölümü sonrası Ali'ye atfedilen sözler ve yaşamına dair olumluluklar üzerinden belirlenecek bir "Alevilik", Alevilik gerçeğine uygun düşmeyecek, dahası Alevi felsefesi açısından aşılamaz sorunlara neden olacaktır. Çünkü buradaki görece olumluluklar, yukarıda da işaret ettiğim gibi şeriat geleneği içinde ve ona kıyasla belirlenen olumluluklardan ibarettir. Oysa Aleviliğin inanç tarihi, bizzat şeriatın, bir bütün olarak reddi ve ona karşı direniş üzerinden biçimlenmiştir. Dahası birazdan göstereceğim gibi Aleviliğin Ali algısı, söz konusu bu tarihsel Ali'de olmayan, onu niteliksel olarak aşan özellikler taşır.

Bu noktada Ali'nin tüm olumlu özellik ve Ehl-i Beyt'in başı olmaktan gelen avantajlarına rağmen hilâfet savaşlarını kaybet-

---

(24) *Nehc'ül Belaga*, s. 312.
(25) Age, s. 373.

mesine ilişkin de bilimsel ve soğukkanlı bir açılım yapmaya gereksinim olacaktır. Ali kaybetmiştir; çünkü ilk halife atamasında siyasî önder olabilecek otoriteye sahip değildir. Dolayısıyla egemenler kendi aralarında ittifak edilebilecek kişi olarak Ebu Bekir üzerinde uzlaşmışlardır. Ali, bu dayatmayı önce kabul etmek istememiş, ama açıktan bir itiraz tutumu da sergilememiştir. Dahası eşi Fatma'nın ölümü sonrasında Ebu Bekir'e biat ettiği de bilinmektedir. Ardından Ebu Bekir tarafından atanan Ömer'e de biat etmiş ve üstelik kızı Ümmü Gülsüm'ü de Ömer'e eş olarak vermiştir. Ömer'in mizanseniyle atanan 6 kişilik Şûra'nın seçtiği Osman'ın halifeliğini de kabul etmiştir. Ömer ve Osman dönemlerindeki gelişmelerse, artık itiraz edilemez bir şekilde sıranın kendisine geldiği sanılan Ali'nin, halife olmasını iyice olanaksızlaştırmıştır.

Her şeyden önce, Ömer ve Osman dönemlerinde gerçekleşen fetih ve talanlarla oluşan olağanüstü servet birikimi, gücün belli ailelerde birikmesini ve buna bağlı olarak İslam içi görece idealizmin bütünüyle kaybolmasını sağlamıştır. Ali, bu dönemdeki istismarlardan uzak kalmış, ancak ezilen ve dışlananların haklarını da yeterli kararlılıkla savunmadığından, onlar nezdinde de yeterli güç birikimi sağlayamamıştır. Ebu Zerr'in yalnızlığı bir yana, Osman'a karşı gerçekleşen büyük halk ayaklanmasının önderleri bile önce Ali'nin etrafında toplanmak istemişti. Ancak Ali'nin gösterdiği kararsızlık sonucunda ondan umudu keserek ve ona rağmen ayaklanmışlardır. Öyle ki; ayaklanmanın başladığı, halkla Osman'ın askerleri arasında kıran kırana savaş olduğu en kritik dönemde bile Ali, ayaklanmacılarla Osman arasında gidip gelmiştir. Ve nihayet Osman sonrası sonuncu iktidar şekillenmesinde egemenler, kendileriyle tam işbirliği yapmayan, dünyalık peşinde koşmayan, fakirlerin haklarından, paylaşımcılıktan söz eden şahsiyetten hoşlanmamış, tam kendilerinden saymamış, başlarında görmekten de hazzetmemişlerdir.

Bu dönemde iktidar talebinde bulunup, Osman zamanında ciddi bir güç elde etmiş olan Muaviye ile arasında ciddî bir kan davası bulunmaktadır. Muaviye, İslam'a karşı mücadelenin önemli ismi Ebu Süfyan'ın oğludur. Ali ise bizzat kendi ifadesiyle "Bedir (savaşı) gününde atanı (Muaviye'nin dedesi Utbe),

dayım (Velid), kardeşini (Hanzala) öldüren"[26] kişidir. Egemenlerin çoğunluğunun gönlü Muaviye'den ve onun Ali'yi saf dışı bırakmasından yanadır. Çünkü kendilerindendir. Egemenlerden yana bu dezavantajları bir yana Ali, bu kritik süreçte de ikircikli davranacak ve taraftarları içindeki en alttakilerin, yani Haricîlerin desteğini kaybedecek, dahası öldürülmesi de dâhil onları karşısında bulacaktır.

Özetle Ali, dönemin fetih gelirlerinden palazlanan egemenlerinden olmadığı gibi, onların suiistimallerine de bulaşmamıştır. Ancak hayatı boyunca gözettiği en alttakilerin de temsilcisi olmamış, onlarla da özdeşleşmemiştir. Bizzat Kur'an'ın ve İslamiyet'in yapısı da bunu engellemitir. Bütün temiz, dayanışmacı ve mert kişiliğine rağmen, tarihin kendisine sunduğu iktidarın gereklerini yüklenememiş, kritik aşamalarda alması gereken tutumları alamamıştır. Ne Musa'ya (egemenlere) ne de İsa'ya (ezilenlere) baş olamayarak siyaseten devre dışı kalmıştır. İslamiyet ise, egemenlerle kavgalı olduğu ilk Mekke döneminde gösterdiği görece adil tutumu, Medine'deki iktidar döneminden itibaren artan oranda kaybetmeye başlamış, Muaviye ile başlayan Emeviler dönemi ve sonrasındaysa, tarihin en büyük fetihçisi ve despotik imparatorluklarına tanrısal bir gerekçeye dönüşmüştür.

Tarihsel veriler ışığında bilinmektedir ki, ancak Ali'nin katledilmesi sonrasında belirginleşmeye başlayan Şiî ile Sünni ayrışması, esasen Hilâfet hakkı temelinde iki şeriatçı kesimin ayrışmasının yansımasıdır. Dahası bu ayrışmada, iki tarafın da tarihsel olarak kanıtlanabilen kesintisiz devamcıları olmuştur. Ali'nin doğrudan devamcılarmca oluşturulan kol (kendi içinden çıkan ve dışlanıp ezilen İsmailiye gibi heteredoks eğilimler bir yana), Humeyni'ye kadar uzanan Şiî ortodoksluktur. Anadolu Aleviliği ise, hem tarihsel gerçeklerin gösterdiği gibi bu gelenek içinde oluşmamış hem de düşünsel olarak farklı kaynaklardan biçimlenmiştir. Sünnilik ve Şiîlik arasındaki fark, İslam içi bir iktidar ayrışması olmasına karşılık, her ikisiyle Alevilik arasındaki farksa, egemenlerle ezilenler arasındaki fark

(26) Age, s. 311.

olarak şekillenecektir. Bu nedenledir ki, inancın kuralları ve teolojisi de içinde olmak üzere, Şiîlikten bütünüyle farklıdır. Yani her ikisi de Alici ve 12 İmamcı olmasına karşılık Şiîlik ile Alevilik, yapısal olarak birbirinden farklıdır. Nitekim Sünnileri din dışı görmeyen Şiîler de, Alevileri Müslüman görmeyip, inançsız (kâfir) olarak tanımlarlar;[27] aynı şekilde Aleviler açısından da Humeyni ile herhangi bir Sünni şeriatçı arasında fark yoktur.

Peki, ama bu noktada, 12 İmam'ın merkezi bir inanç sembolü olarak Alevilikte temel bir önem taşıdığı gerçeği sorun değil midir? 12 İmam'ın Alevilikteki anlamının, Şiîlikten farklı olarak tek tek unsurlarıyla değil, bütünsel bir kült olarak biçimlendiği anımsanırsa sorun olmadığı görülür. Kaldı ki 12 İmam kültünü tek tek öğelerinde incelediğimizde, söz konusu imamların Ali, Hüseyin ve Cafer dışında, Ehl-i Beyt'ten gelmiş olmanın ötesinde hiçbir tarihsel şahsiyet oluşturamadığı özellikle belirtilmelidir. Burada tarihsel şahsiyet oluşturabilenlerden Hüseyin, inancının savunulmasındaki ölümüne kararlılık anlamında her ezilen için sembol olacak siyasal bir önem taşır. Cafer ise, Hüseyin'den farklı olarak önemli bir ideolojik önderdir. Ancak, onun ideolojik önderliği, bâtmi-Alevi inanç için değil, Şiî-ortodoksinin şekillendirilmesi anlamındadır. Nitekim İran anayasasının, iktidarın meşruiyet zemini olarak Caferiliğe yaptığı vurgu da bunun yansımasıdır.

Esasen, Şiîliği Sünnilik karşısında teorileştiren, yani hukuk ve kurallarını saptayan kişinin Ali değil Cafer olması, bâtmiler dışında kalan tüm Şiî Alicilerin, kendilerini Alevi veya Alici olarak değil Caferi olarak nitelemesine neden olmuştur. 12 İmam geleneği içinden çıkan bâtıni İsmaililer ise, görüş farklılığı nedeniyle büyük oğlu İsmail'i dışlayıp küçük oğlu Musa Kazım'ı sonraki imam saptayan Cafer'in iradesini reddederek, İsmail'i Yedinci İmam sayacaklardır. Ve eğer benzetme yapacaksak, Anadolu Aleviliğinin, Şiî Ortodoks geleneğin kurucusu olan İmam Cafer ile değil İsmaililik ile benzeştiği anımsanmalıdır. Nitekim, Alevilikte felsef temel olan Bâtmiliğin ve temel bir

(27) Anton J. Dierl, *Anadolu Aleviliği*, s. 34.

inanç olan "Kâmil İnsan" teorisinin ilk örneği İsmaililiktedir. Kuşkusuz Aleviler arasında da "mezhebimiz Caferiliktir" ifadesine yaygın olarak rastlanır; bununla birlikte yaşamı ve öngörüleri şeriatçı olan İmam Cafer ile Aleviler (ve İsmaililer), apayrı iki teolojik sistemin temsilcileridirler.

Bu noktada İmam Cafer'in inanç algısını, görece muhafazakâr bir Alevi araştırmacı olan Baki Öz'ün aktarımından sunarak, Anadolu Aleviliği ile gösterdiği zıtlığı netleştirmek yararlı olacaktır: Caferîlikte ibadetler, Sünnilik kadar katılık taşırlar. İmam Cafer'e göre namaz; "Dinin direğidir. Kulla Tanrı'nın buluşmasıdır. Ona ulaşılan merdivendir. Kulun, müminin miracıdır"; "Ramazan orucu farzdır"; "Şia katında İslâm'ın en büyük esaslarından, en önemli direklerinden biri Hac'dır"; "Şia katında zekât, namazdan sonra ikinci önemli ibadettir"; "Cihat İslam binasının temelidir (...) katımızda iki cihat vardır. Birincisi içteki düşmana karşı Cihad-ı Ekber, dıştaki düşmana karşı ise Cihad-ı Asgar'dır."(28)

Bu aktarımlardan hareketle özellikle belirtilmelidir ki; B. Öz, "Caferiliğin çoğu kuralı Alevi-Bektaşilikte geçersizdir. Özellikle Anadolu Aleviliğinin Caferilik ile pek bir bağı yoktur. İmam Cafer-i Sadık, Alevilerin bağlandığı ve sevdiği imamların altıncısıdır. Eğer Caferilik, İmam Cafer-i Sadık'ı sevmekse, Alevi Bektaşiler İmam Cafer'i seviyor ve bu bağlamda Caferi'dirler. Yok, eğer Caferiliği, İmam Cafer buyruklarıyla bir tutmak ve bu buyruklara uymaksa, Alevi Bektaşiler İmam Cafer'in buyruklarına uymamakta ve yerine getirmemektedirler. Bu bağlamda Caferi değildirler" demektedir.(29) Bu ifadeden de hareketle bir benzetme yapacak olursak, Aleviliğin Caferiliği; "Alevilik Ali'yi sevmekse, ben de Aleviyim" diyen R. T. Erdoğan'ın "Aleviliği" kadardır.

Gerçekten de soruna olgular temelinde yaklaştığımızda, İmam Cafer'in katı şeriatçı bir molla kimliği açıklıkla görülür. Nitekim onun; "Namazı küçümseyenler (önemsemeyerek kılanlar, küçük iş sayanlar) bizim şefaatimize ulaşamazlar" deyi-

(28) Baki Öz, *Alevilik Nedir*, Der Y., s. 260.
(29) Age, s. 263.

şine karşılık Aleviler, Yunus Emre'nin; "Oruç namaz gusül hac, hicaptır âşıklara" diyen bir inancın temsilcileridirler. Onun şiddetle reddetmesine karşılık Alevilik inancı, ruh göçünü (tenasüh) temel öğelerinden biri olarak kabullenir. Dahası İmam Cafer, mutasavvıfarı; "Onlar bizim düşmanımızdır. Kim onlara eğilim duyarsa, o da onlardandır" derken, torunu İmam Nakî, mutasavvıfarı "şeytanın halifeleri" sayar.(30) Aynı şekilde Aleviler Kur'an'ın bozulduğuna; "Ali ile Ehl-i Beyt ile ilgili bölümlerin çıkarıldığına, halifelerin kendi çıkarlarına uygun bölüm ve ifadeler eklediklerine"(31) inanırlarken, Caferilik, Kur'an'm indiği gibi kaldığına, ekleme ve çıkarılma yapılmadığına inanır ve bu bağlamda onu kendi temel kitabı sayar.(32)

Bu bilgiler ışığında da kabullenileceği gibi Anadolu Aleviliği, gerek şeriat ve ibadet karşısındaki tutumu, gerek (birazdan göstereceğim) Ali'ye yüklediği farklı misyon, gerekse "imam" değil "dede" geleneğince temsil edilmesi ve tabii tıpkı Sünnilik gibi zahiri ve ortodoks olan Şiîlikten ayrımla, bâtmi niteliğiyle apayrı bir sentezdir. Dolayısıyla bu farklılıkları netleştirmeyen her teolojik ve tarihsel yaklaşım, olguları tahrif etmesi bir yana, Aleviliğin Şiîliğe doğru erozyonu işlevini yüklenecektir.

Kuşkusuz 12 İmam, bir kült olarak temel bir Alevi değeridir. Ancak yine bir kült olarak 12 İmam'm Alevilik için anlamı sembolliktir. İşte bu nedenledir ki 12 İmam'm bu sembolik değeri ve Ali'nin manevi önderliği sorununun ötesine geçip, kendini var eden tarih ve teoloji konusunda doğru bir bilinç oluşturmayan her Alevi, kaçınılmaz bir şekilde kendi inancı ve gerçek tarihine yabancılaşacaktır. Bu yabancılaşma içindeyse, modern koşulların zorunlu kıldığı ileriye doğru değişmeyi değil, geriye, tıpkı şeriatçılar gibi 14 yüzyıl öncesine doğru savrulacak ve gericileşecektir.

Unutulmamalı ki, 12 İmam kültünün Anadolu'ya yerleşmesi de yine Safevi etkisi ve Balım Sultan dönemindedir. Nitekim Hacı Bektaş Türbesi kubbe (sekiz dilimli) mimarisinde de yan-

(30) Age, s. 268.
(31) Age, s. 265.
(32) Age, s. 258.

sıdığı gibi, Bektaşi dergâhı 12 İmamcı görüşü Balım Sultan'a kadar keşfetmemişti. 12 İmamcı görüşün Bektaşiliğe yerleşmesi Bektaşi erkânına yeni bir biçim kazandıran ve bu özelliği nedeniyle Bektaşilikte "Pir-i Sanî" (ikinci pir) kabul edilen Balım Sultan (Ö. 1516) döneminde olur. II. Beyazıt tarafından, Balkanlardaki Seyyid Ali (Kızıl Deli) Sultan Postnişini iken, Anadolu Alevilerini Safevi etkisinden kurtarmak üzere Hacı Bektaş Dergâhı postnişinliğine atanan Balım Sultan, Anadolu Alevileri nezdinde egemen görüş haline gelmiş olan 12 İmam anlayışını, Dergâh'ın resmi görüşü haline getirir.

Baha Sait[33] konuya ilişkin durumu, Balım Sultan'ın postnişinliğinden hemen önce yazıldığını saptadığımız Vilayetname'den hareketle yineler: Vilayetname'nin; "Şah buyurdu, kim varup ol serverin / kubbesin muhkem yapıp berk eyleye, / Üstünü amma sekiz berk eyleye, / Evvel imam Heştumi'nin aşkına" anlatımından hareketle, "öğütlenen biçim ilgi çekicidir. Anlaşılıyor ve kesinlikle belli oluyor ki Bektaşilik İmam Heştum, yani sekiz imamcı Bâtınilerin İsmâilî bölümüne katılmış bir inançtır."[34]

Vilayetname'nin Şah İsmail öncesi yazıldığı bilinmektedir. Ancak bilineceği gibi bu dönem Şah İsmail'in, Anadolu Bâtınilerini hızla kendi 12 imamcı anlayışı etrafında toplayacağı ve bunu Osmanlı adına engellemek misyonuyla Balım Sultan'ın Dimetoka'dan getirilip Dergâh'm başına postnişin atanacağı dönemdir. Bu durumu Baha Sait şöyle anlatacaktır:

Şah "kurulu bir imparatorluğun (Osmanlı'nın) temelini bin nefesle çürüttü. Yeni on iki imam kuramını, eski sekiz imam kuramına karşı güçlü ve yeni bir heyecanla, ama Türk dili ile savundu. Tuna boylarını aşan Türk ordularını sarstı. Hatai adıyla yarattığı nefesleri, bugün bile Türk Kızılbaşlarım boyun

---

(33) Baha Sait, İttihat Terakki Genel Merkezi'nin hocası Ziya Gökalp'in, "Türk cemiyetinin morfolojik ve fizyolojik yapısını tanımak için Anadolu'nun muhtelif dinsel inançları, tarikatlar, sektler ve Türkmen aşiretlerini incelemek üzere bilim gücü tam olan arkadaşları görevlendirme" belirlemesi çerçevesinde Kızılbaş ve Bektaşileri araştırmakla görevlendirilen kişidir. Alıntıladığımız raporu, Şükrü Kaya'nın başkanlığında kurulan Muhacirin (göçmenler) ve Aşair (aşiretler) Umum Müdürlüğü adına yapmıştır.

(34) Bkz. N. Birdoğan, *İttihat ve Terakki'nin Alevilik Bektaşilik Araştırması*, s. 17.

eğdirmektedir. (...) Sonunda Yavuz, kullandığı madde olarak Şah İsmail'i yendi, ama mana olarak yenildi."(35)

İşte bu mana olarak yenilme sonucudur ki, Balım Sultan, Safevi hegemonyasını geriletmek ve Kızılbaş halkım kendi etrafında toplayabilmek için, Bektaşiliğin 12 İmam eksenli yeniden yapılandırılmasını sağladı. Bu kapsamda Balım Sultan, Bektaşi Meydanı düzenini Kızılbaşlarınki gibi 12 imamcı yaparken kendi türbesini de, "sekiz yönlü bir koni biçiminde olan Hacı Bektaş türbesinden ayrımla 12 yönlü koni biçiminde yaptırır.(36)

"Balım Sultan, 12 İmam anlayışını yola kazandırır. 12 İmam törenleri, 12 çerağ, 12 post, (...) onunla tarikata girer (...) temel direği olur (...) 12 İmam anlayışına paralel olarak yaşam 12 rakamı üzerine sistemleştirilir (...) Bektaşî tacı 12 dilimlidir. Tekkelerin meydan yerleri, tekke üstündeki baca ve kubbeler hep 12 dilimli olur."(37)

Özetle 12 İmam, Şiî etkiyle Safevilere, oradan Anadolu'ya akarken, henüz bu anlayışın dışında durmaya devam eden Bektaşi Dergâhı da Osmanlı'nın Anadolu'da yaşadığı tehlikenin yansıması olarak, Kızılbaş halkın kontrolü ve yedeklenmesi için 12 İmam'ı kabullenir. Takip eden süreçte Şah İsmail, Yavuz'a yenilecek ve Anadolu'daki etkisi siyaseten sona erdirilecek, ancak bu arada 12 İmam kültü Aleviliğin tüm unsurları nezdinde temel norm olacaktır.

Tabii bu 12 imamcı ortak paydaya karşın gelenekler içinde sembolik ve yapısal farklılıklarla da karşı karşıya olacağız. Örneğin, Ocaklar etrafında örgütlenen Kızılbaşlar / Aleviler yol önderlerine; "Dede" der ve dedelik kurumu ekseninde şekillenirken Bektaşiler, aynı fonksiyonu "Baba" kavramıyla karşılarlar. Bu iki kavramı birleştiren tek makam Bektaşi Dergâhı'nın postnişinliğinde "Dedebabalık"tır.(38) Buna karşılık yine Alici gelenekte şekillenen Şiiler ise, önderliklerini 12 İmam örneğinin devamıyla "İmam" olarak adlandırırlar. Bu sonuncuların

(35) Bkz. N. Birdoğan, age., s. 20.
(36) Bkz. N. Birdoğan, age., s. 26-8.
(37) Baki Öz, *Aleviliğin Tarihçesi*, s. 94.
(38) Bkz. N. Birdoğan, age., s. 31.

farkı 12 İmam'm ideolojik devamcıları olmalarıyla ilgilidir. Ali'ye daha sonra bağlanan Aleviler ise, onun kendisi ve çocukları / soyu için kullandığı kavramı (imam), kendi inanç önderlerinde kullanmaz. Nehc'ül Belaga'da gördüğümüz gibi tanrıya, ibadete, öteki inançlara ve kadına bakışta da ondan kopuş gösterir.

Bektaşilik'te önderlik için kullanılan kavramın ön örnekleri Babai hareketinde belirginleşmiştir ki, bu da aralarında tarihsel, organik ve ideolojik bağın bir diğer göstergesidir. Ocak sistemiyse, büyük bir olasılıkla, Babai ayaklanmasının oluşumu ve bastırılması süreçlerinde şekillendi. Boy beyleri veya boylar içinde inançsal-ideolojik etki sahibi ileri gelenler üzerinden şekillenen bu durum, dönemin siyasal otoritelerinin de özel katkılarda bulunduğu kesin. Nitekim ulaşılabilen ilk şecere örneklerinde Konya Sultanı Alaaddin Keykubat'ın sultanlık mührünü görmemiz(39) buna tekabül eder.

"Alaaddin Keykubat, M.1232 yılında Erzincan yörelerinde kimi oymak beylerini ve İslam dinini biraz daha bilen kişileri toplayarak, bu oymakların insanlarına İslam kurallarının öğretilmesini buyurmuştur. Bu öğreticilere de Peygamber soyundan geldiklerine ilişkin belgeler vermiştir. Her öğreticiye o dönemin Türk ve Kürt geleneklerine uyarak onikili oymağı bağlamış ve çerağ hakkı adı altında 'hakullah' verilmesini başlatmıştır."(40)

Bu uygulamanın giderek yaygınlaştığını, sonraki dönemlerde benzeri şecere ve onaylamaların Osmanlı padişahları, Nakibu'l Eşraf kurumu, Bektaşi Dergâhı, Kerbela, ve tabii Kızılbaş kimliğiyle Erdebil Ocağı ve Safevi iktidarı tarafından yapıldığını görüyoruz.(41)

Birdoğan'ın haklı uyarısıyla; "Anadolu'ya Dede teriminin Alevi kavramlarına ne zaman girdiği üzerinde bilgi sahibi değiliz. Eski belgelerde, Vilayetnamelerde, Gazavatnamelerde, tarihlerde bu terim bu anlamıyla yok. Soy ağaçlarının hiçbirinde yok. Hacı Bektaş bir derviştir. Bugünkü anlamıyla Dede değildir.

---

(39) N. Birdoğan, Anadolu ve Balkanlarda Alevi Yerleşmesi, s. 166.

(40) N. Birdoğan, age., s. 185.

(41) N. Birdoğan, age., s. 186.

Dahası onun döneminde Cem yoktur. Ancak müzik vardır, Semah vardır. O dönemlerden elimizde Alevi şiiri yok. (...) Bugünkü durumuyla Cem törenleri Alevilere Ahilerden geçmedir. Daha sonra gelişerek bugünkü biçimine girmiş oluyor."(42)

Anılması gereken bir diğer ilginç ayrıntıysa, Dersim'in, dördü Mürşit olmak üzere bir dizi dede ocağı barındırmasının yamsıra, Munzur Baba, Düzgün Baba, Sultan Baba, Yeşil Baba gibi ocak öncesi ve tanrısallık da içeren kutsalları da barındıran bir mekân olmasıdır.

İrdelememize geri dönersek, Babai ayaklanmasına katılan, Baba Resul'ü kendisine önder belleyen farklı boylardan topluluklar, bu ayaklanmanın ezilmesi sonrasında, görece şekillenmiş inanç formu içinde ve belli önderler etrafında birbirinden kopuk veya ilişkili ama birbirinden ayrı inanç eksenli toplumsal örgütlenmeler olarak yaşamlarına devam etmişlerdir. İşte bu örgütlenmelere "ocak", ocak önderlerine de babadan oğula geçmek üzere "Dede" denilmiştir. Diğer yandan bu ocaklar, keramet dense de esas olarak, değişik üstünlük kabul ettirici gelişmelere bağlı olarak Mürşit, Pir, Rehber ocakları şeklinde kendi aralarında da belli bir hiyerarşi oluşturmuşlardır.

Dede ocaklarından ayrımla Bektaşilik, sadece önderin isimlendirmesiyle değil, içine dışarıdan katılım kabulü, keza tarikat tipi örgütsel geleneğiyle ve dergâh, tekke denilen fiziki inanç mekânlarıyla da Ocaklardan ayrılır. Bu açıdan Hayderi, Kalenderi, Hurufi, Vefâi, vb. tarikat tipi örgütsel yapılarla benzerlik gösterir. Bektaşi Dergâhı'm da içermek üzere Babâi gelenek, dış öğeleri içerme esnekliği yanında daha siyasal özellikliyken, Ocaklar salt inanç kurumsallaşması örneğidir. Dedebabalık ise Bektaşi Dergâhı / tarikatının, kâh devletin hoşgörüsü ve desteği, kâh ideolojik üstünlüğü nedeniyle diğer tarikatları içine alıp eritmesine paralel olarak, Anadolu'daki Ocaklara da nüfuz edip onların da bir kesimini kendine bağlama sürecinde benimsediği bir kavramsallaştırma olarak görünüyor. Böylece kendi Babalık nitelemesine ek, tıpkı 12 İmamlığın benimsenmesinde olduğu gibi Ocakların önderlik kurumu olan Dedeliği

(42) N. Birdoğan, age., s. 165.

de benimseyerek onlar üzerinde hegemonya sağlama ve daha geniş bir ilişkilenmenin ortamı oluşturulmuş olmaktadır.

Bu iki kanalın aynı inançsal-felsefi (Bâtıni) temele sahip olması, aralarındaki ilişkilenme ve etkilenmeyi kolaylaştırmıştır. Zâhiri Şii dünyasından ayrımla Aleviler, 12 İmamı çok sıkı, ama sembolik anlamda benimseyecek, gerek Bektaşi gerek Kızılbaş tüm unsurlarıyla 12 İmam'ın hayat ve inançlarını yinelemeyeceklerdir. Örneğin cami, başta Ali olmak üzere 12 İmamların yaşamının her aşamasında sorgusuz ibadet mekânı olmuşken, Aleviler, hiçbir dönemde camiyle ilişkilenmeyeceklerdir. Bugün Hacı Bektâş Dergâhı'ndaki cami bile, 1826 Bektaşi kırımı sonrasının ürünü olacaktır. Keza Alevilerin yaşam alanlarındaki camiler, önce şeriatçılık ve modern dönemde de Türk-İslam sentezli modernleşmenin zorla dayatmasının ürünü olarak boy gösterecek, ama yine de ibadet mekânı olarak itibar görmeyecektir. Kimi Alevilerin kendi inançlarına yabancılaşması veya artık baskılardan bîtap düşüp boyun eğmesine kadar...

Bu durumda Aleviliği, sembolik düzlemde sahiplenilen 12 İmam'ın gerçek kimliklerinden ve özellikle kutsadığı Ali'nin yaşamı ve sözlerinden öğrenmeye kalkmak, aslında hiç öğrenememek, dahası Onu Şiîliğe doğru asimle etmek anlamı taşıyacaktır. Dolayısıyla Aleviliğin ne olup olmadığı sorununu aydınlatmak için, doğru kaynaklara başvurmak temel önem taşır. Aleviliğin, otantik Alevilerin yaşamından da doğrulanarak anlaşılması için doğru kaynaklar, onun oluşumu ve evrimindeki gerçek önderlerinin yaşamları, mücadeleleri ve teolojik yapılarını tartışma götürmez bir açıklıkla ortaya koyan deyişleridir. Bu anlamda Alevi inanç önderleri ozanların yaşam ve deyişlerini incelediğimizde, Aleviliğin ne olup olmadığının yanında, İslamiyet'le ilişkisi de çok daha net hale gelecektir. Esasen bu netliği, devlet ve ortodoks din adamlarının müdahalesiyle bozulmamış her Alevinin otantik yaşamında da rahatlıkla bulabilmekteyiz.

Özetle, kaynak seçimindeki tercih bizi farklı farklı "Aleviliklere" götürecektir. Doğru kaynak seçimi bizi bâtıni Anadolu Aleviliğinin gerçeğine taşırken, 12 İmam'm hayat ve anlayışlarını kaynak alan diğeri ise zahiri Şiî-Caferiliğe götüre-

cektir. Buysa, birilerinin zannettiği veya zannetmemizi istediğinin aksine, adına "Alevilik" de dense, Alevilikten niteliksel bir kopuştur. Esasen Şiî anlayışın hâkim olduğu topraklarda insanlar kendilerine "Alevi" de dememektedir; çünkü bu anlayışın hâkim olduğu yerde "Aleviliğin" manası, Ali'nin soyundan gelenler ile sınırlı olup, bir inancın değil bir soyun adıdır.

Bölümü bitirirken özellikle belirtilmesi gereken öğe, Ali'nin ve 12 İmam'ın Anadolu Aleviliğinin teorisyeni, mezhep kurucusu olmadığı, dahası, Aleviliğin de İslam içi bir inanç veya sapma olarak oluşmadığıdır. Aksine Alevilik, İslamiyet'in yayılma döneminde ezilenlerin, fethe uğrayan, inançları asimile edilenlerin tepkileri ve kendilerini savunmaları temelinde, onların eski inançlarının dönüşümü ve yeniden biçimlenmesi sürecinde oluşmuştur. Ağırlıkla göçebe ilişkileri üzerinden biçimlendiğinden eşitlikçi, dayanışmacı ve sözel bir kültür-inançtır. Ali, bu inanç içinde merkezi bir önem kazanacaktır kuşkusuz. Ancak bu önem, birazdan ayrıntılarıyla göreceğimiz gibi, tarihsel Ali'nin düşünsel ve doğrudan devamlılığı değil, sembolik bir anlama sahiptir. Tarihsel Ali bu inancın içine alınmış, baştacı yapılmış, ancak ciddi bir revizyondan geçirilmiştir. Bu noktada durum, çağdaş dedelerden Hüseyin Gazi Metin'in, "Anadolu Alevisi onların ezdiği, İslam'ın katı kurallarla kestikleri toplumu (ehli beyti) biz aldık bağrımıza bastık, cemimize getirdik, onu pir ettik, nur ettik" saptamasından ibarettir. Cem'e alınan, Pir edilen Ali Alevileştirilmiş, otantik yaşam ve inanç biçiminden arındırılmış Ali'dir. Çok eşliliğine itibar edilmemiş, camisine gidilmemiş, cihadına çıkılmamış, haremlik-selamlığı uygulanmamış, Ramazan orucu tutulmamış, vs. vs...

Ali, bu noktada; "Şeriatın baskısından ve yükünden kurtuluşun" gerekçesi bir semboldür. Nitekim; "Namaz kılmamız gerekmiyor, Ali bizim için kıldı, oruç tutmamız gerekmiyor, Ali bizim için tuttu, dua etmemiz gerekmiyor, Ali bizim için etti" gibi ifadeler bu gerçekliğin yansımasıdır. Aleviler; "Hayatı boyunca sofuca yaşamış olan 'Ali'nin şerefne' kadeh tokuşturur ve esasen onun sofuluğu da, imam olma özelliği nedeniyle yaptığına" inanırlar. Dahası Şeyh Rasî'nin, *Ali'nin Düşüncesi ve Sözü* adlı eserinde de belirttiği gibi, Aleviler; "Ali'nin kendisinin

uyguladığı sofu yaşamının taklit edilmesini yasakladığına"[43] inanır. Esasen Alevilerin kendilerini Güruh-u Naci, yani kurtarılmış topluluk olarak adlandırmaları da bu bağlamda anlamlandırılabilir. Onların tanrının sevgisine ulaşmak için ayrıca şeriat kapısının gereklerini yapmaları gerekmez. Müslüman dünyası için geçerli farzlar onlar için geçerli değildir. 16. yüzyıl Bektaşi postnişinlerinden Sersem Ali Baba'mn ifadesiyle "Kimse bilmez kimdir bizim ulumuz / Anlayamaz Yezit bizim dilimiz / Muhammed Aliye çıkar yolumuz / Ey güruh-u naci size aşk olsun. / Naci güruhunun parlıyor mâhı / Nâciler olmuştur sırrın agâhi / Nuh'un gemisine bindik biz dahi / Ey güruh-u Nâci size aşk olsun."

Özetle Ali'yi sembolik anlamda kendine temel kavram yaparken, tarihsel Ali'yi yinelemekten uzak duran Alevilik, bunların da ötesinde vahdet-i vücut ve hulûl inancıyla İslamiyet'ten apayrı bir teolojik anlayışın inancı olmuştur. Bu inançların kaynağıysa İslamiyet değil, bizzat kendi geçmiş inançları, İslamiyet'le toslaşmasında edindiği bilinçaltı ve maddî yaşam koşullarıdır.

b) Alevilikte Başat Sorun: Ali'nin Anlamı

Buraya kadar yaptığım irdelemeleri takiben artık sıra, Aleviliğin temel kavramı olan Ali'sini, bu "Ali" üzerinden Aleviliğin Tanrı, insan, inanç, yaşam anlayışını, kavramlara yüklediği anlamı, bu bağlamda İslamiyet ile olan bağını belirginleştirmeye geliyor. Bu kritik sorunu aydınlatmak için gönül rahatlığıyla başvurabileceğimiz kaynak ise, Alevilerin gerçek inanç önderleridir. Anadolu Aleviliğine ilişkin sapla samanı birbirinden ayırabilmek için başvuracağımız bu kaynak, onu bin yıl öncesinden başlayıp olgunlaştırarak bugünlere taşıyan, bu uğurda bedel ödeyip yolu tanımlayan, kimsenin kendilerinden daha çok Alevi olduğunu iddia edemeyeceği inanç önderleridir.

Bu noktada Pir Sultan Abdal'ın deyişlerinde de sıkça geçen, "Hak Muhammet Ali" ifadesinin gerçek anlamını bulmaya çalı-

(43) Anton J. Dierl, *Anadolu Aleviliği*, s. 90.

şarak başlayalım: Sıklıkla kullanılan bu nitelemeyi, Allah, Peygamberi Muhammet ve ardılı Halife Ali bağlamında, önem sırasına göre dizilmiş üç farklı şahıs olarak yorumlayanlar çıkmaktadır. Bu yorumdan hareketle de Aleviliğin, en önemli inanç önderlerinden Pir Sultan'ın istismarıyla; "İslam'ın doğrudan yansıması" daha ötesi "İslam'ın özü" olduğunu söylemektedirler. Peki, ama durum bu mudur gerçekten? Değil elbette! Değil, ama ortalığı kaplayan demagojilere karşı bunun, her türden muğlaklıktan uzak bir açıklıkla aydınlatılması gerekmektedir.

Anadolu Aleviliği nezdinde Ali, gerçekte Muhammet'in kuzeni ve damadı Ali midir? Kuşkusuz onu da içermektedir. Bununla birlikte, kesinlikle göstereceğim gibi ondan öte, aşkın bir varlıktır. Bakın Viranî, Ali'nin kimliği ve anlamı sorusunu nasıl yanıtlıyor:

"Evvel odur ahir odur
Tayyip odur Tahir odur
Batın odur zahir odur
Ali Ali Ali Ali"

Görüldüğü gibi burada "Ali", kuzen-damat Ali anlamında değil, aşkın bir varlık anlamında Tanrısallık içeren bir kavramdır. Evvel (ön, ilk), ahir (en son), tayyip (iyi, güzel), tahir (temiz), bâtın (iç, gizli, görünmeyen), zahir (görünen) hep "Allah'ın nitelikleri, adlarıdır. Oysa Viranî bunları Ali'de de görüyor, Tanrının Ali olduğunu söylüyor. Şiirde geçen evvel, ahir, tayyip, tahir, batın, zahir sözleri yalnızca Allah için söylenebilir."(44) O halde Viranî'de Ali, kuzen-damat Ali değil, kuzen Ali'nin suretinde de görünmüş olan Allah'tır. Burada "Ali", mutlak bir kesinlikle Allah'ın adıdır.

XVI. yüzyılda aynı zamanda Bektaşi Dergâhı'na da postnişin olan Sersem Ali Baba:

"Sabah seherinde virdim budur bu
Allah bir Muhammed Ali'dir Ali

---

(44) İsmet Zeki Eyüboğlu, *Alevilik Sünnilik İslam Düşüncesi*, Der Y., 1989, s. 79.

Zikrim olan lâ ilâhe illâllah
Allah bir Muhammet Ali'dir Ali"

diyor. Benzeri bir ifade Pir Sultan Abdal'da şöyle yinelenir:

"Bu dünyanın evvelini sorarsan
Allah bir, Muhammed Ali'dir Ali
Sen bu yolun sahibini ararsan
Allah bir, Muhammed Ali'dir Ali"

Açıklıkla görüldüğü gibi bu deyişlerde tek ve mutlak olan Allah'tır, Allah ise Muhammet Ali'dir, Muhammed Ali ise Ali'dir. Kuşkusuz bu ve benzeri tüm deyişlerde, aynı zamanda bir söz oyunu olarak "Hak, Muhammet, Ali" üçlemesi söz konusudur. Ancak bu üçleme, zaman zaman üç ayrı şahsiyetten söz edermiş gibi yaparken, gerçekte tek bir tanrısal varlık anlamında vahdet-i vücudu ifade etmektedir. Bu noktada aydınlatıcı bir deyişi de Şah İsmail'den aktarayım:

"Daim fikrimde zikrin, ya Muhammed ya Ali
Gönlümün evinde şükrün, ya Muhammed ya Ali
Tanıyamaz kendi özün, seni yakın bilmeyen
Alemin ayinesisin, ya Muhammed ya Ali"

Görüldüğü gibi iki ayrı şahsiyetten söz edilirmiş izlenimi bırakan bu deyişte de gerçekte aynı ve tek varlığa iki isimle seslenilmektedir. XVI. yüzyıl ozanlarından Kul Şükrî; "Muhammet Ali'dir, Ali Muhammet" derken; "Peygamber Muhammet ile 'Mehmet Ali', ya da Muhammet Ali olarak da anılan Ali'yi özdeş sayıyor."(45)

Nitekim Sersem Ali Baba da Allah'ın bir onun da Muhammed Ali, onun da Ali olduğunu şöyle yineler:

Allah bir Muhammed Ali'dir Ali
Zikrim olan lâ ilahe illallah
Allah bir Muhammed Ali'dir Ali

(45) İ. Z. Eyüboğlu, Age, s. 82.

Esasen mecaz ve takiyyeye yoğun bir şekilde başvurulmasını sağlayan şeriatçı kuşatma atmosferinde kurulmuş sözde bile, Aleviliğin gerçek düşüncesini anlamak kolaydır. Nitekim Pir Sultan, sofu baskısıyla polemik içinde kendini anlatırken; "Sofu mezhebimi niye sorarsın/biz Muhammet Ali diyenlerdeniz" diye başladığı sözünü; "Muhammet Ali'dir Kırklar'ın başı/anı bilmeyenin nic(e)'olur işi" diyerek, Muhammet Ali'den kastının Kırkların başı olan Ali olduğunu netleştirmektedir. Sonradan irdelediğimizde de görüleceği gibi, Kırklar'ın arasında Muhammet yoktur ve Tanrı'nın baskısıyla kapılarına vardığında da, ancak bir dizi seremoniden, ben'ini, peygamberlik iddiasını terk ettikten sonra aralarına girebilecektir. Deyişin devamındaysa, ola ki buna rağmen yanlış yorumlar üreteceklere karşı da; "Biz tüccar değiliz alıp satmayız / (...) / Biz Muhammet Ali diyenlerdeniz" ifadesiyle, Muhammet Ali, mesleği tüccarlık olan tarihsel şahsiyet Muhammet'ten net olarak ayrıştırılmaktadır.

Bu anlamda Pir Sultan'ın; "Hak Muhammet Ali geldi dilime / Mürvet günahıma kalma ya Ali" deyişinde de görüldüğü gibi, birinci dizede ayrı şahsiyetler şeklinde yoruma da açık olan ifade ikinci dizede yardımcı, kurtarıcı olarak Ali'de özdeşleşir. Esasen birinci dizenin de doğru okunuşu Hak Ali, yani Tanrı Ali'dir, çünkü Ali'nin gerçek adı da Muhammet Ali'dir.(46) Ali ise burada kuzen-damat Ali'nin adını içermekle birlikte, esas olarak onun kimliğinde de kendini gösteren Allah'ın kendisidir.

Yine Kul Hüseyin'in;

"Günah ettim şahın darına durdum
Allah bir Muhammet Ali aşkına
Kırklar eşiğine yüzümü sürdüm
Allah bir Muhammet Ali aşkına"

deyişinde de ifade edilen şey tek Allah olan Muhammet Ali'dir.

Devletin ve egemen ideoloji olarak İslamiyet'in baskıcı koşullarında bu ifade kullanımlarından giderek bir mecaz üçleme üretilmiş ve savunma mekanizması olarak Hakk'ın, Muham-

(46) Bkz. İ. Z. Eyüboğlu, Age, s. 79.

met'in, Ali'nin sanki hiyerarşik dizilişi kastediliyormuş izlenimi yaratılmış, yani sistematik baskılara karşı bir savunma refleksiyle esasen bir Alevi kavramı ve tavrı olagelmiş olan takiyye yapılmıştır. Esasen üçlemenin (teslis) asıl kaynağı görünen Hıristiyan inancında da üç ayrı Tanrı değil, Tanrı'nın, Baba, Oğul ve Kutsal Ruh olarak üç ayrı görünümü ve beliriminden söz edilir ve bu üçlemede tekliğe inanılır. Hıristiyan kutsal üçlemede İsa, insan olduğu kadar aynı zamanda Tanrı'dır. Tıpkı Alevilikteki Ali gibi. Ermeni, Süryani gibi Doğu kiliselerinin görüşüyse bu yaklaşımı bir adım öteye, varlıkbirliğine (vahdet-i vücut) götürür, ki gerçekte Hallac-ı Mansur'da, Yunus Emre'de, Nesimi'de tipik yansımalarını bulduğumuz Alevi teolojisi de bu temelde belirlenmiştir. Bilimsel bir soğukkanlılıkla buradan varılacak sonuç, İslami kuşatmada İslami kavramları biçimsel olarak kullanan Aleviliğin, işin özü ve mantık kurgusunda Hıristiyan, ama özellikle aynı ortamda yaşadıkları Doğu kiliseleri ile özdeş bir teolojiye sahip oldukları gerçeğidir.

Özetle nasıl bir yorum yaparsak yapalım kabul etmek zorunda olduğumuz bir gerçek var ki; "Hak Muhammet Ali" üçlemesinin teolojik kaynağı İslamiyet değil, Hıristiyanlıktır. İsimler İslami olmasına karşın, bu üçlemenin içeriği, İslamiyet'in mutlak tektanrıcılığı nezdinde küfürdür. "Hak Muhammet Ali" üçlemesi için, hiçbir İslami kaynaktan, dahası İslamî teolojiden en küçük bir dayanak bulunamaz, çünkü İslamiyet Yahudilik ve Hıristiyanlıkla kıyaslanmayacak katılıkta bir mutlak Tanrıcılık inancıdır. "Tanrının en sevgili kulu Muhammet" bile Tanrısal hiyerarşinin bütünüyle dışındadır. Oysa Alevi inanç önderlerinin deyişlerinde sıklıkla yinelenen üçlemede açıklıkla gördüğümüz durum Ali'nin aynı zamanda tanrısallığıdır. Dolayısıyla Alevi inanışındaki "Ali", tarihsel Ali'den çok İsa'ya benzemektedir. Üstelik bu tanrısal üçlemede teklik birlik olduğu gerçeği bir yana bırakılsa bile, bize en yakın olan, asıl yardım istenen de Hak ve Muhammet değil Ali'dir. Çünkü tanrısallığı yanında aynı zamanda bizimle aynı mekânı paylaşmış, yani bizden biridir. Pir Sultan'ın;

"Şu dünyada benim gönül verdiğim
Birisi Muhammed birisi Ali
Adına şanına kurban olduğum
Birisi Muhammed birisi Ali"

deyişi bu mecaz ve takiyyeye örnektir. Benzer bir diğer ifadesinde;

"Ay Ali'dir, gün Muhammet
Üç yüz altmış altı sünnet
Balıklar da suya hasret
Çarka döner göl içinde"

dedikten sonra, "Alevi sırrı"nı şöyle dillendirir:

"Pir Sultan'ım bu bir sırdır
Sırrını saklayan erdir
Ay da nurdur, gün de nurdur
Allah bir, Muhammet Ali"

diyerek hepsini "nurda" tekleştirir ve buna da Allah bir Muhammet Ali der. Bir diğer ifadesinde ise bu sırrı daha da netleştirir:

"Yer gök arasına nizamlar kuran
Ak kâğıt üstüne yazılar yazan
Engür şerbetini Kırklara ezen
Allah bir, Muhammed Ali'dir Ali"

Görüldüğü gibi bu deyişinde olası farklılık izlenimini, kaldırır ve üçlemeyi Ali'de tekleştirir. Esasen; "Bu üçlemenin özünde Ali'nin tanrılığı sorunu saklı"(47) olup, işin doğrusu ve aslı, Tanrı'nm "Ali" diye adlandırılmasıdır. Bir diğer deyişinde:

"Muhammet Ali'nin eli değil mi?
Hak bilip tuttuğum el bana yeter
Bu yolun sahibi Ali değil mi?
Ali'nin kurduğu yol bana yeter"

---

(47) Age, s. 84.

diyerek Muhammet Ali'nin eli Hakk'ın eli denilirken, sonradan yolun sahibi ve kurucusu Ali'ye indirgenir. Nitekim bir diğer deyişinde Pir Sultan;

"Gafil kaldır şu gönlünden gümanı
Bu mülkün sahibi Ali değil mi?
Yaratmıştır on sekiz bin âlemi
Rızıkların veren Ali değil mi?"

diyerek, Ali'nin Tanrı olduğunu, evreni yarattığını hiçbir muğlaklığa yol açmayacak bir açıklıkla belirtiyor. Bir de Genç Abdal'dan (Güvenç Abdal) iki dörtlük okuyalım:

"Yoğ iken yerle gökler ezelden
Kudret kandilinde pünhan Alidir
Kün deyince bezm-i elestten evvel
Alemi var eden sultan Alidir."

"Müminler sırrını ilden sakınır
Kendin bilmezlere sözün dokunur
Genci Abdal dört kitapta okunur
Evveli ahiri destan Alidir"

Açıktır ki bu tip deyişlerde tarihsel ve gerçek Ali değildir tapılan. Esasen Anadolu Alevilerinin Ali (ve Ehl-i Beyt, 12 İmam) ile tanışmaları, daha doğrusu onu kendilerine temel kavram, temel kült haline getirmeleri de Baba İlyas'tan, Bektaş-ı Veli'den, Yunus Emre'den çok sonraları, XVI. yüzyıl başlarında ve esasen Safevi etkisiyle gerçekleşmiştir. Burada gerçekleşen entegrasyon, baskıyla kendilerine dayatılan inancın içinde temel bir figür olup, kendileri gibi haksızlığa uğramış ve merdan (yiğit) olan şahsiyetin ismini, kendi tanrısal inançlarına giydirmeleridir.(48)

---

(48) Tabii bu meşru savunma takiyyesi, egemenler ve onların ideologlarınca "yutulmayacak", nitekim sonraki dönemlerde de tam teslimiyet sağlanmak amacıyla sistematik baskılara maruz kalmaya devam edileceklerdir. Bu baskı bugün halen, üstelik biri

Özetle Aleviliğin Ali'si, kuzen-damat Ali ile bir boyutuyla örtüşse bile, temelde ondan farklı, onun suretinde de kendini göstermiş, ama esasen Tanrı'dır. Alevi mitolojisinin en temel çerçevesi olan Kırkların Cemi söylencesinde de sonradan göreceğimiz gibi, Aleviliğin Ali'si Peygamber Muhammet'in üstünde Tanrısal organ Kırkların başı ve İslâmiyet dışı, ama insanlık erdemi olan değerleri (ekonomik ve siyasal eşidiği) Muhammed'e dayatandır. Muhammet'i aralarına alıp almamak konusunda karar sahibi olan bu eşitlikçi ve kolektif meclis, aynı zamanda Alevilerin tarih boyunca bu adaletsiz ve despotik dünyayla niye uzlaşamadıklarının, niye uyum sağlayamadıklarının, dolayısıyla niye ezildiklerinin de ifadesidir. Aynı şekilde bu Cem, modern dönemde de eğer kendi geçmişlerine, tarihi önderlerine, mitolojileri ve teolojilerine yabancılaşmayacaksa, kendilerini niye ancak sol bir yaklaşımla gerçekletirebileceğinin de ifadesidir. Alevi inancının merkezi kavramı olarak Ali, kuzen Ali'yi, hem tanrısallık anlamında aşmaktadır, hem de 72 inancı bir görmek, dolayısıyla cihadı, inanç dayatmasını reddetmek anlamında da kuzen Ali'den farklı bir Ali'yi karşımıza çıkarmaktadır.

Bâtıni toplulukların Ali ile tanışması öncesinde açık ve genel ifadesini bulan Ene-l Hak (Ben Tanrıyım) deyimi, XV. yüzyıldan başlayarak Ali'nin Anadolu Aleviliğiyle entegrasyonuyla, daha çok Ali'nin tanrısal özdeşliği bağlamında kullanılacaktır. Yani Ali, Anadolu bâtıni geleneğine Tanrı olarak entegre olmuş, Ali Tanrı'mn ismi olmuş, bunun sonucunda da ozanların kendilerini ve genel olarak insanı Tanrı ile özdeşleştirmesi örnekleri görece azalmıştır. Bu değişim kuşkusuz bâtıni teolojinin kendi-

---

İslamcı diğeri de laiklik iddiasındaki devlet olmak üzere ikili kanaldan sürmektedir. Ve ilginçtir, dün o çıplak zorun uygulandığı dönemde bile Alevi inanç önderlerinin vermediği taviz, bugün kendilerini Alevi-dedesi veya aydını sayan kimi şahsiyetlerce iç asimilâsyon şeklinde gönüllü olarak üstlenilmektedir. "Biz İslam'ın özüyüz" diye başlayan cümleler bu misyonun yansımasıdır. Aleviliğin tarihsel ve hakikî inanç önderlerinin, o katı despotik dönemlerde bile vermediği tavizleri, kabullenmedikleri erozyonu, söylemedikleri sözleri, iddia etmedikleri özleri, bugün kimi Alevilerin yapmaya çalışmaları, devletin tektipleştirmeci dayatmalarıyla uzlaşarak kendilerine ikbal aramak arayışından başka bir anlam taşımamaktadır.

sine ilişkin bir değişim değildir. Çünkü insan-Tanrı düşüncesi değişmiyor; yani halk Müslümanlığa boyun eğdikten sonra onun Alici-Şiî mezhebinin yanına geçmiyor. Aksine Müslümanlaştırılma basıncını daha kolay göğüsleyebilmek amacıyla, İslamiyet'in içinden, kendi inanç gelenekleriyle özdeşleştirebilecekleri ve baskıya karşı kendilerine ideolojik ve manevî kalkan olabilecek temel bir şahsiyet kendi inançlarına taç yapılıyor. Böylece, gelen basınca karşı; "Biz de Müslümanız, ama biz Ali gibi Müslümanız. Üstelik siz ona ve Peygamber'in ailesine zulüm yaptınız, Peygamberin mirasına ihanet ettiniz. Dolayısıyla biz mülhit (Tanrıtanımaz) değiliz, ama siz münkir (Ali'nin halife yapılması gerektiği noktasında sözden dönen anlamında, inkâr eden) oldunuz" şeklinde, karşı tarafın ezberini bozan bir özsavunma hattı elde ediliyor. Yani XV. yüzyıldan itibaren Ali'nin hızla benimsenmesi, Sünni egemenliğin devlet aracılığıyla etkinliğini arttırmasına bağlı olarak bir özsavunma güdüsünün yansımasıdır. Bu özdeşleşmeyle Tanrı-insan düşüncesi, bu kez söz oyunları ve takiyye gibi yaklaşımlarla, esas olarak Ali üzerinden ifadelendirilmeye başlanıyor.

"Taçlama Düvazı" olarak da okunan deyişinde Kul Himmet'in sözleri; "La ilâhe illâllah Muhammedül resulullah" (Allah'tan başka Tanrı yoktur ve Muhammet onun elçisidir) şeklindeki İslami kelime-i şahadeti, Alevi versiyonuyla değiştirir. Buna göre Ali Şah'tır, Şah da Allah! Aynı zamanda Aleviliğin İslamiyet'ten, bu daha en temel ve başlangıç belirlemesinden başlayarak köklü farkını gösteren bu yaklaşım şöyle ifadelenir:

"Bugün bize pir geldi, gülleri taze geldi
Önü sıra kamberi Ali Murtaza geldi
La ilâhe illâllah İllâllah Şah illâllah
...
Kul Himmet üstadım bunda yoktur yâdımız
Şah-ı Merdan aşkına Hak vere muradımız
La ilâhe illâllah İllâllah Şah illâllah"

Durum buyken Aleviliği İslamlaştırmaya çalışanların; "Alevilikte kelime-i şahadet" diyerek, ortalıkta, "Eşhedü En lâ

ilâhe İllâllah, Eşhedü En lâ Muhammet'ün Resulullah, Eşhedü En lâ Aliy'yün Veliyullah Vasi'yi Resulullah" diye sözler dolaştırmaya çalıştığını da bu arada anımsayalım. Oysa Alevi inanç geleneğinin diğer bir önderi Şah İsmail Hatayi'ye ait diğer bir Taçlamada da durum:

"Hakk la ilahe illallah / İllâllah şahım illâllah
Ali mürşit güzel şah / Eyvallah Şahım eyvallah"

diye yinelenir. Yani kendisinden başka ilah olmayan Hak şahtır, Şah da yol gösterici Ali'dir denilmektedir. Kul Himmet'in deyişleri, Alevi teolojisi ve bu teolojideki Ali'nin anlamı açısından büyük açıklık sergiler:

"Ali ismi dört kitapta okunur
'La İlâhe illâ Ali' yazılı
Zikr edenler azazilden sakınır
'La İlâhe illâ Ali' yazılı"

Açıklıkla görüldüğü gibi dört kitapta okunan ismin Ali olduğu, Ali'den başka ilah olmadığı belirtiliyor. Kul Himmet'in diğer bir deyişinde Ali Allah özdeşliği şöyle yinelenir:

"Bir ismi Ali'dir bir ismi Allah
İnkârım yoktur hem vallah hem billâh
Muhammet Ali yoluna Allah eyvallah
Ben Ali'den gayrı bir er görmedim
...
Cennet bahçesinin nedendir taşı
İncidir toprağı hikmettir işi
Yüz yirmi bin peygamberler başı
Ben Ali'den başka bir er görmedim"

Kul Himmet'in bu deyişi, Alevi üçlemesindeki Ali'nin, Allah ve aynı zamanda Muhammet Ali olduğunu ve nihayet "Yüz yirmi bin peygamberler başı / Ben Ali'den gayrı bir er görme-

dim" bitirişinde de aslında üçlemenin, Ali'de toplanan tekleşmenin ve tanrısallığın ifadesi olduğunu gösteriyor. Bu deyişin; "Ben Ali'den gayrı Tanrı bilmezem" şeklindeki bir diğer versiyonu da bu muhtevayı teyit eder. Bu bağlamda Pir Sultan'ın;

"Söyler Pir Sultan'ım söyler
Hakk'ın birliğini birler
Doğmuş âlemler parlar
Nur Muhammet Ali'nindir"

deyişindeki Hakk'ın birliği ve birliğin tekleşmesi belirlemesi, durumu daha da pekiştirir. Yaygın demagojilere karşı kendimize tersten sorular soralım. Peki, ama buradaki Muhammet Ali ifadesi, Kırkların Cemi'nde Muhammed ile Ali'nin gövde bir baş iki bütünleşmesi ve musahip olmasının ifadesi olamaz mı? Takiyye anlamında evet, ama gerçek düşünce anlamında hayır. Çünkü Muhammet Ali'nin, gerçekte Ali'nin ismi olduğunu görmezden gelsek bile, deyişlerinin bütününden *iç* tutarlılığa sahip bir anlam çıkarma kaygısı güdeceksek (ki işin özünü anlamak ve tutarsız konuma düşmemek açısından bunu yapmak durumundayız); o durumda, tüm deyiş nakaratlarında pekiştirildiği gibi Ali'nin esas, üst, çatı, tek olduğunu ve Allah'ın da Muhammet Ali'nin de Ali olduğunu görürüz. Muhammet isminin Peygamber Muhammet anlamında kullanıldığı durumdaysa, onun Ali'nin hiyerarşik olarak altında yer aldığını görürüz. Kırkların Cemi'nde de olduğu gibi Ali'nin üstte, belirleyici ve tabii tanrısal olması Pir Sultan'ın şu deyişinde daha da belirgindir:

"Pir Sultan Abdal'ım ağladı güldü
Kâbe-i Şerif'ten bir nida geldi
Hakkın emri ile dört kitap indi
Okuyan Muhammed yazan Ali'dir"

Esasen "Alevi literatürüne vakıf olan herkesin kabul edeceği gibi "mucizevî güçlere sahip olan hep Ali'yken, Muhammed bu olaylara daima şahit olan kişi rolündedir. Buna göre Ali'nin yar-

dımma ihtiyacı olan Peygamber'dir."(49) Diğer yandan Alevi geleneğin sık yinelenen, "Muhammed ilmin şehridir, Ali ise kapısıdır" sözünden hareket edersek; "bu söze göre Muhammet yüzeyselin, görünüşün (zahir'in) bilgisini öğretirken, öz, hakiki manaya (bâtın'a) ancak Ali sayesinde ulaşılır."(50) Özetle Ali secdenin merkezinde olan kişidir Alevi literatüründe tarihsel Ali, tanrısallığın bir görüntüsüdür. Nitekim Virani, "Ali İncil, Ali Tevrat / Ali Zebur, Ali Kur'an / Ali Fazl-ü Rahman / Ali'dir sümme vechullah" diyerek, Ali'yi Kur'an dahil tüm kutsal kitaplarla özdeşleştirmesi yanında "Tanrının erdemi" ve "Tanrı yüzünün yinelenmesi" olarak görür. Bektaşi gelenek içinde Hacı Bektaş'a atfedilerek söylenen şu deyiş, Alevilikteki Ali imgesini daha da pekiştirir:

"Selman bir deste gül şaha uzattı
Kendi tabutuna kendisi yattı
Cemm-i Mushaf'tan nikabın attı
Kur'an yok, gördüler Ali'den gayrı"

Yani toplanmış Kur'an'ın üzerinden örtüyü kaldırdıklarında, Ali'den gayrı Kur'an olmadığı görüldü denilmektedir. Ki bütün bu ifadeler, Alevilik nezdinde Ali'nin; Kur'an'ın, Tanrı'nın, Muhammet Ali'nin, Hak Muhammet Ali'nin ismi, ya da tersinden Ali'nin bunların tümü, onların yansıması olduğunu büyük bir açıklık ve iç tutarlılığı içinde gösteriyor. Dolayısıyla burada gösterdiğimizden farklı bir Ali ve Alevilik tasarımı konusunda iddiada bulunacak olanlar, Aleviliğin (12 İmam ve kuzen Ali gibi sembolleri değil), gerçek inanç önderleri olan ozanları reddettiklerini dürüstlükle açıklamak durumundadırlar. Çünkü çıplak zor uygulanan, Alevilerin kırkar bin öldürüldüğü o hukuksuz dönemlerde bile Alevi inanç önderlerinin terk etmedikleri değerlerini, kendini ifade etmenin çok daha kolay (ve üstelik kapalı-kırsal toplum koşullarının aksine zorunlu) olduğu günümüzde terk edenlerin, artık ortalıkta Alevi önderi-aydı-

(49) Krisztina Kehl-Bodrogi, *Kızılbaş/Aleviler*, s. 111.
(50) Krisztina Kehl-Bodrogi, *Kızılbaş/Aleviler*, s. 115.

nı-dedesi olarak dolaşabilmeleri için ar duygularını yitirmiş olmaları gerek.

Bu bağlamda İrene Melikoff; "Men Ali'den gayrı Tanrı bilmezem diyen Alevinin Ali'si ile gerçek Ali arasında dağlar kadar fark var" diyecektir. Yine A. Yaşar Ocak; "Tarihte yaşamış Hz. Ali ile Alevi ve Bektaşi inanç dünyasındaki Ali birbirinden farklıdır" diye bu gerçekliği yineleyecektir. Mustafa Kemal döneminin resmi ideologlarından Prof. Reşit Tankut da, konuya ilişkin yazdığı raporunda; "Aleviliği, İslam'ın bir mezhebi veyahut bir tarikatı sananlar, tamamıyla aldanmışlardır. Alevilik Müslümanlık değildir, onu Şiîlikle karıştırmak da hata olur" diye yazacaktır.

Ali'yi Sünni veya Alici Şiî kaynakların aktardığı gibi algılamak da bir yaklaşımdır kuşkusuz, ama bu yaklaşım Alevi değil, Sünni veya Alici Şiî bir yaklaşımdır. O halde çıplak zor uygulanan yüzyıllar boyunca; "Elsisiz belsiziz dilsiziz amma / Gezeriz âlemde erkekçesine" (Mir'ati) demiş; "Sayılmayız parmak ile / Tükenmeyiz kırmağ ile" (Muhyi) demiş bir geleneğin adına, bugünün açık toplum koşullarında söz kurma hakkını kendilerine bahşedenlerin öncelikle dürüst olmaları gerekiyor. "Dürüstlük" diyorum, çünkü çıplak zora karşı, Buyruk vb. açık kaynaklarında takiyye yapmak zorunda kalmış olan geçmişin Alevilerinin sahip olduğu mazerete, günümüz Alevi önderlikleri sahip değildir. Açık konuşmaları halinde, geçmişteki gibi açık bir baskıyla karşı karşıya kalmayacakları bir yana, görece baskıyla karşılaşmaları halindeyse sadece Alevi toplumun değil, Alevi olmayan demokrasi güçlerinin de ciddî desteğini arkalarında bulacaklardır. Durum buyken öylelerinin Aleviliğin temel duruşunu tahrif etmeleri illa ki takiyye kavramıyla açıklanacaksa, bu takiyye (geçmiş zamanlardaki Alevilerin ve açık belge olarak Buyruk'ların yaptığı cinsten Sünni-Şeriatçı otoriteye karşı değil), doğrudan Alevilere karşı, onların egemenlerin istediği çizgiye çekilmelerini amaçlayan bir takiyyedir. Yani Mir'ati'nin deyişinin tam tersine Aleviliğe ve bilimsel ahlâka karşı elleri dilleri belleri kocaman dolaşırken, "âlemde", yani Alevi kimliği ve haklarını savunacakları meydanda sus-pus olmaktadırlar.

Aleviliğin Ali'sine ilişkin gerçek durumu pekiştirmek ve bu gerçekliği Hızır Paşaların elinden kurtarmak açısından konumuza devam edelim:

"Dün gece seyranda bâtın yüzünde
Hünkâr Hacı Bektaş Veli'yi gördüm
Elf tac başında nikab yüzünde
Aslı imam nesli Ali'yi gördüm"

Kanuni Sultan Süleyman tarafından asılan Bektaşi postnişini Kalender Çelebi'ye ait bu deyişten de görüleceği üzere, Alevi algısında Ali, tanrısallık ve ruh göçü algıları çerçevesinde Hacı Bektâş aynı kişi olmaktadır.

Hayali gönlümde yadigar kalan / Hünkâr Hacı Bektaş Ali kendidir.
Darağacı üstünde namazın kılan / Hünkâr Hacı Bektaş Ali kendidir.
Aslan olup yol üstünde oturan / Selman idi ana nerkis getiren
Kendi cenazesi kendin götüren / Hünkâr Hacı Bektaş Ali kendidir

Bu ruh göçü (reenkarnasyon) anlayışı Şah İsmail deyişlerinde de sıklıkla görülür:

İsmail'em geldim cihana / Yere göğe dolanu menem
Bimeyenler bilsün beni / Ben Ali'yem Ali benem

Tabii bu "Binbir donda baş gösterdi Murteza" inanışı, ruh göçü yanında, aynı zamanda ene'l hakk inancının da yansımasıdır.

Bu felsefi algı içinde, Şahkulu Dergâhı son postnişini Mehmet Ali Hilmi Dedebaba'ya göre "Tanrı Ali'nin kişiliğinde, insan niteliği içinde gözlere açılır. Varlık kavramı altında toplanan ne varsa, baştanbaşa Ali'dir:

"Ayine tuttum yüzüme / Ali göründü gözüme
Nazar eyledim özüme / Ali göründü gözüme
İsayı Ruhullah odur / İki alemde ü ah odur
Müminlere penah odur / Ali görndü gözüme

Ali evvel Ali ahir / Ali batın Ali zahir
Ali tayyib Ali tahir / Ali göründü gözüme
Ali candır Ali canan / Ali dindir Ali iman
Ali rahim Ali Rahman / Ali göründü gözüme"

Bu minval üzere uzayıp giden deyişe göre, "Ali bütün varlıkların özüdür, yaratıcısıdır, Tanrı'ya yükletilen, onda varsayılan bütün nitelikler, yetenekler, yetiler, güçler Ali'de vardır. Ali Tanrı'nın kendisidir. Evreni yaratan da insanı koruyacak olan da gene Ali'dir. Ali'nin dışında başka bir yüce varlık, görünen güç yoktur."(51) Benzer bir deyiş de Pir Sultan'da geçer:

"Pir Sultan'ım şu dünyaya / Dolu geldim dolu benim
Bilmeyenler bilsin beni / Ben Ali'yim Ali benim
(...)
Çarşılarda dolanırım / Ben Hakk'ım Hakk'tan gelirim
On iki İmam'ı Hak bilirim / Dedikleri veli benim
(...)
Pir Sultan kapında kuldur / Bunu bilmek müşkül haldir
Ali'nin ihsanı boldur / Şah'ı Merdan kulu benim"

Görüldüğü gibi Pir Sultan kendini Ali ile özdeşleştirmekle yetinmemekte, aynı zamanda kendini Ali'nin kulu olarak nitelemekte, yani Ali'yi Allah olarak görmektedir. Aynı şekilde, Hak bellenen 12 İmam'm dediği veli "benim" demektedir. Deyiş bütünlüğü içinde Allah olan Ali, aynı zamanda kendisi de Tanrı olup ve Tanrıdan gelen Pir Sultan olmakta ve Tanrı-insan (Ene-l Hak) anlayışına ulaşılmaktadır. Bu yaklaşım ise, hangi türden yorumlanırsa yorumlansın fark etmez, İslam nezdinde kabul edilemez bir "küfür" olmaktadır. Nitekim bir başka deyişinde; "Koparmadım asla kokladım bir gül / Kâfir oldum imana geldim" diyerek bu suçlamayı üstlenmektedir.

Benzer bir deyişi alevi geleneğinin 17. yüzyıl büyük ozanlarından Kul Nesimi'de görüyoruz:

---

(51) İ. Z. Eyüboğlu, *Türk Şiirinde Tanrıya Kafa Tutanlar*, Kaynak Yayınları, 1991, s. 124.

"Ali evvel Ali ahir / Ali batın Ali zahir
Ali şems-i münevverdir / Ali dilnur ile Enver
Ali'dir her şey için can / Ali'dir yar ile mihman
Ali rahîm Ali rahman / Ali'dir cümleye server
Ali sultan Ali sübhan / Ali cennet Ali Rıdvan
Ali dindir Ali iman / Ali'dir sakı-i Kevser
Nesimi'nin dil üç canı / Münevverdir Ali nuru
Ali vâlâ Ali âlâ / Ali'dir server-i safter"(52)

Bektaşi Ozan Muhittin bu yaklaşımı şöyle yineler:

"Dinle imdi bu sözümü / Delil ve burhandır Ali
Gel eşiğe sür yüzünü / Kıble-i imandır Ali
Hakikattır marifettir / Tarikattır şeriattır
Nübüvvettir velayettir / küllide yeksandır Ali"

XIX. yüzyıl Kızılbaş ozanı Derviş Ali'nin, Ali'yi tanımlayışı ise şöyledir:

"Yeri göğü arşı kürsü yaratan
Men Ali'den başka Tanrı görmedim
Yaratup kulunun kısmetin veren
Men Ali'den başka Tanrı görmedim
Binbir ismi vardır bir ismi Allah
Eğer inanmazsan hem vallah hem billah
Ademi görmüşüm Elhamdülillah
Men Ali'den başka Tanrı görmedim

Cennet-i âlanın aktundur taşı
Her ne görün ise hikmettir işi
Yüz yirmi dört bin nebiler başı
Men Ali'den başka Tanrı görmedim"

---

(52) Onur B. Kula, (Bkz. *Çoğulcu Düşünce Karşıt Kültür*, s. 268.) bu deyişi Seyyit Nesimi'ye (1369-1417) atfen aktarır ki bu yanlıştır. Seyyit Nesimi ve çağdaşı bâtıni ozanlarda Ali eksenli bir anlatı söz konusu değildir. Alevi-bâtmi felsefesinin en gelişkin ozanlarından olup Hallac-ı Mansur ile Nesimi'nin ara halkası olan Yunus Emre de buna dahildir.

Özetle Tanrısal bir kavram olan söz konusu bu Ali'yi, tarihte yaşamış bildiğimiz Ali ile özdeşleştirmek gibi bir darlığa düşüldüğünde, "Ali"yi Alevi felsefesine uygun tanrısallığı ile içselleştirmek de, bu fikri gerçeğine uygun olarak başkalarına anlatmak da olanaksızlaşır. Nitekim Aleviliğin Ali'sini tarihsel Ali ile özdeşleştiren günümüzün kimi Alevilerinin, Tanrı-insan ve Tanrı-Ali teolojisinden, dolayısıyla gerçek Alevilikten niteliksel olarak uzaklaştıkları görülmektedir. Bu anlayış içindekilerin, Bâtını anlayıştan Zâhıri anlayışa doğru kaydıkları görülmektedir. Soyut Tanrının Ali suretinde göründüğü, Ali'de somutlandığı fikri üzerinde şekillenen mantık, diğer din inanırlarının mantık ve algıları nezdinde de inandırıcılık ve savunulabilirlik kazanır. Ancak onlar nezdinde inandırıcılık sorunu bir yana, Anadolu Aleviliği'nin gerçek inanç önderleri böyle inanmaktadırlar.

Tüm bu açıklığa rağmen, söz konusu bu yorumun İslam içinden gerekçelendirilmeye çalışılması açık bir zorlamadır. Esasen *"Alevi sırrı" bu noktada İslami baskıyı aşmaya yönelik* ideolojik gerekçe olarak çıkmaktadır karşımıza. Bunu anlamazlıktan gelenlerin bile, bilimsel ahlâk çerçevesinde aktardıkları bilgiler yeterince açıktır. Nitekim; "Kur'an hükümleri, tasavvuf prensipleri ile birleştirilerek, Muhammet ile Ali'nin şahsında, tarikata ait olan din sırları ortaya çıktı. Buna göre Muhammed ile Ali iki şahıs olarak düşünülmez. Alevi ve Bektaşilere göre birdirler ve bir şahsın iki adıymışcasına söylenip yazıldığını kabul ederler. Peygamber ve güveyisi, teolojik bir simada birleştirilmiştir. Buradan, dinin sırları doğmuştur. Bu, Kul Adil'in bir nefesinde şöyle açıklanır: "Ali Muhammet'tir, Muhammet Ali." Yesarî'nin "On İki İmam" nefesinde yargıyı yineler:

"Hâşâ birbirinden kim ayrı gördü
Ali Muhammet'tir, Muhammet Ali"

"Hz. Peygamber'in, 'Ben ilim şehriyim, Ali onun kapısıdır' şeklindeki hadisine dayanarak, Hz. Ali'ye ilâhi bir sıfat kazandırılır. Böylece karşımıza iki Ali çıkar. Bunlardan biri, insan olan

Ali'dir. Dünyada yürür, insan işlerine karışır. İkincisi doktriner Ali'dir. Kozmik ehemmiyetiyle temsil edilir."(53)

Dikkat edilirse İslami kavramlar İslami içeriğinden farklı, hatta zıt anlamda kullanılmaktadır. O halde buradan hareketle, Aleviliğin "İslam'ın bir yorumu" olduğu şeklindeki açıklama da bilimsel zeminde geçersizdir. Aksine, karşımızda duran gerçek, kendi içinde mükemmel bir tutarlılık sergileyen bir inanç bütünlüğünün, kendini İslami kavramlarla, daha açığı İslami bir kılıf içinde ifade etmesidir.

Peki, böylesi özsel bir farklılık niçin kendini İslami kılıf içinde ifade etmektedir? Bu sorunun çok açık ve tartışma götürmez bir yanıtı vardır; bu da kendisini kuşatan İslami baskıdır. Kendini kuşatan sistematik baskı ve ideolojik saldırıyla İslamlaştırılmaya çalışılan Alevi-Bâtını anlayış, kendini koruyabilmek ve sürdürebilmek için, kendi farklı teolojisini İslami kavramlarla kılıflamaya ve bu yolla söz konusu basınca karşı esneklik elde etmeye ve o basıncı püskürtmeye çalışmıştır. Dolayısıyla, İslami söylem zorlanarak Aleviliği "İslam'ın bir ifadesi" olarak göstermeye çalışılan tüm açıklamalar birer safsatadan ibarettir.

"Sururî'nin, zahirde (görünen şeylerde) ve batında (görünmeyen şeylerde) varlığı şüphesiz olan, "Aliyyel Murteza"yı Şah Nurullah'ı, hiç şüphe yok ki kozmik ehemmiyeti olan, doktrinal Ali'dir. Allah'ın nuru, Muhammet Ali'de tecelli edince, Muhammet Ali, bir şahıs olarak düşünülünce, Ali'nin Tanrı kabul edilişine şaşmamak gerekir. Yukarıda da gösterdiğimiz gibi, ikisi bir sayılıyorlar. Fakir Edna (17. yüzyıl) öyle sayıyor:

Ali Muhammet'tir Muhammet Ali
Gördüm bir elmadır elhamdülillâh

Kudret kandilinden nurunu alan, kozmik ehemmiyeti olan Ali, 17. yüzyıl Kızılbaşlarından olan İsmail'in gözünde de Tanrı sayılmaktadır:

---

(53) Mehmet Eröz, *Türkiye'de Alevilik Bektaşîlik*, s. 213.

Evvel Ali yerin göğün binası
Kudret kandilinden çalınmış mayası"(54)

Dikkat edilirse İslamiyet tanrısından bambaşka bir Tanrı tasavvuruyla karşı karşıyayız. Bu fark içselleştirilince, kimi Alevi inanç önderlerince, Ali'den ayrıca Muhammet'e yapılan yollamaların da gerçekte İslami inancın tezahürü olarak değil, aksine, kendilerini kuşatan ve baskı uygulayan İslamcılara karşı bir ideolojik savunu aracı olarak devreye girdiğini görürüz. Nitekim bu yollamaları daha çok kullanan Kul Himmet şöyle dillenir:

"Muhabbettir La ilâhe illâllah
Muhabbettir Muhammet Resulullah
Muhabbettir Ali şah Veliyullah
Üç isim manada birdir muhabbet"

Görüldüğü gibi ayrı ayrı ifade edildikleri durumda bile, üç isim anlamda birleşirler. Peki, bu birleşme fikri ayrı şahsiyetlerin birleşmesi anlamında mıdır? Açıktır ki hayır! Bunu yukarıdaki satırlarda döne döne gösterdik. Nitekim bir diğer deyişinde yine Kul Himmet, Tanrı'nın tek ve onun da Ali olduğunu şöyle yineler:

"Nice yüz bin yıllar kandilde durdun
Atanın belinden medara geldin
Anın için halkı gümana saldın
Bin bir dondan baş gösterdin ya Ali"

Alevi sırrı bağlamında Ali-Allah, sadece tarihsel Ali donunda değil, aynı zamanda diğer Alevi inanç önderlerinin, Hallac-ı Mansur'un, Nesimi'nin, Yunus Emre'nin, Şah İsmail'in, Bektaş-i Veli'nin de suretinde görülür. Nitekim Kul Hasan, bu inancı Bektaş-ı Veli nezdinde şöyle yineler:

---

(54) Mehmet Eröz, *Türkiye'de Alevilik Bektaşilik*, s. 214.

"Ali'nin işleri daim sırrınan
Kisvesini kırmızıdan örtünen
Nar içinde Cebrail'e görünen
Hünkâr Hacı Bektaş Ali kendidir"

18. yüzyıl Bektaşilerinden Kâtip ise, bu tanrısal devreye kendini de dahil eder:

"Sırr-ı Bektaşi'yiz ayrı değiliz
Heman sağ gezeriz sayrı değiliz
Birlikteyiz ayrı gayrı değiliz
Bir kimse sayılırız üçümüz bizim"

Bütün bu belirlemelerin üzerinden gerekmiyor gerçi, ama anlamamakta ve tahrif etmekte ısrar edenlere karşı belirtilmelidir ki, Alevilik, Müslümanlık gerçeğinden temelli farklara sahiptir. Bin yıllık baskı ve kuşatmanın etkisiyle gerçekte bir takiyye yaklaşımı olarak kimi kaynaklarda rastladığımız; "biz de Müslümanız" ifadesini esas almamız halindeyse, belirtilmelidir ki, bu "Müslümanlık", Kur'an'daki ve İslam tarihindeki Müslümanlıktan, onun sadece şeriatçı algılanışından değil, dünyevîleşmiş biçiminden de bambaşka bir "Müslümanlık"tır.

c) Alevilikte Tanrı-İnsan İlişkisi

Her dini algılayışta olduğu gibi, Alevilikte de Tanrı farklı özellik ve meziyetler gösterir. Nasıl ki Hıristiyanlık inancındaki Tanrı Müslümanlık'taki Tanrı'dan farklı özellik ve görünümler arz ediyorsa, Aleviliğin Tanrısı ile Müslümanlığın Tanrısı arasında da farklılıklar söz konusudur. Üstelik bu farklılık Alevilik ile Müslümanlık tanrıları arasında çok belirgin nitelikler gösterir. Bu açıdan Müslümanlık ile Museviliğin tanrıları arasında büyük benzerlikler gözlenirken, Hıristiyanlıkla Aleviliğin Tanrı algılayışlarında benzerlikler görülür. Örneğin, Hıristiyanlık ve Alevilikte üçleme ve dünyevî düzene daha az müdahil bir Tanrı algılaması söz konusuyken; Musevilik ve Müslümanlıkta mutlak, ceberut ve dünyanın her işine sürekli karışan, kader belir-

leyen, dünyevi düzen (şeriat) dayatan bir Tanrı anlayışı söz konusudur. Ancak benzer kimi özelliklerine karşın Aleviliğin Tanrı anlayışı, Hıristiyanlıktan da temelde farklıdır. Çünkü Alevilikte vahdeti vücut bağlamında insanda da görünen, Tanrı insan birliğini öngören bir tanrı algılaması söz konusudur. Ve bu özgünlük, Hıristiyanlıktan da temel ayrımla, Alevi bireyin Tanrı ile arasındaki ikiliğin kalkması anlamında Ene-l Hak anlayışına varır.

Felsefi derinliği ile Pir Sultan Abdal, işte bu bağlamda; "Yer yoğiken, gök yoğiken varolan / Arş yüzünde kandildeki nur olan / Gahi merkez olup gahi yer olan / Ali'dir ki şah-ı merdan Ali'dir" diye seslenir.

Açıklıkla görüldüğü gibi tanrısallık olarak her şeyden önce var olan Ali, basit bir yaratıcılıktan öte her şeye, gökyüzüne, Güneş'e, Dünya'ya dönüşüyor.

Yaşadıkları keskin dönüşümlere bağlı olarak Aleviliği egemen yargılar çerçevesinde İslamlaştırma misyonu yüklenen yazarlar bile bu gerçeği zaman zaman büyük bir açıklıkla yinelemekten kendilerini alamazlar. Örneğin böylesi örneklerden İsmail Onarlı, bu noktadaki Alevi gerçeğini şöyle özetler:

"Hazreti İmam Ali'nin kutsallığı Alevi / Bektaşi teolojisinin omurgasını teşkil etmektedir. Ancak pek çok nedenden dolayı bu inanç öne çıkarılmamakta ve deyim yerindeyse "sır" edilmektedir. Sünni ve Şiîlerin bu sırrın alenileşmesi durumunda ne tür bir tepki vereceklerini tahmin etmek zor değildir. Geçmişte bağnaz / yobaz din bilginlerinin Alevi / Bektaşiler için bu ve benzer inançlardan dolayı zalimce fetvalar verdikleri, onları 'kâfir', 'müşrik', 'putperest' addettikleri malumdur. Aslında Hazreti İmam Ali'nin kutsallığı insanın kutsallığı ile birlikte düşünülmelidir. Büyük Alevi mistik düşünür Hallac-ı Man-sur'un "Ene-l Hak" deyişindeki gizem insanın kutsallığı gizemidir."(55)

Esasen Tanrı'yı Ali isminde çağıran, Ali suretinde cisimleştiren bu yaklaşım, insan Tanrı ilişkisi ve Tanrı'nm anlamı noktalarında İslami mantaliteden temelde farklı olan Alevi-Bâtıni felsefesinin de doğal yansımasıdır. Alevi felsefesi kendini "Ene-l

---

(55) *Arap Aleviliği*, Etik Yayınları, s. 29.

Hak" ve "Vahdet-i Vücut" anlayışlarında bulan bir teolojiye sahiptir. Hallac-ı Mansur'dan İbn-i Arabi'ye uzanan geniş ve güçlü bir filozofi katkısıyla oluşan bu teoloji, İslam içi farklılaşma ve muhalefetten, özellikle suf ve yanı sıra akılcı akımlardan aldığı katkılarla zenginleşen bu anlayışın kaynağı antik Yunan'daki düşünsel akımlardan Yeni Platonculuk'tur. Yunanca tek doğa anlamına gelen monofizizm (varlıkbirliği), İbn-i Arabi üzerinden İslam felsefesi içinde de Vahdet-i Vücut anlayışı olarak yansımasını bulmuştur. Buna göre; Tanrıyla yarattığı evren arasında özsel bir ayrılık yoktur. Evren varlığın maddeleşmesi, insan ise konuşmasıdır. Eşdeyişle her şey Tanrı'dır, Tanrı'mn değişik biçimlerde belirmesidir.(56)

Bu anlayışta bir yaratma değil belirme (tezahür etme, zahir olma, görünme) söz konusudur. Bu bağlamda; Tanrı ot olarak görünür, böcek olarak görünür, yıldız olarak görünür, insan olarak görünür. Her şey Tanrı'dır. Her şey tanrısallığın görünümüdür. Demek ki yaratan ve yaratılan (halik ve mahlûk) yoktur, sadece tanrısal bir varlaşma vardır. Bu inanç, insanlar için gerek yaşarken gerek ölüm ötesini tasarımlarken büyük bir avuntudur. Yaşarken insanı bunaltan yalnızlık duygusu ortadan kalkar, ölüm tasarımıysa tümüyle yok olur [Nitekim Alevilerde ölüm 'Hakka yürümek' olarak görülür-EA]. Ölüm yoktur, biçimden kurtulup tüm öze dönme vardır.

Görüldüğü gibi bu mantıktan yola çıkılınca Hallac-ı Mansur gibi "ben Tanrı'yım" (Ene-l Hak), Şiîlerin bir bölümü gibi Hz. Ali Tanrı'dır, Yezidiler gibi Şeytan Tanrı'dır, Dürzülerin bir bölümü gibi Fatimi halifesi Hakim bi-Emrıllah Tanrı'dır demek olanaklıdır. Çünkü evrende Tanrı'dan başka hiçbir şey yoktur ve Macdonald'm deyimiyle "yalnız Tanrı var"dır. Gerçekte bu kurgular Tanrı'yı küçültmek için değil, tam tersine, Tanrı'yı yüceleştirmek ve O'ndan başka hiçbir şey bulunmadığını dile getirmek bağlamında şekillenmiştir. Mansur "Ene-l Allah" derken kendisini Tanrılaştırmamakta, tam tersine, kendini yok saymakta, eşdeyişle, kendini Tanrı'da yok etmektedir (fenâ filâh).(57)

---

(56) Orhan Hançerlioğlu, *Dünya İnançları Sözlüğü*, s. 338.

(57) O. Hançerlioğlu, *İslam İnançları Sözlüğü*, s. 690.

İster Hıristiyan isterse de İslam aleminde olsun, her dönemde egemenlerce "sapkınlık" olarak yargılanmış ve ağır cezalandırmalara uğratılmış olan bu anlayış, Doğu'da da Mani, Yezidi, Zerdüşt, Budist inançlarda yansımasını bulur. İşte farklı dinlerde ve kitaplı dinlerin halkçı ve tasavvufî sapmalarında karşılaştığımız bu anlayış (Vahdet-i Vücut), Anadolu toprağında bağdaşmacı bir sentez olarak Aleviliğin temel teolojik anlayışını oluşturmuştur. Panteist, yani (aşkın bir Tanrı anlayışı yerine) doğa ile Tanrının gerçekte bir olduğu inancından yola çıkan, bu anlamda insanın da parçası olduğu evreni yaratıcı ve tanrısal bir bütün olarak gören bir anlayışla karşı karşıyayız. Bu anlayış İslami teoloji kadar gerçekte onun bir parçası olduğu Yahudi ve Hıristiyan teolojiden de farklıdır. Kendini kuşatan bu ortodoks atmosfere karşı dünyanın dört bir tarafında gizlenmek zorunda kalan bu felsefenin her inanç içinde benzeri yansımaları vardır; ki Hıristiyan dünyasında bu felsefenin yansımalarını Katarlarda, Bogomillerde görebiliyoruz.

Bâtınilik ve Alevilikte insan, topraktan değil Tanrı'nın nurundan yaratıldığına inandığından, kendini aştıkça ona ulaşır, tanrılaşır. İnsanı, Tanrı karşısında cehennem tehdidiyle yaşayan, iradesini kayıtsız şartsız teslim etmiş olmak anlamında gerçek bir kul derekesine indirgeyen Musevi, Hıristiyan, Sünni, Şiî her türden ortodoksiden temel ayrımla bâtıni düşünce, Tanrı'yla daha özgür bir ilişki kurabilen, onu eleştirebilen, itiraz edebilen bir insan tasarımına sahiptir. Tarih boyunca egemenlerin onu sevmemesi ve asimle etmeye çalışması, Tanrı'ya bile soru sorabilen, itiraz edebilen bu özelliğinden dolayıdır. Çünkü Tanrı karşısında bile böylesi özgüven gösterebilen bir inancın takipçilerinden, padişahlara iyi birer kul ve tebaa olunmaz.

Bu özelliğinden dolayıdır ki, Alevi'nin bu erdemini ve özgüvenini kırmaya çalışanlar sadece egemenler olmamış, egemenlere doğrudan ve dolaylı işbirlikçilikle kendilerine ikbal arayan kimi Alevi egemenler de benzer bir misyonu içeriden yüklenmişlerdir. Çünkü bu özgüvenin kırılması, süründürerek el öptürtmek, dini otorite kullanımıyla maddî olarak zenginleşmek ve iktidar gücü elde etmek dahil, Alevi toplumun güdülebilmesi için de olmazsa olmaz bir gereksinimdir. Ancak öylele-

rinin egemen güç ve ideolojilerin desteğinde yüzyıllardır sürdürdüğü çabalara karşın, Tanrı'nın kendisi olabilen insan anlayışı, (İnsanı kayıtsız şartsız itaatle yükümlü kul konumuna sokan İslami-ortodoks teolojiden temel ayrımla) Alevi teolojinin temellerinden birini oluşturmaya devam etmiştir.

Kuşkusuz zaman içinde Alevi direncinin kırılmasının yanında toplumun denetim altına sokulmasına bağlı olarak, Alevilikteki dede-talip ilişkisi de hiyerarşik bir konum kazanmıştır. Bu gelişmeyse talibin dedeye rağmen Ene-l Hak iddiasında bulunma öz güvenini zayıfatmış, dahası onu istisnai bir durum haline getirmiştir. Ene-l Hak tekelinin bu süreçte dedeye geçmesiyse, Alevi toplum ilişkilerini muhafazakârlaştırmış, dedenin talip karşısında iktidarını güçlendirmiş, bu da Alevi kişinin Tanrı ile özgür ilişki kurması yerine, kutsalı temsil eden dede karşısında kullaşması gibi geri bir ilişki geliştirmiştir; sürünerek el öpme, elpençe divan durma, sözü üstüne söz söylememe gibi yanlış saygı ve ilişki biçimleri gelişmiştir.

Fiiliyatta yaşanan bu gerilemeye karşın, Alevi teolojisinin kendisinde bir değişim olmamış, Ene-l Hak anlayışı Alevi Bâtıni geleneğin temel öğelerinden biri olmaya devam etmiştir. Özetle teolojik-teorik anlamda anlayış değişmemiştir. Nitekim Seyyit Nesimi'nin;

"Âdemde tecelli eyledi Allah
Kıl âdeme secde olma gümrâh (şaşkın)"

deyişinde yansıyan; "Tanrı insanda görüldü, insan kılığında karşımıza dikildi, artık sen de yolundan sapma, gel insanın önünde eğil, insana tap"(58) anlayışı Alevi teolojisinin temeli olmaya devam etmiştir.

Burada inanın insana kulluğunun savunulmadığı açık. Aksine kulluk ilişkisi yerine tanrısal sorumlulukla kendini olgunlaştırması oranında her insanın tanrılaşması, Tanrı katına yükselmesi, hem tanrısal otoriteye karşı hem de onu kullanarak insanlar üzerinde hüküm geliştirecek bireysel ve kurumsal oto-

(58) İ. Z. Eyüboğlu, *Türk Şiirinde Tanrıya Kafa Tutanlar*, Kaynak Y., 1991, s. 64.

ritelere karşı özgürleşmesi, insanların birbirine Tanrı saygısı ve sorumluluğuyla yaklaşması, kamusal alanda tanrısal özgüvenle davranması söz konusudur. Bu anlayışın toplumda içselleştirilmesinin demokratikleşmek ve laikleşmek açısından ne denli yaşamsal bir anlam taşıyacağı açıktır. Çünkü demokratikleşmek insanın kulluktan bireye, tebaalıktan yurttaşlığa yükselmesi, laiklikse otoritenin gökyüzünden yeryüzüne, insana indirilmesidir öncelikle. Alevi teolojisi tam da bunu yapmakta, en azından buna uygun bir dinsel anlayış üretmektedir.

Özetle Aleviliğin demokrasi ve laiklikle gösterdiği uyumun teolojik temeli burada yatmaktadır. Dolayısıyla onu bu niteliğinden uzaklaştırmaya çalışanların laiklik ve demokrasi ile Alevilik arasında kurdukları bağ da Sünni çoğunluk karşısında azınlık olmalarından kaynaklı bir taktik olmaktadır. Bu teolojik temeli reddedenlerin çoğunluk olmaları halinde, İslamcıların gösterdikleri davranışları sergilemeleri işten değildir. Oysa gerçekte Alevilik, insanın tapınma da dahil insan eksenli bir teolojidir. Nitekim Mir'ati;

"Çün mümine mümin oldu mir'at
Mir'atına bak-ü anda gör zat"

deyişinde "Artık inanana inanan bir ayna olmuştur, aynaya bak da orada Tanrı'nın özünü gör. İnsana bak Tanrı'yı gör, tanrıya bak insanı bil" demeye getirilmektedir.(59)

"Ezelde benim fikrüm / Ene-l Hak idi zikrüm
Henüz dahı toğmadın / Ol Mansur-i Bağdadî"

dizelerinde ise Yunus Emre, Hallac-ı Mansur doğmadan, ben "Tanrı benim diyordum" diyerek insanın Tanrı olduğu inancını belirtiyor.(60) Diğer bir deyişinde de; "Ete kemiğe büründüm / Yunus diye göründüm" diyerek, kendi şahsında Tanrı'mn dönüşümü ve insanda görünümünü belirginleştirir.

---

(59) İ. Z. Eyüboğlu, 1991, s. 64.
(60) İ. Z. Eyüboğlu, 1989, s. 75.

10. yüzyıl ozanı olan Hüseyin ibn-i Mansur el Hallacı, bedelini derisi yüzülerek ödeyeceği Ene-l Hak anlayışını yorumladığı şiirlerinden biri şöyledir:

"Sevdiğimle bir oldum ve sevdiğim ben oldu
Biz iki ruhuz, tek bir vücutta birleşen...
Beni gördüğünde O'dur gördüğün
Ve onu gördüğünde bizi görürsün...
Ve böylece beni görmek onu görmektir
Ve onu görmek ise seni görmek"(61)

Yunus Emre; "Külümü göke savurup ben / Ene-l Hak oldum ahı" vb. pek çok dizesinde, "Ben Tanrı oldum" şeklindeki bu inancını yineliyor. "İnsanla Tanrı'nın birliği görüşü, insanın tanrılığı düşüncesinden ayrı değildir gerçekte. Değişen yalnızca yorumlardır. Tanrı'dan başka varlığın bulunmadığı, 'varolanın' yalnızca Tanrı olduğunu savunan görüş insanı da içerir. Tasavvufta 'Vahdet-i Vücut' diye anılan bu düşünce Mevlana'nın bütün şiirlerinde de görülür."(62)

"(...) İnsanla Tanrı'nm bir olduğunu, insanın tanrılığını ileri süren Seyyit Nesimi için Kur'an'ın insan anlayışı ve Tanrı görüşü geçersizdir:

"Mansur Ene-l Hak söyledi
Haktır sözü Hak söyledi"

derken, kendinden çok önce yaşayıp Tanrı olduğunu söyleyen Hallac-ı Mansur'un görüşünü doğruluyor. Bir diğer şiirinde:

"Seni bu hüsn-ü cemal ile bu lütf ile gören
Korkdiler Hak dimeğe döndüler insan didiler"

derken, insanın Tanrı olduğunu, ancak [egemenin basıncı nedeniyle] bu gerçeği söylemekten korktukları için dönüp kendilerine insan dediklerini söyler. Ancak bu basınca rağmen Alevi-

(61) Akt. Maxsime Rodinson, *Muhammed*, s. 92.
(62) İ. Z. Eyüboğlu, *Alevilik Sünnilik İslam Düşüncesi*, De Y., 1989, s. 76.

liğin gerçek inanç önderleri, çıplak zor uygulanan dönemlerde bile kendilerini ifadeden geri durmamışlardır. Nitekim Pir Sultan, deyişlerinden birinde şöyle seslenir:

"Kur'an yazılırken arş-ı Rahman'da
Kudret kâtibinin elinde idim
Güller açılırken kevn u mekânda
Bülbül idim gonca gülünde idim
Evvel Cebrail'in ilk kelâmında
Kırklar Meclisi'nde aşk meydanında
Muhammet Ali'nin sır kelâmında
Nihan söyleşirken dilinde idim"

Bir başka deyişinde Yunus Emre:
"Her neye kim baktın ise anda sen Allah'ı gör
Kancaru kim azm kılsan 'semme vechullah'ı gör
Bu ikilik perdesinden geç hicabı ref'kıl
Gel bu birlik vahdetinden bak bu sırrullahı gör
(...)
Can gözüyle baktın ise kâinatın aynına
Andan özge nesne var mı hasbetten lillahı gör"

demektedir. Yani; "Neye bakarsan onda Tanrı'yı gör, nereye yönelirsen orada Tanrı'mn yüzünü gör. Bu ikilik örtüsünü bırak, kaldır da birlik özüne bak, Tanrı'nın gizemini gör. Bu varlık evreninin yüzüne can gözüyle baktmsa, onda ne var Tanrı'dan başka söyle"(63) demektedir. Edip Harabi'nin şu polemiksel deyişi, bu anlayışı daha da derinleştirir:

Yine aynı şekilde; "Varlık birliğinin öz ilke olduğunu, bütün evreni dolduran varlık türlerinin gerçekte Tanrı'mn yansıması sonucu oluştuğunu, Tanrı ile evrenin bir bütünlük içinde bulunduğunu savunan Usulî (XVI. yüzyıl) de bu durumu:

"Vücut-i mutlakın bahrî ne mevci kim ider peyda
Ene-l hak sırrını söyler eğer mahf eğer peyda"(64)

(63) İ. Z. Eyüboğlu, 1989, s. 113.
(64) İ. Z. Eyüboğlu, 1989, s. 113.

diye ifade etmektedir. Meluli de bu bağlamda;

"Gezmeyiz beyhude bigâne gibi
Seçilmiş özümüz dürdane gibi
İnsan ışığına pervane gibi
Ene-l Hak çağırır dilimiz bizim"

diyerek, amaçsız yaşama karşı insanın tanrılığı etrafında pervane olmayı yüceltir. Bir diğer deyişinde de bu yaklaşımı; "Dünyanın lezzeti tadı insandır / Ene-l Hak çağırır adı insandır" diyerek insan eksenli, hümanist dünya görüşünü belirginleştirir. Bu bakış açısının salt bir teolojik duruş olduğu düşünülmemelidir. Aksine insanı tanrılaştıran, Tanrı'nın parçası gören anlayış, dünyevi yaşamda insana dokunulmazlığın hukukunu, insana haksızlık yapmamanın da, ahlakını da kendi olmazsa olmaz parçası haline getirmiş olur. Buna karşılık insanı Tanrı karşısında aciz, kayıtsız şartsız tâbi, her hatasını cehennemle ödeyecek günahkâr bir eksende ele almak şeklindeki teolojik anlayış ise, insanın hakları yerine yükümlülüklerine işaret eder. Bu iki teolojinin dünyevi düzen anlamındaki yansıması da kaçınılmaz bir şekilde birbirinin zıttı olacaktır.

İnsanı kendine eksen alan bu felsefenin dikkate değer temsilcilerinden Nesimi, bu kapsamda insanı şöyle yüceltir:

"Bende sığar iki cihan / Ben bu cihana sığmazam
Gevher-i'ala mekân benem / Kevn-ü mekâna sığmazan
Gerçi bugün Nesimi'yem / Kureyşi'yem Haşimi'yem
Bundan uludur ayetim / Ayet-ü Şan'a sığmazam"

İşte bu insan eksenli özgüvendir ki devletleri hep korkutmuş, bâtmi inançları ezmeye yöneltmiştir. Edip Harabî'nin türkü olarak da yaygın olarak söylenen diğer bir deyişi, durumu, polemik olarak şöyle ifade eder:

"Kandil geceleri kandil oluruz
Kandilin içinde fitil oluruz
Hakk'ı göstermeye delil oluruz
Fakat kör olanlar görmez bu hali"

Seyyit Nesimi, yine türkü olarak çok yinelenen deyişinde bu bakış açısını şöyle dillendirir:

"Kâh çıkarım gökyüzüne / Seyrederim alemi
Kâh inerim yeryüzüne / Seyreder alem beni"

Alevi teolojisi, "yaratıcı" (Hakk) ile "yaratılan" (Halk) arasındaki mutlak ayırım üzerinde şekillenen İslamcı teolojinin tam aksine, Tanrı, insan ve doğa birliği temelinde şekillenmiştir. Bu anlamda o yaratanla yaratılan ayrımını ortadan kaldırmaktadır. İslamcı teolojiyle yapılan polemiklerde de yaratanla yaratılan ayrımı temelindeki ikiliğin ortadan kaldırılması fikri sıklıkla işlenir. Tevhit kavramı da bu iki zıt teolojinin kavramsallaştırmasında iki ayrı anlam taşır. İslamcı mantalitede tevhit, insanların aynı inançta birleşmesi ve kendi aralarında fırkalara ayrılmamasıyken, Alevi-Bektaşi inancında Tanrı ile bir olmak (Vahdet-i Vücut, varlığın bir olması) anlamına gelir. Bu nedenledir ki bâtıni felsefede, Tanrı insan birliği, Ene-l Hak kavramında ifadesini bulur ve Allah insanı ve doğayı yaratmakla; "Kâinatta tecelli etmiş" olmaktadır.

Bu temel farklılığı nedeniyle İslamcı anlayışta, insanın Tanrı karşısındaki konumu mutlak itaat, insanlar arası ilişkiyse, bu mutlak ve dışsal varlığa atfedilen görüş ve hukuk (eriat) ve onun adına kullanılan otorite karşısında mutlak bir itaat ve davranış tektipliği olarak biçimlenir. Buna karşılık Alevi anlayışta Tanrı ile ilişki, eleştiri ve itirazı da içeren bir aşk ve yârenlik ilişkisi olarak biçimlenirken, insanlar arası ilişki, insanların farklılıklarıyla, 72 rengiyle meşru ve kardeş görülmesi olarak biçimlenir. Bunun siyasete yansımasıysa birincisinin totaliter bir düzenle örtüşmesi, ikincisininse hem laikliğe hem de demokrasiye açık, uyumlu bir tasavvurdur. Burada anımsatılması gereken bir önemli ayrıntı da bu zıtlığın sadece Alevi gelenekle sınırlı kalmayıp, bizzat İslam'ın kendi içinde de oluştuğu gerçeğidir. Nitekim Muhyiddin İbni Arabî, Şehabeddin Sühreverdi, vb. düşünürler özgülünde bizzat bu zıtlık, İslam'ın kendi içinde başlayıp derinleşen bir anlam taşımıştır. Buna karşılık onlarla benzer bir teolojiyi paylaşan Anadolu Alevileri özgülünde bu

zıtlık, geleneksel inançları temelinde dışarıda biçimlenip, İslamcılaştırma baskısıyla İslam'ın içine doğru çekilmiştir. Yani İslam'ın kendi içinde oluşan Vahdet-i Vücut'çu anlayışıyla onun dışında var olup, İslam'ın yüzyıllarca süren baskısı çerçevesinde ondan kimi öğeleri almış olan Vahdet-i Vücut'çu anlayış zamanla birbiriyle buluşmuştur. Ancak her halükârda bu Vahdet-i Vücut'çu anlayışın esas ve ilk kaynağının Hint mistisizmi olduğunu ve dinin algılanış felsefesi anlamında teolojik anlayış olarak İslamiyet'in zıttı olduğunu görüyoruz.

Alevi inanç geleneğinde; "İnsanın Tanrı oluşu görüşünü daha geliştirip materyalizme doğru ileri götüren, Tanrı'yı insanın yarattığı bir varlık olarak düşünen görüşlere" de rastlıyor. Bu sayede Aleviliğin dogmatizmle uzlaştırılamayacağı bir yana, materyalizme açık bir inanç yatağı olduğunu da görüyoruz. Nitekim XIX. yüzyıl sonundaki, saygın Alevi inanç önderlerinden Edip Harabî'nin şu deyişi çarpıcı bir örnek oluşturur:

"Daha Allah ile cihan yoğidi
Biz anı var edip ilân eyledik
Hakk'a hiçbir lâyık mekân yoğiken
Hanemize aldık mihman eyledik
Kendisinin henüz ismi yoğidi
İsmi şöyle dursun cismi yoğidi
Hiçbir kıyafeti resmi yoğidi
Şekil verip tıpkı insan eyledik"

Alevi teolojisi, Tanrı ile özdeşleşme anlayışını, aynı zamanda İslam'ın temel şartlarına itibar etmeme anlayışıyla bütünleştirir. Nitekim namazı, Ramazan orucu, haccı olmamıştır. Çünkü Tanrı'ya yakınlaşmak için hacca gitmek gerekmez. Bu noktada Kaygusuz Abdal'ın;

"Hakkı ister isen âdemde iste
Irak'ta Mekke'de Hac'da değildir"

deyişi, onun insan eksenli ve İslam'ın şartlarından haccı tanımayan yapısını gösterir. Benzer bir deyiş Derun Abdal'da dile gelir:

"Müminin Kâbe'si gönül evidir
Kudret hazinesi Hakk'ın yeridir"

Diğer yandan Sünni bir din adamı olarak yansıtılan Yunus Emre de, İslam'ın kul insana dayattığı farza karşı şöyle seslenir:

Yunus Emre der hoca / Gerekse var bin hacca
Hepsinden iyicesi / Bir gönüle girmekdir
Çalış kazan ye yedir / Bir gönül ele gelir
Bin Kâbe'den yeğrektir / Bir gönül ziyareti

Yine Anadolu Alevileri nezdinde yaygın kabul bulup Bektâş-ı Veli'ye atfedilen;

"Hararet nardadır sacda değildir
Keramet baştadır tacda değildir
Her ne ararsan kendinde ara
Kudüs'te Mekke'de Hac'da değildir"

deyişi bu açıdan oldukça çarpıcıdır. Görüldüğü gibi bu anlayış, her şeyi Tanrı'da aramayı öngören Kur'an'ın inanç anlayışına kökten karşı çıkmakla yetinmez, aynı zamanda insanın kudreti iktidar sembollerinde değil, kendinde araması gerektiğinin açık bir ifadesidir. Özetle Alevilik, Kur'an dininin karşısına, sadece Tanrı insan ilişkisinde değil, yöneten yönetilen ilişkisinde de devrimsel bir önerme ile çıkıyor.

Dahası Noktatü'l Beyan denen Bektaşi niyazında geçen; "Âdemden gayrı Hak talep idersen ma'rifetu'llah'tan bihabersin"(65) sözü, Alevi duruşunun tayin edici eşiğini gösterir.

Böylece "Men Ali'den gayrı Tanrı bilmezem" (Derviş Ali) anlayışının, gerçekte insan-Tanrı anlayışının İslamcı baskı altında aldığı biçim olduğunu görüyoruz. Sonuç olarak Âdem'in ve sonuçta bütün insanlığın tanrısallaştırılması inancı olan Alevilik, Şeytan'm da Tanrı'nın Âdem'in gönlüne girmiş olduğunu anlamadığı için Âdem'e secde etmediği yorumu getirmiştir.(66)

---

(65) Bkz. I. Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, s. 39.
(66) Bkz. I. Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, s. 44.

Nitekim bu durum Hatayi'de şöyle ifade edilir:

"Hakk'a mahzar durur Âdem sücut it uyma şeytana
Ki Âdem donuna girmiş Huda geldi Huda geldi"

Benzer yaklaşımı Hurufi gelenekten gelen Virani'de de, Fazlullah'ın Ali ile her ikisinin de tanrısallıkla özdeşleştirilmesi şeklinde görürüz:

"Ey benim şahım, sığınağım, Fazl-ı Rahman'ım Ali
Selam ey Şah-ı merdan Ali, selam ey Fazl-ı yezdan Ali"

Bektaşilikte, suf kökenli vahdet-i vücut daha da maddi bir biçim alır. Noktatu'l-beyan (sözün noktası) adı verilen Bektaşi niyazında şöyle denir:

"Ademden gayrı Hak talep edersen
Ma'rifet-i ilahi'den bi-habersin"

Yani; "Tanrı'yı Adem'den başka yerde arıyorsan, tanrısal bilgiden habersizsin demektir" denir.

Hurufilikin Bektaşiliğe, Bektaşîliğin Kızılbaşlığa karışarak yaşadıkları evrim, geçmiş inançlardan alıp taşıdıkları Vahdet-i Vücut anlayışının Ali'nin algılanmasına da doğrudan yansır. Ancak bütün bunlar Aleviliği kuşatan baskı ortamında sır olarak saklanır. Genellikle kendi içinde, cemlerinde, dilden dile dolaşan deyişlerinde, mitolojik öykülerinde sergilediği açıklık, açık alanda saklanır, ifşa edilmemesi gereken "sır" olur. Buyruk gibi saklanması zor açık metinlerde ise, İslami dozaj arttırılır, daha yoğun takiyye yoluna başvurulur, İslami kavramlar daha yoğun kullanılır. Çünkü Alevi bilinçaltı Sünni otoritelerin katliamlarıyla şekillenmiştir. Saklanmak, mecaz dil geliştirmek, takiyye yapmak uzun yüzyıllar boyu onun can güvenliğinin olmazsa olmazı olmuştur. Ancak buna rağmen arada sırların ifşa edildiği, "yeter be!" demeye getirildiği, bunun Ali'ye bile dedirtildiği olur. Sefil Ali'nin, estetik yanıyla da olağanüstü olan deyişinde bu durum şöyle yansır:

"Şah-ı merdan cuşa geldi, sırrın aşikâr eyledi
Yağmuru yağdıran menem ol Ömer'e söyledi
Ol dem şimşek balkıyıp yedi sema gürledi
Hem sakidir hem baki, Nur-i Rahman'ım Ali
Hak Muhammet buyurdu ki yekdir Ali, bir dedi
Hem evvele hem ahire her şeye kadir dedi
Ali'ye şirk koşanlar mutlaka kâfir dedi
Yetiş carımıza, medet Mürvet ya Ali
Kün deyince var eyledi on sekiz bin alemi
Hem yazandır hem bozandır lehv-i mahfuz kalemi
Külli dertlerin dermanı, yaraların merhemi
Hem sakidir hem bakidir medet Mürvet ya Ali"

d) Kur'an'dan Alevilik Çıkar mı?

Bu anlayışın olmazsa olmaz tamamlayıcı parçası da, Tanrı sözü anlamında Kur'an'm da insana indirgenmesidir. Bu kapsamda Aşık Daimi, Kur'an dahil tüm tanrısal addedilen kitapları, Hak ile özdeşleşebilen insanın yaratıları / ürünleri olarak şöyle açımlar:

"Kainatın aynasıyım / Mademki ben bir insanım
Hakk'ın varlık deryasıyım / Mademki ben bir insanım
İnsan hakta Hak insanda / Arıyorsan bak insanda
Çok marifet var insanda / Mademki ben bir insanım
Tevrat'ı yazabilirim / İncil'i dizebilirim
Kur'an'ı çözebilirim / Mademki ben bir insanım"

Bu özgüvenin bir yansıması Tanrı'nın sözü anlamında Kur'an'ın insan ürünü kılınması olurken, her sorunu dünyada halletme kararlılığını da peşi sıra getirir; nitekim Meluli, bu çifte gerçeği şöyle dillendirir:

"Tanrı'nın her sözü bizden / Dört kitabın özü bizden
Kur'an'daki yazı bizden / Bilinmez gizli esrarız
Hakikattir inancımız / Bizden bize miracımız
Dostun tavafı haccımız / Çünkü biz ehl-i ikrarız
Gelin Meluli'yi görün / Her müşkülü ondan sorun
Hepsi burda ne var yarın / Her şeyi burda sorarız"

İnsanı kendine eksen alan bu felsefenin dikkate değer temsilcilerinden Basri Baba, Tanrı'nın insan kılığında evrene yayıldığını ve bu çerçevede insanın aynı zamanda Tanrı'nın sözü olduğunu şöyle anlatıyor:

"Abit kisvesinde görünen Hak'tır
Sen anı gayride arama ey can
Bâtını Hak olmuş Zâhıri Hak'tır
Gizli sırlarını edeyim ayan
Esama sıfat zattan vücut istedi
Kendi vücudiyle mevcut eyledi
Allemelesma'yi talim eyledi
Oldu âdem ol dem natık-ı Kur'an
Evvel ahir zahir batın âdemdir
Her bir sırrı anın için mahremdir
Mazi müstakbelde dem hep bu demdir
Külli şey'in Halik el'an kema kan"

Yani Basri Baba; "Tanrı insan kılığında görünüyor, onu başka yerlerde arama sakın. İnsanda görünen de gizli kalan da Tanrı'dır gene. Tanrı bu evrende görülen bütün nesnelere kendi özünden biçim vererek, kendi varlığını evren düzeni içinde elle tutulur, güzel görülür bir biçimde gözlere sundu. Evrende Tanrı vardır, insan kılığındadır. İnsan konuşan bir Kur'an'dır. İnsanın önü, sonu yoktur, önce olan da odur, sonra olan da. Tanrı insandan ayrı bir varlık değildir. Geçmiş, gelecek, gizlilikler insanca bilinir. Doğrusu bütün nesneleri yaratan insandır. Bu iş eskiden olduğu gibi şimdi de böyledir"(67) demektedir. Basri Baba bir diğer deyişinde, bu insan eksenli felsefeyi şöyle yineler:

"İki cihan aslı sensin / Allah Muhammet Ali sensin
Şah-ı Merdan dili sensin / Allah Muhammet Ali sensin
Sırr-ı Kur'an hatemsin sen / Secde olan alemsin sen
Ons ekiz bin alemsin sen / Allah Muhammet Ali sensin"

---

(67) İ. Z. Eyüboğlu, 1991, s. 137.

Dikkat edilirse insanı kutsamanın, her şeyin insanın kendisinde aranması gerektiği anlayışının özlü bir ifadesi ile karşı karşıyayız. Burada hemen vurgulamalı ki, bu özgüven ve değerleri gösterilmemesi halinde Dede ve Baba bile olunsa önem taşımaz. Ne ki, tarihsel baskı ve yenilikler sonunda yaşanan özgüven yitimi ve bilinç erozyonu sonunda kimi Alevi ileri gelenlerinin Kar'an'dan dayanaklar üretmeye çalıştıkları örneklerle karşılaşabiliyoruz. Bu davranışın görüp göreceğimiz deyişler özgülünde Yol'dan sapmak ve uzaklaşmak olduğu açıktır.

Hacı Bektâş'a atfedilen bir diğer deyişle Bektaşi Kur'an, insanın seçkin bir örneği olarak Ali ile özdeşleştirilir:

"Selman bir deste gül şaha uzattı
Kendi tabutuna kendisi yattı
Cemm-i Mushaf'tan nikabın attı
Kur'an yok, gördüler Ali'den gayrı"

Muhyiddin Abdal, bu yaklaşımı daha da netleştirir:

"Görünen Haktır gözünde
Söylenen Haktır sözünde
İnsanın hattı yüzünde
Hatm-i Kur'an'ı gösterir"

dizelerinde; "İnsanın varlığında Tanrı'nın görünüş alanına çıktığını, diliyle, sözüyle, yüzüyle Tanrı ve Kur'an olduğunu bütün kuşkulardan uzak bir dille açıklıyor. Daha da ileri giderek insanın canlı, konuşan bir Kur'an'a, Tanrı sözü kılığına büründüğünü söylüyor."(68) Benzer görüş, Teslim Abdal'da da ifadesini bulur:

"Öğmüş de yaratmış kendi nurundan
Padişah etmiş ilin üstüne
Cemalini gördüm salâvat verdim
Çıkılar sokunmuş serin üstüne

(68) İ. Z. Eyüboğlu, 1989, s. 109.

Vallahi Kur'an'dır senin sözlerin
Yasin-i Şerife benzer yüzlerin
İnnâfetehna suresi gözlerin
Veddehâ inmiştir dilin üstüne"(69)

Bu deyiş, takiyye zorunluluğu kapsamında İslamî kavramların bolca kullanıldığı bir minvalde sürer gider. Ancak bu İslami cilanın altındaki, İslamî mantalitenin bütünüyle zıttı olan anlayış bütün açıklığıyla karşımızdadır. Burada Kur'an, çok açık bir şekilde, insanın yüzünde yazılı, insanın konuşmasında dile gelen, insanın özünde olup yansıyan, yani bildiğimiz Kur'an'dan temel farkla insan Kur'an'dır.

Yemîni ise, bu yaklaşımı doğrudan Ali nezdinde; "Ey siyah saçlı ve ey imanımızın ruhu, Tanrı tarafından yüzüne Kur'an'ımız yazılmış olan" anlamında yineler:

"Ey saçı küfir-i siyah ü vey ruh-i imanımız
Dest-i kudretten yazılmış vechine Kur'an'ımız"

Bektâş-ı Veli'ye atfen yinelenen; "Okunacak en büyük kitap insandır" özdeyişi, Aleviliğin, Tanrıya varmakta aracı kutsal kitaptan ne anladığının en açık göstergesidir. "Dost senin yüzünden özge / Ben kıble-i can bilmezem" ifadesi de yine Ruhi Su'nun, "Benim kâbem insandır / Kuran da kurtaran da / İnsanoğlu insandır" deyişi bu anlayışın bir diğer yansımasıdır. Esasen Alevi geleneğinde sıkça rastladığımız; "Kur'an-ı natık" nitelemesi, yani konuşan Kur'an, keza "Telli Kur'an" nitelemesinde ifadesini bulan kâmil insanın elindeki saz, bu insan Tanrı özdeşleşmesinin bir diğer yansımasıdır. "Telli sazdır bunun adı / Ne ayet dinler ne kadı" deyişi de bunu ifade eder.

Başka ozanların dilinde de ifade edildiği gibi insan, "Tanrı'nın konuşan sözü, dili" anlamında, "Kelamullah-ı natık" deyimini kullanır.(70) Edip Harabî bu durumu şöyle ifade eder:

---

(69) Akt. İ. Z. Eyüboğlu, 1991, s. 109.
(70) İ. Z. Eyüboğlu, 1991, s. 67.

"Gönül ne gezersin kırda bayırda
Dört kitap içinde Kur'an sendedir
On altı ağ hattı, on altı kara
İncil, Zebur, Tevrat, Furkan sendedir"

Benzeri bir yaklaşım Nesîmi'de şöyle yansır:

"Ariftir Mushaf'tan dersler okuyan
Tevrat'ı İncil'i ezber okuyan
Cemal-i Mushaf-ı bir bir okuyan
Almıştır fermanı Kur'an istemez"

Yunus Emre ise, her ifadesinde yansıyan felsef derinliğiyle şöyle seslenir:

"Ol kadir-i kün felakun / lutf edici rahman benem
Kesmeyen rızkını veren / cümlelere sultan benem
Hem batınem hem zahirem / hem evvelem hem ahirem
Hem ben Ol'um hem Ol benim / Ol kerim ü süphan benem
Yoktur arada terceman / andagı iş bana yana
Bin bir adı vardır Yunus / ol sahib-i Kur'an benem"

Tüm bu yaklaşımların da sonucudur ki Aleviler, tarihleri boyunca, üstelik bu nedenle büyük eziyetlere uğramalarına rağmen Kur'an'a itibar etmemişler, kendi kitapları bellememişlerdir. Kimi Alevi evlerinde asılı duran Kur'an da devlet görevlisi, komşu, vb. Sünni egemenliğe karşı korkunun önlemi olarak işlev görmüştür. Bu nedenledir ki bugün "Başımız Kur'an ile bağlanmıştır" diye ortalıkta dolanan, hatta hızını alamayıp Kur'an'dan ayetlerle Aleviliği açıklamaya soyunan kimi dede ve Bektaşî bozmalarının duruşuyla Aleviliğin hakiki inanç önderleri arasındaki niteliksel farkın bilincinde olmak, her zamankinden büyük bir gereksinim haline gelmiştir.(71)

---

(71) Öylelerinin Aleviliği bozmaları iki birbirini tamamlayan alanda gerçekleşmektedir. Birincisi; Aleviliğin Kur'an dışı muhtevasını Kur'an'a uydurarak, onun hümanizm-Tanrı'yla özdeşleşme-özgürlük-sorgulama gücü-değişim yeteneğince belirlenen teolojisini bozarak dogmatizme, ortodoksluğa doğru çekmek ve buradan kendilerine yeni bir

Bosnavi'nin şu deyişi, bu anlayışın özgün anlatımlarından biridir:

"Vecd-i âdemden oku kim nüzha-i ilm-i ledun
Mushaf-ı natık odur âlicenabın aynıdır"

Sağ gelenekten gelen Mehmet Eröz bile, bu deyişten hareketle şöyle yazar: "Burada geçen 'Mushaf-ı Natık' deyimi, 'konuşan Mushaf, Kur'an' manasına geliyor ki anlatılmak istenen insandır, Âdem'dir. Tasavvufta, insan ve âlem, Allah'ın tecellisi, zuhuru olmaktadır. Tevhit akidesine inananlar için, görünüşteki ikiliği kaldırarak birliğe (Vahdet'e, ahadiyat'e, Tevhit'e) ulaşanlar için, bunda yadırganacak bir nokta yoktur. Bunlara ve tasavvufa dayanan Bektaşilik, Âdem'de, Allah'ın tecellisini bulmaktadır. Bunu Mihrabî'nin aşağıdaki nefesinde daha açık bir şekilde görebiliyoruz:

"Allah deyip bağırma / Irak sanıp çağırma
Hakkı dilden ayırma / Şeytan güler bu hale
Hayali bir yerdesin / Sen arada perdesin
Hak sende sen nerdesin / Nedir cevap suale
Levh-i mahfuzdur yüzün / Anı şerh eyler sözün
Arif bilir iç yüzün / Cahil düşer zevale

---

denetim ve iktidar üretmeye çalışmaktır. İkincisi; Aleviliğin ekonomik ve siyasal perspektifini, yani eşitlikçi ve özgürlükçü tarihsel duruşunu bozarak, devletin, sömürücü ve asimilâsyoncu egemenlerin talepleri doğrultusunda istenen kılığa sokmaktır. Bu her iki değişim de egemenlerin doğrudan başaramadığı bir durumdur. Alevi'nin egemene karşı, yenildiği, geri çekildiği dönemlerde bile takiyye aracılığıyla geliştirdiği yeni savunma yöntemleri olmuştur hep; bu bağlamda egemenin dilini, kavramlarını kullanmak zorunda kaldığı durumda bile onun içini boşaltmıştır. Oysa öylelerinin yaptığı, onun olmazsa olmazlarını değiştirmek, bozmak, egemenlerin beklentilerine uygun olarak rehabilite etmektir. Üstelik bu revizyon, egemenlerin doğrudan başarması mümkün olmayan, yüzyıllardır başaramadığı dışsal bir alandan değil, doğrudan Aleviliğin iç dilini, inanç sembollerini kullanarak yapılmaktadır. Yani bu durumda takiyye, Aleviliği egemen baskıdan korumak için değil, doğrudan Alevi'ye karşı yapılmaktadır. Egemenin kuşatması, baskısı, ekonomik ve siyasal yükseliş alanlarını kapattığı bir atmosferde devreye Hızır Paşa misyonu girmekte ve Aleviliğin iç dili ve sembolleri kullanılarak egemen din ve otoritenin beklentileri doğrultusunda Alevilik bozulmaktadır.

Kur'an'ıdır sözümüz / Rahmanıdır yüzümüz
Hakkı görür gözümüz / Aldanmayız hayale
Aba deyip âdeme / Secdegâh ol âleme
Hateme er hateme / Döndür yüzün cemale
Mihrabî cümle ayat / Müteşabbih muhkemât
İşte destimde berat / Sun ey saki piyale"(72)

Özetle, Alevi gelenekte Kur'an'ın adı geçer, ama Sunni ve Şii gelenekte gördüğümüz gibi, ayet yorumu ve yol gösterici, sorun çözücü anlamında başvurulmaz. Aleviliğin kendi değerleri vardır ve Kur'an da dahih kutsal kitaplar, bunlarla örtüştüğü oranda değer taşır. Bu noktada, Yunus Emre'nin; "Sen sana ne sanırsan / Ayruğa da onu sor / Dört kitabın manası / Budur eğer var ise" deyişi çarpıcıdır.

Tüm bu gerçeklere karşın Aleviliği İslamcılaştırma gayretindeki egemenler ve onların Alevi versiyonları, Aleviliği Kur'-an'a sığdırmaya veya Kur'an'dan Aleviliği çıkarmaya çalışmaktadırlar. İslamcı kesim Osmanlı devlet sisteminin parçası olarak kurumsallaşmış Bektaşîlerin, bunun zorunlu gereği takiyye öğeler taşıyan belgelerini bu amaç için istismar ederken, kimi Alevi geleneği içinden gelenler de Şiî kaynakları esas alarak aynı işi bir başka yoldan gerçekleştirmeye çalışmaktadırlar. Özellikle bu ikinci kesim, son zamanlarda yaygın bir şekilde Kur'an'a atıfarda bulunmakta, Kuran'a dair mesnetsiz Şiî yorumları esas alarak; "Alevilerin başının Kur'an ile bağlı olduğunu" ispatlamaya çalışmaktadırlar. Tabii bu atıfar, söz konusu iddialarla en küçük anlamda ilgili olmadığından, ortaya (tıpkı İslamcıların Kur'an'dan bilim çıkarmak için yaptıkları ayet aktarımlarında olduğu gibi) kaba ve gülünç tahrifat örnekleri çıkmaktadır.

Öncelikle yinelemeliyim ki, ayet aktarımları şeklinde başvurulan bu yöntem Alevi kaynaklı olmadığı gibi Alevi teolojisi ve tarihiyle de ilişkilendirilemez. Nitekim söz konusu ayetlerden medetle Aleviliği Kur'an'a sığdırmaya çalışanların bizzat kendileri bile bu ayetler ile Aleviliğin teolojisi arasında en küçük bir ilişkilendirme yapmıyor/yapamıyorlar. Kurulmaya çalışılan bağ

(72) Akt. M. Eröz, *Türkiye'de Alevilik Bektaşîlik*, s. 210.

sadece ve sadece Kur'an ile Ehl-i Beyt arasındadır. Yani işin özü, felsefesi, keza ibadet özellikleri unutturulmakta, bunun yerine Kur'an'ın varis olarak Ehl-i Beyti atadığı izlenimi bırakan aktarımlarla Alevilik Kur'an'ın içine sokulmaya çalışılmaktadır. Alevilik nezdinde; "Bel evlatlığının değil yol evlatlığının esas" alındığı ortadayken, dahası bizzat Ali'ye yüklenen sözle; "Nesebinle değil edebinle övün" diyen bir anlayışın Kur'an ile ancak soy yönüyle ilişkilendirilebilmesi bile, söz konusu iddia sahiplerinin sergilediği fikri sefaleti göstermeye yeter.

Ama birazdan göstereceğim gibi böylelerinin sergilediği sefaletin bir diğer yüzü var ki, o da alıntıladıkları ayetlerin bile, onların anladığı anlamda Ehl-i Beyt'le de ilişkili olmadıkları gerçeğidir. Bizzat bu aktarımların irdelenmesinde de tekrar göreceğimiz gibi Aleviliği Kur'an'a sığdırmak veya ondan Alevilik çıkarmak mümkün değil. Dahası bu aktarımlar tümüyle Şiî-şeriatçı kaynaklı olup, Sünni-Şeriatçılıkla süregelen rekabet kapsamında Kur'an'ın açık tahrifni içermektedir. Yani özetle hem Alevilikle ilgisiz hem de Kur'an açısından anlamları çarpıtılmış ayet istismarlarıyla karşı karşıyayız.

Bu ahlak dışı yolla Aleviliğin, "Kur'an'dan koparılamaz" olduğu ispatlanmaya çalışılırken, Kur'an da, Aleviliğe dayanak oluşturan bir belge olarak gösterilmektedir. Sonuçta ortaya hem Aleviliği hem de Kur'an'ı tahrif eden bir deformasyon çıkmaktadır.

"Bilimden gidilmeyen yolun sonu karanlıktır" diyen, "Okunacak en büyük kitap insandır" diyen, "Hakkı ister isen ademde iste / Irak'ta Mekke'de Hac'da değildir" diyen, "Telli sazdır bunun adı / Ne ayet dinler ne kadı" diyen, "Ellerin Kâbesi var / benim Kâbem insandır" diyen, "72 inanç birdir bize" diyen, Cihat'ı reddeden, haremlik-selamlık ayrımım reddeden bir inançla, üstelik bu inanç üzerinde bu kadar da oynanmaz ki diye düşünen bir gözlemci olarak, konuyu aydınlatmak istiyorum. Konuyu aydınlatmalıyız ki Kur'an'dan aktarımlarla Alevilik anlatmaya çalışanların, gerçekte Aleviliği değil, Anadolu'nun ezilen inancının asimilasyonuna yönelik misyonlarını anlattıklarını daha net görebilelim.

Bu bağlamda ortalıkta bir dizi ayet dolaştırılmaktadır. Bunların içinde, Kur'an bilgisine sahip olmayanların ilk anda

Alevilikle ilişkili gibi görebilecekleri iki ayet üzerinde özellikle duracağım (Bunların dışında aynı amaçla atıfta bulunulan diğer ayetlerse, biçimsel olarak bile böylesi bir ilişkilendirmeye en küçük olanak sunmadıklarından değerlendirilmeye bile değmezler): Bunlar Ahzab-33 ve Şûra-23'tür. Ayetler şu şekilde aktarılıyor:

Tathir Ayeti: "Allah, yalnızca siz Ehl-i Beyt'ten her çeşit pislik ve kötülüğü giderip sizi tertemiz kılmak ister." (Ahzab-33)

Meveddet Ayeti: "(Ey Peygamber! Müslümanlara) De ki: Sizden tebliğime karşılık bir ücret istemiyorum; istediğim, ancak yakınlarıma (Ehl-i Beyt'ime) sevgidir." (Şûra-23)

Ayetlerden varılmak istenen izlenim, Kur'an'ın Ehl-i Beyt'i kutsadığı, sahiplendiği, onlara uymayı Müslümanlara emrettiği; dolayısıyla Ehl-i Beyt'i sevmenin Müslümanlığın koşulu olduğu, Ehl-i Beyt yolunun Müslümanlık olduğu, vs... Eh bu fikre inanırsak Kur'an'ın gerçek sahiplerinin cihat, kadın erkek ayrımcılığından başlayarak peşpeşe dizecekleri diğer ayetler karşısında Alevilerin ellerini kaldırıp şeriata teslim olmaktan başka bir yolu da kalmayacak. Zaten Diyanet de bunu yapmaya çalışmıyor mu? O halde Aleviliğin "Kur'an'm yolu!" olup olmadığı bir yana ona sığıp sığmadığı sorunu karşısında netleşmemiz gerek.

Şimdi gelin öncelikle Ahzap-33'ü, ama işimize geldiği gibi cımbızlamadan, bütününde okuyalım; bakalım ayet gerçekte ne diyor:

"Evlerinizde oturun. Önceki cahiliye devri kadınları gibi açılıp saçılmayın. Namaz kılın, zekât verin, Allah'a ve peygamberine itaat edin. Ey Peygamber ailesi, şüphesiz Allah sizi günah ve kötülüklerden arındırıp tertemiz yapmak ister."

Görüldüğü gibi ayet –tıpkı bugün başörtüsü için mücadele veren eriatçı kadmların yaptığı gibi–, (Peygamber'in) kadınlar(ın)a evde oturmalarını, örtüsüz dolaşmamalarını, namaz kılıp (...) itaat etmelerini emrediyor. Cımbızlanan son cümledeyse, Peygamber'in "ailesine" bir ayrıcalık olarak günahlardan arındırma ve temizleme isteği belirtiliyor.

Dikkat edilirse, onların da günahsız ve temiz olduğunu söylemiyor, sadece onları (örtünüp namaz kılmak önkoşuluyla) günahsız kılmak isteği belirtiliyor. Peki, ama burada geçen

"aile"yi, Şiî ve Alevi gelenekteki "Ehl-i Beyt" anlamında yorumlamak mümkün mü? Bu soruya açıklık getirmek için hem ayeti bütünlüğü içinde hem de bu ayetin nedenini aydınlatan önceki ayetlerle bütünlüğü içinde okumak gerekiyor. Kaldı ki bu ayet dışarıya Ehl-i Beyt övgüsü ve yönlendirmesi değil, aksine ev halkını yola getirme, onları şer'i baskı altına alma ayetidir.

Şeriat geleneği ve Kur'an'm önemli tefsircilerinden Taberi'nin de belirttiği gibi, Ahzap-33, Ahzap-30, 31, 32. ayetleri ile bütünlüğü içinde anlamına uygun anlaşılabilir. Söz konusu bu ayetler; "Ey Peygamber'in hanımları / kadınları" diye başlayarak, onlara örtünme, sadakat, evden çıkmama ve edalı olmamayı emrediyor ve bunu yapmaları halinde "iki kat ödül" vaadediyor. Ol hikâye bundan ibarettir ve ayetlerden bundan öte bir şeyler çıkarmaya çalışmak, Kur'an'ı kendine gerçekten rehber edinenler için "şirk"tir. Yani iradesini Tanrıya ortak koşmak anlamında günahların en büyüğüdür! Kaldı ki ayette vurgulanan; "Evde oturmak, 'Cahiliye' devri kadınları gibi açılıp saçılmamak" ifadelerinde de açık olduğu gibi, muhatap Ali, Hasan, Hüseyin gibi erkekleri de kapsayan bir "aile" değil, peygamberin karıları demek olan "aile"dir. Bundan öte Ahzap Suresi'nin bir bütün olarak gerçek anlamını merak edenler için de belirteyim ki, surenin gerçek amacı, oğulluğu Zeyd'in karısı Zeynep'e aşık olan Peygamber'in onunla evlenmesinin Tanrı katında meşru olduğunun Müslümanlara kabul ettirilmesi ve Muhammetin eşlerinden başlayarak örtünme ve haremlik-selamlık kuralının başlatılmasıdır.(73)

Şimdi, gelelim ikinci çarpıtılan ayet Şura-23'e (...) Öncelikle belirtilmeli ki bu sure Mekke döneminde düzenlenmiştir. Yani Şiî ve Alevilerin anladığı anlamda bir "Ehl-i Beyt"in henüz olmadığı İslam'ın ilk döneminde. Henüz Ali ile Fatma evlenmemiş, Hasan ile Hüseyin de henüz doğmamıştır. Esasen bu anlamdaki Ehl-i Beyt yüklemi çok sonraki tarihlerin yüklemidir. Muhammed'in yaşadığı dönemde Ehl-i Beyt'in içinde öncelikle eşleri Ayşe, Sevde, Hafsa, Huzeyme kızı Zeynep, Ümmü

---

(73) Daha geniş bilgi için bakınız; Erdoğan Aydın, *İslamiyet Gerçeği*, 3. Cilt, *İslamiyet'te Kadın ve Ahlak.*

Habibe, Cahş kızı Zeynep, Ümmü Seleme, Cuveyriye, Safıyye, Meymune vardır. Ama bu gerçek bir yana bu ayette kendisine seslenilenler de Müslümanlar değil, İslam'ı kabul etmeyen çoktanrıcı inanca sahip Mekkeli akrabalardır. Surenin bütünü ve 23. ayette Kureyşliler ikna edilmeye çalışılmaktadır. 22. ayette inananlara cennet vaat edilmesini takiben 23. ayetin bütününde şöyle denilmektedir: "İşte Allah iman edip salih ameller işleyen kullarını böyle müjdeliyor. Ey Muhammed, de ki, ben sizden buna karşılık akrabalık sevgisinden başka bir ücret istemem."

Aslında yoruma gerek yok, ama yineleyelim ki söz konusu ayet; "Sizi hakka davet edişime karşılık sizden, yakınınız olduğum için sevmenizi ve aramızdaki akrabalık bağını koparmamanızı istiyorum(...)" anlamına gelmektedir.(74) Niye böyle bir talepte bulunuluyor? Çünkü bu ayetlerin düzenlendiği günlerde, akrabaları olan Mekke egemenleri, Muhammet'i yalancılıkla, aklını kaçırmış olmakla suçlamakta, tecrit etmekte, baskı uygulamaktadır!

Görüldüğü gibi söz konusu bu iki ayette Ehl-i Beyt'e en küçük bir atıf yapılmaması bir yana, ilk ayetin örtünme ve haremlik talebi de, Şia ve Sünni şeriatçılığına uygun, ama Alevi geleneğine bütünüyle aykırıdır. Gelin görün ki, Aleviliğe karşıt bir düzenleme yapan ayet, birilerinin elinde, internet sitelerinde, bazı televizyon kanallarında Aleviliğin dayanağı olarak sunulabilmektedir.

Bu iki ayetin dışında "Ehl-i Beyt"e atıf yapıldığı veya Ali hakkında indiği iddiasıyla aktarılan diğer onlarca ayete gelince, onların zaten hiçbirinde "Ehli Beyt"e ve Ali'ye çekiştirilebilecek en küçük, ama en küçük bir kanıt bulunmamaktadır. Durum buyken, haklı olarak; "Canım insan bu kadar da kafadan uydurmaz ki!" diyecek olanlara, yapılan aktarmaları tekrar tekrar okumalarını, tefsir ve meal kitaplarından irdelemelerini özellikle salık veririm.

Bu ve benzeri pek çok iddiada gördüğümüz ve ne yazık ki, Aleviliğin asimilasyonu çerçevesinde geliştirilen ölçüsüz bilgi kirlenmesi karşısında ahlaki uyarılara ne denli çok ihtiyacımız olduğunu bir kez daha görüyoruz.

---

(74) *Taberi Tefsiri*, 5. cilt, s. 2129.

e) Aleviliğin Tanrıya, İbadete, Adalete Bakışı

Özetle "Ellerin Kâbe'si var / Benim Kâbem insandır / Kur'an da kurtaran da / İnsanoğlu insandır" diyen özgün bir inanç yapısıyla karşı karşıyayız.

"Yaratan" ile "yaratılan" arasındaki mutlak ayrıma dayalı olup, felsefî temelini Vahdet-i Şühud (Tanrı'nın insandan aşkın varlığına şahadet) kavramında bulan İslamî anlayışa karşın Alevi-Bâtıni inanç, kendisini Vahdet-i Vücut anlayışında yansıtır. Bu anlayış, yaratma eylemi yerine belirme, dönüşme, yansıma eyleminde kendini gösterir. Buna göre yaratanla yaratılan yoktur, Tanrı'mn dönüşümü ile canlıların ve doğanın oluşumu söz konusudur. İnsan bu oluşumdaki en olgun, en değerli varlıktır. Aklı, iradesi yetenekleriyle tanrısal niteliktedir, Tanrı'nm görünüş alanına çıkışıdır.

Böylesi bir teolojik bilinç, insanın Tanrı'ya ulaşabilmesini, tanrılaşabilmesini meşru ve doğal kılar. Tanrı ile insan arasına konulan aşılmaz engelleri ortadan kaldırır. Böylece varlık birliği anlayışından, mevcudun, varlıkların birliğine Vahdet-i Mevcut anlayışına ulaşılır. Bu gelişimin toplumsal yansımasıysa, bireyin Tanrı'nm yansıması olmasından bireyin tanrılaşmasına, birey özgülünde gerçekleşebilenin, giderek tüm mevcutta gerçekleşebilmesi, tüm toplumun tanrısal bir düzende birleşebilmesi, dünyanın tanrısal bir cennete dönüşebilmesi olarak belirginleşir.

Bu anlayış çerçevesinde tanrılaşabilen insan aynı zamanda geleneksel dinsel inançtaki Tanrı'ya, onun sorumlu olduğu düzene itirazı da beraberinde getirir. Kulluğa özgü sinikliği üzerinden atan insan, kadere, eşitsizliğe, mantıksızlığa, vb. itiraz etme öz güveni kazanır. Bu bağlamda insana uymayan yaklaşımlarda Tanrı'ya itiraz ve kınamalar da Alevi deyişlerinde sıkça rastlanan öğeler olarak karşımıza çıkar. XVI. yüzyıl Bektaşi ozanlarından Azmi'nin deyişi bu örneklerden biridir:

"Yeri göğü ins-ü cini yarattın
Sen ey mimar başı eyvancı mısın?
Ayı günü çarhı burcu var ettin

Ey mekân sahibi Rahşancı mısın?
(...)
Kullanırsın kanatsızca rüzgârı
Kürekle mi yaptın sen bu dağları
Ne yapıp da öldürürsün sağları
Can verüb alırsın sen cancı mısın?
(...)
Cibril'e perd ardında söyledin
İnüp Beytullah'da kendin dinledin
Bu ateşi cehennemi neylerdin
Hamamın mı vardır külhancı mısın?
(...)
Yüz bin tamun olsa korkmam birinden
Rahman ismi nazil değil mi senden
Gaffar-üz-zünüb'um demedin mi sen
Afv et günahımı yalancı mısın?
(...)
Kazanlarda katranların kaynarmış
Yeraltında balıkların oynarmış
On bu dünya kadar ejderhan varmış
Şerbet mi satarsın yılancı mısın?"

"Azmi'nin bu uzun şiirinde görülen direniş, Tanrı katındaki tutum, insanın kendi varlık sorunuyla ilgilidir. Ozan bir Tanrı'ya yakışmayacak işlerin, Tanrı'da bulunduğunu görünce karşı koyuyor. (...) Tanrı, bir yüceler varlığı ise bunları yapmaması gerekir, yapıyorsa yücelikle ilgisi yoktur."(75) diye düşünüyor ve İslamiyet'te Tanrı'ya atfedilen özellikleri sorgulayıp karşı çıkılabilecek öz güven sergiliyor Alevi teolojisi.

Kaygusuz Abdal'ın deyişlerinde Tanrı'mn adaletsiz ve mantıksız görünen yanlarına karşı ironik eleştiriler sergilenir:

"Yücelerden yüce gördüm / Erbapsın sen koca Tanrı
Âlem okur kelâm ile / Sen okursun hece Tanrı
Garip kullar yaratmışsın / Derde mihnete katmışsın

(75) İ. Z. Eyüboğlu, 1991, s. 88.

Onu aleme atmışsın / Sen çıkmışsın uca Tanrı
Kıldan köprü yaratmışsın / Gelsün kullar geçsün deyu
Hele biz şöyle duralım / Yiğit isen sen geç Tanrı
Kaygusuz Abdal Yaradan / Gel içegör şu cur'adan
Kaldır perdeyi aradan / Gezelim bilece Tanrı"

"Suçlu kulunu kendisi yaratan bir varlığın, yarattıklarından yeniden hesap sorması, insan anlayışı ile bağdaşacak bir eylem değildir. Öyle ya, Tanrı'nın sonsuz gücü, yetisi, bilgisi insanları su işlemeyecek bir durumda yaratabilirdi. (...) Burada insanın Tanrı karşısında derin bir direnişi seziliyor. Bu düşünceyi Batı'da çok sonraki yüzyıllarda bulabiliyoruz."(76) Burada Kaygusuz'un karşı çıktığı şeyin, doğrudan Kur'an olduğu açıktır. Bu noktada olası bir kafa karışıklığına karşı, insanlar için yaratılmış cehennem öyküleri ile dolu olan Kur'an'ı açıp en kaba anlamda okumak bile yeterli olacaktır.

Süregen bir İslamlık baskısı karşısında olan Anadolu erenleri ve Alevileri temsilen Yunus Emre'nin şu deyişi, onun İslam'ın şartları konusundaki tavrını açıklar:

"Oruç namaz gusül hac, hicaptır âşıklara
Âşık ondan münezzeh halis heves içinde"

Bir diğer benzer deyişinde ise şöyle dillenir Yunus Emre:

"Oruç namaz zekât hac cürm-ü cinayettür
Fakir bundan azadır hass ü havas içinde"

Bazen daha da ileri gider ve:

"Ben oruç namaz için süci (şarap) içtüm esridüm (sarhoş oldum)
Tespih ü seccade için dinledim çeşte kopuz"

diyerek ironik bir yaklaşım sergiler. Kul Nesimi ise, İslam'dan bütünüyle farklı olan Alevi ibadet anlayışını şöyle ifade eder:

---

(76) İ. Z. Eyüboğlu, 1991, s. 61.

"Bu yolda can yoktur canan isterler
Gönül kâbesinde erkân isterler
Âdeme secdeyi her an isterler
Başka bir ibadet sevap istemez"

Harabî ise, bu anlayışı kendinde özdeşleyen bir öz güvenle şöyle seslenir:

"Ey vaiz efendi Harabî der ki
Dinle bu nutkumu bilmezsin çünkü
Ben öyle mukaddes bir Kâbe'yim ki
Kâbe gelsin beni tavaf eylesin"

Yine Yunus Emre bir başka deyişinde İslamlık baskısına karşı:

"Din ü millet sorarısan / Aşıklara din ne hacet
Âşık kişi harab olur / Âşık bilmez din diyanet"

der. Onun dinden anladığıysa, İslamiyet'ten temel ayrımla; "Yetmiş iki millete bir göz ile bakmayan / Şer'in (şeriatın) evliyasıysa hakikatte asidir" deyişinde gerekçelendirilir. Bir diğer ifadede, "Bir gönül yıktın ise bu kıldığın namaz değil / Yetmiş iki millet dahi elin yüzün yumaz değil" der. Bu kapsamda din adına veya değil, ama her türden savaşa ve şiddete karşı muhabbeti savunur: "Gelin tanış olalım işi kolay kılalım / Sevelim sevilelim dünya kimseye kalmaz" der. Bu bağlamda İslamcı baskı ensesindedir hep:

"Yetmiş iki millete, suçum budur, Hak dedim
Korku hıyanete dur ya ben niçin karkaram"(77)

Geleneksel dinsel algılar ve kalıplara karşı; "Ne puta haça taparam, ne din ü iman tutaram" diyerek, puta tapar, Hıristiyan

---

(77) Bu yaklaşım ışığında Bâtını-Alevi düşünce, ötekini kâfir-gâvur-zmdıkmülhit olarak dışlayan, onları asimilâsyona, fethedilmeye, hidayete erdirilmeye, kelle vergisine bağlamaya, aşağı bir hukukta yaşatmaya, cehennemlik ilân etmeye lâyık bulan İslamcı teoloji ve şeriattan köklü bir farklılığa sahiptir. Bu bakış açısının çağdaş versiyonu ve olmaz-

ile Müslüman bir görülüp dışlanır. Onun dini anlayışında empati ve hak eşitliği esastır;

"Sen sana ne sanursan ayruğa da onu san
Dört kitabın manası budur eğer var ise"

Yine bir başka deyişinde O; "Şeriat oğlanları nice yol keser bana / Hakikat denizinde bahrî oldum yüzerim" diyerek, Şeriata karşı hakikati savunur ve şeriat baskısına karşı hakikatin özgürlüğüne sığınır. "Şeriat oğlanları bahsedip dava kılar / Hakikat erenleri davaya kalmadılar" diyerek onların yargısını reddeder. Onun dini anlayışı aşk mezhebi, tapılan ise insandır:

"Ey aşıkan ey aşıkan, aşk mezhebi dindir bana
Gördü gözüm dost yüzünü kamu yas düğündür bana"

der. Bir diğer deyişinde:

"Aşk imandır bize gönül cemaat
Kıblemiz dost yüzü daimdir salât
Dost yüzün göricek şirk yağmalandı
Anınçün kapıda kaldı şeriat"

der. Kendine din diye belletileni değil, doğru bulduklarını inatla savunur ve bu çerçevede cehenneme gitmeyi bile göze alır:

"Mühür vuralar dilime / Zincir vurula koluma
Amel defterim elime / Alam ağlayı ağlayı"

Bu olasılığa rağmen yine de inancını, İslami mantalitede çok açık "küfür" olan betimlemelerle ifade etmekten geri durmaz:

---

sa olmaz gereği ise, dini anlam taşıyan geleneksel "millet" kavramının, ulus anlamı taşıyan çağdaş "millet" kavramı ile tutarlı kılınmasıdır; ki bu durumda, Alevi olup da bugün Türkçülük yapan, Kürdü (ve diğer tüm ulusları, kimlikleri, kültürleri) kendisiyle eşit hak ve özgürlüklere lâyık görmeyen, onlara yönelik asimilâsyon, inkâr, etnik arındırma yönelimlerine destek olan Aleviler, Aleviliğin içini boşaltıp onu egemene yaranma aracı haline getirmektedirler. Bu anlamda nasıl Aleviliği "İslam'ın özü" ilân edenler Aleviliği bozuyorsa, onu "gerçek Türkçülük" ilân edenler de bozup karşıtına dönüştürmüş olmaktadır.

"Bir sakiden içtim şarap, arştan yüce meyhanesi
Ol sakiden mestaneyiz canlar onun peymanesi"

Kuşkusuz burada saki'den kasıt mürşidi, şaraptan kasıt inancı, meyhane'den kasıt tekkedir. Pirin peymanesi (kadeh) olup mestane (sarhoş) olmak ise yanlışlardan arınmak, hakla bütünleşmek olmaktadır. Bu deyişinde Yunus Emre, hem şiirinin doruk örneklerinden birini sergilemekte hem de softa zihniyete karşı inancını, onun ön yargılarına göre küfür olan mecazlarla anlatmaktadır. Daha önemlisi onun din anlayışı, insanla Tanrı'mn mutlak ayrımına karşı kendini (insanı) Tanrı görmek, emir ve talimatlar kitabı Kur'an yerine kendini (insanı) Kur'an görmek, doğa ile özdeşleşme ve emeği kutsama anlayışıdır:

"Evvel benem ahir benem canlara can olan benem
Azıp yolda kalmışlara hazır medet iren benem
Halk içinde dirlik düzen dört kitabı doğru yazan
Ağ üstünde kara dizen ol yazdığı Kur'an benem
(...)
Emriyle bulut oynatan yerde bereket kaynatan
Elimde kudret şiniği halka rızkın veren benem
(...)
Bir niceye verdim emir devlet ile sürdü ömür
Yanan kömür kızan demir örse çekiç salan benem"

Alevi geleneğin inanç önderleri, (İslamcı erozyona uğramış kimi Alevi egemenlerden köklü ayrımla), tarihin hiçbir döneminde kendilerini Kur'an ayetleriyle kanıtlama gereği duymamışlardır. Aksine Kur'an kaynaklı Tanrı betimlemesine karşı açık itiraz ve eleştiride bulunurlar. Bunlardan bir diğeri, Âşık Veysel şöyle seslenir:

"Bu alemi gören sensin / Yok gözünde perde senin
Haksıza yol veren sensin / Yok mu bunda suçun senin
Kâinatı sen yarattın / Her şeyi yoktan var ettin
Beni çıplak dışar'ettin / Cömertliğin nerde senin
Âdemi sürdün bakmadın / Cennette de bırakmadın
Şeytanı niye yakmadın / Cehennemin var da senin"

Tanrı sorgulamalarının haksızlıklara itirazla, sınıfsal bir bilinçle yapılmasının bir diğer örneğini de çağdaş ozanlardan Ali İzzet'te görüyoruz:

"Türlü türlü dillerin var
Ne acaip hallerin var
Ne karanlık yolların var
Sırat köprün nerde senin
Ademi sürdün bakmadın
Cennette de bırakmadın
Şeytanı niçin yakmadın
Cehennemin var da senin
Harun Karun ettin kimini
Aç susuz koydun ahiri
Ben cömertim deyi öğünme bari
Al'izzet kuluna böyle bakınca"

İbreti ise Müslüman inanç ve ibadetiyle arasına kalın sınırlar koyar:

"Minareye çıkıp boşa bağırma
Haberimiz var sağır değiliz
Sen kendini düşün bizi kayırma,
Allah'la biz ayrı gayrı değiliz.
Eğer insanlıksa senin niyetin
Nefsini ıslah et varsa kudretin
Bize lazım değil senin cennetin
Huriye gılmana esir değiliz."

Tekrar Yunus Emre'ye dönerek izlersek; modern öncesi dönemin sol bir düşünürü olarak onun, her şeyi yarattığı varsayılan Tanrı inancını da alaya almaktan çekinmediği görülür:

"Bir kuluna atlar verip avret ü mal çiftler verip
Hem yok birinin bir pulu ol rahîm ü Rahman benem
Bu işleri sen bilirsin sen verirsin sen alırsın
Ne kim dilersen kılarsın ya bu soru hesap nedir

Levh üzere kimdir yazan azdıran kim kimdir azan
Bu işleri kimdir düzen bu suale cevap nedir?"

Görüldüğü gibi adaletsizliğe, Tanrı'dan gelse bile karşı çıkmayı kendine düstur edinen, tam da bu nedenle eşitsizliği meşru kabul etme, sağcı olma, haksızlıklara suç ortağı olma kapılarını kapatan bir inanç yapısı ile karşı karşıyayız. Bu noktada Feyzullah Çınar'ın kamuoyuna malettiği, Derviş Kemal'in nefesiyse, bu sorgulamayı bir ahlak kuralına dönüştürür:

"Özgürlüğün kutsal tacı / Akl-ı selim başta gerek
Tok olan ne bilsün açı / Tokun kalbi taşta gerek
Halkı seviyorsan şayet / Ezilmişe eyle izzet
En güzel tat gerçek lezzet / Etsiz yağsız aşta gerek
Derviş Kemal özü ile / Hakkı gördü gözü ile
Sazı ile sözü ile / Ozanlar savaşta gerek"

Burada belirginleştirilmesi gereken bir nokta da Aleviliğin kulluk ilişkisine yaklaşımıdır. Bilineceği gibi kul kavramı; köle, esir gibi anlamların yanı sıra esas olarak, emir altında olan, iradesini kayıtsız şartsız teslim etmiş olan anlamı taşır. Esasen gerek Sünni gerek Şiî versiyonlarıyla genel olarak İslâmiyet'in kavramı algılayış biçimi de bu gerçek anlamıyla örtüşür ve Tanrı'nın, "hikmetinden sual olunmaz" emirlerine sorgusuz uymak yükümlülüğünce belirlenir. Oysa İslamiyet'ten temel ayrımla Alevilikteki insan Tanrı ilişkisine baktığımızda, yer yer "kul" kavramı kullanılmasına rağmen, tıpkı diğer pek çok temel İslami kavramda olduğu gibi, gerçekte farklı bir içerikte, diyelim ki "Tanrı'ya inanan insan" veya "ölümlü" anlamıyla sınırlanmış olarak kullanılır. Nitekim tüm deyiş çözümlemelerinde bunu net olarak görebiliriz.

Dahası söz konusu bu deyişlerde net olarak gördüğümüz gibi, Alevilikte insan Tanrı ilişkisinin, ruh göçü anlamında geçişkenliği, keza olgunlaşıp (insan-ı kâmil) Tanrı'yla özdeşleşme (Ene-l Hak) anlayışını içermesi bir yana, insanın Tanrı karşısındaki duruşu da tek yanlı bir tabiyet değildir. Nitekim Alevi

teolojisinde insan, vicdanına sığdırmadığı durumlarda Tanrı'ya itiraz eder. Onunla ilişkisi tek yanlı bir emir komuta ilişkisi değil sevgi ve ikna ilişkisi olduğundan, kafasına yatmadığı durumlarda onu eleştirir, dahası onunla ironik diyaloglar kurar. Tanrı kavrayışı sevgi ve haklara saygı temelinde belirlendiğinden, bu itiraz nedeniyle onun kendisini yakabileceği, kahredebileceği gibi korkulara itibar etmez. Özetle Alevi inanç önderlerinin deyişlerinde görüp görmeye devam edeceğimiz gibi, klasik anlamda bir kulluk ilişkisi, Alevi teolojisinde söz konusu değildir. Bu kavrayışı nedeniyledir ki Alevi inancı, Tanrı ile ilişkisinde kulluk ilişkisini reddeder; Tanrı ile ilişkisini, eşitler arası birinci bağlamında kurar.

Bu sorgulayıcı ve itirazcı kültürün, günümüz ozanlarından Ali Kızıltuğ'un dilinde, doğrudan Ali'nin şahsında Tanrı'yı hedef alabildiği görülür:

"Seni sevenlerin yaralı dertli
Şu elin zalimi bizden kıymetli
Keramet sahibiydin güçlü kuvvetli
Yoksa bir kul idin öldün mü Ali
Zalimin zulmü bizi yakarsa
Bizi ağlatıp karşımızdan bakarsa
Ahrette elim boşa çıkarsa
Tutar Zülfkar'ı kırarım Ali"

Özetle haksızlık, adaletsizlik, sefalete karşı kayıtsızlık gibi durumlarda sevgili Tanrı'sma baş kaldırabilen bu inanç kültürü ile karşı karşıyayız. Bu inanç, Yunus Emre'nin dilinde, ekonomik temelli sorgulamalar yapar. Nitekim; "Bu dünyanın cefası çok / Kimi aç gezer kimi tok" derken, diğer bir deyişinde; "Beyler azdı yolundan / Bilmez yoksul halinden" diyerek, modern kavramla sol bir duruş sergiler. Bu duruş esasen bütün Alevi kültürünü belirleyen bir özelliktir. Nitekim Ahmet Fakih:

"Ölüm bir kapıdır geçmek gerektir
Beraber anda sultan ile çoban"

diyerek dünyada da eşitlik gereğini ve insan hakkını dillendirirken, Sultan Veled bunu;

Karnım açtır karnım açtır karnım aç
Rahmet etgil Tanrı bana kapı aç"

diyerek, Tanrısal düzlemde dile getirir.(78)

Yunus Emre için hayatın anlamı çalışmak ve paylaşmaktır; bu bağlamda yapılan analoji ise İslam'ın şartı olan Kâbe'nin değil gönüllerin ziyaretidir:

"Çalış, kazan, ye, yedir / Bir gönül ele getir
Yüz Kâbe'den yeğrektir / Bir gönül ziyareti"

Bâtını-Alevi geleneğin bu çok açık sol tutumu, bozulmamış, egemene teslim olmamış hemen hemen her temsilcisinde kendini gösterir. Yunus Emre'de tipik ifadesini bulduğumuz gibi, egemenlere de karşı bir duruştur Aleviliğin din anlayışı:

"Danışman okur tutmaz derviş yolun gözetmez
Bu halk öğüt işitmez ne sarp zaman olısar
Gitti beyler mürüvveti binmişler birer ata
Yediği yoksul eti içtiği kan olmuştur"

Görüldüğü gibi Yunus Emre; "Aslında öyle olmadıkları halde 'dervişim' diye ortaya çıkanların, öğretinin gereklerini gözetmemesini eleştirilirken" diğer yandan egemenleri korkusuzca yargılar. Bu niteliğiyle Yunus Emre, aynı zamanda Bedrettin'in de öncüsü sayılabilir. Gerçekten de; "Şeyh Bedrettin, Yunus Emre'nin düşünsel çizgisinin ve köktenci dinsel tutuma karşı geliştirdiği muhalif tutumun izleyicilerinden biridir."(79/80)

---

(78) Onur B. Kula, *Çoğulcu Düşünce Karşıt Kültür*, s. 207 ve 218.

(79) Alevilik erozyonu sadece inancın teolojik boyutunda değil, en az onun kadar, belki de asıl olarak sol niteliği, direnişle biçimlenen tarihi ve eşitlikçiliği nedeniyle revize edilmeye çalışılır. Çünkü sol ahlâkı ile Alevilik, Alevi kökenden gelen insanların, bu adaletsiz düzenden nasiplenmelerini engelleyen bir niteliğe sahiptir. Egemenlerin özel bir baskısı olmaması halinde bile, Alevi duruşu, yaşadığımız bu korkunç eşitsizliklere biga-

Kuşkusuz Bedrettin, Alevi değil, Sünni kökenlidir. Ancak tıpkı İmam Cafer'in oğlu İmam İsmail, Muhyiddin İbn-i Arabî, Şehabeddin Sühreverdi gibi, Ortodoks gelenekten kopup Bâtıni teolojinin sistematizasyonunda önemli roller yüklenmiş, bu anlamda teolojik olarak Alevilerle aynı konuma geçmiş dini önderlerden biridir.

Bu noktada çarpıcı bir tavrı, Bektaşiliğin ikinci önemli ismi Abdal Musa'dan duymanın önemi büyük: Osmanlı'nın Sünnî yönelimle Kızılbaşları kontrol altına almaya başladığı dönemde Abdal Musa, düzen adına satın almak amacıyla kendisine teklif edilecek olan Bursa kaplıcalarına yakın yerdeki tekkeyi reddedip, Osmanlı arazisini terk ederken, taraftarlarına Kızılbaş geleneğin önemli sözleri arasına girecek olan şu öğüdünü verecektir:

"Zahir padişahına karip (yakın) olma. Dünyalık için ehl-i mansıba varma (mevki sahibi kimselere yüzsuyu dökme), meğer ki irşat ola (aydınlanmış ola). Maslahat (dünya isleri) içün vezir ve ricalin kapusuna varma. Elden geldikçe yalnızca nimet yeme; Tarikat pirdaşını ve karındaşını ayru görme. Kallaş ve pirsiz adamlarla yoldaş olma!"(81)

---

ne kalmaya izin vermez, ona itiraz etmeyi gerektirir. Oysa tarihin her döneminde olduğu gibi, köşe dönmeye artan olanak sunan kapitalizm koşullarında bu duruşu korumak, geleneksel dönemin aşiret yaşamındaki kadar kolay değildir. O zaman sadece siyasî ikbal üzerinden zenginleşme olanakları mevcutken, kapitalizm koşullarında bu sınırlılık ortadan kalkmıştır. Ancak Aleviliğin sömürüyü ve sınırsız eşitsizliği yadsıyan, insanı adalet ve eşitliğe çağıran ahlâkı, bu noktada önemli bir engel oluşturmaktadır. Bu nedenledir ki Alevi kesimde de ciddî boyutlara ulaşan sermaye birikimi, Aleviliğin bu sınıfsal temelde de revize edilmesini zorunlu kılar. Artık birikmiş olan bu sermayenin gereksinimine uygun bir "Aleviliğe" ihtiyaç vardı. Üstelik bu "Alevilik" sayesinde, tıpkı düzene boyun eğişin meşrulaştırılması gibi, mevcut eşitsizlik de meşrulaştırılmaya çalışılacaktı. Esasen insanı Tanrı belleyen bir inancın, salt bu nedenle bile onu ezen, sömüren, sefalete iten ilişkileri kabullenemeyeceği, aksine ona karşı durup, insana lâyık bir düzenin savunucusu ve gerçekleştiricisi olmaya çalışacağı açıktır. Tam da bu niteliğidir ki Aleviliğin, kimi Alevilere taşınamayacak kadar ağır, bozulması zorunlu olacak kadar sorunlu görünmesi doğaldır. Özetle bin yıl sonrasında Alevilik de diğer dinlerin misyonuna uygun bir adaptasyona tabi tutuluyordu. Alevilik bu değişimi sindirecek midir; bunu da önümüzdeki süreçte göreceğiz!

(80) Onur B. Kula, *Çoğulcu Düşünce Karşıt Kültür*, s. 235 ve 240.

(81) *Abdal Musa Vilayetnamesi*, s. 46.

Bu direnç geleneğini, Bâtmiliğin en hümanist şahsiyetlerinden Yunus Emre'de bile eksiksiz görürüz. Nitekim dünyadaki adaletsizlikten dolayı sadece egemenleri değil Tanrıyı da sorgulayacak kadar net bir duruşa sahiptir. Nitekim dünyayı her düzlemdeki adaletsizlikler ile yaratmış olduğundan dolayı; "Böyle bir Tanrı anlayışına bütünüyle baş kaldırır."(82) Bu kapsamda "Kader" inancına rağmen, insanı, yaptıklarından dolayı sorumlu tutan ve cehennemle tehdit eden İslamcı Tanrı anlayışına karşılık, Yunus Emre (divan edebiyatında Tanrı'ya yakarı ve övgü amaçlı yazılan şiir anlamında) 'Münacat'mda bakın nasıl seslenir:

"Ya ilâhî ger sual itsen bana
Cevabum işbu durur anda sana
Ben sana zulmeyledüm itdüm günah
Neyledüm nitdüm sana ey padişah
Gelmedin didün hakuma kem deyü
Toğmadın didün asa Âdem deyü
Sen ezelden beni asi yazasun
Toldurasın âleme avazesun
Ben mi düzdüm beni sen düzdün beni
Pür ayıp nişe getürdün ey Gani
Gözüm açup gördüğüm zindan işi
Nefs-ü heva pür dolu şeytan işi
Habs içinde ölmeyeyin diyü aç
Mımıl-u murdar yidüm bir iki kaç
Nesne eksildi mi mülkünden senün
Geçti mi hükmün ve hükmünden senün
Rızkını yiyüp seni aç mı kodum
Ye yiyüp öynuni muhtaç mı kodum
Kıl gibi köprü gerersin geç diyü
Gel seni sen tuzağumdan seç diyü
Kıl gibi köpriden âdem mi geçer
Ya düşer ya tayanur yahut uçar
Kulların köpri yaparlar hayr için

(82) İlhan Başgöz, *Yunus Emre*, Pan Yay. 1990, s. 73.

Hayrı budur kim geçerler seyr içün
Ta gerek bünyadı muhkem ola ol
Ol geçenler ayıda uş toğrı yol
Terazi korsun hevaset dartmağa
Kast idersin beni oda atmağa
Terazi ana gerek bakkal ola
Ya bazergan tacir-ü atar ola
Çün günah murdarların murdarıdır
Hazretinde yaramazlar karıdır
Sen gerek lütf ile anı örtesin
Pes ne hacet murdar açup dartasın
Ayıdursun kim sen oda urayum
Şirkünü bir denk artuk ise göreyim
Şerri azatmak elünde hayrı çok
Hayr içün itmek değül mi hayrı çok
Sen temaşa kılasın ben hoş yanam
Hâşâ lillâh senden ey Rabb-ül-enam
Sen basirsin hod bilürsin halümi
Pes ne hacet dartasın a'malümi
Geçmedimi intikamun öldürüb
Çürüdüb gözüme toprağ doldurub
Hiç Yunus'tan değdi mi sana ziyan
Sen bilürsin aşikâra-vü-nihan
Bir avuç toprağa bunca kıyl-ü kal
Neye gerek ey kerimi Zülcelâl"

Yunus Emre bu şiirinde Tanrı'ya şu soruları soruyor:

"Ey Tanrım, ben kendime acı çektirdim, tatlı canımı sıkıntılara soktum, bunlardan sana ne, neden bana bir de sen ceza vereceksin, beni acılara atacaksın? Sen bana, iyi adam olmadın, benim karşıma suçlardan sıyrılmış, pırıl pırıl bir kimse olarak gelmedin, diye beni suçlarsın. Oysa beni suçlu yaratan, alın yazımı daha önceden belirleyen, beni sana karşı koyucu nitelikte var eden gene sen değil misin? Senin yarattığın insanın sence suçlu olması nedendir? Benim yaptığım işler içinde utanılacak varsa, beni onları yapacak nitelikte yaratan gene sen değil misin? Gözümü kapkaranlık, içinde şeytanlıklar, uygunsuzluk-

lar, kötülükler dolu bir dünyaya açtığımda, kendimi günahları biçilmiş kaftan olarak buldum, bunları da yaratan sensin de beni kendi yarattığın eylemlerden dolayı niçin suçlu tutuyorsun? Sen Kıyamet günü bütün kötülükleri ortaya koyup tartacaksın, onlara göre suçlar vereceksin. Kötülükleri ortaya koymak senin büyüklüğüne yakışmaz, bunları bırakman gerek. Ben senin varlıklarından ne aldım, neyi eksilttim, egemenliğini mi elinden aldım, sözünü mü geçtim sözümle? Seni *aç* mı susuz mu bıraktım? Kıldan ince köprü yapar da dersin ki ey kullarım gelin geçin. Oysa kıl gibi köprüden insan geçemez. Uçması ya da düşmesi gerekir. Sonra köprü başkalarının kötülükleri için değil, iyiliği için yapılır. Senin köprün iyi bir köprü olmasa gerek. Bir de kötülükleri tartmak için ölçeğin varmış. Bunu ancak bakkallar, bir de alışverişle uğraşanlar yapar. Sana yaraşmaz bunlar. Senin büyüklüğüne bütün suçları bağışlamak, görmemek yaraşır. Ben bu yaptıklarının bir tekini bile, senin bir Tanrı olarak yüceliklerine yakıştıramıyorum doğrusu."

"Yunus Emre'nin sözleri, düşündürdükleri, soruları bu ölçüler içinde sürüp gidiyor. Buna; 'Birtakım aşırı softalığa karşı ileri atılmış düşüncedir' diyenler olacaktır. Oysa burada sıralananların çoğu Kur'an'da geçen, ileri sürülen görüşlerdir. Softalık bunları aşırı ölçüde ileri götürmüş, çekilmez duruma düşürmüştür. Yoksa Kur'an'da olmayan düşünceler ortaya atılmamıştır. Kur'an'da ne varsa softa onu söylemiş, bir farkla ki aşırılığa vardırmıştır."(83) Bu anlamda Yunus Emre doğrudan Kur'an'ı eleştiriyor. Yer yer eleştiri sınırlarını aşarak ironik polemikler yapıyor:

"Sırat kıldan incedir kılıçtan keskincedir
Varıp anın üstünde evler yapasım gelür
Altında gayya vardır içi nar ile pürdür
Varup ol gölgesinde biraz yatasım gelür"

Yunus Emre'de gördüğümüz bu yaklaşım ve sorgulamalar, kuşkusuz Aleviliğin bütünüyle İslam dışı olduğunu göstermez. Ancak dinin anlamı, felsefesi anlamında teolojik olarak onun

(83) İ. Z. Eyüboğlu, 1991, s. 55.

dışında olduğu gerçeğini belirginleştirir. Dolayısıyla salt bu sorgulamalar bile, Alevilik ile İslam ilişkisinin, tümüyle onun dışında olmasa bile, ondan farklı bir muhtevaya sahip olduğunu göstermektedir. Buna Ali'nin, dahası insanın tanrılığı düşüncesi de eklendiğinde, Alevilik ile İslam arasındaki açı farkı daha da belirginleşir. Durum buyken Aleviliğin; "İslam'ın özü" veya bir yorumu (mezhebi) olduğu iddiası, bütünüyle dayanaksız bir iddia haline gelir.

f) Aleviliğin Mitolojik Temeli ve İslam

Kuşkusuz soruna sosyolojik açıdan yaklaştığımızda, günümüzde Alevilik, İslam kültür dünyasının dışında değildir. Ancak başta Kur'an ve Hadis külliyatı olmak üzere, onun kayıt altında olan kural ve teolojisinin, dışında bir anlayışın ifadesidir. Üstelik, ondan farklı bir gelenek ve tarihten gelmiş olup esas olarak da Mekke-Şam-Bağdat üçgeninde değil, Horasan-Mezopotamya-Anadolu hattı üzerinde biçimlenmiştir. İslamcı otoritelerin baskıları karşısında zaman içinde İslam dairesine girmek zorunda bırakılmış ve zamanla bu durum içselleştirilmiştir. Ancak Sünnileşerek veya Şiîleşerek, yani teolojik yapısı itibarîyle değişime uğrayıp tümüyle asimle olan kökü Alevi olanlar hariç, Aleviliğin içselleştirdiği şey İslam'ın özü ve kuralları değil, sadece bazı kavramlarının ve sadece yüzeysel (zahiri) ifadeleri olmuştur. Nitekim Allah, Muhammet, Ali, 12 İmam, Ehl-i Beyt, Kur'an hep bu içerik farklılaştırılmasıyla, yani kabuk kavramlar olarak Aleviliğin içine alınmış ve kullanılmıştır.

Yani, M.S. 700 yılından itibaren süregelen baskı ve asimilasyon sonucunda giderek geleneksel inançlarını yaşayamaz hale gelen halklar; "Elhamdülillâh Müslüman olduk" demek durumunda kalmışlardır. Ancak onların, İslam'ın tüm bu temel kavramlarına yükledikleri anlamlar, gerek Sünnî gerekse de Alici-12 İmamcı Şiîlikten hep özsel farklılığa sahip olmuştur. Yani Aleviliğin, İslam'ın bu ortodoks kollarından farkı, sadece İslam'ın farzlarını ve şeriatını reddetmekle sınırlı olmayıp, aynı zamanda onun Allah, öbür dünya, kıyamet, insan, vb. temel kavramlarının ayrı, neredeyse zıt bir muhtevada tanımlanmasını içermektedir.

Unutulmamalıdır ki laikliği benimsemiş bir Sünni yurttaş da şeriatı reddetmekte, dahası Sünni yurttaşların çoğunluğu da genellikle namaz kılmamakta, hacca gitmemekte, Ramazan orucunda fireler vermektedir. Yani sorun inanç gereklerinin yerine getirilmesiyle ilgili böylesi bir sorun olsaydı, Alevi'nin Sünni'den veya laikleşmiş bir Şiî'den farkı kalmazdı. Nitekim dünyevileşmiş bir Şiî ile dünyevîleşmiş bir Sünni arasındaki fark, Ali'nin hakkına ve sevgisine ilişkin önemsiz bir ayrıntılardan ibarettir.

Oysa dünyevîleşmiş 12 İmamcı bir Şiî'den bile yapısal bir farklılığı sahip olan Alevi'nin, dine, Allah'a, "öbür dünya"ya, bu dünyanın düzenine, kadına, vb. bakışında temelli farklar vardır. Yani aradaki fark, basit bir kurallar farkı olmayıp, onun bizzat dinsel felsefesi, yani teolojisine ilişkin temelli bir fark söz konusudur. İktidarların onu sevmemesi, iktidar olan Alevilerin bile zamanla Alevilikten vazgeçmesi, Safeviler gibi Şiîleşmesi veya Osmanlılar gibi Sünnileşmesi de onun bu temelli farkından kaynaklanıyor. Ve tabii Aleviliğin temel kavramı olan Ali de, önceden gösterdiğim gibi Sünni ve Şiî bakıştakinden farklı olup, nasıl yaşadığı ve neler yaptığı tarihsel kayıtlarla bilinen Muhammet'in damadı, amcası Ebu Talip oğlu ve sözcüğün gerçek anlamında bir imam olan Ali'den de farklılaştırılmıştır.

Öyle ki bu Ali, hümanist ve adaletçi yanları belirginleştirilip cihatçı ve şeriatçı yanları törpülenerek eline, beline, diline hâkim hale getirilmiştir. O artık 72 millete kılıç çalan, öldüren değil, sadece savunma pozisyonlarında iyi bir savaşçı olan, onun dışında çelik kılıcı alınıp eline tahta kılıç verilmiş bir Ali'dir. Bu da yetmemiş tabii, çünkü Anadolu Aleviliğinin elinde Ali, Muhammet'in tilmizi (öğrencisi) Ali olmaktan çıkarılmış, Kırkların başı ve tanrısal, Tanrı'nın sureti, görünümü kılınmıştır. Özetle Ali, Alevi teolojisine göre bütünüyle yeniden yaratılmış bir Ali olup, esasen geleneksel inançlarındaki tanrısallığın yeni bir adı olmuştur.

Özetle, İslam görüntüsü ve İslam'la paylaştığı kimi kavramsal öğeler altında özgün bir inançla karşı karşıyayız. Durum buyken, Aleviliğin İslam içinde heteredoks anlamı da tarihsel toplumsal koşulların gereği, sonradan gerçekleşen bir farklılaş-

ma değil, ayrı bir inanç olarak kendini yaşama olanağı elinden alınan bir inancın, mecburen İslamiyet'in içine girip, onun heteredoks bir kolu haline gelmesidir.

Ol hikâye bundan ibarettir ve ötesi eskilerin deyimiyle lâf-ü güzaftır (boş laf)!

İşin bu gerçeği, dünden çok daha ince yöntemlerle ve esas olarak da (şeriat korkusu ve devletin yasak ve asimilasyonu eşliğinde) Hızır Paşalar kullanılarak tasfiye edilmeye çalışılmaktadır. Dolayısıyla üzerine gelen bu çok ince gericiliği, örneğin bir Yunus Emre'nin felsefi derinliği ve bir Hüseyin'in kararlılığıyla göğüsleyemezse, önümüzdeki süreçte bin yıldır tutunduğu mevzilerden hızla geriletilecektir.(84)

Dolayısıyla Aleviliğin "İslam'ın özü" olduğunu söyleyenler, bırakalım bilimsel namusu, asgarî bir dürüstlüğe sahipseler, Hallac-ı Mansur, Bektaş-ı Veli, Yunus Emre, Abdal Musa, Kaygusuz, Nesimi, Pir Sultan, Edip Harabî, Viranî, Mihrabî, Şah İsmail, Kul Himmet ve daha nice benzeri Aleviliğin gerçek inanç önderleriyle hesaplaşmak zorundadırlar.

Bu ozanları kendi önderleri olarak kabullenen bir inancın temsilcilerinin, "En hakiki Müslümanlık" yarışma girmeyeceği açıktır. Giriyorlarsa, bunun bir açıklaması olmalı. Bu açıklama günümüzde artık onları kuşatan çıplak bir zorun korkusu ve asimilasyon değil, siyasal ve ekonomik dünyalık elde etme olanaklarını kısıtlayan dışlamadan kurtulma gayretidir. Aleviliği,

---

(84) Bugünkü noktada Aleviliğin asıl sorunu, fiziken azaltılmak değil, inanç değerlerinin içinin boşaltılmasıdır. Nitekim çocukları din derslerinde Sünnîleştirilirken, günlük geçim derdi içinde olan anne-babalar da kâh İslamcıların kâh devletin ve tabii ideolojik düzlemde onlardan daha etkili en hakikî İslamcı "Alevilerin" elinde oyuncak edilmeye çalışılmaktadır. Öyle ki din dersinin Alevilik dersine çevrilmesi halinde bile durum değişmeyecek, aksine aynı İslamcı mantalite bu kez Ali figürleriyle verilmeye çalışılacaktır. Yani Ali figürleriyle Alevi çocukları İslamcı bir koşullanmanın hedefi olmaya devam edecektir. Bu dersler, İslamcı Alevilerin yaptığı gibi, devlet ve Sünnî etkeni arttırılmış bir şekilde yürütülecek, bu çerçevede Ali gökyüzünden ve Alevi'nin Bâtını bilincinden çıkarılıp *tarihsel Ali'ye dönüşürken, tahta kılıca çevrilen elindeki silâhı,* tekrar çelik kılıç haline getirilip "kâfire" karşı mücadelesiyle yüceltilecektir. İktidar nimetlerinden gereğince yararlanmaları halinde, daha şimdiden Diyanet'te ortaklık hedefine kilitlenen bu "en hakikî Müslümancılar", hiç kuşkusuz Ali'nin namaz kıldığını, Ramazanda oruç tuttuğunu bile anımsamaya ve dolayısıyla uygulamaya başlayacaklardır.

bu gerçek inanç önderlerinin felsefesinden soyundurarak, gerçek gıdasını başta İmam Cafer olmak üzere Şia kaynaklarından almaya çalışanların misyonu, tarih boyunca Aleviliği ortodoksluk içine çekmeye çalışan egemenlerin misyonu olacaktır. Ancak bugün dünyada esen karşı devrimci, muhafazakâr rüzgârların onlardan yana esiyor olmasına fazla güvenmesinler; çünkü hiçbir gericilik dünyada kadim değildir.

Bu noktada özellikle anımsanmalıdır ki kuzen-damat ve ilk Müslümanlardan olan insan Ali, Muhammet'in şeriat anlayışının yardımcısı durumundadır. Dolayısıyla Anadolu Aleviliğinin yüklemlerinden soyundurulmuş bir şekilde bu Ali'yi tüm gerçekliği ile kendine temel önder yapanların varacağı yer Alevilik değil, Şiîlik olacaktır. Esasen Anadolu Aleviliğinin onunla tanışması da 15. yüzyıldan sonra gerçekleşmiş ve bu önemli tarihsel şahsiyeti kendi kalıbına dökmüştür. Bundandır ki Anadolu Aleviliği ile İslami ortodoksi arasındaki fark ibadet, Tanrı, insan, adalet, şeriat, kadın, vb. hemen hemen her alanda oldukça belirgindir. Nitekim Şia ile Sünnilik arasındaki ayrım biçimsel ve iktidar kavgasına dair olmasına karşın, Alevilik ile Şia ve Sünnilik arasındaki ayrım özsel, felsef bir ayrımdır.

Sünni ve Şiîler, aynı felsef evreni paylaşırken, Şiî mezhebiyle Ali ve 12 İmamı paylaşan Alevilik ayrı bir felsefî evreni ifade eder. Bu nedenledir ki Şia ile Sünnilik, Ali'ye biçilen önemde ve Ali'ye yapılmış haksızlık üzerinden ayrışırken, Ali'nin Ortodoks, cihatçı, şeriatçı, çok karılı, ibadetini aksatmayan kimliği üzerinde anlaşırken, Alevilerin Ali'si Kırklar Cemi'nin başı, eşitler arası birinci, ortaklaşacı, barışçı, tanrısal bir kimliktir. Oysa Şia'da (yanı sıra Sünnilikte) Ali, Tanrı'yla kıyaslanamaz bir insan, Muhammet ile kıyaslanamaz bir izleyici ve onun ideolojisinin önemli savaşçılarından biri olmaktan ibarettir. Sünni ile Şiî açısından ayrışma Muhammet'in ölümünden sonra bir iktidar hakkı yarışı olarak başlarken, Aleviliğin Ali'si, daha Miraç'tan başlayarak tanrısal, Muhammet karşısında üstün ve karar vericidir. Dolayısıyla Ali algılanışı arasındaki niteliksel farkı ortadan kaldırarak, onu tarihsel Ali'ye indirgemek, gerçekte Aleviliğin içini boşaltmak, niteliğini değiştirmektir.

Sorunu bu boyutuyla aydınlatmak açısından Aleviliğin olmazsa olmazı, temel mitolojisi, alâmet-i farikası olan Kırklar Meclisi'ni tekrar tekrar anımsatmak gerekiyor. Öykü Alevi kültürüyle tanışmış herkes tarafından çok iyi bilindiği halde içeriği boşaltılmaya, tıpkı Aleviliğin folklora indirgenmesi gibi, Aleviliğin Müslümanlıkla özdeşleştirilmesi için de kapı arkası edilmeye çalışılıyor. Oysa Aleviliğin, Aleviliğin Ali'sinin, Alevilikle Müslümanlığın, Ali'yle Muhammet ilişkisinin niteliğini göstermek anlamında gerçekten de tayin edici önem taşıyor. Öykünün kritik öğelerini en devletçi, en tarihsel Alici ve en Kur'an'cı Rıza Zelyut'tan aktarıyorum ki, farklılığın uzlaşmazlığı daha da net görülsün.

İnanışa göre Muhammet, Miraç'a çıkarken önüne bir aslan çıkar. Aslanın neden olduğu korkuyla hemen yardımcı olarak Ali'yi anımsar. Ama Ali yoktur. Bu sırada duyduğu bir ses; "Yüzüğünü (hatemini) aslana ver!" der. Muhammet verir ve aslan sakinleşerek yolu açar. Aslan sonradan anlaşılacağı gibi Ali, Hatem ise Muhammet'in peygamberlik mührüdür.

Öyküden çıkarılacak ilk ders: Muhammet mührünü daha ilk adımda aslan kılığındaki Ali'ye vermiştir. Oysa Ortodoks gelenekte Ali, savaşçı yanıyla öne çıkan bir izleyicidir.

Allah ile yüzleşmesinden dönerken, bu kez "Ashab-ı Suffa" kapısına rastlar, kapıya vurur. İçerden bir ses; "Kimsin, ne istersin?" der. Muhammet, "Peygamberim" deyince, içeriden gelen toplu ses; "Bizim aramıza peygamber sığmaz, peygamberliğini var git ümmetine eyle" denir ve kapı açılmaz.

Bu kesin yanıt açıkça göstermektedir ki Kırklar, Muhammet'in ümmetinin / inancının dışında bir inanç / ümmettir. Üstelik bu inanç, peygamber gereksinmeyen bir inançtır.

Nitekim Muhammet, bu kararlı yanıtın teessürü ile Allah'a geri döner, ama Allah; "Ol kapıya var" diye ısrar eder. İçeridekiler Muhammet'in ümmetinden değildir, ama Allah ısrarla o kapıdan geçmesini istemektedir. Muhammet'in kendini yine Peygamber olarak tanıtması karşısında, içeridekiler; "Bize peygamber gerekmez, sen git peygamberliğini ümmetine eyle" diyerek kapıyı yine açmazlar. Muhammet yine teessürle Tanrı'ya döner ve yol diler.

Tanrı bu kez o kapıdan girişin anahtar sözcüklerini öğretir ve Muhammet, üçüncü varışında, içeridekilerin sorusunu; Hadimül fukarayım", yani "yoksulların hizmetçisiyim" veya bir başka rivayete göre; "Ene biatihim", yani sizlere uyanımı, sizlere biat edenim" der. Bunun üzerine Kırklar kapıyı açıp, ona; "Hoş geldin" derler.

İkinci ders: Muhammet, Kırkların peygamber tanımaz kültürünü aşması mümkün olmayan ve onların anlayışına boyun eğen bir biçare konumundadır. Bu durum Pir Sultan'm bir deyişinde; "Kırklar meydanında erkân isteyen / Arıtsın kalbini girsin otursun" diye ifadesini bulur. Oysa İslami gelenekte Muhammet, tüm meleklerin ve tüm peygamberlerin üstünde, Allah'ın en sevgili ve ayrıcalıklı varlığıdır.

Görüldüğü gibi karşımızda yapısal bir farklılık durmaktadır. İslam'ın peygamberi, Kırklar'ın arasına peygamber kimliğiyle giremez. Peygamberliği kendi ümmeti için geçerlidir, Kırklar'ın şahsında belirginleşen Aleviler nezdinde geçersizdir. Onun Kırklar, dolayısıyla Aleviler nezdinde peygamber olarak bir değeri yoktur. Onun değer kazanması, diğerleriyle eşitlenmesi, benini ezmesi, peygamberliğini kapıda bırakması, fakirlerin hizmetçisi haline gelmesi ile gerçekleşir. Bu durum, "Hak-Muhammet-Ali" ifadesinin de, üstte Hak, altta Peygamber Muhammet, en altta ise Ali şeklinde bir anlam taşımadığını bir kez daha göstermektedir. Ki bu gerçeklik; "Alevi İslam" söylemi geliştiren ve Ali'yi İslam Peygamberi'nin altına yerleştirip tarihsel Ali'ye indirgeyenlerin Alevi değil, Alevi teolojisinden uzaklaşmış, diyelim ki Şiîliğin dünyevileşmiş bir mezhebi haline geldiklerini göstermektedir. Durum bu kadar açıkken, Ali ve Kırkların tanımadığı peygamberlik kapısını Aleviliğe dayatan ve Muhammet'i Ali'nin üstüne oturtanlar, gerçekte onu yapısal olarak değiştirmiş, tahrif etmiş, ortalama Alevinin baskıyla kurulmuş olan korkusunu istismar etmiş olmaktadırlar.

Öykünün üçüncü bölümünde Muhammet, kendisine gösterilen yere oturur. Ortam cem ortamıdır ve 22 erkek, 17 kadın daire halinde yüz yüze cem tutmaktadır. Salman Farisî ise onlara yiyecek bulmaya gitmiştir. "Kimsiniz?" sorusu, "Biz Kırklarız", "Küçüğünüz ve ulunuz kimdir?" sorusu ise, "Küçüğümüz de

ulumuz da uludur", yani biz eşitiz diye yanıtlanır.

Üçüncü ders: Kırklar'ın Tanrı katında meşru ibadeti namaz değil, kadın erkek birlikte ve yüz yüze yapılan cem olup, burada hiyerarşi tanımaz bir eşitlik esastır. Bu eşitlik ve çoğul konuşma, aynı zamanda birlikte karar verme anlamında ciddî bir demokrasi kurumlaşmasıdır.(85) Buna karşılık Kur'an'da eşitsizliğin, temel öğe olduğu, Tanrı kul, kadın erkek, mümin kâfir, köle efendi, fakir ve zengin olarak bütün kategorilerde tartışılamaz norm olduğu anımsanırsa,(86) Kırklar dini ile Kur'an dini arasındaki fark, bu aşamada daha da belirginleşir. Kırklar'ın eşitlik anlayışı, ruh, fizik ve yaşam tarzı anlamında mutlak bir eşitlik bilinci olarak öykünün devamında daha da belirginleştirilecektir:

"Biriniz eksik, ne oldu?" der Muhammet; "O Selman'dır, ama eksik değil, aramızdadır" denir. Peygamberin şaşkınlığı karşısında, durumun açıklaması da; "Biz kırk kişiyiz, kırkımız da bir kişiyiz" şeklinde yapılır. Ancak bu kendini ötekilerle özdeşleme durumu belli ki Muhammet'e inandırıcı gelmez. Bunun üzerine Ali, elini keser ve orada hazır bulunanların hepsinin elinden kan akması yanı sıra Selman'm da kanı pencereden gelerek ortaya dökülür. Ardından Ali'nin eli sarılınca hepsinin kanı durur ve bu sırada Selman da eli sarılı olarak gelir.

---

(85) Bu anlamda Kırkların düzeninde, İmam'ı veya Halife'yi tepeye oturtup, onun etrafında katı bir hiyerarşi düzeni kuran Şiî ve Sünnî şeriatçılığından köklü bir ayrışma söz konusudur. Kırkların kadın erkek, büyük küçük ayrımı yapmayan eşitliği ve bunu bir yönetim modeli olarak kutsayan bu anlayış, daha en baştan bu çekirdek yapısının gereği olarak, babadan oğla, kandan soydan geçen imamlık/halifelik soy zincirinin de sorgulanmasını zorunlu kılar. Bu niteliğiyle Kırkların cemi, sadece Sünnî geleneğe karşı değil, aynı zamanda, kuzen-damat Ali'den başlayarak kadını kapatan ve iktidar hakkını soy zinciri temelinde gerekçelendiren Şia geleneğine (ve tabii İslâm'ın bu ayrışma tarihini soy hakkı temelinde açıklayan sözde Alevi anlayışa) karşı da açık bir itirazdır. Kırkların ceminde şekillenen bu itiraz ve yapılanmanın maddî kaynağı ise, açıktır ki kuzen-damat Ali'nin dâhil olduğu Ortodoks gelenek değildir; aksine, doğa tapıncını, Tanrı-insan anlayışını, cemini, kadın erkek birlikteliğini, lider ile ardılların karar süreçlerinde eşitliğini, ruh göçünü Anadolu'ya getiren ve bu yolculukta Bedevî, Acem, Kürt, Yezidi, Rumî, Ermeni kültürlerle bağdaşıp kendini şekillendiren göçebe-Bâtını gelenektir.

(86) Ayrıntılar için *İslamiyet Gerçeği-IV. Cilt* ve *İslamcılık ve Din Politikaları* adlı kitaplarıma bakılabilir.

Dördüncü ders: Kırklar'ın eşitliği aynı zamanda ruh ve fizik birliği anlamında çoklukta tekliği, teklikte çokluğu ifade eder. Oysa İslamiyet'te herkes ayrı kaderle yaşar ve sorumlulukları birbirine karşı değil, Tanrı'ya karşıdır.

Kırkların mitolojisine göre Selman gelmiş, ancak yiyecek olarak sadece bir üzüm tanesi bulabilmiştir. Tek üzüm tanesi paylaştırılmak üzere Muhammet'in önüne konur. "Ey hadimül fukara (fakirlerin hizmetçisi), hadimlik edip, bu üzüm tanesini Kırklar'a kısmet eyle" denir. Muhammet'in şaşkınlığı devam eder, çünkü bir üzümü kırka bölmenin yol ve bilincinden yoksundur. Tanrı tekrar yardımına yetişir veya bir başka versiyonda olduğu gibi Kırklar ona paylaştırmanın yolunu öğretirler. Muhammet üzümü ezer. Şeriatçı otorite korkusuyla üzümden üretilenin "şerbet" olduğu söylense de gerçekte şaraba dönüşür. Nitekim Kırklar onu içtikçe mest olur ve semah dönmeye başlarlar. Kul Nesimi;

"Sorma be birader mezhebimizi
Biz mezhep bilmeyiz yolumuz vardır
Çağırma meclis-i riyaya bizi
Biz şerbet içmeyiz dolumuz vardır"

diyerek bu duruma açıklık getirir. Pir Sultan ise bu durumu; "Kırklar Meclisi'ne gelen doluyu / Dolduran Muhammet içen Ali'dir" diyerek Ali'den yana bir üstünlük vurgusuyla belirtir. Öykünün İslamcı mantalite açısından kabul edilmezliği bu aşamada daha da derinleşir. Nitekim Muhammet de kendinden geçer ve semaha katılır. Bu dönüş sırasında başındaki imame de düşer ve Kırklar onu da kırka bölerek bellerine dolarlar.

Beşinci ders: Tek bir üzüm tanesini bile ortaklaştıran bir eşitlik kültürünün yanı sıra, ibadette içki içmek ve semah dönmek şeklindeki Alevi ibadeti, İslam ibadetinin yerine ikame edilmiştir. Öyle ki Muhammet'in bile bunun dışında kalamadığı bir yana, yere düşen imamesi de paylaştırılır.

Öykünün sonunda Muhammet, yaşadığı şaşkınlıklar içinde bir de mührünün Ali'de olduğunu görünce, aslanın da o olduğunu anlar ve kendinden (peygamber) üstün (ermiş) olduğunu

kabullenir. Ali'ye uyulmasını ister ve onla bütünleşir. Bu kapsamda onun musahibi olurken, şeriat Muhammet'e, hakikat ve tarikatsa Ali'ye bırakılır.

Altıncı ders: Ali'nin aşkının varlığı Muhammet'in üstündedir ve bu nedenle katı kurallı yaşam olarak şeriat Muhammet ve ümmetine bırakılırken, Ali'ye ve Alevilere ise hakikat ve tarikat düşer.

Öykünün bütünündeki sonuncu ve yedinci ders ise tanrısal katta karar organı olan Kırklar, Muhammet ile bu yoğun temasa rağmen "Kırkbirler" olmazlar. Muhammet bu dersle dünyaya, ümmetine geri döner. Kırklar ise tanrısal katta kalırlar.

Söz buraya gelmişken, Alevi geleneğinin Ali derekesinde anılan inanç önderlerinden Şah İsmail Hatai'nin, durumu aydınlatıcı deyişini de anmadan geçmeyelim. Bu deyişinde Hatai; "Muhammet Ali'nin kıldığı dava / Yok meydanı değil, var meydanıdır / Muhammet Kırklara niyaz eyledi / Ar meydanı değil, kar meydanıdır" demektedir. Yani, "Muhammet Ali'yi" Kırkların sembolik ismi olarak yinelerken, "Muhammet"i ise bu tanrısal mekâna niyaz eden, yani ricada, yakarıda, sufi gelenekte küçüğün büyüğe selamını, saygısını, duasını belirten olarak anmakta; "Kırklar Meydanı"nınsa, utanılması, sakınılması gereken yer değil, kapısı çalınması gereken manevi kazanç meydanı olduğunu belirtmektedir.

Mitolojilerin toplumsal kültürü belirleyen misyonu anımsanacak olursa, bu öykünün, Aleviliğin Muhammet'e, Ali'ye, inanca, toplumsal yaşama bakış açısını belirlemek anlamında önemi açıktır. Bu öyküde Aleviliğin ne olup olmadığı yanı sıra, Müslümanlıktan köklü farklılığı da tüm açıklığıyla ortadadır. Buradan hareketle Aleviler, kendilerine dayatılan İslami kuralları reddetmenin, İslami görüntü altında kendi geleneksel inançlarını sürdürme meşruiyeti elde ederler. Alevilerin irade beyanında genellikle "Biz Müslümanız" demeleri kuşkusuz bir vakıadır. Ancak bu beyanı esas almamız halinde bile, bambaşka bir kalıba dökülmüş, içeriğiyle İslamiyet olmayan bir "İslamiyet" ile karşı karşıya olduğumuz açıktır.

Özetle Kırklar Cemi'nin gösterdiği Alevilik, İslamiyet'ten ayrı özgün bir sentezdir ve Ali, Kırklar Meclisi'nin başı bir tan-

rısallık ifade etmektedir. Durum bu kadar açıkken, Ali'yi tarihsel Ali'ye indirgeyip, Sünni geleneğe karşı Muhammet'e yakınlığıyla meşrulaştırmaya çalışmak da, Aleviliğin değil Şiî geleneğin yaklaşımıdır.

Bu bağlamda Şiî kaynaklardan aktarılan; "Ali'yi anmak ibadettir"; "Ali bendendir; ben de Ali'denim"; "Ya Ali, seni ancak mümin sever, sana ancak münafık bugzeder"; "Ben ilmin şehriyim, Ali de onun kapısıdır; ilim isteyen o kapıdan gelmelidir" şeklindeki hadislerle Alevilik ve Ali anlatıları Kırklar Cemi'nde anlatılan Aleviliğin açık bir inkârıdır. Keza Ali'yi, kılıcının şiddeti, Heyber Cenki, vb. anlatılar ekseninde anlamak da Aleviliğin Ali'sini Şii değiştirmektedir.

Oysa yukarıda da gördüğümüz gibi Kırklar Cemi'nin Ali'si, Muhammet'in hadisleriyle ve cegaverliğiyle meşruluk aramayacak denli üstte bir kavramdır. Muhammet'in peygamberlik iddiasını; "Bizim aramıza peygamber sığmaz, peygamberliğini var git ümmetine eyle" diye reddeden, Meclise alınmayı da, Peygamberlik iddiasını bırakıp; "Ben fakirlerin hizmetçisiyim, size uyanım" deme koşuluna bağlayan bir inançtır. Yine Alevi inanç önderlerinin deyişlerinde sıklıkla yinelendiği gibi Alevilikte Ali algısı, "evvel", "ahir", "tayyip", "tâhir", "bâtın", "zahir", "Mevla" ve "Rahman" olan, "18 bin âlemi yaratan", Muhammet'in okuduklarını "yazan", bir diğer ismi "Allah" olan, ismi "dört kitapta okunan", "rızıkları veren", "mülkün sahibi" olan bir bağlamda şekillenmektedir.

Dolayısıyla bırakalım Alevi olup olmamayı, burada yaptığım gibi Aleviliği kendi özgün belirlemelerine sadakatla bu anlamda bilimin ahlakıyla anlatmaya kalktığımızda da, onun bu gerçekliğinin açıklıkla teslimi gerekmektedir.

g) Alevi Kavramının Kaynağı ve Benimsenme Süreci

Bu noktada netleştirilmesi gereken önemli bir diğer nokta da Alevi nitelemesinin kaynağıdır. Çünkü Alevi nitelemesinin kaynağı ile Aleviliğin teolojik kaynaklarının birbirlerine karıştırıldığı görülmektedir. Oysa bu iki konu arasında bir neden sonuç ilişkisi yoktur. Yani Alevi nitelemesi; "Aleviliğin Ali'den başla-

yarak, İslam içi bir saflaşmayla oluşmasının sonucudur" demek ne denli yanlışsa, Aleviliğin İslam öncesi inançlardan, özellikle güneş tanrısallığı ve ateş tapımmdan geldiği, dolayısıyla; "Alevi nitelemesi de Alev'den geldi" yargısı da o denli yanlıştır. Bu, her iki neden sonuç kurgulamasının aksine, Aleviliğin teolojik kaynakları İslam öncesi inançlar olmasına karşılık Alevi nitelemesi Ali kaynaklıdır.

Arap ve Fars coğrafyasında Alevi nitelemesi, "Ali soyundan" gelenleri, "Ali evinden" çıkanları ifade eden bir anlam taşımaktadır. Örneğin Şeyh Safyüddin'e atfen; "Bize seyyidlik var, fakat Alevi, yahut Şerif olduğumuzu (yani İmam Hüseyin yahut Hasan soyuna mensup bulunduğumuzu) sormadım" ifadesi bu niteliğin yansımasıdır.(87) Nejat Birdoğan'm da işaret ettiği gibi Alevi sözcüğü, "seyyit" anlamında kullanılmıyor. Bu kullanım o dönemler için salt Hüseyin soyundan gelenlere özgü oluyor.

Ali soyundan / evinden gelen Alevilikten temel farkla İslam içi bir mezhep olarak Ali taraftarlığı (Şia) ise Şiîlik kavramıyla anlamlandırılır. Şiîlik, İslam içi ilk saflaşmada Ali tarafını tutanların sonradan, Acem kültürel birikimlerinin de katkısıyla şekillendirdikleri ortodoks İslam mezhebinin adıdır. Arap / İslam dünyasında Ebubekir / Ömer / Osman / Muaviye çizgisi üzerinden şekillendirilecek olan egemen mezhep Sünniliğe seçenek olarak şekillenmiştir. Tarihsel verilerle sabit olduğu (ve Nehc'ül Belaga'dan da hareketle gösterdiğim) gibi Ali'nin bu dönem içindeki inançsal (itikadi) kimliği, Şia'nın uyguladığı ve Şiîlikte yansıyan Ortodoks kimliktir. Yani namazı, Ramazanı, Haccı, cihadı, çok eşliliği, şeriatı, vb. ile bilinen İslam'ın iki temel hizbinden biridir. Bu mezhebi anlayışın sistematizasyonu ise İmam Cafer tarafından yapılacaktır.

Alevi kelimesini, "soy evladı" anlamından farkla inanç / kimlik ismi anlamında ilk kullananlar ise, Bâtıni inançlı Nusayriler olacaktır. Bu bağlamda "Arap Alevileri" olarak da nitelenen Nusayriler, Şiîlikten temel ayrımla heteredoks bir inanç olmakla birlikte Anadolu Alevilerine oranla da biçimsel farklılıklara sahiptir. Nitekim Ali'yi esas alma, ama Şiî ortodoksiden özsel

---

(87) A. Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiîlik*, s. 172.

farklılık ortaklığı üzerinden Alevilik kavramsallaştırması, Nusayrilerden Kızılbaşlara, yani Anadolu'daki bâtıni topluluklara geçecektir. Ancak her halükarda saptayabildiğimiz şey 19. yüzyıla kadar Anadolu'daki Bâtınilerin Alevilik kavramını kimi istisnalar dışında kendileri için kullanmadığı gibi başkalarının da onları tanımlamak için kullanmadığı gerçeğidir.

Bu noktada Melikoff'un şu açımlaması, sorunu anlam ve tarih bağlamında aydınlatan bir önem taşımaktadır: "Osmanlı arşiv belgelerinde 19. yüzyıldan önce, 'Alevi' deyimine rastlanmamaktadır. Suriye'de 'Alavî' nasıl 'Nusayri'nin yerini aldıysa Alevilik için de aynı şey oldu. (...) Onlara 'râfızi', 'zındık', 'mülhid' ya da tarih boyunca kendilerine verilen adla 'Kızılbaş' denmektedir. Kızılbaş; asi sözcüğünün taşıdığı aşağılayıcı 'Allah'a asi' anlamı yüklenince, yerini, Ali'ye bağlanışın ifadesi 'Alevi' deyimi aldı."(88/89)

Özetle 'Aleviliğin, soy mensubiyeti şeklindeki 'Ali soylusu' anlamından temel farkla, inancın ismi olarak 'Ali yanlılığı' anlamındaki yaygın kullanımı 19. yüzyıl sonrasına ve Anadolu'ya özgü olacaktır. 19. yüzyıl öncesi Anadolu'sunda Aleviliğin inanç tanımı olarak kullanımına dair ola ki bulunabilecek örnekler de, durumu aydınlatmaktan tamamen uzak istisna örnekler olacaktır; ki bunların da bizzat tarihsel Alevi literatüründe hiçbir karşılığı yoktur.

Alevi kavramının Anadolu coğrafyasında, "soy" anlamından "yol" anlamına bu yapısal dönüşümü, aynı zamanda "yol"un ve onun öznesi olan "Ali" kavramının anlamındaki yapısal değişi-

---

(88) Hacı Bektaş, *Efsaneden Gerçeğe*, s. 321.

(89) Tabii egemen Sünni kuşatma atmosferinde; "Camiye gitmeyişleri, Ramazanda oruç tutmamaları, kadınların kapanmaya uymamaları, toplantılarda erkeklerle yan yana oturmaları ve alkollü içki yasağına uyulmayışı nedeniyle 'Kızılbaş' kelimesine yüklenen horlayıcı anlam 'Alevi' sözcüğüne de yüklenerek" (Melikoff) Aleviler dışlanmaya devam edildiler. İşte bu baskı ortamında, önceden olağan bir süreçte gerçekleşen isim değişikliği, bu kez de Alevi Hızır Paşaları aracılığıyla Alevilik, "İslam'ın özü!", "en hakiki Müslüman!" olduğu nitelemesiyle İslam'ın içine sokulmaya başlandı. Açıktır ki buradaki Hızır Paşa iradesi, bu süreçte İslami kuşatmanın yarattığı baskı atmosferi, Devletin Diyanet, zorunlu din dersi, Alevi yerleşimlerine cami inşası ve "%99 Müslümanız" söylemini tamamlayan bir misyon görmektedir.

min bir yansıması olmuştur. Yani önce Ali, Bâtını inancın içine alınıp (16. yüzyıl) ve aşkın bir anlam kazanırken, Alevilik kavramı da bir 300 yıl kadar sonra (19. yüzyıl) Kızılbaşlığın yerini alacaktır; ki tüm bu süreç, Aleviliği kuşatan bask ortamı ve zamanla edindiği yeni özellikler bağlamında yerli yerine oturtulabilecektir. Çünkü saptadığımız gerçeklik, baskıcı inancın temiz ve saygın bir öncüsünün bu inanca alınıp merkezi sembol yapılmasıdır. Ancak eldeki olgulardan hareketle kesin olarak saptıyoruz ki Anadolu bâtını toplulukları açısından 16. yüzyıl öncesinde Ali, merkezi kavram olarak yoktur. Yine kesin olarak saptıyoruz ki, Ali'nin temel bir mit ve kimlik haline geldiği 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar, Anadolu Bâtını toplulukları kendilerini Alevilik kavramıyla tanımlamıyorlardı.

Bu noktada Sümer metinlerinde ateşin ruhu anlamında geçen "Al" veya "Alu", ateştapıncmın Harran bölgesindeki tanrısallık adlandırması olan "Alla" veya "Al" ile bâtını toplulukların "Ali"si arasında evrimsel bir bağ bulunmaktadır; evvel ahir, bâtın, zahir özellikleriyle Anadolu Alevilerinin "Ali"si, bu eski tanrısallığın, yüzyılları aşan İslami kuşatma ortamında İslamiyet'in Ali'siyle özdeşleşmesi, onun donunda dünyaya gelmesi olarak görülebilir.

Özetle Bâtını algıda yaşanan kavramsal bir dönüşümü saptıyoruz bu süreçte ve önceki binyıllarda gördüğümüz Tanrısallıklar, hakim inanç İslamiyet'in Alisi'nde erimiş ve artık Ali'siz bir anlamlandırma tarihe gömülmüştür. Üstelik bu süreç, bir inancın basit bir şekilde Ali şapkası takması da değildir. Müslüman egemenliğine giren, zorla Müslümanlaştırılmaya çalışılan halkların otantik inançları, zaman ve mekân değişimi içinde birbirinden etkilenerek değişim yaşamaktadır. Ali'nin benimsenmesi de bu bağlamda bu içsel değişimin, olgunlaşmanın, sindirmenin, ulaşılan yeni bir sentezin ifadesidir. Bâtını inanç Ali'yi içermekle yeni bir senteze uğramış ve tabii Ali de, Bâtınî bir kalıpla yeniden anlamlandırılmıştır. Ali ile kendini yeni bir aşamaya sıçratmış olan bu inanç artık Alici bir inanç olmuştur (16. yüzyıl başı); ancak bu ve sonraki yüzyıllarda kendini Alevilik ismi ile değil, "Kızılbaş" ve diğer isimlerle tanımlamaktadır.

Dolayısıyla çarpıtma veya yanlış anlamalara karşı yinelenmeli ki: 1) Bâtmiliğin geçirdiği evrim, Ali'nin tarihsel devamcılarının, yani Şiîlerin zaman içinde değişimi değildir. 2) İnanç / yaşam / mit algısındaki evrimin sonucunda Ali bâtmiliğin bayrağı / sembolü / kalkanı haline gelmiştir. 3) Bu inancın Alevilik ismini alması Ali'yi içeren bu evrimin sonucu, ama bunu izleyen yüzyıllar sonra gerçekleşmiştir.

Bu anlamda Melikoff'un, inancın ismi anlamında Aleviliğin, bu gerçeklikte; "Bilimsel yönden yanlış" olduğu saptaması, kaba bilimci niteliğine rağmen doğrudur. Gerçekten de bu inancın adını oluşturan sözcük olan Alevilik; "Tarihsel hiçbir gerçeğe dayanmamaktadır. (Çünkü) gerçek anlamda Alevi, Ali'nin soyundan gelen demektir, İran'da sözcükten anlaşılan budur."(90) Oysa Anadolu'da ne "Ali soyluluk" anlamı taşımaktadır Alevilik, ne de Ali'nin öncü kadrolarından olduğu (Sünni ve Şiî versiyonlarıyla) İslam teolojinin bir yansımasıdır. Yani Alevi teolojisinin, felsefesinin, ibadetlerinin kaynağı Ali ve onun dönemi değildir. Böyle olsaydı zaten İslam'ın bir mezhebi olacaktı Alevilik; ki sadece Şiîliğin değil tüm İslam mezheplerinin, dahası tüm kitaplı dinlerin ortak teolojik yapısından köklü farklılığıyla böyle bir kaba sığdırılamaz. Ancak buna karşın hem Alevi kelimesinin, hem de Alevilerin kendilerini bu kavramla nitelemelerinin kaynağı Ali'dir. Bu gerçeği inkarla Aleviliğin, ışık-alev kökenli olduğu iddiası da bu evrimde hiçbir yere oturmayan fantastik bir yüklemedir; ki elimizdeki olgusal veriler, "Aleviliğin", ancak "Ali" sonrasının ürünü olduğunu göstermektedir.

Alevi sözcüğün etimolojik incelemesiyle, Arapça veya Türkçe dilbilgisi kuralları üzerinden yapılacak "çözümlemelerle" sorunun aydınlatılması mümkün değildir; çünkü söz konusu olan şey inancın nitelemesi olan bir yüklemden, "Alicilik" sözcüğünün anlam genişlemesiyle aldığı biçimden ibarettir. Dolayısıyla bu gerçekliği dikkate almayan her türden sözcük eksenli tartışma, biçime (zahire) takılıp özü, içeriği (bâtın) kaybettiren bir fantezi üretimidir.

(90) Hacı Bektaş, *Efsaneden Gerçeğe*, s. 21.

Olgulardan hareket ettiğimizde de net olarak görebileceğimiz gibi, 15. yüzyıl sonlarına kadar, Anadolu'da ve başka yerlerde Ali eksenli bir bâtıni inanç esas olarak yoktu. Buna bağlı olarak Alevilik adım kullanan bir inanç da yoktu. Ortadoğu coğrafyasında kendilerine Alevi denilenler vardı, ama bunlar da Ali soylusu veya öyle olduğunu iddia eden bazı ailelerdi. Örneğin Babailer kendilerine Alevi demedikleri gibi Ali'yi diğer halifelerden üstün görmek gibi bir inanç eksenine de sahip değillerdi; onların tanrısal önderlik anlamında "Baba Resul" dedikleri, Baba İlyasları vardı. Pir Sultan'la aynı teolojik ekseni paylaşmalarına ve ortodoks İslamiyet'ten birbirleri kadar uzak olmalarına rağmen, Pir Sultan'da gördüğümüz Ali eksenli söylem, Baba İlyas'ta yoktu. Yine bu bağlamda Anadolu'nun bu Bâtıni topluluklarında "Alevi" kavramsallaştırması da yoktu; kolektif kimliklerinin adı ise "Babai" idi.

Özetle; aynı veya benzer teolojik yapılarına karşın bu inancın yaşadığı evrimin bu aşamasında Ali olmadığından Alevi kavramsallaştırması da yoktu; üstelik Ali, Bâtmilerce tanrısallık ve Pir olarak benimsendikten sonraki 300 yıl gibi uzun bir süre daha, kendilerini "Alevilik" kavramıyla ifade etmeyeceklerdir. Bu dönemde de adları ağırlıkla Kızılbaş olacaktı. Dolayısıyla Alevilik adını Ali dışında bir kaynağa bağlamak, hele ki bu niteleme sanki hep varmış gibi sanmak veya böyle bir şeyi iddia etmek; örneğin, Luvilere veya ateşe bağlamak, bir fanteziden öte anlam taşımaz.

Her şeyden önce, bu bin yıllar içinde Alevi adını kullanan bir inanç topluluğu yoktu. Bâtıni toplulukların Alevi ismine varabilmesi için, önce Ali basamağına ulaşmaları, bunun ardından da bir hayli zaman geçmesi gerekecekti. Yani sanki Alevi isimli bir inanç zaten geçmişten beri varmış gibi davranmak, hayalleri gerçeğin yerine geçirmektir. Bunda ısrar etmekse başta Pir Sultan olmak üzere 16. yüzyıl ve sonrası ozanlarını çöpe atmayı ya da yine hayali "Pir Sultan"lar icat etmeyi getirecektir. Çünkü hakkında olgusal anlamda bilgilere sahip olduğumuz Pir Sultan'daki Ali eksenlilik tüm yanlış anlamaların ötesindedir.(91)

---

(91) Ayrıntılı bilgi için bkz. *Pir Sultan Abdal*, A. Haydar Avcı, Nokta Yay.

Bu bağlamda Aleviliği İslam kaynaklı öğelerinden koparmaya kalkmak onu İslamcılaştırma eğilimi kadar ciddi bir sorun alanıdır.

Sonradan Alevi adını alacak olan bu inancın tarihini, esasen fantezilere savrulmadan izleme olanağına sahibiz. Bilimsel bir soğukkanlılıkla bunu yaptığımızda Anadolu Bâtınilerinin, gerek 10. ve 15. yüzyıllar arasındaki Ali'siz, gerekse de 16. ve 19. yüzyıllar arasındaki Ali eksenli dönemlerinde kullandıkları isimleri saptayabiliyoruz. Bu dönemlerde bağlı olunan tarikat veya pirden dolayı Vefâilik, Kalenderilik, Hayderilik, Hurufilik, Bektaşîlik gibi adlandırmalar veya bağlı olunan boydan dolayı, Çepni, Tahtacı, Avşar gibi adlandırmalar, ya da yükselen siyasal hareketliliğe bağlı olarak aldıkları önce Babai, sonra da Kızılbaş gibi, yanı sıra Ehl-i Hak, Ehl-i Raa, Yâresan, Kakai, vb. adları vardı. Tabii bir de egemen ideolojinin nitelemesiyle "Rafızi", "Mülhid", "Zındık", vb. nitelemelere muhataptılar. Ama dediğim gibi bu isimlerin yanında bile "Alevilik" yoktu. Çünkü Aleviliğe özne olan Ali'nin bu inanca girişi, sindirilmesi, bu süreçte kullanılan isimlerin zamanla işlevsizleşmesi veya terk edilme gereksinimi ortaya çıkması gerekiyordu.

Bu dönemlerde bir de Âşık, Abdal gibi gezginci derviş zümrelerini niteleyen ifadeler söz konusuydu ki bu noktada da Arap alfabesinden kaynaklı bir sorun olarak Âşık anlamındaki ışk'ı, Türkçedeki "ışık" ile anlamlandırıp buradan "ışıkçılık" gibi teoriler üretme çabaları ile karşılaşıyoruz. Bu konuda özellikle "ışk" sözcüğünü çokça kullanan Yunus Emre'nin istismar edilmesiyle karşı karşıyayız.

Bu noktada; "Dört kitabın manisin okudum hasıl itdüm/Işka gelince gördüm bir uzun heceyimiş" deyişindeki ışk'ı "ışık" diye çevirip, buradan hareketle fantezi görüşler üretildiği görülmektedir. Oysa konunun uzmanı Abdülbaki Gölpınarlı, sözcük tınısından değil, teolojik ve metin içindeki anlamından hareketle Yunus Emre'nin burada; "Bilgiden oluşa, aşka; ayrı görüşten birliğe, mecazi sevgiden gerçek sevgiye" geçişi anlatışına işaret eder.(92)

---

(92) Bkz., *Yunus Emre Divanı*, s. XLII.

Gölpınarlı, Yunus Emre'nin; "İşidün iy yarenler ışk bir güneşe benzer / Işkı olmayan gönül misali taşa benzer / Işkı var gönül yanar yamşanur muma döner / Taş gönüller kararmış sarp katı kışa benzer" deyişinin de anlamını; "Aşkın güneşe, aşksız gönlün taşa benzetilmesi, aşık olmayanın (...), taş gönüllerde bir şeyin bitmeyeceğini anlatış, bu çeşit gönülleri karakış misali görüş" şeklinde anlatır.(93)

Buradaki mecazın görülmemesi, hele ki Alevi geleneğinin yorum bilgisi kavranamayınca, bir de Işk'a aşk yerine ışık anlamı giydirilince, ışk ve güneşin, hatta yanmak ve mumun yan yana geçtiği bu deyiş "ışıkçı" kurgulara dolgu malzemesi haline gelir. Bu bağlamda Osmanlı belgelerinde geçen "Tur adlı aşık", "Tur adlı ışık" olur; "Seyitgazi aşıkları", yani dervişleri, abdalları, "Seyitgazi ışıkları" yapılır, yine "aşık taifesi", yani derviş takımı, aşıkların peşinden gidenler, "ışık taifesi", Hurufi aşık Mustafa da, "Mustafa ışık" olur, yine "nur-u Rahman", yani esirgeyenin / Tanrı'mn ışığı/yansıması şeklindeki ifade, "esirgeyen ışık" şeklinde bağımsız bir özneye dönüştürülür; ardından bütün bu yanlış anlama veya tahrifatlar söz konusu teoriye dolgu malzemesi olarak kullanılır.

Şimdi fantezi dünyasından gerçekler dünyasına geri gelerek, tarihsel olgular temelinde yolumuza devam edelim: 16. yüzyıla doğru, tüm bu benzer inanç evrenine sahip toplulukların (yani "Vahdet-i Vücut"çu, "Ene-l Hak"çı, "72 milleti bir" görüp, "eline beline diline sahip" olmayı inanç ekseni yapan, ibadet ritüeli olarak da Cem'i, Semah'ı kullanan Bâtıni topluluklar) Osmanlı baskısına karşı Erdebil Tekkesi'ne yaklaşıp, onun etkisiyle Ali'yi içerip, inançlarının temel kavram haline getirmeye başlayacaklarım görüyoruz.

Bu noktada bilimin yolundan devamla iki olgunun altı çizilmeli: Ali benimsenmektedir, ama Erdebil Tekkesi'nde de görüldüğü gibi bu benimseme, Ali'nin 650'lerdeki bilinen itikadına girmek, yani Şiî inanç evrenine girmek değil, Ali'yi oradan kendi inanç evrenine alıp yeniden şekillendirerek pir etmek, nur etmek şeklinde gerçekleşmektedir.

---

(93) Age, s. XLIII.

İkinci olgu ise: Ali'yi merkeze alan bu sıçramaya karşın bu inanç topluluklarının, henüz kendilerine "Alevi" demedikleri ve bu durumun bir 300 yıl kadar böyle süreceği gerçeğidir. İnancın evrimindeki bu yeni dönem içinde tarikat ve boy isimleri de kullanılmakla birlikte en yaygın niteleme artık Kızılbaşlıktır. Kızılbaşlık onların ortak direnişler, ortak hayaller, ortak dil ve ritüeller üretmeleri, giderek birbirlerine daha çok benzemeleri için ortak isimleriydi. Buyruklar bu ortamın ürünü olarak elden ele geçecek, Bektaşî Tarikatı bu dönemde 12 İmam eksenli yeni kurumsallaşmasına ulaşacak, Ali 40'lar Meclisi'nin başı olarak deyişlerin temel öğesi olacaktı. Artık Aliciydiler, ama Ali onlar için Şiî inançtaki gibi İslam dininin cihat savaşçısı, şeriatın esas temsilcisi değil; tıpkı Baba İlyas gibi peygamber, tıpkı İsa gibi Allah, ve tabii yaşayan önderleri Bektaş-ı Veli, Şah İsmail veya Kalender Çelebi'ydi; yine Vahdet-i Vücut anlayışı içinde evren, doğa, güneş, ay ve tabii kendilerini temiz, kâmil hissettiklerinde aynada yüzlerine görünen kendi suretleriydi. Şah İsmail'in ifadesiyle; "Men Hak'am Hak'dan gelirem / On iki imamın biriyem / Çar köşeyi men alıram / Zat-ı kudret Ali menem" bir Alicilikti söz konusu olan. Tarihsel Ali'ye biat etmekten çok, onu kendi Vahdet-i Vücut'çu, Bâtıni teolojilerine göre yeniden anlamlandıran bir Alicilikti. İşte sonraki dönemde benimseyecekleri isimleri de buradan hareketle şekillenecekti.

Özetle; Ali'nin benimsemesinin üzerinden yüzyıllar geçtikten sonradır ki, bu benimsemenin sağladığı kavramsal olanak üzerinden Alevilik ismine gidilecekti. Burada siyasal dayatmalar yanında egemen ideoloji olan İslam'ın kamusal alanına çıkabilme gereksinimleri de rol oynamış olmalı. Nitekim Kızılbaş isminin yüklendiği taşınması zor riskler yanında, 1826 Yeniçeri ve Bektaşi kırımının yarattığı zorunlulukta, kâh dışarıya karşı var olma kaygısı kâh tanımlanma gereksinimi bağlamında Alevi kavramının giderek benimsendiğini görüyoruz. Kurumsallaşan yenilgiler yanında ticaretin, şehirleşmenin artışına bağlı olarak dışarıyla artan temas gereksinimi, kendilerini tanımlama sıkıntısını da önceki dönemlere oranla daha da arttırmıştı. Kızılbaş kavramının artan oranda sorun olmaya başladığı, egemenin meşruiyet sınırları içinde tanımlanma gereksiniminin arttığı bu

atmosferde, Alevilik, anlam genişletmesiyle kendiliğinden benimsenen bir kavram olacaktı. Tarihsel ve teolojik bellekle-rinde köklü ve temel önemde bir Ali kültüne sahiptiler ve Alevilik kavramına, içlerindeki dedelerce soy evlatlığı anlamın-da kullanılan bir kavram olarak aşinaydılar. Bu atmosferde kav-ram, giderek kendiliğinden genelleşip anlam genişlemesine uğrayacak, kimlik ismi haline gelmeye başlayacaktı.

Bu tarihsel teolojik bağlamda görüleceği üzere Alevi kav-ramsallaştırmasının Ali'den bağımsız olarak anlaşılması olanak-sızdır. Ki zaten aksi olsaydı, "Alevilik" kavramının Ali öncesi dönemlerde de kullanımını saptamamız gerekirdi. Oysa öyle bir örnek yok.

Toparlarsam; Alevilik kavramın yaygın kullanımı kapalı eko-nominin aşılmaya başlandığı 19. yüzyıl sonrasına denk gelir. En yaygın adlandırma olarak kullanılan Kızılbaş kavramının, süre-ğen baskı atmosferinde artık taşınması zor bir damgaya dönüş-mesinin yanında, gerek Sünnilikle gerekse de başka Ocak ve kökenlerden Alevilerle temasların artmasına bağlı olarak kendi-ni ayırma ve tanımlama gereksinimi "Alevi" nitelemesini gün-celleştirmiştir. Kendilerini İslam'ın içinde erimeye zorlayan kuşatıcı atmosfere karşı Bâtıni topluluklar, İslam'ın içinden ken-dileri gibi ezilmiş ve muhalif, üstelik merkezi önemde ve saygın simge olarak Ali'yi içlerine alıp kendilerine pir etmiş ve bu bağ-lanış üzerinden "Alevi" kavramına giden yola girmişlerdir. 16. yüzyıldan itibaren başlayan ve kendilerini Ali soyuna (Alevi-liğe!) bağlama kurumları olan Ocaklar da bu kavramsal dönü-şüm için alt yapı oluşturmuş; soy ayrıcalığı olarak kullanılan isim de baskılara karşı giderek inanç ismine dönüşmüştür. Kavramın kullanımı, Melikoff'un ifadesiyle 18. yüzyıl sonları-nda, bu kavrama zaten yakın olan Arap Alevileri Nusayrilerde başlamış ve buradan Türkmen ve Kürt Bâtıni topluluklara yay-gınlaşmıştır. Özetle Alevilik kavramının Ali'den beri ve "hakiki İslam" anlamında zaten kullanıldığı iddiası ne denli safsataysa, onun Ali'den bağımsız olarak alev / ışık kaynaklı olduğu iddia-sı da o denli mesnetsizdir.(94)

---

(94) Bu noktada Alevi kavramı ve köküne ilişkin gerçeklikten kopuk örneklerden biri-

Aleviliğin ne olup olmadığı ve nasıl şekillendiği sorununa eldeki verileri eksen alan bilimsel bir soğukkanlılıkla yaklaştığımızda, onun gökyüzünden inmiş tarih dışı bir inanç olmadığı gibi, Ali'nin hilafet hakkının yenmesi üzerine oluşmuş İslam içi bir mezhep de olmadığını görürüz. Alevilik, göçle gelen ve burada yaşamakta olan farklı inançların birleşimiyle Anadolu'da şekillenmiştir.

Diğer tüm inançlar gibi Alevilik de tarihseldir, yani tarihin belli bir evresinde, insanların içinde bulunduğu belli yaşam koşulları ve belli bir bilinç düzeyinin ürünüdür. Bu bilimsel soğukkanlılıkla devam ettiğimizde, onun ilk prototip özelliklerini, İslamcı baskılanmayla karşı karşıya kalan Asya, Anadolu ve Ortadoğu halk ve inançlarının 1000'li yıllardaki dönüşüm sürecinde buluyoruz. Avrasya halklarının fetih ve İslamlaştırma baskısı altında yaşamaya başladıkları dönüşüm, göçlerin de etkisiyle Anadolu'da harmanlanmış, sonradan Alevilik ismini alacak inanca dönüşüm sürecine girmiştir.

Bununla birlikte 1200'ler öncesinde, sonraki yüzyıllarda belirginleşecek olan Alevi sentezi henüz yoktur. Ondan öncesi, sadece Aleviliğe benzer özellikler taşıyan (ve kendilerini İslamlaşmaktan kurtardıkları oranda da sonradan Aleviliğe dönüşe-

---

ni de Erdoğan Çınar'da görüyoruz. (Bkz. *Konferanslar*, H. B. V. A. K. Vakfı Yayını, 2005, s.10-42) Bizzat kendisi Türkçe olmayıp Ali Evi'ne, Ali Soyu'na aitlik anlamında Arap ve Fars dillerinde kullanılan ve etimolojik olarak Arapçadan gelen "Alevi" kavramını, Türkçe dilbilimsel ölçütlere vurup Ali'den gelmesinin olanaksızlığını "ispatlama" denemesi bunun bir örneği. Kaldı ki aynı mantıkla Alev kökünden Aleviliğe varamayacağımız bir yana bu yolla biçimden öze çıkmak da olanaksızdır. Yapılması gereken, bilimsel soğukkanlılıkla Aleviliğin şekillenme sürecini ve sosyoekonomik nedenlerini anlamaya çalışmak olmalıdır. Ancak bu yola itibar etmeyenler Aleviliğin dünyanın 'ilk dini' olduğu, bütün inançların 'ondan üretiği', Alevilikle kimi benzerlikler gösteren Avrupa ve Amerika'daki diğer tüm inançların Aleviliğin bir kolu olduğu gibi orijinalliklerle durumu ifrata vardırırlar. Adeta 30'lu yılların tüm dil ve milletlerin, hatta Kızılderililerin bile Türk kökenli olduğu şeklindeki ırkçı teorinin Alevi versiyonu ile karşı karşıyayız. Bu tip ifratların tefriti de, ne yazık ki sol ve Kürt düşmanı egemen dili yinelemek (Bkz. *Aleviliğin Gizli Tarihi*, s. 231-2) olmaktadır. Aleviliği aydınlatmak adına "kayıp Mu medeniyeti", "denize çökmüş Atlantis adası" gibi efsanelere kadar savrulabilen bu tip yaklaşımlar, Sovyetlerin çöküşü sonrasında dünyada yaygınlaşan metafizik orijinallikler üretme yarışının Alevilik özgülündeki bir yansıması olarak belirginleşmektedir.

cek olan) başka inançlardır. Bunlardan proto-Alevilik veya pre-Alevilik olarak söz edilebilir kuşkusuz; ancak sonradan Alevi inancı içinde harmanlanacak olan inançların bu dönem içinde özgün isimleri olduğu da unutulmamalı. Örneğin Maniheizm, örneğin Şamanizm, örneğin Yezidilik, örneğin Zerdüştlük, vb... Esasen Alevilik de bu inançların dönüşümü sürecinin ürünüdür. Yani bunlar ve dünyanın başka yerlerinde de görülebilen benzerleri, Aleviliğin birer versiyonu değildir. Alevilik, onların sonraki yüzyıllarda görece değişmiş ve belli bir coğrafyaya, belli bir topluma, belli bir tarihe özgü sentezidir.

Bu gerçekliğe rağmen; "Aleviliğin dünyanın ilk dini olduğu, bütün dinlerin ondan çıktığı" gibi iddiaların değeri, akıl tutulması dönemlerinde prim yapan, aklın yükseldiği dönemlerdeyse kendilerine gülünen fantezilerin değeri kadardır. Kuşkusuz böylesi iddiaların, tarihsel ezilmişlik, suçlanma ve inkâr altında bunalmış ortalama Alevi bilincini okşayacağı, psikolojik olarak bir tatmin yaratacağı kesindir. Dolayısıyla tüm ezilen kimliklerde gördüğümüz gibi Aleviliğe da yapılacak abartılı yüklemler, moral bir ihtiyaç karşılayacaktır; ancak işin bu yanı tarihin ve teolojinin değil psikolojinin konusudur ve buna prim verildiği oranda gerçeklikten uzaklaşılacaktır.

h) Alevilik: Özgün Bir İnanç Sentezi

Özetle Alevilik, Şiîlik gibi Ali'den, onun kimlik ve mücadelelerinden türemiş bir Alicilik değildir. Kendilerini zorla değiştiren Müslümanlığın içinden Ali'yi kendine yakın bulup, egemene karşı bir savunma kalkanı olarak sahiplenmiş özgün bir inanç sentezidir. Ancak bu sahiplenmede Ali'yi olduğu gibi kabullenmemiş, onu kendi otantik değerlerine göre ortaklaşmacı ve barışçıl olarak yeniden yaratmış ve işte bu yeni niteliğiyledir ki onu kendi tanrısal anlayışına isim yapmıştır.(95)

---

(95) Bu nedenledir ki Recep Tayyip Erdoğan, Recai Kutan gibi İslamcı siyasetçilerin, "Eğer Alevilik Ali'yi sevmekse biz en hakiki Aleviyiz" derken gerçekte kendi inançları içinde doğru konuşmaktadırlar. Bilimsel bir soğukkanlılıkla kabul edilmek zorunda olduğu gibi, onların Aleviliğe karşı çıkışları, Şia ayrılığına kadar kendileri gibi yaşayıp

Bu noktada Ali bu inanca temel kavram, sembol kılınmış, ama bunu yapanlar tarihteki Ali gibi yaşamamış ve düşünmemişlerdir. Onlar yaşadıkları gibi inanmaya devam etmiş ve ancak karşılaştıkları yeni inanç öğeleri yaşamlarına uygunsa içselleştirmişlerdir. Yani burada tayin edici halka, yaşam tarzı ve yaşamdan çıkardıkları derslerdir. Bu anlamda henüz Ali'yi kendine temel kavram, İslami otoriteye karşı temel sığınak, tanrısına yeni isim yapmamış olan XIII. yüzyılın bilgesi Yunus Emre'nin din anlayışıyla Ali'ye çok sıklıkla başvurulan XVI. yüzyıl dönemi inanç önderi Pir Sultan, hatta Sünni gelenek içinde gelmesine karşın Şeyh Bedrettin arasında fark yoktur. Buna karşılık Aleviler ile kuzen-damat Ali ve ardılı İmam Cafer'in Tanrı'ya, öteki inançlara, kadına, insan Tanrı ilişkisine bakışı arasında köklü farklar vardır.

Esasen Nejat Birdoğan'ın ifadesiyle anımsatacak olursak; "(...) Tanrısal köklerine bakıldığında, yani Alevi tapınmalarında ve inanmalarındaki ritüellerine bakıldığında, hiçbir özelliklerinin İslam dairesinden gelmediğini görüyoruz... Cemlerdeki müzik, şiir ve semahın İslam kaynaklarında reddedildiğini bilmekteyiz. Ruh göçü, Tanrı'nın insanda tecelli etmesi, halka namazı, kıbleye değil insana secde, vb. davranmalar da bizi İslam dairesinin dışına taşımaktadır. Ehl-i Beyt yandaşlığı ise Şah İsmail Hatayi'den sonra, yani XVI. yüzyıl başlarından sonra bir takiyye, yani kimlik saklama (...) çabasından ileri gelmektedir."(96)

---

düşünmüş, kendileri gibi ibadet yapmış Ali'ye karşı çıkış değil. Şia olduktan sonra da esasen bu yaşayış ve düşünüşte bir kopuş yoktur. Nitekim sonraki yüzyıllarda Sünnî geleneğin büyük bir ağırlığının Ali karşısındaki tavrı pozitif olmuş, Muaviye ve Yezit ise bu gelenekçe de dışlanmıştır. Şiî veya Sünnî her iki gelenek de din/Kur'an eksenli, Halife/imam merkezli şer'i bir düzeni temsil etmektedirler. Onların karşı çıktığı, sapkın, Rafızî, mülhit olarak yargılayıp dışladığı, yola/hidayete getirmek için tarih boyunca ensesinde boza pişirdikleri, hakkında ölüm fetvaları çıkarıp on binlerce öldürdükleri Alicilik, Aleviliğin Ali'ciliğidir; yani Tanrı-insan, eşitlikçi, demokratik, cem tutan, semah dönen, içkiyi haram saymayan, kadını toplumsal yaşamda eşit haklı gören ve örtünmeye zorlamayan, cihat yapmayan, zekât'ı değil paylaşımı öngören, 72 inancı, milleti bir gören, eline, beline, diline sahip çıkmayı emreden Aliciliktir.

(96) Akt. Burhan Oğuz, *Türk Halk Düşüncesi*, III. Cilt, s. 24.

Benzeri durum, İmam Cafer'e bağlılık iddiasında da açıktır: "Gerek Bektaşî gerek Sofyanlarda Caferi mezhep olmayı umumen ve resmen kabul etmiştir. (...) Fakat ne Bektaşîler ne de Sofyanda Caferi mezhep muteber ve mamulün bih (yürürlükte) değildir. Bu gibi şeyler birer perdedir."(97) Çünkü önceden de belirttiğim gibi İmam Cafer, tıpkı Ebu Hanife'nin Hanefiliği sistematize etmesi, Sünni-Hanefî mezhebinin kurucusu, mürşidi olması gibi; Caferîliği sistematize eden, Şiî-Caferi mezhebin kurucusu, mürşididir. İslam'ın şartları onda sorgusuz yer alır. Onun gerçek devamcısı, bugün iktidarda olan Şiî şeriatçılıktır. Dolayısıyla Aleviler içinde de yer yer kullanılan; "Biz Caferiyiz" ifadesinin de anlamı, tıpkı biz Ali'nin devamcısıyız" ifadesinde olduğu gibi, içeriği bâtını anlayışa göre doldurulmuş mecazi bir anlam taşımaktadır. Dahası bu gerçeklik Buyruklar'da dışa karşı bir savunma ifadesi olarak yer alan kalıp için de geçerlidir. Orada; "Eğer sorsalar, ikrar-ı tercüman nedir?" sorusuna verilmesi önerilen yanıt şöyle ifade edilir: "Şah-ı merdan kuluyum, Al-i âbâ nesliyim, İmam Cafer Sadık mezhebindenim. Rehberim Muhammet, mürşidim Ali'dir!"

Anadolu Aleviliğinin Ali ile kurduğu bütünleşmenin psikolojik temelleri, İslamcı kuşatmaya, asimilâsyon ve baskıya karşı İslam'ın içinden kutsal bir dayanak oluşturma ve bu kutsal şahsiyet üzerinden İslamcı baskıyı göğüsleyerek kendini sürdürebilme kaygısıdır. Ali iki nedenle bu arayış için biçilmiş kaftandır: Birincisi Peygamber'in ilk izleyicisi, saygıdeğer bir savaşçı, Peygamber ailesinin iki numaralı erkeği ve Muhammet sonrası başı, kızı Fatima'nın kocası, torunları Hasan ve Hüseyin'in babası... Özetle İslam dairesinde çok güçlü bir şahsiyetle karşı karşıyayız. Ancak bu tip özellikler, Alevilerin onu benimsemesi için yetersizdi. Çünkü bunlar, onların kendilerine güvence oluşturma ihtiyacı anlamındaki benimseme kaygılarını karşılasa bile, duygu ve gelenekleri açısından onu benimsemelerine yetmezdi. Çünkü onlar eşitlikçi, ezilen, hakları ihlâl edilen, ötekiyle dayanışan bir kültürden geliyorlardı ve bu nedenle herhangi bir İslami kutsiyetle özdeşleşmeleri mümkün değildi. Nitekim bu

(97) Akt. Burhan Oğuz, *Türk Halk Düşüncesi*, III. Cilt, s. 32.

XV. yüzyılda Ali'yi kendilerine manevî lider, sembol olarak benimseyecek olanlar 300 yıla yakın Arap-İslam ordularına, sonra da kendi içlerinden çıkıp onları Müslümanlaştırmaya çalışan Selçuklu-Osmanlı otoritelerine karşı direnmişlerdi.

İşte bu noktada devreye Ali'nin diğer özellikleri, yani Ali'yi Osman'dan, Ömer'den, Ebu Bekir'den, Muaviye'den, Gıyasettin'den, Yavuz'dan farklı kılan özellikleri geliyor. Ali hakkı yenmiş olandır, ailesiyle zulme uğramıştır. Daha önemlisi iktidarı kaybettikten sonraki yıllarında ezilenlerin ve fakirlerin iktidara karşı sözcüsü, sığınağı olmuştur. İktidarın halka ve muhalifere yaptığı eziyetlere itiraz etmi, adalet talebine sahip çıkmış, özel hayatı ve iktidarı döneminde paylaşımcı olmuştur. Yalın kılıç kavgaya girebilen merdan bir şahsiyettir. Özetle Ali, hem diğer İslam önderleri içinde Alevilerin benimseyebilmelerini salayan özelliklere hem de kendilerininkiyle özdeşleşebilen dramatik kadere sahiptir.

Aynı durum Kerbelâ ve Hüseyin için de geçerlidir. Alevilik Kerbelâ ve Hüseyin'i soy ve inanç devamı olduğu için değil, tersine Kerbelâ'da kendilerine yapılan tarihsel baskının bir iz düşümünü, Hüseyin'de kendi direnişlerinin bir sembolünü buldukları için temel kült haline getirmişlerdir. Söz konusu şahsiyetin, kendilerine baskı uygulayanların önderinin, peygamberinin torunu olması, baskı uygulayanlara karşı kendilerine kalkan işlevi görmesini sağlamış, onun manevi dayanak olarak paha biçilmez önemiyse, Hüseyin'in, tüm diğer katledilmiş figürlerden çok daha büyük önem kazanmasını sağlamıştır. Yoksa Hüseyin'in, Alevi inancının şekillenmesine katkısı, Hallac-ı Mansur, Nesimi, Baba İshak, Yunus Emre, Bektaş-ı Veli, Pir Sultan, vb. şahsiyetlerle kıyaslanamaz. Ancak onun Peygamber'in torunu olmasına karşılık, Peygamber'in, kendilerine de sistematik bir baskı yapan izleyicilerinin onu katletmeleri ve tabii Hüseyin'in direnişi onu Ali'den sonraki en önemli sembole, Kerbelâ matemini de en temel külte dönüştürmüştür.(98)

---

(98) Bu noktada dikkate değer bir bilgiyi aktarmayı da sorunun bütünsel kavranışı açısından önemli görüyorum; İrene Melikoff; "Kızlbaşlık Sorunu" adlı makalesinde; "Uzun

Özetle; Ali, o İslamcı kuşatmada Anadolu Alevilerinin gereksinimiyle örtüşüyordu. Hiç kuşkusuz bu özellikler damat-kuzen Ali'de olmasaydı, kendilerine bir başkasını arayacak ve bulacaklardı. Belki bu Hüseyin veya bir başkası olacaktı; ama her halükârda onun içini, tıpkı İslamiyet'e yaptıkları gibi kendi değerleriyle dolduracaklardı. Ancak bu Muhammet olamazdı; çünkü hem hükümleriyle benimsemedikleri Kur'an'ı ondan ayırmak mümkün değildi, hem de kendilerine saldıranların bayrağıydı. Onların, kendilerini dayatmayla Müslümanlaştıran vergiye bağlayan, cihatlara mecbur eden egemenlere karşı, egemenlerin dininin içinden, ama onlara karşı kullanıp sığınabilecekleri bir sembole ve mazeretlere gereksinimleri vardı. Ali ise, hem önemi hem de uğradığı haksızlıkla bu ihtiyaçla örtüşüyordu. Ama onların Ali kişiliğinde de yaşamış "Ali"si, tarihsel Ali'nin insanî varlık ve özelliklerine sığabilecek, onun gerçekleriyle yetinebilecek bir "Ali" değildi. Olamazdı da, çünkü kendisine dair bütün bilgilere sahip olduğumuz tarihsel Ali, Aleviliğin kabullenmediği kimi özelliklere de (cihatçı, İslami ibadetleri birebir yerine getiren, çok eşli, vb.) sahip olması yanında, Aleviliğin aynı zamanda tanrısallık olan Ali'siyle özdeşleşmesi mümkün olmayan salt insan bir Ali'ydi. Tarihsel Ali salt Muhammet'in takipçisi iken Aleviliğin Ali'si onun üstünde, onu ancak peygamberlik kariyerinden vazgeçmesi koşuluyla Kırklar Meclisi'ne alan bir şahsiyettir.

---

zamandır, Anadolu Alevilerinin en başta gelen töreninin Kerbelâ Şehitleri anısına, 12 günlük bir yas tutma sonunda yapılan Aşure töreni olduğunu sanıyordum. Anadolu'da yas tutma, İran'da 10 gün olmasına karşın, 12 gündür. Bu tören tam olarak bir bayramdan daha çok, Kerbelâ Olayı'nı anma töreni biçimindedir. Bu 12 günlük yas tutma olayının Safeviler döneminde, şubat ayı anma günlerinin 12 hayvanlı eski Türk takvimine göre ve daha sonra Hızır adını kabul eden eski bir geleneği ortaya çıkarmasına karşın, daha sonra aşılandığının şimdi söylenebileceğine inanıyorum" diye yazıyor. (*Alevilik Üstüne Ne Dediler*, Ant Y., s.144). Aynı gözlemden hareketle Burhan Oğuz; "Anadolu ve Azerbaycan topluluklarının mukayeseli etüdü, Kerbelâ faciasının yâd edilmesinin İslam öncesi bir inanç sistemi üzerine daha sonra oturtulduğunu kanıtlama eğilimi gösterir. Safevi propagandası bu konuda faal rol oynamış olmalıdır." (Age, s. 306) diye yazar.

Tarihsel Ali ile arasında koparılamaz bağlar olmakla birlikte, Aleviliğin Ali'si, bir öncekinden farkla hem tanrısal ve doğanın yaratıcı gücü anlamında aşkın, hem de her kâmil insanın, her mürşidin şahsında yeniden yaşayan, aramızda dolaşan Tanrı-insan bir varlıktı. Bu bağlamda İ. Melikoff, Alevilerin Ali'sinin; "Güneşin doğuşunda, yüzünü doğuya doğru çevirerek Ali'ye niyazda bulunma gibi onunla kişileştirilmiş bir güneş inanışının (kült) anımsanışı" anlamında "eski Türklerin Kök-Tengri inançlarının mirasçısı"[99] olmasından söz etmektedir. Yani Ali, Türkmenlerin eski inançlarına giydirdikleri İslamî bir figür, "İslamî bir cila altında, bir güneş tanrısallığı" olmaktadır. Yine bu açılımı Aleviliğin oluşum toprağı olan Anadolu ve Mezopotamya özgülünde tamamlarsak, Ali'ye yüklenen tanrısallık ve Alevliliğin teolojik yapısının, eski Fars ve Kürt inançlarıyla olan ilişkisine de önemle işaret etmemiz gerekecektir. Zerdüştlerin ateşe tapan anlamında "Alawi" olarak nitelenmesi, aynı şekilde Sümer metinlerinde ateş ruhunun "Al" veya "Alu", yine ateş tapmcındaki Tanrı'nın Harran bölgesinde "Alla" veya "Al" olduğu anımsanacak olursa,[100] Anadolu halklarının, kendilerine dayatılan inançtaki kutsal şahsiyet olarak Ali'nin ismini, bu tanrılarının ve inançlarının üstüne geçirerek yeni bir senteze ulaştıkları gerçeğiyle karşı karşıya kalıyoruz. Yani Anadolu halklarının eski inançları ve inanç figürlerinin giderek birbirleriyle entegrasyonu ve kendilerine dayatılan yeni inancın kimi figürlerini eski inançlarına giydirmek bağlamında bir yeniden yapılandırma süreci ile karşı karşıyayız. Bu dönem önce Hurufilerle başlayıp 16. yüzyıl başında Safevi etkisiyle belirginleşecek ve kendini Kızılbaşlık nitelemesiyle yansıtacaktı.

Özetle; Aleviliğin öznesi bir Ali vardır, ama bu çok anlamlı, çok kapsamlı bir kült kavramdır. Kuşkusuz bu "Ali", İslamlık döneminde, Tanrı'mn görünüşüne / suretine girdiği şahsiyet anlamında Ebu Talip'in oğlu Ali'dir aynı zamanda; (tıpkı sonraki dönemlerde Hatayi, Bektaş-ı Veli, Fazlullah, Kalender Çelebi,

---

(99) Bkz. *Uyur İdik Uyardılar*, s. 24.

(100) Bkz. Faik Bulut, *Ali'siz Alevilik*, s. 480.

vb. inanç önderlerinin suretinde olacağı(101) gibi); ama kesin olan bir şey var ki gerçek bir şahsiyet olarak Ebu Talip'in oğlu Ali ile özdeş ve sınırlı değildir. Bu Ali'ye sığmayacak kadar aşkın ve evrensel bir imgedir çünkü Aleviliğin "Ali"si. Dolayısıyla Alevi Ali'si, zaman zaman tarihsel Ali ile örtüşmesine karşın, ondan üstün bir tanrısallığı temsil etmektedir. Aleviliğin ruh göçü inancı çerçevesinde bedenden bedene geçen bir ruhtur ve mitolojik bir karakter taşır.

Bu kapsamda Şiî filozof Şeriati, Ali'nin geniş bir coğrafyaya dağılan çeşitli topluluklarca mitleştirilmesinin ne anlama geldiğini şu şekilde açıklamaktadır: "Ali tarih boyunca insanları hayali örnekler ve tanrılar yaratmaya iten ihtiyaçları elle tutulan somut bir Tanrı olarak doyurmakta ve gidermektedir. Ali, insan ruhundaki fedakârlık ihtiyacını karşılamak üzere üretilen efsanedeki Promete'yi, doğru etkili ve güçlü söz söyleme ihtiyacını karşılamak üzere üretilen Demostbenes'i, "Nus" ve "Futuşi Şi" gibi ruh güzelliğini ve diğer Tanrılara ait çeşitli yücelikleri, yenilmezliği, paklığı, fedakârlığı, rikkati, ruh bereketini, kısaca tüm güzellikleri bir "Tanrı"da toplamıştır (...) Ali, tarih boyunca insanları hayali numuneler yaratmaya, farazi tanrılar ve tanrıçalar yaratmaya yönelten ihtiyacı gerçek tarih içerisinde gidermektedir."(102)

Bu bağlamda kâh Baba İlyas'tır bu ruh, kâh Kalender Çelebi. Çünkü bu inanışta; "Tanrı'nın insanoğlu görünüşünde tecelli ettiğine ve ruhun beden göçüne (reenkarnasyon) inanılmakta-

---

(101) Ancak dikkat edilirse Ali, diğerlerinden daha baskın, daha üstte bir misyona sahiptir. Oysa işin felsefi arka planına girdiğimizde, hem tüm bu kutsanan şahsiyetler arasında, Tanrısallık-mürşit-yansıma anlamında fark yoktur, hem de fark arayacaksak, Aleviliğin şekillenmesinde bu şahsiyetlerin Ali'den çok ama çok daha büyük, üstelik sembolik değil, hakiki rolleri olmuştur. O halde Ali'nin kavram/sembol olarak bunların üstünde durmasının anlamı nedir? Bu sorunun yanıtı Alevilerin İslami kuşatma ve baskı altında yaşamalarından, dolayısıyla kendilerini İslamiyet'in merkezi kavramları içinde açıklama gereksinimlerini can güvenliklerinde duymalarından kaynaklanmaktadır. Kah "Ali" kah "Hak Muhammet Ali", kah "12 İmam" bu yaşamsal nedenle öne çıkar; ancak Alevi sırrı kapsamında tüm bunların Allah anlamı taşıdığı gerçeği, yukarıdaki birinci kaynaklarda gösterdiğimiz gibi tartışma dışıdır.

(102) Bkz., Ali Murat İrat, *Devletin Bektaşî Hırkası*, s. 162..

dır." Bu kapsamda Safevi şeyhi Şeyh Cüneyt ve onun evlâdı da; "Tanrı'nın tecellisinin mazharı olan Ali'nin yeniden bedenleşmesi olduklarını söyleyeceklerdir."(103)

"Başlangıçta sadece Bedevi ülküsü ve Ali'nin birey değerleriyle beslenerek heteredoksi bir zemine çekilen Ali kimliği; İslam hükümlerinin kimilerinin yadsınması zemininde tasarımlanmaya başlandı. İzleyen tarihsel süreçte Arap ve Arap olmayan halkların, başında Muhammet ve Ali'nin bulunduğu İslam devletine karşı başlattığı toplumsal muhalefet Ali'yi de eğitir. Köken Ali Ortodoks zeminde kalırken, Anadolu Aleviliğinin Ali'si, köken Ali'den uzaklaşarak halkların özlemlerine, dileklerine uygun biçimde giydirilip kuşatılarak toplumu kurtuluşa taşıyacak sufilerin sözcüsü durumuna evrilir."(104)

Bugün kimi Alevilerin yapmaya çalıştığı şeyse, Aleviliğin bin yıldır korumaya çalıştığı bu yapısını, yani Kur'an'a girmeme, Kur'an yerine insanı kutsama tavrını tersine çevirmek; "Ali"yi, bir bütün olarak tarihsel Ali'ye, Ali bin Ebu Talip'e indirgeyip, kendilerini de inanç düzleminde gerçek bir kul durumuna düşürmektir. Bu durumun Alevi halk nezdinde meşrulaştırılması halindeyse, sıra Alevi geleneğin 1300 yıldır inatla reddettiği İslami ibadet ve diğer farzların yerine getirilmesine gelecektir. Çünkü bu noktaya gelindikten, yani askeri ifadeyle, arazi top ateşiyle gerekli kıvama sokulduktan sonra, sıra tarihsel Ali'nin kabul ettiği Kur'an'ın hükümleri önünde boyun eğmek, "Ali'nin bile" yaptığı ibadetleri yapmak, "Ali'nin bile" hayata geçirdiği kâfire karşı düşmanlık aşamasına gelecektir. Buraya kadar gerilemiş olan Alevi'ninse bu ortodoks zihniyete direnme şansı olmayacaktır. Çünkü kendi Ali'sini tarihteki Ali'ye indirgeyip onunla özdeşleştirdikten sonra, onun gerçek hayatında yapıp savunduklarına itiraz etmek olanaksızlaşacaktır. Yani hep ileri doğru evrim geçirmiş olan senkretik (bağdaşmacı) Alevi kimliğini, yaşadığımız modern/kentsel ve küresel dönemde, bilime, eşitliğe, adalete, demokrasiye, dinsel ve ulusal eşitliğe, evrensel kardeşliğe doğru daha da ileri götürmek gerekirken, gerçek

---

(103) I. Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, s. 152

(104) Esat Korkmaz, *Anadolu Aleviliği*, s. 55.

Ali'ye ve onun gerçek hayatı nezdinde dogmatizme doğru geriye çekilmeye çalışılmaktadır. Oysa Alevilik, inanç ritüelleri ve tarihsel şekillenmesi içinde çok iyi bilindiği gibi Ali'nin gerçek hayatı üzerinden biçimlenmemiş, aksine kendisine uydurduğu Ali imgesi üzerinden İslami tarihe ve inanç yapısına yeni yorum ve kavram zenginlikleri getirilmiştir.

Bitirirken; bu tartışma ve saflaşmada tarafarın kimlerle müttefik konumuna geçtiğini görmek açısından, Gülen Cemaati'nin *Aksiyon* dergisinin *Buyruk* ile ilgili tartışmayı işleyiş biçimini anımsatmak istiyorum: Alevilerin İslamlaştırılması misyonunun kimi cevval unsurlarını kullanarak tartışmaya dahil ve taraf olan *Aksiyon, Buyruk* sorununa ilişkin aynen şöyle yazıyor: "İnanç ve ibadet esaslarını düzenleyen *Buyruk*'un Alevilikle ilgisi olup olmadığı tartışması, Alevi yayınlarının ve toplantılarının gündemine düşmeye başlayınca, Alevi-İslam inancını savunan bazı Alevi ileri gelenleri (İsmail Engin kastediliyor) "testi kırılmadan tokadi atma" düşüncesiyle, tartışmayı kendileri açma ve böylece inisiyatif alma yolunu seçti... Alevilerin Müslüman olduğunun ve Müslümanlığın kitabı olduğunu açıkça giriş kısmında belirt(en) *Buyruk*, Aleviliğin İslam dışı olduğu şeklindeki uçuk-marjinal savı daha başlamadan onların ellerinden alıyor. Şu anda marjinal kesimin, Aleviliği İslam'ın dışında göstermesi çabalarının önündeki en büyük engel *Buyruk*'tur. (...) *Buyruk*'un giriş kısmında, "Ve hem bildirir ki cümle evladı Resul'den olan ve talip olan buna göre davranalar. Yol erkân süreler. Ve yola varalar ki onların Muhammet ümmeti oldukları belli ola. Böylece onlara Müslüman demek caiz olur" ifadeleri bulunuyor.(105)

Bu yaklaşımın da gösterdiği gibi, girişinde "Müslümanlığın el kitabı" yazan *Buyruk*'un Alevilik açısından doğru yorumu gerçekten de büyük önem taşıyor. Bu noktada Alevi geleneğinin, tıpkı *Vilayetname* gibi önemli (ama asla temel, belirleyici olmayan) bir belgesi durumundaki *Buyruk*'un, Safevilerin yaşadıkları mekândaki Caferî-Şiîleri kazanma kaygıları yanısıra Alevilerin Anadolu'da Selçuklu-Osmanlı çıplak zorunu yaşadığı koşulların

(105) *Aksiyon*, Sayı: 518.

ürünüdür. Bu bağlamda çıplak zora karşı kendini koruma yöntemi olarak başvurulan takiyyenin belirgin izlerini taşımaktadır. Nitekim *Buyruk*'un, "Eğer sorsalar, ikrar-ı tercüman nedir?" sorusuna; "Şah-ı Merdan kuluyum, Al-i aba nesliyim, İmam Cafer Sadık mezhebindenim. Rehberim Muhammet, mürşidim Ali" şeklinde cevap formu öğretmesi de bunun göstergesidir. İkincisi, *Buyruk*'un giriş kısmında; "Müslümanlığın kitabı olduğunu" belirtmesi, N. Birdoğan'ın da ifade ettiği gibi, Alevi sırrı çerçevesinde "birer perde" olup, içeriği Bâtıni anlayışa göre doldurulmuş mecazi bir anlam taşımaktadır.

Sadece sosyalizme karşı mücadelenin değil, aynı zamanda Amerikancı İslamcılığın en önemli kolu olan Fethullahçı Nur cemaatinin çıkardığı *Aksiyon* ve onların Alevilik içi uzantıları, *Buyruk*'u; "Alevi inancının İslam içinde yer aldığının en önemli göstergesi!" olarak sunuyor. Alevi sırrı çerçevesinde takınılmak zorunda kalman perdeyi görmezden gelecek olursak, bu iddiaya karşı çıkmak gerçekten de olanaksız. Ne ki işin özüne inildiğinde, yani Aleviliğin sırrına, onun Tanrı, insan, evren, ibadet, vb. sorunlara yaklaşımına bakıldığında, bu İslamcı iddialar da kendiliğinden berhava oluyor.

Nitekim Aleviliğin inanç dünyasını, yol ve erkânını belirlemek bağlamında ikrar, semah, cem, musahiplik, taliplik, mürşitlik, Sufilik gibi öğelerin altını çizen *Buyruk*'un kendisi bile, gerçekte namaz, hac, Ramazan, zekât, cihat, kadının örtünme zorunluluğu, içkinin haram olması, vb. öğelerle belirlenen İslam dünyasından ne denli uzak olduğunu gösteren bir belgedir aslında.

Özetle, tüm ağırlaştırılmış İslamî cilâya rağmen Buyruklar'm da gösterdiği gibi, Aleviliğin yol ve erkânı, İslam'ın inanç ve ibadetlerinden köklü farklılık sergiliyor. Yani "evlâd-ı Resul'den olmak (...) Müslüman demek caiz olur" gibi zâhiri ifadelerin altında *Buyruk*'un öngördüğü yol ve erkân, Kur'an'm gösterdiği şeriat ve ibadetten köklü bir teolojik farka işaret ediyor. Bu bir yana, bu bildiri boyunca sadece küçük bir kesimini aktardığım Alevi inanç önderlerinin deyişleri ışığında okunup anlaşılmaması, dahası ortodoks bir zihniyetle dogmalaştırılması halinde, *Buyruk*'un, Aleviliğin ne olup olmadığını belirlemek açısından

hüküm taşımayacağı da açıktır. Dahası *Buyruk*'u, Aleviliğin "İslamiyet" olduğunun ispatı olarak sunmaya çalışanların, bu durumda Alevi inanç önderlerinin Aleviliğini reddetmek zorunda oldukları (ve esasen tam da bunu yapmaya, egemen ideolojilerin kabul sınırında, onlara secde etmiş başka bir "Alevilik" inşa ettikleri de) cabası. Kuşkusuz Fethullahçılar, Nakşiler ve Humeyniciler gibi İslamcıların bunu yapması zaten doğaldır, ama İslamcıların veya egemenlerin uzantısı Aleviler bu noktada ne yapacak, onu da önümüzdeki dönemde göreceğiz.

Bilineceği gibi Buyruklar, ilk kez 16. yüzyılda Şah İsmail Hatayi tarafından derlendiğine inanılıp; "Menakıb-ül-Esrar Behcetül Ahrar" (Sırların Hikâyesi, Özgürlerin Sevinci) diye anılan Şeyh Saf Buyruğu ile *Küçük Buyruk* olarak da anılan İmam Cafer Buyruğu'ndan oluşuyor. Ancak bunların içinde esas kaynak olarak görülen İmam Cafer Buyruğu, Yunus Koçak'ın da belirttiği gibi, 12 İmamların altıncısı İmam Cafer'e ait olmayıp, Erdebil Şeyhleri'nin yanında imam ecri (payesi) alan İmam Caferlerin, Anadolu'ya gönderdikleri buyrukların versiyonlarıdır.

Melikoff'un ifadesiyle *Buyruk*; "Cafer-i Sadık'a mal edilen, fakat metinlerde kapladığı büyük yerden anlaşıldığına göre Şah İsmail dönemine kadar çıkan" bir metin olup pek çok farklı nüshası bulunmaktadır.(106) Bu "farklı metinlerdeki ortak kısımlar, 16. yüzyıla ait Safevi etkilerin kanıtlarıdır."(107) Özetle; Buyrukların Cafer-i Sadık'm sözlerine dayandığı iddiası hem doğru değildir hem de İmam Cafer'in, Alevi Bâtınilikten apayrı bir dünya olan Şeriatçı ortodoks bir dairede durduğu gerçeği, bu bildirinin başında da işaret ettiğim gibi tarihsel kayıtlarla ortadadır. Bundan dolayı bugünkü İran'ın şeriatçı rejimi, İmam Cafer'i anayasal düzlemde kendi rehberi kabul etmekte ve bunu bizzat ona ait Şiî-şeriatçı kaynaklara dayanarak yapmaktadır. Alevi yol ve erkânını kayıt altına almaya çalışan Buyruklar'a gelince, bunlar Şiî-şeriatçı mantaliteden yapısal olarak farklıdır. Kaldı ki eldeki nüshalar; "Sünni Müslümanlıkça kabul edilebilir kılınmaya doğru asıl metnin değişikliklere uğratılmış şekille-

---

(106) Hacı Bektaş, *Efsaneden Gerçeğe*, s. 184.
(107) Age, s. 24.

ridir. Güvenilebilir nüshalar, bunlar arasında değişmektedir. (Dolayısıyla) Buyruk'un esaslı bir incelemesine girişmek kaçınılmazdır."(108) Ancak bu incelemeden de sağlıklı sonuçlar çıkarabilmenin koşulu, biricik güvenilir yöntem, onların, bu bildiride de esas alman Alevi inanç önderlerinin bize bıraktığı belgelerin terazisinde tartmaktır. Aksi taktirde varılacak en güvenilir sonuç bile, Buyruk yazıcısının, Osmanlı'nın 16. yüzyılda uyguladığı çıplak zora karşı başvurduğu takiyyenin sınırlarında boğulmak olacaktır.

Eldeki Buyruk metinlerinin istisnasız tümünün, Alevi inanç önderlerinin durduğu yerden geri bir noktada durdukları, bu anlamda yazıldıkları dönemin takiyye zorunluluğunun sınırları içindeki ürünler oldukları ortadadır. Yazılı olmalarının gereği olarak bunlardaki İslami cila pekiştirilmiştir; çünkü yazı-kitap düzleminde egemenlere karşı hareket kabiliyeti az olan kaynaklardır. Ancak Anadolu Aleviliğinin onları yorumlamak konusunda tarih boyunca bir sorunu olmadığı da bilinmektedir. Bu bağlamda Anadolu Alevi kültüründe Hatayi'nin en çok tekrarlanan; "Küfür her mezhepte küfür / Küfür bizde iman olur" deyişinin teolojik anlamını içselleştirmeyen bir yaklaşımla, Hatayi tarafından derlendiğine inanılan Büyük Buyruk'a getirilecek bir yorumun Alevi yorumu değil, Sünni veya Şiî yorumu veya Hızır Paşa yorumu olacağı açıktır.

Özetle İmam Cafer'e maledilen ve farklı versiyonlarıyla çok miktarda farklı yazım örneği olan Buyruklar, yol-erkân kitapları olarak, Alevilik kurallarını kayıt altına almaya çalışırken, bunu resmi dini söylemle çatışmamaya çalışan bir yerden yapmışlardır. Bu nedenle onlar, ancak Alevi inanç önderlerinin deyişleri bağlamında, onların terazisinde tartılarak yorumlandıkları oranda gerçek anlamlarına ulaşacak, aksi takdirde Alevi inancını revize etmenin aracı işlevi göreceklerdir. Fethullahçıların, Alevi inancı ve tarihine karşı onları böyle rahat sahiplenebilmeleri ve yıllar yılı "sapkın" görüp asimle etmeye (işin Türkçesi Müslümanlaştırmaya) çalıştıkları Aleviliği bu yorumla savunmaları da bunun göstergesi.

---

(108) Age, s. 24.

Benzer sorun alanları *Vilayetname* ve *Makalat'ta* da bulunmaktadır. Abdülbaki Gölpmarlı'nm da işaret ettiği gibi, II. Beyazıt zamanında, Balım Sultan'm Bektaşi postnişinliğine atandığı 1501 öncesinde, İlyas Bin Hızır (Uzun Firdevsi) tarafından yazılan *Vilayetname,*(109) II. Beyazıt ve Osmanlı egemenliğinin istediği bir Hacı Bektâş portresi çizmektedir. Bu kapsamda Hacı Bektaş'a, gerçek dışı, tarih dışı bir şekilde Osman Bey'e Elif Taç giydirip kılıç kuşatmaktadır. Alevilikteki Kızılbaş özellikleri de göremediğimiz *Vilayetname,* günümüz Bektaşiliği ve Aleviliğinin dışında ve gerisindedir. *Vilayetname,* Bektaşiliğin Ali'yi olumlu bir şahsiyet olarak anar, ama henüz Ali eksenli bir inanç haline gelmediğini hem de Kızılbaş düşmanı Osmanlı otoritesinin bir parçası olduğu dönemin ürünü olarak okunmak zorundadır.

Doğrudan Hacı Bektâş'a atfedilen *Makalat'a* gelince, bunun da Hacı Bektâş'a ait olmadığı bir yana, tarikat kurmamış olan Hacı Bektâş'a tarikattan söz ettirmekte; "Her ne ararsan kendinde ara / Mekke'de Kudüs'te Hac'da değildir" diyen bu inanç önderine Haccın farz olduğunu söyletmektedir.(110) Tıpkı *Vilayetname*'nin Hace Bektâş'ı bir paye olarak "hacı" yapması, hacca gitmiş göstermesi gibi. Nakşibendî Şeyhi Esat Coşan'm, *Makalat'tan* hareketle Bektâş-ı Veli'nin ortodoks anlamda Müslümanlığını "ispatlaması" da, bu tip sorun alanlarının istismarı örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak kabul edilmelidir ki Alevi düşüncesine yönelik istismar örnekleri, sadece Coşan'da gördüğümüz gibi 'dışarıdan' yapılmamakta, "içeriden" çok daha etkili ve yaygın istismar örnekleri yaşanmaktadır.

Demek istediğim, Alevi hareketinin; "Kocayan kurdun maskara olması" misali, kendini kocaltmama, yani özgünlüğünden vazgeçmeme duyarlılığını, artan risklere karşı daha da arttırmak durumunda olmasıdır. Çünkü bu gelişme tekrar göstermiştir ki, İranlı yöneticilerin yakın dönemde Türk Diyaneti'ne tekliferinde olduğu gibi, Alevi toplumu, ya tümüyle Sünnileştirilme ya da tümüyle Şiileştirilme saldırılarının değişik versiyonlarıyla karşı karşıya karşıyadır. Dolayısıyla kendini kocaltmamak, yani

---

(109) A. Gölpınarlı, *Vilayetname*, s. XXVII.

(110) İ. Melikoff, *Hacı Bektaş, Efsaneden Gerçeğe*, s. 107.

özgünlüğünü korumak, artık Ebussuud takipçilerinin bile teşne olup destek verdiği bugünkü içten asimilasyoncularına karşı her zamankinden daha büyük bir anlam kazanmıştır.

Aksiyon'un, Aleviliğin "İslam olduğu" tezini böylesi cansiperane savunması ve savunurken, Alevilik içi birilerinin ağzından, Aleviliği Alevilik olarak savunanların düşüncelerini; "Aleviliğin içine nüfuz eden marjinal sol kesimler, örgüt fonksiyonerleri, ideolojik niyet," gibi, Soğuk Savaş'ın McCarty'ci retorikleriyle suçlaması bu açıdan anlamlıdır. Tipik bir "yavuz hırsızın ev sahibini bastırması" durumuyla karşı karşıyayız. Hepimizin küçük yaşlarda öğrendiğimiz "Kırmızı Başlıklı Kız ile Kurt" masalı, bu noktada özellikle anımsanmalı. Çünkü tam da bu masalda olduğu gibi, ninesi kılığına bürünen kurdun (daha doğrusu, başta Alevi aidiyetinden olanlar olmak üzere başka aidiyetten kurtların) kırmızı başlıklı kızı "ham" yapmaya çalışması durumuyla karşı karşıyayız. Bu özgülde Aleviliği İslam ile özdeşleştirmeye, onun özgün karakterini karartmaya çalışanların doğal bağlaşıklıklarının kimliği, onları suçüstü yakalamaktadır. Tarih boyunca Alevileri ezip asimile eden güç ve ideolojilerin, Aleviliğin "en hakiki İslam" olduğu tezini savunanlara böyle cansiperane arka çıkmaları her şeyi ortaya koyuyor zaten.

Yeniden anımsanmalı ki, bu tip yönelimlerin ilk versiyonu 1990'ların başında Ehl-i Beyt Vakfı'nda örgütlenen kesim olmuştu ve vardıkları yer İslamcı hareket olmuştur. İkinci kesim 1995'lerde belirginleşti ve bunlar da laik değerleri savunmakla birlikte bugün devletin ve onun Türkçü politikalarının Alevilik içi yedeğinde duruyorlar. Bu üçüncü dalganın serencamını da hep birlikte izleyeceğiz.

Bu noktada tekrar tekrar belirlenmelidir ki Alevi'nin "Müslümanlığı", gerçekten de Müslüman olup, insan Ali'nin görüşlerinin takipçisi olduğundan değil, 1200 yıldır İslam egemenliği koşullarında yaşadığından, kendini onun egemenliği koşullarında ürettiğinden, onun kavramlarına bolca başvurmak ve bir kısmını içselleştirmek durumuna düştüğünden, diğer bir deyişle, İslam kültür coğrafyasının kuşatıcı ve boğucu basıncı içinde yer aldığından kaynaklanmaktadır. Ancak gerçek durum bundan ibaretken, tamamen son dönemlerin ürünü olan "en hakikî

İslam" yarışına kalkılmasında, modern koşullarda kendini açıkça ifade etme atmosferini bulamamaktan, hem laik olduğu iddiasındaki devletin hem de Sünni atmosferin kendini artan oranda baskı ve asimilâsyon altında tutmasından dolayıdır. Onun düne kadar açık açık "Aleviyim" diyememesine neden olan bu baskı ortamı, "Ben de Müslümanım" demesini sağlayan, çocuklarına da güvenlik kaygısıyla bunu öğütleyen nedenin de ta kendisidir. Dolayısıyla gerçek anlamda Müslüman olmak durumu değil, kamusal alanda "Ben de Müslüman'ım" demek zorunda kalınması ve bu durumun giderek bir alışkanlık, dışına çıkılamayan bir konum olmasıdır söz konusu olan.

Bu anlamda kimi Alevi aydınları, dedeleri, ama özellikle de çıkar odaklarının bu minval üzere "Alevi İslamı" teorileştirmeye yeltenmesi, Alevilerin çoğu için geçerli olduğu gibi masum bir durum değildir. Tam tersine bu yaklaşımlar, Aleviliği asimile edegelmiş düzen ve egemen kültür nezdinde siyasal ve ekonomik ikbal arayışının ürünüdür. Bu bağlamda onların yapmaya çalıştığı şey Ebussuud fetvalarını, tarihsel Alevi kırımlarını, başta Sivas olmak üzere güncel Alevi kırımlarını unutturmaya, cansiperane Alevilerin yanında olmuş olan çağdaş Pir Sultanları ve Baba İshakları, yani solu ise düşman olarak göstermeye, böylece Alevileri özbilinçlerine yabancılaştırmaya çalışmaktır. Ancak tarih bilincim ve gözlemim o ki, bu yaklaşım, bu sağcılaştırma ve İslamcılaştırma dalgası, Alevi kültürünü biraz daha erozyona uğratmak pahasına da olsa sonunda hüsrana uğrayacaktır. Bu dalganın mimarlarıysa, tıpkı tarihteki benzerleri gibi, tarihe çağdaş birer Hızır Paşa örnekleri olarak geçeceklerdir.

Bitirirken son olarak özellikle belirtmeliyim ki; "En hakiki Müslümanlık" iddiasına prim verenlerin, "72 inancı bir görmek" anlayışından uzaklaşmaları da kaçınılmaz. Çünkü İslamiyet kendisini mümin-kâfir ikilemi üzerine kurmu olup, cihat, gaza, fetih, cizye (kelle vergisi), vb. şeriat emirleri hep bu ayrımın sonuçlarıdır. Aynı şekilde Kırklar Cemi yerine, 12 İmam menkıbeleri üzerinden kendini üretmeye çalışacak bir Aleviliğin, Şiîlik karşısında kendini koruma şansı olmayacaktır; çünkü 12 İmam gerçek önderler haline gelince, onların inanç ve ibadet tarzına itiraz olanaksızlaşacaktır. Dahası böylesi bir sav-

rulma, Aleviliğin çağdaşlık çizgisinde durmasını olanaksızlaştıracağı gibi, halen Sünni kesimin gösterdiği reform girişimlerinin bile gerisine bir savrulmaya neden olacaktır. Diğer yandan dün onları solla birlikte ezen, köylerine cami yapıp çocuklarını zorunlu din dersleriyle asimile eden, daha sonra işbirlikçileri aracılığıyla sola, Kürde, gayrimüslime ve denetim dışına çıktıklarında da İslamcılara karşı kullanmaya çalışan devletin bu bağlamdaki politikaları da Alevilerin demokrasi ve laiklik noktasındaki enerjilerini tüketen bir anlam taşımaktadır. Bütün bunlarsa, Alevi geleneğinin kendini koruma sorumluluğunun, aynı zamanda ülkemizin demokratikleştirilmesi ve laikleştirilmesi sorumluluğuyla özdeşliğini göstermek anlamında ayrı bir önem taşımaktadır.

EK-1: Alevilikte Hızır İnancı

Aleviyol Sitesi'nde 6.2.2003'te yayınlanan, Ali Kılıç ve İbrahim Demir imzalı iki yazı beni düşündürdü. Herkesi düşündürsün ve bu "mantık yürütme" ve "açıklama" tarzı yaygınlaşmasın diye uyarmak gereksinimi duyuyorum.

Kur'an'dan hareketle Hızır inancına ve Hızır'ın niteliklerine açıklama getirmeye çalışmak, Anadolu Aleviliği'ni Şiî (ve Sünni) ortodoksinin kaynaklarıyla açıklama girişimidir. Oysa hem Alevilik bu kaynaklara sığmaz, çünkü Bâtını bir ufku temsil etmektedir hem de böylesi yaklaşımların sonu Aleviliğin İslamcı revizyonudur.

Öncelikle anımsatmam gerekir mi bilmiyorum, ama Kur'an bilgi kitabı değil inanç kitabıdır ve onu "bilgi kaynağı" olarak kullanmak isteyenlerin sonu ortadadır. Dahası Alevilerin tarih boyunca itibar etmediği bu kaynağı, "bilgi kaynağı" düzeyine yükseltmek; "Bilimden gidilmeyen yolun sonu karanlıktır" diyen Alevilik adına çağdaşlığın reddi olması bir yana Aleviliği, düşünsel çerçevesini çizen geleneksel önderlerinin (Yunus Emre, Pir Sultan, Kaygusuz, Hacı Bektaş...) bile gerisine götürmek anlamına gelecektir. Alevilerin "Telli Kur'an"ını, "Kur'an'ı natık"ını mevcut Kur'an'la karıştırmak, Alevi tarihsel bilincine yabancılaşmanın en tipik yansımalarından biridir ve ne yazık ki

Diyanet'in hegemonyasına karşı Aleviler arasında bu eğilimin belli bir yer kaplamaya başladığı görülmektedir.

Diğer yandan bilinmelidir ki, Kur'an yazarının, Zülkarneyn diye tanımladığı kişi tarihi bir şahsiyet olan İskender'dir. Ancak ona ilişkin Kur'an'da anlatılanlar, gerçek bilgilerle örtüşmeyen boş sözlerdir.(111)

O dönem egemen Arap ve Yahudi bilincinde uydurulan ve Kur'an'da yansımalarını bulan anlatımlarla "ispatlanmaya" kalkılacak bir Hızır inancı, Alevileri, kendi Hızır inançlarından apayrı bir yere götürecektir. Her şeyden önce Kur'an mantığı çerçevesinde Zülkarneyn de içinde olmak üzere tüm peygamber masalları, insanlara kayıtsız şartsız tâbiyet ve kulluk bilinci aşılamanın araçlarıdır. Oysa Alevi inancındaki Hızır, zorluklara karşı halkın yardımcısı bir inanç sembolüdür. Onu Kur'an'm mutlak Tanrısının peygamberlerinden birine indirgemek de Alevi Hızır inancını revize ederken, Aleviliğin, Sünni-Şiî ortodoksi karşısında felsefî düzlemde silâhsızlandırılması anlamına gelmektedir. Oysa Alevi Hızır inancının gerçek kaynağı, Türkmen Kürt ve Acem halkların İslamiyet öncesi inançlarıdır. Onlar Hızır'ı İslamî asimilâsyon sonrasında edinmemişlerdir. Tam tersine Hızır, İslami asimilâsyona rağmen geçmişten getirip ona rağmen korudukları bir inanç sembolleridir.

Keza Yecüc Mecüc nitelemesinin olur olmaz kullanılmasından da uzak durulmalıdır. Çünkü bu, Kur'an'da ve Arap egemen bilincinde, Türklere / savaşçı kavimlere atfedilen ve zararlı, fesat gibi olumsuz yüklemli bir nitelemedir. Bundandır ki Zülkarneyn, Kur'an'da, onlara karşı savaşmasıyla olumlu bir misyon yüklenir.(112)

Söz konusu yazılarda da görüldüğü gibi, bir kere ortodoksinin o gayya kuyusuna düşüldü mü, her biri diğerinden daha bilim dışı, ama asıl önemlisi kullaştırıcı mantık yorumlarının arasında boğulur ve tabii bunun sonucunda Aleviliği, yani

---

(111) Konuya ilişkin ayrıntılı bilgi için Bkz. *İslamiyet Gerçeği*, I. Cilt, 8. Bölüm: *Kur'an'da Peygamber Söylenceleri* ve II. Cilt, s. 149-150.

(112) Bkz. E. Aydın, *Nasıl Müslüman Olduk*, s. 57-59.

Anadolu'nun bu hümanist ve özgürlükçü inancını / felsefesini kullaştırıcı inanç / felsefenin dehlizlerinde kaybederiz.

Alevi aydınları ve dedeler; "Yorumcular [?! E.A.] bu kulun Hızır olduğu görüşündeler", "Ünlü bilim adamı Hazin'e göre" [?! E.A.] gibi Sünni-Şiî ortodoksinin karanlık yollarında kendilerine açılım aramaya başladılar mı, bunların arkası, "yorumcular" ve "bilim adamı" denilen, oysa gerçekte bilim ve hümanizma karşıtı olan Şiî ve Sünni şeriatçı otoritelerin "çeşitli rivayetleri" önünde teslimiyetin yolunu bizzat döşemiş olurlar.

Bin yıllık direnişe, Alevi halkın Kur'an'dan, camiden, ulemadan, ortodoks söylencelerin hegemonyasından uzak tutulması için harcanan onca emek, ödenen onca bedele yazık değil mi?

EK-2: İslam'ın Hızır'ı ile Bozatlı Hızır Aynı mı?

Önceki hafta Hızır üzerine yaptığım uyarı, benim kim olduğumdan tutun da bir dizi nahoş, en azından bizi ilerletmeyen ve kimseye yararı olmayan bir dizi sataşmalara neden oldu. Birbirimizi kemalete taşımak bağlamında, onlara değinmeyeceğim. Kaldı ki; Ali Yıldırım, Zeynel Gül, Yüksel Işık gerekli uyarıları yaptılar. Ben soruna ilişkin bizi ilerletecek birkaç anımsatma yapmakla yetineceğim.

Öncelikle; "Bilimle gidilmeyen yolun sonu karanlıktır" diyen Hacı Bektâş'm takipçiliği ile Kur'an takipçiliğinin uyuşamayacağını göstermek açısından küçük bir anekdot aktarmak istiyorum. Alevi inancındaki Hızır'ı Kur'an'dan ispatlamaya çalışanlar, Zülkarneyn'den söz etmişti. İşte size "ispat kaynağı" Kur'an'dan Zülkarneyn anlatımı: Kehf Suresi 83-90 ayetlerinde denilir ki; "Ey Muhammet sana Zülkarneyn'i sorarlar, 'onu size anlatacağım' der. Doğrusu biz onu yeryüzüne yerleştirmiş ve her şeyin yolunu ona öğretmiştik. O da bir yol tuttu. Sonunda güneşin battığı yere ulaşınca onu; kara balçıklı bir suda batıyor gördü. Orda bir millete rastladı. 'Ey Zülkarneyn, onları azap da edebilirsin, iyi muamelede de bulunabilirsin' dedik (...). Sonra, yine yol tuttu. Sonunda güneşin doğduğu yere ulaşınca Güneş'i, kendilerini elbise, bina gibi şeylerle örtmediğimiz bir millet üzerine doğuyor buldu."

Görüldüğü gibi, Kur'an, Güneş'in battığı yeri "kara balçıklı bir su" güneşin doğduğu yeri ise; "Kendilerini elbise, bina gibi şeylerle örtmeyen bir milletin" yaşadığı yer sanıyor. Oysa bilim Güneş'in dünyanın bir yerlerinden batıp doğmadığını, dünyamızdan 150 milyon kilometre uzaklıkta, yarıçapı 300 bin kilometre, kütlesi 2x1027 olan ve saniyede 3.86x1033 erk değerinde enerji yayan ve Allah'ın yakmasıyla değil, doğal yapısının ürünü olarak hidrojenin helyuma dönüşmesiyle ortaya çıkan sürekli patlamalarla yanan korkunç büyüklükteki bir enerji kaynağı olduğunu söylüyor.

İslamiyet Gerçeği II. Cilt (*İslamiyet ve Bilim*) içinde Kur'an ile bilim kıyaslaması için oldukça ayrıntılı bilgi aktardığımdan bunu geçiyorum. Ayetlerdeki insan hakları karşıtlığıyla Alevi hümanizması arasındaki ayırım da ayrı sorun, onu da geçiyorum. Ama bu kadarcık kıssadan çıkaracağımız önemli bir hisse var: Kur'an'm Hızır'ına, ancak onun Zülkarneyn'i kadar itibar edilebilir. Bir başka ifadeyle bu Hızır'dan kimseye yarar yok!

Peki, Alevi inancındaki Hızır kimdir? Bu Hızır'ın kimliği, eğer bilimin yolundan gidilecek olursa, halkın inanç kaynaklarını oluşturan mitolojik kaynaklarda aranmalıdır. Kuşkusuz mitolojinin kendisi de sözü edilenin varlığını ispatlama aracı değildir. Ancak kimlerin soruna nasıl baktığını açığa çıkarmanın aracıdır. Bu doğru yöntemi kullandıktan sonra, Melikoff'un katkısıyla sorunun kısaca aydınlatmaya çalışayım: Alevi inancındaki Hızır, "İslam öncesi Tanrısallığı simgeler",(113) su bereket bağlantısıyla dara düşene yardıma koşan doğaüstü güçtür. İslamlaşma sonrasında canlı kalmış Şaman kültlerinden biridir.

Aynı şekilde Şaman geleneklerinden biri olan ve şubat başında kutlanan Hızır Bayramı da eski bir Orta Asya, Türkmen geleneğidir. Nitekim seyyah Marko Polonun belirtmesine göre, 12 hayvanlı eski Türk takvimine göre yeni yıl kutlamalarının karşılığıdır. Marko Polo bundan "Ak Bayram" diye söz etmektedir.(114) Bu bayram ve inancın, Orta ve yakın Doğu inançları yanı sıra Hıristiyanlıkta da Saint Georges olarak karşılığı vardır.

---

(113) İ. Melikof, *Hacı Bektaş, Efsaneden Gerçeğe*, s. 39.

(114) Age, s. 236.

Hıdrellez bayramı da bu bağlamda biçimlenir. Bu yardıma koşma niteliği bağlamında Hızır'da, Batı'daki Noel Baba özellikleri de görürüz.(115)

Anadolu Aleviliğinin Sünni ve Şiî ortodoksiden başlıca ayrım noktalarından biri olan ruh göçü ve Tanrı'nın insan suretinde tecellisi bağlamında Hızır, Tanrı'nın insan suretinde görüntüsüdür aynı zamanda. Alevi inancındaki Ali'nin de Sünni ve Şiî ortodoksiden temel ayrımla yer yer aynı misyonu yüklendiği anımsansın.

Aynı şekilde Balkanlardan Orta Asya'ya kadar uzanan çok geniş bir coğrafyada pek çok "veli mezarı"nm "Hızır mezarı" olarak kutsandığı bilinmektedir. Aynı durumu Hıristiyanlık inancında bazı Azizlerin kutsanışında da görmekteyiz. Bu durumun bilimsel açıklanışı da Aleviliğin bağdaşmacı / senkretik niteliği çerçevesinde Balkanlarda bazı yerel ve Hıristiyan adetlerini içine alması veya bazı adetlerini onlara vermesinde buluruz.

Alevi kültürünün içine biraz daha girince Hızır'ın bir de Bozat'ıyla karşılaşırız ki, bu onun olmazsa olmazıdır. Dede Korkut kitabında da yer alan "Bozat", Menakıbu'l-Kudsiyye'de geçen; "Boz atlı ve nurdan imameli şeyh" ifadesinde de gördüğümüz gibi Babaî önderi Baba İlyas'm kendisi olur. "Simon de Saint Quentin, Baba Resul'un atından söz etmektedir. Baba İlyas, Amasya Kalesi'ne kapatıldığında, olağanüstü atı, duvarı yararak gelir ve üzerine binen şeyhi, göklere doğru alıp götürür. Göğe uçarak kurtulan kahraman teması Ebu Müslim'in hikâyesinde de vardır."(116) İşin doğrusu Alevi mitolojisi ve algısında Hızır, Bozat'lı bir tanrısallıktır ve ruh göçü inancı çerçevesinde tıpkı Ali imgesinde olduğu gibi farklı kişilerin görünümünde de aramızda dolaşır. Nitekim Alevi teolojisinde, Resul-Allah olarak da tanımlanan Baba İlyas'm, Bozatlı Hızır olarak hastalıkları iyileştirdiği, zor zamanlarda yardıma koştuğuna inanılır. Elvan Çelebi, büyük atası Baba İlyas'ı; "Yeşil sancaklı ve arşta tahtı; nurdan imameli ve Bozatlı" bir veli olarak tanımlaması da bu algıyla örtüşür.(117)

---

(115) Age, s. 326.
(116) Age, s. 82.
(117) Age, s. 69.

Kuşkusuz Alevilikteki Hızır inancı ile Kur'an ve diğer tektanrıcı kitaplarda geçen Ortadoğu halklarının mitolojik bilincinde yer almış Hızır arasında, kimi örtüşen öğeler de bulunmaktadır. Ama felsef temelleri, insan, Tanrı algılayışları taban tabana zıt olan bu iki inanç geleneği arasındaki farkın unutulması halinde, tanrısal güçte olan ve her zorlukta yardıma çağrılan (Bozatlı) Hızır gider, yerine başka bir Hızır gelir. Bu (başka) Hızır ise köle ile efendi, kadın ile erkek, kâfir ile mümin, fakir ile zengin ayrımını meşru gören, insanın topraktan ve şeriat kurallarına boyun eğsin, kulluk etsin, ötekine cihat açsın diye yaratıldişi fikrini empoze eden bir mantalitenin Hızır'ıdır. Oysa Alevilik şeriatın aşıldığı, insanlar ve dinler arası ayrımcılığın aşıldığı, insanın Tanrı'nın nurundan yaratıldığı ve bu nedenle de kemale ermenin erdemi bağlamında Tanrı'laşabildiği (Ene-l Hak), Hilmi Dede Baba'nın ifadesiyle aynaya bakıldığında görülen Ali gibi Ali'leşebildiği bir inançtır.

Şimdilik son bir söz: Anadolu Aleviliği, anne babasının kökeninden veya kendi inancından bağımsız olarak, bize bir kelime öğretenin hizmetkârı olma ve yalnızca bilimin yolundan gidilmenin inancı, kültürü, felsefesidir.

EK-3: Gadir-i Hum

İsmail Kaygusuz, "İsmaili Alevileri dahil tüm Şiî topluluklar, Muhammet'in kendisinden sonra Ali'yi ümmetinin, bütün Müslümanların Mevlası-Efendisi olarak sunup yücelttiği ve yerine ardıl atadığı –Mart'm ikinci haftasına rastlayan– Ghadir (Khum) gününü bayram olarak kutlamaktadır. Anadolu Alevi-Bektaşilerinin bu inanç geleneğinden habersiz olmaları ve bu günü bayram olarak kutlamamaları düşündürücüdür... Tapınma derecesinde Ali'yi seven bu topluluğun bu bayramı kutlamamaları veya –eğer unutulmu ş , unutturulmuş değilse– benimsememiş olmaları, doğrusu aratırılmaya değer bir konu" diye yazmış.

Saptamanın, onun vardığı sonuçtan bağımsız olarak çok önemli olduğu kanısındayım.

Gerçekten de Gadir-i Hum bayramı, Arap Alevileri (Nusayriler) ve Şiîlerden ayrımla Anadolu Alevileri içinde yer etmemiş-

tir. Bilimsel bir soğukkanlılıkla bunu saptamak, aynı zamanda Anadolu Aleviliğinin diğerlerinden farkını ortaya koyar. Buradan hareketle aslında Anadolu Aleviliğinin diğerleriyle "Ali" ortak paydasına sahip olmakla birlikte, diğerlerinden farklı tarihsel-toplumsal-kültürel koşullarda biçimlendiği ve farklı bir inanç-kültür olduğu sonucu çıkar. Eminim ki son dönemde yaygınlaşan, Aleviliğin, İslam'ın alaşağı edilmiş "asıl kolu", hatta "özü" olduğunu düşünenler, önümüzdeki dönemde Gadir-i Hum bayramını "gerçek" Alevi olmanın olmazsa olmazı haline getirmeye çalışacaklardır. Ne var ki bunu yapmaya çalışırken, Anadolu Aleviliğinin bilinen inanç ritüelleri ve onun kurucularından, örneğin Ebul Vefâ, Baba İlyas, Bektâş-ı Veli, Yunus Emre, Abdal Musa, Kaygusuz Abdal, Pir Sultan, Nesimi, Şah İsmail, Kalender Çelebi gibi inanç önderlerinden bunu gerekçelendirebilecekleri en küçük bir kanıtları olmayacaktır.

Evet, konu gerçekten de araştırmaya değer bir konu. Türklerin nasıl Müslümanlaştırıldığı sürecine çalıştığım dönemde, bu dönüşümün yan ürünü olarak Aleviliğin oluşum süreciyle de tanışma olanağı buldum. Bulgular bana, Aleviliğin, İslam ordularının İslamlaştırıcı şiddetiyle karşılaşan Türkmenlerin buna direnişi ve dönüşümü sürecinde başlayıp, Anadolu'nun diğer ezilen halkları ve onların kültürleriyle oluşturdukları inanç sentezi olarak oluştuğunu göstermişti. Yani söz konusu süreç, Orta Asya'dan balayıp Horasan, Kürdistan, Anadolu, Balkanlara uzanan ve 800'lü yıllardan 1600'lü yıllara bir oluşum süreciydi. Ve bu süreç, ancak 15. yüzyılda Ali ile tanışacak ve kendileri gibi egemen İslam'ın zulmüne uğrayan bu büyük şahsiyetle özdeşleşecekti. Ancak gerek ortodoks-şeriatçı nitelikli Şiîlikle, gerekse heteredoks-bâtıni Arap İslamlığı olan Nusayrîlikten, başta Cem olmak üzere farklı ritüelleriyle farklı kalacaktı. Bununla birlikte Nusayrilikle heteredoks temelde büyük bir yakınlaşma sağlarken, ortodoks bir anlayış olan Şiîlikten köklü farklılıklara sahip olacaktı.

Bu çerçevede; "Tapınma derecesinde Ali'yi seven bu topluluğun bu bayramı kutlamaması", bir "unutma" veya "unutturulma" durumu (çünkü unutulan-unutturulan veya çağ değişimi çerçevesinde vazgeçilen ritüeller araştırmalarla bilinebilmekte-

dir) olarak görülemez. Aksine Gadir-i Hum, Alici diğer inançların Anadolu Aleviliğince benimsenmemiş ritüellerinden birini oluşturmaktadır. Anadolu Aleviliğinin tarihindeyse Gadir-i Hum anması hiç olmamıştır.

Son söz: Hadi geleneksel kesimleri anladık, ama bilinci sosyalizm mücadelesinde şekillenmiş bir insanın, Anadolu Aleviliğini, 1400 yıl öncesinin kendilerine ait olmayan bir bayramı kutlamaya yönlendirmesi anlaşılır gibi değildir.

EK-4: Hüseyin'in Yası Hepimizin, Ama...

İslamcılaşma dalgasının etkisiyle Aleviliği kimi hadis ve Kur'an'dan ayetlerle anlatma eğilimi son dönemde iyice gelişti. Şiî kaynakların esas alındığı bu anlatımlarda tabii ki anlatılan Alevilik değil, özelde Şiîlik, geneldeyse ortodoks İslami anlayıştır. Kimi Alevilerce sürdürülen bu ayet ve hadis aktarımıyla Alevi açılımı kampanyasının gösterdiği şeyse, adeta dışsal asimilatörlere artık ihtiyaç kalmadığı, çünkü bu işi üstlenen bir hayli "Alevi"nin ortaya çıktığı gerçeğidir. Özellikle kimi Alevi internet sitleri, Şiî kaynaklı bu hadis ve ayet dolaşımının yatakçısı konumundalar. Oysa dolaşımdaki bu hadis ve ayetlerden Alevilik çıkarmak tamamen olanaksız. Bu açıdan iki örneğe değinmek istiyorum:

Geçen Muharrem ayı münasebetiyle İmam Hüseyin'e atfen aktarılan "40 Hadis"te yansıyan anlam dünyası; 1) Aleviliğin İslam ile ilişkisini muğlâklıktan kurtarmanın ne denli önemli hale geldiğinin, 2) Bu ayrıştırmanın yapılmaması halinde Aleviliğin "içeriden" Şiî asimilasyonunun kaçınılmaz olduğunun, somut göstergesi oldu.

Söz konusu hadislere göre, İmam Hüseyin'in anlam dünyasında; yeryüzü merkezli değil öbür dünya (ahiret) eksenli bir yaşam öngörülmekte; bunun sonucu insanlar; "Sırf Tanrı'yı bilip tanımaları için yaratılmış kul" olarak tanımlanmakta (Bkz. 1. Hadis)[118] bu kapsamda Allah ile ilişki korku temelinde açık-

---

(118) Başkalarına Kul Olmaktan Kurtulmak: "Ey insanlar! Adı yüce olan Allah Teala, kullarını sırf onu bilip tanımaları için yaratmıştır. onu tanıyınca, ona ibadet edilir, ona

lanmakta (6. Hadis),[119] yine bu kapsamda kulluk görevi de Sünni veya Şiî ortodokside olduğu gibi Allah'ı hoşnut etmek temelinde biçimlenmekte ve tabii namaz kılmayı gerektirmektedir (6. ve 12. Hadis).[120] En önemlisi ise, iktidar ve yönetim şekli laik / dünyevi değil, şer'i ve din adamlarına özgü bir hak olarak tanımlanmaktadır (10. Hadis)[121]

Benzeri örnekler aktarılan 40 Hadis veya aktarılmayanlardan çoğaltılarak verilebilir. Ancak benim burada paylaşmak istediğim soru açısından bu kadarı yeter. Sorum şu: Buradaki mantalite ile Anadolu Aleviliğinin, onun kurucu ozanlarının deyişlerindeki anlam dünyası örtüşmediğine göre, durumu bilimsel soğukkanlılık içinde nasıl açıklayacağız?

Bir açıklama, Alevilerin inançlarını unuttuklarıdır. Bu durumda Ali ve 12 İmam'ın dini nasıl anladıklarını tarihsel belgelerle deşifre ederek onları esas almak gerekmektedir. Onlar gibi davranmıyorsan, örneğin selâm vermeden "iyi günler" diyeni muhatap almak (29. Hadis)[122] bile Aleviliğe halel getiren bir durumdur!.. Bu açıklama bilimsel inandırıcılık açısından sorunludur. Osmanlı ve ne yazık ki Cumhuriyet'in (ve tabii

---

kullukta bulunulur. ona kulluk edense, O'ndan başkasına kulluk etmekten müstağni olur." (*İlel'üş-Şerâyi'*, c.1, s.9).

(119) Başkalarına Kul Olmaktan Kurtulmak: "Ey insanlar! Adı yüce olan Allah Teala, kullarını sırf onu bilip tanımaları için yaratmıştır. onu tanıyınca, ona ibadet edilir, ona kullukta bulunulur. ona kulluk edense, ondan başkasına kulluk etmekten müstağni olur." (*İlel'üş-Şerâyi'*, c.1, s.9).

(120) Başkalarına Kul Olmaktan Kurtulmak: "Ey insanlar! Adı yüce olan Allah Teala, kullarını sırf onu bilip tanımaları için yaratmıştır. onu tanıyınca, ona ibadet edilir, ona kullukta bulunulur. ona kulluk edense, O'ndan başkasına kulluk etmekten müstağni olur." (*İlel'üş-Şerâyi'*, c.1, s.9).

(121) Başkalarına Kul Olmaktan Kurtulmak: "Ey insanlar! Adı yüce olan Allah Teala, kullarını sırf onu bilip tanımaları için yaratmıştır. onu tanıyınca, ona ibadet edilir, ona kullukta bulunulur. ona kulluk edense, O'ndan başkasına kulluk etmekten müstağni olur." (*İlel'üş-Şerâyi'*, c.1, s.9).

(122) Önce Selâm Verilir: Adamın biri İmam Hüseyin'i (a.s.) görünce; "Nasılsınız efendim? Sağlık ve afiyet içindesinizdir inşallah?" diye söze başladı. İmam; "Söze başlamadan önce selâm verilir; Allah sana sağlık ve afiyet versin inşallah." buyurdu ve yanındakilere dönüp; "Selâm vermeyinceye kadar kimseye sizinle konuşma izni vermeyin." diye ekledi.(*Tuhef'ul-Ukul*, s. 250)

her dönem iktidarın sözcüsü olmuş Hızır paşaların) asimilâsyonuna rağmen Alevi anlam dünyasının özsel özellikleri belli toplumsal kesimlerde filen sürmektedir çünkü...

İkinci açıklama ise, Anadolu Aleviliğinin başka bir bağlam (zorla Müslümanlaştırılan halkların kendi inançlarını yeni sürece adapte etmeleri) ve bu eksende (8. yüzyıldan başlayarak Orta Asya'dan Balkanlara uzanan bir süreçte) oluştuğunu; bu sürecin belli bir aşamasında (16. yüzyılda) Ali ve 12 İmam kültünü içine aldığını, ama dini dogmatizmlerini dışarıda bıraktırarak kendisine benzettiği, dahası kendilerini kuşatan şeriatçı ve asimilâsyoncu basınca karşı inancının temel figürleri haline getirdiği şeklindedir. Yani onları zulme uğradıkları atmosferden kendi mazlum ve heretik atmosferine çekmiştir. Buna karşılık onları dini dogmatizmiyle algılamış olan Şiîlik (Nasıl ki Osmanlı şeriatı Ebu Hanife'nin sistematizasyonunu kendine temel kabullenmişse), İran rejiminde gördüğümüz gibi, İmam Cafer'in sistematizasyonunu kendine temel kabul etmiştir. Oysa Anadolu Aleviliği, Tanrı, insan, toplum, siyaset algısındaki temelli farklılıkları bir yana, Ali'yi Kırklar Cemisi'ndeki çerçeveyle, kâh tanrılaşan kâh kâmil insanın aynada yansıyan sureti haline getirirken, Hüseyin'i de zulme karşı direnişle Anadolu Aleviliğinin temel kültleri haline getirmiştir. Ama buna rağmen Anadolu Aleviliği başta cem olmak üzere kendi ibadet ritüellerini terk etmezken, Sünni-Şiî ortodoksinin uygulayageldiği ibadetleriyse içine almamıştır. Ali, Hüseyin, 12 İmam Anadolu Aleviliğinin temel kültü olmakla birlikte, onun teolojik anlayışının referansı olmamışlardır. Alevilerin dini şekillenmesi başka bir çizgide gerçekleşmiş, bu şekillenmede Ali ve Hüseyin'den de bir şeyler alınmakla birlikte esasen Ebu'l Vefa, Baba İlyas, Bektâş-ı Veli, Yunus Emre, Fazlullah, Hallac-ı Mansur, Şah İsmail, Pir Sultan, Kaygusuz, Nesimi gibi dede-baba-ozan-abdallar geleneği belirleyici olmuştur.

Kıssadan Hisse: Şiî / Caferilerin dini algılarım Kur'an, Ali-Hüseyin-Cafer sözlerince biçimlendirmeleri, en azından demokrasi-laiklik ve modernizmi içselleştirene kadar doğaldır. Onlar dinlerinin anlam dünyası içinde kaldıkları (yineliyorum, laik-demokrat-modern olmadıkları) müddetçe, herhangi bir

sorunla karşılaştıklarında, "Ne yapacağız?" sorusunun cevabını açıp bu kaynaklardan çözmek durumundadırlar. Ama nasıl ki Pir Sultan, nasıl ki Abdal Musa, nasıl ki Hacı Bektâş öyle yapmamışsa Anadolu Alevileri için Hüseyin, tıpkı Pir Sultan'ın deyişlerinde de geçtiği gibi zulme mücadelenin bayrağı, tarihsel yasının sembolüdür, o kadar. Bu iki anlayış arasındaki fark şeriatçılık-Zahirilik-Şiîlik ile dünyevilik-Bâtınilik-Alevilik arasındaki kadar temel bir farktır.

Bu anlamda iki farklı gelenek içindeki Hüseyin'i sevmek, anmak ve ona layık olmanın anlamı da değişiktir. Birinci anlayış; Kerbelâ'dan hareketle kendini zincirle döver, şeriatçı mantaliteye daha sıkı sarılır, kendisiyle aynı düzeni savunan Sünni-şeriatçılığa ve tabii kâfire karşı düşmanlığını biler. Bu topraklara özgü ikinci anlayışsa; Hüseyinin katledilişinin sosyo-ekonomik nedenlerini bilince çıkarır, zulme karşı adalet, totaliterizme karşı 72 milletin hak eşitliği içinde kardeşçe yaşaması bilinç ve sorumluluğunu yaygınlaştırır, Hüseyin'in "Yeter!" diyen çığlık, bilinç ve kararlılığını günümüze taşır, günümüzün zalimlerine, adaletsizlerine, hak yiyenlerine karşı mücadele bayrağı yapar.

Hüseyin'in yası hepimizin, ama aradaki farkı da unutmamak koşuluyla...

ALEVİLİĞİN TARİH İÇİNDEKİ ŞEKİLLENİŞİ(1)

Tarih, Anadolu'nun yerli kültürü olan Aleviliğin ne olup olmadığını anlamak için başvurmak zorunda olduğumuz en temel bilimsel disiplinlerden birini oluşturuyor. Aleviliğin nereden gelip, hangi tarihsel koşullar içinde oluştuğunu anlamaya çalıştığımız oranda Aleviliğin ne olup olmadığını da aydınlatma olanağına kavuşacağız. Bu noktada konuşmamı, bize tanınan zaman aralığı nedeniyle de kısa tutmaya çalışacağım ki sizlerden de gelen itiraz ve katkılar doğrultusunda birbirimizi tamamlayarak sorunları derinleştirebilelim. Belirtmem gereken bir diğer öğe de böylesi kapsamlı bir soruna ilişkin yapılacak bir konuşmanın, kaçınılmaz bir şekilde ciddî eksiklikler, dahası olası kimi yanlışlıkları da içerebileceğinin daha en baştan görülmesi gereğidir. Bu anlamda yapılması gereken, gerek sizin gerekse de daha sonra devam edecek oturumlarda başka ilgililerin, başka tez ve bilgi sahiplerinin bu eksiklik ve olası yanlışları pozitif eleştirileriyle düzeltmeleridir. Süreğen kılınması gereken bu pozitif katkıyı gerçekleştirdiğimiz oranda, gerek siyasal, gerek inanç ve kültür tarihimizde büyük bir boşluk olan, üstü özellikle örtülmüş, karartılmış olan bu sorunu aydınlığa kavuşturma şansına sahip olacağız.

---

(1) Hacı Bektaş Veli Anadolu Kültür Vakfı tarafından, Kamil Ateşoğulları'nın yönetiminde, ilk bölümü 19 Ocak 2003'te, Vakıf Şubeleri yöneticileriyle yapılan ve tarih alanında Erdoğan Aydm'ın, teoloji alanında Doç. Ayhan Yalçınkaya'nın tebliğ sundukları "*Bütün Yönleriyle Alevilik*" konulu Sempozyum konuşması. Sempozyum'un ikinci bölümü 5-6 Nisan 2003'te yapılmış ve çağrılı araştırmacı, akademisyen, gazeteci ve diğer örgüt yöneticilerinden oluşan heyetin bu tebliğlerin eleştirisi üzerinden devam etmiştir. Buradaki metin söz konusu konuşmanın, kimi eklemelerle gözden geçirilmiş halidir.

Biliyorsunuz "resmi tarih, resmi görüş", sadece Osmanlı'da değil, aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nde de Anadolu halkının kendiliğinden ve isteyerek Müslüman olduğu, bu konuda bir problem yaşanmadığı üzerinden biçimlendiriliyor. Eğer bu doğruysa, başta Türkler olmak üzere Kürtler, Acemler, Anadolu'nun diğer halkları kendiliğinden Müslüman olmuşsa, bu durumda Alevilik başta olmak üzere, diğer farklı dini yorumlar, çok doğal olarak birer "sapma" olacaktır. Birer sapma olmaları durumunda da bunların "düzeltilmeye / yola getirilmeye" çalışılması, gerek din adına otorite olduğunu düşünenlerin gerekse devleti elinde tutan güçlerin çok doğal bir davranışı olacaktır.

Dolayısıyla ilk adımda yapılması gereken, Anadolu halklarının nasıl Müslümanlaştırıldığı sorununa ilişkin gerçeklerle safsataları birbirinden ayırmaktır. Bunu yaptığımızda, durumun resmi iddialardaki gibi olmadığı gerçeğiyle karşılaşıyoruz. Bu halkların Müslümanlaşması, önceden *Nasıl Müslüman Olduk?* adlı kitabımda da gösterdiğim gibi, uzun yüzyıllara dayanan sistematik bir zor uygulaması ile gerçekleşmiştir. Bu gerçek bir yana insanların inançları ve onları nasıl yaşamaları gerektiği sorunu, temel insan hakları alanına girer ki zorla değil de gönüllü bir Müslümanlaşma gerçekleşmiş bile olsaydı, insanların inançlarını nasıl algılayacağı ve nasıl yaşayacağı sorunu yalnız ve yalnız onları ilgilendirir. Yani bin yıllardır süregelen din savaşlarına karşın bugün temel norm haline gelmiş olan insan hakları, inanç ve vicdan özgürlüğü açısından inanç alanı, belli bir din ve mezhebin temsiline soyunanların ve devletin iktidar alanına giremez. Laikliğin asgari gereği olarak girmemelidir de. Çünkü dinlerin belirleyici olduğu tüm tarihlerin bize gösterdiği biricik gerçek, dinin otorite kaynağı haline getirildiği her durumda, inanç ve vicdan özgürlüğü başta olmak üzere tüm insan hakları sistematik ihlâllerle karşı karya kalmıştır.

Özetle, inanç alanı, din otoriteleri ve devletlerin ellerini çekmesi gereken, bunun gerçekleştiği oranda özgürleşebilen bir alandır. Devletler, eğer belli bir inancın değil de laikliğin devletiyseler, dinsel alana sadece din ve vicdan özgürlüğünü sağlamak ve bu temelde farklı din ve mezhep taraftarlarının birbirle-

rine fili veya manevi baskı uygulamalarını engellemekle yükümlüdür.

Ne ki sadece Osmanlı'da değil, Cumhuriyet sonrasında da bu standarda uygun yaşayamamaktayız. Osmanlı dönemi bir yana, laikliği kendine ilke edinmiş Cumhuriyet döneminde de gerçek bir laiklikten uzak yaşıyoruz. Devletin belli bir dini ve mezhebi tercihi ve bu tercih doğrultusunda İslam dışı inançların tehcir ve asimilasyonu yanı sıra bu toprakların özgün inanç sentezi olan Aleviliği asimile eden bir politik tutumu ile karşı karşıyayız. Dün din devleti olan Osmanlı'nın en kaba ve katliamcı yollarla yaptığı bu asimilâsyon, inceltilmiş yöntemlerle de olsa sürdürülmekte, Alevilik, genel olarak "düzeltilmesi", "yola getirilmesi", "hidayete erdirilmesi" gereken bir" sapma" olarak görülmektedir.

Görüldüğü gibi din adına gerçeklerin saptırılması, aynı zamanda laikliği sindirmeyen siyasal tutumlar, neden oldukları hak ihlâlleri bir yana, Alevilerin meşruluğu ve eşit haklılığını reddeden bir zemin de oluşturuyor. O halde laiklik ihlâlleri bir yana, Aleviliği düzeltilmesi gereken bir "sapmaya" indirgeyen saptırmalara karşı tarihsel gerçekleri açığa çıkarmak durumundayız. Bu sorumluluk aynı zamanda bin yıllık asimilâsyon ve korku atmosferiyle kaybettirilen Aleviliğin kendine ilişkin öz bilincini de tekrar ayakları üstüne dikmek açısından da zorunlu. Onun tarih içindeki oluşumunu, yeniden ve gerçeklere uygun olarak aydınlatabildiğimiz oranda, niçin Türkiye'de Aleviliğin meşru, sorgulanamaz, başkaları tarafından değil; ancak kendileri tarafından tanımlanmaya ve kendilerini nasıl tanımlıyorlarsa da öyle yaşamaya hakları olduğu gerçeğini kabul ettirme şansına sahip olacağız. Bu sadece Alevi gerçeğini doğru anlamak açısından değil, aynı zamanda Türkiye'nin demokratikleşebilmesi, gerçekten laik bir ülke haline gelebilmesi için gereksinen bilincin oluşumuna katkı anlamında önem taşıyor. Aksi takdirde, şimdi ve tarihte olageldiği gibi sürekli olarak başkaları tarafından tanımlanan, üstelik o "başkaları", kendilerinden farklı olan kesim ve düşünceleri de "sapma" ve "bölünme potansiyeli" olarak gördüklerinden dolayı sürekli bir asimilâsyon operasyonu ile karşı karşıya kalınacaktır.

Unutulmamalı ki, bir Afrika atasözünde ifade edildiği gibi; "Aslanlar kendi tarihçilerine sahip olana kadar, avcılık öyküleri hep avcıyı yüceltecektir." O halde hem tarihsel gerçeklerimizle yüzleşmek, kendi tarihimizi, bu tarih içinde Aleviliğin oluşumunu bilmek, bu da yetmez; öğrendiklerimizi, gerçeklerimizi, onu ret edenlere, onun yerine kendi resmi tarihlerini dayatanlara kabul ettirmek durumundayız. Bunu yapabilmek için takdir edersiniz ki tarihin araştırılmasını, olguların ve olayların araştırılmasını bizzat kendimizin yapması, gerekli ciddiyet ve bilimsel bir soğukkanlılıkla yapması, bu süreçte inanç alanının kimi doğrularının gerçekte doğru olmadığı gerçeğiyle de yüzleşmek cesareti edinilmesi gerekiyor. Ne yazık ki bu açıdan yapılacak bir sorgulamada, başta Aleviler olmak üzere ezilenlerin, yapması gereken şeylerin çok azını yaptığını, kendi gerçeklerinin bilincinden uzaklaşmakta olduğunu ve bu nedenle de Alevi hareketinin kendini anlatmakta, kendini Türkiye'ye ve en az bunun kadar önemli olarak kendi çocuklarına anlatmakta ciddî bir sıkıntı yaşadığı gerçeğiyle karşı karşıya kalıyoruz.

Eğer sorunlara bilimsel soğukkanlılık ve demokrasinin gereği açısından bakacak olursak, her sorun, ancak tarihsel koşullarda nasıl ortaya çıktığının bilinmesiyle doğru orantılı kavranabilecektir. Eğer, hangi tarihsel koşullarda, hangi nedenlerle ortaya çıktığı doru dürüst kavranamazsa, bir olgunun, bir inancın, olayın, bir sürecin gerçek boyutlarını kavrama şansına sahip olamayacağız. Bu açıdan yinelenmelidir ki özellikle ezilen ve dışlanan bir kimlik olarak Aleviliğin anlaşılması, Aleviliğin ne olup olmadığının anlaşılması açısından, doğru bir tarih bilinci büyük önem taşıyor.

a) Aleviliğin Oluşumunun Tarihsel Atmosferi

Aleviliğin oluşması, biçimlenmesi sürecini incelediğimizde, Orta Asya'ya gitmek zorunda kalıyoruz. Niçin? Çünkü genel olarak Mekke ve Medine'de İslamiyet inancı oluştuktan ve hızla, çevresindeki tüm inanç ve toprakları fethetmeye çıkmaya başlanmasından sonra M.S. 650'lerde, yani İslamiyet'in ortaya çıkmasından kısa bir zaman sonra, Arap orduları, özellikle o

dönem kurulmuş olan Emevi orduları; Kürtleri, Acemleri, o dönemde kendilerine "Kıpti" denilen Mısır halkını ve bir bütün olarak Ortadoğu'yu ele geçirip Türklerin yaşadığı bölgenin sınırlarına dayandılar.

Şimdi, bu ana kadar gerçekleşen fetihlerle bundan sonra gerçekleşecek olan fetihler arasında önemli bir farklılık olacaktır ve bu farklılık, birazdan ayrıntılarına gireceğim gibi, Aleviliğin ortaya çıkmasının, ortaya çıkmak zorunda kalmasının, biçimlenmesinin ve maddî ortamının oluşmasına neden olacaktır.

Yeni ortaya çıkan İslam dinini çevreleyen inanç ve halklar, gerek Ebu Bekir-Ömer-Osman'm orduları gerekse de daha sonraki Emevi orduları karşısında bu kadar kısa zamanda teslim alınanlar onları fetheden İslamiyet ve onun ordularına karşı moral bir direnç oluşturamazlar. Direnç oluşturmadıklarından dolayı da eğer fetihçiler, onların inançlarına izin veriyorlarsa, kendi inançlarını boyun eğmiş şekilde yaşamaya devam ederler ki, Hıristiyan ve Yahudiler, Kur'an'ın verdiği "ayrıcalık" çerçevesinde kelle vergisine (cizye) bağlanmış ve boyun bükmüş olarak, artık İslam'ın olan eski topraklarında yaşayacaklardı. Yok, fatihler bu inançlara izin vermiyorlarsa bir direniş bilinci geliştirmedikleri için yeni gelenlerin, fatihlerin inancına boyun eğerler ve onlardan olurlardı.

Ne ki Horasan geçilip Orta Asya'ya, Seyhun ve Ceyhun nehirlerinin olduğu bölgeye gelindiğinde, başta Türkmenler olmak üzere burada yaşayan halklar, kendilerini fethetmeye gelen ordulara karşı, öncekilerle kıyaslanamayacak büyüklükte çok ciddî bir direniş sergilemeye başlarlar. İlk ciddi kapsamda saldırıyla 673'te, Muaviye'nin Horasan komutam Ubeydullah bin Ziyad komutasındaki ordunun saldırısıyla karşılaşan Türkî halklar, gerçekten de ciddî direniş sergilerler. Öyle ki hem fethetmeye gelenler çok ciddî bir şakmlık yaşarlar hem de bu fetihler sırasında olağanüstü acımasızlıkta büyük katliamlar, olağanüstü gelgitler yaşanmaya başlanır. Emevi ordusu, diyelim ki Buhara şehrini ele geçirir, bir müddet sonra Buhara halkı ayaklanır ve kendilerini fethetmiş olanları, topraklarından geri atarlar. Fetihçiler tekrar gelir ve karşılıklı olarak yoğun bir savaşlar süreci yaşanır.

Bu dönemdeki Türki topluluklar, merkezi bir devletten yoksun küçük küçük şehirler topluluğu durumundadırlar ve buna rağmen o kadar olağanüstü bir direniş sergiler ki bu direniş giderek yenildikten sonra bile farklı bir bilinç, farklı bir kültür yapısını da beraberinde getirir.

Bu dönemde ağırlıkla Türkmenlerin yaşadığı dünyanın gerçekliğine baktığımızda, aslında ciddi bir dinsel dönüşüm süreci yaşıyoruz. Niçin böyle? Çünkü artık o döneme kadar bu topraklarda hâkim olan Gök-Tanrı Dini, Şaman inancı gibi inançlar, özellikle Seyhun ve Ceyhun nehirleri arasındaki halkın ihtiyaçları için yetersiz kalmaya başlamıştır. Çünkü şehirleşme, sınıflaşma, ticaret gelişmeye başlamıştır ve bunun kaçınılmaz sonucu olarak eski dinsel inançlar artık buradaki insanlara yetmemeye başlamıştır. O zaman da başta Budizm olmak üzere bu insanlar yeni dinler aramaya, yeni dinlerle buluşmaya başlamışlardır. Sonuçta öyle ilginç bir atmosfer ortaya çıkmaya başlamıştır ki Taşkent, Buhara, Semerkant, Beykent ve benzeri bir dizi şehir ve bölgede bütün farklı inançların yan yana yaşadığı, aynı şehirde onlarca farklı inancın mabedinin olduğu barışçıl ve ilkel bir demokrasi diyebileceğiniz bir atmosferle karşı kariyayız. Bu atmosferde hem insanlar birbirlerinden etkilenip inanç değişimleri yaşamaktadırlar hem de kimse kimsenin inancını sorgulamadan, herkes, diğerini meşru kabul eden bir yerden hayat kurmaktadır. Bu arada ticaret ve şehirleşme gelişmektedir. Çin'den Avrupa'ya kadar olan İpek Yolu üzerinde olmanın yarattığı avantajla da farklı kültürlerle, farklı dinlerle tanışılmaktadır ve Türk dünyası hızla çok kültürlü ve kendini aşan bir dinamizm göstermeye başlamiştır. İşte tam da bu dönemde bu topraklar, yayılmacı ve talancı Emevi ordularıyla karşı karşıya kalıyor.

Önceki inançlarla kurdukları barışçıl bir kültürel diyalogun aksine farklı bir durum yaşanmaktadır. İslam dini, Emevi ordularının talan ve kırımlarının ürünü olarak silâhla geliyor ve öteki inançlarını terk ederek, kendisinden olunmasını talep ediyor. Kendisinden olunması talebinin karşılanmaması halinde katliam, köleleştirme, tecavüz, yağma operasyonlarıyla karşılaşıyorlar. Teslim olduklarında da şu iki olanaklarını her hâlükâr-

da yitiriyorlar: Birincisi, Emevi ordularının girdiği şehirlerin hiçbirisinde, kesinlikle farklı inanç mabetlerine olanak tanınmıyor. O inanç mabetleri kenarına bir minare dikilerek camiye çevriliyor, o inanç mabetlerinde eğer paraya çevrilebilecek türden şeyler varsa onlar eritilip merkezi ordunun bütçesine aktarılıyor veya fetihçiler arasında paylaştırılıyor. Bunun dışında da bu dünyanın daha önceden tanışmadığı tipten ek vergilerle fatihler bu yeni toprakların maddî olanaklarına düzenli bir el koyma mekanizması örgütlüyorlar.

Türkî toplulukların gelenlere göre daha ilkel olmasının yarattığı reddetme ve direnme refleksinin yanı sıra, son elli yıllarında edindikleri barışçıl dinsel değişim atmosferi de karşılarına talan ve dayatmayla çıkan bu yeni dine karşı çok ciddî bir direniş ve direniş bilinci geliştirmelerini beraberinde getiriyor. Arap tarihçilerinin de özellikle belirttikleri gibi, sözcüğün gerçek anlamıyla işgalcilere kök söktürülüyor. Birincisi; hiçbir şehir kendiliğinden teslim olmuyor; ikincisi, savaşlar sonucunda yenilse bile kesinlikle fırsatını bulur bulmaz, kendilerini toparlar toparlamaz ayaklanıyor. Sonuçta, özellikle 700-750 yılları arasında olağanüstü savaşlar, direnişler, el değiştirmeler ve tabii korkunç katliamların yaşandığı bir dönem yaşanıyor ve bu süreç, giderek azalarak da olsa 1000 yılma kadar devam ediyordu.

Çoğumuz, örneğin İspanyolların, Portekizlilerin, Latin Amerika'da neler yaptığını gazetelerden, okul kitaplarından, filmlerden biliriz. Ama nedense doğrudan katledilenlerin bizlerin olduğu veya katledenlerin bugün egemen olan inanç adına katlettikleri bu çok ciddî hikâye bizden saklanır. Örneğin, Portekizli ve İspanyol komutanların Latin Amerika'da, İnkalara, Azteklere, Mayalara nasıl işkence yaptıklarını, onları nasıl kurşuna dizdiklerini, ağaçlarda sallandırdıklarını, köle olarak Avrupa'ya nasıl getirdiklerinin hikâyelerini biliriz, ama dedelerimizin yaşadığı bu çok dramatik macera bizim kitaplarımızda, kültür dünyamızda genel olarak yok sayılır. Oysa bu süreçte –ayrıntılarına girmeyeceğim, ama ele geçirilen şehir halklarından insanların kilometrelerce ağaçlara asılması, kanlarıyla değirmen çevrilmesi gibi bir yığın korkunç öyküyle karşı karşıyayız.

Sonuçta, 750'li yıllara geldiğimizde Arap orduları esasen bu bölgenin önemli bütün şehirlerini ele geçirmiş durumdadırlar. Direnişler, savaşlar, itirazlar devam etmektedir, ama merkezi şehirlerde ana yollarda iktidar Emevilerin eline geçmiş durumdadır ve bu egemenlik daha sonra Abbasiler döneminde de sürecektir. Bu durumsa toplumun sosyal psikolojisi, inanç atmosferi açısından yeni bir ortam anlamına gelmektedir.

Türki dünyası İslam ordularınca ele geçirilmiştir; ancak bu savaş, direniş ve katliamlar sonucunda bilinçaltında ciddî bir tepki oluşmuştur. Sonuçta yenilenler, diğer tüm yenilenler gibi "Elhamdülillâh Müslümanlığı kabul ettik" deme noktasına gelmiştir, ama sürecin ağır birikimleri sonucunda, gerçekte kendi inanç değerlerini sürdüren, ruhunu yenenlere teslim etmeyen karmaşık bir kültürel şekillenme ortaya çıkmıştır. İşte bu koşullarda, Alevi inancının teolojisi, yani hem artık eskisi gibi olmayan, ama aynı zamanda fetihçilerin istediği gibi de olmayan yeni bir şekillenme ortaya çıkacaktır. Bu inanç-değer sistemi, fethederek gelenin dayattığı değerler sistemini görüntüde kabul etmiş olsa bile, aslında ondan apayrı bir değerler sistemi olarak zaman içinde biçimlenecektir. Fethedenin baskısı ile eski inançların çatışmalı karşılaşmasından oluşacak bu dinamik, sonraki süreçte Orta Asya'dan Anadolu'ya doğru başlayan göçler ve akınlarla yol üzerinde karşılaştığı diğer inançlardan, kendi ekonomik yaşam biçimlerine ve ideallerine uygun değerlerle harmanlanarak gelişecektir. Özetle "bağdaştırmacı / senkretik", farklı öğelerden olumlu görülen, günlük hayatıyla, değerleriyle uyuşan öğelerin birleştirilmesiyle oluşturulan yeni, özgün bir inanç sentezi ortaya çıkacaktır. Son birkaç yüzyılda Alevilik ismiyle anılmaya başlayacak olan inanç şekillenmesi, işte esas olarak bu sürecin ürünü olacaktır.

Özetle Aleviliğe benzer özellikler içeren toplulukların olduğu, ama sonradan göreceğimiz Ocak / Dede eksenli, 12 hizmetli Cemlerin gerçekleştirildiği, adına Alevi olmasa bile Kızılbaş, Bektaşi denilen toplulukların henüz bulunmadığı, deyim uygunsa bir geçiş süreci karşısındayız. Söz konusu toplumsal / inançsal dinamik, "sonraları İran'dan gelen toplumcu akımlarla İslamcılığın boşluklarından doğan gizemci düşüncelere en

uygun bir barınak olmuş ve düşünsel bir öğreti biçimine dönüşecektir"(2)

Bu düşünsel öğreti, İslamlaştırılan halkların önceki inançlarının İslam kabuğu altında yeniden şekillenmesi ve İslam imparatorluklarının ezdiklerinin toplumsal tepkisi olarak, yani hem İslam'ın bilinen teolojisinden (en başta Ene'l Hak diyebilen) başka bir teoloji hem de eşitlikçi bir toplumsallıkla şekillenecekti. Dolayısıyla daha ilk dönemlerden başlayarak İslam egemenliğinin yayıldığı çok geniş bir coğrafyada, "Orta Asya'da, Hindistan'da, Yemen'de, İran'da, Suriye'de ve Anadolu'da pek güçlü bir varlıkla yayılmış ve günümüze dek süregelmiştir."(3)

Ancak geçmişe doğru giderken adına Alevilik desek de, bugünkü şekillenmesini sonraki yüzyıllarda alacağını özellikle anımsamak gerek. Bugünkü şeklini 16. yüzyılda, Anadolu, Kafkasya, Mezopotamya üçgeninde kazanacak ve Alevilik ismini de 19. yüzyılda alacaktır. Tabii bu inancın toplumsal ve coğrafi varlık alanları, dönemin egemenlerince, vergiye bağlanmak, kontrol altına alınmak için hidayete erdirmek yönelimiyle ağır baskılara uğrayacaktır. Böylece bir yandan asimilasyon ve katliamlarla azaltılırken diğer yandan iç evrimini de geliştirerek belirginleşen bir inanç yapılanması söz konusu olacaktır.

Aleviliğe temel oluşturacak olan başlıca öğelerden biri de İslam tarihi içindeki yaygın Bâtıni ve eşitlikçi oluşumlar olacaktır. Ebu Müslim bunların içinde ilk akla gelen örneklerdendir. 755'teki ölümü sonrasında Bâtıni akımların sembol ismi olacak ve Müslimiyye adlı Bâtıni öğreti ona atfen şekillenecektir. Hürremilik, Babek, Karmatilik, İsmaililik gibi inançsal ve siyasal akımlar bu etki atmosferinde şekillenmiştir

Bunlardan Hürremilik "IX. yüzyılda Azerbaycan'da patlak vermiş dinsel-siyasal pek çok inançları içeren ilginç bir halk hareketidir. Bâtmi-İsmailî denilen akımın inançlarını sürdürür. Önderleri Cavidan'm ölümü üzerine Hürremilerin başına geçen Babek (Ö. 838)" bu süreçte kritik bir rol oynayacaktır. "Siyasal bir başkaldırı hareketi olarak kaba bir toplumculuk inancını

(2) Orhan Hançerlioğlu, *Dünya İnançları Sözlüğü*, s. 31.
(3) Orhan Hançerlioğlu, *Dünya İnançları Sözlüğü*, s. 31.

savunacak. (...) İran'ın köklü bir dinsel siyasal akımı olan Mazdekilik'in ürünü olarak şekillenecektir." Ruh göçüne inandıkları da ileri sürülen Babekiler, düşünsel ataları olan Mazdekçilerin yolunda haksızlığa ve baskıya karşı direniş geleneği oluşturmuşlardır.(4)

Yüzyıllar boyunca Arap ve Fars yöneticilerini uğraştırmış, Azerbaycan, İsfahan, Fars topraklarını kontrol altına almış ve Abbasi otoritesine rağmen geniş İslam coğrafyasındaki toplumsal destekleriyle Hürremiler, İslam'ın her iki Ortodoks mezhebine karşı alternatif bir teoloji ve iktidarlar kurmuşlardır. Hürremiler İslam'ın dayattığı yasakları helal saydıkları için İbahiyye adıyla da anılmışlardır.

Yine Hürremilerin Babek sonrası parçalarından birini oluşturan ve kırmızı giyindiklerinden dolayı Muhammara (kızıl) olarak anılan topluluklar da bu akımın kollarından birini oluşturacaktır. Esasen bu kırmızı giyinme veya kırmızı başlık takma işi Babek ve genel olarak Hürremilerde de yaygındır. Ancak bu yönelimin adeta gelenekselleşmesi, onların sonraki kolu Muhammaralarla gerçekleşecek ve büyük bir olasılıkla onlardan Safevilere ve Anadolu Alevilerine geçecektir. Kardeşliği ve feda duygusunun yansıması olan kırmızı rengi, Alevi-Bâtınilerin olduğu gibi dünyanın sonraki eşitlikçi hareketlerin de sembolü olarak belirginleşecektir.

Aynı Mazdekçi inanç altyapısı üzerinden gelişen Bâtıniliğin çok önemli bir diğer kolu Karmatiler olacaktır. "Mallarda ortaklık ilkesini yayan ve halkı her bakımdan eşitleştirmeyi amaçlayan Karmatiyye, gizemsel açıdan İsmailîliğin inançlarını taşır. Dinsellikle bağdaştırılmış sosyo ekonomik ve siyasal bir anlayıştır. Cenneti ve cehennemi dünyada saymak gibi usçu bir tutum içinde bulunan bu anlayışın da kökü İran Mazdekçiliğidir."(5)

Esas olarak Bâtıni akımın yansımalarından biri olan Hürremilik, diğer Bâtıni akımlar gibi namaz ve diğer ibadetlere itibar etmemiştir. İslami ibadet ve biçimsel kuralların Tanrı'ya yaklaşmak için gerektiğini, oysa dinin iç anlamına vararak Tan-

---

(4) Orhan Hançerlioğlu, *İslam İnançları Sözlüğü*, s. 33.
(5) Orhan Hançerlioğlu, *İslam İnançları Sözlüğü*, s. 230.

rı'ya yaklaşmış olanlar için bunların yükümlülük olmaktan çıktığını düşünür. Yunus Emre'nin "Oruç namaz gusül hac, hicaptır âşıklara / Âşık ondan münezzeh halis heves içinde" deyişi bu anlayışın daha sonraki tipik yansımalarından biri olacaktır. Aleviler arasında yaygın olan, "bizim namazımız kılındı, orucumuz tutuldu" veya "Ali bizim yerimize kıldı-tuttu" ifadeleri de bunun yansıması.

Dikkatli bir gözlem Türklere ve Kürtlere özgü bir durum olmanın ötesinde, Arapları, Acemleri, giderek Balkan halklarını da kapsamak üzere bütün bir İslam coğrafyasını kapsayan bir Bâtıni oluşum karşısında olduğumuzu gösteriyor. Ortak mağduriyetler temelinde İslam'ın içinden genellikle Ali ve soyuyla yakınlaşan bu akımın yansımaları, genellikle sonradan Müslümanlaşan, ama Müslümanlığın kural ve mantığını içselleştiremeyen, kendi inançlarını ve doğrularını sürdürmek isteyen ve/veya ekonomik ve siyasal mağduriyetlerinin neden olduğu mücadele içinde bu inanç ve yorumları kendilerine bayrak yapan oluşumlardır.

İslam'ın egemenlerine karşı mağduriyet ve adalet hassasiyetleri nedeniyle Ehl-i Beyt'i sahiplenen Bâtıni akımın, Ehl-i Beyt içinde de belli özel tercihler belirttiğini görüyoruz. Örneğin, Ali'yi tanrısallık katına çıkarırken, 12 İmam içinde de en çok Hüseyin'in sahiplenildiğini, Hüseyin'in, evin en sevgilisi yapıldığını, temel matemin Kerbela katliamı, temel yiğitlik algısının Kerbela direnişi ekseninde kurulduğunu görüyoruz. Dahası Ehl-i Beyt içinde ayrışma söz konusuysa, orada da tercih belirten bir halk geleneği karşısındayız. Bu gelenek, örneğin İmam Cafer ve Şii ulema, Bâtıni düşünceleri iyice belirginleşen İsmail yerine imameti Musa Kazım'a devrettiğinde, İsmail'i sahiplenen bir duruş sergilemiştir. Nitekim Ocak sisteminin, Selçuklu ve diğer egemenlerin onayından geçen soyağaçlarıyla kurumlaşması öncesinde İsmailîliğin, Bâtıni geleneğin en önemli fikir kaynaklarından biri olduğunu görüyoruz.

Bununla birlikte secere onaylı uzlaşı, Bâbai yenilgisinin etkisi ve asıl önemlisi Şah İsmail'in 16. yüzyıl başında gerçekleştirdiği 12 İmamcı örgütlenme, İsmaîli etkiyi 12 İmamcı sembolizmin içinde eritecektir. Ancak Şii gelenek dışındaki Bâtıni

Alicilikteki İsmailî teolojik etki sürecektir. 765 sonrasında Şii bürokrasiye de bayrak açarak Pers, Doğu Arabistan ve Yemen topraklarında büyük bir toplumsal etkinlik kuran bu akım, X. yüzyılda Mısır Fâtımi devletinin de kurucusu olacaktır. Diğer yandan Ortadoğu'nun büyük direniş ve eşitlikçilik simgesi Hasan Sabbah'ın da bir parçası olduğu İsmailîliğe ilişkin olarak Selçuklu veziri Nizamülmülk; "Bâtıniler, malların insanlar arasında ortaklaşa kullanılmasını ileri süren Mazdekçiler ile birlikte oldular. Çünkü her iki mezhebin de aslı birdir"(6) diyecektir.

XI. yüzyılda İslamiyet, esas olarak bir denetim sağlamış, kavramsal hegemonyasını kurmuş durumdadır. Ancak buna rağmen insanların anlam dünyaları, inanç dünyaları gerçek anlamda teslim alınamayacak ve bu süreç, bundan sonraki etkilerle şekillenmeye devam edecektir. Bu süreçte, Hace Ahmet Yesevî, Aslan Baba, Hace Yusuf Hamedani gibi daha bir dizi isimle karşılaşıyoruz. Fuat Köprülü'nün de aktardığı gibi, bu halk önderleri; "Kutsal cezbe ve aşkı öne çıkaran melâmeti sufiliği" temsil etmektedirler. Öyle ki, İslamî ulema bu önderlerin; "Meclisine örtüsüz kadmların da katılması ve erkeklerle birlikte zikre katılmasını" şiddetle eleştirecek, "şeriata aykırı hareketlerde bulunulduğu" yargısıyla, örneğin İmam Merzevî, Ahmet Yesevî'ye; "Allah'ın kullarını yoldan çıkaran sen misin?" diye yüklenecektir.(7) Bu halktan inanç önderleri bir yandan hâkimlerin inancını topluma yaymak misyonu yükleniyorlar; ama diğer yandan da hâkimlerin inancını bozarak, bunları, "Kâfir de olsa kimsenin incitilmemesini isteyen", "Kırklar ile şarap içtim yoldaş oldum; içim dışım Hak nuruyla doldu dostlar" diyen yeni bir kalıba dökmeye yönelen bir işlev görüyorlar. Bu ortamda gerek Orta Asya'da gerekse Horasan Mezopotamya ve Anadolu'da karşımıza bir dizi heretik ve heterodoks inanç önderleri çıkıyor. Bu inanç önderlerinin ortak özellikleri, egemenin dayattığı dinin dışında başka bir dini dünya yaratıp, bunu kendi çevresinin ekonomik ve insanî ihtiyaçları çerçevesinde biçimlendirmek ve sürdürmeye devam etmek olmaktadır.

---

(6) Akt. Orhan Hançerlioğlu, *İslam İnançları Sözlüğü*, s. 37.

(7) Bkz. Onur B. Kula, *Çoğulcu Düşünce Karşıt Kültür*, s. 58-61.

1100 yılında Bağdat'ta, Ebu'l Vefa Bağdadî isminde çok önemli bir inanç önderi daha sonra Babaîlerin devamcısı olacağı bir Alevi yorumunun önemli kurucusu olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Yani, Orta Asya'da Yesî şehrinde Ahmet Yesevî'nin yapmaya çalıştığı şeyi, ondan bağımsız bir şekilde, ama bütün araştırmacıların ittifak ettiği gibi, benzer bir şekilde sürdüren inanç önderleriyle karşılaşıyoruz. "Vefâilik" dediğimiz ve daha sonra Dede Garkın, sonra Baba İlyas ve Baba İshak'ın, daha sonra Bektaşîliğin piri Bektaş-i Veli'nin, Osmanlı'nın kurucu şeyhi Ede Bâli'nin, Geyikli Baba'nın içinde biçimlendiği bir inanç damarı şekilleniyor. Bu inanç şekillenmesi kâh birbirini etkileyerek kâh öğrenerek ve sadece Anadolu'ya akmış olan Türkmenlerle sınırlı kalmayıp, bu sırada orada yaşamakta olan diğer halkların önemli oranda benimsediği, kucakladığı bir inanç damarı olarak Anadolu'ya nüfuz etmeye, Anadolu'da gelişmeye ve olgunlaşmaya başlamıştır.

Alevi inanç geleneğinin şekillenmesinde çok önemli bir rol yüklenmiş olan Hacı Bektâş'ın –ki doğrusu, tıpkı Ahmet Yesevî için de kullanılan "Hace", yani önder / hoca / öğretmendir; kendisi Hacı olmadığı gibi, hac etmenin gereğini dışlamış, ama egemen kültürün etkisiyle Vilayetname, onu Hacca göndermiş– esas olarak bu akım içinde biçimlendiğini biliyoruz. Bu inancın biçimlenmesi kâh ayrı coğrafî mekânlarda, ayrı önderler tarafından yapılıyor, kâh birbirlerine karışıyorlar, birbirlerini etkiliyorlar ve giderek Alevi inancı, biçimlendirilerek daha net bir yapıya kavuşturulmuş oluyor. Bu açıdan Bektaş-ı Veli ve Bektaşi geleneğine baktığımızda, onun Babâi-Vefâi gelenek içinde ve tabii Babâi ayaklanmasının yenilgi ve dağılma sonrası süreçte şekillendiğini görüyoruz. Her ne kadar "hem Elvan Çelebi hem de Aşıkpaşazade'nin kayıtları onun isyana katılmadığını" söylüyorsa da, Aşıkpaşazade, "kardeşi Menteş ile birlikte Baba İlyas'a intisap ettiğini, sonra birlikte Kırşehir'e geldiklerini, oradan Kayseri'ye geçtiğini, Menteş'in buradan Sivas'a giderek orada (şüphesiz Selçuklu kuvvetleriyle vuku bulan muharebede) öldürüldüğünü, bunun üzerine Hacı Bektaş'ın Sulcakarahöyük'e geçtiğini bildiriyor."(8)

(8) Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer İsyanı*, s. 173-4.

Burada iki kardeşin Baba İlyas'a intisap ettiği ortadayken; "Bir kardeşin Baba İshak ayaklanmasına katılıp öbürünün uzak olması pek akla yatkın değildir. Hele hele Kayseri gibi büyük bir kentten ayrılıp küçücük Karahöyük'e gelmesi de –saklanmak gereği dışında– çok zor açıklanır."(9)

Özetle, Babâi-Vefâi olduğu, Baba İlyas'a mürit ve temas içinde olduğu, ayaklanma günlerinde bir genç olarak ayaklanma alanında kardeşi Menteş ile hareket halinde olduğu ve bu sırada kardeşi Menteş'i savaş alanında kaybettiği ve ondan sonra Sulcakarahöyük'e geçtiğini saptadığımız bir Hacı Bektaş gerçeği karşısındayız. Her iki kaynağın Osmanlı otoritesi altında ve onun resmi tarihçilerince yazıldığı anımsanırsa, Hacı Bektaş'ın ayaklanma dışı gösterilmesinin,(10) onun yaygın prestijinin devleti rahatsız etmeyecek bir konuma sokulmasıyla ilgili bir revizyon olduğu açığa çıkar. Esasen saptamalıyız ki, Hacı Bektaş ve Osmanlı'mn kurucu babalarından Ede Bâli başta olmak üzere ayaklanmanın ezilmesi sonrasında Anadolu, Selçuklu'nun bulduğunu öldüren, hapseden teröründen kaçan, kılıç artığı müritlerle doludur ve bunlar hem kişisel hem de yolun yaralarını sarmakla meşguldürler.

Tabii sonraki süreçte Osmanlı, kimi Bektaşi Babaları üzerinden bu geleneği sahiplenip araçsallaştırırken, resmi Bektaşi Dergâhı da kurumlaştığı oranda, diğer Bâtıni inançları içinde erimeye zorlayacak veya devlet nezdindeki meşruiyeti nedeniyle, tüm Bâtıni gelenekler Bektaşiliğin içinde saklanmak ve giderek onun içinde erimek zorunda kalacaklardır.

Bu resmi dergâh geleneğinde üreyen *Vilayetname* üzerinden Hacı Bektaş, "Horasan'ın Nişapur şehrinde doğmuş, İmam Musa Kazım neslinden gelen ve İbrahim Sani diye tanınan Seyyit Muhammed'in oğludur. Takdir edilir ki böyle bir secereyi tarihen belgelendirmeye imkân yoktur."(11)

---

(9) N. Birdoğan, Anadolu ve Balkanlarda Alevi Yerleşmesi, s. 71.

(10) Benzer bir 'operasyonun' bizzat torunu Elvan Çelebi tarafından Baba İlyas'a uygulandığını, devlet nezdinde sorunlu bir durum oluşturan ayaklanmanın Baba İlyas'ın tüm engelleme çabalarına rağmen baba İshak tarafından başlatıldığını belirterek Baba İshak'ı fitne odağı olarak lanse eder.

(11) Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer İsyanı*, s. 174.

Örneğin, önceki Alevi belgelerinde Yesevilik bağlantısına dair bir iz söz konusu değilken, 16. yüzyıl ürünü olan *Vilayetname*'den sonra Bektaşi geleneğin geçmişi de Yeseviliğe bağlanmaya başlanacaktı. Bu kapsamda; "1800'lerden sonra verilmeye başlanan Çelebi icazetnamelerinde, Hacı Bektaş'ın tarikat silsilesi içinde Ahmet Yesevi geçmeye başlıyor."(12) Böylece Hacı Bektaş'm kendisi, Vefâi olan Babâi hareketin müridiyken, sonraki yüzyıllarda devletin kolonizatör aracı olarak kurumlaşan Bektaşilik, diğer tarikatlar gibi Vefâiliği içine alıp erittiğine hükmetmek gerekmektedir.

Kısa bir toparlama yapacak olursak, Alevi inancı asıl şekillenmesini Anadolu'da ve halkların kadim inançlarının, İslam kabuğu altındaki senteziyle gerçekleştirdiğini, buna karşılık bu şekillenme için gerekli moral motivasyonu, Emevi ordularının fetih ve zorla İslamlaştırma tahakkümüne dirençte edindiğini söyleyebiliriz.

Bu süreçte gerek Türkmenlerin kendi Şaman, Mani, Budist, vb. inançlarıyla Anadolu'ya akışı, gerek Horasan Azerbaycan, Kürdistan üzerinden Zerdüşt, Ezidi, vb. inançların, İslamiyet'in ve Hıristiyanlığın muhalif, eşitlikçi, çoğulcu yorumlarıyla kurduğu entegrasyon sürecinde Alevilik oluşmaya başlayacaktır. 1000-1300 yılları arasındaki ikinci 300 yıllık dönem, Alevi inancının, başta Hallac-ı Mansur, Ebu'l Vefa, Baba İlyas, Hace Bektaş gibi önderlerin katkıları olmak üzere, şekillenmesini biraz daha olgunlaştırdığı dönemdir.

Dediğim gibi, her şeyi eğer tarihi gerçekliği içinde anlamaya çalışacak olursak, doğruyu kavramış oluruz. Eğer bu gerçek içinde kavramış olmazsak, o zaman kaçınılmaz şekilde kendimizi dinsel kitaplardaki asılsız masallara ve doğmalara teslim etmek zorunda kalırız. Dikkat ederseniz, şu ana kadar anlattığım süreçte, henüz ne 12 İmamı ne de Hazreti Ali kültü bulunmamaktadır. 1300'lü yıllarda Anadolu'da babaların ve dedelerin halkı dinen temsil ettikleri, belli inanç biçimlerini şekillendirmiş oldukları, bu inanç bayrağı altında çağının en büyük impa-

(12) Ayfer Karakaya, *Bektaşilik, Safevilik ve Vefailik Üzerine*, Munzur, sayı.34, s. 22.

ratorluğuna karşı ayaklandıkları, Ene'l Hak anlayışını derileri yüzülmek pahasına savundukları, bu inanç çerçevesinde toplumsal ihtiyaçlarını karşıladıkları, ölülerini gömdükleri, hukuklarını şekillendirdikleri bir yerden bir yere göç ederek acı, sevinç ve üretimlerini birlikte paylaştıkları bu süreçte henüz ne 12 İmam ne de Ali kültü (tapıncı) bulunmamaktadır.

b) Ali Kültünün İçerilmesi

Süreç, özellikle 15. yüzyıldan itibaren Anadolu'daki yaygın Alevi inancının, yavaş yavaş Ali ve 12 imam ile Kerbelâ kültüyle tanışmaya başlayacakları ve bunu kendi inançları içine alacakları, onunla bütünleşecekleri bir döneme tekabül etmektedir. Kendilerine dayatılan egemen inancın içinde çok önemli bir şahsiyet olan Ali ve aynı zamanda İslamiyet'in peygamberinin de çocukları (Ehl-i Beyt; evin ahalisi) olan ailesi, Alevi halk tarafından sadece benimsenmekle kalmayacak, aynı zamanda kendilerinin manevi önderleri, kahramanları, tanrıları kılınacak ve onun ardına sığınarak, ondan güç alarak İslami inancın dayatmaları ve asimilâsyonuna karşı direnilecektir. Artık "Elhamdülillâh biz de Müslüman'ız, ama sizin gibi değiliz, bizim namazımız kılınmış, orucumuz tutulmuştur, biz Kur'an'm görünür yüzüyle değil özüyle bağlıyız, biz Aliciyiz, ehl-i beytin devamıyız, bugün bize de yapıldığı gibi onlara da haksızlık yapılmış, onlar da bizim gibi katledilmişlerdir" diyen, yani, İslam'ın içinden gerekçelendirilen bir direnç ve savunma dili geliştirilmiştir.

Babailerin önderi Baba İlyas, ön Alevi geleneğinin bu dönemdeki kendini ifade biçimi açısından önemlidir. Torununun oğlu olan Elvan Çelebi'ye göre Baba İlyas, Rum ülkesine Dede Garkın'ın halifesi olarak geliyor. Oğullarından birinin Ömer olan adı (ki bu Ömer, aynı zamanda ayaklanmanın bastırılması sonrası babası ile birlikte asılan önderlerden biridir) Babailerde Alici bir bilinç olmadığını gösterir. Bilindiği gibi Alici geleneğin ortodoks-Şiî damarı yanı sıra heteredoks-Alevi damarında da Ömer ismi hiç kullanılmaz. Yine Menâkıbu'l-Kudsiyye, Baba İlyas'ın 4 önemli halifesinden birinin ismini Şeyh Osman diye verir. Şeyh Osman da Babailerin yenildiği Malya Ovası savaşı ve

sonrasında gelişen Selçuklu tenkilinden, tıpkı genç Hacı Bektaş gibi kaçarak canını kurtaran kılıç artıklarından biridir.

İsmâilî hareketin Kuzey Mezopotamya'daki yaygın etkisi nedeniyle Ali'ye bağlanma ve ruh göçü kendini gösteriyorsa da Şah İsmail döneminde belirgenleşip bugün Aleviliğin olmazsa olmazı olan Ali eksenli 12 İmam ve Kerbela kültürünü esas alan öğeler Aleviliğin toplumsal-siyasal yatağı olan Babaî harekette yoktur.(13)

"C. Cahen'in de gösterdiği gibi, XV. yüzyılda henüz küçük Asya'da, Şiî öğretilerin yoğun girişi söz konusu değildir. Baba İlyas'm büyük oğlunun Ömer, başlıca halifelerinden birinin Şeyh Osman adını taşiması da bunu gösterir. Bu adlar, ilk üç halifenin nefretle anıldığı Şiî gelenekte hakaret sayılır. XV. yüzyıla ait görünen *Hacı Bektâş Vilayetnamesinde* de tam bir Şiî 12 İmam belirtiden söz edilemez. Bu izlere, Hatai'den önce, Bektaşi şairlerinin şiirlerinde de rastlanmaz."(14)

Bu noktada devam etmeden, resmi tarihimizin en büyük çarpıtmalarından birine değinmeliyim: 1300'ler sonrası dönem Osmanlı'nın doğusundaki siyasal şekillenme, önce daha sonra şah İsmail'in Safevi devletince rakabetle belirlenmiştir. Türkmen beylikleri. Oysa kendi tarih kitaplarımıza inanacak olursak, sürekli olarak Osmanlı'nın bizim atalarımız olduğu, Osmanlı'nın bir "Türk devleti" olduğu, buna karşılık Şah İsmail'in başında bulunduğu Safevi devletinin ise bir "İran devleti" olduğu, dolayısıyla Yavuz Sultan Selim ile Şah İsmail arasındaki savaşın "biz" ile "düşman" arasındaki savaş olduğu anlatılır. Dolayısıyla çocuklarımız sürekli olarak Yavuz'un yanında yer almaya, Osmanlı'yı bizim devletimiz ve atalarımız olarak kabul etmeye ve Osmanlı tarihçilerinin büyük bir keyife anlattığı, Safevi ordusunun yenilmesinin sevinciyle koşullandırılırız. Biraz daha tarih okuyanlarımız, bizzat Hoca Saadettin Efendi ve benzeri Osmanlı vakanüvislerinin anlatımıyla, ölen Safevi askerlerinin ağızlarındaki dişlerin, kulaklarındaki küpelerin, parmaklarındaki yüzüklerin bile, el ve ağızları parçalanarak

(13) Bkz. A. Y. Ocak, *Babaîler İsyanı*, s. 146 ve 213.
(14) İ. Melikoff, *Hacı Bektaş Efsaneden Gerçeğe*, s. 85.

alınmasının doğallığına alıştırılır. Oysa gerçeklik, Safevi devletinin bir Türkmen devleti olduğu, buna karşılık Osmanlı devletinin kozmopolit bir devşirme devleti olduğu, başta kendi içinden çıktığı Türkmen-Alevi halk olmak üzere yönettiği tüm halklara yabancı bir devşirme devleti olduğunu ve Anadolu halkını küçümseyen, aşağılayan bir kültür tarafından yönetildiği gerçeğiyle karşı karşıyayız. Ama başta da söylediğim gibi, bu gerçeklerden gerek tarih kitaplarımızda gerek kültürel şekillenmemizde asla söz edilmez.

Şah İsmail'in bir büyüğü Şeyh Haydar, bir büyüğü Şeyh Cüneyt, bir büyüğü Şeyh Safyüddin'in (ki Safevi ismi buradan geliyor ve Safyüddin Erdebil Tekkesi'nin de kurucusudur) Erdebil Tekkesi'nin, 1460-1501 yılları arasındaki dönemde genel olarak bu Türkmen topluluklarının dinsel merkezi işlevi gördüğünü ve bu etkinlik üzerinden Şah İsmail'in Safevi Devleti'ne varıldığını görüyoruz. İslamiyet'in Şiî mezhebi ile kuruduğu iletişim çerçevesinde, 12 İmam'ı, Hazreti Ali ile Kerbelâ kültünü kendi inanç dünyası içine alan bir kültürel şekillenme ile karşı karşıyayız.

Bu süreçte aynı zamanda Osmanlı ile önce Akkoyunlu, sonra da Safevi Türkmen devletlerinin karşı karşıya geldiğini görüyoruz. Şah İsmail ile Yavuz Sultan Selim'in (öncesinde Uzun Hasan ile Fatih'in) karşı karşıya gelişinin ekonomik, siyasal, toplumsal nedeni var: Nedir, bu neden? Osmanlı Devleti, Anadolu'yu gücüyle kontrol altına almak, vergiye bağlamak, bölgede kendine alternatif bir iktidar odağı bırakmamak istemektedir. Anadolu'yu kontrol altına almak istemektedir, ama Anadolu'da ağırlıkla Bâtıni inançlı insanlar yaşamaktadır. Dahası bu insanların gerek dinsel anlayışları gerekse de konuştukları dil, Safevi Türkmen Devleti'yle aynıdır ve amiyane tabirle "zurnanın zırt dediği yer" de burasıdır. Osmanlı'nın egemen olduğu Anadolu'nun bu orta kesiminde ağırlıklı nüfus kendisi gibi değil, komşu Safevi ile aynı dil ve inançtadır. Dolayısıyla hem egemenliğini diğer Türkmen devletlere karşı savaşla geliştire gelen Osmanlı'nın önündeki en son ve en büyük Türkmen devletini yıkmak ve onun da topraklarına el koymak yönelimi, aynı zamanda onun doğal uzantısı durumundaki Anadolu hal-

kının da dinsel asimilâsyonunu, Sünnileştirilmesini, buna itiraz ediyorlarsa katledilmeleri gereksinimiyle örtüşmektedir. Bu dönemin yoğun katliamlar yanı sıra, zulme ve arttırılan vergilere karşı ayaklanmalarla biçimlenmesinin nedeni de budur.

Bu insanlar, ortak bir yaşam kültürüne sahiptirler ve merkezi otoritenin kendilerini denetlemesine itiraz etmektedirler. Merkezi otorite Anadolu halkının denetimini niçin güçlendirmek istemektedir? Çünkü birincisi, halkın tımar sistemi içinde yerleştirilmesiyle onlardan düzenli vergi alacak, ikincisi gerek batıya gerek doğuya karşı savaş açtığı zaman da tımar başına saptamış olduğu genci, asker olarak ölmeye, öldürmeye hazır insanlar olarak kendisine katılmasını garanti edecek. Oysa Anadolu'da çoğunluğu oluşturan, Alevi inançlı bu halk, bu statüye, bu devlet-toplum ilişkisine itiraz etmekte ve tımar sistemi içine girmek istememektedirler. Çünkü tımar sistemi içine girmek, o ana kadar kullandıkları özgürlüklerini, geleneklerini kaybetmek, düzenli vergiye bağlanmak anlamına gelmektedir. Tımar sistemi içine girmek, kendisine "zillullah" diyen, kendisini Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi varsayan padişahın canı ne zaman isterse ve kime karşı savaşa girerse girsin, kendi çocuklarını asker olarak vermeleri demektir. İşte bu yüzden Anadolu halkı bu anlamdaki yerleşmeye, kayıt altına girmeye, artan oranlı vergiler vermeye ve bu anlamda çocuklarının, padişahın askeri yapılmasına itiraz etmektedir. Bu itirazlar yoksul Sünni inançlı kesimden de gelmektedir. Ancak bu kesimlerin, Sünniliğin kaderci, otoriteye uyumlu yapısı nedeniyle itirazı etkili olmamaktadır. Buna karşılık Aleviler, hem inançlarının itirazcı niteliği, hem de padişahın ideolojisine, yani dinine yabancılıkları nedeniyle etkili bir direniş göstermektedirler. Kuşkusuz bu direnişte, komşu devlet Safevilerin kendileriyle aynı inançta olması ve vergi verdikleri devletle rekabet durumunda olmasının da moral katkısı mevcuttur. Ancak dediğim gibi asli neden bizzat kendilerine egemen Osmanlı ile olan ekonomik ve inançsal çelişmeleridir. Bu da Osmanlı iktidarının onlara düşman muamelesi yapmasını, onların denetim altına alınması faaliyetini yoğun bir fiziki ve dini saldırıyla birlikte yürütmesini getirmektedir.

Bu süreçteki ilginç bir durum da Kürtlere ilişkindir. Kürtlerin görece çoğunluğu Sünni / Şafiliği kabullenmiş olması nedeniyle, Osmanlı onları hem Safevi'ye karşı hem de Alevileri Safevi'den koparmak için kullanmaktadır. İdris-i Bitlisi gibi Kürt ileri gelenleri bu süreçte önemli misyonlar yüklenmiş ve Kürtleri Osmanlı iktidarının yanma kazanmak için misyonerlik faaliyetinin başına getirilmiştir. Önceleri Kürtlere karşı da ayrımsız dize getirme baskısı uygulayan Osmanlı iktidarı, Safevi'ye karşı güç toplamak için bu ayrımsız politikasını değiştirmiş ve Alevi Kürtlere karşı baskı politikasını Türkmenlere uyguladığı şiddette sürdürürken, Sünni / Şafî Kürt beylerine "Serbest Mir-i Miranlık" yani tımar sistemi dışında ayrıcalıklar vermiş, onların feodal otoritelerini kabul etmiş, onlara gönderdiği fermanlarda "cenap" tabiri kullanmış, onlara, iç işlerinde bağımsız, bağlı "Hükümetler" muamelesi yapmıştır. Ancak bu noktada yanlış milliyetçi yorumlara savrulmamak için özellikle belirtilmelidir ki ne Osmanlı'nın Kürtlere Kürt oldukları için özel bir sempatisi vardır ne de Osmanlı iş birlikçisi Kürt feodallerinin Kürtlük diye bir sorunu vardır. Tarihin, henüz daha milletlerin, dolayısıyla milliyetçiliğin oluşmadığı o döneminde tarafların tercihleri dini ve sınıf çıkarları temelinde belirlenmektedir. Üstelik bu noktada anımsanmalıdır ki Osmanlı nasıl ki "Etrak-ı bi idrak" (idraksiz Türkler) diyerek Türkleri aşağılıyorsa, aynı şekilde, "Ekrad-ı bi akl u din" (akılsız ve dinsiz Kürtler) diyerek aynı zihniyetle Kürtleri de aşağılıyordu. Özetle iş birliği Kürtlere egemen olan güçlerin çıkarlarıyla belirlenmiş ve Kürtlerin önceden görece kolay boyun eğdirilmiş olmaları ve Sünni / Şafî mezhebini kabullenmiş olmaları nedeniyle Kürtlerin çoğunluğunun Osmanlı otoritesini kabullenmeleri görece kolay olmuştur.

Konumuza dönersek, demek ki o sırada İstanbul ile Anadolu halkı arasında, ekonomik nedenleri ve ideolojik, inançsal yansımaları olan böyle çok ciddî bir çatışma atmosferi bulunuyor. Oysa tarih kitaplarında durumun nasıl anlatıldığını hatırlayın: Şah İsmail adında bir "Acem" bir "Şiî" Anadolu halkını "kışkırtmakta" Osmanlı egemenlik alanında ajanlarıyla İmparatorluğu istikrarsızlaştırmaktadır! Ki bu zihniyet, ne yazık ki bugün de devam etmekte; nerede bir toplumsal olay bir hak talebi

varsa, mutlaka birileri dışarıdan bunu kışkırtıyor varsayılmaktadır. Bu zihniyet, toplumun sorunlarını görmezden gelmek bir yana, halkı yönetimin inancına (ve tabii milletine, politikasına) kayıtsız şartsız uymak zorunda bir tebaa ve kul gören bir zihniyetin yansımasıdır. Toplumsal sorunları çözmek, halkın farklı inançlarına, farklı tercihlerine, haklarına özgürlük vermek yerine onlara kimlik dayatan, onları asimile eden zihniyet, kaçınılmaz şekilde, toplumdan farklı bir ses geldiği zaman, bu sesin arkasında dış güçleri, kışkırtmaları bulacak ki o dönemde Osmanlı iktidarı da Anadolu halkına bu bakış açısıyla yaklaşmaktadır.

Dolayısıyla bizim bugün hâlâ tarih kitaplarında bile sözü edildiği şekilde, bir "Acem" bir "Şiî olan Şah İsmail, Anadolu halkını "kışkırtmış" ve bunun sonucu Anadolu halkı "milli" devletine baş kaldırmış ve ezilmek "zorunda" kalınmıştır şeklindeki yaklaşım, tarihin açık bir çarpıtılmasıdır. Özetle mazlum bir halkın devşirme, kozmopolit Osmanlı İmparatorluğu'na karşı itirazının ezilmesi şeklinde gayrimeşru bir durum karşısındayız. Nitekim başta İsmail Hakkı Uzunçarşılı olmak üzere, kendilerinden çok şey öğrendiğimiz önemli tarihçilerin kitaplarında bile Osmanlı devletinin Alevi katliamları, "meşru" bir durum olarak anlatılır. Görüldüğü gibi tarih bilmek, aslında kendi gerçekliğimizle, geçmişimizle gerçekler temelinde yüzleşmek anlamına gelmektedir; hem de bugün ve yarın benzeri katliamlarının, benzeri katliam mazeretlerinin karşımıza çıkartılabilmesine ve bizlerin ve çocuklarımızın bunların peşinde sürüklenmesinin önünü kesmek açısından da çok özel bir önem taşımaktadır.

Özetle 1500'lü yıllarda Anadolu'da ciddî bir güç çatışması yaşanmakta ve bu çatışmada, zalim ile mazlum, sömüren ile sömürülen, haklı ile haksız karşı karşıya gelmektedir. Bu çatışmanın bir tarafında Anadolu'nun Türkmen Kürt ve diğer halkları; diğer tarafta ise bu halkların ensesinde boza pişiren Osmanlı iktidarı bulunmaktadır. Bu saflaşmada Osmanlı kendini Şeriat ile onun farklı olma hakları "küfür" sayan tekçiliğiyle, herkesi "Allah'ın yoluna" getirmek, "hidayete" erdirmek şeklindeki İslamî gerekçeyle meşrulaştırırken, Anadolu Aleviler bam-

başka bir dünyada yaşıyordu. Onlar da kendini, "Ene-l Hak" diyen, "72 inanç birdir bize" diyen, "oruç, namaz, gusül, hac hicaptır âşıklara" diyen, "Sen sana ne sanursan ayruğa" da onu san / Dört kitabın manası budur eğer var ise" diyen, Her ne ararsan kendinde ara / Kudüs'te Mekke'de Hac'da değildir" diyen ve tüm bu "sapkın" yaklaşımlar yetmezmiş gibi, bir de üstüne üstlük "Beyler azdı yolundan / Bilmez yoksul halinden" diyerek sömürüyü "kader" bellemeyip "azgınlık" görmeye kalkan bir inancı temsil ediyorlardı.

İşte saflaşmanın bu denli net olduğu bu coğrafyada Safevi Devleti, Anadolu'dan Hazar'a kadar uzanan topraklarda hızla büyüyen etkin bir devlet örgütlenmesi olarak Osmanlı çıkarlarını tehdit etmekte, Anadolu'da çoğunluk olan Alevi inancı ve bu Türkmen halkı üzerinde etkin bir devlet şekillenmesi olarak biçimlenmektedir. Bir taraftan Kafkaslardan Diyarbakır ve Bağdat'a, kadar, diğer taraftan Hazar'dan Sivas ve daha batısına kadar çok geniş bir coğrafyada, kendine ciddi bir etki alanı yaratmış bulunmaktadır. Dolayısıyla, Osmanlı açısından Anadolu'nun, Anadolu'daki vergi gelirlerinin ve savaşa sürülebilecek gençlerin yitirilmesi riski gelip kapıya dayanmış olmaktadır.

Sürecin konumuz açısından bize lâzım olan bu siyasal tarih boyutunu artık geçebiliriz. Bu anımsatmalarımı Anadolu'nun ezilen Bâtıni halkının Sünni inanç ve Osmanlı'ya karşı Safevi'den ne denli umut ve moral ürettiğini ve onun dinsel sistematizasyonu ve sembollerini benimseme sürecine girdiğini anlamamıza yeter. Özetle Safevi'den Anadolu'ya, başta Pir Sultan olmak üzere dönemin büyük Anadolu ozanlarının deyişlerinde göreceğimiz ciddî bir katkı, Ali ve 12 İmam katkısı gerçekleşecektir bu dönemde. Gerçekten de bu döneme kadar Ali, 12 İmam, Kerbelâ Anadolu'daki Alevi halk içinde ya yoktur ya da böylesi başat ve kapsayıcı bir figür değildir. Kerbelâ kültürüne sahip olmayıp Kerbelâ matemini tutmamakta, henüz daha Ali'yi, 12 İmam'ı inancının merkezine yerleştirmemiştir. Bu anlamda bir Erdebil-Safevi katkısından söz edebiliriz. Kendileriyle aynı dili konuşup aynı dinsel teolojiyi paylaşan Safevi şahı İsmail ve onun Anadolu'ya yolladığı inanç önderleri, Anadolu Alevilerinin inanç şekillenmesini geliştirmiş, sistematize

etmiş, farklı bölge ve boyların inanç ritüelleri arasında aynılaştırma etkisi görmüştür.

Anadolu'nun Bâtıni halkı ile Erdebil Tekkesi arasındaki bu ilişki, esasen Şah İsmail'den çok öncesine dayanır. Sınırlar bugünkü gibi katı olmayıp aksine sıklıkla değiştiğinden karşılıklı gidiş gelişler, inançsal etkileşimler geleneksel olarak sürmektedir zaten. Ancak halkın iyice Sünnileşen Osmanlı'yla iyice yabancılaşıp iplerini iyice kopardığı, buna karşılık Safevilerin inançsal ve siyaseten etkin bir yayılma içine girdiği bu dönemde, ilişki en üst düzeyine çıkmıştır. Böylece Anadolu halkıyla kendi dilleriyle konuşan, kendileriyle aynı kültürden gelen, aynı teolojik anlayışı temsil eden Erdebil Tekkesi ve onun denetimine giren Safevi devleti arasındaki ilişki, basitten karmaşığa gelişirken, Anadolu'nun Bâtıni halkı da Ali ve 12 İmam kültünü artan oranda içselleştirmeye başlıyordu. Bu süreçte Ali ve Ehl-i Beyt'in uğradığı haksızlık kendilerinin uğradığı haksızlığın İslamî ön a şiklaması olurken, Kerbelâ direnişi onun Osmanlı'ya karşı direnişinin motivasyon ve İslâmî meşruiyet kaynağı oluyordu.

Erdebil Tekkesi'nin daileri, Buyrukları ve deyişleri onların inançlarıyla örtüştüğünden, onun üzerinden gelen 12 İmam, Hazreti Ali ve Kerbelâ kültü, Anadolu Aleviliğince hızla toplumsal bir mit haline gelmeye başhyordu. Bu durum Osmanlı'nın Anadolu'yu teslim almak için yoğunlaştırdığı ideolojik saldırısına karşı hızla etkin bir dalgakıran olarak benimseniyordu. Böylece Osmanlı'nın İslamlaştırma saldırısına karşı İslam'ın içinden, onun en efsane kişisi Ali ve bizzat onun peygamberinin ailesi kalkan yapılmış oluyordu. Ali ve 12 İmam, kuşkusuz sadece kalkan değil, aynı zamanda o ideolojik kavgada, egemenin dininden benimsenen bir külttür. Ancak bu benimseme Ali gibi olmak, yani Ali'nin yaşarken birebir uyguladığı ibadet ve teolojinin benimsenmesi şeklinde olmuyordu. Daha çok onun insani özellikleri, kahramanlıkları, muhalefet döneminde fakirlerden, adaletten yana özellikleriyle benimsenmiş ve bu özelliklere giderek onun, Anadolu'nun insan-Tanrısallığında biçimlenen Bâtıni teolojisi çerçevesinde tanrılaştırılması şeklinde biçimleniyordu. Yani Anadolu halkı, Şiî etkilenmeyle İranlı Türkmenlerin benim-

sediği Ali'yi, Erdebil Tekkesi'nin etkisi üzerinden benimserken, tıpkı Hatayî'nin deyişlerinde de gördüğümüz gibi kendine benzetiyor, kendi teolojisi çerçevesinde yeniden tanımlıyordu.

Bu benimsenme, tahminen 15. yüzyıl ikinci yarısından başlayıp 16. yüzyılda iyice içselleştiriliyordu. Böylelikle Orta Asya'da 700'lü yıllardaki İslamlaştırma saldırısıyla başlayan direniş, dönüşüm süreci ve inanç şekillenmesi, Anadolu'daki diğer inanç kültürleriyle harmanlanıyor ve son olarak Erdebil etkisiyle kendini tamamlıyor, Anadolu Aleviliğine dönüşüyordu.

Dikkat edin, Alevi inanç tarihi açısından baktığımızda, Ebu'l Vefa'yı, Baba İlyas'ı geçip Yunus Emre'ye, Hacı Bektaş'a, Abdal Musa'ya, Ede Bâli'ye geldiğimiz zamana kadar henüz bir 12 İmam kültü ile karşılaşmıyoruz. Bu anlamda Şiî etkileşimiyle Erdebil Tekkesi'ne geçen 12 İmam figürünün, 15. yüzyıl sonlarından itibaren Anadolu'ya geçmesi söz konusudur. Ancak, bundan sonradır ki giderek 12 İmam kültü bu inancın temel bir kavramı, Ali de temel sembolü, Kerbelâ onun temel matemi haline gelecektir. Bu inancın Anadolu'da hızla yayılması ve siyaseten Safevi devletinin Anadolu üzerinde manevi hâkimiyet kurması karşısında, Osmanlı iktidarının, Balım Sultan aracılığıyla bu inancı Bektaşîlik içine aldırdığını biliyoruz. Böylece farklı bölge, boy ve tarikatlarıyla Anadolu Aleviliği ve onun bir parçası (ama aynı zamanda, Alevileri katleden Osmanlı iktidarıyla da iç içe) olan Bektaşi Dergâhı 12 İmam inancını benimsemiş olmaktadır. Özetle 16. yüzyıl Aleviliği, 13. yüzyıl Aleviliğine göre yeni figürlere sahiptir. Ve anlattığım tarihsel gerçeklik içinde Alevilik kendi inşasını, gelişimini sürdürmüş olmaktadır.

Peki, Anadolu'nun Alevi halkı, Ali'yi nasıl bu kadar rahat benimsedi ve kendi inancının merkezine yerleştirdi? Burada, Ali ile Anadolu halkı arasındaki ortak noktaları gördüğümüz zaman bu gerçeklik kendiliğinden kafamızda netleşmiş olur. Ali, Anadolu halkı gibi zulme uğramış, hakkı elinden alınmış bir insan abidesi durumundadır. Ali'den ve Ali'ye atıfa kullanılan sözler, Anadolu halkının kendi doğasındaki deyişlere ve tarzına uymaktadır. Bunların yanı sıra Ali, kendilerine zorla din dayatan Emevilerin, Abbasîlerin, Osmanlı ve Selçuklu'nun

dayattığı dinin içinde çok önemli bir kutsal şahsiyettir. Böylece Anadolu halkı Ali ile bütünleşirken, aynı zamanda egemenlere karşı kendine çok önemli bir manevî destek, önemli bir meşrulaşma zemini de bulmuş oluyor.

Burada bir noktanın altı özellikle çizilmelidir: Söz konusu maddî koşullar içinde, Anadolu Aleviliğinin bu tarihsel biçimlenmesi içinde, Allah, evren ve insan kavrayışı nasıl ki Sünni (ve 12 İmamcı Şiî) anlayıştaki Allah, insan ve evren kavrayışına uymuyorsa, Ali kavrayışı da uymuyor. Tüm Alevi inanç önderlerinin deyişlerinde gördüğümüz gibi bu Ali de farklı bir Ali'dir ve Tanrı'nın sureti olarak görülmektedir. Başta Fuat Köprülü olma üzere, Alevi inancının şekillenmesi ve biçimlenmesinin bilgisi konusunda önemli katkılar sağlamış pek çok araştırmacının da işaret ettiği ve özellikle Anadolu Aleviliğinin inanç önderlerinin deyişlerinin bize gösterdikleri gibi, Ali, "gök-Tanrı" inancındaki Tanrı'mn âdeta yeni bir ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Alevi deyişlerinde de çok net olarak gördüğümüz gibi, Ali, Allah'ın indirdiği varsayılan kitabın peygamberi Muhammet'in önemli, ama sonuç itibarîyle bir izleyicisi değil, Alevi inancının merkezi kavramı durumundadır. Kırklar Cemi'ndeki söylenceden Pir Sultan'm deyişlerine varana dek Ali'nin bu merkezi önemi kavranamadığı müddetçe, Sünni ve Şiî ekolleriyle İslam tarihindeki Ali ile Alevi inancındaki Ali arasındaki farkın niçin bu kadar ciddî olduğunu kavramak mümkün olmayacaktır.

Özellikle Safevi devleti, Osmanlı; Şah İsmail, Yavuz karşısında yenilince, çok ciddî değişimler gündeme geliyor. Bu değişimde, birincisi, Anadolu artık Osmanlı'nın eline geçmiş oluyor. Anadolu Osmanlı'nın eline geçiyor, ama halk, yenilmiş, katledilmiş de olsa, kendi inanç teolojisini sürdürmeye devam ediyor. Dahası gerek Anadolu Alevilerini katleden Yeniçeri Ocağı'nın, gerekse de Balkanlardaki kolonizasyonun ideolojik temelini yaratma misyonunun tarikatı olan Bektaşî Dergâhı da 12 İmam kültünü resmen kabullenmiştir. Bu anlamda, aslında Çaldıran Savaşi'nın manevi galibi Şah İsmail ve onun Alici Kızılbaş inancıdır. Nitekim 12 İmam kültü, bu inancın bütün öğelerinin içine yerleşmiş, onun temel öğesi olmuş, dahası bu

inanç geleneği bu sayede, ortadan kaldırılmasını çok daha zorlaştıran kuramsal bir kurumlaşma kazanmıştır. Ancak Osmanlı'nın ve Yavuz'un siyaseten kazanmasının sonucu, Anadolu Kızılbaş halkının bundan sonraki hayatı çok daha zor, çok daha sıkıntılı olacak ve Alevilerin Sünnileştirilmesi, asimile edilmesi süreci bundan sonra artarak devam edecektir.

Pek çok tarihçinin de üzerinde hemfikir olduğu gibi, Anadolu Kızılbaşlarının kontrolü amacıyla Yavuz'un babası II. Beyazıt zamanında Hacı Bektâş Dergâhı'nın başına atanan Balım Sultan bile, halktaki yaygın kabulü nedeniyle bu 12 İmamcı anlayışı Bektaşiliğin içine almış ve kutsamıştır. Böylece 12 İmam kültü, Bektaşi ritüellerini yeniden belirleyen bu önemli Bektaşi önderi döneminde, Bektaşi Dergâhı'nın erkânından mimarîsine varana kadar her alanda egemen değer olmuştur. Yani, Çaldıran'da Osmanlı galip gelmiş, yenmiş, Safevi'yi Anadolu'nun dışına sürmüş; ama diğer yandan, onun temel kültünün Anadolu Alevilerinin kültü olmasını kabullenmek zorunda kalmış, kendi iktidarını riske atmamak koşuluyla ona alan açmayı kabullenmiştir.

Yani (benzeri örneklerine bugün de rastlandığı gibi) ortadan kaldırılamayan inanç ve talebin sembolleri, onu etkisizleştirmek amacıyla egemen çıkarlar adına içerilerek, karşıt görülen tarafın zaafa uğratılması amacıyla yapılan düzenleme, Şah İsmail'in yenilmesinden sonra da kalıcı hale gelmiştir. Ancak bu özgülde yapılan, 12 İmam kültünün doğrudan egemen inancın (Sünniliğin) içine değil, iktidarın Balkanlar ve Anadolu'ya yönelik kullandığı bir uzantısının, yani Bektaşi Dergâhı'nın içine alınmasıdır. Bunun sonucunda, Anadolu halkı yanı sıra Şah İsmail nezdinde de kutsiyete sahip olan Bektâş-ı Veli adına hareket eden Bektaşi Dergâhı, Anadolu Aleviliği ile arasına girmiş olan inanç farkını aşarak, halkın sadece inançlarıyla değil, sorunlarıyla da bütünleşmeye başlamıştır. Nitekim Balım Sultan sonrası postnişin olan Kalender Çelebi döneminde Dergâh, halkın çözülmeyen sorunları adına Osmanlı'ya karşı Kızılbaş Ayaklanması'nın bizzat önderi olmuştur. Bu ayaklanmanın ezilmesinden sonra ise, Bektaşîlik, Osmanlı işbirlikçisi Babagan kolu ile Kızılbaş halkın serçeşmesi Dedegan kolu olarak günümüze gelen bir bölünmeye uğramıştır.

Buraya kadar Aleviliğin tarihsel süreçteki biçimlenmesinden söz ettik; ama çok önemli bir ayrıntı var. Anadolu Alevileri bu dönemde hâlâ kendilerine "Alevi" dememekte, hâlâ bir belirlenim olarak "Alevi" kavramı kullanılmamaktadır. Kendilerini yine "Kızılbaş" olarak nitelemekte, ya da tarikat (Bektaşi, Vefai, Kalenderi, Hayderi, Hurufi, vb.) ve boy (Tahtacı, Çepni, Avşar vb.) isimleriyle anmaktadırlar. Örneğin Ali kültünün Anadolu'ya taşınmasında belirleyici rol oynayan Şah İsmail bile, kendisi ve taraftarlarından söz ederken "Alevi" değil "Kızılbaş" ve "Safevi" kavramlarını kullanıyordu. Gösterilebilecek kimi istisnalar dışında "Alevi" kavramının genel niteleme olarak kullanılması için üç-dört yüzyıl daha geçmesi gerekecektir.

Farklı tarikat ve boylar arasında ilişkilerin artması, ayaklanma ve katliamlarla ortak kaderi paylaşması, aralarındaki nüansların önemini yitirerek birbirlerinin aynı olduklarının görülmesi ve bu süreçte egemen inanca karşı daha güçlü savunma olanağı elde edilmesi gereksinimi çerçevesinde tüm farklı Alevi kesimler, üst niteleme olarak; "Alevi" ismi altında toplanmaya başlamıştır. Nitekim ancak, 19. yüzyıldan itibaren "Alevi" kavramı, genel, kapsayıcı bir kavram olarak kullanılmaya başlanacak ve halkın kendisini "Alevi" olarak tanımlaması nihayet Anadolu'nun bütününde yerleşik hale gelecektir. Bu gelişmeye ilişkin, İren Melikoff'tan hareketle anımsatılması gereken bir bilgi de, Kızılbaş kavramının yüzyıllar içinde bir küfür ve dışlama nitelemesi olarak yaygınlaşmasının yanında, II. Mahmut'un 1826 Yeniçeri tasfyesi sonrasında Bektaşilerin tasfyesi ve takibatı sonrasında, Bektaşi ve Kızılbaşların kendilerine ilişkin yeni bir niteleme gereksinimi duymasıdır.

Daha önceki yüzyıllarda sadece Ali soyundan gelenlerin nitelenmesi anlamında kullanılan Alevilik kavramı, bu dönemden sonra "Alici" anlamında yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanacaktı. Ancak bu Alicilik, Şiîlikten yine de farklıdır. Nitekim Şiî egemenliğindeki topraklarda Alevi kavramı, yine sadece Ali sülalesinden gelenler anlamında kullanılır.

Alevi kavramının yaygınlaşmasını sağlayan bir diğer faktör de kapalı köy toplumu koşullarının aşılmaya ve modernleşme-

nin, iletişimin gelişmesine bağlı olarak; geçmişte farklı ocak, tarikat, boy benzeri ifadelerle yetinen bu inanç taraftarlarının artık bir çatı kavrama duydukları ihtiyaçtı ve Alevilik işte bu ihtiyacı karşılamanın da gereği olarak karşımıza çıkıyordu.

Dikkat ederseniz, bütün bu sürecin ayrıntılarında her yeni tarihsel aşamada yeni bir durum oluşuyor, yeni bir taş biçimleniyor; yani bir inşaat faaliyeti var ve bu faaliyet yeniden tahkim ediliyor, mükemmelleştiriliyor ve gelişme sağlanıyor. Onun bu gelişimi, inancı dogma ve değişmezlikle özdeşleyen anlayışlar açısından kabul edilemez tabii. Oysa Anadolu Aleviliği, Tanrı'yı insanda gören, onu kıblesi yapan, bağdaşmacı ve tekâmüle inanan bir inanç. Bu durumu onun gelişiminde gördüğümüz gibi inanç önderlerinin deyişlerinde de net olarak görebiliyoruz. Bütün bu süreçte ortak, değişmeyen, ona karakterini veren özellikleri var tabii ve bunlar değişmiyor. Ki bu özsel özellikler, Ene-l Hak diyen insani bir inanç algısı olması, 72 inancı eşitlemesiyle ötekini hor görmeyen, dışlamayan bir inanç algısı olması, elinebeline-diline sahip olmayı emretmesiyle, kendisine yapılmasını istemediği şeyi başkasına yapmamayı kendine ahlak temeli yapması gibi özellikleridir.

Oysa genel olarak İslami ve diğer tektanrıcı inançlarda değişmezlik ve mutlaklık esastır. Tanrı ile kurulan ilişkilerde korku esastır; kendisinden olmayan herkesi "kâfir" görmek ve onu bir şekilde denetim altına almak esastır. İnsanın Tanrı karşısındaki konumu sadece kulluk temelinde biçimlenmektedir ve dolayısıyla kula düşen davranış da kayıtsız şartsız tabi olmak şeklinde biçimlenmektedir. Oysa Alevi inanç algısında insan, topraktan değil, Tanrı'nın ruhundan, nurundan yaratılmış olduğundan, ondan bir parça olduğundan, insanın Tanrı ile ilişkisi tamamen farklı; sevgiye ve aşka dayanan, sevgiye dayandığı için de zaman zaman sıradan bir Alevi köylünün kafasına yatmadığı zaman kendi tanrısını eleştirebilme özgürlüğünü, hakkını, cesaretini kendisinde bulduğu bir insan-Tanrı ilişkisi olarak biçimlenir. Radikal dinciliğin ciddi bir hegemonya sağladığı, dünyayı cennet kılma umutlarının ciddî çöküntü yaşadığı bu akıl dışı konjonktürde böyle bir dinsel algıyı dillendirmek kolay değil elbette; ama bu inancın 13, 15 ve 17. yüzyıllarda, çok ilkel koşullar-

da yaşamış önderlerinin deyişleri bize bu konuda çok açık perspektifer sunmaktadır.

Nitekim 15. yüzyılda Alevi inancı içine girip onun baş kavramı haline gelen Ali de aslında bir "kâmil insan" örneği olarak biçimlendiğinden, Şahkulu Dergâhı'nın son postnişini Hilmi Dede Baba'mn ifadesiyle; "Aynaya bakıldığında kendinizi görebileceğiniz" bir kâmil insan durumundadır. Bütün bu ve benzeri özelliklerini bir araya getirdiğimizde, Alevi inancının tarihsel süreç içinde biçimlendiğini, kendisi dışındaki diğer inanç ve kültürlerden etkilendiğini, onlarda olumlu gördüğü şeyleri içine aldığını ve bu anlamda kendisini biraz daha olgunlaştırdığını ve "kâmil insan" anlayışının, bizzat inancın kendisi için de geçerli olduğu ve kemale ermeye yönelik sürekli bir eğilim şeklinde biçimlendiği gerçeğiyle karşı karşıya kalıyoruz. Onun "Telli Kur'an" diye nitelediği, kâmil insanın elindeki saz, yine kâmil insanın sözü anlamında "Kur'an-ı natık" yine "Benim Kâbe'm insandır" diyen teolojik özü, onun sürekli tekâmüle uğrayan ve insan merkezli özünü ortaya koyar. Esasen onun çağdaş değil, ama çağdaşlıkla uyumlu yapısı, laik değil, ama laiklikle uyumlu yapısı, bilimsel değil, ama bilimi işaret eden yapısı da bunu göstermiyor mu zaten?

Özetle, dediğim gibi, bu şekillenme tarih içinde biçimlenmiştir, mutlak değildir, esas olarak sözlü olarak şekillenmiştir. Dolayısıyla bugün Aleviliği "İslam'ın özü" veya "bizzat kendisi" diye anlatan zihniyetin de aslında onun tarihsel gerçekliğiyle, Alevi gerçekliğiyle ilgisiz olduğu, dahası onu tahrif ettiği, bozduğu, dolayısıyla ciddî problemlere sahip olduğunu göstermektedir.

Bu noktada, yüzyıllar öncesindeki inanç önderlerinin aksine günümüzün kimi inanç önderlerinde gördüğümüz; İslâm'a yamanma, soyunu Ali'ye, 12 İmam'dan birine bağlayarak kendine dini meşruiyet yaratma arayışını nasıl açıklayacağız? Bu tip yaklaşımlar, çağın ulaştığı düzey karşısından geriye düşen ve İslamcılığın belirlediği atmosferin kıstaslarına göre kendilerine meşruiyet sağlama arayışına giren veya doğrudan Alevilik üzerinden güç odakları nezdinde kendine konum elde etmeye çalışanların yaklaşımıdır. Ancak bu yaklaşımların tarihteki ismi

eğer Hızır Paşa'lık değilse, onun bâtını karakterini bozarak zahiri ve ortodoks bir revizyona uğratmak, yani Şiîleşmektir. Oysa Alevilik, başta İslamiyet olmak üzere tüm diğer dinlerden temelli bir ayrıma, Tanrı'ya kulluk, teslimiyet, ibadet eksenli ve öteki inançları "kâfir" gören anlayışlardan ayrımla, erdem ve insan eksenli ve ötekinin haklarını kendisininkiyle eşit gören bir dinsel anlayıştır.

Birazdan Ayhan Yalçınkaya'nın da anlatımları sonrasında ayrıntılarına daha rahat gireriz, ama şu ana kadarki anlattıklarım, bize, Alevi inancının, günümüz koşullarında kendi özgün, kimliğiyle meşruiyet talebinde, hak ve eşitlik talebinde bulunması gerektiğini göstermektedir. Bu ülkede eşit haklı ve gerçek bir özgürlük atmosferinde yaşaması için illâ kendisini Diyanet'in içine alması veya kendisini "En hakikî Müslüman!" olarak tanımlamak zorunda bırakılma baskılanmasından kesinlikle kurtarılması gerekmektedir. Bunun için öncelikle bizzat Alevilerin bu Müslüman olma baskısından, hak talebinde bulunmaya kendilerinin de Müslüman olduğu belirlemesiyle başlamak baskısından kurtulması gerekiyor.

Alevi inancı, tarihsel biçimlenmesi içinde, İslamiyet'ten de önemli şeyler almasına rağmen, esasen onun dışında oluşmuş, ondan farklı bir teolojik evrene sahip, onun temel şart ve koşullarını kabullenmeyen, dolayısıyla bir inanç olarak bu haliyle kendini tanımlamak ve kendi özgürlük ve meşruiyetini bu zemin üzerinde talep etmek durumundadır. Bunu yapmadığı zaman kaçınılmaz olarak sizlere, kitaplarda yazılı olup Alevi inancıyla uzlaşmaz olan bazı inanç normlarının dayatılmasının önünü almak asla ve asla mümkün olmayacaktır. Ali'nin düzenli ibadet ettiği ve dini yaymak için savaşa çıktığı, yani cihadı savunduğunu ispatlamak oldukça kolaydır. Bundandır ki günümüzün kimi İslamcıları göğüslerini gere gere; "Alevilik eğer Hazreti Ali'yi savunmaksa biz en hakikî Alevileriz!" diyebilmektedirler.

Şimdi, dikkat ederseniz Diyanet, sadece bir inancı temsil ettiği, Aleviliği temsil etmediği, Aleviliğin hak ve özgürlüklerinin Diyanet'çe kabul edilmediği eleştirileriyle karşılaştığında, "İslamiyet birdir ve biz, İslamiyet'in bütününü temsil ediyoruz"

denmektedir. Dahası buradan hareketle de başta Kur'an olmak üzere, İslamiyet'in kutsal metinlerinden referanslarla, bu tip eleştirilerin önünü kesmektedir.

Bu gerçeklik, Alevilerin salt Alevi oldukları ve kendilerini böyle görmeleri nedeniyle bu ülkede eşit hak ve özgürlüklere sahip olmanın gereğini bize bir kez daha göstermektedir. Bunun yanı sıra, Aleviliği, az önce anlattığım bu tarihsel gerçekliğe rağmen, Mekke'de, Medine'de oluşmuş ve Ali ile Ebubekir-Ömer-Osman arasındaki çatışmadan oluşan bir inanç olarak tanımlarsak, kaçınılmaz olarak bugün İran'daki hâkim mezhep olan Şiîliğe doğru savrulmanın önünü alma olanağından yoksun kalınacaktır. Niçin böyle olacaktır? Çünkü gerçekten de ilk ayrışmaya baktığımızda bir ortodoks inancın ikiye bölünmesiyle karşı karşıyayız. Bu bölünmede iki tarafın da şeriatı vardır. Oysa Alevilik kâh Orta Asya'dan alıp getirdiği, başta cem töreni, babalık-dedelik kültü, kâh Anadolu ve Mezopotamya'da görüp benimsediği Tanrı-İnsan ve Evren algıları olmak üzere, yolu üzerinde bulunan pek çok inançtan, halktan pek çok şeyi alarak biçimlenmiştir. Oysa Ali-Muaviye çatışmasının yaşandığı dönemde, o tarihsel dönemi esas alıp, inanç gereklerinizi oradan belirlemeye kalktığınızda, kaçınılmaz bir şekilde bugün İran'daki hüküm süren Şiîliğe veya diyelim ki onun dünyevîleşmiş bir haline varacaksınız. Oysa Alevilik tarihsel oluşumu sürecinde ve geleneksel inanç önderlerinin deyişlerinde de çok açık olarak gördüğümüz gibi o değil. Dolayısıyla o temel üzerinde kendini tanımlayan bir Alevilik, kendini, Şiîliğe karşı savunabilme, koruyabilme, üretebilme şans ve olanaklarını da kendi elleriyle yitirmiş olacaktır.

Özetle Alevilik, tarihsel bağlamda da görüleceği gibi, İslâm'ın içinden çıkmamış, onun iç ayrışmasından oluşmamış, ama daha sonra onun içindeki ayrışmanın bir koluyla, Ali ve 12 İmam da sembolleşen koluyla ilişkilenmiştir. Onun özgün değerleri İslam'ın içinden değil, Orta Asya'dan, Mezopotamya'dan gelip Anadolu'daki kültürlerle harmanlanarak oluşmuştur. 700 yılından beri süren İslami kuşatma koşullarında İslam'dan da kimi öğeler almış, ama ondan aldıkları daha çok kavramsal, sembolik ve biçimsel özellikler olmuştur. Ali, 12

İmam, Kerbelâ bunlara örnektir. Buna karşılık kendini belirleyen felsefe ve inanç biçimleri bütünüyle İslam'ın dışında oluşmuş ve İslam'a zorlanan halkların İslam'dan önceki inançlarından taşınmıştır. Vahdet-i Vücut ve Vahdet-i Mevcut anlayışı, kâmil insan, insan Tanrı, 72 inancın eşitliği, eline beline diline hakim olma düstu-ru, kadın erkek birlikteliği, içki serbestiyeti, cem, semah, musahiplik, dar, vb. temel belirleyenleri buna örnektir. Bunların hiçbirinin İslam'la ilişkisi olmadığı bir yana, aksine teoloji ve ibadet biçimleri düzleminde, yani işin özünde onunla uzlaşmazlığın yansımasıdır.

İkinci Oturum

Sosyal boyuta pek giremedik. Sosyal boyuta ilişkin bir şeyler söyleyebilirsek iyi olurdu aslında diye düşünüyorum. Ama bana tanınan zaman içinde öncelikle vurgulamak istediğim birkaç noktaya değinmeliyim:

Hem tarihe hem de Aleviliğe ilişkin bir dizi gerçek dışı yargının varlığından söz ettim konuşmamda. Bu noktada Bektaş-ı Veli'ye dair aslında aklımızda tutmamız gereken birkaç bilgiyi sizlerle paylaşmak istiyorum. *Hacı Bektaş Vilayetname*'si, Hace Bektâş'tan (Ö. 1271) 230 yıl sonra yazılıyor. Bunu nereden çıkarıyorum? *Vilayetname* de Kızılbaş / Safevi söyleminden belirgin bir farklılık bulunmamaktadır ki, bu etki Bektaşiliğe sonradan girecektir. *Vilayetname,* II. Beyazıt'ın, Bektaşi türbesinin çatısını tunç levhalarla kaplattığını söylemektedir. Demek ki bundan sonra yazılmıştır. Yine bu bağlamda onun, Osmanlı çıkarlarıyla çatışmayan bir zihniyetle kaleme alındığı gerçeği kafalarda belirginleşmelidir. Diğer yandan *Vilayetname,* Balım Sultan'ca Kızılbaş etkisiyle Bektaşiliğe getirilen yeniliklerden önce kaleme alınmış görünmektedir.(15) Bu *Vilayetname*'yi esas alacak olursak, Hace Bektâş'ın 12 İmam soyundan, Musa Kâzım neslinden geldiği ve Ahmet Yesevî'nin yanında eğitim gördüğü, onun için savaşlara gittiği söylenir. Böylece hem Osmanlılarla Orta Asya kökene vurgu yapılıp hem de Ali üzerinden İslami kökene.

(15) İ. Melikoff, *Hacı Bektaş Efsaneden Gerçeğe*, s. 99.

Ancak 12 İmam eksenli bir görüş, keza Ali merkezli, ırkçı bir inanç ekseni henüz yoktur.

Burada hemen işaret etmeliyim ki, Hace Bektaş'ın Musa Kâzım neslinden geldiği iddiası hem doğru ve kanıtlanabilir değil, hem de sorarım size bunun onun büyüklüğüne nasıl bir katkısı olabilir? Diyelim ki sıradan bir köylünün neslinden olsaydı bu onun önemini mi *düşürürdü*? Hem çağdaş hem de Alevi bir zihniyetle sorunun cevabı açıktır. Ancak *Vilayetname*yi yazanlar açısından durum farklıdır. Çünkü onlar Osmanlı'nın siyasal ve dinsel belirleyiciliğinde bir atmosferde yaşıyorlar ve Hace Bektâş'ı Musa Kâzım'a bağlayarak sözde yüceltmiş oluyorlar. Tabii herşeyden ulu olanın "Yol" olduğu, neseble değil edeb ile övünülmesi gerektiği şeklindeki Alevi felsefesini çiğnemek pahasına. İşte rejimin, egemenlerin bir parçası haline getirilen hurafe Alevilik ile özgün ve gerçeklere saygılı Alevilik arasındaki fark. Devam edelim:

Her şeyden önce Ahmet Yesevî'nin (ö: 1166) yaşadığı zaman ile Hace Bektâş'ın (ö: 1271) yaşadığı zaman arasında 100 yıldan fazla bir zaman var. Dolayısıyla bu anlamda doğru değil. Diğer yandan 12 İmam soyu Arap kökenlidir, oysa Bektâş-ı Veli Arap kökenli değil. Bu anlamda da *Vilayetname*'nin bilgileri doğru değil. *Vilayetname* ile tarihe inip onu aydınlatacaklarını sananlar, tarihe değil iktidara bağlanan efsaneler dünyasına inmiş olacaklardır. Dolayısıyla, onu bu bilinçle anlamaya çalışmayanlar indikleri efsane kuyusunda boğulacaklardır. Esasen *Vilayetname*'den hareketle çizilecek bir Bektaş-ı Veli portresinin doğru olmadığını anlamak açısından birkaç bilgi aktarmakta yarar var: Söz konusu bu kaynağa göre Bektaş-ı Veli, hocası Lokman Perende'ye atfen, daha küçük bir çocukken Muhammed ve Ali'den Kur'an okumayı öğrendiği, yine Lokman Perende'nin hac dönüşündeki anlatımına göre; "Kâbe'de namaz kılarken Bektâş'ın da sürekli kendisiyle birlikte namaz kıldığı", yani cismen olmasa da Hac'a gittiğini (ki Anadolu'ya göçerken cismen gittiği iddiaları da mevcut) öğreniyoruz. *Vilayetname*'de namaz kılan, bir an bile ibadetten geri kalmayan, üstüne üstlük cihat yapan bir Bektaş portresiyle karşı karşıyayız. Bu kadar da değil, yine bu kaynağa göre onun Ahmet Yesevî ile aynı dönemde

yaşadığını, görüştüklerini, daha garibi bu dönemde Horasan'da kâfir-Hıristiyan bir egemenlik olduğu iddia edilmekte ve Yesevî'nin, oğlu Kutbeddin Haydar'ı bu kâfirlerin elinden kurtarmak üzere görevlendirdiği, Bektâş'ın bunları ezdiğini ve Haydar'ı kurtarıp bu kâfirleri Müslüman yaptığını okuyoruz. Bu tarih dışı, dolayısıyla hakikat iddiaların sonu yok; daha sonra Ahmet Yesevî'nin, seccadesini eline alıp huzuruna gelen Bektâş'a; "Git seni Rum'a saldık" diyerek Anadolu'yu İslamlaştırmaya gönderdiğini öğreniyoruz. Bu kadar da değil; *Vilayetname*'ye göre Bektâş'ın Osmanlı kurucusu Osman Bey ile de aynı dönemde yaşadığını, onunla konuştuğunu, onu kutsadığını; "Bizim yaptığımız gibi onu kâfire göndersin" diye Sultan Alaattin Keyhüsrev'e emir verdiğini, bunun üzerine; "Osman-oğulları askerinin hiç bozguna uğramadığını" öğreniyoruz (Bkz. *Vilayetname,* Esat Korkmaz, 1999). Özetle; 1160'ta ölen Yesevî'den ders aldırılması yetmezmiş gibi, bir de 1280 sonrasında Osman ile görüşen bir Bektâş ile karşı karşıya kalıyoruz. Oysa ölümü 1271 olan Bektâş-ı Veli'nin Osman'ın ilk iktidar dönemine yetişmesi mümkün olmadığı gibi Yesevî'nin yaşlılığında dünyaya gelmişliği de yoktur. Dolayısıyla bütün bu bilgilerden, *Vilayetname*'nin efsaneler dünyasına ilişkin bir anlatı olduğu sonucuna varıyoruz. Buna ek olarak, en erken 1480 (en geç 1500) yılında düzenlendiği bildiğimiz *Vilayetname*'nin içerik incelemesinden, onun, Osmanlı iktidarı ile entegre olmuş bir Bektaşi babası tarafından yazıldığı gerçeğiyle karşı karşıya kalıyoruz. Bütün bunlara ek, *Vilayetname*'nin yazıldığı dönemde Anadolu Alevilerinin Osmanlı ve Yeniçeriler tarafından katliamdan katliama uğratıldığı gerçeği de cabası!

Bu veriler ışığında her Alevi-Bektaşi; Bektâş-ı Veli'nin önemine, Aleviliğin şekillenmesinden yana katkısına olan güvenini, 12 İmam'a bağlamaya gerek görmeden yaşayabilmelidir diye düşünüyorum. Bu, şu anlamda da önemli: Bir Alevi'nin, bir Bektaşi'nin, Alevi-Bektaşi inancını, göğsünü gere gere ifade etmesi için, aynı zamanda Aleviliğin illâ "Müslümanlık içi" veya daha aşırı bir iddiayla "İslamiyet'in özü" olması, Bektaş-ı Veli'nin de illâki 12 İmam soyundan gelmesi gerekmiyor; bunun bilinci açısından da bu bilgiyi sizlerle paylaşmak istedim.

Diğer yandan, yine Hace Bektâş ile ilgili önemli bir ayrıntı da öldüğü zaman henüz Bektaşi Dergâhı'nın gerçek anlamda kurumsallaşmadığı ve Bektaş-ı Veli'nin de yaşarken Anadolu'nun diğer erenlerinden farklı, onların üstünde, kendini onlara kabul ettirmiş bir konumda olmadığı gerçeğidir. Doğrusu Bektaşiliğin kurumsallaşması, yaygınlaşması, etkinleşmesinde, Kadıncık Ana'nın, onun aracılığıyla Abdal Musa'nın ve diğer talimizlerin çok önemli bir rolü olacaktır. O halde, bu Anadolu inanç önderlerinin hakkını vermek gerekecekse, Abdal Musa ve diğer Bektaşi dervişlerin, Osmanlı kuruluşunda önemli bir etkinlik sağlayıp fikri olarak yaygınlaşmasındaki öneminin hakkını vermek ve bunun bilincinde olmak gerekir diye düşünüyorum. Hatta Aşıkpaşazade'den öğrendiğimiz kadarıyla Bektaş-ı Veli yaşarken şeyhlik iddiasından uzaktı ve onun etrafında toplanılan bir önder haline gelişi ölümünden sonra ve esasen Abdal Musa'nın etkin çabalarıyla gerçekleşecekti. Bu anlamda Bektaşiliğin kurumsallaşmasında asıl payın bu bir avuç müride ait olduğunu belirtmek gerekiyor.

Bununla birlikte Bektâş-ı Veli'nin Alevi geleneği içinde çok önemli bir özelliği var: Hace Bektâş Veli'ye kadar Alevi inanç önderleri aslında bir geleneğin sürdürücüsü durumundaydılar. Bu gelenek, Babai Ayaklanması'mn ezilmesi ve daha sonra Selçuklu'nun Anadolu'nun çok geniş bir alanına yayılan korkunç boyutlardaki katliam ve takibatından sonra, Alevi düşüncesinin tekrar ayağa kaldırılması, onarılması, kendisini kurumsallaştırması için ince bir işçilik ve ufku geniş bir faaliyete ihtiyacı vardı. İşte Hace Bektâş Veli'nin Alevi geleneği içinde ve kendisi gibi inanç önderi olan diğer inanç önderleri içindeki asıl önemi, onu diğerlerinden daha önemli ve en önemlilerinden biri kılan özelliği, Babaî ayaklanması sonrasındaki bu yıkıntı, çöküntü dökümünde, Alevi geleneğinin onarılması ve kurumsallaştırılması anlamındaki misyonudur diye düşünüyorum.

Bununla birlikte eklemeliyiz ki, zamanla diğer benzeri tarikatları (Kalenderlik, Hurulilik, vb.) içine alıp özümsemesi Osmanlı devlet aygıtıyla kurduğu ilişki sayesindedir. Balkanlar başta olmak üzere (Osmanlıya Kolonizatör dervişlik misyonu) tüm Osmanlı coğrafyasında kurumsallaşması, Hacı Bektaş'ı da

diğer yol arkadaşlarından çok daha etkili konuma yükseltecektir.

***

Konuşmamın başında tarih anlatırken dikkat ettiyseniz, Alevi geleneğinin başlangıcını, biçimlenmesini, kurumsallaşmasını Orta Asya'dan başlattım. Bunu yaparken Türkiye'deki mevcut bir sapmaya da düşmemek açısından çok önemli bir uyarı yapmak gereksinimini duyuyorum. Gerçekten de Türkmen geleneği ve Orta Asya, Aleviliğin sonraki oluşumunda bir motivasyon kaynağı olarak çok belirleyici, çok yaygın bir rol oynamıştır. Bu doğru, ama değerli arkadaşlar, salt Orta Asya ve Türkmen eksenli bir algılama Alevi gerçekliğinin şekillenmesi açısından eksik ve yanlıştır. Dahası Aleviliğin hiçbir milliyete ait olmadığı ve hiçbir milliyetin sınırları içine sığamayacağı gerçeğini anımsayacak olursak, sadece Türkler ve Türkmenlerle sınırlı bir *Alevilik tarihi ve algısı, bugün birileri tarafından bizim milliyetçi* amaçlarla kullanılabilmemize veya Alevilik gerçeğine uygun olmayan bir yerlere savrulmamıza neden olabilecektir. O nedenle, her ne kadar Orta Asya ve özellikle Türkmenlerin Emevi ve Abbasilere karşı çok uzun direnişi, bu işte çok belirleyici olduysa da aslında Alevilik ne tek bir milliyetin ne de tek bir coğrafyanın inançlarına sığamayacak kadar evrensel özellikli ve pek çok yerden pek çok değer almış ve bu algılarla oluşmuş bir inanç biçimidir.

Alevi inancı Orta Asya'da oluşup o haliyle buraya gelmemiş, bu topraklarda, Anadolu'da oluşmuştur. Bu anlamda ondan "Anadolu Aleviliği" şeklinde coğrafî vurgulu bir söz ediş de keyfi bir kavramsallaştırma değil, bu gerçekliğin yansıması. Nitekim bu vurgu, diğer Şiî olmayan Alevilerden de inanç ve ritüel farkları anlamında coğrafî kültürel bir özgünlüğe işaret etmektedir. Bu anlamda Alevilik, Alperenlerin ve İsmaililerin inancından çok Rum (yani Rumî, Anadolulu) abdalların inancıdır. Nitekim Viranî de; "Biz urum abdalıyız, sultanımızdır Murteza" derken bunu ifade eder. Ancak o, Mezopotamya'dan Balkanlara kadar bu coğrafyadaki değişik inanç ve etnisiteler-

den katkılarla şekillenmiş olmasına rağmen kendini Türkçe ifade etmiştir ki bunun belli başlı iki nedenini saptayabiliyoruz:

Birincisi; Aleviliği oluşturacak olan siyasal-toplumsal-psikolojik atmosfer, İslam akımlarına karşı yüzyıllara yayılan ve sonradan Anadolu'ya taşınan Türki ağırlıklı direniş içinde oluşmuştur. Yani mayası, Orta Asya ve Horasan'da balayan ve Anadolu'da devam eden İslamcı basınca karşı direnişte atılmıştır. Ancak bu mayanın Alevilik olarak şekillenip tutması, Anadolu'da, Anadolu'nun kültürel birikimleri içinde gerçekleşmiştir. Öyle ki Anadolu'ya gelmeyip orada kalanlar ağırlıkla Sünni yapı gösterirken, Anadolu'ya gelenler Aleviliği üretmiştir. Anadolu'daki Sünnileşme ise çok sonraları, Osmanlı sarayının basıncıyla yukarıdan aağıya gerçekleştirilmiştir. Bu oluşumun açık bir sınıfsal ve ekonomik özelliği var kuşkusuz. Çünkü Horasan ve doğusunda kalanlar ağırlıkla yerleşik ve şehirli olması nedeniyle direniş geleneğini sürdüremeyerek Sünnileşirken, Anadolu'ya göçenler göçebe hayatı ve bunun yansıması olan ortaklaşacılığını uzun yüzyıllar sürdürecektir.

İfade dili olarak Türkçenin belirginleşmesinin ikinci nedeni ise, Anadolu'nun 1000-1400 yılları arasındaki kültürel ve siyasal tarihinde, gerek Türkmen göç dalgasının bu coğrafyayı şekillendiren baskın özelliği gerek kurulan devletlerin bu damar üzerinden biçimlenmesidir. Söz konusu devletlerin, içinden çıktıkları topluma sınıfsal ve kültürel anlamda yabancılaşması sonrasında saptadığımız bir diğer öğe de yine Türkmen ağırlıklı ayaklanmalar olmuştur ki bu ayaklanmalar, hem Alevilik inancının şekillenmesi ve egemenlerin dini olan İslam'dan farklılıklarının kemikleşmesinde, hem de Türkçenin diğer yerel halklar arasında kültürel-siyasal-dinsel ifade aracı olarak hegemonik konum elde etmesinde ciddî rol oynamıştır.

İşte tam bu noktada, hem tarihsel gerçekliğe sadakatin hem de her türden şovenizme karşı Aleviliğin özünü korumanın gereği olarak özel bir duyarlılığa işaret etmek gerekmektedir. Bugün Aleviliğin Türk etnisitesi ile eşitlenmesi şeklinde yaygın olarak karşımıza çıkan milliyetçi sapmaya karşı, onun 72 millete/ inanca bir nazarla bakan ve zaman içinde Anadolu'daki diğer katkılarla oluşan bağdaşmacı yapısını bilinçlerde netleştirmek,

bu anlamda onu, 20. yüzyılın ürünü olan milliyetçi bakış açısına karşı korumak gerekmektedir. Bu salt tarih içindeki etnisiteler üstü oluşumunun hakkını vermek açısından değil, aynı zamanda onun evrenselci karakterinin de doğal zorunluluğudur. Unutulmamalı ki, 72 millete / inanca bir nazarla bakan bir teoloji adına milliyetçilik yapılamaz; yapılmaya kalkışılırsa da kaçınılmaz olarak Alevi kalınamaz. Bu durumda Alevilik, temsiline soyunulan çıkarların gizlenmesi için istismar edilen bir maskeden ibaret hale gelir.

Bu anlamda Alevi kökenini Kürtlüğe bağlayan tepkiselci yaklaşım kadar, Aleviliğin şekillenmesindeki Türk baskın öğeden hareketle, onu "Türk milli inancı" yapmaya çalışan anlayış da sorunludur. Üstelik bu ikinci anlayışın, komşu diğer halklara karşı asimilâsyoncu bir irade gösteren, Türk milliyetçiliğine kan taşımak gibi anti demokratik bir etkisi vardır. Bu negatif etkiyi, Aleviliğin özellikle Kürt haklarına karşı kullanılmasında da net olarak görebiliyoruz. Oysa Alevilik kavmiyatçılık ve onun modern ifadesi milliyetçiliğe malzeme yapılamayacak, yapıldığı oranda Alevilik olmaktan çıkacak olan hümanist ve evrenselci bir muhteva taşımaktadır.

Bu koşullarda tekrar tekrar anımsamak zorundayız ki Alevilik; Yunus'un ifadesiyle; "Sen sana ne sayarsan / Ayruğa da onu say" diyen bir enternasyonalizmin, Veysel'in ifadesiyle, "İncil'e bak Kur'an'a bak / Dört kitabın dördü de hak / Hakir görüp ırk ayırmak / Hakikatte yüz karası" diyen bir evrenselciliğin inancıdır.

Dolayısıyla her ne kadar Aleviliğin oluşumunda Türkmenlerin çok önemli bir rolü olduysa da Türklüğün içine sığamayacak kadar geniş kapsamlı bir inançtır, bunun da altını özellikle çizmek gerekir. Bu gerçekliğin, özellikle bugünün Türkiye'sinde bu bilince sahip olmak çok çok önemlidir. Şundan dolayı önemlidir; egemen olan güçler, hepimizi Türk, hepimizi Sünni yapmaya çalışıyorlar. Şimdi, hepimizi Sünni yapmaya çalışan anlayışa karşı "biz Aleviyiz" diye haykırmak, örgütlenmek, yazmak, konuşmak, toplanmak gerektiği gibi, aynı şekilde "hepimiz Türk'üz" diyen anlayışa karşı da yine Alevi geleneğinin ve tarihsel gerçekliğin gereği olarak da hayır, hepimiz Türk değiliz, biz

aynı zamanda Kürt'üz, aynı zamanda Arap'ız, aynı zamanda Arnavut'uz, Çerkez'iz, Acem'iz" diyen bilimsel ve âdil bir sese ihtiyacımız var. Aleviliğin, her türden milliyetçiliğin aşılabildiği evrenselci bir düzlemde gerçek anlamına kavuşabileceğini cesaretle savunabilen bir sese ihtiyacımız var. Bu ses niçin gereklidir? Pek çok açıdan gereklidir:

Birincisi, içinde yaşadığımız bu memleketin gerçekten demokratik olması için buna ihtiyacımız var. Bu memlekette demokrasi ancak ve ancak farklı inançların, farklı milliyetlerin eşit hak ve özgürlükler içinde yaşadığı zaman gerçekleşecektir.

İkincisi bu memlekette birileri; "Hepiniz Türk'sünüz ve Sünni'siniz" diye dayattığı müddetçe, bu memlekette ne demokrasi ne laiklik olacaktır ne de bu memleketin kanayan toplumsal yaralarının iyileşmesi mümkün olacaktır. Demek ki, Aleviliğin Türklükle eşitlenmesi anlayışına karşı çıkarken, biz aynı zamanda bu memlekette gerçek demokrasiyi ve Aleviliğin normal olarak 72 milletin / inancın eşit olması ilkesini savunmuş oluyoruz. Zaten Aleviliğin demokrasiye, çağdaşlığa, laikliğe daha yatkın kılınmasını salayan, örneğin Sünnilik veya genel İslam ortodoksisi veyahut da Yahudi ortodoksisinden farklı kılan, örneğin gidip başkasını yakmayı veya Ramazan'da veya Muharrem orucunda başkasını da oruca zorlamayı, başkasına "kâfir" demeyi engelleyen zihniyet buradan kaynaklanmaktadır. Çünkü Alevilik, başka inanç ve halklardan da bir şeyler ala ala zaman içerisinde oluşmuştur ve zaman içinde oluştuğunu bizzat ifade eden bir inanç anlayışı olduğundan dolayı da demokrasiye, laikliğe daha yatkındır.

Eğer ki Alevilik; "Bu inancı Tanrı göndermiştir, Tanrı'nın kitabı da budur, o kitapta yazılan hiçbir şey değişmez, kutsaldır" demiş olsaydı, tıpkı Şiî ve Sünni ortodoksiler gibi veya Yahudi ortodoksisi gibi veya Hıristiyan şeriatçıları gibi o da özgürlüğe karşı, başkalarını dışlayan bir zihniyete sahip olurdu!

Üçüncü bir faktör, konuşmamın başında Ebu'l Vefa'dan söz etmiştim... Ebu'l Vefa (Ö. 1107-8), başta Nejat Birdoğan ve Fuat Köprülü olmak üzere ve daha bir dizi araştırmacı tarafından çok net bir şekilde Kürt olup Anadolu Aleviliğinin oluşumunda hem fikirsel hem de örgütlenme anlamında çok önemli rol oynamış

bir insan olarak kabul edilmiştir. Ebu'l Vefâ el Kürdi, Baba İlyas'ın oluşturduğu geleneğin de piridir. Osmanlı'nın kurucusu ve gerek tarih kitaplarında gerekse kimi filmlerde bize "Sünni bir şeyh" olarak anlatılan, hatta Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı Deniz Baykal tarafından da öyle kavranıp baş tacı edilen Ede Bâli de Ebu'l Vefa geleneğinin parçası bir Vefaî'dir. Ama asıl önemlisi Babaî hareketinin inanç önderi Baba İlyas ve siyasî önderi Baba İshak da Vefaî'dir. Keza, yine Osmanlı'nın ilk kuruluşunda önemli roller yüklenmiş Geyikli Baba da Vefaî'dir. Dahası Fuat Köprülü, "Tacü'l-Arifin lâkabıyla da tanınan Seyyid Ebu'l Vefayi Kürdî, çok büyük bir mutasavvıftır. Hakkında bilgi edinmek için, *Menakıb-i Tacü'l-Arifin* adlı meşhur esere başvurulabilir. Hüsame'd-Din Çelebi'nin bu şeyhin neslinden olduğunu, bize bu hususta en güvenilir kaynak olan Sipehsalar bildiriyor"(16) diye yazmaktadır ki bu iddia, Çelebi soyunun soy kökünde Kürtlük de olduğunu gösteriyor.

Bu noktada atadan duyma geleneksel bilgiyle yetinenleri, bilimin verilerine kulak tıkayanları daha da rahatsız edecek bir bilgi de Şah İsmail soyuna ilişkindir. Bu gerçekliği bizzat kendisi sol milliyetçi bir aydın olan Doğan Avcıoğlu'ndan dinleyelim:

"Anadolu Türkmenlerinin önemli bir bölümünü bayrakları altında toplamayı başaran Erdebil tarikatının kurucusu Şeyh Saf'dir. Safevi geleneği onu yedinci imam Musa Kazım'a, oradan Ali-Fatma'ya ve Peygamber'e bğlar. Çeşitli şeyh sülalelerinin bu tür seyyidlik iddiaları sık sık görülür. Bu konuda otorite sayılan A. Kesrevi, Şeyh Saf'nin 'Zerrinkülah' yani 'Kızıl şapkalı' diye tanınan Sincarlı Kürt Firuz Şah soyundan geldiğini ileri sürer. Firuz Şah, Kürtlerin 10. yüzyılda Azerbaycan'a yayıldıkları sırada Irak'm Sincar yöresinden gelir ve Erdebil çevresine yerleşir. Bu görüş günümüzde genellikle kabul edilmiş gibidir. Prof. Faruk Sümer, 'Sincarlı bir Kürtün neslinden geldiği şüphe götürmez bir şekilde ortaya konmuştur' diyerek bu görüşe katılır."(17)

---

(16) *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 226.

(17) D. Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi*, 5. cilt, s. 2230.

Gerçi bu konuda aksi görüşler de var. "Safiyüddin'in beşinci atası Zerrin-külah Firuz Şah'ın Kürt kökenli olduğunu Faruk Sümer söylemektedir. Onun da kaynağı bu alanda otorite sayılan, A. Kesrevi'dir. Sincarlı Kürt Firuz'un torunudur. Firuz Şah Kürtlerin 10. yüzyılda Azerbaycan'a yayıldıkları sırada Irak'ın Sincar yöresine gelir ve buraya yerleşir. Azerbaycan araştırmacısı Mirza Abbaslı, bu görüşe karşı çıkmaktadır. Ona göre Kesrevi, Safevi soyuyla ilgili *Satvet'üs Safa* yapıtının eski yazmalarında yer alan 'El Kürdi el Secani deyişini yorumlamakta yanılmıştır. Kesrevi, 'Secani'yi 'Sencari' yani 'Sincarlı' diye yorumlamıştır. Oysaki Safiyüddin, Sincar'lı değil Sencan'lı, yani Azerbaycan'ın Sincan bölgesindendir." Ancak hemen peşinden; "Abbaslı'nın açıklamasında 'El Kürdi' deyimi açıkta kalır" demeyi de atlamaz.(18)

Her ne olursa olsun esasen Anadolu'da Türklerle Kürtlerin ciddi bir karışımından söz edilebilir. Ancak bu karışım, kimi şoven milliyetçilerin iddia ettiği gibi sadece Türklerin Kürtleşmesi şeklinde değil, aynı zamanda pek çok Kürt boyunun Türkleşmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Üstelik hem siyasal iktidar genellikle Türklerin elinde olduğundan hem de özel olarak Kızılbaş geleneği kendini ağırlıkla Türkçe diliyle ifade ettiğinden Kürtlerin Türkleşme oranı Kürtleşen Türklere oranla eşyanın tabiatı gereği çok daha fazladır. Durumu yine Avcıoğlu'ndan dinleyelim:

"Prof. Marr'a göre, Selçuklular döneminde, 'Türk ve Kürt kanının alt tabakalarda kitlesel bir karışımı' gerçekleşir. Hatta Marr daha ileri giderek şöyle der: 'Anadolu Türklerinin gerek etnik, gerek kültürel tipinin oluşumunda, toplumsal bakımdan onlara en yakın bulunan Kürtlerin etkisi bulunması doğaldır.' Cahen, 12. yüzyıl sonunda Türkmen-Kürt karışmaları üzerinde durur. Malatya bölgesinden batıya aktarılan Germiyanların bir Türk-Kürt topluluğu olduğunu, topluluktaki Kürtlerin giderek Türkleştiğini düşünür. Özellikle Türkmen oymakları ile birlikte, Anadolu'dan Azerbaycan'a giden ya da Azerbaycan'da çoğalan Türkmen topluluklarına katılan Kürt oymakları, hayli kısa

(18) N. Birdoğan, *Anadolu ve Balkanlarda Alevi Yerleşmesi*, s. 139-40.

sürede Türkleşirler. (...) 'Karakoyunlu ulusunun Erdebil'den Mugan'a değin uzanan bölgede yurt tutmuş Kürt kökenli Cakirlu topluluğu, İran'a giden Kürt kökenli Hınuslu oymağı, Prof. Sümer'e göre 'kuvvetli biçimde Türkleşir'. Hınuslu beyleri Aygut, Karagüne, Delibudak gibi Türkçe adlar taşırlar. Arapgirlu, Çemişkezeklu, Amarlu gibi Kürt oymakları için de aynı şey söylenebilir. Safevi döneminde Karabağ'da yaşayan ve Kürt tarihi *Şerefname*'nin Kürt kökenli dediği İgirmidört (24) oymak topluluğu Türkleşir. Tebriz yakınlarındaki altmış bin evlik Kızılbaş Şakaki Kürt topluluğu, Türkçe konuşur. Gence Kürtleri gibi, Şakakiler de Türkleşir. Azerbaycan'ın Makü bölgesinde, Ehl-i Hak inançlı Karakoyunlu ve Guran oymakları, kaynaşmış yaşar. Prof. Sümer'in ve başka yazarların kesinlikle Kürt kökenli olduğunu iddia ettikleri Şah İsmail'in anadili Türkçedir."(19)

Bu gerçekliğin Kürt ve Türk halklarının birbirini sevmek ve anlamak zorunda olması gereğini daha da pekiştirdiği bir yana, özellikle millici böbürlenmeleri yapısal olarak inkâr eden hümanist ve evrenselci karakterli Alevi felsefesinin takipçilerini de milliyetçiliğe karşı uyarır.

***

Değerli arkadaşlar, Ayhan Yalçınkaya ile birbirimizi tamamlamak üzere bir iki noktaya daha değinmek istiyorum. Safevilerin etkisine dair aramızda bir nüans oluşur gibi oldu. Elbette ki Ali'nin bu denli rahat içselleştirilebilmesi, Anadolu bâtınilerinin Ali'yi içlerine alabilecekleri bir inanış kalıpları olmasından kaynaklanıyor. Yoksa İslamiyet karşısında yüzyıllara uzanan direnişle Ali'yi içselleştirmedeki bu hız arasındaki fark açıklanamazdı. Ancak bu gerçek, her halükârda Ali isminin, yaşamış Ali'den esinler alan bir Ali'nin, Kerbelâ kültünün bu inancın merkezine sonradan girdiği gerçeğini değiştirmiyor. Diğer yandan Safevi dediklerimizle Anadolu Türkmenleri birbirinden farklı toplumlar, farklı kültür ve dil küreleri değil. Aynı dille

(19) Age., s. 2038.

konuşup, aynı etnisitenin uzantıları, aynı yerlerden göçüp aynı inanışların deyişleriyle kendilerini ifade eden topluluklar. Bu anlamda A. Yaşar Ocak'ın da işaret ettiği Safevi etkisi, aslında yaşadıkları coğrafyadaki Şiî kültürle temas nedeniyle Ali kültünü önceden içselleştirmiş ve devletleşme anlamında ileri kurumsallaşma avantajları sayesinde bu kültü Anadolu'ya aktarmış olma önceliğinden başka bir şey değildir.

Tarihsel verileri ışığında gerçekten de 12 İmam kültü ve Ali'yi, başta Yunus olmak üzere 15. yüzyıla kadar Alevi inancı ve inanç önderlerinde göremiyoruz. Yani, bu Maveraünnehir denen bölgeden Anadolu'ya, daha sonra Balkanlara doğru gidecek ve her gittiği yerde biraz daha zenginleşecek ve şekillenecek olan Alevi inanç geleneği içinde, Orta Asya'dan, Acem diyarından, Kürt diyarından, Arap diyarından geçip Anadolu'ya yerleşen, onun arkasından da Arnavutluk'a kadar giden bir tarihsel hat var. Baskılar, göçler, diğer din ve kültürlerle temaslar, ayaklanmalar, Suf eğitimleri, sorgulamalarla biçimlenen bu hat, Aleviliğin oluşumunun bize asli hikâyesini anlatıyor. Bu tarihsel hat, aslında 750-800 yıllarında başlayan o dönemlerde gelişen İslami baskı koşullarında, ondan da bir şeyler alarak yavaş yavaş biçimlenmeye başlayan, kendini daha açık ifade etmeye başlayan bir süreç. Ancak, aradan 7 yüzyıl geçmiş olmasına rağmen bu hattın inanç öğeleri içinde henüz daha Ali yok, Kerbelâ yok, 12 İmam yok. Örneğin bâtıni düşüncenin 11. yüzyıl başı önemli önderlerinden Hace Ahmet Yesevî'de (Ö. 1107), özel bir Ali ve 12 İmam vurgusu görmüyoruz. Dahası Divan-ı Hikmet'inde gördüğümüz, Muhammet'i öne alan ve ilk dört halifeye eşit değer biçen bir yaklaşımdır.

İşte daha sonra Alevilik adı altında toplanacak bu inanç şekillenme süreci, 15. yüzyılda, sonraki hayatını önemli oranda etkileyecek yeni entegrasyon yaşamaya başlayacak. Orta Asya'dan Balkanlara doğru yol alan bu inanç hattı, günün birinde aşağıdan yukarıya doğru, yani Mekke ve Medine'den Kufe'ye, Şam'a, Bağdat'a, Tebriz'e doğru yukarı çıkan bir inanç hattı ile kesişiyor. Sünni merkezli İslam inancına muhalif, ama onun kadar kurucu ve onun gibi ortodoks bir inanç hattı olan Şiîlik ve onun heteredoks versiyonu İsmaililik ile kesişiyor. Erdebil

Ocağı'nı da kuran Şeyh Safyüddin (Ö. 1429), Ali ve Ehlibeyt çocuklarının temsil ettiği ve yukarı doğru çıkan inanç hattı ile Buhara'dan, Semerkant'tan çıkıp ta Arnavutluk'a kadar gidecek olan hattın kesişmesi ve onun kimi ögeleriyle entegrasyon / bağdaşma gerçekleşiyor. Özetle İslam'a direnen toplulukların inancı, önce İsmaililiken 7 İmamcılığı, sonra da Şah İsmail üzerinden İslam'ın diğer muhalif yorumu 12 İmamcılığı alıyor, ama Şiiliğe bulaşmıyor. Doğudan gelen ve geçtiği yerlerdeki inançlarla şekillenip zenginleşen ana hat, bu güneyden gelen hattan kendine uygun, kendini kuşatan İslamcılığa karşı gereksindiği öğeleri alıyor, ama bunun dışında kendini o hattan uzak tutuyor. Onunla çarpışmıyor, çünkü aralarında çıkar çatışması yok, ama onun tıpkı kendine baskı uygulayan siyasal egemenlerinin Sünni inancı gibi ortodoks olduğunu görerek, ondan alacaklarını alarak uzaklaşıyor. Örneğin Ali kültünü, 12 İmam sevgisi ve kutsamasını alıyor, ama şeriatından, Tanrı algısından uzak duruyor. Aldığı Ali'yi de kendi dünya anlayışına uyduruyor, kendi Tanrı inancına isim yapıyor.

Keşke sevgili Faik Bulut burada olsaydı. Kitabının ismi çok problem yarattı. Hak etmediği şekilde de hakkında bir dizi spekülâsyon yapıldı. Ama yine de konuşmamın başında belirttim, gerçekten de 15. yüzyıldan sonra Ali'siz bir Alevilik tanımının yapılması artık mümkün değildir. Ali, Kerbelâ, 12 İmam, Aleviliğin etle tırnak olmazsa olmaz öğelerinden biri haline gelmiştir. Ali'siz bir Alevilik tanımı yapılması artık mümkün değildir, ama iki önemli bilgiyi aklımızda ve yüreğimizde tutmaya devam etmek koşuluyla: Bilgilerden birisi; Ali'nin, başından beri Aleviliğin içinde olmadığı, ama başından beri Şiî geleneği içinde olduğu gerçeğidir. Dolayısıyla, Alevi tarihini –ki Türkiye'de bazı Alevi araştırmacılar böyle yapıyorlar–, Aleviliği Mekke'den, Medine'den, Arap tarihinden, Ali ile Ömer ve Ebubekir arasındaki ayrışmadan başlatıyorlar. Bu kadarla da yetinmeyip Bektâş-ı Veli'nin, Yunus'un, Pir Sultan'm kemiklerini sızlatma pahasına Kur'an'dan alıntılar yaparak Aleviliği anlatmaya çalışıyorlar.

Değerli arkadaşlar, böyle bir Alevilik anlatımı, gerçekte Alevilik anlatımı olmayıp, böyle bir yerden kendini anlatan Aleviliğin, hem Türkiye'deki egemen mezhebe / dine hem de İran'daki

egemen mezhebe / dine karşı kendini koruyup kollaması mümkün değildir. Anadolu'nun bin yıllık inanç önderleri, kendilerini bu temelde anlatmamışlardır. Eğer bu temelde anlatmış olsalardı, o zaman bugün Anadolu Aleviliğinden söz etmek çok daha imkânsız hale gelecekti. Ama belli ki kendilerini Aleviliğin tarihsel inanç önderlerinden daha "Alevi" görenler, bu konudaki kendilerine verilmiş misyonlarını sürdürecekler.

İkincisi; Ayhan Yalçınkaya arkadaşımız daha da ayrıntısına girdi, Alevi teolojisinde, inanç ufkundaki Ali, tıpkı Allah, evren, insan algısı gibi, nasıl ki Sünni ve Şiî anlayıştan ve Yahudi ve Hıristiyan anlayıştan, bütün tektanrıcı, Tanrı'smdan korkulan, Tanrı'smm cehennemi olan tüm ortodoks inanç anlayışlarının tümünden çok köklü şekilde farklıysa, Anadolu Aleviliğindeki Ali de bu anlamda Sünni ve Şiî teolojisi ve tarihindeki Ali'den kapsam itibarıyla farklı bir Ali'dir. Kâh Tanrı'dır, kâh Pir Sultan'dır, kâh bizleriz, kâh yaşamış Ali'dir, ama bu Ali = yaşamış olan Ali'nin kendisi değildir. Ondan izler taşımaktadır, ondan önemli özellikler taşımaktadır; onun "donunda" da dünyada yaşamıştır, ama o Ali ile yetinemeyecek kadar üstte, aşkın bir Ali'dir. Dahası tarihsel Ali'nin de revizyona uğramış halidir. Her şeyden önce kılıcı tahtadır Alevi Ali'nin, başka inançtaki insanlara cihat açmaz, kulluk görevleri ibadetle değil insanlara karşı sorumluluklarıyla belirlenir. Alevi halk önderlerinin deyişleri de bunu birbirimize göstermemiz için yeterlidir diye düşünüyorum.

***

Burada tekrar geriye, Safevilere dönüyorum. Birinci konuşmamda Çaldıran yenilgisinin Anadolu'daki etkisini anlattım, ama Safevi ülkesindeki etkisini konuşmanın akışı içinde atladım; oysa çok önemli bir gelişme ile karşı karşıyayız. Çaldıran'dan sonra sadece Osmanlı egemenliğindeki topraklarda değil, Safevi Devleti'nde çok daha ciddî değişiklikler oluyor. Neler oluyor? Şah İsmail artık Şah Hatayî mahlâsındaki, bugün hâlâ anladığımız ve sevdiğimiz deyişlerin sahibi, bizden biri bir İsmail olmaktan artan bir hızla uzaklaşıyor, inanç yapısı olarak da değişim sürecine giriyor.

Yani birinci aşamada Kafkasya, Anadolu ve Kürt coğrafyasındaki göçebe ve muhalif enerji üzerinden tarikattan devletle yükselirken, Erdebil Tekkesi de Safevi devletine dönüşerek eriyor. Bunu takip eden süreçteyse, devletleşmenin Aleviliğe özgü kimi özgürlükçü öğeleri törpülemesi, devlet çıkarlarının Alevi halkın çıkarlarının üstüne geçmesi ve kimi düş kırıcı, yabancılaştırıcı uygulamalar söz konusu olacaktır. Hızla büyüyen, Osmanlı'nın rakibi büyük bir devletin başı olarak Şah İsmail, idealist inanç önderi Şah İsmail olmaktan uzaklaşarak, çıkarlarıyla davranan soğukkanlı bir padişah oluyor. Bu değişimin ilk ve en uç yansımalarından biri, Osmanlı karşısında ezildikten sonra kendisine sığınan Şahkulu Ayaklanması'nın savaşçılarını kazanlarda kaynatarak katletmek oluyor.

Bu ve benzeri gelişmelerle Alevi gelenek içinden yükselen devletleşme, Alevi inanç öğelerine yabancılaşmayı da beraberinde getiriyor. Ama söz konusu değişimi belirleyen asıl gelişme, Çaldıran sonrası Anadolu'yu, dolayısıyla Türkmen toplumsal damarını kaybetmesiyle gerçekleşiyor. Böylece Safevi devleti esas olarak Acem toplumsal damarı ve çok güçlü bir kurumsallaşmaya sahip olan Şiî kültürünün içinde kalıyor. Etkin bir devletleşme, Acem toplumsal damarı ve Şiî Ortodoks inanç geleneği Safevi'nin bundan sonraki karakterini belirliyor ve onun da 1350'lerde Osmanlı'nın yaşadığı tipte bir değişim yaşamasını beraberinde getiriyor. Artık Safevi bir başka Safevi haline gelmiştir. Artık başta Pir Sultan olmak üzere Anadolu inanç önderlerinin deyişlerinde ifadesini bulan Şah güzellemelerinin Safevi'de karşılığı yoktur; dem sürülmek uğruna baş verilecek bir güzel yayla değildir Safevi ülkesi, şekerler ezilecek şirin diller değildir Şahın dilleri, can dayanmaz hasretleri ve medet umulmayı hak eden, ayrı düşüldüğü için bağırların delineceği Mürvetli Şah yoktur Safevi sarayında. Alevi tarihinin en dramatik sayfalarından biridir bu durum, ama realite de budur ne yazık ki.

Esasen hepimizin de kabullenmek zorunda olduğu gibi, Alevi inancı devletleşmeye uygun bir inanç değildir; çünkü Alevi inancı göçebe eşitlikçiliğiyle, hümanizmle, dayanışmayla, başkalarını kendisi gibi kabullenmeyle örtüşen, dolayısıyla katı bir

yöneten yönetilen ayrımına uygun düşmeyen bir inanç atmosferi. Oysa devlet olunca –ki gerçek bir demokrasinin kurumlaştırılmadığı her aşamada devlet, egemenlerin halk üzerinde bir yönetim aygıtıdır– devletin egemen ideolojisi olur; "onlar ve biz" şeklinde ayırım dayatır. Aynı şekilde devletin, egemen sınıfın çıkarına uygun bir inancı, bir ideolojisi olur ve bu topluma dayatılır.

Oysa Alevi-Bâtıni inanç böyle bir şey değil. Devletleşme gereksinimiyle değil, aksine göçebe eşitlikçiliğiyle örtüşüyor. Ondan dolayı göçebe Türkmen damarını kaybeden ve devlet kurumlaşmasını geliştiren Şah İsmail, giderek kendi Alevi damarına yabancılaşıyor. Yabancılaşınca ne oluyor? O Acem-Şiî atmosferinde Türkmen geleneğine yabancılaşıyor ve Şiîleşiyor. Nitekim ondan sonra Safevi devleti bir Alevi devletlemesi olarak değil, artık bir Şiî devletine dönüşüyor ve kendi kurumsal çıkarlarını meşrulaştırmak için Türkmen toplumu da zorla Şiîleştirmeye yöneliyor. Artık bir halk inancı olan Alevilik gidiyor, egemenlik inancı olan Şiîlik geliyor. Bu anlamda Alevilik de Şiîlik de "12 İmam" demelerine rağmen, 12 İmam'a, Ali'ye yükledikleri anlamın temelli farkı bir yana, Allah, toplum, siyaset algıları da temelde farklı anlamlar taşıyor. Bu açıdan Şiîlikle paylaştığı kimi kavramsal sembollere rağmen, Aleviliğin Şiîlikten Sünnilik kadar uzak olduğu, oysa bu iki dinsel yorumun Allah, toplum, siyaset algılarının birbirleriyle aynı olduğu özellikle anımsanmalı.

***

Buradan diğer bir önemli ayrıntıya geçiyorum. Biliyorsunuz Alevilere yönelik "sapkın", "Rafızî", "mürted", hatta bazen "kâfir" olarak bir dizi suçlama var. Alevi gelenek tarih boyunca Selçuklu'nun Nizamülmülk'ü tarafından, Gazali tarafından, Emevi halifeleri tarafından, Osmanlı şeyhülislâmları tarafından sürekli olarak sapkın ve sapkınlığın değişik versiyonlarıyla suçlanmış.

Ben bu noktada bu "sapkın" nitelemesine itiraz etmeye devam edeceğim. Konuşmamın başında demiştim ki, eğer ger-

çekten Türkler, Kürtler ve kimi Araplar kendiliğinden Müslüman olmuş olsaydı, daha sonra günün birinde birileri kalkıp İslamiyet veya onun egemeni mezhep "yanlıştır" diyerek kendilerini yeniden kurmuş olsalardı, en azından bilimsel anlamda bir sapmadan, bir revizyondan söz edilebilirdi; ama bu gelenek, bu Alevi geleneği başından beri farklı bir inanış. Birileri geliyor kılıç zoruyla, ezerek, haraca bağlayarak, korkutarak ona inanç dayatıyor. Kabul etmek zorunda kalıyor; ama bunu içine sindiremiyor, ama açıkça da ifade edemiyor ve dolayısıyla bu süreç içinde yeni bir inanç entegrasyonu yapıyor. Dolayısıyla, "sapkınlık" bir inanca göre tanımlanmadır. Oysa Aleviliği Sünniliğe veya Kur'an'a göre tanımlayamazsınız. Yani, bu hem tarihen mümkün değil hem de Alevilerin elini kolunu bağlar. Çünkü onun arkasından; "Bizim dinimiz böyle diyor bakın şu ayet böyle diyor" demeye başlıyorlar ki bu durumda siz de duvara dayanıp ellerinizi kaldırmak zorunda kalırsınız. Oysa Aleviliğin, benim işaret ettiğim bu tarihsel süreç içinde anlatımı söz konusu olacaksa, Alevilik bir sapma değildir. Şiîlik bir sapma olabilir veya Sünniliğin kendi içinde sapmalardan söz edilebilir; ama Alevilik ayrı bir şeydir.

Aynı duyarlılık, "en hakiki Müslüman biziz" diyenlere karşı da gösterilmeli. Bir Kur'an uzmanı olarak şunu özellikle belirteyim; İslamcıyla, Sünni veya Şiî fark etmez, "asıl hakikî Müslüman biziz" diye tartışmaya oturduğunuzda, salt Kur'an'dan karşınıza çıkartacağı kanıtlarla kısa zamanda fikren yere serilirsiniz. Siz istediğiniz kadar, "o öyle değil, şöyle yorumlanmalı" veya "Kur'an değiştirilmiştir" deyin işe yaramaz. Unutmayın ki, Ali'nin halifelik dönemi de dahil, hiçbir zaman itiraz etmediği bir Kur'an'dır Osman'ın toplattığı Kur'an. Dahası Kâfir'e karşı savaştan, ulul'emre itaat zorunluluğuna, İslam'ın farzlarını yerine getirmek zorunluluğundan, kadına, içkiye bakış açısına kadar kendi inanç değerlerinizle asla uyuşturulamaz açık hükümlerle karşılaşırsınız. Müslümanlığın ön kabulüyle başladığınız için de ahlâken onun dediklerini kabul etmek zorunda kalırsınız. O nedenle hem doğrusu böyle olmadığı için, hem de bu memlekette Alevilerin eşit hak ve özgürlüklerle yaşamayı kabul ettirebilmeleri için, kendilerini İslam terazisinden tart-

maktan, İslamiyet üzerinden meşruiyet elde etme hayallerinden vazgeçmelisiniz. Bunun yerine taleplerini, Alevi inancının kendi referansları, Aleviliğin evrensel sözleşmelerden gelen hak ve özgürlükleri üzerinden tanımlamaya ve kazanmaya çalışmalıdırlar.

Buradan, bu heterodoksi meselesine gelmek istiyorum. Sevgili Nejat Birdoğan'ın aslında Aleviliğin ne olup olmadığı konusunda gerçekten de yeri doldurulmaz ciddî katkıları olmuştur. Konuşmaya, başlarken sürekli olarak bize şunu hatırlatırdı: Müşlümanlık nedir? Kur'an'ı Ortodoksisi, temel şartları ile şudur! Peki, Alevilik nedir? Bu değildir! İslam'ın farzlarını kabul etmez öncelikle; İslam'ın Tanrı algısından başka bir tanrısı vardır. Bu Tanrı ile kurduğu ilişkide sevgi, diyalog, yeri geldiğinde itiraz söz konusudur. Çünkü nurundan yaratıldığından onun bir parçasıdır. Allah-Muhammet-Ali üçlemesinde Muhammet'i kabul eder gibi görünmesine rağmen, aslında başat kavram olarak Ali'yi görür. Hepinizin çok iyi bildiği Kırklar Meclisi'nde Muhammet, peygamberlik payesinden vazgeçmek ve ben'ini kırmak koşuluyla, yani sıradanlaşarak dahil olabilir bu meclise. Ali ise bütün Alevi deyişlerinde de sürekli yinelendiği gibi, belirleyici olandır, erdemin, yolun, ahlâkın, paylaşmanın, tanrısallığın sembolüdür.

Böylece diğer tüm özellik ve farkları bir bir sayıldığında aslında özgün, kendine has bir inançla karşı karşıya olduğumuz da bir bir ortaya çıkıyor. Fakat diğer taraftan, birlikte yaşanmış büyük bir tarih, paylaşılan kimi ortak öğeler var. Tarih boyunca vergi tahsildarı, siyasi otorite, kadı olarak, imam olarak, süregen dini dayatmanın belli etkileri olmuş, anayasasında "laiklik" yazmasına rağmen, Cumhuriyet Türkiyesi'nde bile hâlâ köylerine gidilip cami yapılıp, atanmış imamlar aracılığıyla asimilasyonuna tabi tutuluyor. İşte bu 1200 yıllık tarih içinde, giderek kaçınılmaz bir şekilde hem İslam'dan aldıklarıyla ve hem de İslam'a göre kendisini tanımlamak zorunda kalmışlığı ve bunun toplumsal bir kültür haline gelmesiyle artık İslamiyet'in de bütünüyle dışında bir inanç olmaktan çıkmış.

Bu bilinenler ışığında "heterodoksi" nitelemesi, yani "dinin temel kuralları dışına çıkmış", "ondan sapmış" olmak durumu,

Aleviliği tanımlamak açısından bana problemli görünüyor. Neden problemli? Çünkü; İslam'ın içinden, İslam'ın bazı kurallarının dışına çıkarak oluşmuş bir şey değil Alevilik. Onun dışında bir dinsel-kültürel alandan, ama ondan etkilenerek, ondan da bir şeyler alarak, ama onun dışında başka yerlerden de bir sürü şeyler alarak oluşmuştur. Bu tanımlamanın bir diğer problemi de Aleviliği, kendi iç bütünlüğünde değil İslam'a göre tanımlamasıdır. Oysa bu durum, çıplak zor uygulanan dönemlerin aşıldığı günümüzde bile, Aleviliğin takiyye yoluyla açıklanması geleneğinin sürmesi demek. Özetle esas olarak heretik bir nitelikle karşı karşıyayız. Ancak buna rağmen bu heteredoksi kavramsallaştırmasına da bütünüyle karşı çıkmıyorum; karşı çıkmamak gerektiğini düşünüyorum. Ne de olsa pek çok Alevi'nin, bu zoraki tarih içinde, kurallarına uymasa ve gerçekte farklı bir teolojiye sahip olsa bile, başı az ağrısın, baskı görmesin, dışlanmasın diye devletin dayattığı din olan Müslüman etiketini kabullendiği, hatta yer yer benimsediği bir atmosferde yaşıyoruz. O halde kendini İslam kavramı üzerinden tanımlayan, ama kurallarına uymayan, biraz derine gidildiğinde aslında kutsal kitabında net olan teolojik anlayışın da bütünüyle dışında duran anlamında bir "sapma" durumu vardır gerçekten de. Ancak gerçek anlamda bir heteredoksiyle de karşı karşıya olmadığımızın da bilincinde olmak zorundayız.

Bu bilinç niçin gereklidir? Bu bilinç, bu memlekette şu kadar milyon Alevi'nin göğsünü gere gere; "Biz en hakiki Müslümanız" veya "biz İslam'ın özüyüz" demek zorunda kalmadan, "biz Aleviyiz" diye haykırabilmeleri; "biz Aleviyiz ve Alevi olarak, vergi verdiğimiz, alın teri döktüğümüz, bağımsızlığından inşasına kadar her şeyinde eşit katkımız olan bu memlekette eşit hak ve özgürlüklere sahip olarak yaşamak istiyoruz" diyebilmeleri açısından gerekli, hatta zorunlu bir inançsal dayanaktır. Ama siz bu dayanağınızı kaybederseniz, sizin, aslında, tarihin çok büyük bir coğrafyasında, çok büyük çilelerden, mücadelelerden geçerek oluşmuş, bir özgün bir inanç temeline sahip olduğunuzu unutursanız veya unutmak isteğiyle kendinizi İslam'ın içinden veya "en hakikîsi" olmak üzerinden tanımlamaya kalkarsanız, bundan sonraki süreçte, kendinizi, çocukla-

rınıza bile anlatmak zorluğu çekecek ve devletin devam edecek asimilasyonu içinde hızlanan bir azalma sürecinde göreceksiniz. Çünkü İslamcılık yarıştırması içinde, sanılanın tam tersine ayakta kalmanın, kendini üretme ve çoğaltmanın ideolojik-inançsal dayanağı kaybedilmiş olacaktır. İşte artık daha fazla azalmamak için, başta İslamiyet olmak üzere, hiç bir dayanağa başvurmadan, salt Alevi olarak eşit hak talep etmek, Diyanet'in feshi dahil, devletin tam anlamıyla laik olmasını talep etmek durumundasınız. Yok, siz sapmışsanız, birlerinin sizi düzeltmesi zeminini de onlara vermiş olursunuz. Hele ki bir de totaliter inanca, Diyanet gibi devasa bir kuruma, tüm basın yayın kurumlarında Kur'an açıp topluma dinini öğretmeyi iş bellemiş sözcülere ve devletin onların mezhebini esas alıp okullarda çocuklarınıza zorla öğretmesi avantajına sahipseler, farklılık ve bu farklılıktan kaynaklı haklarınızı ilan etmediğiniz her durumda kaybetmek durumundasınız.

Dolayısıyla biz Alevilik üzerine çalışan aydınlar, siz Alevi inancının önderleri olarak, Aleviliği, İslam üzerinden tanımlamak gibi çok dar ve tuzaklı bir alana sıkıştırmamak durumundayız. Çünkü bu baskıya boyun eğmek, daha en baştan asimile olmayı içselleştirmektir. Kuşkusuz tek tek Alevilerin kendini buradan tanımlaması anlaşılabilir bir şeydir, ama bir Alevi önderi veya kuruluşunun veya kökeninden bağımsız olarak bir aydının böyle bir keyfyeti, böyle bir teslimiyeti olmamalıdır. Biz aydınların bizzat Aleviliğin tarihsel önderlerinden hareketle saptadığı gerçekler veya kendi otantik değerleri içinde yaşayan bir Alevi'nin inancını yaşama biçimi ve bilinci de Aleviliğin Müslümanlıktan başka bir şey olduğunu gösteriyor zaten. Bu anlamda Aleviliğin bir İslam mezhebi değil, ayrı bir teolojiye sahip ayrı bir yol olduğunu ve Kul Nesimi'nin; "Sorma be birader mezhebimizi / Biz mezhep bilmeyiz yolumuz vardır" deyişinin de bu anlamı belirtmeyi amaçladığını düşünüyorum.

Son olarak belirtmek istediğim şu: Ayhan Yalçmkaya da belirtti; Pir Sultan damarıyla Hacı Bektâş damarının –sadece tarihsel anlamda söylemiyorum, o da zaten bunu söylemedi–, inanç-kültür anlamında hem Aleviliğin tanımı hem de artık

bundan sonrası için Aleviliğin bu memlekette hak ettiği yeri, saygınlığı elde edebilmesi açısından, çok daha yaygın bir diyaloga, *iç* tartışmaya, yeniden tanımlanma ve entegrasyona girmesi gerekmektedir. Çünkü bu iki ana damarın dışındakiler, çok amiyane bir tabir olacak, ama aslında Alevi tarihini, geleceğini, değerlerini "satmak" üzerinden kendilerine yer etmeye çalışan Hızır Paşa damarlarıdır. O iki damar, ki birisi Şiî olanı, Refah Partisi'nin de içine oynayan bir yere kadar savrulmuştur. Diğeri ise Diyanet'e 400 trilyon ayırmaya devam eden, 27 ilâhiyat fakültesini fnanse etmeye, 150 bin imama maaş vermeye devam eden, ama anayasasında incir yaprağı niyetine "laik" yazan bir devlete, Diyanet'te bir masa karşılığında Aleviliği pazarlamaya çalışmaktadır. Ama değerli arkadaşlar, bu tip yaklaşımlardan hareketle Aleviliğin hak ettiği yeri alması ve kendini inanç ve vicdan özgürlüğünde eşit haklı yurttaşlar olarak sürdürebilme şansı olmayacaktır. O nedenle, gerçekten de Hacı Bektâş ve Pir Sultan –ki bunların federasyon örgütlenmesi aslında bu konuda çok önemli bir adımdır– damarlarının kendi iç diyalogunu arttırması, tarihi tekrar gözden geçirerek dayanaklarını güçlendirmesi ve güncel süreçte kendisini yeniden tanımlaması üzerinden Aleviliğin gerek Osmanlı'da ve gerek –maalesef– Cumhuriyet döneminde yaşadığı bu talihsiz sürecin artık sona erdirilmesi mümkündür.

Üçüncü Oturum (Yanıtlar)

Hace Ahmet Yesevî'nin Hace Bektâş'a hocalığı meselesini yineleyim: Yesevî'nin 1166'ta, Bektâş-ı Veli'ninse 1271'de öldüğünü biliyoruz. Şimdi bu somut rakamlar ışığında ben size sorayım; Bektâş-ı Veli'nin Hace Ahmet Yesevî' den ders aldığı, onun halifeliğini yaptığı iddiaları fiilen mümkün mü? Değil, ama Bektâş-ı Veli'den iki yüz yıl sonra yazılan bir kaynak olan *Vilayetname*'nin böyle bir iddiası var. Bu durumda ne yapacağız? Eğer ki bilimden gidilmeyen yolun sonu karanlıksa, *Vilayetname*'yi tarihteki yerli yerine oturtacağız. Bu yer, birincisi; *Vilayetname*'nin Bektâş-ı Veli ürünü olmadığı, ikincisi; ona atfen efsaneler ürettiği, üçüncüsü; bu efsanelerin Bektaşi Dergâhı'nın Osmanlı iktidarı ve resmi

ideolojisi karşısındaki konumunu güçlü tutmak için İslami dozajı zaman zaman kaçırdığı bir yerdir. Dolayısıyla *Vilayetname* ve benzeri tarihsel belgelerin doğru tahlilini yapacaksak, belirttiğim bu rezervler ışığında okumalıyız. İşte ancak o zaman onları geçmişi anlamada faydalı eserler haline getirebiliriz. Aksi takdirde onların bizi bilimden uzaklaştırıp karanlık yollara savurması kaçınılmazdır.

Bektâş-ı Veli Türkçe konuşan, Horasan'dan geldiği bilinen ve gelirken de diğer bâtıni Türkmenler gibi, kendi doğallığında Babaî Hareketi içinde yer alan bir insan. Buna karşılık 12 İmam Arapça konuşan ve köken olarak Mekke-Medine'den gelen bir soyun ve kültürün bir parçası olarak biliniyor. Dolayısıyla Bektâş-ı Veli'nin 12 İmam soyundan geldiği iddiasına, kuşkusuz inanç bazında, duygusal düzlemde inanılabilir; ama bu iddia, bilimsel olarak dikkate alınmayı hak eden bir iddia değildir. Siz böyle inanabilirsiniz, kimileri böyle inanabilir, ama bilimin, tarihin mantığı buradan biçimlenemez, verilerden hareket etmek zorundadır. Aksini iddia edenler de esasen şöylesi yine kanıtsız kurgular üretmektedirler: 12 İmam çocukları, uğradıkları zulüm sonucu Horasan'a kaçtı, orada Türkleşti ve onların çocukları da Anadolu'ya Türk olarak geldi. Hatta burada bir arkadaşımız daha da ileri giderek, İbrahim Peygamber'in zulüm karşısında oğlu İsmail ile birlikte Urfa'dan Mekke'ye kaçtığını, Muhammet'in onun torunlarından olduğunu, dolayısıyla aslında Muhammet'in de Türk olduğunu söyledi. Görüldüğü gibi dilin kemiği yok... Muhammet'in İbrahim soyundan gelişi bir safsata; fakat bir an bunu doğru kabul edelim. Ne de olsa sonuçta her ikisi de Sami ırkıdır. Peki, ama Türkmenlerin ve Kürtlerin Samilerle ne alâkası var? Yok! Buna rağmen bir inanç gereksinimine karşılık geliyor diyerek bu iddiayı da saygıyla karşılamaya çalışabilirim, ama hiçbir bilimsel değer taşımadığını belirtmek koşuluyla! Bilim böylesi iddiaları dikkate almaz. Kaldı ki elimizdeki veriler, Muhammed ve 12 İmam soyunun, Mekke'nin en yerli ve soylu sülalesi Kureyş'ten[20] olduğunu

---

(20) Adı geçmişken N. Birdoğan'ın, Dersim'in en önemli ocaklarından Kureyşan'a ilişkin vurgusunu paylaşalım: "Şerefname'nin Dersim Oymakları arasında gösterdiği Kuriş

göstermektedir. Bunlar bir yana Bektâş-ı Veli'nin, önemli olanın soy evlâdı değil yol evlâdı olmak olduğu vurgusunu da anımsarsak, onun yolunda olanların soy bağı konusunda gösterdiği bu aşırı hassasiyetin Bektaşi mantığı içinde bile absürd olduğu açıkça görülür.

Özetle; birinin Mekke'den diğerinin Hazar'ın güney doğusundan gelince coğrafî farklılık bir yana bırakılsa da, sağlam dayanak olarak konuşulan dilden ve kültürden hareket edecek olsak bile, iki çok farklı etnik aidiyetle karşı karşıya olduğumuzu kabulleniriz. Peki, ama elimizdeki bu somut farklılığa rağmen Bektâş-ı Veli'yi 12 İmam'a bağlama ısrarının bilimsel açıklaması var mıdır? Evet vardır; ama bu, soy bağını ispatlamak anlamında değil, soy bağı üzerinden elde edileceği düşünülen dinsel etkinlik anlamındadır. Çünkü sorunlara bilimsel soğukkanlılıkla bakamayanlar nezdinde bu soy bağı iddiası, birilerine kutsiyet ve güç sağlıyor. Nitekim dede şecerelerinin kaynağını araştırdığımızda, bunların kâh Safevi kâh Osmanlı tarafından Alevi toplumunun dedeler aracılığıyla kontrol edilmesine yönelik dağıtıldığını görüyoruz. Buna rağmen diyelim ki, bazı şecereler doğru olmuş olsun. Bunun söz konusu ailelere gerçekten de kutsiyet sağladığı kabul edilebilir mi? Bu noktada Bektâş-ı Veli'nin; "Bilimden gidilmeyen yolun sonu karanlıktır" sözünden hareketle, Alevi önderlerinin üstünlük arayışını, bir safsata olan soy üzerinden sağlama arayışından vazgeçip, örnek birer yol evladı olmaya çalışmalarının çok daha anlamlı olduğunu anımsatmak istiyorum.

"Hünkâr'ın 12 İmam soyundan gelmediğini neye dayanarak söylüyorsunuz?" diye soruldu. Ben bu sorunun da yanlış olduğunu söylüyorum. Doğru soru, "Hünkâr'ın 12 İmam soyundan geldiğini neye dayanarak söylüyorsunuz?" şeklinde olabilir ancak. Çünkü asıl kanıtlanması gereken budur. Yani, o soydan geldiğine dair somut bir veri olması lazım ki, ortada tartışılmaya değer bir sorun olsun. Böyle bir somut veri yoktur.

---

oymağının (sonradan Kureşin) daha sonra Dedelik gayretiyle "Kureyşan" durumuna geldiği kesindir." (*Anadolu ve Balkanlarda Alevi Yerleşmesi*, s. 132).

Değerli arkadaşlar, geleneksel toplumlarda kimden geldiğiniz, kimin soyundan olduğunuz, sizin, toplumdaki konumunuz, saygınlığınız açısından önemlidir. Ancak bu soy hassasiyetinin egemenlik olanaklarının meşrulaştırılmasmdan kaynaklandığını, bu nedenle lordların, kontların, şeyhlerin, beylerin hep soy hassasiyeti güttüklerini görüyoruz. Ama modern koşullarda veya bilimsel bir mantıkla, akılla davranan, hele ki demokrasiyi sindiren insanlar açısından kişilerin önemi, saygınlık derecesi, onların sözlerine itibar edip etmeyeceğinizin ölçütü, onların bilgileri, hayat karşısındaki duruşları, inançları, ahlâkları, hayata kattıkları değerdir. Çok önemli, kutsanan veya yöneten bir kişinin çocuğu olursunuz, ama hayata bir şey katamazsanız, geleneksel toplum size yine de değer verir. Çünkü kulluk ilişkileri, akıl dışı gelenek bunu getirir. Ama bizler, hümanist olan, akla değer veren, bilimin ışığında yürümeye çalışan, demokrasiyi erdem kabul eden modern insanların böyle bir geleneksel değere prim vermemesi gerekiyor.

Dolayısıyla, 12 İmam soyundan gelmemiş olması, Bektâş-ı Veli'nin, sadece bizler açısından değil, başka kesimler ve tarih nezdinde saygınlığını, değerini küçülten bir şey değildir. Aynı şekilde varsayalım ki 12 İmam soyundan gelmiş olsun, bunun onun saygınlığına herhangi bir artı katkı getirmeyeceği açıktır. Söz buraya gelmişken mantığımızı harekete geçirecek kışkırtıcı bir anımsatma daha yapayım: 12 İmam'ın, Ali, Hüseyin ve Cafer dışındaki üyelerinin tarihe en küçük bir katkı yapmadıkları açıktır. Nitekim Aleviliği 12 İmam üzerinden tanımlamaya çalışan tüm kitapları açıp okuyun, söz konusu diğer imamlara ilişkin içi dolu üç cümle bile kurulamamaktadır. Kurulamamaktadır, çünkü hayata katabildikleri anlamlı hiçbir şey olmamıştır. Oysa bir Pir Sultan üzerine, bir Yunus, bir Kaygusuz üzerine kitaplar yazabilir, felsefeler inşa edebilirsiniz. Durum böyleyken, siz Alevi-Bektaşi öncülerinden de soruna ilişkin daha soğukkanlı yaklaşım beklenmelidir. Dolayısıyla bu özgülde sorulan sorular üzerinden tartışmayı sürdürmek, dediğim gibi, buradan bir mantık yürütmek faydalı ve önümüzü açıcı değildir.

***

Ayhan Yalçınkaya – Soya ilişkin sorular üzerine, Erdoğan Bey'den özür dileyerek, itiraf etmeliyim ki korkunç bir düş kırıklığı içindeyim. Burada Alevi kamuoyunun kanaat önderleri durumunda olan insanların Muhammet'in, Ali'nin soyuna ilişkin bu kadar hassasiyet geliştirmiş olması, Alevilikle aramızdaki mesafenin ne kadar açıldığını, Aleviliğin ne kadar uzağına düşüldüğünü gösteriyor.

Erdoğan Bey'in bu bağlamda söylediklerine tümüyle katılıyorum. Küçük bir ek yapacağım ki, Erdoğan Bey de ikinci konuşmasında özellikle Türklük vurgusu üzerine uyardı. Adını koymadan uyardı, ama hemen adını koyalım. Bu vurgular, ırk vurgusu, soy vurgusu gibi yaklaşımlar bizi faşizme götürür, faşizmle uzlaşmaya götürür. MHP'nin yakalamaya çalıştığı damar da budur. Fakat yine kendi alanımdan bir örnek vermem gerekirse, hatırlamanızı isteyeceğim, soy vurgusu, özellikle anasoylu değil, atasoylu soy vurgusu neyin işaretidir acaba? İlkel topluluklar babından eşitsizliğin başlangıcını işaret ediyor olmasın? Eğer önemsediğiniz buysa, önemsediğiniz şey Alevilik değildir. "72 millete bir nazarla bakmayan, halka padişah olsa, hakikatte asidir!" Muhammet'in ya da Ali'nin Türklüğüyle, Kürtlüğüyle, Araplığıyla övünüp yerineceksek, ben yanlış yerde bulunuyorum demektir. Böyle bir tartışmayı bırakın yürütmek, ucundan bucağından tarafı olmak bile istemem. Hele hele bir Alevi örgütünün toplantısında. Bu tümüyle anlamsız ve Erdoğan Bey'e de bana da Aleviliğe de büyük haksızlık olur.

Salondan – Dayanaksız bir Alevi olur mu? Bir yere dayanmadan...

Erdoğan Aydın – İtiraz ve ikili konuşmalardan da görülüyor ki, Alevi geleneği içinde hassas bir konu bu. Ama aynı şekilde bu hassasiyeti aşmak zorunda olduğumuz da açık. Einstein'in çok bilinen özlü bir sözü var: "Önyargıları değiştirmek, atomu parçalamaktan daha zordur" diye. Gerçekten de bilimin yolundan gitmek iddiamız, inancımız varsa, –ki Alevi topluluğu böylesi bir düsturu olan bir topluluktur– bu konuda ön yargılarımızı, babadan atadan duyduklarımızı bilimin terazisinde tartma sağduyusunu göstermek zorundayız. Bunu yapamayan bir Alevilik, şeriatçılığın Alici versiyonu olmaya doğru hızla gericileşir.

Az önce Kamil Bey, Köprülü'den bir örnek verdi; Ahmet Yesevî'ye ilişkin *İlk Mutasavvıflar* kitabından Sünni bir Ahmet Yesevî portresi çizmişti Köprülü. Fakat daha sonra eline geçen bazı belgelerden, aslında Yesevî'nin, Sünni olmaktan çok daha fazla, esasen heterodoks, Bâtıni bir kültürel yapıya sahip olduğunu gördü ve bunu açıkladı. Gerçekten de her gün yeni şeyler öğrenmeye çalışıyoruz ve her öğrendiğimiz şeyi, önceki bilgilerimizin üzerine bir taş gibi koyarak, bu binayı daha sağlam, daha dayanıklı örmek zorundayız. Bunun için de her şeyden önce öğrenmenin sonu olmadığını ve bunun erdemlerimizi arttıran bir meziyet olduğunu içselleştirmemiz gerekiyor.

Şunu özellikle sizinle paylaşmak istiyorum: Geleneksel koşullarda bir dede, bir Alevi topluluğunun her ihtiyacını karşılamaya yeter olabilirdi ve o durgun koşullarda yaşayan Aleviler, kafalarının karışmasına neden olacak yeni nedenlerle, pek karşılaşmayacakları için de kendi geleneksel inançları içinde mutlu yaşamaya devam edebilirlerdi. Ta ki dışarıdan birileri veya o güne kadar karşılaşmadıkları yeni sorunlar gelip bunlara bir şey dayatana kadar... Fakat değerli arkadaşlar, şimdi modern koşullarda yaşıyoruz, şehirlerde yaşıyoruz, yoğun bir medya denetimi, yoğun bir ideolojik mücadele, yoğun bir bilgilenme ve değişim alanıyla karşı karşıyayız. Çocuklarımızın okulda gördükleri eğitimden, sokakta bizlerin karşılaştıkları sorunlara kadar bambaşka bir dünyada yaşıyoruz ve bu dünyada kafamızın karışmasını, dün doğru bildiğimiz bazı şeylerin yanlış olabileceğini kabul etmeye hazır olmamız gerekiyor. Aksi takdirde, değişen hayat ve gelişen bilgi ve teknoloji karşısında birer cahil sofu durumuna düşeriz.

Burada doğal olarak aklımıza bir soru takılabilir; dün doğru zannettiğimiz kimi şeylerin yanlış olabilirliğini kabul edeceksek, bu kimlik elimizden kaçıp gitmez mi? Öncelikle sapla samanı birbirinden ayıralım: Kimliği belirleyen şey ne hangi soydan gelindiği ne de bazı ayrıntılardan neyin doğru zannedildiği değildir. Kimliği belirleyen şey başta 72 millete, inanca bir nazarla bakmak üzere, başta; "eline, beline, diline" hâkim olmak üzere; başta, kadına, erkek gibi değer ve saygınlık vermek olmak üzere, başta insanın Tanrısal değer taşıdığı olmak

üzere, onun özüne dair bir dizi değerlerdir. Dolayısıyla, aslolan bu ve benzeri değerlerin dışındaki bilgilerin yanlış olabilirliğini kabullenmek lazım. Aksi takdirde dogmatik, yani Sünni ve Şiîlerin bulunduğu konuma yakın bir yerlere savrulmak işten bile değil. Bu da en azından Alevi geleneğe, yani dogmatik olmayan, yani değişime açık olan, senkretik olan Alevi geleneğe ve Alevi inanç önderlerinin durduğu gerçekliğe uygun düşmeyecektir diye düşünüyorum.

Diğer bir soruya geçeyim. Ali'ye ilişkin bugün sahip olduğumuz ciddi bilgilere yanında, bir de bazı inançlara sahibiz. Burada en azından şu bilgileri sizlerle paylaşmak istiyorum. Ali, Muhammet'ten sonra ilk Müslüman olan, Muhammet'in amcasının oğlu ve Muhammet öldüğü zamana kadar, başta Yahudiler olmak üzere bir dizi kesime kılıç sallamış, İslam'ın ortodoks anlayışına sahip önderlerinden, savaşçılarından birisidir. Ali'nin portresine dair bugün elimizde bir hayli ciddi belgeler vardır. Bu belge ve bilgilerle yüzleşmekten kaçan bir Alevi, çağdaş bir Alevi olamaz. Ya ne olur? Geleneksel koşullarda kulaktan duyduğu bilgilerle yetinen ve onun dışında elde edeceği her türlü bilgiyi reddeden, lanetleyen dogmatik bir gelenek insanı olabilir ancak ve bu gelenek insanı ve böyle bir geleneksel inançla günümüz koşullarında kendinizi üretmek şansına sahip olamazsınız.

Peki, Alevi geleneğinin sahip çıktığı Ali neredediir? Birincisi; hilafet hakkı gasp edildikten sonra, tüm gadre uğrayanların, mazlumların gelip, devlete karşı yani, Ebu Bekir, Ömer ve Osman'ın temsil ettiği ve yığınla rüşvet, haksızlık, adaletsizlikle dolu, her gün biraz daha kirlenen o iktidara karşı halkın gelip başvurduğu, "Ya Ali, benim şu derdim var" dediği ve Ali'nin de gücü yettiğince sahip çıktığı, muhalif, halkın dilekçecisi, halkın talepkârı, sözcüsü konumundaki Ali'dir. Anadolu Aleviliğinin Ali ile 15. yüzyılda bu kadar rahat özdeşleşmiş olması, bu ikinci dönemdeki Ali'nin davranışları, sözleri ve eylemleriyledir.

Anadolu Aleviliği, bu Ali'nin o İslam Devleti'ne karşı hak ve taleplerini savunan tavır ve davranışlarıyla, sözleriyle kendini bulmuştur. İkincisi, nasıl ki kendisi Orta Asya'da, Bağdat'ta, Sivas'ta, Hatay'da, Dersim'de ve değişik yerlerde Sünni otorite

tarafından baskıya uğramışsa, aynı şekilde Ali ve ailesi de benzeri baskıya uğramıştır. İşte bu gerçeklikten hareketle Ali ile kendisi arasında bu mazlumluk temelinde özdeşlik kurmuştur. Onun dışında, Ali'nin çocuklarından ve Fatma'dan başlayarak sürekli bir haksızlıklar zincirinde kendisini Ehl-i Beyt ile özdeşleştirmiştir. Bu anlamda 12 İmam, onun inancını şekillendiren önderleri ve soy dedeleri olarak değil, kendisine dayatılan dinin içinde kendisi gibi zulme uğramiş kutsanan bir aile geleneğiyle özdeşleşme sembolüdürler. Kaldı ki şu da bir gerçektir; 15. yüzyıla kadar Anadolu'nun Bâtıni geleneği içinde bir Kerbelâ matemi, bir Ali kültü yoktur. Dolayısıyla, realite buysa eğer ve biz de bilimin yolunda gitmek cesaret ve öz güvenine sahipsek, bu gerçeklerle yüzleşmekten korkmayan bir yerde durmaya ihtiyacımız var diye düşünüyorum.

Salondan – Efendim, bende 700 yıllık bir *Vilâyetname* var. Hacı Bektaş Veli'nin kendi yazması. Eski Türkçe yazılmış...

Erdoğan Aydın – Arkadaşlar, bakın elde çok miktarda o şekilde *Vilayetname* ve başka yazmalar var ve bizler bugün, bundan bir milyon yıl önce kayalıkların altından çıkartılan küçücük bir parçanın hangi zamanda yaşadığı ve neyin göstergesi olduğunu artık bilecek bilgi birikimine sahibiz. Ele geçen eski yazmaların hepsinin de hangi yüzyılda ve tahminen kimler tarafından yazıldığı bilgisine sahip olabiliyoruz. Yani, o kitabı alıp da; "Bu Bektâş-ı Veli tarafından yazılmıştır, bu Ahmet Yesevî tarafından yazılmıştır" diye zanneden kişi, bugün gerçeğin aslında öyle olmadığını, *Vilayetname*'nin Bektâş-ı Veli'den 200 yıl sonra Firdevsi Rumi tarafından yazıldığı gerçeğiyle yüzleşmek zorundadır. Dahası o *Vilayetname*'de yazılı bazı yaklaşımların kendi inanç geleneğiyle çelişik, egemen Sünni algıyla örtüştürülerek yazılmış olduğu gerçeğiyle de... Dolayısıyla "Hacı Bektâş'm el yazması" iddialarından kendimizi kurtaralım. Çünkü böylesi iddiaların aslı astarı yok! En azından; "Bilimden gidilmeyen yolun sonu karanlıktır" diyen Bektâş-ı Veli'nin mirası bunu gerektirir.

Kuşkusuz, çok daha sağlıklı ve geniş bir zamanda bunlar üzerinde ayrıntılı olarak tartışabiliriz. Kaldı ki siz, bizi dinleyen arkadaşlar, bizim her söylediğimize de kuşkusuz doğru diye iti-

bar etmeyin. Zaten fikir ve aklın gelişmesi ancak, dinlediğimiz, okuduğumuz, gördüğümüz her şeye kuşkuyla bakmaktan geçer. Bilim, bilimsel bakış da ancak bu şekilde gelişir zaten. Bizim her sözümüzü bire bir doğru kabul etmeyin, ama babanızdan, dedenizden öğrendiğiniz her bilgiyi de doğru kabul ederek bize itiraz etmekten de vazgeçin lütfen. Bu, çok daha geri bir tutum olacaktır.

Alevilik vurgusu yanında Arap, Kürt, Türk, Acem, vb. bir dizi başka ön ekleme yapılması gereğinin anlamı sorusuna gelince... Aslında Anadolu Alevisi sözü, bunların bütününü içermek anlamında birleştirici bir ifadedir. Ancak hem demokrasinin hem de adaletin gereği olarak şunu da kabul etmek zorundayız. Tek başına Alevilik kimliği birilerine yetmeyebilir ve yetmemesi de günümüz koşullarında çok doğaldır. İnsanların etnik kimliğinin, diyelim ki, Kürtlüğünün altını çizmek istemesini, demokratik bir hak, doğal bir durum olarak içselleştirmek, farklılıklara "bölücü" potansiyel olarak değil, demokratik bir meşruiyet olarak bakmak zorundayız. Aksi takdirde hangi konuma düşeriz biliyor musunuz? Devlet bize; "Siz şusunuz, Türk ve Sünni / Müslümansınız, bunun dışındaki her şey bölücülüktür" –dün de Osmanlı, "siz Sünni / Müslümansınız, bunun dışındaki her şey sapkınlıktır"– diye kimlik dayattığında kabul edenler gerçekte kendi kimliklerinden vazgeçmiş ve antidemokratik ortamın bir parçası konuma düşmüş olacaklardır. Kaldı ki günümüzde sadece Kürt kimliği savunusunun değil, aynı zamanda Alevi kimliği savunusunun da devlete egemen zihniyet tarafından "bölücülük", "milli birlik ve beraberliğin tehdit edilmesi" olarak karşılandığı bir gerçeklikte yaşıyoruz. Oysa tam tersine bizler, hem hepimizi kucaklayan şemsiye değerlerimizi hem de o şemsiye değerlerinin altındaki parçalardaki değerlerimizi de özgürce sahiplenebilmeli, özgürce savunabilmeli ve hepimizin olan memlekette bu farklı aidiyetlerin anayasal güvence altına alınmasını talep edebilmeliyiz. Kürt dilinde konuşmak isteyen veya Aleviliğinin yanında Kürtlüğünü de vurgulamak isteyenlere yönelecek olan olumsuzlama veya devletin bugünlerde yaptığı gibi okuldan atma, cezalandırma gibi yönelimlere karşı çıkılmazsa, aslında 72 inancı, 72 milleti

bir görmeyen, dolayısıyla Bektâş-ı Veli'ye de lâyık olmayan, dahası Aleviliğe yabancı bir konuma düşmüş oluruz.

Bitirirken; Muhammet'in Türk, Aleviliğin de en hakikî Müslümanlık olduğu iddialarına karşı belirtmeliyim ki; bugün İslam kültürünün kökeninde Sami geleneğin kültürel öğeleri var. Kur'an'daki pek çok inanç ve peygamber masalı da doğrudan Tevrat'tan alınmıştır. Tevrat'taki pek çok geleneğin de Sümerler, Babil ve Mısır medeniyetlerinden alındığı, yani çok Tanrıcı dinlerden alındığını biliyoruz. Dolayısıyla onunla kurulacak bağın ancak inançsal olabileceğini, ama soya dayalı bir bağ olamayacağını bu vesileyle anımsatayım. Esasen araştırdığımızda her şeyin maddi kökenine ulaşabiliyoruz. Aslında bilim, dinlere kutsal gözüyle bakmıyor; herhangi bir şeyi nasıl ki ele alıp kökenine, elementlerine giderek inceliyorsa, dinleri de o şekilde inceliyor. Dinleri öyle incelediği için de az önce Ayhan arkadaşımın da belirttiği gibi, dinlerin insanlık tarihi içinde çok küçük bir aşama oluşturduklarını, insanlık tarihinin 3 milyon yıla, buna karşılık dinler tarihinin en fazla 20 bin yıla uzandığını; ama bunun içinde tektanrılı din tarihininse şunun şuracığında 3-4 bin yıldan öteye gitmediğini açığa çıkarıyor. Bunun da gösterdiği gibi, bize din kitaplarında anlatıldığı gibi bir insanlık tarihiyle karşı karşıya değiliz. Kuşkusuz inanç kutsaldır, insanlar istediklerine inanırlar; ama bilim insanı için, bilim açısından, eğer bizi burada bilimsel yaklaşımla; "Neler diyor" diye dinleyecekseniz, bizim size kanıt diye sunacağımız veriler açısından, anlattıklarımızın geleneksel inançlarla bire bir uyuşmasını da beklememelisiniz. Dahası, herkesi Türk göstermeye çalışmanın bilim ve demokrasi dışı bir milliyetçiliğin tezahürü olması bir yana, dönüp Alevileri vuracak çok ciddi siyasi sonuçları olacaktır. Unutmayın ki herkesi Türk göstermeye çalışan şu andaki milli eğitim sistemi, sadece Kürt ve başka etnisiteleri değil, sizin Aleviliğinizi de reddetmektedir. Yani, bu işin sonu yok. Ayırımcılık –ki kendi kimliğini savunmak değil başka kimlikleri reddetmek anlamına gelmektedir– ve ötekileri dışlama zihniyetinin ağma düşüldüğü oranda demokrasiden, laiklikten, her inancın bu dünyada, bu ülkede kimliğiyle eşit yaşama hakkına sahip olduğu gerçeğinden kendiliğinden uzaklaşmış olur-

sunuz ve bu silah döner, özellikle de azınlık kültürlerini vurur. Şu anda Alevilik, ne yazık ki, Türkiye'de azınlık kültürüdür ve hepinizin çok iyi bildiği gibi, zaten sistematik olarak vurulmaya da devam edilmektedir.

Dördüncü Oturum (6 Nisan 2003)

Değerli arkadaşlar, iki günün sonunda hepiniz çok yoruldunuz. Aslında düş kırıcı konuşmaların ardından söylenmesi gereken çok şey var. Ancak gerek Ayhan Yalçınkaya'nın ve gerekse Nedim (Şahhüseyinoğlu) Ağabeyin konuşması işimi epey kolaylaştırdı. Bu nedenle de söylemem gereken pek çok şeyden imtina edebileceğim.

Hasan Onat Bey'in bazı vurgularından başlamak istiyorum. Çünkü onun değerlendirilmesi, aynı zamanda hem felsefî hem de siyaseten Alevilerin uyanıklıklarını daha da arttırması açısından önem taşıyor. Anımsarsınız, küreselleşmenin avantajları ve risklerinden başladığı konuşmasında, küreselleşmenin ezilen kimlikler açısından avantajlarını es geçtikten sonra, esas olarak dezavantajları üzerinde durdu. Oysa sorun Aleviler ve kimlikleri reddedilen diğerleri olunca altı çizilmesi gereken yan avantajlardır. Çünkü vergi verdiğimiz kendi devletimiz bizi kendinden saymamakta, ısrarla tanımamaktadır.

Alevilerin AB avantajıyla veya onun dışında, Türkiye'de azınlık olmak gibi bir derdi yok. Onların istediği, kendilerine çok görülen eşitliktir. Ama gerek Osmanlı gerekse Türkiye Cumhuriyet'i, gerek Hasan Bey'in içinde bulunduğu üniversite camiası ve gerekse de parlamento artık kabul etmek zorundadır ki, Aleviler –ve Kürtler ve gayrimüslimler– bu ülkenin eşit haklı yurttaşları olarak yaşatılmamaktadır. Dolayısıyla bunları inkâr eden anlayışın ve anayasal yapının acilen değiştirilmesi, dolayısıyla Alevilerin Sünnilerle, Kürtlerin Türklerle ve Türkiye'de yaşayan her kimlikten insanın, inancın eşit haklı olarak yaşamasının tanındığı, gerçekten çok kültürlü, çok kimlikli demokratik bir Türkiye'dir ihtiyacımız olan. Birilerinin korktuğu veya sopa niyetine kafamızda sallamaya çalıştığı gibi, örneğin AB'nin gelip de bazı konuları diyelim ki istismar etmesi isten-

miyorsa, yapılması gereken, AB'nin istismarından söz edenlerin, ezilen, dışlanan kimliklerin hak eşitliğini tanımaları ve anayasal düzeyde güvence altına almalarıdır.

Aleviler ne istiyor? Alevi felsefesi ve topluluğu neyin altını çiziyor? Tarih boyunca, demokrasi, evrensellik, hak ve özgürlükler neyi öngörüyor? İnsanlar inançsal ve etnik kimliklerinden dolayı bir baskıya uğramamalıdır. Bunlar temel hak ve özgürlüklerinde önlerini kesen her türlü devletsel, hukuksal engellerden, yasal ve yasa dışı baskı ve asimilasyonlardan artık kurtulmalıdırlar.

Aslında istenen bu kadar basittir. Bu ülkede yaşayan farklı etnisite ve inançlardan insanlara Türk ve Sünni kimliklerle eşit vatandaşlık hakkı tanımayan bir hukukun bize sağlayacağı güvenceye Alevilerin de ihtiyacı yoktur, emekçilerin de Kürtlerin de yoktur. Biz Türkiye'yi ve değer olarak cumhuriyeti, laikliği ve demokrasiyi Hasan Tahsin'den beri en çok seven geleneklerin insanlarıyız ve artık yeter, eşit haklı yaşamak istiyoruz!

İşte bu meşru talebi karşılamak istemeyenler, bugüne kadar olduğu gibi, üstünde yaşadığımız bu toplumsal mozaiği tektipleştirmek inadını sürdürenler, küreselleşmenin de etkisiyle artık eskisi kadar kolay bastırılamayan hak taleplerini bu kez; "siz azınlık mı olmak istiyorsunuz?", "dış güçlerin sizi kullanmasına izin vermeyin!" gibi tehditvari ifadelerle statükoyu sürdürmeye çalışıyorlar. Ama Aleviler artık bu yaklaşımı, amiyane tabirle "yemeyecek"; küreselleşmenin, çokkimlikliliği güçlendiren avantajlarını sahiplenmekte ikirciklenmeyeceklerdir. Çünkü insanın hakları ve kimlikleriyle insan ve vatandaş olabileceğini biliyoruz. Artık hazmedilmeli ki "cin" şişeden çıktı!

Şimdi diğer bazı eleştirilere değinmek istiyorum: Oral Çalışlar'm; "Aleviler kendilerini nasıl tanımlıyorlarsa, onları öyle kabul etmek lâzım" cümlesiyle bize karşı hem haksız hem yanlış bir giriş yaptığı kanısındayım. Örneğin, bilim insanı olarak Alevi cemi şöyle yapılır, şu dua okunur, şu yapılmaz gibi alanlara girmiş olsaydık, gerçekten de doğru bir uyarı yapmış olacaktı. Biz de bize imkân vermiş bu kürsüyü istismar etmiş duruma düşmüş olurduk. Oysa dikkat ederseniz gerek Ayhan Yalçmkaya gerekse ben, böyle bir alana girmedik. Ne yapmaya çalış-

tık? Bektâş-ı Veli'den burada asılı pankart çerçevesinde gözlediğimiz olguları, bu olgulardan çıkarttığımız sonuçları sizinle paylaştık. Üstelik bunu yaparken dikkat ederseniz, Ayhan arkadaşın da söylediği gibi, asla dernek ve vakıf başkanlarının ortak bildirisinde olduğu gibi bir Alevi tanımına girmedik. Ama yine de anımsattıklarımız, Aleviliği kendi tarihsel bağlarından koparark düzenin bir unsuru yapmaya çalışanları rahatsız ediyor.

Bu noktada Aleviliğin İslam içi olup olmadığı meselesine gelirsek... Bu tartışma, Türkiye'deki aydınların ve sosyalistlerin gündeme getirdiği bir sorun olmadığı gibi, Aleviliğin kendi içinden çıkmış bir tartışma da değildir. Bu sorun, Osmanlı döneminde onlara; "Sizin yolunuz kâfirliktir, sizi hak yoluna sokacağız" diye enselerinde boza pişiren, Cumhuriyet döneminde; "Hepiniz Müslümansınız, ayrınız gayrınız yok" diyerek Alevilerin Alevi gibi yaşama hak ve özgürlüklerini ortadan kaldıranların dayatması olarak çıktı karşımıza. Ne yapıldı? Alevilerin Osmanlı zulmüne rağmen ayakta tuttukları tekke ve zaviyeler kapatıldı. "Müslüman olduğunuza göre, ibadet mekânı istiyorsanız camiye, dini bir sorununuz varsa Diyanet'e... Bunları aşarsanız, işte sopa!" denilerek pişirildi bu sorun. Alevilerin kendini nasıl gördüğü sorununa gelince; bu sorunun yanıtı, Oral'ın sandığı kadar açık değil. Müslümanlık iddiasında bulunanların tersini iddia edenlerden daha Alevi olmadığı da cabası!

Eğer bugün Cumhuriyet'in olumlu öğelerini esasen kimler savundu derseniz, bu sorunun biricik yanıtı, Türkiye soludur, Alevilerdir. Ama sağcıların, şeriatçıların, devletin, üniversitelerin alnında yığınla leke vardır bu noktada. Bizler savunduk, çünkü Cumhuriyet büyük bir ilerlemeydi, çağdaşlaşma projesiydi; ama 80. yılında halen Alevilerin Alevi gibi yaşaması ve diğerlerinin kendi hak ve özgürlükleriyle yaşaması anayasal güvenceden yoksunsa, aksine asimile ediliyorlarsa, burada bir problem var demektir. O halde içinde bulunduğumuz geminin iç düzeni ve rotasında, bizlerin de dikkate alınacağı bir düzenleme yapılmak zorunda. Buna yanaşmayanlar, "yabancı parmağı" demagojisine sığmmamalıdırlar. Tabii bu geminin inşasının değiştirilmesi öncelikle Alevileri ilgilendiriyor. Dolayısıyla Alevilerin problemi geminin delinip delinmemesi değil –bu sorun, düzene egemen

olanların sorunudur çünkü– Aleviler geminin inşasının yeniden ve âdilâne yapılması konusuyla ilgilidir.

Şimdi Osmanlı'dan, Cumhuriyet'ten sonra, Aleviliğin Müslüman olup olmadığı tartışması nereden çıktı? Kraldan daha kralcı olan, bazısı Alevi, bazısı Alevi olmayan çıkar çevrelerinden çıktı. Niçin? Çünkü Alevi asimilâsyonu bu yolla yapılabilmektedir de ondan. Alevi tarihini unutmayın değerli arkadaşlar; bu tarih Hızır paşalar yetiştirmiştir. Hızır Paşa'lığın temel tanımı egemenlik aygıtı karşısında Alevi duruşuyla ilgilidir. Ne zaman ki devletin sopasını halka, halkın inançlarına, devletin çıkarları doğrultusunda kullanmaya kalkarsınız, orada Alevilik bir dönüşüme, kendine yabancılaşmaya başlamıştır. Burada sizinle aynı argümanları, örneğin Ali'yi, Ehl-i Beyt'i kullananlara itibar edilemez. Şiîler de onları kullanıyorlar, Sünni şeriatçılar da... Recep Tayyip Erdoğan değil miydi; "Alevilik, Ali'yi sevmekse herkesten çok Alevi" olduğunu söyleyen?

Nedim Ağabey az önce burada, somut ve çok ciddî sorular sordu. Sormasına da gerek yoktu aslında, ama görüldüğü gibi zaman zaman unutuyoruz. Birilerinin kalkıp; "Biz böyle değildik" diye anımsatması gerekiyor. Niçin anımsatması gerekiyor? Çünkü medyasıyla devletiyle, üniversiteleriyle, dergâhlarıyla, vakıfarıyla ve tabii Hızır Paşalarıyla toplumun farklı kimliklerini kuşatıp bizi kendi tarihimize, Pir Sultanlarımıza, Bektâş-ı Velilerimize yabancılaştırmaya çalışan, Anadolu Aleviliğini, gerçekliğinden başka bir şey yapmaya çalışan tasfyeci ve yabancılaştırıcı bir kuşatma söz konusu. Bundan dolayı, ne yazık ki Nedim Ağabey gibilerinin, Alevilik konusunda en azından burada kimsenin; "Ben bundan daha çok Aleviyim" diyemeyeceği birilerinin kalkıp bize bazı şeyleri anımsatması gerekiyor.

Demek ki gerek tarihte gerekse güncelde baktığımız zaman; "Alevilik Müslümanlık mıdır, değil midir?" tartışması bize ait bir tartışma değildir. Bizim dışımızda başlatılmıştır. Kim tarafından; Alevilere kendi çıkarları doğrultusunda don biçmeye çalışan, devlet kapısında kendine ikbal arayan veya; "Farklılık problemdir ve bölünme potansiyelidir" diyerek Türkiye'yi tek kimlikli hale getirmeye çalışan zihniyetler tarafından.

Osmanlı döneminde bu keserek, sürerek yapılıyordu. Cumhuriyet döneminde, daha ince yollarla, tıpkı Kürtlere; "Siz aslında Türksünüz" denmesi gibi, "siz de Müslümansınız" denilerek ve asimilasyonla yapılıyor. İşte bu basınçlar karşısında Alevi halkı yüzeysel olarak, sadece kabuk olarak kabullendiği durum, Alevi geleneğini inkâr pahasına, kimileri tarafından "en hakiki Müslümanlık" yarışına dönüştürülüyor.

Dikkat edin, bu yarışa girenlerin ilk saldırdıkları kişiler de sosyalistler oluyor. Kimdir sosyalistler? Alevi mahallelerine, Alevi geleneklerine saldıran, onları ortadan kaldırmaya çalışanların önüne kendini siper edenlerdir. Az önce Ayhan arkadaş çok doğru bir şey söyledi; aslında solun Aleviliği "kafalamak" gibi bir tarzı da yok. Aksine sekter bir şekilde Alevileri de dışlayan yaklaşımlar sergileyebiliyorlar. Ama buna rağmen nerede Alevilere yönelik bir ezilme ve dışlanma olmuşsa, sosyalistler orada Alevilerle dayanışma içinde olmuşlardır.

Dolayısıyla dikkat ederseniz, solla Aleviler arasındaki ilişki etle tırnak, öncesi ve sonrası olarak biçimlenmiştir. Çünkü Alevilik kapitalizm öncesinin, sosyalizm ise kapitalist döneminin eşitlikçilik ilişkisidir. Yine unutulmasın ki ezilenler bir araya geldiği zaman mevzi elde ediyorlar. Birbirlerine karşı yabancılaştıkları zamanda tek tek köşeye sıkıştırılıp ortadan kaldırılıyorlar. Üstelik Kürtlük bir yana Alevi geleneği, farklı inançların eşitliğini, ekonomik olanakların paylaşılmasını savunmuş, Bektaşî Dergâhlarında, Alevi ocaklarında bunu hayata geçirmiş ve buna uygun deyişler ve gelenekler üretmiş olan bir felsefenin, dinsel inancın ifadesidir.

Dolayısıyla bunu unutmamak durumunda olduğumuzda, geriye; "Biz Müslüman mıyız, değil miyiz?" sorusunun, cevaplanması, önemini kaybetmektedir. Asıl soru, Aleviler olarak, Alevilik olarak, bu vergi verdiğimiz ülkede, eşit haklı vatandaşlar olarak tanınıp tanınmayacağınız sorunudur. Çünkü dananın kuyruğu Müslüman olup olmamakta değil, Alevi olarak tanınıp tanınmamak sorununda kopuyor. Ama ısrarla; "En hakikî Müslüman'ız, başımız Kur'an ile bağlanmıştır" diyene Pir Sultan'ın aşkı, Baba İshak'ın başı için hatırlatmamız gereken bazı şeyler var. Ben size Kur'an'dan yüzlerce ayet okuyabilirim ve bu ayet-

lerde eğer Kur'an'ın özü varsa, eğer değişmez hükümleri varsa, bunlar cihadı emretmektedir. Aleviliğin temel, olmazsa olmaz koşullarından biriyse cihadın reddidir. Kur'an kâfir-mümin ayırımım esas alır. Alevilik ise 72 inanca aynı gözle bakmayanı kendinden saymaz. Kur'an kadın-erkek eşitsizliği üzerinde biçimlenmiştir. Oysa Alevilik övünç kaynağı en temel öğelerinden biri, tam eşitlik olmasa da ibadet de dahil kadınının erkekten ayrılmaması ve ortak hukukun savunulmasıdır.

Aleviliği Alevilik yapan kuralların bütününe bakın, hiçbirini İslam'ın temel kaynaklarında göremezsiniz. Ne Şiî-Caferi kesiminde ne de ehl-i Sünnet denilen kesimde yoktur. Aleviler ne İslam'ın ne de onun belirlediği imanın şartlarını tarih boyunca kabul etmemişlerdir. Onların ne namazı olmuş, ne Ramazan orucu, ne Hac inancı. Onun kıblesi insan, Kur'an'ı telli saz olmuştur ki, bunları siz benden iyi bilirsiniz. Dolayısıyla sorun kelime olarak "Müslüman" olup olmamakta değil, İslam'ın şartlarında ve cihatta, ayrımcılıkta belirlenen anlamıyla Müslüman olup olmamakta belirleniyor.

Ne demişti Hasan Bey: "İslamiyet Allah'a inanıştır ve temel iman esaslarıdır, gerisi aksesuar..." Sakın Müslüman otoriteler hocamı duymasınlar! Biliyorsunuz Alevi geleneğinin sözel ve değişime açık karakterine karşılık Sünni ve Şiî ortodoks gelenek değişime kapalıdır. Siz cenneti bile sorguladığınızda, adınız Yunus Emre bile olsa, sizi ve sizin peşinizde olanlara fetva çıkartırlar. Bakmayın burada, bu Alevi atmosferinde veya Türkiye'nin şu andaki dengelerinde bu tip sözler edilebilmektedir. Hatta gelinen noktada zevahiri kurtarmak için bunların söylenmesine ihtiyaç bile vardır. Ancak siz "ötesi teferruattır, aksesuardır" dediğiniz zaman, en başta Sünni kesimin otoriteleri sizleri teferruat yaparlar. Kaldı ki gerçekten de ötesini teferruat görenlerin, öncelikle yapması gereken şey bu sözleri Alevi toplantılarında, Alevilerin rehabilitasyonu kapsamında değil, Ebuu Suud fetvalarından Sivas ateşlerine kadar koca bir tarihsel pratik adına özeleştiriyle işe başlamaktır. Bu da yetmez, toplumsal kimliklerin kendileri olarak, ötekinin kalıplarına girmek zorunda kalmadan, eşit haklı yaşama hakkını buradan önce diğer plâtformlarda, üniversitelerde, basında, kendi Türk-İslamcı platformla-

rında, devlet kurumlarında savunmaktır. Bu bir yana, İslam dediğiniz şey gerçekten de Allah'a inanmaktan ibaret midir? Değildir! İslam, kutsal kitabı, tanımlanmış kuralları ve kuralları tanımayanları, uygulamayanları cezalandırmaya, en azından dışlamaya yönelmiş kurallarıyla ayrıntılı olarak tanımlanmış bir dindir.

Gerek ben, gerekse Ayhan arkadaşın tebliğleri tekrar okunduğunda da görüleceği gibi; "Alevlilik, İslam Dışıdır" üzerinden bir giriş yapmadık. Bizim yaptığımız Aleviliği kendi kaynaklarından, tarihsel şekillenişinden, inanç önderleri kaynağından anlatmaya çalışmaktı. Tabii bunlar, onların başka bir şey olduğunu gösteriyordu zaten. Ancak bu tartışmanın asıl gündemi, Alevilerin bu memlekette Müslüman olup olmadıkları tartışmasından bağımsız olarak, Alevi olarak eşit haklı tanınacaklar mı, tanınmayacaklar mı sorusudur. Ayrıca; "En hakiki Müslüman biziz" deme ihtiyacı duymadan –aynı şey Kürtler içinde geçerlidir. Onlar da, "ben Türk'üm" deme ihtiyacı duymadan– bu ülkede eşit haklı bir meşruiyet ve anayasal güvenceyle tanınacak mı, tanınmayacak mı sorunudur.

Değerli arkadaşlar, Şakir Keçeli, üstelik kendisi biliyorsunuz bir hukukçudur. Gözlerinizin içine baka baka benim Ali'ye, "katil" dediğimi iddia etti. Ürperdim. Dokuz kitabımın içeriklerini taramaya çalıştım, acaba "katil" demiş miyim diye, kendisi ne de olsa yaşça büyük, hukuk eğitimi almiş, yalan söylemez herhâlde diye. Ama bu iddianın karşılığı yoktu. Arada gittim kendisine sordum, çünkü bu kürsüyü kullanmak asgari bir sorumluluk ve ahlak gerektirir diye düşünüyorum. Üstelik bilimden söz edilen bir yerde sözlerimize daha bir özen göstermemiz gerekir. Bana gösterdiği kaynak, İslâmiyet Gerçeği adlı kitabımda geçen; "Başta Yahudiler olmak üzere bir dizi kesime kılıç sallamış, İslam'ın ortodoks anlayışa sahip önderlerinden ve savaşçılarından biridir" ifademdir.

Dikkat ederseniz, burada en küçük bir olumsuz ifade, hele ki "katil" gibi bir yargı yoktur. "Savaşçı" kelimesini de zaten pozitif anlamda kullanmışım. Geriye ne kalıyor? Tarihsel bilgi aktarımı var. Şimdi size soruyorum; İslam dışı olan kesimlere kılıç sallamış mı, sallamamış mı? Bu sorunun cevabı çok basit; öyle

ki bunun için tarih kitabı okumaya da gerek yok. Hepinizin ailelerinizden edindiği bilgilerde bile Muhammet'in amcaoğlu Ali'nin kâfir diye nitelenenlere karşı ne çok kılıç salladığı, ne çok kelle kopardığı malûm. Kaldı ki ben hikâye de anlatmamışım, kaynaklı tarihsel bilgiler vermişim. Dolayısıyla kimse başkasına nedensiz iftirada bulunmayacağına göre, Şakir Bey'in bu spekülatif cümlesinin bir amacı olmalı. Buradan iki anlam çıkarabilirsiniz: Birincisi, benim anlattıklarımın etkisini kırmak için, amiyane tabirle belden aşağı vurmak, Erdoğan; "Ali'ye katil dedi" diyerek, sizleri anlattıklarıma karşı sağır veya ön yargılı kılmak. Bir de Alevi geleneğine uygun olmayan, ama Sünni ve Şiî cihat kültürüne uygun olarak, Ali'nin öteki inançtakilere kılıç sallamasını olumlu bir değer haline getirerek Aleviliği Şiî revizyona uğratmak...

İşin bana yönelik iftira kısmını sizin değerlendirmenize bırakıyorum. İkinci sonuca gelince, öteki inançlara yönelik saldırının meşrulaştırılmasının Alevi'yi kendi geleneğine yabancılaştıracağı açıktır. Aleviliğin abc'si; "Eline, diline, beline hâkim olacaksın" der. Nitekim; "Eline, diline, beline hâkim olacaksın" diyen Alevi felsefesi, Ali'nin kılıcının demirini almış onu tahta yapmıştır. Çünkü; kendi Ali'sinin cana kıymasına tahammül edememiştir Alevi geleneği. Çünkü; Anadolu Alevisi'nin kafasındaki Ali, Yahudi'nin Yahudi olduğu için öldürülmesini mazur görmez. Çünkü; Anadolu Alevisi'nin kafasındaki Ali, tahta kılıçlı bir barış elçisidir, Hilmi Dedebaba'nm ifadesiyle, aynaya bakıldığında yüzümüze yansıyan, Allah'ın vechesi olan kişidir. Dahası Nedim Ağabey'in sorduğu sorular üzerinden gidersem, Aleviliğin Ali'si Kırklar Meclisi'nde olduğu gibi, tarihi şahsiyet Ali gibi Muhammedî hiyerarşinin alt kademesi değil, aksine Muhammet'in girmek için izin istediği ve peygamberlikte ısrar ettiği sürece sokulmadığı Kırklar Cemi'nin başıdır. Ene-l Hak düşüncesinin ve kâmil insan olup da Allah'a ulaşmak düşüncesinde olduğu gibi Allah'ın yüzüdür, Vechullah'tır.

Aynaya bakıldığında eğer siz, ötekine iftira etmiyorsanız, sahtekârlıktan sakınıyorsanız, sağınıza solunuza yardımseverseniz, kendinizi aşıyorsanız, kâmilseniz, Ali sizsiniz. Anadolu Aleviliğinin teolojisinde insan Allah'ın nurundan yaratılmıştır.

Oysa Sünni ve Şiî teolojisinde insan canı sıkılan Allah'ın çamurdan yarattığıdır. Aynı zamanda bir Kur'an uzmanı olarak konuşuyorum, birincisinin insana lâyık görmediği cehennem, ikincisinde, çamurdan yaratılmış insanın olmazsa olmaz bir cezalandırılma mekânıdır. Oysa biliyorsunuz Anadolu Aleviliğinin önderleri, başta Yunus Emre ve Kaygusuz Abdal cehennem düşüncesiyle dalga geçerler. Çünkü Anadolu Aleviliğinin teolojisinde Enel Hak olabilen insan cehenneme gönderilemez; tıpkı bir babanın suç işleyen çocuğunu cehenneme gönderemeyeceği gibi.

Oturum Başkanı – Tamamlar mısınız lütfen?

Erdoğan Aydın – Sözlerimi tamamlayamadım, ama toparlıyorum. Bu durumda Rıza Zelyut'a ilişkin söyleyeceklerimi atlamak zorunda kalacağım ne yazık ki. Biliyorsunuz o da benim, Bektâş-ı Veli'nin "Osmanlı ajanı" olduğunu söylediğimi iddia etti ve gitti. Nerede söylemişim? İnsanının sözünün hiç mi endazesi olmaz böyle... Az önce Ali'ye "katil" dediğim iddiasında olduğu gibi diğer bir çamur at izi kalsın örneğiyle karşı karşıyayız. Niye? Niyesi Alevilik ve tarihine ilişkin anımsattıklarımın zülf-ü yâre dokunmuş olmasında... Böyle olunca belden aşağı vuruşlar, tahrifatlar, belli ki "meşru" kabul ediliyor. Bu gibi yaklaşımlarda değerlendirmeyi tümüyle ahlaki düzlemde tutmak gerekiyor aslında, ama bunu da size havale ediyorum. Üstelik Bektâş-ı Veli'ye Osmanlı ajanı diyebilmem tarihen de olanaksız. Çünkü Bektâş-i Veli 1270'te öldüğünde Osmanlı Devleti henüz kurulmamıştı. Yani daha kurulmamış olan bir devlete, ölmüş olan bir Alevi liderinin ajanlık yaptığını söylediğim çamurunu attı ve gitti Bay Zelyut.

Hünkâr'ın "hacılığı" ile ilgili itirazım ve doğrusunun onun Hoca-Hace, yani öğretmen, önder, yol gösterici olduğu ifademe ilişkin de bir dizi demagojik açılım yapmayı da ihmal etmedi. Ama hem kendisi yok burada hem de kürsüyü işgal etmiş durumuna düşmemek için geçiyorum. Belki de üstünde durmaya da değmez zaten.

Yinelemek istediğim temel vurgum, Aleviliğin Müslüman görünüp görünmemesinden bağımsız olarak Türkiye'de Alevilerin Alevi olarak yaşama hak ve özgürlüğünü güvenceye alan

bir hukukun, çok kimlikli çok kültürlü bir yeniden yapılanmanın acilen sağlanması ve bunun Alevilerin önündeki en temel hedef olduğu gerçeğidir. Eğer AB'nin bu sorunu kaşıması birilerini rahatsız ediyorsa, ben de onları, AB'nin kaşıyacağı sorun bıraktırmayarak bu demokratikleşme sürecine katkı yapmaya çağırıyorum. Bu gemi, hepimizin aynı hak ve özgürlüklerle yaşayacağı bir gemi olarak yeni bir rotaya, demokrasinin rotasına girsin artık. Başkalarını tektipleştirmeye çalışan rotadan, bu 80. yılında artık çıksın. Aleviler ve öteki ezilenler de bu geminin kaptan köşkünde eşit yurttaşlar olarak hak ettikleri yeri alsınlar artık; buna hem kendileri hem de kendileriyle eşit saydıkları diğerleri için ihtiyacımız var çünkü.

Teşekkür ederim. (Alkışlar)

Oturum Başkanı – Teşekkür ederim.

ALEVİLİK ve KÜRTLER

1990'ların başından itibaren Alevi inancını Türk kimliğiyle özdeşleştirme, adeta onu Türk milli inancına indirgeme anlayışının yaygınlaştığını görüyoruz. Alevilikle birlikte Türkiye'nin iki mağdur kimliğinden diğeri olan Kürt kimlik hakları için mücadelenin yaygınlaşması karşısından geliştirilen önlemlerden biri olan bu yaklaşım, Alevi hareketi içinde de kendine ciddi bir savunu alanı bulmakta gecikmeyecekti. Bu yolla Kürtlerin belli bir kesimini oluşturan Alevilerin laiklikle sınırlı bir mücadele alanında kontrolü ve tabii Kürt kimlik mücadelesinin de salt Sünni / Şafiî toplumsal alana sıkıştırılması amaçlanıyordu.

Kuşkusuz yeni bir durum değildi bu. Kadim imparatorluklardan ve özellikle Osmanlı'dan tevarüs eden, toplumsal kimlikleri birbirine karşı mevzilendirerek kontrol etme siyasetinin yeni koşullardaki bir yansımasıydı.

Modernleşmenin ilk başladığı dönemlerde de, bu alanda bir dizi saha çalışması ve onu izleyen yönlendirici teorik çalışmalar yapıldığı bilinmektedir. Özellikle Alevi kimliğini, Türk tarih anlatısı, eski Türk inançları ve Türk milli kimliği içine sıkıştıran yaklaşım, İttihat ve Terakki yönetiminin, Balkan yenilgileri sonrasında Türk-Müslüman bir Osmanlı yaratma kararı verdiği dönemin ürünü olarak belirginleşecekti.

İttihatçılar Anadolu'ya yöneliyor, ama Talat Paşa'nın dediği gibi Anadolu onlar için "kapalı kutu" gibi bir şey. Bu kapsamda 1914 sonrası, İttihat Terakki Genel Merkezi ve onun ideolojik aklı olan Ziya Gökalp'in öncülüğünde, Aleviliğin, Kürtlüğün, Ahiliğin, Ermeniliğin, vb., incelenmesi ve tanımlaması yoluna gidilir.

Kuşkusuz her şey devletin ihtiyaçları çerçevesinde toplumsal kimlik inşası ve toplumu yeniden kalıba dökmek amacıyla yapılır. Çalışmaları, Şükrü Kaya başkanlığında kurulan Muhacirin (göçmenler) ve Aşair (aşiretler) Umum Müdürlüğü tarafından koordine edilir.(1) Bu çerçevede Baha Sait'in, Kızılbaşlık ve Bektaşileri araştırması dönemin ruhhalini yansıtmak açısından özellikle önemlidir.(2) Daha sonra Alevilik konusundaki çalışmalar, Hasan Raşit Tankut, Fuat Köprülü gibi isimlerin de katılımıyla derinleştirilerek sürdürülecektir. Bu çalışmalardan varılan sonuçlar Cumhuriyet Türkiye'sinin de temel duruşunu belirleyecektir.

Sözkonusu bu çalışmaların sonraki dönemde pek çok yeni araştırma ve yargıyı da ciddi şekilde etkilediğini saptıyoruz. Kuşkusuz pek çok doğruyu, parıltılı bilgilendirmeyi de içeren çalışmalardır bunlar. Ancak iki eksende kirlidirler. Birincisi; diğer araştırmalarda da olduğu gibi toplumun Türkleştirilmesi amaçlı bir manipülasyonla şekillenmişlerdir. İkincisi; tüm diğer milliyetçiliklerde de görüleceği gibi, halkı ve haklarını değil, devleti ve onun egemenliğini esas almıştır.

Bu çerçevede, Türk tarihinin bir parantezi ve bir Türklük dini olarak anlatılan bir Alevilik söz konusudur. Oysa kaba bir gözlemle bile saptanabileceği gibi Alevilik, asıl Orta Asya'da değil Kuzey Mezopotamya, Anadolu ve Güney Kafkasya üçgeninde şekillenmiştir. Bu bir yana, herhangi bir etnisiteye sığmayacak bir coğrafi dağılım ve tarihsel hareketliliğe sahiptir. Bruinessen'in de, haklı olarak belirttiği gibi Alevilik; "Gerçekte inanışları ve ritüelleri birbirinden hayli farklı heterodoks toplulukları tanımlamak için kullanılan bir üst kavramdır."(3) Bu kapsamda hemen anımsamamız gereken bir dizi farklı Alevi toplulukla karşı karşıyayız:

---

(1) Nejat Birdoğan, *İttihat ve Terakki'nin Alevilik Bektaşilik Araştırması*, s. 7-8.

(2) Baha Sait Kızılbaş ve Bektaşileri araştırırken, Bursalı Mehmet Tahir ve Hasan Fehmi Hoca Ahileri, Esat Uras Bey Ermenileri, Zekeriya Bey Aşiretleri, Habil Adem Kürtleri araştırmak için görevlendirilir. Başlarında Ziya Gökalp vardır. Bu çalışmaların etkisini arttırmaya yönelik, örneğin sanki Batılı bağımsız bilim insanlarının elinden çıkmış gibi sahtekârlıklar da yapılır. Örneğin Habil Adem'e yaptırılan Kürtlerle ilgili çalışma Dr. Fritz uydurma adıyla bir Alman şarkiyatçı tarafından yapılmış gösterilir.

(3) Martin von Bruinessen, *Kürtlük, Türklük, Alevilik*, s. 117.

1) Azeri Türkçesi konuşan ve Şiilikten daha çok etkilenmiş olan Kafkas Alevileri, 2) Hatay, Adana, Mersin dâhil Suriye'de yaşayan Arap Alevileri (Nusayriler), 3) Arnavutluk'tan başlayarak Türkiye'ye kadar yerleşik, göçertilme ve Mübadele sonrasında Ege ve Trakya'ya da yerleştirilmiş Balkan (Bektaşi) Alevileri, 4) eski Türkmen göçleriyle bağıntılı ve Karadeniz'den Akdeniz'e bir şerit olarak yoğunlaşmış Anadolu Türk Alevileri, 5) Dersim merkezli olmak üzere Sivas-Erzincan'dan Maraş'a ve bir kolu da Bingöl, Muş-Varto'ya uzanan bir alan içinde Kırmançki (Zazaca) ve Kurmanci lehçesiyle konuşan Anadolu Kürt Alevileri ve 6) İran ve Irak sınırları içinde yaşayıp, Ehl-i Hakk olarak tanımlanan ve ağırlıkla Goranice konuşan Kürt Alevileridir.

Tabii bunların dışında da Alevi toplulukları, keza bunların içinde de farklı özellikler sergileyen topluluklar saymak mümkün. Ama bu kadarı bile, Alevi kavramının milli bir tarih anlatısına sığdırılamaz olduğunu kavramak için yeterlidir. Üstelik, milliyetçi deformasyona uğramamış Alevi belleğinin, "yol bir, sürek bin bir" temel deyişinde görüldüğü gibi bu durumla barışıktır.

Özetle; Aleviliğin şekillenmesinde bölgenin hiçbir halkı ve kadim inancını dışlamak mümkün değildir. Alevilik, hem Anadolu'ya sonradan gelen hem de bölgenin kadim halkları ve inançlarının bölge içinde gerçekleştirdiği entegrasyonla şekillenen bir inançtır. Dolayısıyla hiçbir modern kimliğin bu inancı kendine mal etmeye, hem bilimsel hem de ahlaki olarak hakkı yoktur. Bu bağlamda, Alevilikteki Kürt katkısını ve Kürt Alevileri reddetmekle Kürtleri "dağ Türkü" ilan etmek arasında bilimsel tutarlılık açısından hiçbir fark olmadığını anımsatmalıyız.

Türkiye'de, görece daha az olan Arapça konuşanları (Nusayriler) dışında; "Önemli Alevi gurupları Türkçe ve Kürtçe konuşanlardır (Kürtçe konuşanlar da kendi aralarında Kürtçe ve akraba bir dil olan Zazaca konuşanlar olarak ikiye ayrılır); her iki gurup da Safevilerle yakın dinsel ilişkiler kurmuş olan asi aşiretlerin torunlarıdır."(4)

---

(4) Martin von Bruinessen, *age.*, s.118.

Bu torunluk hali etnik değil, inançsaldır. Türk etnik damar ve tarihsel süreci Alevi kimliğinde temel bir öğe olmakla birlikte, Alevi kimliği ve tarihsel şekillenmesinin buna indirgenemez. Resmi kimlik dışındakilerden yana yaratılan korkunun kırılması ve örgütlenme atılımları sonucunda bugün iyice belirginleşmiştir ki, Alevilik, etnik kimlikler üstü ve onlardan farklı katkılarla şekillenmiş bir inanç kimliğidir.

Gerçeklik buyken, H. R. Tankut; "Dersim Alevilerinin Şamani olduğuna inandıran delilleri" bulduktan sonra, "Şaman dininin Türk milli inancı olduğu", dolayısıyla, Dersimlilerin de Türk olduğunu ispatlama gibi garip yollara başvurmaktadır.(5) Tabii sol hareketin yenilmesi sonrasında şakülünü kaybeden aydın ortamında, bu İttihatçı garipliklerin bir dizi kötü kopyaları üretilecek ve Kürt Alevi olmayacağı, Anadili Kürtçe olanlar dâhil Alevilerin mutlaka Türk olduğu tezi sol eskisi kalemlerce adeta bir kariyer alanı haline getirilecektir. Tabii siyaseten devletin toplumu tektipleştirme iradesinin ürünü olan bu manipülatif yaklaşım, ideolojik olarak da, aslında Kürt diye bir etnisitenin de olmadığını, onların kendini Kürt zanneden Oğuz boylarından biri olduğu şeklindeki malum Türk Tarih Tezi'nin yansımalarından biridir. Özetle Kürdü inkâr geleneğinin, inkâr edilemez hale gelindiğindeyse de hiç olmazsa Alevi kimlikli Kürtlerin Kürtlüğünü kuşkulu hale getirme çabası karşısındayız.

Aleviliğin Kürt Rengi

Alevi kimliği üzerindeki bu devlet manipülasyonu, son dönemde 1) Türkiye Kürtlerinin eşit yurttaşlık arayışlarını, onları inanç ekseninde bölerek zaafa uğratmak ve 2) Denetim dışına çıkarak kendini dayatan İslamcı harekete karşı, bir toplumsal araç olarak kullanılmak ekseninde şekillenmiştir. Ancak bu çifte manipülasyon, Alevilere yönelik inkâr ve asimilasyondan vazgeçilmeden yürütüldüğünden, dahası Alevi Bektaşi isimli örgütlenmeler tıpkı Kürt kimlik mücadelesine yapıldığı gibi "bölücü-

(5) H. R.Tankut, bkz., M. Bayrak, *Kürdoloji Belgeleri*, s. 440.

lük"le yaftalandığımdan, yükselen Alevi kimliği karşısında eski inandırıcılığını kaybetmiştir.

Bununla birlikte Alevi toplumunda bir dizi anlaşılır nedenle, milliyetçi eğilimlerin hâlâ ciddi bir etki alanı bulunmaktadır. Bunun sonucudur ki Alevi kimliğinin olmazsa olmazı olan bilimsel kaygı ve çoğulculuğu zedeleyen yaklaşımlarla karşılaşabilmekteyiz. Ancak Aleviliğin salt Osmanlı döneminde değil, Cumhuriyet sonrasında da asimilasyon ve baskılar nedeniyle sorun kalmaya devam ettiği ve Aleviliğin salt Türklüğe özgü bir inanç kimliği olmadığı bilinci, eskiye oranla iyice yaygınlaşmıştır.

Bununla birlikte, bilimsel düzlemde hem Aleviliğe hem de onun diğer kimliksel öğelerine ilişkin çalışmalara olan gereksinim, varlığını artarak sürdürmektedir. Bu gereksinim çerçevesinde Aleviliğin, Kürt rengine dair bir şeyler söylemek, salt şoven manipülasyonları geriletip gerçekliği belirginleştirmek açısından değil, kendi eksikliklerini de azaltmak açısından önemlidir.

Bu noktada öncelikle İ. Melikoff'un, tamamlanmamış olsa da bu konudaki çok önemli çabasından, sergilediği etik duruştan hareket etmek istiyorum: "Bununla birlikte bir hatadan dönüş ile daha önceki çalışmalarımda yazıya geçmiş bazı yanılmalarım olduğunu kabul etmem gerekiyor" dedikten sonra yanılgısını, Alevilik konusunda; "Kürt gerçeğini yeterince değerlendirememiş olmak" şeklinde belirtiyor. Bu bağlamda; "Alevi topluluklar arasında Kürt inançların etkilerini biliyordum, birçok makalemde de yazdım. Fakat hiç şüphe yok ki, olgular benim dikkate aldığımdan daha mühimdir."(6)

Bu toprakların insanları olarak, sorunun bizim için salt bir entelektüel sorumluluk olmadığı gerçeği ışığında, hiç olmazsa Melikoff kadar kadirşinas olmamız gerektiği açıktır. Bunu becermenin ilk adımı olarak da, bu konudaki eksikliklerimizi gidermeye çalışmak ve yazıp okuduklarımıza, eleştirel kuşkularla yeniden bakmakla başlayabiliriz.

Melikoff, sözünü şöyle sürdürüyor: "Aleviler, Ehl-i Hakklar ve Ezidiler arasındaki benzerliklerin şüphe götürmezliğini anla-

(6) İ. Melikoff, *Hacı Bektaş, Efsaneden Gerçeğe*, s. 21.

dığımda biraz şaşırdım. O zamana kadar Bektaşiliğin, esasen hiç şüphe duymadığım Türk kökenliliğine inanıyordum. Fakat bununla birlikte, araştırılmamış bir veri olarak, kendimi Kürt öğelerle karşı karşıya görüyordum."(7)

Bu noktada Kürtlerin kadim inançlarından olup bugün neredeyse yok olmuş olan Ezidiliğin, ağır katliamlardan sonra inananlarının çoğunu Sünni / Şafii dönüşüme kaptırırken kendisinin de Aleviliğin oluşumuna kaynaklık eden temel kaynaklardan biri olduğunu söylemek abartı olmayacaktır. Halen İran, Irak ve Türkiye'de yaşamakta olan Kürt Aleviler de, İslamcılaştırma basıncına direne gelmiş unsurlar olarak belirginleşiyor. Ehl-i Hakk'lar ise Kürt Alevilerin İran ve Irak sınırları içinde yaşamakta olan parçasını oluşturuyor. Ancak sınırların, farklı kimliklere asimile etme ve birbirine yabancılaştırma basıncına rağmen, Türkiye'nin hem Kürt hem de Türk Alevileriyle ortak noktaları sanılandan çok daha fazladır.

"Ehl-i Hakk'larm (Tanrı'nm yandaşları) geleneksel tarihleri "*Şeh-nâme-i Hakikat*'de (Gerçeğin Destanı) Tanrı'nın Hacı Bektaş'ta bedenleştiğini anlatan bir bölüm yer alıyor. Bu gelenek, Tezkire-i A'la'da bulunmaktadır. Minorsky ve İvanov, bu kitaptan yararlanmıştır. Tanrı, yedi yıl boyunca Hacı Bektaş'ta bedenleşmiş olacaktır. Hacı Bektaş sakat bir çocuğu yürüterek, kerametini ortaya koyduğu dönemde Laristan'daydı.

"*Şeh-nâme-i Hakikat*'e göre; Hacı Bektaş, Tanrı'nm kendi özünden yarattığı dört melekten biri olan Davut'un tecellisidir. Tezkire-i A'la'ya göre; Tanrısal öz, Rum ülkesine giderek Hacı Bektaş'm fani bedenine yerleşmiş, görevi tamamlandığında, yeni biçime bürüneceği Kürdistan'a geri dönmüştür. (...) Bu yakın gelenekler 19. yüzyıldan öteye geçemiyor olsalar da, *Vilayetname*'de yer alan bir bölümü desteklemeleri dolayısıyla, dikkate değer görünmektedirler: Hacı Bektaş, Rum ülkesine gitmek üzere Türkistan'dan ayrıldıktan sonra, bir süre Kürdistan'da bir halk topluluğunun yanında kalmış, orada bir oğlan çocuğunu evlat edinmiş ve birçok keramet göstermiştir."(8)

---

(7) İ. Melikoff, *age*., s. 245.

(8) İ. Melikoff, *age*., s. 247-8.

Ali'nin tanrısallığına inanan Ehl-i Hakk'lar, "Ali-İlahi" adı verilen toplulukların içine girip, tıpkı Anadolu Aleviliğinde olduğu gibi yeniden bedenleşmeye ve Tanrı'nın insan biçiminde tecellisine inanırlar.(9)

Melikoff'un dışarıdan gösterdiği bu özeleştirel özen ışığında; "Kürt olmadıkları halde Alevi olmaları dolayısıyla, dağda Kürt boyları arasında barınmak zorunda kaldıklarını, bu sebeple Kürt olarak tanındıkları!" şeklindeki asimilasyonist mizansenlere itiraz etmek gerektiği açık. Esas olarak Aleviliğin Kürt versiyonlarından biri olarak şekillenen Ehl-i Hakk inancı da her iki kardeş halk arasında yayılmış ve günümüzde Alevilik ismi altında birleşmiş inancın temel kaynaklarından birini oluşturmuştur. Doğan Avcıoğlu konuya dair bizi şöyle bilgilendirir:

"Ehl-i Hakk, tanrısallığın birbiri ardına yedi kişide tecellisine inanan bir mezheptir. Ali, mezhebin kurucusu bilinen Sultan Sohak, Han Ataş bunlar arasındadır. Mezhep, Luristan-Guran diyarından Azerbaycan'a yayılır. Tunceli oymaklarının konuştuğu Zaza diline yakın Guranice, Ehl-i Hakklarm kutsal dilidir. Minorsky'e inanmak gerekirse, Karakoyunlu Cihanşah, bu mezhebe eğilimlidir ve onun döneminden sonra Ehl-i Hakk, Türkmenler arasında yayılır. 'Kalemler', Guranice yerine, Azeri Türkçesi ile yazılır. Mezhebin ileri gelenlerinden Türk Kuşçuoğlu, Dicle Kuzeyi Türkmenlerine Ehl-i Hakk'ı benimsetir."(10)

Avcıoğlu, Ehl-i Hakk'ı pek çok araştırmacı gibi yanlış bir şekilde, "aşırı Şiilik" olarak tanımlaması bir yana bırakılırsa, özelliklerini şöyle belirtir:

"Tenasuha, yani ruhun vücut değiştirerek yaşamasına (reenkarnasyona) inanır. 7 İmamcı İsmaililerden, 12 İmam'dan söz etmekle ayrılır. Ehl-i Hakk, Sahib-i Zaman'ın, kurtarıcının zuhurunu bekler: Kıyamet Günü insanlar, Şehrizor ya da Sultaniye ovalarında toplanacaklar ve orada tüm sultanlar yok olacaktır. Minorsky'e göre, mezhep, göçebe, köylü, fakir kentli, derviş gibi alt tabakalar arasında yayılır ve yeryüzü sultanlarının

(9) İ. Melikoff, *age.*, s. 250-1.

(10) D. Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi*, 5. Kitap, s. 2039.

kıyamette cezalandırılacakları umudu, bu tabakaların özlemlerini yansıtır."(11)

Tüm bunları niçin hatırlatıyorum? Spekülasyon yapmak için değil tabii ki... "Alevilik Kürtlüktür" gibi bir iddiada bulunmak için hiç değil.(12) Ancak, Aleviliğin oluşumunun şekillendiği (Horasan'dan Balkanlar'a, Kafkaslardan Mezopotamya'ya) bu toprakların diğer önemli ve mazlum halkı Kürtler ve onların kadim inançlarının da temel bir işlevi olduğu basit gerçeğini anımsatmak içindir. Onları yok sayan ve asimile eden büyük haksızlığa karşı bu toprakların tarihsel gerçekliğini belirginleştirmek için.

Bu noktada Kürtler gibi Türklerin de Aleviliğin şekillenmesine anlamlı katkısı olmadığı, her şeyin İranî eksende şekillendiği iddiasını da anmalıyım ki buna da katılmak olanaksız. Şöyle ki İranî kültür, Aleviliğin teolojik oluşumuna anlamlı katkılar yapmış olmakla birlikte, İran medeniyet birikimi üzerinden Fars toplumunun, kendini Ortodoks bir anlayışta, Şiilikte ifade ettiği anımsansın. Buna karşılık Alevilik, yapısı itibariyle, görece eşitlikçi, köleciliği ve kadın erkek ayrımını tanımamış görece geri bir medeniyet düzlemindeki bir toplumsallıkla belirleniyor. Keza büyük katliamlar eşliğinde gelişen Müslümanlaştırıcı fetih dalgalarıyla karşı karşıya kalan halkların, eski inançlarını Alevilik olarak şekillendirebilmesi ve sonraki zamanlara taşıyabilmesi ancak büyük bir direnişle sağlanabilecek moral motivasyonla mümkündü. Tam da bu nedenlerledir ki, Türkler ve Kürtler, Aleviliğin şekillenmesinde diğer halklara oranla çok daha özel bir rol üstleneceklerdi. Nitekim Aleviliğin en güçlü toplumsal damarları, bu iki halk tarafından oluşturulacaktır.

Aleviliğin Kodları

Melikoff'un; "Kızılbaş deyiminin Türkçe kökenli oluşu bir yana Ayin-i Cem sırasında Alevilerin Türk olsunlar ya da Kürt olsun-

(11) D. Avcıoğlu, *age.*, s. 2039.

(12) Bunu iddia edenler var kuşkusuz; ancak inkâr edilmiş olanın aşırılığı olarak onları anlıyor olmakla birlikte, iddialarının itibar edilebilir olmadığını da belirtmeliyim.

lar kullandıkları niyaz dili de Türkçe"[13] olmasına yaptığı vurgu, önceki çalışmaları dâhil yaygın bir hata olan Aleviliği Türk dini kılma yaklaşımına zemin oluşturmaktadır. Oysa benzer bir mantıkla, tüm temel Alevilik kavramlarının İranî (ve görece Kürtçe ve Arapça) olduğundan hareketle bu yaklaşımın tam karşıtı sonuçlara varmak da mümkün.

Nitekim Erkân, Dergâh, Zaviye, Bâtınî, Zahirî, Semah, Çerağ, Cem, Çıra, İkrar, Talip, Mürit, Mürşit, Pir, Müsahip, Rehber, Kirve, Derviş, Abdal, Zâkir, Ziyaret, Hakk, Dâr, Şah, Şiri Yezdan, Hü, Serçeşme, Âyin, Gülbank, Niyaz, Mihman, Merdan, Tevhid, Miraç, Şıh, Seyit, Dem, Dolu, Devriye, Didar, Nefes, Vahdet-i Vücut, Vahdet-i Mevcut, Keramet, Nefes, vb.[14] kavramlar, başka bir coğrafi kültürün bu oluşumda baskın rol oynadığını gösteriyor.

Bunlar bir inancın aynı zamanda kodları olan kavramlar. Bu kavramlar çok büyük bir açıklıkla göstermektedir ki Alevilik, Orta Asya'dan gelen, sadece Şamanizm'in ve diğer Türkî inançların Müslümanlık şemsiyesi altına girmesiyle oluşan bir inanç değildir. Aksine Orta Asya'dan öğeler getirmiş olmakla birlikte onun asıl oluşum toprağı Mezopotamya, Kafkasya, Anadolu üçgeni ve gelenlerle birlikte burada yaşayan tüm inanç ve topluluklardır.

Burada polemik konusu olabilen öğelerden biri, Alevi sözlü geleneğinin ağırlıkla Türkçe olmasıdır. Bu noktada Cumhuriyet sonrası Türkleştirme politikaları ve Kürtçe yasaklarının önemli bir etkisi olduğu kesin. Bu bağlamda Kürt Dedelerin gerek bu yasaklar, gerekse asimilasyonun etkisi karşısında kendilerini Türkçe ifade etmeye başlamaları doğaldır. Ancak bu değişimde daha önemli ve tarihsel neden, 1500'lerde bütün Kızılbaşların siyasal ve inançsal önderi olarak yükselen Şah İsmail'in o çok etkili ve dilden dile dolaşan deyişlerinin etkisidir. Türkçe deyişlerin Kürt cemlerine ve Ocaklara girişi bu organik ve ideolojik bağlanma sonrasındadır. Bektaşi Dergâhı postnişini Kalender Çelebi isyanının (1527) ezilmesi sonrasında sağ kalan Bektaşilerin, Dersime sığınması da bu gelişmede bir diğer etken.

---

(13) İ. Melikoff, *Hacı Bektaş, Efsaneden Gerçeğe*, s. 23.

(14) Doğan Munzuroğlu, *Dersim Aleviliği*, s. 212.

Özetle, gerek Kızılbaş gelenekte en ulu makamlara oturtulan Şah İsmail'in, gerekse de deyiş geleneğinin oldukça geliştiği Bektaşi Dergâhı'nın, kılıç artığı Babalarının Dersim'deki varlığı ve genel olarak Safeviliğin ve Bektaşiliğin Dersim Ocaklarına göre çok daha kurumsal olmaktan gelen ideolojik etkileri, deyişlerde Türkçe hâkimiyeti üretmiştir. Benzer bir etkiyi Bektaşi Dergâhlarının Balkanlardaki etkisinde de görmek mümkün. Bu durum tıpkı Arapçanın Kur'an üzerinden Sünni toplumlardaki hegemonyası gibi bir durumdur ki, deyişlerin Alevi gelenekteki ayet değeri, Türkçe'nin ibadet düzleminde hegemonik bir konum kazanmasını sağlamıştır. Ama bu durum Arapça ibadet yapan Türkün-Kürdün ana dil ve etnik kimliğini değiştirmediği gibi Kürt Alevinin anadili ve etnik kimliğini de değiştirmemiştir. Üstelik iddiaların aksine Kürtçe deyiş geleneği de ortadan kalkmamıştır. Örneğin; Bruinessen "Ehl-i Hakkların yazılı olarak saklanan birçok kalam ve dini şiiri, sözlü gelenekte yaşamayı sürdürmüştür. Bunların birçoğunu 1975 ve 1976'da Guran'a yaptığım ziyarette bizzat dinledim"(15) demektedir ki aynı gözlemi, Dersim için kendi özgülümde de yinelemeliyim. Ağuçanlardan Ali Baran'm ortaya koyduğu ürünler buna diğer bir örnektir.

Bunlar bir yana Alevi geleneğin esas olarak Kafkasya-Mezopotamya-Anadolu üçgeninde oluşması gerçeği, Aleviliğin yol önderi diyebileceğimiz, deyişleri veya eylemi rehber kılınmış tek bir Orta Asya'lı şahsiyet olmamasında da kendini gösteriyor. Nitekim onun bütün yol önderlerinin (Hallac-ı Mansur, Ebu'l Vefa, Baba İlyas, Baba İshak, Hacı Bektaş, Yunus Emre, Nesimi, Şah İsmail, vb.) bu topraklarda ortaya çıkmıştır. Yolun başı olarak Hace Ahmet Yesevi'ye işaret eden yaklaşımlar da gerçekçi değildir. Aksine, bu yola, kendini Kayı boyuna bağlayan resmi Osmanlı tarih yazıcılığına eklenmek üzere 16. yüzyılda yazılan *Vilayetname* ile girilmiştir. Üstelik Yesevi tasavvufunun kendisi Bâtıni bir özellik taşıyorsa da onun organik uzantısı Bektaşilik, Kalenderilik, Haydarilik, Vefaîlik, Babaîlik gibi Alevi tarikatlar değil, Nakşibendilik gibi Sünni / Hanefi tasavvuf / tarikat geleneği olduğu da bu vesileyle özellikle anımsanmalı.

---

(15) Martin von Bruinessen, *Kürtlük, Türklük, Alevilik*, s. 167.

Üstelik Anadolu Bâtınileriyle Yesevi arasında organik bir bağ da saptanamamaktadır. Bugünkü verilerle net olarak biliyoruz ki Bektaşilik, *Vilayetname*'nin iddia ettiği gibi, Yesevilik'ten değil Babaîlikten, o da Vefaîlik'ten üremiştir. Dolayısıyla bu süreç, Orta Asya ve Türkî gelenekle sınırlı bir açıklamayı geçersizleştirmesi bir yana, Türkler Anadolu'ya, ciddi bir Bâtıni geleneğin şekillendiği, kadim İranî kültürün hegemonyasındaki Mezopotamya ve Azerbaycan üzerinden geçecektir. Aleviliğin asıl şekillenmesi de, bu ciddi birikim üzerinden ve tabii kültürlerin Anadolu'daki entegrasyon sürecinde gerçekleşecekti.

Özetle, Aleviliğin tarihsel teolojik çatısı Orta Asya'dan gelenlerden çok; "İran, Türkiye, Lûristan (Zagros Dağları, Batı İran), Kürdistan, Azerbaycan gibi ülkelerde" çatılacaktır. Orta Asya'dan Horasan'a, Kürdistan'a, Luristan'a, Azerbaycan'a, Anadolu'ya akanlar, İslamiyet'e silahlı direnişin birikimi ve savaşçı, başına buyruk, göçebe toplumsallıklarıyla, hem bu Bâtıni altyapıyı benimseyecek hem de onu sonraki yüzyıllara taşıyan, soluğunu güçlendiren bir işlev göreceklerdir.

Bu noktada Melikoff, "Türklerde [ve Kürtlerde] Kızılbaşlar, İranlılarda ve Kürtlerde İsmailîlik ve Ehl-i Hakklar, Araplarda Alawiler ya da Dürziler"olarak saydığı toplulukların göçer kökleriyle Bâtıniliğin ruh göçü ve tanrılaşma potansiyeli arasındaki bağa dikkatimizi çeker. Ancak Balkanlardaki Bektaşi oluşuma, bir şey daha eklemek gerekir. O da söz konusu olan bütün toplulukların, Müslümanlığı sonradan ve zoraki benimsemek durumunda kalan, eski inançlarıyla kurdukları gönüllü bağı terk etmeyen topluluklar olduğudur.

Kaynak Horasan mı?

Bu süreçte anımsanması gereken bir diğer yaygın yanlışlık da, Alevi edebiyatın köken vurgusu yaptığı Horasan sorunudur. Dersim ocaklarının da genellikle "Horasan'dan gelme" söylemi anımsandığında, sorun daha da büyük önem taşır. Bilineceği gibi Alevi Ocakzadeler geleneksel olarak "Evlad-ı Resul" (peygamber soyundan) olduklarını söylemektedir. Söz konusu yargıyı da, genellikle, Halife Me'mun tarafından Horasan Merv'e

çağırtılıp orada zehirletilen İmam Rıza üzerinden gerekçelendirmektedirler. Bu bağlanma biçimi, aynı zamanda Dersimli dedeler dâhil Aleviliğin Türk etnisitesine bağlanmasının da gerekçelendirilmesi yapılmaktadır. Böylece Ehl-i Beyt soyu Horasan üzerinden Türkleştirilirken, Ocakzadeler de hem asalet zincirine kavuşur hem de Türkleşmiş olur.

Tabii burada düzeltilmesi gereken bir dizi sorun bulunmaktadır. Öncelikle Aleviliğin oluşumunun hem uzun bir tarihi süreçte, hem de geniş bir coğrafyada gerçekleştiğini, dolayısıyla 12 İmam sevgisi ve Horasan eksenli açıklamanın onu anlamayı imkânsızlaştırdığını anımsatalım. Bu söylem, her şeyden önce Aleviliğin Horasan'dan oluşarak geldiği izlenimi yaratmasıyla gerçek dışıdır. Çünkü Alevilik, ilk Müslümanlaştırma baskılarına karşı direniş sürecinden başlayarak, önce soy kütüğü olarak Ali'ye (13. yüzyıl ve sonrası), daha sonraki zamanlarda da (16. yüzyıl) Şah İsmail üzerinden 12 İmamcı eksene oturacağı uzun bir süreçte şekillenecektir ki burada da kritik halka Erdebil / Safevi oluşumudur.(16)

Alevilik sadece zamansal olarak değil, coğrafi olarak da geniş bir alanda, bu alanların değerleri arasındaki senkretik (bağdaşmacı) bir yerden şekillenecektir. Bu açıdan Safevi hareketine kaynaklık eden kuzey batı İran (Erdebil) başta olmak üzere, Kuzey Mezopotamya, Orta Anadolu ve tabii Horasan'ın da temel misyonlar yüklendiğini geniş bir coğrafyanın, değişen oran ve zamanlı katkısından sözediyoruz. Ancak bu süreçte Horasan'ın, örneğin Hallac-ı Mansur gibi, İmam İsmail gibi, Ebu'l Vefa, Dede Garkın, Baba İlyas, Seyyit Nesimi, Yunus

---

(16) Bu vesileyle Aleviliğin dünyanın en eski dini olduğunu iddia edenlere karşı anımsatalım ki, Aleviliğin Safevi öncesi süreci henüz bugünkü halini almamış olan bir "Alevilik"tir ve esasen Bektaşilik, Vefaîlik, Hayderilik, Hurufilik, Babaîlik gibi isimlerle anılır. 1000'li yılların gerisine gidildiğindeyse daha çok Hürremilik, İsmailîlik, Ezidilik, Maniheizm, Mazdakçılık, Şamanizm, Zerdüştlük, Budizm, Göktanrıcılık gibi, proto-Alevi inançlarla karşılaşırız. Bu inançlar arasında Bâtınî bir öz, doğanın ve insanın kutsanması, dayanışmacı bir ahlak, ruh göçü, vb. ortak öğeler ve bağ bulunmaktadır. Ancak 16. yüzyılda Kızılbaşlık adını alarak kazandığı formla öncekiler arasında da, geçmişe gidildikçe artan bir farklılıklar söz konusudur ki, bilim ahlakıyla yapılacak bir çözümleme bu gerçekliğin kabulünü zorunlu kılar.

Emre, Şah İsmail, Pir Sultan Abdal gibi fikri bir önderlik katkısını saptayamıyoruz. Horasan'ın, bu inancın hamuruna Ebu Müslim gibi temel, ama daha çok siyasi katkılarını görüyoruz. Esas adı İbrahim bin Osman olan (yani Alevi veya Şii anlamda Alici olmayan, ama Emevi'ye karşı stratejik aklı ve iradesi yanında Bâtını ve eşitlikçi din algısında temel bir sembol olan) Ebu Müslim'in, Şam-Bağdat eksenli bir kavganın siyasal önderi olarak yükselişi bir yana etnik kimliğinde de Kürtlük olasılığı baskındır.(17)

Özetle Horasan'ın tek kaynak ve oluşum mekânı olarak aktarmak, dolayısıyla oradan gelmişliği bir üstünlük hakkı olarak görmek, Aleviliğin bütünlüklü gerçekliğiyle örtüşmez. Diğer yandan Horasan'ın etnik toplumsal gerçekliği de bizi Türklerin yurdu ile değil, öncelik Soğdlular olmak üzere Acem, Kürt, Türk, Beluci, Peştun, Çağani gibi halkların ortak gerçekliğiyle karşı karşıya bırakır. Çünkü bir dizi halkın yerleşim yeri ve aynı zamanda başka bir dizi halkın geçiş alanıdır Horasan.

Tabii bu noktada Dersim'in Horasan ile organik bir ilişkisinden de söz etmek gerek. Bu bağ sadece Ocakzadelerin ve bir Kürt milliyetçisi olan Nuri Dersimi gibilerinin kabulüyle sınırlı bir durum da değildir. Bugün bile, "İran'ın Kuzeydoğu eyaleti Kuzey Horasan'da bir kaç yüzbin Kürt yaşamaktadır. Bazıları hâlâ göçebe, çoğu da yerleşiktir. Buradaki aşiretler üç grupta toplanmıştır. Şadlû, Zefiranlû ve Keyvanlû. Kullandıkları dil Kurmanci'dir. (...) Horasanlı Kürtler hâlâ Şii'dirler. Bu Kürtler özgün gelenekleriyle, Çemişkezek diye adlandırılan geniş aşiretten gelmekteler. Çemişkezekliler buraya, 1600'de Şah Abbas tarafından Özbek ve Türkmenlere karşı sınır korumacılığı için gönderildiler. Daha küçük Kürt aşiretlerinden küçük gruplar, bir süreden beridir buralara yerleşmiş durumdalardı zaten. Geriye kalanlar da daha sonra, gene şahlar tarafından oraya gönderilmişlerdi."(18)

Konuya dair özgün bir çalışma ortaya koymuş olan Faik Bulut şunları söyler: "Horasan Türk yurdudur demek ne kadar

---

(17) Ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. Faik Bulut, *Horasan Kimin Yurdu*, s.142-9.

(18) Martin von Bruinessen, *Ağa, Şey ve Devlet*, s. 213.

tarih dışı ise Horasan Kürt yurdudur demek de o kadar yanlış. Bununla beraber antik çağda Kürtlerin Horasan'daki varlığı ağırlıklı olarak dinsel / inançsal (Zerdüşti, Manici) zemindedir. Fiziksel varlıkları ise, Kürtlerin atalarından sayılan Med kökenli magi topluluğu sayesinde olup, Türklerin M.S. VIII. ve XI. yüzyılda bu bölgeye inişlerinden çok öncedir."(19)

Bu noktada bölgenin yüzyıllar boyunca Pers ve sonrasında Sasani imparatorluklarının egemenliği altında kaldığı ve Zerdüşti (Mecusi) din adamlarının temel faaliyet alanı olduğu özellikle anımsanmalı. Asıl önemlisi Gibb'in de işaret ettiği gibi; "Bütün istila yüzyıllarında Soğdiyana ve Oksus (Ceyhun nehri) havzası kavimleri ruhen İranlı kalmışlar, dil ve geleneklerini muhafaza etmişlerdir." Konuya ilişkin yazan Bahaeddin Ögel; "Şunu itiraf etmek gerekir ki, çok eski devrilerden beri iskân edilmiş olan bu bölgenin yerleşik halkı, Soğdca konuşan ve Türklerin Soğdak dedikleri kavimdi."(20)

Esasen bölgenin Alevi inancında adeta bir doğum yeri olarak anılması da, onun Zerdüşti geçmişiyle de ilgilidir: "Horasan'ın sözlük anlamı 'Güneşin yeri'dir. İslam öncesi inançların bu bölgedeki varlığına işaret eden bir kanıtla karşı karşıyayız. Ateşperest Zerdüştiler, güneş tapıncına dayanan Mitra ile Budizm ve Şaman inancı mensuplarının bölgede bıraktığı kültürel mirasın definesi gibidir Horasan."(21)

Horasan'dan Türkmen olarak gelenlerin Dersim'de Kürtleştikleri iddiası ciddiyetsizdir.(22) Üstelik oradan gelen Türklerin

---

(19) Faik Bulut, *Horasan Kimin Yurdu*, s. 190.

(20) Akt. Faik Bulut, *age.*, s. 192-4.

(21) Faik Bulut, *age.*, s. 19.

(22) Bu tez şöyle ciddiyetsizdir: Bir başka halkı/topluluğu asimile etmek somut avantajları gerektirir. Örneğin devletli olanın devletsizi, ticari hayatı elinde bulunduranın bundan yoksun olanı, daha yüksek bir medeniyete sahip olanın bundan yoksun olanı, vb. asimile etmesi mümkündür. Ancak yarı göçebe Kürtlerle göç eden Türkmenlerin aynı ekonomik koşullarda, aynı medeniyet seviyesinde oldukları anımsanırsa, kimi özel koşullu istisnai durumlar bir yana, böylesi tek yanlı bir asimilasyonun imkânsızlığı açıktır. Aksine Türkmenlerin, her ne kadar sınıfsal olarak iç kavgaları söz konusuysa da genellikle devletli ve egemen oldukları anımsanırsa, Türkleşen (Araplaşan, Acemleşen) Kürtlerin, Kürtleşen Türklerden her zaman çok daha fazla olduğu açıktır.

Kürtleştiğinden söz etmek Dersim'in baskın bir Kürt nüfusa sahip olduğunu da itiraf etmek demektir. Geçmişten beri Dersim'in ezici çoğunlukla hep Alevi / Bâtını olduğu, üstelik Dersim'e belirgin bir Türkmen göçü saptanamadığı, dahası Horasan'dan Anadolu'ya gelenlerin de oluşmuş bir Alevi kimliğiyle gelmedikleri bilinmektedir. Bu durumda Dersim'in yerleşiklerinin gelen Türkmenleri Kürtleştirdikleri iddiası kadar, gelenlerin Dersimlileri Alevileştirdikleri iddiası da gerçeklikten uzaktır.

Görüleceği gibi neresinden bakılırsa bakılsın, amiyane tabirle, mızrak çuvala sığmıyor. Ocakzadelerin aile kökünü Horasan üzerinden Türkleştirenler, Dersim'in yerli halkını Türkleştiremiyor ve aralarına katılan bir avuç aileyi din önderi kabul etseler bile kendilerine dönüştürüyorlar. Üstelik bu her şeyi Türkleştirici yaklaşımın, 12 İmam'm Arap olması gerçeği karşısındaki tutarsızlığı da anılmalı. Görüldüğü gibi hem Ehl-i Beyt'i hem de Dersimlileri (ve tabii 'dağ Türkü' diyerek Sünni Kürtleri, dahası Balkan ve Kafkas halklarını, yetmedi, Hititleri, Sümerleri, Etileri, yetmedi dünyanın öte tarafındaki Kızılderilileri, uçanı kaçanı, herkesi!) Türkleştiren bir acayip yaklaşımın tarihsel gerçeklikle oynaması durumu karşısındayız.

Dersim Aleviliği

Fevzi Çakmak'ın 1930 tarihli raporu aslında egemen zihniyetin gerçekte neyi amaçladığını göstermek için önemli: "Erzincan merkez ilçesinde 10 bin Kürt vardır. Bunlar Alevilikten faydalanarak mevcut Türk köylerini Kürtleştirmeye ve Kürt dilini yaymaya çalışmaktadırlar. Birkaç sene sonra Kürtlüğün bütün Erzincan'ı istila edeceğinden endişe edilebilir. Örfen Türk, ama Alevi olan birçok Türk köyleri, Aleviliğin Kürtlüğü ifade ettiği zihniyeti ile lisanlarını terk ederek Kürtçe konuşmaktadırlar."(23)

Belli ki, raporun yazıldığı dönem Erzincan (ve özellikle merkez ilçe) baskın şekilde Kürt ağırlıklı bir kenttir. Yine belli ki,

---

(23) R. Hallı, akt. Erdal Gezik, *Alevi Kürtler*, s. 62.

bu sırada Kürt olmayan Alevileriyle birlikte, Alevi oranı daha da yüksek bir kent. Ancak bu raporun ortaya çıkardığı uzlaşmaz asimilatör iradenin sürgün, eğitim ve katliamlarla Erzincan dünden bugüne merkez ilçe nüfusu ve ekonomik güç dengeleriyle Türkleştirilir. Birileri rapordan; "Cumhuriyet idaresinin Alevileri Kürt tasallutundan kurtarması!" gibi bir sonuç çıkarır mı bilmem, ama bu süreçte Erzincan aynı zamanda Sünni bir kente dönüştürülür. Esasen Kürtlerin hükümeti, güvenlik ve eğitim teşkilatı ve bütçe hâkimiyeti olmadığından, raporun çaldığı alarm zilinde olduğu gibi etkin bir Kürtleştirme iradesi üretmesi mümkün değil. Ama Türk ve Sünnilerden ibaret bir Erzincan ve Türkiye görmek isteyen bir egemen akıl açısından "merkez ilçesinde 10 bin Kürt" büyük tehlikedir. Açıktır ki, Türkiye'yi insanların kimliklerini de rahat rahat yaşayacağı bir yurttaşlar demokrasisi olarak tasarlayan bir devlet aklı, Kürdün varlığını tehlike görmezdi, "Örfen Türk, ama Alevi" gibi Aleviliği de Türkleştirmeyi (yani Sünnileştirmeyi) öngören vurgular yapmazdı. Dolayısıyla yapacağı gelecek tasarımı da Türk-İslam eksenli bir tektipleştirme ve bunun kaçınılmaz kılacağı sistematik hak ihlalleri, iskân yasaları olmaz. Onun kurguladığı eğitim, diyanet ve yayın sisteminde "Kürdün de aslında Türk olduğu", "Alevinin de etnik olarak Türk, ama dinen sapkın" olduğu gibi yayınlar çıkmaz.(24)

Özel olarak Dersim'in genel olarak Kürt-Alevi coğrafyasının tarihsel-inançsal şekillenmesinin bilimsel soğukkanlılıkla açıklanması şöyledir: VIII. yüzyıldan beri (o sırada Orta Asya'da Türklerin de cebelleştiği) Emevi ordularının Dersim'i de ele geçirmesi ve Müslümanlaştırması basıncı yaşanmaktadır. Bu basıncın belli bir aşamasında Dersim'in egemenleri ve inanç önderleri, bir yandan kendi özgün inançları ile İslam'ın içinden

(24) Yinelemek gerekir mi bilmem ama Fevzi Çakmak'ın yaklaşımı Erzincan'la sınırlı olmayıp bir bütün olarak Türkiye toplumunun Türk ve Sünni bir kalıba dökülmesi iradesinin mahallî yansımalarından biridir. Bu noktada bilimsel ahlak, Kürtleşen Alevilerden değil, Türkleşen ve Sünnileşen Alevi Kürtlerden söz etmeyi gerektirir. Ötesi asimilasyon iradesinin manipülatif yayınlarından ibarettir. Buna da hiçbir ahlaklı entelektüelin tevessül etmemesi gerektiği açıktır.

kendilerine yakın gelen Ehl-i Beyt geleneğiyle ilişkilenerek yeni bir senteze geçmektedir. Diğer yandan da, Müslüman imparatorlarla kâh onların vergi beklentilerini karşılayan, kâh kendi iktidar alanlarını korumaya çalışan uzlaşılar gerçekleştirmektedir.

İşte Dersim Ocak sisteminin de (diğer Türkmen Ocakları gibi) bu süreç içinde (13. yüzyılda) kurumlaşmaya başladığını saptıyoruz. Kuşkusuz bunlar birdenbire ortaya çıkmış olamazlar. Aksine Dersim'in kadim inanç geleneği içinde mutlaka tarihsel bir geçmişleri vardır. Ama sözkonusu Ocakların, isimleriyle anıldıkları önderlerinin (Sarı Saltık, Ağuçan, Baba Mansur, Derviş Cemal, Kureyşan, Cemal Abdal, Şıh Ahmet, vb.) yaşam tarihlerine baktığımızda da[25] bunların bu zaman aralığında kurulduklarını görüyoruz. Diğer yandan bu ocakların, "Selçuklu Sultanı Alaeddin Keykubat'tan alındığı ve onun tarafından onaylandığı" bilinen[26] secerelerinin veriliş / düzenleniş tarihi de bunu göstermektedir. Burada tarafların bir uzlaşı gerçekleştirdiği kesin. Böylece Dersim'in geleneksel inanç önderleri/kurumları, hem zamanın egemen sistemine eklemlenmekte, hem de Alici bir Bâtınilikle restore edilmiş olmaktadır. Bunun sonucunda önderler, "Evlad-ı Resul" haline gelerek sistem nezdinde konumlarını pekiştirmekte ve işlevlerini de kurumlaştırmaktadırlar.

Bu sırada artarak süren Türkmen göç ve akınları gerçekleşmemekte, ancak bunlar, koruyucu coğrafyası nedeniyle Dersim'e yönelmemektedir. Esasen birbirleriyle kavga pratikleri olmamış, ama birbirinden etkilenmiş iki halktan söz ediyoruz. Zorla Müslümanlaşan bu iki halkın inançları da benzer koşullar çerçevesinde benzer yerden şekillenmekte ve inanç tercihlerine göre birlikte tutumlar geliştirmektedirler. İmparatorlara asker oldukları gibi ayaklanmalarda da birlikte olmaktadırlar. Birinciler İmparatorların tercihlerinde olduğu gibi Sünnileşirken ikincilerse Bâtıni / Alevi bir şekillenme göstermektedir.

---

(25) Turabi Saltık, *Zamanın Döngüsünde Dersim*, s. 59-71.

(26) Erdal Gezik, *Alevi Kürtler*, s. 191.

Diğer yandan 1500 öncesinde Uzun Firdevs tarafından yazılan *Vilayetname*'nin, Hacı Bektaş'ın bir dönem Kürdistan'da kaldığı şeklindeki tanıklığını esas alırsak; 1) Kürdistan'ın Hacı Bektaş şahsında Babailerin sığınma alanı olduğu, 2) Sığınanların orada Kürtleşmedikleri, ama Kürtlerin Alevileşmesine (doğrusu Bâtıni anlayışlarının birbirine yakınlaşmasına) katkısından söz edilebilir. Nitekim *Vilayetname*'de şöyle denir:

"Hünkâr, Kürdistan'da bir kavmin içinde bir müddet eğleşti. Orada bir bacının, doğan oğlanını oğul edindi. O ilde birçok kerametler gösterdi. Bu çeşit kerametlerle o ili kendisine muhip etti. Şimdi o kavme Hünkariler derler."(27)

Üstelik bu "Kürdistan" nitelemesinin nereyi işaret ettiğini araştırdığımızda, genel anlamda Kürdistan'm değil de, Çemişgezek Beyliği'nin kastedildiğini söyleyebiliriz. *Vilayetname*'nin yazıldığı tarihi esas alacak olursak; "Kürdistan denildiğinde akla gelen bölgenin Çemişgezek Beyliği olduğunu biliyoruz."(28) Nitekim yine *Vilayetname*'de; "(...) Kürdistan, Musul ve Diyarbekir"den ayrı ayrı söz edilmesi,(29) yani Diyarbakır ve Musul'dan ayrı bir "Kürdistan"dan söz edilmesi bunu teyit eder.

Bu noktada Çemişgezek Beyliği'nin Safevilerle ilişkisini ve buna karşılık Bektaşi Dergâhı'nm bu dönemde Türk Kürt tüm Kızılbaş ocaklarını Osmanlı'ya kazanma misyonu da anımsanacak olursa, durum daha da belirginleşir. Yukarıdaki vurguda, Hacı Bektaş üzerinden, Osmanlı'nın parçası olan Bektaşi Dergahı'na Kürdistanlı Aleviler nezdinde prestij ve etki alanı kurulmaya çalışılmaktadır.

Bu irdelememiz kapsamında belirtelim ki, bilimden gidilmeyen yolun sonunun karanlık olduğunu unutup, sadece Kürtlüğü değil Aleviliği de asimile edegelen Türk milliyetçiliğinin misyonerliğine soyunanlar, Kürtlüğü ve Kürdistan'ı tarihten ve Alevilikten kazımaya çalışırken, gerçekte Alevilik gerçeğini de çarpıtmış oluyorlar.

---

(27) Abdülbaki Gölpınarlı, *Vilayetname*, s.17.

(28) Erdal Gezik, *Alevi Kürtler*, s. 194 .

(29) Abdülbaki Gölpınarlı, *Vilayetname*, s. 38.

Özetle abartılı Horasan vurgusunun, Evlad-ı Resul bağına inandırıcılık kazandırmak gibi diğer nedenlerin yanı sıra, devlet kaynaklı Türkleştirme politikalarının sonucu olduğunu düşünmek gerekmektedir. Nitekim Horasan vurgusunun; "Yetkililerce bölgenin Türklüğe geçişini sağlamak için kullanılması" durumu karşısındayız. Bu yönlendirmenin ideolog görevlilerinden biri H. R. Tankut'un; "Cumhuriyet'in ışığı ile bunların vicdanlarında az çok bir millet heyecanı başladığına şüphe yoktur. Gençleri biraz samimi, yaşlıcalar sahtekâr, kendilerinin Horasanlı Türk olduklarını, Cumhuriyet idaresi sayesinde bu hakikate erdiklerini sık sık söylerler"(30) sözü buna işarettir.

Temel Bir İnanç Kavşağı: Ebu'l Vefa

Esasen Aleviliğin senkretik (inançlar karışımı), gnostik (bilinç birikimi), ezoterik (Bâtınî) bir inanç olması gerçeği ve tarihsel oluşum süreci ışığında, soğukkanlı bir yaklaşım sergileyecek olursak, bugüne kadarki egemen anlatının dışına çıkmayı zorunlu kılmaktadır.

Kızılbaş tarihi içinde Kürtle Türkün yolları sık sık kesişir. Bu durumu sadece sosyal ve siyasal olarak değil, inançsal anlamda da gözleriz. Bu toprakların kaydettiği en büyük toplumsal hareket olan Babaî ayaklanmasında yanyanadırlar örneğin.(31) Tabii Türkler gibi Kürtler de tüm bu süreçlerde bir bütün değiller; Bâtını inançlarda olanlar Babai hareketi içindeyken, Emir Necmettin komutasındaki Selçuk ordusu içinde de Sünni Türklerin yanı sıra Sünni Kürtler de bulunmaktadır.

Ama asıl önemlisi Babai ayaklanmasının önderleri, Baba İlyas ve Baba İshak'ın, keza onların ardılları Edebali, Geyikli Baba vb. babaların kendilerini Vefaî olarak tanıtmaları ve Vefâiliğin pirinin Ebu'l Vefa el Kürdi olmasıdır.

Aşıkpaşazade'ye göre büyük dedesinin (Baba İlyas) Tacu'l Ârifin Seyyid Ebu'l Vefa Bağdadi adında bir şeyhe intisabı varmış ve onun halifesi olmuş.(32)

---

(30) Erdal Gezik, *Alevi Kürtler*, s. 189.

(31) Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer İsyanı*, s. 143.

(32) Burhan Oğuz, *Türk Halk Düşüncesi ve Hareketlerinin İdeolojik Kökenleri*, c. III, s. 178.

Tabii tarihi olarak Baba İlyas'm Ebu'l Vefa (Ö. 1107) ile doğrudan ilişkisi mümkün değil; bağlantı yol/tarikat üzerindendir. Arada birbirine el veren başka halifeler bulunmaktadır ki, bunlardan en önemlisi ve en sonuncusu Dede Garkın'dır. Diğer kaynaklarda geçmez, ama Elvan Çelebi, dedesinin (Baba İlyas), Dede Garkın'ın müridi olduğunu belirtir. Menakıbu'ı Kutsiye'ye göre Baba İlyas, Dede Garkın'ın baş halifesi olup, Hacı Mihman, Bağdın Hacı, Şeyh Osman ve Ayna Dola adlı diğer halifelerini de Baba İlyas'ın emrine vermiştir.(33)

Elvan Çelebi'ye göre, Dede Garkın müritleriyle birlikte, Elbistan bölgesine yerleşiyor. Zamanın (büyük olasılıkla I. Alaaddin Keykubat) Selçuklu sultanıyla çok iyi ilişkilere giriyor ve sultan ona ikta olarak 17 köy veriyor. Dede burada ün salıp artan sayıda mürit ediniyor. Dört yüz halifesi olup bunları İlyas Baba ile birlikte Rum diyarına gönderiyor.

Ebu'l Vefa'nın, *Menakıb-ı Tacu'l Ârifin* adını taşıyan ve 1371 yılında kaleme alman Menakıpnamesine göre "hem annesi hem babası tarafından Kürt olduğu söyleniyor. Irak'ta Kusan diye bir bölgede doğmuştur. İlk tahsilini Bağdat'ta tamamlayarak Buhara'ya gitmiş ve orada dini ilimleri öğrendikten sonra tekrar Bağdat'a dönmüştür. (...) Seyyit Ebu'l Vefa'nm, aşağı yukarı bütün sosyal tabakalara mensup birçok müridi olmuştu. Nitekim Vasıti'ye göre Abbasi halifesi Kaim bi Emrıllah'ın, Şeyhin gittikçe büyüyen şöhretinden korkmuş ve belki de hilâfet makamını ele geçirir endişesiyle hareket ettiğini yazıyor."(34)

"Sapık bazı inançlar yaydığı", semah dönülen, şarap da içilen "kadınlı erkekli ayinler gerçekleştirdiği" iddiaları çerçevesinde Bâtını ve şöhreti çok büyük bir şeyh portresi karşısındayız. Bilimsel kimliğini gölgeleyen bir şekilde onu Türkleştirme çabası sergilese de Nejat Birdoğan da onun tarihsel önemini, "Ebu'l Vefa kültürü olmasaydı Geyikli Baba, Baba İlyas ve belki de Hacı Bektaş kültürü olmayacaktı" diye belirtir.(35)

---

(33) Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer İsyanı*, s. 99.

(34) Ahmet Yaşar Ocak, *age.*, s. 102.

(35) N. Birdoğan, *Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevilik*, s. 112.

Martin von Bruinessen ise ilginç bir ek bilgi aktarır: "Abu'l Vefa önceleri önde gelen Kürt yolkesicilerden biri, yani 'eşkıya'; fakat değişip ermiş olduktan sonra Tacu'l Ârifin (bilgelerin tacı) diye anılmaya başlanmış. Onun aracılığıyla Bağdat sofi geleneği Türklerin geleneksel Anadolu mistisizmini etkileme fırsatı bulmuştur."(36) Tabii kısa zaman sonra hem İlyas ve İshak'ın etki alanı ve tanınırlığı Dede Garkm'mkini bastıracak, öyle ki İlyas, bizzat yaşadığı dönem içinde, Alevi (özellikle Kürt Aleviliğinde daha da belirgin ifadesini bulan) tanrısallığını ifade eden Bozatlı Hızır ile özdeşleştirildiği ve zamanin peygamberi "Baba Resul" olarak anılacaktır. Keza ayaklanmaya fiilen önderlik eden Baba İshak'ın otoritesi de, başta Dede Garkın'ın İlyas'm emrine verdiği dört büyük halifesi olmak üzere diğer babaların otoritesinin üzerine çıkacak ve adı Baba Resul ile birlikte anılır olacaktır.

"Abdülbaki Gölpınarlı, Baba İlyas'ın kurduğu Babâîliğin, Vefâîliğin bir şubesi olduğunu, Baba İlyas'ın Ebu'l Vefa'dan sonra ikinci büyük pir olduğunu söyler."(37)

Kuşkusuz Menâkıbnâmesi'ni esas alacak olursak Ebu'l Vefa'nın da "Râfızi düşmanı bir Sünni" konumuna sokulduğu görülüyor.(38) Ancak gerek onu Mürşit belleyenlerin (Dede Garkın, Baba İlyas, Ede Bâli, Geyikli Baba ve genel olarak dönemin Rum abdalları) somut niteliği yanında uğradığı takibatlar aksini göstermektedir. Dolayısıyla onun da *Menakıbnamesi*'nin ortaya koyduğu gerçek, diğer yol önderlerinin de başına geldiği gibidir. Menakıbname yazıcısı Vefaî, hizmetine girdiği devletin ihtiyacına göre şeyhini revizyondan geçirmiştir.

Özellikle, Fuat Köprülü'nün elinde devletin ve Türk milli kimliğinin çıkarları çerçevesinde reorganize edilen heteredoks tarihte Kürt öğelere de yer kalmayacaktı. Osmanlı'nın muteber Kürtleri Rafızi düşmanı Şafiilerdi. Türkiye'nin muteber Kürtleri ise bir Oğuz boyuydu. Yani önce Yezidilikten, Zerdüştlükten başlayıp Kızılbaşlığa kadar egemen Sünni anlayış dışında kalan

---

(36) Triminham, bkz. Martin von Bruinessen, *Ağa, Şeyh ve Devlet*, s. 262.

(37) A. Gölpınarlı, Yüz Soruda Mezhepler ve Tarikatlar, s. 279; akt. A. Y. Ocak, *age.*, s. 102.

(38) Bkz. Ayfer Karakaya, *Bektaşilik, Safevilik ve Vefailik Üzerine*, Munzur, sayı. 34, s. 22.

inanç damarları kurutulduktan sonra sıra Kürtlerin bizzat varlığına gelmiş, modern dönemdeki yeni Türk ulusal kimliği içinde eritilmeye uğratılmışlardı. Dolayısıyla hem Hacı Bektaş'ı Yesevilik ile Yeniçerilik arasına Osmanlı'nın işlevsel bir aracı kılan gelenek, hem de Aleviliği Türklüğe kilitleyen modern yaklaşımla, Ebu'l Vefalara yer kalmamıştı. Nitekim Kürt Aleviler, Türk ilan edilirken, Ebu'l Vefa da Siirt'te önemli bir ziyaretgâha dönüşen kabrinde Sünni/Arap bir evliya olarak anılır hale gelecekti.

"Elimizdeki Alevi belgeleri, Osmanlı'nın erken dönemlerinden tanınan Aşıkpaşazade, Geyikli Baba ve Ede Bâli gibi isimlerin Vefaîlik konusunda buzdağının sadece görünen ucu olduğunu ve asıl ana gövdenin Doğu Anadolu'da aranması gerektiğini gösteriyor bize."(39) Büyük bir olasılıkla Babaî ayaklanmasının ezilmesi sonrasında uygulanan tenkil politikası sonrasında Vefâilik, Babâi ayaklanmasının gerçekleştiği orta ve doğu Anadolu'da ciddi bir tenkile uğruyor. Selçukluların dağılması, Moğollar ve Beylikler döneminde Bâtıni düşünce yeni bir yükseliş yaşasa da, hem Beylikler hem de alt tarikat kolları tarafından dağılma yaşayacaktı. Bununla birlikte 16. yüzyıla kadar görece varlığını sürdürecek, nihayet yükselen Osmanlı otoritesiyle birlikte, yükselen Bektaşilik yanısıra Osmanlı'ya karşı muhalefet olarak yükselen Kızılbaşlık içinde eriyecekti.

Bu ara süreç içinde; "Alevi dedelerinin ellerindeki Vefai icazetnameleri ve bazı secereler, Doğu Anadolu merkezli Alevi ocaklarının hepsinin olmasa bile önemli bir kısmının Vefaî kökenli olduğunu gösteriyor. Bunlar arasında mesela İmam Zeynel Abidin Ocağı, Ağuçanlar, Sinemilliler ve Dede Garkınlar var."(40)

Özetle, literatürde pek tanınmamasına karşın Ebu'l Vefa el Kürdi'nin şahsında, Bâtıni hareketin 11-16. yüzyıllar arasındaki şekillenmesinde özel öneme sahip bir yol önderi profili, etnik topluluk ve Bâtıni ekollerin kendisinde birleşip dağıldığı kritik bir yol kavşağı karşısında olduğumuz görüyoruz.

---

(39) Ayfer Karakaya, *agm.*, *Munzur*, sayı. 34, s. 21.

(40) Ayfer Karakaya, *agm.*, *Munzur*, sayı. 34, s. 20.

Durum buyken, Ebu'l Vefa tarafından yapılan kadın ve erkekleri bir araya getirerek törenlerin Ahmet Yesevi'nin Horasan'da yaptığı törenlere benzediğinden hareketle "Horasan'dan kalkan kimi geleneklerin Ebu'l Vefa'ya, oradan da Hacı Bektaş'a ulaştığı"(41) şeklindeki anlatı sorunlu görünüyor. Şöyle ki, bu iki halk bilgesinden büyük olan Ebu'l Vefa'dır (1021) ve Ahmet Yesevi (1083) ondan 62 yıl sonra dünyaya gelmiştir. Keza birincinin ölüm tarihi 1107 iken ikincisininki; 1166 olup, burada da 59 yıllık bir zaman farkı bulunmaktadır. Bu durumda illa ki bir halef selef bağı kurulacaksa, Yesevi'nin Vefa'nın takipçisi olmasından söz etmek gerekecektir ki, coğrafi nedenle böyle bir zorlamaya da gerek yoktur. Üstelik Hacı Bektaş'ın da içinde şekillendiği Babailiğin Vefaî yolağında şekillendiği açıkken Yesevilik, heteredoks da olsa Sünni / Hanefi bir gelenektir.

Ebu'l Vefa'nm Kürt kimliği yanısıra halifesi Dede Garkın'ın yerleştiği çoğalma bölgesinin de (Elbistan) Kürt bölgesi olması da dikkate değerdir. Kuşkusuz bu dönemde toplumların kendini ifade etme önceliği etnik değil, inançsal temelde biçimlendiğinden Kürtler ve Türklerin içiçeliği olağan bir durumdur. Aynı durumu Kürt Ebu Müslim'in öldürülmesi (M.755) sonrasındaki eşitlikçi misyonunun, Acem ve Türkmen takipçileri (İran'da Sinbat, Güney Türkistan'da Türk İshak ve onun ardılı El-Mukanna) tarafından örgütlenen ayaklanmalar zinciriyle sürdürülmesinde de görüyoruz.(42) Keza Ebu'l Vefa *Menakıbnamesi*'nde Şeyh'in; "Acemî (Arap dışı) olarak yattım, Arap olarak sabahladım. Arap dilini bilmezdim. Zira Kürtler içinde büyümüştüm"(43) şeklindeki sözleri de bu dönem karışmalarının yaygınlığını gösterir. Keza Babai ayaklanmasından Babek ayaklanmasına kadar tüm siyasal ve inançsal oluşumların içinde Kürtleri de etkin öznelerden biri olarak görüyoruz. Babek hareketinde; "Bunlar Arap fatihlerini çok uğraştırmışlardı. Suriyeli

---

(41) Nejat Birdoğan, *Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevilik*, s. 110.

(42) Ayrıntılı bilgi için bkz. E. Aydın, *Nasıl Müslüman Olduk*, 11. Bölüm.

(43) N. Birdoğan, *Anadolu ve Balkanlarda Alevi Yerleşmesi*, s. 113.

Mikael de Hürramilere 'Kurdanaye' dediğini"[44] saptıyoruz. Benzer bir saptama, Şah İsmail ve Safeviler için de yaygın bir kabul görür.

Diğer yandan, "Safevi sülalesinin iktidara gelişinden öncesine ait olan Safvetü's-safa yazmalarında bu sülalenin Kürt kökeni kesinlikle ifade ediliyor ki bu, yukarıda 'Kızılbaş' deyiminin 'Kürt' ile bazen anlamdaş olduğu yolundaki Melikoff'un beyanını doğruluyor. Safevilerin ataları hiçbir zaman Seyyit olarak telakki edilmemiştir. Şeyh Safi'nin Sünni olduğu, Akkoyunlu Cihanşah'ın vakıf belgelerinde okunuyor.[45]

"Azçok her ülke hanedanının başına geldiği gibi burada da bir resmi Safevi nesebi yaratmak için gerçeğin bir takım saptırılmalarına gidilmiştir. Ancak halen bilginlerin ittifak ettiği fikir, Safevi ailesinin İran Kürdistanı'ndan geldiği, Azerbaycan'a göçettikten sonra nihai olarak Erdebil'e (XI. yüzyıl) yerleştiği hususu oluyor. 1253'te Safeviyye tarikatına adını veren Şeyh Safiüddin'in doğumuyla Safevilerin tarihi başlıyor.[46]

Bu değişim iki yönlü oluyor: bir yandan o sırada İranî topraklarda da hâkim durumdaki Sünni dogmatizm ve baskılara karşı Şii muhalefetin etkisiyle Sünnilikten uzaklaşmak ikincisi Osmanlı'ya karşı Türkmen ağırlıklı Bâtınî halk hareketliliği nedeniyle Türkleşmek. Gerçekten de, özellikle 15. yüzyılın son çeyreğinden başlayarak Türkmen bölgelerinde baskın olmak üzere Anadolu'nun Bâtıni köylüleriyle Osmanlı iktidarı arasında ipler kopmaktadır ve Safevi Erdebil Ocağı da, adeta onların dinsel-siyasal merkez arayışlarını karşılayan bir dönüşüm geçirmiş ve çevredeki bütün mağdur ve Bâtıni toplulukları çeken bir merkez olmuştur.

Hızır'a Yoldaş Olmak

Türkler gibi Kürtler de inanç açısından farklılık gösterir. Her iki halk da ağırlıkla Sünni (Türkler Hanefi, Kürtler Şafii) olmakla

---

(44) Burhan Oğuz, *Türk Halk Düşüncesi ve Hareketlerinin İdeolojik Kökenleri*, c. II, s. 41.

(45) Zeki Velidi Togan, bkz. Burhan Oğuz, *age.*, c. II, s. 270.

(46) Burhan Oğuz, *age.*, c. II, s. 271.

birlikte, her ikisi de güçlü bir Alevi / Kızılbaş damara sahiptirler. Alevi / Kızılbaş Kürtler tarihi coğrafya olarak Sivas, Malatya, Maraş-Elbistan, Antep, Erzincan, Erzurum, Bingöl, Muş ve nufusa oranla oldukça baskın bir şekilde Dersim'de, yani Türk ve Kürt coğrafyalarının orta şeridinde yaşarlar. Ağırlıkla Zazaca (Kırmancki), küçük olmayan bir oranda da Kurmanci konuşurlar. Dersim'in, özellikle Ağuçan, Kureyşan, Baba Mansur, Derviş Cemal mürşit ocakları üzerinden tüm Zaza ve Kurmanci konuşan Kürt Alevilerin inanç merkezi olduğunu saptıyoruz. Bir yandan Ağuçanlar hariç, diğer Kürt ocaklarının, Türk Alevi ocaklarının zamanla ilişkilenip üst kabul ettikleri Bektaşi Dergâhı'yla organik bir ilişkiye sahip olmadıklarını görüyoruz.

Bundan başka Irak Kürdistanı ve İran Kürdistam'nda da, "Ehl-i Hakk" ismiyle bilinen (Ali-ilâhi, Kakâi, Yâresan da denilen) ciddi bir Kürt Alevisi yaşar. Bunlar da ağırlıkla Kürtçenin daha çok Zaza diline yakın olan Goranice konuşurlar. Bazı araştırmacılar Dersim Aleviliğini de Ehl-i Hakk kavramı içinde incelemişlerdir.(47) O. Hançerlioğlu da; "Ali'ye bağlılık temeli üzerinde Sultan İshak (Sahak) tarafından kurulmuş" olduğunu, Ali'nin tanrısallığı ve ruh göçüne olan inançla şekillendiğine işaret ettiği Ehl-i Hakk'm, "günümüzde Sivas, Tunceli ve Antep dolaylarında varlığını sürdürdüğünü"(48) söyler ki, içerik ve bölge olarak kastettiği Kürt Kızılbaşlığı'dır. Nitekim Kızılbaşlık maddesinde, onların coğrafi yayılım alanı olarak "İran, Türkiye, Lûristan, Kürdistan, Azerbaycan gibi ülkelerde kümelendiklerini"(49) belirtir.

Ehl-i Hakk mezhebinin tarihi manen Ali'ye bağlansa da, 11 yüzyıla ve Luristan'da doğumlu "Baba Hoşin"e uzanır. Kürt şiirinin büyük ismi Baba Tahir Uryan'ın da takipçilerinden olduğu Ehl-i Hakk'ın asıl şekillendirici önderi, "Sahip-kerem", "Şah", "Yâr" gibi unvanlarla da anılan Sultan Sohak (Sultan İshak)'tır. 12 İmamlardan 8. İmam Rıza soyundan geldiğine inanılan ve XV. yüzyıl ortalarında yaşayan Sultan Sohak, aynı zamanda Ehl-i Hakklar'm kutsal kitabı olan Divan Gavreh'i yazdı.

---

(47) Bkz. Bilal Aksoy, *Tunceli*, s. 219.

(48) Orhan Hançerlioğlu, *Dünya İnançları Sözlüğü*, s. 129.

(49) Orhan Hançerlioğlu, *age.*, s. 260.

Devlet milliyetçiliğinin ideologları da, Dersimlilerin Ehl-i Hakk (Ali-ilahi) olduğuna işaret eder. Örn. H. R. Tankut; "Bektaşilik, Melamilik, felsefi birer tarikat olduğu halde Ali-ilahilik bir dindir" diyecektir. Baha Sait, Dersim Aleviliğini "hepsinden daha Rafızî" olarak nitelendirirken, Ali Kemali de, "Dersimlilerin dinlerinde belirgin Mazdeizm teorilerinin izleri" olduğunu yazar.(50) Yani Kürt Aleviliğine, Bektaşiliğe bahşettikleri meşruiyeti tanımaz.

Oysa Ehl-i Hakklar ile Türkiye'nin Kürt ve Türk Alevilileri (Kızılbaşları) arasındaki benzerlik, kimi referans farklılıklarına rağmen örneğin Arap Aleviliğiyle (Nusayrilik) olan benzerlikten çok daha fazladır. Ancak Türkiye'de olmadıklarından haklarında az şey bilinir. Esasen Nusayrilik de dâhil olmak üzere tüm bu toplulukları, Yol'un (Aleviliğin) farklı renkleri, farklı sürekleri olarak görmek yanlış olmayacaktır.

Ebu'l Vefa, sadece Babailerin ve Anadolu'nun kimi Kürt ocaklarının değil aynı zamanda Ehl-i Hakkların da kutsal kabul ettiği yol önderlerinden biridir:

"İran'da Kürtler arasında yaygın bir heteredoks mezhep mensubu olan Ehl-i Hakklar, Seyyit Ebu'l Vefa'ya büyük bir kutsama ve ululama hisleriyle bağlıdırlar. Ebu'l Vefa bu mezhepte, büyük bir takdis konusu olan *Heftevâne* yahut *Heft Ten* denilen *Yedi Vücut*'tan üçüncüsü olarak kabul edilmektedir. Ehl-i Hakklardaki inanışa göre bu Yedi Vücut'u oluşturan kutsal şahıslardan her biri belli periyodlarla belli bir takım şahısların bedeninde yeniden dünyaya gelirler. İşte Ebu'l Vefa, Kürt Ehl-i Hakk'larda böyle bir inancın konusudur."(51) Diğer yandan Ehl-i Hakkların, 1937'de asılan Dersimin piri Seyit Rıza'yı da inancın büyük pirlerinden biri olarak kabul ettiği bilinmektedir.

Ali İlahilik ve Yaresanlık diye de anılan bu "sınır ötesi" Kürt Alevilikleri, hem Aleviliğin zenginliğini hem de onun içindeki Kürt damarının düşünülenden çok daha güçlü olduğunu gösterir. Hepsi de Ali eksenli ve Bâtınî bir yapıya sahip olan bu

---

(50) Akt. Erdal Gezik, *Alevi Kürtler*, s. 33.

(51) Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer İsyanı*, s. 104.

Aleviliklerin tümünde İslami ibadetlere ve öteki inançların düşmanlaştırılmasına itibar edilmemesi ortak özelliklerdir. Benzer baskı ve asimilasyon nedeniyle bunlar da, "sır" adı altında kendi gerçeklerini dışa gizleme yoluna gider, bunlar da yol önderleri (seyit, mürşit, dede, pir, vb.) etrafında örgütlenirler. Cem yapar, ayinlerinde müzik çalar, haremlik-selamlık ayırımı yapmaz, ruh göçüne inanırlar.

Aynı şekilde Ezidilerin de Ehl-i Hakklar ve genel olarak Alevilikle birçok ortak yanları söz konusu. Ezidilik de bilineceği gibi Kürt orijinli bir topluluk. İki kesimde de yaratılış hikayesi neredeyse aynı. Alevi inancının "güruhu naci" mitolojisi Ezidilikte de var. Bektaşi Kızılbaş cemaatlerinde de benzer özellikler var. Özellikle Kızılbaş ve Bektaşi gibi geniş kültürel, dini ve politik ağa sahip cemaatler düşünüldüğünde, konuya dair yapılacak araştırmalarda tarih ve coğrafi alan genişliğinin bütünsellik içinde ele alınması şarttır.

Kürt ve Türk Alevilikleri arasında da bir dizi ortak ve ayrım noktası saptamak mümkün. Örneğin, Osmanlı devlet geleneğiyle organik ilişkileri nedeniyle dört makamın Şeriat Kapısı, Bektaşilerde bilinmesi şart olan bir aşama oluştururken, Kürt ve Türk Aleviliklerinde, yolun Bâtını anlamı çerçevesinde tamamen es geçilen bir alan oluşturur. Keza Bektaşilerin üyelerini çoğaltıcı, yayılmacı özelliğine karşın Kürt ve Türk Ocak sistemi, dışa kapalı bir özellik gösterir.(52)

Hızır Kültü ve Hızır orucu Kürt Alevilerde belirgin bir önem taşırken Türk Alevileri ve Bektaşilerde aynı önemde yer bulmaz. Hızır (Xızır), Dersim'de, Sami inançların dilindeki Peygamber Hızır'dan öte tanrısallığın, 16. yüzyıl sonrasında ise aynı zamanda Ali'nin ismidir. Bozatlı'dır ve halkın başı sıkıştığında yardıma koşandır, bereket ve derman getirendir. Ocak sonu şubat başında tutulan 3 günlük Hızır orucu ve hemen peşine kurban kesimi, doğanın bu zor zamanının aşılmasına yönelik bir tapmç olarak şekillenmiştir.(53) "Xızır yoldaşın olsun!" Dersimlinin iyi

(52) Erdal Gezik, *Alevi Kürtler*, s. 202-4.

(53) Doğan Munzuroğlu, *Dersim Aleviliği*, s. 71; Turabi Saltık, *Zamanın Döngüsünde Dersim*, s. 43.

dileğidir. "Ya dar zamanın Xızır'ı, darlığımıza yetiş; çoluk çocuk zorda bırakma bizi!" Hızır'a yapılan dualardan biridir.

Tanrı yerine, Hakk (Haq) kavramı da yaygın bir kullanım bulur. Bu çerçevede inancın adı Raa (Yol) Haq, inananları da Evlad-ı Hakk, Evlad-ı Raa gibi kavramlarla anılır.(54) Bu vesileyle "Alevilik" kavramının, Dersimlilerde ve genel olarak Kürt Alevilerinde, Türk Alevilere oranla çok daha yakın bir zamanda güncelleştiğini, daha eski olan "Kızılbaşlık" kavramının da 16. yüzyıl sonrasının ifadesi olduğunu, Kürt Alevilerin esasen "Evlad-ı Hakk", "Evlad-ı Raa", "Ehl-i Hakk" gibi geleneksel kavramlaştırmalara sahip olduklarını belirtelim.

Bunlara ek olarak belirtilmeli ki Dersim Alevileri nezdinde Hızır kavramı, Hakk kavramından daha güncel bir anlama sahiptir. "Öyle ki Haq / Heq'den çok Xızır adına yemin edilip tövbede bulunulmakta (Xızır bo, tobe Xızıri bo ke), onun için oruç tutulmakta (roce Xızıri), ona kurban adanmakta (gırvane Xızıri), onun misafiri karşılanmakta (meymane Xızıri), adına lokma dağıtılmakta ve darda kalındığında yine Haq / Heq'den çok Xızır'dan yardım istenmektedir. Nusayrilerde olduğu gibi 'ya Xızır!' nidası neredeyse tipik bir Dersim duasının başlangıcını oluşturmaktadır ki Haddat bunun Nusayrilerde Müslüman Arapların 'ya Allah!' nidasının yerine geçtiğini belirtmektedir. Ona ait göllerin (gola Xızıri), mekânların sayısı da bir hayli kalabalıktır. Bu kadarla da değil, Xızır adına bir de cem düzenlenmekte, kutsal olarak görülen ve bazen Haq / Heq'in değneği (çoye Heq) olarak da adlandırılan değneğe dare Xızıri ya da çoye Xızıri denilmektedir. Yörede bir de tuske Xızıri deyimi vardır ki, bu da özellikle aşiret kavgaları ya da doğal afetler gibi olaylar sonrasında korumasız kalarak sahip çıkılması için birilerinin yanına verilen çocuklara denilmektedir. Bu deyim böyle bir kimsenin Xızır'ın koruması altında olduğuna gönderme yapar. Kısacası o, Raa Haq'da fonksiyonel olarak tanrının

---

(54) Turabi Saltık, *Zamanın Döngüsünde Dersim*, s. 45; Erdal Gezik, *Alevi Kürtler*, s. 36. Burada ayrıca belirtilmeli ki, adeta Ehl-i Hakk kavramının Dersim diline dönüşmüş haliyle karşı karşıyayız. Bu da, devletlerin aralarına çizdiği sınırlar öncesinde bu iki farklı bölgede yaşayan Kürt Alevilerin birbirleriyle ilişkili olduğunu gösteriyor.

'somut' tazahürü olmuş, belki daha doğru bir deyişle 'yaşayan' bir tanrı olarak yer tutmuştur. Kaldı ki Dersim'de Xızır'ın Haq/Heq'in yerini almış olduğuna dair pek çok dua ve yemin örneği bulunmaktadır."(55)

Diğer yandan Türk Alevilerdeki insan eksenliliğe oranla Kürt Aleviliğinde insan eksenlilik yanısıra doğanın belirginleşen önemiyle karşılaşırız; Düzgün Baba, Munzur Baba gibi doğasal tanrısallıklar, güneşe, aya atfedilen kutsallık bunun göstergesi. Bu kapsamda Kürt Alevilerinde Munzur Çayı'nın, Düzgün Baba'nın aynı zamanda ziyaret ve hac yeri olarak anlamlanışı söz konusudur.

Kürt Alevileri açısından Kirvelik kurumu da, bütün Alevilerin musahiplik kurumunun bir farklı boyutu ve ondan ayrı olarak belirirken, aileler arası bir kardeşlik, dayanışma ve barış taahhüdü olarak işlev görür.

İki Alevilik arasında kimi önyargı ve yabancılıklar da söz konusudur. Örneğin Abdal Musa Dersim Aleviliği'nin belleğinde; "Karanlığın ve kötülüklerin sembolü" olarak yer alınıştır. "Kötü ruhların komutanı" olarak görülen Abdal Musa'ya karşı Dersimlilerin koruyucusu ise Bozatlı Hızır ve Düzgün Baba'dır ve "Dersimlilerin hâlâ yaşıyor olmaları, Düzgün Baba'nm yüceliğine bağlıdır."(56)

Açıktır ki, Osmanlı'nın Yeniçeri aracılığıyla yaptığı fetih ve cezalandırma seferleri, Yeniçeri'nin Bektaşi olduğu ve Abdal Musa'nın da Bektaşi geleneğindeki önemine ilişkin bilgiden hareketle şekillenmiştir bu önyargı. Osmanlı'nın seferlerine karşı Dersimli'nin gösterdiği direniş, inancın diliyle Düzgün Baba ve Hızır'ın Abdal Musa'ya karşı direnişi olarak mitolojik bir öyküye dönüşmüş. Yeniçeri'nin Bektaşi, Abdal Musa'nın da Bektaşiliğin kurucu babalarından olduğu doğru olmakla birlikte, bu kurgu yanılgı üzerinden oluşmuştur. Çünkü Abdal Musa'nın, tıpkı piri Hacı Bektaş gibi Yeniçeri ile bir ilişkisi

---

(55) Gürdal Aksoy, *Dersim Alevi Kürt Mitolojisi*, s. 270-1; G. Aksoy'un sözkonusu bu kitabım, Xızır kültü ve Dersim mitolojisine ilişkin oldukça ayrıntılı ve sağlam bir çalışma olarak özellikle anmalıyım.

(56) Erdal Gezik, *Alevi Kürtler*, s. 212.

olmamıştır. Aksine Yeniçeri oluşumu Abdal Musa'nın Osmanlı egemenlik alanından tasfiyesi veya Orhan Bey'e boyun eğmeyip Osmanlı topraklarını terk etmesi sonrasında, Osmanlı devletiyle işbirliğini kabul eden diğer Bektaşi babalarınca gerçekleştirilecekti.

OSMANLI'DA YENİÇERİ - BEKTAŞİ İLİŞKİLERİ

Başka halkların birikimi ve topraklarına el koyma siyaseti temelinde gelişen Osmanlı, devletleşme gereksinimleri çerçevesinde iki alanda kurumsallaşmaya yönelecekti. Bunlardan birincisi devletin ideolojik aygıtı olarak dinsel alandı ve medrese geleneği üzerinden kurumsallaştırılacaktı. İkincisiyse profesyonel bir silahlı güç olarak Yeniçeri teşkilâtının kurulması yoluna gidilecekti.

Başlangıçta ordusu dahil kendi halkıyla iç içe olan Osmanlı, kurumsallaşma çerçevesinde kendi halkına karşı da köklü bir ayrışma sürecine giriyordu. Halkının geleneksel yapısından koparak yeni bir örgütlenmeye yönelmesi, doğal olarak bir dizi tepkiyi de beraberinde getirecekti. Çünkü bu yeni örgütlenmeyle, halkın konumunda ciddi bir değişiklik gerçekleşiyordu.

Şöyle ki, devletleşen ve kendi halkına yabancılaşmaya başlayan hanedan; 1) Gaza önderlerini, eski kabile demokrasisi içinde karar yetkisinde ikincil beyler olmaktan çıkarıp, emir altında komutanlar konumuna indirgiyordu; 2) Gazalardan elde edilen malların savaşçılar arasında paylaşımı yerine, artan oranda merkeze bırakılması politikasına yöneliyordu; 3) Gaza mallarını doğrudan paylaşan ve göçebe gelenekten gelen özgürlüklere sahip olan halk, emredilen yerlere yerleştirilerek hareket özgürlüklerinden yoksun bırakılıyordu; 4) Fethedilen toprakların doğrudan sahipliğinden yoksun bırakılan bu halk, örgütlenen tımar sisteminin sadece üretimden geçinecek reayası konumuna indirgeniyordu.

İşte bu köklü dönüşüme tepkileri azaltmanın bir aracı olarak, halkın içinde saygınlığı ve etkinliği olan kurumlardan

azamî yararlanma politikası izlenecekti. Bu bağlamda, halkın büyük çoğunluğunun heterodoks dinsel tercihleriyle örtüşen ve halktan saygı gören güçlerden biri olan Bektaşilere de bu sürecin örgütlendirilmesi ve halk nezdinde meşrulaştırılmasında sorumluluk yükleniyordu. Bu yolla, aynı zamanda, kökü Baba İshak Ayaklanması'nda ve bizzat tepkilerin kaynağı halkta olan, dolayısıyla muhalif potansiyel taşıyan güçlerden bazılarının da sisteme kazanılması amaçlanıyordu. Bektaşi Dergâhı veya Bektaşi dedelerin bir kesimi, merkezdeki en önemli Bektaşi önderi Abdal Musa'ya rağmen, Osmanlı'nın girdiği yabancılaşma sürecinin işbirlikçisi konumunu seçecek veya buna boyun eğecek, bilinçli ya da bilinçsiz Osmanlı dönüşümüne ortak olacak, hem Balkanlar'ın kolonizasyonunda hem de Yeniçeri'nin eğitiminde sivil uzantısı olma rolünü kabullenecekti.

Bu noktada, Osmanlı tarih yazımında Yeniçeri teşkilatını kurma izninin bizzat Hacı Bektâş'tan[1] alındığı söylencesi geliştirilir.[2] Oysa bu doğru değildir. Çünkü, hem Bektâş-ı Veli bu karardan çok önce 1271'de ölmüştür hem de karar, ona ihtiyaç duyan Osmanlı Sarayı'nın doğrudan kendi tasarrufudur. Aşıkpaşazade ise "iznin" Abdal Musa tarafından verildiğini söyler ki bu yargı, birazdan göreceğimiz gibi Abdal Musa açısından da yanlıştır. Bununla birlikte Bektaşi Dergâhı'nın sürece eklem-

---

(1) Burada "Hacı" ön takısının, Hac'ca gitmek, Hacı olmak gibi bir sıfat olamayacağı özellikle belirtilmeli. Bektâş-ı Veli'nin Hac'ca gitmediği bir yana, gitmeyi küçümsediği, insanın erdemi Hac'da değil, kendinde araması gerektiğinin altını çizen bir inanç önderi olduğu özellikle anımsanmalı. Dolayısıyla Bektâş-ı Veli özgülünde "Hacı" ifadesi ya onun doğrudan ismidir ya da bir örneğini bizzat Hace Ahmet Yesevî'de de gördüğümüz gibi, yol gösterici, hoca, önder, öğretmen anlamında "Hace"dir. Bu anlamda sıfat olarak "Hacı"lık, olsa olsa sonradan yapılmış bir çarpıtma olabilir. Yani ilk iki seçenek söz konusu değilse, tıpkı Otman Bey'in "Osman Bey" yapılmasında olduğu gibi, Hace/Hoca Bektâş-i Veli'nin de "Hacı Bektâş-ı Veli" haline gelmesinde Osmanlı egemen aklının İslamlaştırıcı ve çarpıtıcı iradesini aramak gerekmektedir. Esasen Bektaş'ın, Vilayetname'de iddia edildiği gibi bir paye / unvan / sıfat olarak Hacılığı aldığı iddiası yanı sıra onun Anadoluıya fetih amacıyla yollandığı ve Yesevîlikle organik bir bağa sahip olduğu iddiaları da Onun Babaî başkaldırısıyla bağını kesmeye, halkın otoriteye karşı temsilcisi olmaktan çıkarılıp, devletin halkı kullaştırmasının aracı haline getirilmesine yönelik bir kurgudan ibarettir.

(2) *Oruç Bey Tarihi*, s. 34.

lenmesi bir realitedir ve bu durum doğaldır ki günümüzde pek çok Alevi-Bektaşi'yi rahatsız etmektedir. Çünkü bu Yeniçeri ordusu sonraki süreçlerde yaşanacak Alevi ve Türkmen kırımlarının da temel aracı olacaktır. Dolayısıyla Alevi halkın içinden çıkan, üstelik Alevi geleneğin en saygın isimlerinden birinin adını sürdüren bu dergâhın "Osmanlı işbirlikçisi", daha ötesi kendi insanlarının katline araç üretmiş olması kolay kaldırılabilir bir gölge değildir.

Diğer yandan; "72 milleti (dini) bir" gören, "eline beline diline hâkim olmayı" temel düstur yapan, "incinsen de incitme" diyen, egemen olan Sünni / Müslüman geleneği reddederek;

"Hararet nardadır, sacda değildir
Keramet hırkada, taçta değildir
Her ne ararsan kendinde ara
Kudüs'te, Mekke'de, Hac'da değildir"

diyen bir önderin Dergâhı'nın yayılmacı ve talancı bir despotizme payanda olmasının da kabul edilebilir bir yanı yoktur. Bundandır ki Alevi yazarları soruna dair kaçamak yorumlar geliştirmek yoluna gitmektedirler; kâh Yeniçerinin kuruluştan sonra Bektaşi Dergâhı'yla ilişkilerinin koptuğu,(3) kâh Bektaşiliğin Yeniçerilerle hiç ilişkisi olmadığı(4) gibi anlaşılır, ama doğru olmayan yorumlarla karşılaşıyoruz.

***

Oruç Bey Tarihi'ne göre, Bektaşiler ile sıkı bir bağ içinde olup derviş yaşamı sürerek yönetim yetkilerinden feragat etmiş olan Orhan Gazi'nin kardeşi Ali (Alâeddin) Paşa, Yeniçeri Ocağının Bektaşi Dergâhı'na bağlanmasında temel bir işlev görmüştür. "Ey kardeş –demiştir Ali Paşa kardeşi Orhan'a– Bütün askerin kızıl börk giysinler. Sen ak börk giy. Sana ait kullar da ak börk giysinler. Bu da âleme nişan olsun demişti. Orhan Gazi de bu

(3) Gülağ Öz, *Yeniçeri Bektaşî İlişkileri*, s. 37-39.

(4) Şakir Keçeli, *Osmanlı Kim Şeriat Ne?*, s. 74-75.

sözü kabul edip adam gönderdi. Amasyada Horasanlı Hacı Bektâş'tan izin alıp ak börk getirtti."(5)

Yeniçeri'nin kendisinin olmasa bile ilk çekirdeğinin kuruluşuna ilikin bu öyküyü aktardıktan sonra Irene Melikoff; "Muhtemel olarak XIII. yüzyılın ikinci yarısında (geleneğe göre 1271) öldüğü göz önüne alınırsa, Hacı Bektâş'ın buradaki bizzat varlığı şüpheli olmak gerekir; fakat bununla birlikte, Yeniçeri ordusunun Bektaşiler Tarikatı'na bağlanmış olduğu kesindir."(6) demektedir.

Diğer yandan bu dönemde Osmanlı Sarayı, Dergâh ile de yakın ilgi içinde olacaktır. Yeniçeri'nin, Dergâh'a bağlanmasının yanı sıra ve bununla paralel olarak; "Veli'nin makamına, Osmanlıların gösterdiği ilgi de bilinmektedir. *Vilayetname'ye* göre, türbe, büyük atası Gazi Osman ile yakınlıklarından dolayı Hacı Bektâş'ın anısına içten bağlı olan I. Murat tarafından, Yanko Madyan adlı bir mimara yaptırılmıştı. İlk Osmanlılar, bu türbeye gösterdikleri ilgiyi hiç kesmediler. II. Murat, türbe aleminin yaldızı için bin altı yüz akçe altın döktürdü; II. Bayezit Dergâh'ı ziyaret etti ve *Vilayetname'ye* göre kubbesini kurşunla kaplattı. Bu bağışlar, II. Beyazıt'tan sonra son buldu"(7)

Sorun hem Osmanlı devletinin kendi militarizmini nasıl örgütlediği hem de Bektaşi tarikatına bağı nedeniyle oldukça önemlidir ve üzerinde özellikle durulması gerekmektedir:

Osmanlı'nın kurucu piri ve Osman Bey'in kayın babası Ede Bâli'nin yanı sıra kuruluşta yer alan kimi dervişler, Hace Bektâş gibi Baba İlyas Halifeleri ve Babaî Ayaklanması'nın Selçuklu kırımından kurtulmuş "kılıç artıklarıdır". Birbirlerini tanımaları, söz konusu derviş ve gazilerin Osmanlı genişleme alanına akmalarını kolaylaştıran bir işlev görmektedir. Bizzat Aşıkpaşazade ve diğer vakanüvislerden öğrendiğimize göre, bunlardan görece genç ve Bektâş-ı Veli'nin halifesi durumundaki Abdal Musa, hatta evlâtlığı Seyit Ali Sultan, Geyikli Baba ve benzerleri Osmanlı'nın ilk savaşlarında etkin olarak yer alacaklardır. Kâh Osmanlı bun-

(5) *Oruç Bey Tarihi*, s. 34.
(6) Irene Melikof, *Uyur İdik Uyardılar*, s. 209.
(7) Irene Melikoff, Age, s. 210.

ların toplumsal etki alanından, kâh bunlar Osmanlı'nın siyasal ve ekonomik etki alanından faydalanarak yerleşimlerini genişletecekleri. Dolayısıyla kimi Alevi yazarların, bu abdal ve babaların gaza savaşlarına katılmadığı yollu itirazı(8) gerçeklerle örtüşmemektedir. Bunların Sünni ulema gibi cihat kültürüyle ve "gâvur" düşmanlığıyla davranmadıkları, Hıristiyanları, Hıristiyan olma hasebiyle düşman görmedikleri doğrudur; ama Rum yerlilerin yerleşim alanlarına savaşlarla el koyma sürecine bir şekilde katıldıkları da açıktır. Sonuçta, Anadolu'ya ekonomik gereksinimler temelinde yayılmış göçer topluluklardan söz ediyoruz ki, bizzat Ertuğrul-Osman'ın aşireti de böyledir.

İşte bunlarla yerleşikler arasındaki çıkar çatışmaları söz konusudur. Belli bir özgüven ve siyasal kurumlaşma sağlamayı takiben Rumlar aleyhine bir yayılma harekâtına giriştikleri, talan yaptıkları ve tabiî bunu başta aşiretin şeyhi Baba İlyas müridi bir Vefai olan Ede Bâli olmak üzere diğer şeyhler ve Kızılbaş halkın katılımıyla yaptıkları, tartışma dışıdır. Dolayısıyla, 72 inancı bir görme ve eline, beline, diline hâkim olma şeklindeki Alevi felsefesi açısından, bir yabancılaşma yaşandığı kesindir. Bununla birlikte Alevi inanç geleneği bütünüyle terk edilmediği oranda, bu kesimlerin Osmanlı ile zaman içinde sorun yaşamaya başladığı da bilinmektedir. Nitekim bu ayrışmanın ilk örnekleri, Osmanlı'nın devletleşmesi ve halka karşı devlet ayrıcalıklarını pekiştirmeye başladığı ilk dönemlerde belirginleşmeye başlayacaktı.

Her şeyden önce bunların bağımsız etkinlikleri Osmanlı kurumlaşması için sorundur. Örneğin Geyikli Baba'nın İnegöl çevresinde bizzat kendi fethettiği Kızıl Kilise'de yaşarken, kısa zamanda çoğalan, öyle ki Osmanlı'nın kuruluş dönemi önemli beylerinden olup İnegöl'ü koruyan Turgut Alp'i de içeren bir mürit topluluğu oluşturması böylesi bir sorundur. Abdal Musa'nın bizzat Yeniçeri'nin öncekirdeği içindeki etkisi ha keza. Öyle ki dervişlerin etki alanı bizzat merkez çekirdeğin içine kadar uzanacaktır; nitekim Orhan Bey'in kardeşi Ali Paşa bile, bu atmosfer içinde bir derviş olacaktır.

---

(8) İ. Kaygusuz, *Alevilik İnanç, Kültür, Siyaset Tarihi*, s. 189.

Ancak dervişlerin bu şekilde giderek artan bir etkinlik alanı oluşturmaları, devletleşen Osmanlı için de bir kaygı nedenine dönüşecek, dolayısıyla tarafar arasında kâh ötekini kullanan ve birle ı en, kâh onunla mücadele edip etkisizleştirmeye çalışan karmaşık bir ilişki oluşacaktır. Örneğin Geyikli Baba, Orhan Bey'in kendisini kontrole yönelik çağrısını kabul etmeyeceği gibi, Onun kendisini ziyaret etme isteğini de; "Orhan dahi gelmesin, buraya gelerek beni günaha sokmasın" diyerek geri çevirecektir. Daha sonra Geyikli Baba'nın Bursa Sarayı kapısına bir kavak ağacı dikmesine karşılık, Orhan'ın da ona İnegöl havalisini verme girişimi, Geyikli Baba'nın kabul etmemesine rağmen ilişkilerin görece düzeldiğini göstermektedir.(9) Ancak bir kısım derviş ile gerçekleşen bu uzlaşı ve bütünleşmelere rağmen, genel olarak dervişlerle süren bu ilişki sorunludur ve kurumlaşan Osmanlı bürokrasisinin, bu tip babaların temsil ettiği eşitlikçi ve disipline gelmez etkinlikleri kontrol altına alıp, kendi çıkarlarına bağlama girişimleri artarak sürecektir.

Mustafa Akdağ'ın şu yargısı bu gerilime işaret etmektedir: "Daha Orhan zamanında, bol imaretler tesis olunmasından ve ulema ile şeyhlere pek ziyade hürmet gösterilmesinden dolayı, yeni fethedilen Marmara sahasına doğrudan pek çok derviş gelerek tekkeler kurmuş ve cihetler elde etmişlerdi. Fakat bâtıniliğin mahiyeti icabı, bunlar derhal halk arasında propagandaya girişip, birtakım fesat hareketlerin tertibine çalışmaktan kendilerini alamadılar. Böylece Bursa-İznik vesair muhitlerde siyasi ve içtimai düzen tehlikeye maruz kaldı. Sultan Orhan, 'Işıklar' denilen bütün abdalları yakalatarak şuraya buraya sürdürdü. Kemal Paşazade'nin ifadesine göre, İnegöl civarında tekkesi olan 'Geyikli Baba', Turgut Alp adındaki gazinin (İnegöl'e tımar üzere sahipti) dürüstlüğüne şahitliği sayesinde kendini kurtardı ve hatta yeniden taltif olundu. Anlaşılıyor ki vaktiyle Selçuklular devrinde tehlikeli isyanlarını gördüğümüz Bâtıniler, Osmanlı rejiminin ilk başladığı yerlere daha yayılarak, aynı hareketi tekrarlamak istemişlerdi...(10)

---

(9) *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, Atsız, s. 45-46.

(10) Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisâdi ve İçtimaî Tarihi*, C. I, s. 340.

Tabii "Bâtıniliğin mahiyeti icabı kendilerini alamadıkları bir takım fesat hareketleri" ifadesinin gerçek anlamı, eşitlikçi ve ayrıcalıksız göçebe geleneğin tasfyesine karşı halkın muhalefetidir. Burada hem gazilerin kendi katıldıkları gazalardan önceleri alabildikleri payı artık alamamalarının hem de aristokratik kurumlaşması çerçevesinde devletin kendine ayırdığı payın ve iktidar tekelinin her seferinde daha da artmasının yarattığı tepkiler söz konusudur. Özetle ayrışma, fetih siyaseti nedeniyle değil, bu siyasetin rantını paylaşma ve bunun üzerinden gelişen siyasal şekillenme temelinde gerçekleşiyordu. Buysa, Kızılbaş halkı ve onun sözcüsü önderlerini ayrıştırmaya başlıyordu. Gelişmeden paylanan veya onun yarattığı otoriteye boyun eğenler sürece eklemlenerek Kızılbaş geleneğe yabancılaşır ve Osmanlı devletleşmesiyle birlikte Osmanlılaşırken, yeni süreç ve dayatmalarına boyun eğmeyenler, merkezden çevreye doğru dışlanıyorlardı. Nitekim aynı gelenekten gelen kişiler arasında Ede Bâli, yeni devletin piri olur ve Bilecik kentinin gelirine konar, Geyikli Baba yaşanan gerilimler ve İnegöl'ü kabul etmemesi sonrasında kenara düşerken, Abdal Musa ve benzerleri, Osmanlı'nın belirginleşen düzeniyle uzlaşmayıp, onun egemenlik alanını terk edecekti.

Çünkü Osmanlı'nın kurumlaştiçi bu süreç, aynı zamanda kendi geçmiş demokratik ve eşitliki ilişkilerine yabancılaşmayla sınıfaşmanın, eşitsizliğin ve en önemlisi otoritenin inşası anlamına geliyordu. Bu noktadan sonra kendi "milli" değerlerine yabancılaşma, onu yenisiyle değiştirme ve eskide inat edenleri dışlama süreci başlıyordu. Tüm Türk devletleşmelerinde gördüğümüz devletle halkın kavgası, işte bu ayrışma temelinde biçimleniyor ve giderek Osmanlı'nın da topraklarında boy vermeye başlıyordu. Babaî Ayaklanması'nın artıklarının bir kısmı yeni devletleşmeyle özdeşleşir ve değişirken, diğer kısmı da dışlanmaya ve eleştirmeye başlıyordu. Özetle Osmanlı, kendi kurulduğu tarihsel-ideolojik temele yabancılaştıkça, bu temelin devamcılarına yönelik hem ideolojik (Sünnileştirme) hem de fiili kırımlara yönelecekti.

Bu ayrışma kaçınılmazdı; çünkü Kızılbaş inanç, zaman zaman katıldığı gazanın sistematizasyonuna ve ötekinin düşmanlaştırıl-

masına uygun olmadığı bir yana, asıl önemlisi, yöneticilerin aristokratlaşması (ak budun haline gelmesi) ve sınıf ayrıcalıklarını yasallaştırıp pekiştirmesine de uygun değildi. Oysa devletleşme aynı zamanda kendi otorite ve ayrıcalıklarının halk nezdinde pekiştirilmesi, kabile eşitlikçiliğinden halkın tebaalaştırıldığı ve kullaştırıldığı yeni bir ilişkiye geçiş anlamına geliyordu. Kabile eşitlikçiliğiyle örtüşen Kızılbaşlık bu yeni duruma uygun olmadigmdan, devletlemeyi müteakip Osmanlı'mn, Babaî / Kızılbaş gelenekten Sünni geleneğe, baba-ozan şeyhlerden ulema-şeriatçı şeyhlere doğru tercihte bulunması kaçınılmazdı.

Ancak Osmanlı, Türkmen ve onların etkisiyle din değiştiren bölge halkı üzerinde büyük etkisi olan Bektaşilikten ve dervişlerden de dışlanmak istemiyordu. Çünkü büyük etki alanlarıyla bu dervişler; ya henüz yeni kurumlaşan devletin halk üzerinde yeri doldurulamaz toplumsal kontrol aracı olacaklardı ya da tam tersine, onun kurumlaşması ve ayrıcalık dayatmasına karşı halk direnişinin dinamikleri. Onların en baştan tavır alacağı bir Osmanlı'nın kurumlaşması çok daha zor veya imkânsızdı. Bu dervişlerin bir imparatorluğu bile sallayabilecek bir potansiyele sahip olduğunun somut göstergesi olan Selçuklu dönemi, Babaî Ayaklanması'nın anıları henüz tazedir. Dahası başta Ede Bâli olmak üzere Osmanlı'nın kurucu aklı, bizzat o ayaklanmanın kılıçartıklarım da içerdiğinden, baba ve dedelerince kullanılmış silahın dönüp, kendilerini vurması olasılığına karşı bilinç sahibidirler.

Dolayısıyla kurumlaşma ve ayrıcalıklarını halka kabul ettirmek için sadece Sünni hukuka yönelmek ve halkı tebaalaştırıcı bir inanç olarak Sünniliği yaygınlaştırmakla yetinmeyecek; aynı zamanda çoğunluğu oluşturan bu heterodoks inanç alanının da bir şekilde devlete bağlanması ve kontrol edilmesine yönelinecekti. Bu nedenle kurumlaşmasının gereksinimlerine bağlı olarak kendisi Sünnileşir ve adalet mekanizması medrese hocalarına verilirken, ordu kurumlaşması da babalar ve özellikle bu heterodoks inancın en etkili kesimi olan Bektaşilik'le ilişkilendirilecekti. Bu iş de kendisiyle özdeşleşen, ikna edilen veya satın alınan dervişler üzerinden gerçekleştirilecek, dolayısıyla Bektaşilik'teki ilk bölünme de bu dönemde yaşanacaktı.

***

Bu noktada Ali (Alâeddin) Paşa gibi hem derviş hem de merkezin organik parçası olanlar, bizzat Oruç Bey'den öğrendiğimiz gibi bu süreçte temel bir rol oynayacaktır. Kroniğe göre, Ali Paşa, dünya işlerini bıraktığı kardeşi Orhan'a, kendisini kızıl börk giyen askerlerden (halktan) ayırmak için ak börk giymesini ve "âleme nişan olsun diye" ak börk giyen kullardan (askerlerden) oluşan bir ordu kurmasını istiyor. Hacı Bektâş'tan izin alınması öyküsü de bu mizansenin olmazsa olmazı olarak karşımıza çıkıyor. Elbette yarım asırdan çok zaman önce ölmüş birinden izin almak filen olanaksızdır (kaldı ki böyle olmadığı diğer bir kronik, Aşıkpaşazade'de de belirtilir). Ama bu yaklaşım, o dönemde sürmekte olan mücadelede derviş birikimi üzerinde ideolojik hegemonya kurmak üzere sergilenen yaklaşımın yansıması olarak çıkıyor karşımıza. Nitekim aynı dönemin sonunda ak börk giyilerek kendini kızıl börklü halktan ayırmanın kurumlaşması olan Yeniçeri, derviş ağırlığı nezdinde Osmanlı iktidarını meşrulaştırma işlevi yüklenirken, Bektaşilerin önemli ismi Abdal Musa(11) Osmanlı'yı terk edip Antalya'ya gidecekti. Abdal Musa'nın bu tavrı, Osmanlı ile bütünleşen dervişlere karşı azınlığa düşüp merkezdeki Bektaşiler üzerinde etkinliğini yitirme veya Osmanlı'nın kuşatıcı baskısına dayanamamanın sonucuydu. Bektaşiliğin, Bitinya'da yayılması ve örgütlenmesinde önemli bir işleve sahip olan Abdal Musa, Osmanlı'dan ayrılırken, geride kalan ve Yeniçeri üzerinden Os-

---

(11) Abdal Musa gerçekten de önemli bir figürdür. Sadece siyasal etkinliğiyle değil, aynı zamanda Bektaşi tarikatının ilk gerçek örgütlenişi ve etkinliğinde de belirleyici olduğu sanılmaktadır. Örneğin; M. Eröz, Asıkpaşazade'den hareketle; "Bektâş-i Veli'nin şeyhlik yapma ve mürit elde etme gücünde olmayan, kendi halinde meczup bir derviş olduğu, fakat Hacı Bektâş'ın ölümünden az sonra, birçok 'mürit ve muhibbinin' ortaya çıkmış bulunduğunu ve bu kimselerin Bektaşî adını alan bir tarikata mensup oldukları" (M. Eröz, *Türkiye'de Alevilik Bektaşilik*, s. 58) bilgisini aktarıyor. Bu süreçte Abdal Musa, Bektâş-ı Veli'nin, "kerameti kendine gösterilip miras bırakılmış" olan karısı veya kızı Hatun Ana'nın (Kadıncık Ana) muhibbi ve onun üzerinden halifesi, bu bağlamda Bektaşiliğin Osmanlıların kurumlaşma alanındaki bilinen en önemli şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır.

manlı ile bütünleşenlerin Bektaşiliği ise bir başka "Bektaşilik" olacaktı.

Dahası bu ilişkilendirme, Yeniçeri ordusunun Bektaşi Dergâhı'nın inisiyatif ve anlayışına bırakılması şeklinde olmayacaktı. Kaldı ki bu dönemde kurumlaşmış bir dergâh da henüz yoktur; sadece yaygın ve büyük çekim gücüyle genişleyen bir etki alanıdır söz konusu olan; işte bu etki alanı kâh içerilerek kâh dışlanarak kontrol altına alınmıştır. Her şey devletin denetiminde olacak, ama Osmanlı ile bütünleşen Bektaşi derviş ve motiferi sayesinde görüntü-imaj kurtarılmış, bir taşla pek çok kuş vurulmuş olacaktı. Bu sayede bu çok önemli bâtıni tarikatın halk üzerindeki etkisi devlete yedeklenirken, tarikatın devlet sistemi içine alınarak kontrolü sağlanmış oluyordu.

Diğer yandan bu tercihi takiben devşirilen Hıristiyan çocuklarının "Müslümanlaştırılması" çok daha kolaylaştırılmış, dolayısıyla devlet açısından Kızılbaş-heterodoks inanç, geçiş aşamasının sorunlarını çözen, yolu düzleyen bir fonksiyon yüklenmiş oluyordu. İlginçtir aynı uygulama, Balkanların kolonizasyonunda Bektaşilere yüklenen merkezi sorumlulukta da karşımıza çıkar. Nitekim Balkanlar, bu muvazaalı Bektaşilik açısından geniş bir yayılma alanı olurken, Anadolu'da Aleviler ve boyun eğmeyen, kendini devlete araç etmeyen Bektaşiler ağır bir baskı altında tutulacaklardı. Yeniçeri tasfiyesine kadar İstanbul'daki bu resmi Bektaşi dergâhları tam bir özgürlük içinde kurumlaşırken, Anadolu'da Kızılbaşlar ve onlarla örtüşen Bektaşi, Kalenderi, Hurufi, vb. tarikatlar yoğun bir Sünnileştirme baskısına uğrayacak, inancında direnenlerse haklarında defter tutulup katledileceklerdi.

Bu dönüşümün henüz başlarında, kendisi Sünni ortodoksiden uzak olduğu halde topluma cami ve devlete Sünni hukuk örgütlenmesini başlatan Orhan Bey döneminde Abdal Musa'nın Bursa'yı terk etmesi, Fuat Köprülü'nün ifadesiyle; "Sünniliğin pek tabiî galebesinin" sonucudur. Osmanlı merkezinin bu Sünni tercihi sonrasında Abdal Musa; "Ananesi eskiden beri Kızılbaş, daha doğrusu heteredoks Türk oymaklarının yaşadığı Aydın tarafarına hicret etmiş ve yine o vasıta ile en koyu bir Kızılbaş merkezi olan Teke eyaletine girerek orada kuvvetli bir surette yerleşmiştir." (F. Köprülü)

Kurumlaşmanın çıkarlarına uygun olarak dönüşmeyen heterodoks dini önderleri yönetim dışı tutan, ama toplumsal etkileri nedeniyle küstürmek de istemeyen Orhan Bey onları pasif bir dini hayata yönlendiriyordu. Bu bağlamda Bursa kaplıcalarına yakın yerde kendisine tekke teklif edilecek olan Abdal Musa, bunu reddedecektir. Velâyetnamesinde, Kızılbaş geleneğin önemli sözleri arasına girecek olan öğüdünde, bu dayatmaya açık bir tavırla; "Zahir padişahına karıp (yakın) olma. Dünyalık için ehl-i mansıba varma (mevki sahibi kimselere yüzsuyu dökme), meğer ki irşat ola (aydınlanmış ola). Maslahat (dünya işleri) içün vezir ve ricalin kapusuna varma. Elden geldikçe yalnızca nimet yeme; Tarikat pirdaşım ve karındaşını ayru görme. Kallaş ve pirsiz adamlarla yoldaş olma!"(12) tavsiyesinde bulunacaktır.

Abdal Musa'nın, Osmanlı'daki değişime Geyikli Baba gibi boyun eğmemesi bir yana, gidişi de dünyaya küsen bir tavırla da gerçekleşmeyecekti. Başta Tahtacılar olmak üzere bâtıni Türkmen aşiretlerinin yoğun olarak yaşadığı Antalya-Elmalı'ya yerleşecek, Aydınoğlu Gazi Umur Bey'e destek verecek, askerlerine kızıl börk giydirip Hacı Bektâş evlâdı Kızıl Deli'yi (Seyit Ali Sultan) yanma verecek, Teke Beyi ile savaşıp Genceli'ni ondan alarak beyliğe onun oğlunu geçirecek, Rodos cemaati ile iyi ilişkiler geliştirecek, özetle aktif bir siyasal hayat sürecektir.(13)

Dikkat edilirse ayrışma, Osmanlı'nın Kızılbaş gelenekten ayrışmasının sonucudur ve bu ayrışma, aynı zamanda onunla çıkar birliği eden bir kısım Kızılbaş önderin de kendi geleneklerine yabancılaşmalarıyla biçimlenmektedir. Bunu kabullenenler tıpkı Osmanlı'nın kendisi gibi değişime uğrayacak, etmeyenlerse asimile edilmeye ve ezilmeye çalışılacaktı. Bu süreç, Osmanlı'nın iktidar çıkarları temelinde ortodoks İslam'a yönelmesi ve kurumsallaşmasını arttırdığı oranda daha da belirginleşecek ve 15. yüzyıldan sonra katliamlara dönüşecekti. Bu süreç bizzat Osmanlılar için, fetih, paylaşım ve egemenlik anlamında çıkarlarına uygun bir dinsel tercihe yönelmelerini getirirken,

---

(12) *Abdal Musa Velâyetnamesi*, s. 46.

(13) İ. Kaygusuz, *Alevilik İnanç Kültür ve Siyaset Tarihi*, s. 198-215.

giderek Sünnileştirilecek olan Türkmenler ve Rumlar için de; "Dinin gereklerinin öğretilmesi-öğrenilmesi" olacaktı.

Bizzat F. Köprülü'nün de ifadesiyle; "Türk hükümdarlarının şahsi inanç ve eğilimleri ne olursa olsun, siyasi çıkarları ancak bu suretle hareket etmelerini zorunlu kılıyordu."(14) Aynı yerde söylediği gibi; "Araştırmalar Türk hükümdarlarının Sünni taraftarlığına sahip oldukları sonucu çıkarmamak lazım geldiğini gösterdiğini" ancak bununla birlikte tıpkı; "Gaznelilerin, Karahanlıların, Selçukluların Sünniliği savundukları gibi", Osmanlıların da Sünniliği savunmaya, kurumlaşmalarını bu yönde yapmaya başlamaları kaçınılmazdı. Esasen Osmanlılar dahil Türk boylarının yavaş yavaş kabul ettiği İslamiyet, gerçekte; "Görünürde İslam cilası altında eski ulusal geleneklerinin ve önceki dinlerinin etkisi altında bulunuyorlardı. İslam fıkıhlarının kendilerine çok karışık ve sıkıntılı gelen telkinlerinden ziyade, kendi kam(ozan)larının nüfuzuna bağlı idiler."(15) Özetle ortaklaşıcı yaşamdan devletleşme, sınıfaşma, gaza gelirlerinin paylaşımı, ötekilerle ilişkilerin nasıl düzenleneceği gibi karmaşık problemler aşamasına yükseldikleri andan itibaren, Türk kökenli devletler, kendi eski geleneklerini terk etmeye, Sünni hukukun yazılı kaynaklarını esas almaya başlıyorlardı.

Böylece Osmanlı, eşitlikçi kandaş topluluktan devlete yükselirken, buna uygun olarak dinsel tercihini de netleştirmiş oluyordu. Yani aşiret yerini devlete, halkın bütününün silâhlı olması durumundan özel orduya, ortaklaşa yaşamdan vergi toplama tekelinin kurumsallaşmasına geçilirken, geleneksel inanç atmosferi de yerini, kendi devlet hukukunu geliştirmiş olan Sünni İslam'a bırakıyordu. Esasen; "Devlet geleneğinde Anadolu Selçuklu Sultanlığı'nın devamı olmayı benimsemiş, hatta Sultan Alaattin Keykubat'a ulaşan bir bağ kurmaya çalışmış olanlar, elbette aynı dini siyaseti de sürdürecekti."(16)

---

(14) F. Köprülü, *Bektaşiliğin Menşeileri*, Bkz. Gülag Öz, *Özkaynaklarından Alevilik-Bektaşilik*, s.107.

(15) Fuat Köprülü, Age, s. 109.

(16) İsmail Kaygusuz, Age, s. 195.

Özetle; devletleşme aşamasının gerisinde eşitlikçi bir kandaş topluluk ideolojisi durumunda olan Kızılbaşlığın aşılması kaçınılmaz olmakla birlikte; "Mevcudiyetleri ihmal edilemeyecek miktarda"(17) olduğundan bütünüyle gözden çıkarılmaları da mümkün değildi. Bu kapsamda Kızılbaş önderler yönetimin dışında tutuluyor, ancak onların küstürülmemesine de özel özen gösteriliyordu. İşte gerek sayısal ağırlıkları gerek gazadaki etkinlikleri, gerekse de dönemin inanç atmosferini belirleyici etkileri nedeniyle "mevcudiyetleri ihmal edilemeyecek" olan bu bâtıni toplulukların özümsenmesi, dahası "sorun" olmaktan çıkarılması çerçevesinde Yeniçeri teşkilâtının Bektaşi bir ritüel ile kurulması yoluna gidiliyordu.

Aşıkpaşazade'de geçen; "Abdal Musa'nın Orhan Gazi zamanında bazı savaşlara katıldığı, bir savaşta başından tacının düştüğü, Yeniçeri'nin birinden börkünü alıp başına geçirdiği ve bundan sonra Yeniçerilerin kendilerini Hacı Bektâş Veli'ye bağlı saydıkları" şeklindeki aktarım, Yeniçeri kurumlaşmasının daha Orhan Bey zamanından başlayarak Bektaşi Dergâhı ile kurduğu manevî bağa işaret etmektedir.

Kuşkusuz işin içine efsane ve yanlış bilgiler de girmiştir. Ama bu yanlışlar sonraki dönemde; "Her sınıf ve sanatın bir piri olmak akidesine istinaden"(18) Ocağın Bektaşi Dergâhı'na bağlandığı gerçeğini gölgelemiyor. Kavanin-i Yeniçeriyan'da; "Yeniçerilerin durmada ve oturmada kanun ve kaidelerinin Hacı Bektâş fukarasının kullandığı kanunlar olduğu yazılmaktadır." Esasen; "Yeniçerilerin Bektaşilikle alakaları ocaklarının kaldırılmasına kadar sürdüğü" görülecek ve tüm bu süreçte; "Bunların ocaklarına, 'Ocağ-ı Bektaşiyan' ve kendilerine de 'Taife-i Bektaşiye', 'Güruh-i Bektaşiye' denirdi."(19)

Bu noktada diğer kaynaklardan da Yeniçerilere, Hacı Bektâş Kûçekleri, Yeniçeri Ocak ağalarına Sanâdid-i (yiğit, kahraman) Bektaşiyan, Ocağa da Dûdman-ı Bektaşîyye dendiğini öğreniyoruz.

---

(17) Mustafa Akdağ, Akt. İ. Kaygusuz, Age, s. 195.

(18) İ. H. Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, s. 149.

(19) Uzunçarşılı, Age, s. 149-150.

***

Soğukkanlı bir egemenlik aygıtı tarafından köklerinden çekilip alınan Sırp ve Rum çocuklarından oluşturulan Yeniçeri kurumsallaşmasının belli bir evresinde, bizzat güvencesi olduğu düzenin başına belâ kesilecektir. 1826'ya gelindiğindeyse artık vadesi dolmuştu, tasfye edilecekti. 500 yıllık koca ordu, kendi yaptığı zulümleri aratacak bir soğukkanlılık ve vahşetle, son bireylerine varana dek imha edilecek; üstüne tüy dikmek babından katliama bir de isim takılacaktı: Vaka-i Hayriye (hayırlı olay)!

Yeniçeri katliamının sıcaklığı geçmeden Saray'daki şeriatçı ulema ve özellikle Nakşibendi, Mevlevi ve Halveti tarikatları önderleri, daha önce Yeniçeri nedeniyle dokunamadıkları "sapkın" Bektaşi tarikatının da tasfyesi fırsatını değerlendirmeye yöneleceklerdi. Bu "sapkın" anlayışın devletin merkezinde bu kadar yüzyıl varlığına dayanmışlardı, ama artık yeterdi! Bu çerçevede Sultan Mahmut ikna edildi veya o da zaten böyle düşünüyordu. Şeyhülislam Tahir Efendi'den fetva alındı ve Bektaşi tarikatı tasfye edilerek tüm mallarına el konuldu.

Cevdet Paşa'nın devlet eksenli tarihinin ifadesiyle:

"Bektaşiler, peygamberlik iddiasından sonra, karışıklığa yatkın olan halkın kalbini ç elip kötülüklere sürüklediler. Özellikle cahil insanlara ve yenierilere sokulup işledikleri kötülüklerle onları da baştan çıkarıp isyan edecek duruma soktular. Osmanlı topraklarının her yerinde öncesi ve sonrası kanun yolu ile idam edilmeleri, devleti sevenlerin amacı idi. Allah'ın lütfu ile bunun zamanı gelmişti. 2 Zilhicce (Arabî 12. ay) günü padişah sarayı içinde bulunan camii şerif'te Sadr-ı azam, eski ve yeni şeyhülislâmlar, sudur-u kiram, Nakşibendi tarikatı şeyhlerinden (...) Mevlevi şeyhlerinden (...), Halvetilerden (...) Padişah da kafes arkasından gözetleyip dinledikleri halde görüşmelere başlandı."(20)

Osmanlı devleti yöneticileri ve "Osmanlı Devleti yolundaki" şeyhlerin kararı sonucunda 4 Zilhicce günü önemli Bektaşi

---

(20) Osmanlı Vakanüvisi Esat Efendi'den akt. *Cevdet Paşa Tarihi*, c. 6, s. 2967; Akt. Gülağ Öz, *Yeniçeri Bektaşî İlişkileri*, s. 68.

önderleri idam, diğerleri sürgün edilecekti. Bektaşi tekkelerinin çoğu yakılacak, yıkılıp geri kalanlar camiye çevrilecek, yani daha önce kiliselere yapılan uygulamaya tâbi tutulacaklardı. Tüm mallarına el konulacak; bir tek Hacı Bektâş Dergâhı açık bırakılacak, ama onun da başına Bektaşi düşmanı Nakşibendi şeyhi getirilecekti. Kalan Bektaşi halkın da ehl-i sünnet yapılması yönünde genel bir seferberlik başlatılacaktı.(21) Böylece Osmanlı, kuruluşunda temel rol oynamış olan heterodoks geleneğin son öğelerini de üstelik yüzyıllardır tasfye etmeye çalıştığı Kızılbaş halka sırtını dönüp, kendisiyle iş birliği yaptırdıktan sonra tasfye edilecekti.

Özetle Bektaşi Dergâhı'mn Yeniçeri Ordusu ile olan ilişkisi, ordunun kuruluşunda da tasfyesinde de dramatik bir muhteva taşıyacaktı. Osmanlı'ya hizmet, bu devşirme hanedanın ihtiyaçlarınca belirlenmiş ve bu ihtiyaç bitince de sadece Yeniçeri değil, Kızılbaş halkn sisteme boyun eğdirilmesi ve Yeniçeri'nin eğitiminde temel işlev gören Dergâh da tasfye edilmiştir. Çünkü gelinen noktada devlet, boyun eğmiş de olsa bu heteredoks örgütlenme ve yoruma tahammül edemeyecek denli ortodoks bir zihniyetçe fethedilmiştir. Esasen çok daha önceleri düşünülen bu tasfiye, Yeniçeri'nin silâhlı gücünün dergâhı koruyan şemsiyesi nedeniyle, Yeniçeri'nin tasfiyesi sonrasına sarkıtılmak zorunda kalmıştı.

Yeniçeri'nin bu kanlı tasfyesi kuşkusuz, Osmanlı'nın niteliğinde bir değişim anlamına gelmiyor. Kapıkulu devleti, kendi topyekûn çürümesine çare ararken, kendi hareket alanını ve iktidar etkinliğini sınırlayan, artık kendisi için taşınamaz bir yük haline gelen bir uzvunu kesip atıyordu. Sorun bundan ibaretti. Ancak bu tasfyeyle birlikte, Bektaşi Dergâhı'nın da tasfye edilmesi, sonradan girilecek reformlar süreci açısından olumsuz bir katkı yapacaktır. Nitekim Bektaşi Dergâhı'nın tasfyesiyle onun tuttuğu toplumsal ve siyasal etki alanının diğer Sünni tarikatlara verilmesi, daha sonra Batı'nın zoru veya ona öykünerek yapılacak reformların toplumsal ve siyasal temelinin

(21) Gülağ Öz, *Yeniçeri Bektaşî İlişkileri*, s. 71.

zayıfaması sonucunu yaratacaktı. Oysa tam tersine Bektaşiliğin önü açılmış olsaydı, Türkiye daha sonra girdiği Batılılaşma yöneliminde, en azından güçlü bir toplumsal-kültürel dinamiğe sahip olacaktı.

Sorunun değerlendirilmesi gereken çok önemli bir diğer yanı ise Osmanlı'da Yeniçeri-Bektaşi ilişkilerinin, bizzat Alevi tarih bilincinde yarattığı tahribattır ki buna ilişkin ya çok az söz söylendi veya söylenenler de sorunun özüne inmekten uzak kaldı.

❊ ❊ ❊

Osmanlı'nın Alevi kırımları dahil Osmanlı olmayan toplumların diz çöktürülmesinde temel bir işlev yüklenen Yeniçeri Ordusu, yukarıda da gördüğümüz gibi Bektaşi Dergâhı'na bağlıdır. Bu ise özellikle Alevi tarih yazımı açısından çok ciddî bir ideolojik probleme tekabül etmektedir. Bektaşiliğin genel olarak barışçıl / pasifst bir dünya görüşü olmasına, hatta Kızılbaş geleneğindeki ayaklanmacı, direnmeci kültürü zayıfatacak denli barışçıl / pasifst bir felsefenin oluşturucusu olmasına karşın, bir savaş aygıtı olan Yeniçerinin Bektaşi tekkelerine bağlılığı, gerçekten de çok garip bir paradoks örneğidir. Bu çok ciddi problem; Yeniçeri'nin, Alevi kırımlarında oynadığı rolle birleşince daha da dramatik bir hâl alıyor.

Bektaşilik, bu sorun özgülünde, bir yandan barışçılığı kutsar ve çok da iyi bir şey yaparken, diğer yandan talan ve kırımların aracı bir mekanizmanın ideolojik biçimlendirilmesiyle ilişkili olmanın ağır yükü altına girmektedir. Kaldı ki salt Yeniçeri ile özdeşleşme problemi değildir bu; Osmanlı'nın kuruluşu ve gelişiminin, diğer Türkmen beylikleri ve diğer halkların birikiminin talanı pahasına geliştiği gerçeği, problemin daha derinlerde sorgulanmasını gerektiriyor. Bunun bilincine varamayan, bu gerçeklikle hesaplaşamayan bir Aleviliğin, iktidar olanağı bulduğunda, başka halklar ve inançlar aleyhine yozlaşma potansiyelini içinden silip atması mümkün olmayacaktır. Ki bunun günümüz koşullarındaki tezahürü de Aleviliği salt bir inanç-

ibadet hakkı ve folklora indirgeyip, bu haklar uğruna egemen güçlerle iş birliğine girilmesidir.(22)

Oysa Aleviliği Alevilik yapan, yani ideolojik şekillenmesini sağlayan şey bizzat karşı çıktığı ezilme ilişkileridir. Alevilik, İslam ordularının, başta Türkler olmak üzere zorla egemen oldukları diğer halklara dayattıkları İslamiyet'in, revizyondan geçirilerek hümanist bir kalıba dökülmesidir. Bunun devamı olarak da "kendilerinden" çıkan Selçuklu ve Osmanlı egemenlerin vergi ve askere alma, tebaa yapma ve Sünnileştirme dayatmasına ve bunu izleyen baskı ve dışlanmaya karşı direnişleri sürecinin ürünü olarak olgunlaşmış bir dinsel kültürdür, Alevilik.

Kuşkusuz Türkmenler ve Türkmen beyliklerinin başlangıç dönemindeki göç ve yerleşimler sırasında gerçeklesen saldırı ve savunma savaşları ve bu sırada gerçekleşen talanlar anlaşılabilir ekonomik ve kültürel nedenlere dayanıyordu. Hatta bu ilk dönemler için Alevi ve Hıristiyan halkın kısa zamanda iç içe girmesi, evlenmesi, benzeşmesi, aynı köyleri kendine mekân tutması da hep bu sürecin kendi doğallığı, kendiliğindenliği, dolayısıyla tarihi olarak masumluğunun yansımalarıdır. Ancak bu işin daha sistematik, örgütlü ve politik çizgi (gaza ideolojisi) haline getirilmesine bağlı olarak, söz konusu bu mazeret artık geçersizdir. Başkalarının birikimlerinin talanı üzerine oturan bir geleneğin, bunun bir devlet politikası olarak uygulanmasının,

---

(22) Daha trajik olanı, bugün halen uygulanmakta olan bu yozlaştırmanın, salt Alevi sermayesine özgü olmayıp, aynı zamanda hepsi sol gelenekten kopup gelmiş; baş döndürücü bir hızla saf ve görüş değiştiren bazı Alevi aydınlarınca yapılmasıdır. Dün kılıç ve gaza gelirleri onları satın alıyordu, bugün egemenlerle ilişkilenmenin (köşe yazarlığı, parti yöneticiliği ve rant olarak) yarattığı avantajlar... Sonuçta söz konusu olan şey, savunduklarını söyledikleri değerlere yabancılaşma ve etkileyebildikleri oranda da yabancılaştırmalarıdır. Bu yabancılaştırma bugün kuşkusuz çok daha rafine gerekçelerle yapılmakta. Ancak Aleviliğin ezilmesine son verme kaygılarıyla masumlaştırılmaya çalışılan bu yaklaşımlar, Aleviliğin ezme ilişkilerine karşı niteliğini yozlaştırmakta, Baba İshak, Şahkulu, Pir Sultan geleneğine sırt çevirmekten başka bir sonuç üretmemekte; bu sonucu üretenlerin egemenlerden çöplenmelerse bu kirletme ve kirlenme işinin doğal karşılığı olmakta. Özetle bugünün koşullarında egemen ilişkilere entegre olup diğer ezilenlere sırtını dönenlerin yaptığı ile dünün Yeniçeri eğiticileri arasında hiçbir fark yoktur.

hele ki anne babalarından zorla alınmış gayrimüslim çocuklardan bir savaş aygıtı yaratılmasına, ideolojik yataklık yapmanın kabul edilebilir hiçbir yani olamaz.

Özetle bir yandan Osmanlı'ya, Selçuklu'ya ve tüm ezme ilişkilerine karşı biçimlenmiş bir Türkmen Aleviliği, diğer yandan, bu ezme ilişkilerinin ilk oluşumuna doğrudan katılmış bir başka Türkmen Aleviliği ile karşı karşıyayız ve her ikisi de gerçektir. Sağlıklı bir çözümleme açısından, Aleviliğin de tarih içinde biçimlendiği, bu süreçte doğal olarak zigzaglar çizdiği, bölündüğü gerçeğini kabul etmeliyiz.

Bu durum Bektaşî geleneğinde daha somuttur. Alevi geleneğinin teorize edilmesi, medenîleştirilmesi ve örgütlendirilmesi gibi olumlu kaygılarla biçimlenen yönelim, ne yazık ki egemenlere karşı kendini koruma başarısı gösterememiştir. Nitekim Bektaşi Dergâhı'nın, Hace Bektâş Veli sonrasında Osmanlı kurumlaşmasıyla iş birlikçiliğe bağlı yozlaşması bunun bariz bir sonucudur. Bu açıdan, Yaşar Nuri Öztürk'ün; "Yeniçerilik Bektaşilikten etkilenmemiştir, tersine Bektaşilik ondan etkilenmiştir" yargısı, Hace Bektâş felsefesinin barışçıl bir felsefe olduğu gerçeği çerçevesinde bize doğru görünmektedir. Biçimsel olarak Yeniçeriler Bektaşi olmuştur; ama muhteva olarak Bektaşilik Yeniçerileşmeye uğrayarak bozulmuştur. Bu yargıysa bazı Alevi yazarlara ters gelmekte ve barışçıl karakteri nedeniyle Bektaşiliğin Yeniçeri geleneğinden etkilenmiş olamayacağı iddiasıyla reddedilmektedir. Oysa Osmanlı'nın Bektaşilikten etkilenmesinin basit sonucu barışçıl bir yönelime girmesi durumuyla değil, tam tersine Aleviliğin kendi içinde parçalanması ve bir parçasının Osmanlı'nın savaşçı, baskıcı ve kolonizatör kimliğine yedeklenmesi gerçeğiyle karşı karşıyayız.

Etkilenmenin örneğini elbette ki, Hace Bektâş'ta aramamak gerekiyor. Kaldı ki o, zaten Osmanlıların kuruluşundan çok önce (1271) ölmüş bulunmaktadır. Etkilenen, etkilenmekten öte, onunla ve Osmanlı devlet geleneğiyle bütünleşen, tarikatın sonraki sürdürücüleridirler. Öyle ki bunlar, Balkanlar başta olmak üzere Osmanlı'nın kolonizasyon politikasının uygulayıcıları olmuşlardır. Ortodoks olmayan anlayışları, Hıristiyanların İslamlaştırılmasında kolaylaştırıcı bir işlev görmüştür.

Zaten I. Melikof'un da belirttiği gibi; "İlk Osmanlı Sultanları tarafından fethedilen ülkeleri Türkleştirmek ve İslamlaştırmakla görevli kolonizatör dervişler olan Bektaşi Tarikatı, XIV. yüzyılda Yeniçeriler ordusuna bağlandı. Osmanlı gücünün kolu ve seçkin ordusu Yeniçeriler, İslam'ı kabul etmiş Hıristiyan çocuklar arasından devşirilmekte ve Türk çevrelerde yetiştirilmekteydiler. Bu asker ocaklarının, yeni alınan ülkeleri İslamlaştırmakla görevli bir dervişler tarikatına bağlanışının açıklaması buradadır. Böylece Bektaşiler, yeni alınan ülkelerde, Osmanlı propagandasının aracı oldular. Tarikatın Balkanlar'da ve Arnavutluk'ta gelişmesinin sebebi de budur."(23) Dolayısıyla bu noktada Bektâş-ı Veli'nin kendisi ve Abdal Musa, Kalender Çelebi gibi kimi takipçileriyle Bektaşî geleneğinin bütünü, birbirinden ayrı değerlendirilmesi gerekmektedir.

Diğer yandan vurgulanması gereken bir durum da Bektaşi Dergâhı; "Babaîlik istitaleleri mahiyetinde olan sair mümasil heterodoks tarikatları arasında en mühimi değil (iken); bu ehemmiyetini, 14-16. asırlar arasında, yani diğer heterodoks zümreleri kendi içine alıp erittikten sonra"(24) kazandığı gerçeğidir. Köprülü'nün de belirttiği gibi, Bektaşilik diğer heterodoks dergâhların ve halkın aleyhine Osmanlı'yla iş birliği yapması ve Yeniçeri'nin yatağı olmasından sonra hızla büyüyecekti.

Kuşkusuz bu yargımız Hace Bektâş'ı, onun Alevi düşüncesinin sistematizasyonundaki önemini, dolayısıyla Alevi felsefesi açısından bir ilerleme ve olgunlaşma olduğu gerçeğini en küçük anlamda gölgelemez. Ancak eserleri ve örgütlenmeleriyle, Osmanlı baskısını aşıp günümüze gelememiş olan Vefaiye, Kalenderiye, Haydariye, Hurufilik vb. diğer heterodoks akımlarla kıyaslama şansına da sahip değiliz. Kesin olan bir şey var ki o da, Bektaşi Dergâhı Osmanlı ile bütünleşirken, diğer Alevi dergâhları tasfiye edilmiş, Kızılbaş geleneğini sürdüren halkın ensesindeyse boza pişirilmiştir. Bu Dergâh'tan Kalender Çelebi gibi, Abdal Musa gibi geleneğe uygun Kızılbaş önderleri çıkmış olsa da Dergâh'ın kendisi, Başkent İstanbul ve Balkanlar'daki

(23) Irene Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, s. 108.

(24) F. Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, s. 103.

kurumları başta olmak üzere, Osmanlı karşısında ağırlıkla işbirlikçi bir tutum içinde olmuştur.

***

Özellikle Anadolu'daki ayaklanma ve kırımlar sürecinde Dergâh'ın konumu, her zamankinden büyük önem kazanacaktır. 1501'de ölen Mürsel Balî oğlu Yusuf Balî'nin yerine Dimetoka'dan getirilerek Hacı Bektâş Dergâhı'nın başına geçirilen Resul Balî'nin oğlu Balım Sultan, 1516'ya kadar Dergâh'ın başında kalacaktır. Balım Sultan, Tarikat'ın tarihinde çok önemli bir isimdir. Şemsettin Sami'nin *Kâm'usü'l-A'lam*'ında da belirtildiği gibi Tarikat'm ayin ve adabı Balım Sultan tarafından konulmuştur. Öyle ki pek çok araştırmacı, bu nedenle onu Bektaşiliğin "esas kurucusu" olarak tanımlamaktadır.(25) Bununla birlikte o, Kızılbaşlık tarihi açısından üzerinde ağır bir gölge taşımaktadır. Çünkü; "II. Bayezit tarafından Anadolu'daki Kızılbaşları, Şiî-Safevi etkisinden kurtarmak için onu vazifelendirip Hacı Bektâş Dergâhı'nın başına"(26) gönderdiği bir "görevli" durumundadır. Oysa bu dönem, Anadolu Kızılbaşları ile Osmanlı arasındaki ilişkilerin giderek koptuğu, Kızılbaşların hem çok ağır ekonomik koşullarda yaşamaya mahkûm edildiği hem de "defter edilip" onbinlerce öldürüldüğü bir dönemdir. Balım Sultan'ın II. Bayezit ile bu yakın ilişki ve misyonu nedeniyle Dergâh'tan da umudunu kesen Anadolu Kızılbaş halkı, bu dönemde, Şahkulu İsyanı ile başlayarak peş peşe ayaklanmaya başlayacaktır. Dolayısıyla Bektaşi önderliğinin bu dönemki niteliği, yoksulluk ve dışlanmayla boğuşan Kızılbaş halk açısından oldukça problemli bir durum oluşturmaktadır. Alevi halkın artık sabrının sonuna gelerek ayaklanmalar dönemine gireceği bir zamanda, Bektaşi Dergâhı'nm başında, Balkanlar'dan getirilmiş ve Osmanlı iktidarıyla iyi ilişkiler içinde olan bir postnişin oturmaktadır. İşte Balım Sultan ile Osmanlı iktidarı arasındaki bu ilişki nedeniyle Anadolu halkı Dergâh'tan kestiği umudunu

(25) M. Eröz, *Türkiye'de Alevilik Bektaşilik*, s. 59.
(26) E. B. Şapolyo'dan akt. M. Eröz, Age, s. 64.

Şah İsmail'e yönlendirecektir. Pir Sultan Abdal'ın, Şah İsmail'e hitaben; "Hacı Bektâşoğlun günahkâr gördüm / Aradım isyanı özümde buldum / Yüzümün karasın elime aldım / Aman Şahım mürüvvet deyu geldim"(27) deyişi bu duyarlılığı yansıtacaktır.

Gerek bu ayaklanmalar gerekse de 1514'te Yavuz ile Şah İsmail arasındaki Çaldıran Savaşı'na eşlik eden Alevi kırımları sürecinde sessiz kalan Bektaşi Dergâhı, Balım Sultan'ın ölümü sonrasında postnişin olan Yusuf Balî oğlu Kalender Çelebi döneminde tam tersi yönde değişmeye başlayacak, elini Osmanlı'dan çekip halka uzatacaktır. Safevi, yenilmiş olmasına ve öncekine göre çok daha umutsuz bir dönemde yaşanmasına karşın Kalender Çelebi önderliğinde Dergâh, Kızılbaş halkın dertleriyle bütünleşmeye başlayacak ve giderek Osmanlı'ya karşı ba ş kaldırının merkezine dönüşecektir. Ne ki bu siyasette gecikmi bir ayaklanmadır; iç ve dış yenilgilerin neden olduğu toplumsal yorgunluk ve yalnızlığın dezavantajlarını taşımaktadır. Dolayısıyla gerek Anadolu halkına gerek Safevi Türkmen devletine karşı zaferlerle kendini güçlendirmiş Osmanlı devleti karşısında yenilmek kaderiyle karşı karşıya kalacaktır. Kalender'in de yenilgisi ve başsız kalması sonrasında Dergâh, aynı zamanda yapısal bir bölünmeye uğrayacaktır.

Kalender Çelebi Ayaklanması'nın ezilmesinden sonra Osmanlı, tüm Kızılbaş direniş odaklarını ezmesinin yanı sıra, denetimden çıkmış olan Hacı Bektâş Dergâhı'nı da cezalandırma bağlamında kapatacaktır. Ancak 26 yıl süren bu kapatılma döneminden sonra Osmanlı, 1552 yılında Sersem Ali Paşa'yı; "Sersem Ali Baba" yaparak Dergâh'ın başına postnişin olarak atayacak ve Dergâh'ı yeniden işlevselleştirecektir. Çünkü toplumsal kontrol aracı olarak Dergâh'a olan gereksinim kendini dayatacaktır. Bu dönemde görülecektir ki Dergâh'm resmen kapatılması, gerçekte onu ortadan kaldırmamakta, nasıl ki Babaîlik fikriyatı ayaklanmanın ezilmesi sonrasında Hacı Bektâş, Ede Bâli, vb. Babalar üzerinden sürdürülmüşse, Dergâh da fili varlığını, kendisini yasaklayan iradeye rağmen sürdürmüştür. Sersem Ali Baba ataması, işte bu durumu sona erdirmek ve Bektaşîlik maskesi altın-

(27) A. H. Avcı, *Bize de Banaz'da Pir Sultan Derler*, s. 80.

da Bektaşî-Alevi toplumunun denetim altına alınması gereksiniminin ürünüdür. Ancak bu atama, İstanbul ve Balkanlar'da değilse de, güçlü bir Kızılbaş geleneğinin yaşadığı Anadolu Alevi topluluğunda kabul görmeyecektir. Bu durum Bektaşiler arasında "Dedeganlık" ve "Babaganlık" adlarıyla yapısal bir bölünme ve çekişme ortamı yaratacak; Babaganlık kolu Yeniçerilerin manevî ihtiyaçları dâhil Osmanlı'nın kontrol aracı olarak işlev görürken, Dedeganlık kolu Anadolu Aleviliği'nin ağırlıklı merkezi olacaktır.

Babaganlık kolunun Osmanlı'ya bakışı, işte bu işbirlikçiliğin içselleştirilmesi, dahası bir övünç vesilesi haline getirilmesi temelinde biçimlenir. Nitekim bu kesimlerin Yeniçeri'nin kuruluşuna getirdiği açılımı şu satırlarda bulabiliriz:

"1339 yılında Bursa Atıcılar Meydanı'nda mahşeri bir kalabalık toplanmıştı. Bütün gönüller büyük önder Orhan Bey ile evliyalar bağrı başı, erenler başçeşmesi Hacı Bektâş-i Veli'nin muhabbetiyle dolanıyordu. Bursa tarihi bir an yaşıyordu. Orhan Gazi yeni bir ordu kurmak üzere, Türklüğün ikinci Nuh'u Hacı Bektâş-ı Veli'yi davet etmişti. Büyük Türk evliyasının görklü bakışıyla bütün kalpler fetholmuş genç ihtiyar, çoluk çocuk, incin, dağ taş istiklâle çıkmıştı. Hacı Bektâş-ı Veli, güzeşteleriyle beraber Bursa'yı şerefendirmişti. Gülbanklar dalga dalga semalara yükseliyordu. Allah Allah sayhalarıyla yer gök dolmuştu. Hacı Bektâş-ı Veli alana ulu bir ateş yaktırmış, üstüne bir kazan oturtmuş, aş pişiriyordu. Hacı Bektâş-ı Veli ağır ağır doğrulmuş, sağ elini Batı istikametine çevirmiş, manen İstanbul'un, Kosova'nın, Belgrat'ın, Varna'nın, Budapeşte'nin fethini işaret ediyordu."(28)

Orhan Bey ile o, doğmadan ölmüş olan Bektâş-ı Veli'yi aynı sahnede oynatmak gibi maddi hatalar ve komik mizansenler bir yana, burada çizilen Bektâş-ı Veli portresinin, gerçeğinin tam karşıtı olmak üzere, İstanbul'dan, Belgrat'a, fetihten fetihe koşan (ve tabiî bunun kaçınılmaz sonucu, dönüp kendi halkına saldıran) bir Yeniçeri ağası portresi olduğu açıktır. Burada egemene, hele ki onun militarizmine yataklık yapan bir Bektaşili-

(28) Turgut Koca Baba'dan akt. Şevki Koca, *Cem* dergisi, sayı 96, s. 26.

ğin, kaçınılmaz olarak kendi zıddına dönüşünün hali pür melali ile karşı karşıyayız.

Bu efsaneden beslenen Babaganlığm son dedebabası Bedri Noyan da Hacı Bektâş'ın ölüm tarihini 1337'ye (738. H) yani ölümünden 66 yıl sonrasına kadar götürerek, Yeniçeri'nin bizzat onun tarafından kutsandığını ispatlamaya, böylece Osmanlı iktidarının uzantısı bir Bektaşilik anlayışını, bizzat Hacı Bektâş üzerinden meşrulaştırmaya çalışacaktır. Devşirme ve Yeniçeri zihniyetini Bektaşilik görüntüsü altında günümüze taşımaya çalışan bu anlayış, aynı zamanda geleneğin önemli postnişini Kalender Çelebi'den, "vatan bütünlüğünü tehlikeye atan" bir "asi" diye söz ederek, Osmanlı'yı "vatan" düzlemine yükselten bir anakronizm sergilemektedir.(29)

Görüldüğü gibi çağdaş bir Hızır Paşa bilincinin, Kızılbaş karşıtı ve Osmanlıcı bir resmi tarihçilik örneğiyle karşı karşıyayız. Bu trajik örnekler bir yana bazı Alevi yazarların, Yeniçeri'nin bizzat asli işlevinden değil de bunun kaçınılmaz sonucu olan bazı gelişmelerden, örneğin Alevi katliamcısı Yavuz'u iktidara taşımasından,(30) Alevi ve Alevi olmayan Anadolu ayaklanmalarının bastırılmasının asli faili olmasından veya son dönemler yozlaşmasından rahatsızlık belirtmeleri, sorunun özünü atlayıp ayrıntılarıyla uğraşmak anlamı taşımaktadır. Oysa sorun bizzat bu ordunun, soysuz ve topluma yabancı bir savaş aygıtı olması ve tarihinin önemli bir bölümünde Dergâh'ın ona yataklık yapmış olmasından kaynaklanmaktadır.

***

(29) Bedri Noyan, *Bektaşilik ve Alevilik*, s. 154, 155.

(30) Yeniçeri'nin Yavuz'u destekleyerek onu tahta geçirmesi, öncelikle II. Bayezit'ın görece barışçı politikasına karşı yeni fetihlerle ganimet toplama yönelimi olarak görülmelidir. Diğer yandan bu olay Bektaşi Dergâhı'nın eğilimlerinden, en azından boyun eğici kabulünden bağımsız olarak anlaşılamaz. Burada Bektaşi Dergâhı'nın, kimi dönemler hariç ağırlıkla reelpolitik bir tutum takındığını görüyoruz. Aynı şekilde Osmanlı iktidarı da Bektaşilere, İmparatorluk soğukkanlılığı içinde yaklaşmakta ve çıkarına olduğu müddetçe Yeniçeri'nin Bektaşiliği'nden ve Bektaşilerin başkent İstanbul'daki etkin örgütlülüğünden rahatsız olmamaktadır. Buna karşılık Kızılbaş-Alevi halka en küçük bir hoşgörü göstermemektedir; çünkü onlar hem rakip devlet olan Safevilerin etki alanındadır hem de yerleşikliğe, düzenli vergi ve asker vermeye direnen bir yapı göstermekte, kulluğu ve tabalığı reddetmektedirler.

Karşılaştığımız bir diğer yanlış yaklaşım da padişahları, Bektaşilere nasıl yaklaştıklarına göre değerlendirmektir. Bu durum örneğin II. Beyazıt gibi bir teokratı, I. Murat gibi Balkan halklarına ve Türkmen beylerine boyun eğdiren bir yayılmacıyı, Bektaşi Dergâhı'na yakın davrandıkları için olumlamak şeklinde kendini göstermektedir. Ki bu eksik yaklaşımdan yola çıkıldığında, Osmanlı devleti de talan ve eşitsizlik üzerine kurulu bir despotizm olduğu için değil (ki Sünnileşme tercihi bunun sonucudur), sadece Sünnileştiği ve Kızılbaşları Sünnileştirmek isteğiyle baskı uyguladığı için eleştirilir.

Oysa Saray'la uzlaşan Bektaşi Dergâhı, toplumun bu Sünnileştirilmesi sürecinde, halkın ideolojik ve moral direncini kıran önemli bir faktör olmuştur. Osmanlı'yla uzlaşma, Alevi inancında ısrar eden halkın, ekonomik olanaklarını ve can güvenliklerini yitirdiği süreçte, Bektaşi Dergâhı'nın başta Osmanlı'nın başkenti olmak üzere geniş bir örgütlenme olanağı elde etmesiyle ödüllendirilmiştir. Aleviler, şehirlere giremez, hatta tımar sistemi içinde bile kendine yer bulamazken, Bektaşilik Osmanlı'nın başkentinde Yeniçeri'yle birlikte "hizmet" vermiştir.

Özellikle 16. yüzyıl boyunca Anadolu Kızılbaş halkı kırımlar yaşarken, Yeniçerilerin savaşa su Bektaşi Gülbankım okuyarak gitmesi manidardır:

"Allah Allah eyvallah
Baş uryan, sine puryan, kılıç al kan
Bu meydanda nice başlar kesilir hiç olmaz soran
Eyvallah... Eyvallah
Kahrımız kılıcımız düşmana ziyan
Kulluğumuz padişaha ayan
Üçler, yediler, kırklar
Gülbanki Muhammed, Nuri Nebi, Keremi Ali
Pirimiz hünkârımız Hacı Bektâş Veli
Demine devranına hu diyelim
Huuuuuuu..."(31)

(31) Gülağ Öz, *Yeniçeri Bektaşî İlişkileri*, s: 71.

Özetle, Bektaşi geleneğinin Yeniçeri'ye yataklık yapma yükünden kurtulması, tarihiyle daha soğukkanlı bir şekilde yüzleşmesi gerekiyor. Bu ise öncelikle, Bektaşi geleneğin, Baba İshak yenilgisinin psikolojik travmasını atlatamayarak egemenlerle işbirliği siyasetine yönelmesi ve bu çizgi üzerinden Yeniçeri'nin yataklığını kabullenmesindeki yabancılaşmasının reddinden geçiyor (benzeri durumun günümüzdeki örneklerine dikkat çekmeliyim).

İkincisi; Alevi gelenek içinde Bektaşiliğin, tarihsel olarak sadece fikri, estetik bir yükseliş anlamı taşımadığı, aynı zamanda Osmanlı ile girilen bu iş birliğinin, yani siyasal bir alçalışının da yükünü taşıdığını belirtmeliyim. Nitekim Osmanlı'da, Bektaşi-Babagân gelenekle en genel anlamda Alevi-Kızılbaş geleneğin uzun dönem ayrı kanallardan akıp, ayrı refleksler ve ittifaklar içinde olduğu gerçeğiyle karşı karşıyayız.

Üçüncüsü; Alevilik, bizzat iktidar ve eşitsizlik ideolojisi olmayan yapısı nedeniyle, egemenlik ilişkilerine bulaştığı oranda kendine yabancılaşamamazlık edemeyen bir kırılma zaafına (bu anlamda erdemine) sahiptir. Bu nedenle gerçek anlamda bir demokratikleşme olmadığı müddetçe, hele ki eşitsizlik ve despotizmin egemen olduğu koşullarda hem iktidar olup hem de Alevi kalmak olanaksızdır. Bektaşi Dergâhı'nın Osmanlı döneminde yaşadığı yabancılaşma da işte bu çelişkide yatıyor.

Üstelik bu yabancılaşma sadece Bektaşiliğe özgü de değildir. Kaldı ki Bektaşi gelenek, söz konusu bu kendine yabancılaşma felâketinden, Osmanlı'nın kendine sırt dönmesi sayesinde, on binlerce can pahasına kurtulmuştur. Benzeri ve daha önemli bir yabancılaşma Safevi Devleti'ndeki Türkmen Aleviliğinin yaşadığı yabancılaşmadır. O, kurtulamayıp zıddına dönüşmüş, devlet olmanın, eşitsizlik ve despotizmle malûl bir devleti sürdürmenin ağır yükü altında ezilmiş ve tıpkı Sünnilik gibi İslam ortodoksisinin bir başka versiyonu olan Şiîliğe dönüşmüştür. Üstelik bu gelişme kaçınılmazdı; çünkü Alevilikle iktidar edilmez; çünkü Alevilik bir iktidar siyaseti değil barışçıl, iktidarsız ve eşitlikçi bir göçebe dönemi inanç formudur.

ALEVİ SORUNU ve İFADE ÖZGÜRLÜĞÜ[1]

85. yıldönümünde Cumhuriyet, gerçekleştirdiği tüm anlamlı gelişmelere karşın, anti-demokratik ve süreğen kriz içinde bir yapı örneği sunuyor. Toplumsal adaletsizliğin derinliği yanında, Türk ve Sünni / Hanefi olmayan kimliklerin hakları ve farklı düşüncelerin kendini ifade etme özgürlüğü açılarından oldukça sorunlu bir tablo ile karşı karşıyayız. Tüm bunların, kuruluşunun biçimlenişinden, kuruluştaki tercihlerden bağımsız olarak kavranamayacağı açıktır.

Kültürel ve Tarihsel Arka Plan

Türkiye'nin halen yaşadığı en temel sorunlardan biri de Alevi sorunudur.

Zorla Müslümanlaştırılan halkların, eski inançları arasındaki sentezin ürünü olarak Anadolu'da şekillenmiş özgün bir inanç olan Alevilik, taşıdığı özellikler nedeniyle tarihi boyunca ağır baskılarla karşılaşmıştır.

Alevilik, yaşadığı ağır Müslümanlaştırma baskıları sonucunda kendini "Müslüman" olarak tanımlamakla birlikte, İslam'ın tüm yapısal özelliklerinden köklü farklılıklar sergiler. Örneğin, Sünni ve Şii kollarıyla tüm İslam dünyasının olmazsa olmaz şartlarını (farzlarını, yani namaz, hac, zekât, Ramazan orucu ve Kelime-i Şahadet) reddedip, onların yerine tümüyle kendine özgü ritüellere sahip bir inanç yapısı içerir. Tanrı, ölüm, öbür dünya ve öteki inançlara bakışı da İslamiyet'ten tümüyle farklıdır. Alevilik, insanı ve doğayı Tanrı'nın görünüşü olarak kutsaması, kadına ilişkin eşitlikçi yaklaşımı, kutsal savaşı (cihat) ve

---

(1) "Boğaziçi Gösteri Sanatları Topluluğu'nun derlediği Türkiye'de İfade Özgürlüğü (2009) çalışması için hazırlandı."

şeriatı (dinsel hukuku) reddetmesi, eşitlikçi bir toplumsal hayat öngörmesiyle de kendine özgü bir yapıyı hayata geçirir. Alevilikte temel kavram "Ali"dir. Alevilik, İslam Peygamberi'nin amcaoğlu ve damadı Ali'yi de içermekle birlikte, Sünnilik ve Şiiliğin yaşamış tarihsel Ali'sinden ayrımla, her işin başı, yaratıcısı bir kavramdır. Yani Ali'nin şahsında da dünyada yaşamış bir tanrısallıktır söz konusu olan. Dahası, ruh göçüne inanan Alevilik, Ali'nin, Baba İlyas, Şah İsmail, Hace Bektaş ve diğer inanç önderleri olarak da yeryüzünde görüldüğüne inanır. Bu durum, Pir Sultan Abdal'ın; "Ben Ali'yim Ali benim" deyişinde olduğu gibi, Hilmi Dedebaba'nın; "Ayine tuttum gözüme / Ali göründü gözüme" deyişlerinde de gördüğümüz gibi, eline, diline, beline sahip olma düsturuna uyan tek tek insanların da Ali olduğu inancını içerir. Yine Ene'l Hak inancındaki bu geçişkenlik insanın, sadece Ali ile değil, tanrısallıkla özdeşleşebildiğini gösterir. Alevilik, insanı Tanrı karşısında hiçleştirip, biçare kul konumuna indirgeyen diğer tek tanrıcı dinlerden ayrımla, insanı kutsar. Bu karakteriyle Alevilik, Kâbe'yi de Mekke'de, Kudüs'te, Hac'da değil insanda görür.

Aleviliğin egemen siyasal yapılar ve onların resmi ideolojileriyle tarihsel ilişkisi, tebaalaşmayı olanaksızlaştıran özgün yapısının bedelini ödemek temelinde oluşacaktır. Aleviliğin farklı kültürel değerlerin entegrasyonuyla belirginleşeceği 12. yüzyıl sonrası Anadolu siyasal tarihi, henüz daha Alevi adını almamış olan bu Bâtıni inanç taraftarlarına karşı sistematik bir baskı, asimilasyon ve ötekileştirme dönemi olarak şekillenecektir.

Anadolu'da şekillenmiş bir inanç / kültür olan Alevilik, Türkmenler, Kürt ve Arap nüfus içinde dikkate değer bir kesimin inanç kimliğini oluşturmaktadır. Türk Aleviler, Orta Anadolu'da yoğunlaşmakla birlikte, Batı Anadolu, Trakya, Akdeniz ve Karadeniz'de dağınık bir şekilde yaşamaktadırlar. Kürt Aleviler Erzincan, Sivas, Tunceli, Muş, Elbistan çevresinde, Arap Aleviler ise Hatay, Adana, Mersin'de yoğunlaşmaktadır.

Horasan, Kafkasya ve Mezopotamya'dan gelerek Anadolu'da şekillenen Alevi inancın, Alevilik kavramıyla tanımlanmasının tarihiyse, 19. yüzyıldır. Bu tarihe kadar Aleviler, başta Kızılbaşlık kavramı olmak üzere, tarikat (Hayderi, Kalenderi,

Bektaşi, Vefai, Babai, Hurufi, vb.) veya boy (Çepni, Tahtacı, Zaza, Avşar, vb.), veya yerelde kalmış Nusayrilik, Ehl-i Haq, İsmaililik, Babekilik, Hürremilik, Ali-İlahilik, Yaresanlık, Kakailik gibi isimlerle tanımlanacaktır. Anadolu'nun siyasal egemenleri olan Selçuklular ve Osmanlıların resmi diliyse, kendileriyle aynı kökenli olan bu toplumu "zındık" (münafık, Allahsız, ahrete inanmayan), "Rafızî" (bırakmış, sapkın), "Mülhid" (dinsiz) gibi suçlayıcı kavramlarla niteleyecektir.

***

Osmanlıların 16. yüzyıla kadar, Anadolu'nun Hıristiyanlar dışındaki nüfusunun belirgin bir ağırlığını oluşturan(2) bu Bâtıni inanç toplulukları karşısında baskın politikası, denetim ve yeniden şekillendirme ekseninde biçimlenecekti. Türkmen ve Kürt ağırlıklı bu Bâtıni toplulukların üretici ve savaşçı niteliğini kendi çıkarları doğrultusunda disipline etmek için devlet, sistematik bir Müslümanlaştırma (Sünnileştirme) politikası izledi. Bu egemen politika karşısında Aleviliğin, bir direnç ideolojisi olarak şekillendiği de söylenebilir.

En bilinen öncülerinden Hallac-ı Mansur başta olmak üzere Tanrı ile aralarına katı sınırlar koymayan, ondan gelindiği gibi iç erdemle de ona varılabileceğini, yani insanın tanrılaşabileceğini (Enel-Hak) dillendiren bu inanç biçiminin, egemenlerce sorun addedilmesi kaçınılmazdı. Çünkü onların çıkarları, mutlak tanrı ve onun mutlak temsilcisi padişah, halife, şeyh ve imama mutlak itaati öngören, iç sorgulama yerine diğer inanç / toplumlarına karşı cihada / fethe koşullanan bir toplum gerektiriyordu. Bu bağlamda egemenlerin Müslümanlaştırmadan yana tercihine karşın, halkın geleneksel inançlarında direnmesi, Aleviliğin eşitlikçiliği, itirazı ve başına buyrukluğu meşrulaştıran, hiyerarşiyi, kulluğu ve tebaalığı zorlaştıran bir kültür olmasıyla doğrudan ilişkilidir. Bu bağlamda Aleviliğin tarihi, eşitsizlik, fetih ve tebaalaştırma eksenli egemenlik ilişkileriyle sorunlu ve acılı bir tarih olacaktır.

---

(2) Bkz.Turgut Akpınar, *Tarih ve Toplum*, sayı 82.

Bu çerçevede giderek artan hak ihlalleri, aşağılama, asimilasyon dayatmasının yanında vergilendirmenin dayanılmaz hal alması, halk ayaklanmaları ve sınıfsal tepkiyle yol açacaktı. 1240 yılında, tüm Anadolu'ya yayılan Babai ayaklanması bunun en önemli örneğidir. Ancak paralı Frenk askerleriyle görülmemiş bir vahşetle bastırılabilecek olan bu ayaklanma sonrasında, Selçuklu düzeni de bir daha iflah olamayacaktır. Ne ki bu topraklarda, Alevileri giderek yok eden bir egemenlik geleneği de yerleşmiş olacaktır.

Osmanlı Beyliği de diğer Türkmen beylikleri gibi Alevi gelenek içinde oluşacak, (Ede Bâli, Hace Bektaş gibi Babai ayaklanmasının kılıç artıklarındandır) ancak devletleşmesini takiben ona yabancılaşıp, (Orhan Bey ve sonrasında) baskı altına almaya çalışacaktır. Çünkü geleneksel dönemin bu sosyalizan inancı içinde kalınarak yöneten, yönetilen, sömüren sömürülen ilişkisinin, keza bir ekonomik kategori olan cihat / fetih ilişkisinin meşrulaştırılması mümkün olmadığından, devletleşmeyle Alevilik arasındaki ters orantılı bir ilişki olacaktır.

Osmanlı tarihinin özellikle gizlenen yanlarından biri de, Alevi tarihidir. Bu dönem aynı zamanda ezilme ve asimile edilme tarihi olmuştur. Nitekim Aleviliğin, Osmanlı kamusal alanında kendini ifade etme olanağı hiç olmamış, itiraz üreten inanç yapısından dolayı sürekli aşağılanmıştır. Bir asimilasyon aracı olarak, ekonomik ve siyasal olanaklardan da sistematik olarak dışlanmıştır.

Alevilik, sadece onları yok etmeye çalışan Osmanlı klasik yönetimi koşullarında değil, değişim ve çağdaşlaşma çabası olarak başlayan, Tanzimat ve sonraki dönemde de ötekileştirilen konumda kalmaya devam etmiştir. Örneğin, Hıristiyan tebaaya yönelik din özgürlüğü ve eşitliği getiren Tanzimat Fermanı'nm hak çerçevesi, biçimsel düzlemde bile Alevileri kapsamamıştır. Özetle bu toprakların modernleşme ve hukuk yönelimleri hümanizmi, demokrasiyi ve ötekinin hak eşitliğini tanımamıştır. Aksine onu rejimin resmi kalıbına dökme ve devletin belirleyiciliğini arttırma çabası, her seferinde artarak sürmüştür.

Bu coğrafyadaki Tanzimat (1839), I. ve II. Meşrutiyet (1876, 1908), Cumhuriyet (1923) gibi tüm çağdaşlaşma deneyleri, aşağıdan yükselen bir halk hareketi ve sanayileşme dinamiğinin

ürünü değil, yenidünya koşulları karşısında devletin tahkimi ve yeniden kurumsallaştırılması eksenine oturmuştur. Bu yönelimin önceki yansıları Osmanlıcılık, İslamcılık olarak biçimlenirken, 1908 Devrimi sonrasında yükselen milliyetçiliğe bağlı olarak, Sünnilik tabanı üzerinden bir Türk kimliğinin inşasına gidilecektir. Buradaki kaygı elbette Türkçe konuşan ve Sünni inançlı olan halkın hakları değil, aksine devlet egemenliğine yeni koşullarda toplumsal bir temel oluşturmaktı. Bu durumda Aleviler, Sünni İslam meşruiyet temeline dayalı, Osmanlı döneminde eritilmesi gereken bir problem olarak görüldü. Laik dönüşüme karşın Türk-Sünni eksende tanımlanan Cumhuriyet sonrasında da eritilme baskısını yaşamaya devam edeceklerdi. Tabii Cumhuriyet'in din yerine ulus eksenli tanımı, önceki dönemde hem Alevilere hem de Ermenilere karşı devletin dayanağı yapılan Kürtleri de, asimile edilmesi gerekenler kategorisine sokacaktı. Yani önceden sadece dinsel eksenli olan asimilasyon, bir de etnisite temelli bir asimilasyonla genişletilecekti. Bu ise, (demokrasinin temeli olan) modernleşme atılımlarına rağmen demokrasiyi imkânsızlaştıracaktı.

Osmanlı hukuk sisteminde "sapkın" olarak görülen Aleviler, (Ortodoks, Ermeni, Yahudi halkların hukukunu belirleyen) Osmanlı "milletler" sistemi içinde de görmezden gelinmiş, bu anlamda hiçbir hukuki güvenceye sahip olamamışlardır. Bu tarihsel-siyasal koşullarda kimlikleri görmezden gelinen, ama Müslümanlar gibi vergi ve diğer yükümlülüklere bağlanmış olan Aleviler, iç ekonomik ve devletlerarası koşullardaki değişimlere bağlı olarak katliam ve sürgünlere uğratılmışlardır. Ancak ister görmezden gelinsin, ister katledilsinler, devletle temas ettikleri her durumda asimilasyona ve aşağılanmaya uğramışlardır.

1908 sonrasının çok kısa özgürlükçü atmosferinde, diğer tüm kimlikler gibi Alevilerin de (şehirli kolları Bektaşiler üzerinden) kendilerini açıkça ortaya koymaya ve kimlikleri adına hak talep etmeye başladıkları görülecektir. Ancak bu kısa dönem de, Sünni temelli Türklük dışındaki tüm kimliklerin giderek tabiiyet ve dışlanmasıyla sonuçlanacaktır. Özetle, Osmanlının son dönemi, kimi umutvar açılımlara rağmen, diğer kimlikler gibi Aleviler açısından da hüsranla sonuçlanacaktır.

Esasen Osmanlı'nın Batılılaşma arayışları sürecinde Aleviler, üstelik bu değişime toplumsal destek potansiyelleri oldukça geniş olmasına karşın, Sünni monarşi ve tarikatların işbirliğiyle ciddi bir tasfiye dalgasıyla karşılaşacaktır. Üstelik bu kez saldırının asıl yönelimi, önceki dönemlerde sindirilmiş Alevi halka değil, Osmanlı tarihi boyunca devletin bir parçası, dahası Alevi halka karşı payandası olmuş Bektaşi Dergâhı'na yapılacaktır. Bu kapsamda II. Mahmut, 1826'da, Nakşibendî, Halveti ve Mevlevi tarikatlarının işbirliğiyle ve Şeyhülislam Tahir Efendi'den de fetva alarak, tüm Bektaşi dergâhlarını fiziken tasfiye ettirirken, pek çok Bektaşi babası da idam edilecektir. Bu tasfiye ortamında dergâhlar ya söz konusu tarikatların merkezlerine ya da doğrudan camilere çevrilecek, bu kapsamda Hacıbektaş ilçesindeki Merkez Dergâh'a Nakşibendî şeyhi atanırken içine de cami yapılacaktır.

Son 200 yılda yaşanan tüm reorganizasyon süreçlerinden Aleviler, biraz daha azalmış ve örselenmiş olarak çıkacaktı.

Tabii bu süreçlerde Hızır Paşa (misyonuyla) işbirlikçi Alevilerin de yadsınamaz bir rolü olacaktı.(3)

Hızır paşalar, çıkar veya yılgıyla başlayan bir işbirlikçilikle, kendi toplumlarının devletin gereksinimleri çerçevesinde dönüşümü misyonuna, kâh öncülük ettiler, kâh da meşrulaştırıcı rol oynadılar.

Alevi kimliği, daha Cumhuriyet'ten çok önce, devletin tüm çağdaşlaştırıcı ve laikleştirici yönelimlerine kendiliğinden des-

---

(3) Alevi gelenek içinde Pir Sultan Abdal'ı idam ettiren Osmanlı Valisi Hızır Paşa'mn, Osmanlı hizmetine girmezden önce, Pir'den himmet dileyen bir Kızılbaş olduğuna inanılır. Rivayete göre bu talebe karşı Pir Sultan ona, "Sana himmet ederim, ama gider paşa olduktan sonra gelip beni asarsın" der. Hızır öyle yapmayacağına, halkçı zihniyetten uzaklaşmayacağına söz verir. Ancak Hızır, paşa olarak Sivas'a geri döndüğünde, Pirini astırması yanında Alevi inançlı halkın asimilasyonu ve kırımında temel rol üstlenen tipik bir Osmanlı despotu olur. Bu örnekten hareketle Alevi belleği, içinden çıkıp zalimiyle işbirliği eden, onun dilini kullanan kişilere "Hızır Paşa" der. Ancak Alevi geleneğinin bu Hızır Paşa ile karıştırılmaması gereken, yine Hızır ismiyle ifade edilip adına 3 gün oruç (Hızır orucu) tutulan, dar zamanlarda "yetiş ya Hızır!" denilerek kendinden yardım beklenen, dilekler için kendine dua edilen, Ali (ve tektanrıcı inançlardaki Hızır Peygamber imgesi) dâhil değişik inanç önderi şahsiyetlerle (donlarla) dünyada görünür olup "Bozatlı Hızır" olarak nitelenen tanrısal bir imgesi daha vardır.

tek olmuştur. Bu adeta gelenekselleşen refleks, hem şeriatın onları her halükarda ezmesinden, hem de kültürel yapılarının laikliği içermesinden kaynaklanmıştır. Ancak devletin laikleşme yönelimi toplumsal katılımla değil, güvenlik ve denetim arttırma kaygısıyla biçimlendiğinden, tebaalaşmaya uyumsuz bu kültür hep asimile edilmesi gereken bir sorun olarak görülmüştür. Bu paradoks, İttihat ve Terakki döneminde aşılamayacağı gibi Cumhuriyet sonrasında da aşılamayacaktır. Osmanlı gibi Cumhuriyet'in de Alevi politikası, her durumda asimilasyonla belirlenen ortak bir paydada şekillenecektir. Bir farkla ki, Osmanlıda devletin toplumsal kontrolü dinsel eksende şekillenirken, modernleşme sürecinde toplumsal kontrolün ulus ve dünyevileştirilmiş Sünnilik ekseninde şekillenecektir.

Buna karşılık, Alevilerin devlet karşısındaki tutumu bağlamında iç farklılıkları zaman zaman söz konusu olmuştur. Modernleşme sürecinde ulusal bilincin gelişmesine bağlı olarak bu farklılıklara Kürtlük ve Türklük eksenleri de eklenmiştir. Bu yeni tipteki farklılaşmayı, özellikle I. Dünya Savaşı ve ardından Kurtuluş Savaşı döneminde net olarak görüyoruz. Nitekim Bektaşi soylu Çelebiler üzerinden Türk Aleviler, önce İttihatçılarla sonra Kemalizm'le uyumlu bir duruş sergilerken, Kürt Aleviler, bu süreçlerde kimliksel haklarının tanınması arayışına gireceklerdir. Ermenilere yapılanların kendilerine de yapılacağı kuşkusuyla, zaman zaman özerklik talebini de gündeme geldiğinden, Türk Alevilerin devletle ilişkilerinde sergilediği uyumu sergilemeyeceklerdir.

Kürt Aleviler, sözel olarak kendilerine özerklik sözü verilmesine rağmen, bunun zabıtlara geçirilmemesi kararlılığı yanında, kendi taleplerine karşı Sivas Kongresi'nde İttihatçı subaylar, Şafii Kürt liderler ve Sünni / Hanefi eşraf Türklerce gösterilen dayanışma ağı karşısında sürece yabancılaşacaklardı. Bu dayanışma ağı karşısında Kurtuluş Savaşı sürecine katılımlarını, kendi özerklik taleplerinin tanınmasına bağlayacak, bu ayrışmadansa, Koçgiri ayaklanması ve onun bastırılışı üreyecekti.(4)

(4) Kieser, Hans L, *Iskalanmış Barış*, s. 568, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.

Kürt Aleviler, Koçgiri'deki özerklik taleplerinin Sakallı Nurettin Paşa tarafından orantısız bir şiddetle ezilmiş olmasının izlerini uzun zaman üstlerinden atamayacak ve kendiliğinden laik tutumlarına rağmen rejimle entegre olmayacaklardı. Buna karşılık Türk Aleviler, Cumhuriyet'in hemen sonrasında Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması Yasası'yla inanç merkezlerini kaybetmelerine ve Diyanet üzerinden Sünni bir dönüşüme zorlanmalarına rağmen rejimle uyum arayışlarını sürdüreceklerdi.

Cumhuriyet Sonrası Alevilik

Düşünüle gelenin aksine, Cumhuriyet sonrasında ifade özgürlüğü açısından köklü bir dönüşüm yaşanmadı. Laiklik, cumhuriyet, aydınlanma, modernleşme gibi hepsi de ifade özgürlüğüne pozitif katkı yapması gereken öğeler, izlenen katı kimlik ve sınıf politikaları nedeniyle bir yenilik getirmedi.

Konumuz özgülünde belirtilmeli ki, Cumhuriyet'e büyük umutlarla destek veren Aleviler, farklılıklarıyla rejim için "sorun" olarak algılanmaya devam edildi ve bunun sonucu asimile olmaktan kurtulamadılar. Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde kalan toplum yeni, modern ve Türk bir kalıba dökülürken, Alevi kimliğin kendini özgürce gerçekleştirmesi yine mümkün olamadı. Çünkü Cumhuriyet'in, Türk ve modern kimlik hedefi, aynı zamanda sekülerleştirilen bir Müslüman-Sünni-Hanefi kimlikle şekillendiriliyordu.

Etnik ve inançsal düzlemde büyük bir çeşitlilik gösteren Türkiye'nin toplumsal yapısı, örneğin Türkiye Cumhuriyeti üst kimliği altında, demokratik, laik, sosyal bir hukukla birleştirilebilecekken, tersine tüm bu kimliklerin Türk-Sünni bir potada eritilmesi ve sermaye birikim sürecine olabildiğince geniş bir alan oluşturması yoluna gidilecekti. Buysa neden olacağı bir dizi hak ihlali yanında 85 yıl sonra bile hâlâ demokratikleşememiş ve gerçek laiklik düzeyini tutturamamış oluşumuzun asli nedeni olacaktı.

Cumhuriyet, her ne kadar Sünniliğin şeriatçı ve hilafetçi egemen damarıyla ciddi sorunlar yaşayarak kurumlaşmışsa da, esasen Sünni eksende tanımlanmış bir Türk ulusal kurumlaşma-

sıydı. Nitekim 24 Temmuz 1924'te Lozan'da kendini uluslararası statüye kabul ettiren Cumhuriyet, belirlenen sınırları içinde Türk ve Sünni bir ulusal kimlik ekseninde kendini kurumlaştırmaya yönelecekti. Bu yönelim başta Kürtler olmak üzere tüm farklı etnisitelere Türkleşme, tüm Alevilere Sünnileşme dayatmak, dolayısıyla Milli Mücadele sürecindeki söz ve ittifakları sona erdirmek olarak şekillenecekti. (Gerçi aynı bağlamda daha önce kurtarılmasından söz edilen Hilafet'in tasfiyesiyle tüm Sünnilere de sekülerleşme dayatılacaktı. Ancak anti demokratik diğer yönelimlerden temel ayrımla, monarşi ve hilafetin tasfiyesi devrimci demokratik adımlardı.) Bu koşullarda Kürt İslam-Sünni kesimde gelişen Şeyh Sait ayaklanması, hem Türkleştirmeye karşı (demokratik) hem de laikleşmeye karşı (anti demokratik) bir tepki olarak patlayacaktı. Buna karşılık tarihsel Sünni-Alevi yarılmasının derinliği nedeniyle Şeyh Sait ile işbirliği yapmayan Kürt Alevilerin duruşu ise Türkleştirme ve Sünnileştirmeye yönelik pasif bir direniş olarak şekillenecekti. Ancak Cumhuriyet devletinin kapitalist devletlerce onaylanmışlığı yanında Sovyetler Birliği'nden aldığı anti emperyalist destek, keza siyasal ve askeri denetim kapasitesi karşısında bu birbirinden kopuk Kürt direnişlerinin hiçbir şansı olmayacaktı.

***

Osmanlı döneminin dışlayıcılığının aksine Cumhuriyet döneminde devletin Alevi politikası, Alevilerin şeriat korkusunu kullanarak, laiklik ekseninde içermek için uğraşmak oldu. Ancak bu içerilme, onların kimlik haklarının tanınması ve bu kimlikleriyle eşit haklı vatandaş kabul olarak edilmeleri değil; İslam inancı ve kurumları ekseninde yaşadıkları sürece toplumsal hayata dâhil olabilmelerini kapsar.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kuruluş misyon gereği, ortak inanç paydası olarak cami, Ramazan orucu, Ramazan ve Kurban bayramları, Sünni ritüellere göre gömülme, vb. yönlendirmelerle, gerçekte Alevilerin Sünnileştirilmesi çabasıdır.

Bu kapsamda Cumhuriyet'in Alevi politikası, elde kalan sınırlar içindeki tüm farklı halkların, gerek etnik, gerek inanç-

sal düzlemde tek tipleştirilmesi konseptinin bir parçası olmuştur. Buna göre, Türkiye Türklerindir, Türkler de inançsal düzlemde Sünni / Hanefi, yani Müslüman'dır. Dolayısıyla Türkiye sınırları içinde vatandaşlık hakları bu kimliğin sahiplenilmesi oranında mümkündür. Buysa başta gayrimüslimler olmak üzere, Türk-Sünni / Hanefi kalıbına girmeyen herkesin, daha en baştan kendi tarihsel yurdunda yabancı hale gelmesini beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla tanınmış sınırlar içinde kalan insanlara, ya söz konusu dayatmayı içselleştirmek ya da tacize uğrama seçenekleri kalmıştır.

"Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir" şeklindeki hem monarşiye karşı cumhuriyetçiliği hem de çağının deneylerini aşan devrimci bir vurguyla girilen yolda, farklı olma hakkı ve halkın egemenliğe katılımı daha en baştan olanaksızlaştırılmıştır.

İnsan hakları belgelerinde ifade hakkının, kimlik haklarından kopartılamaz tanımı anımsanacak olursa, Cumhuriyet sonrası yapılan dayatmanın anti demokratik niteliği daha da belirginleşir. Üstelik Cumhuriyet'in kurumlaşması ve özgüven edinmesine bağlı olarak, özellikle 1930'lu yıllardan başlayarak Türklüğün, anavatanı Orta Asya, temel varoluş mitolojisi Ergenekon bellenmiş, dolayısıyla demokratikleşmeyi iyiden iyiye olanaksız kılan kimlik politikaları geliştirilmiştir.

Bu bağlamda Güneş Dil Teorisi ve Türk Tarih Tezi'yle Türkçe ve Türklük küresel toplum ve medeniyetin ekseni yapılarak bilim dışı ve ırkçı bir yönelime girilecektir. Bu yaklaşımda Anadolu'nun Türk olmayan yerlileri, "aslında Türk olan, ama bunun tam farkında olamadıkları için hatırlamalarına dönük çalışma yapılması gereken" kesimler olarak tarif edilecektir. Sonuçta, sadece farklı olma haklarını savunanlar değil, egemen kimlik içinde farklı sınıfsal veya programatik öneriler geliştirenler de önsel olarak "bir sınıfın diğer sınıflar üzerinde diktatörlüğü", "ihanet" vb. uzlaşmaz yargılarla dışlanmışlardır.

Tektipleştirme eksenli bu kurucu politika, 1924'teki büyük mübadelede de görüldüğü gibi, Ortodoks-Hıristiyan Türkleri (Karamanlılar) iradelerine, hatta protestolarına rağmen Yunanistan'a göndererek, keza isteyen Gagavuz Türklerini, Ortodoks inançlı olmaları nedeniyle reddederek, Türklük algısını

Müslüman, onu da Sünni / Hanefi / Maturidi bir cendereye sıkıştıracaktır.

Nüfus mübadelesine ilişkin 19 maddelik sözleşmenin ilk maddesi, tercihin karakterini ve devlet etksenli şekillenişini gösterir: "1 Mayıs 1923'ten itibaren Türkiye'de yerleşik Rum Ortodoks dinine mensup Türk vatandaşları ile Yunanistan'da yerleşik İslam dinine mensup Yunan vatandaşları zorunlu mübadeleye tabi tutulacaktır"(5) ifadesinde de görüleceği gibi, milliyetin dini temelde şekillendirilmesi yoluna gidilecektir.

Önceki çağdaşlaşma deneylerinde de olduğu gibi esas kaygı devletin egemenliğini güçlendirmek olunca, tüm toplumun diyaneten Müslüman, etnik bilinç olarak Türk kimlik kalıbında yeniden şekillendirilmesi söz konusu olacaktı.

Her şeyi yukarıdan, devletin çıkar ve doğrularına göre belirleyen bu yaklaşım içinde laiklik, Batı gibi çağdaşlaşma hedefi yanında, inançsal düzlemde de çeşitlilik gösteren Türkiye toplumunun tek tipleştirilmesi amaçlı bir araç olarak kullanılacaktır. Nitekim bu laiklik, kamusal hayatı dinden arıtırken toplumun inançları karşısında eşit ve laik bir tarafsızlıkta durmayacaktır. Aksine daha en baştan kendine bir din belirlemekle kalmayıp aynı zamanda mezhep / itikat da belirleyecek, toplumun tüm tercih ve davranış kodlarını buna uydurmak ve toplumu tek tipleştirmek yoluna gidecektir. Bu kapsamda Aleviler de, Müslüman oldukları ve doğru bir Müslümanlığın Sünni / Hanefi / Maturidi olduğu iddiasıyla, giderek yoğunlaşan asimilasyon basıncıyla karşılaşacaktır. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kurumlaştırılması, Tekke ve Zaviyelerin kapatılması, cami inşası ve imam atamalarının yaygınlaştırılması, daha sonra mili eğitime alınan din dersleri, din okulları hep bu yönelimin kaçınılmaz öğeleri olacaktır.

Ziya Gökalp'in, "Türkleşmek-İslamlaşmak-Çağdaşlaşmak" formülü çerçevesinde, çağdaşlaştırma gibi pozitif bir amaç, farklı olanları Türkleştirmek ve İslamlaştırmak gibi anti demokratik amaçlarla harmanlanacaktı. Kuşkusuz bu İslamlaştırma, laiklik karşıtı hilafetçi ve şeriatçı kesimle de kavga eden, çağdaşlaşma

(5) Ahmet Yıldız, *Ne Mutlu Türküm Diyebilene*, s. 132.

kapsamında bir dünyevileştirme (sekülerleştirme) olarak işleyecek, ama aynı zamanda her türden farklı inanç ve kimliğin tasfiyesini de içerecektir. Dönemin millet algısı, Ziya Gökalp'in altını çizdiği dini birliğe özel bir vurgu yapacaktır:

"Millet ne ırkî, ne kavmî, ne coğrafi, ne siyasi, ne de iradi bir zümre değildir. Millet lisanca, dince, ahlakça ve bediiyatça (estetik bilinci) müşterek olan, yani aynı terbiyeyi almış fertlerden mürekkep bulunan bir zümredir. Türk köylüsü onu 'dili dilime, dini dinime uyan' diye tarif eder."(6)

Bu kapsamda Lozan'da uluslararası statüye kabul ettirilen sınırlar içindeki toplumdan böylesi bir ulus yaratmak için dilin yanında dinin de tekleştirilmesi için özel bir devlet iradesi sergilenecek, çoğunluğun dini ve mezhebi, devletin güncel gereksinimleri çerçevesinde çağdaş bir yeniden yapılandırmayla tüm topluma dayatılacaktır. Balkanlardan getirtilenler içinde önemli bir oran oluşturan Bektaşilere, yerleştirildikleri eski Rum köylerindeki kiliselerin camiye çevrilmesi ve atanan imamlar aracılığıyla "unuttukları dinleri" öğretilecekti. Anadolu'nun yaygın Alevi nüfusu da aynı kapsamda devletin Sünnileştirici ideolojik aygıtlarının hedefi olacaktır.

***

1925'te çıkarılan Tekke ve Zaviyelerin Kapatılmasına Dair Kanun'un asıl muhatabı, sanılanın aksine Alevi kurumlarıydı. Başta Alevilerce çok önemsenen Hacı Bektaş Dergâhı olmak üzere tüm Alevi kurumları bu kapsamda dağıtıldı... Adeta II. Mahmut'un 1826'daki harekâtının bir yinelenmesiyle karşı karşıyayız. Bu yönelim her ne kadar çağdaşlaştırma girişimi olarak sunulacaksa da, Alevilerin başta laiklik ve cumhuri yönetim olmak üzere, çağdaşlaşma yönelimine karşı en küçük bir muhalefet içinde olmadıkları anımsanırsa, asıl amacın farklı inanç bırakmama ve Türk kimliğini Henifi / Sünni kimlikle tahkim eden bir tektipleştirme olduğu görülecektir. Nitekim Alevi gelenekte olmayan Ramazan orucu, Ramazan ve Kurban bayramla-

(6) Akt. Hasan Ali Yücel, *İyi Vatandaş, İyi İnsan*, M.E.B. Yay., s. 209.

rı, tüm Türkiye'nin ortak dinsel gerekleri olarak yaygınlaştırılacaktır. Yine köy, mahalle gibi yerleşim birimlerinin olmazları arasında cami de sayılırken, ölen yurttaşların defin işlemleri de Sünni inancı çerçevesinde düzenlenecektir. Böylece Aleviler, tarihleri boyunca girmedikleri ve ibadet mekânları olarak görmedikleri camilere, ölülerini gömebilmek için girmek ve orada Sünni ritüele eşlik etmek zorunda bırakılacaktır.

Bu bağlamda Şeriye Bakanlığı yerine örgütlenen Diyanet İşleri Başkanlığı, bir yandan şeriatçı dirence karşı toplumu kontrol amaçlı bir araç olarak örgütlenirken, diğer yandan tüm topluma dini öğreten bir tektipleştirme mekanizması olarak çalışacaktır. Aynı kapsamda Elmalılı M. Hamdi Yazır'a yaptırılan Kur'an tefsirinin, bir yandan çağın gerekleri dikkate alınarak yapılması istenirken, diğer yandan Sünni / Hanefi / Maturudi mezhep/itikat ekseninde ve başka yorumlara yer verilmeden yapılması, bizzat Mustafa Kemal tarafından istenecektir.

Bu çerçevede Türkçülüğün önemli ideologu Yusuf Akçura'nm, Hıristiyanlığa atıfta bulunarak, "İslamiyet'in bütün gücünü, birlik ve dayanışmadan doğan bütün gücünü milliyetçiliğin hizmetine" vermesine işaret eden yaklaşımı, Türk milliyetçiliğinin yaygın görüşü haline gelecekti.(7)

Nitekim Akçura bu görüşünü, *Üç Tarz-ı Siyaset* kitabında,"İslam dini Türk milletinin teşekkülünde mühim unsur olabilir. İslam Türklüğün birliğinde son zamanlarda Hıristiyanlıkta olduğu gibi içinde milliyetlerin oluşumunu kabul edecek tarzda düşünülmelidir" şeklinde ifade edecektir

Keza 1930'ların ortasında kaleme alınmış olan Dahiliye Vekaleti-Jandarma Umum Komutanlığı tarafından hazırlanan gizli Dersim raporunda; "Yavuz Sultan Selim'in gazabı olmasaydı bugün güzel Türkiye'mizde tek bir Sünniye tesadüf etmek belki de mümkün olmayacaktı. Eğer Yavuz'un garazı Dersim'in yalçın dağları içine girebilmiş olsaydı, herhalde Dersim'i de bugün maddi ve manevi başka bir yol üzerinde görürdük"(8)

---

(7) F. Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri*, s. 47.

(8) Akt. M. Bayrak, *Alevilik ve Kürtler*, s. 80, Öz-Ge Yayınları.

denilmesi, Cumhuriyetin 'birlik beraberlik' projesindeki dinsel tercihi göstermek açısından önemlidir.

Cumhuriyetin Alevilere yönelik bu politikası, Osmanlı hilafetinin dışlayıcı ve çıplak zor uygulayan politikasından ayrımla, onları laiklik yoluyla içeren, ama yeni resmi kimliği adına asimile etmeye devam eden bir özellik sergilemektedir. Yani Cumhuriyet, Osmanlının onları "mülhid", "râfızi", "zındık" ilan eden dışlayıcı politikasını laiklik yoluyla kaldırıp, Türk yurttaşlığı ekseninde eşitliklerini ilan etmekte, ancak Sünni Hanefi kimlikle asimilasyonlarını sürdürmektedir. Cumhuriyetin bu yeni projesi çerçevesinde cami ve imam, onların da ibadet mekânı ve din adamı kılınacak, cenazelerinin Sünni gelenekçe ve cami üzerinden kaldırılması sağlanacak, kendi inanç önderleri olan babalık ve dedelik yanında tekke ve zaviyeleri de (üstelik gericilik yuvaları suçlamasıyla) kurum olarak tasfiye edilecektir. Böylece Aleviler, inanç sorunlarında Diyanet'e, ibadet mekânı olarak camilere mahkûm kılınacaktır.

Buna rağmen Aleviler, Osmanlı döneminin üzerlerindeki ağır travmaların da etkisiyle Cumhuriyet'e bağlanmış, dahası felsefi yapıları nedeniyle cumhuriyet ve laiklik yönelimine destek vermiştir.

Özetle Cumhuriyet'in Aleviler'i dışlayıcı tavrı, şeriatçılara karşı olduğu gibi cumhuriyet ve laikliği savunma veya kurumlaştırabilme refleksi ile açıklanabilme dayanağından bütünüyle uzaktır. Aleviler, tıpkı emekçiler, Kürtler, diğer milliyet ve inançlardan insanlar gibi, Cumhuriyet'in, "imtiyazsız, sınıfsız, kaynaşmış yekpare bir kitle" yaratma yöneliminin, yani toplumun tek tipleştirilerek kontrol edilebilmesi tercihinin kurbanı olmuşlardır.

Bilineceği gibi lâiklik, resmi din ve mezhep tesisinin engellenmesi, devlet işlerinin dindışılaşması, devletin herhangi bir dine / mezhebe destek vermemesi, bütün inançlar karşısında eşit mesafede durulması, ama buna karşılık yurttaşların dinsel tercihlerine (başkalarının inanç tercihleri ve lâikliğe karışmaması koşuluyla) saygılı olunmasıdır. Hurafe ve miskinliğe karşı mücadele ise yasaklarla değil eğitim ve demokrasiyle kazanılacaktır. Oysa cumhuriyet sonrasında yapılan bu olmamış, bir

bütün olarak rejim lâikleştirilmeye çalışılırken, dinsel alanda belli bir din ve onun belli bir mezhebi ve itikadı doğrultusunda toplumun tekkimliklileştirilmesi yoluna gidilmiştir. Bu bağlamda devlet, Şeriatçılık yanı sıra Aleviliği de yasal güvencenin dışına çıkarıp, "bölücü-yıkıcı faaliyet" kategorisine sokarken, topluma bizzat devletin bütçeli ve kadrolu kurumu Diyanet aracılığıyla, (dünyevîleştirilmiş bir kalıba dökülerek) Sünnî/Hanefî kimlik dayatılmıştır. Aynı politikanın gayrimüslim azınlıklara yönelik yansıması da onların gerçek Türk vatandaşı olarak görülmeyip, açıktan ve dolaylı baskı ve sınırlamalarla Türkiye'yi terke zorlanmaları şeklinde biçimlenecektir.

Tabii bu gelişme ve politikalar, geç burjuvaziyi acilen palazlandırmaya yönelik güvenli bir pazar yaratma yöneliminden bağımsız olarak değerlendirilemez. Nitekim Cumhuriyet bir yandan Türk Ceza Kanunu'nun, Musolini İtalya'sından devşirilmiş 141. ve 142. ve benzeri maddeleriyle emekçilerin ve sol fikirlerin örgütlenmesini"suç" haline getirirken, 1938 tarihli Cemiyetler Kanunu ile mezhep ve tarikatlara dayalı dernekleşmeleri yasaklayacaktır. Bu yasanın da aslî hedefi, "sakıncalı" inanç tercihlerinin örgütlenmesi ve kendilerini ifade edebilmelerinin engellenmesidir. Nitekim söz konusu yasa cami yapım derneklerini sınırlamazken Alevi ve diğer inanç mensuplarının dernekleşebilmesini "yasa dışı" ilân ederek engellemiştir.

***

Cumhuriyet'in halk karşısında devleti güçlendirmeye ve kendine itiraz edebilecek her türden farklı dinamiği ortadan kaldırmaya atfettiği abartılı önem, demokrasinin gelişebilmesini olanaksızlaştıran bir işlev yüklenecekti. Önceleri bu durumu, devrimleri yürütebilmek için zorunlu görmek mümkündü. Ancak söz konusu devrim, toprak reformuna yönelmeyip toprak ağalarının iradesine teslim olmak yanında, emeğin ve farklı kimliklerin hak ve özgürlüklerini de çiğneyerek devrim vasfından bizzat kendi iradesiyle vazgeçecek, kendini burjuva üst yapı reformlarıyla sınırlayacaktı.

Bu bağlamda Cumhuriyet'in ideolojik dili, tıpkı Kürtlerin "aslında Orta Asya'dan gelmiş Türkler" olduğu iddiası gibi, Aleviliği de, "Dersim'i Osmanlı camiasından uzak ve ayrı yaşatan, buradaki öz-Türk varlığını dünyamıza yabancı bir hale sokan Şiiliğin" bir parçası olarak görecekti.(9) Bırakalım özgün bir inanç olmasını, soruna, "Alevilikten siyasi fayda teminine uğraşan İran'ın bu yoldaki rolüne" vurgu temelinde yaklaşılacaktı(10) Böylesi bir yaklaşımın onun ayrı varlığını ortadan kaldırmaya yönelmesi kaçınılmazdır. Nitekim Dersim'de inceleme yapmakla görevlendirilen dönemin Diyarbakır Valisi Cemal Bardakçı, raporunda, "Alevi ve halis Türkmen olan bu halkın devletten uzak kalışını mezhepsel etkilerde..." görecektir.(11)

Özetle Cumhuriyet açısından Aleviliğin bağımsız kimlik olarak kabulü, tıpkı Kürtlük gibi imkânsızlaştırılır. 1930'lardan itibaren tekrar Osmanlı geçmişiyle kendini özdeşleyen tarih yazımı, bu bağlamda Aleviliğe Yavuz'un gözüyle bakmaya başlar. Onca kıyıma ve sürgüne rağmen, "Kızılbaşlık ateşini" söndürmekte yetersiz kalan II. Beyazıt'ın "zayıf ve gevşek siyaseti(nin) Yavuz'u nihayet babasına karşı isyana sevk etti(ğini) ve zorla hükümeti aldırdı"ğını(12) yazan bu resmi tarih dili; "Yavuz'un gelişini duyan ve onun muazzam zaferini gören Aleviler(in) hayatlarını kurtarmak için Dersim dağlarına kaçan" Türkler olduğu iddiasında bulunur.(13)

1930'ların ortamında özgüveni artmış olan Cumhuriyet, Dersim sorunun halli için hem Alevi hem de Kürt kimliğine sahip, üstelik coğrafi özellikleri nedeniyle doğru dürüst denetlenemeyen Dersim bölgesine yönelecekti. Dahiliye Vekaleti Müfettişi Hamdi Bey'in daha 1925'teki raporu; "Dersim Cumhuriyet için bir çıbandır, bu çıban üzerinde kati bir ameliyat yapılmalıdır"(14) sözleriyle, sonradan yapılacakların yolunu çoktan hazırlamışlardı bile.

---

(9) Naşit Hakkı Uluğ, *Tunceli Medeniyete Açılıyor*, s. 79.
(10) Naşit Hakkı Uluğ, *age.*, s. 80.
(11) Naşit Hakkı Uluğ, *age.*, s. 169.
(12) Naşit Hakkı Uluğ, *age.*, s. 83.
(13) Naşit Hakkı Uluğ, *age.*, s. 88.
(14) Naşit Hakkı Uluğ, *age.*, s. 169.

1934 yılında çıkarılan İskan Kanunu, ilk maddesinde, "Türk kültürüne bağlılık dolayısıyla nüfus oturuş ve yayılışının bu kanuna uygun olarak icra vekillerince yapılacak bir programa göre düzeltilmesi" öngörülür ve bu kanun çerçevesinde pek çok sürgün gerçekleştirilirken, bunu 2 Ocak 1936 tarihli Tunceli'ye özel çıkarılan Islah Kanunu izler. Bu Islah Kanunu'nu uygulamak üzere de, sürgün, idam, vb. olağanüstü yetkilerle; Tunceli, Elazığ, Bingöl ve Erzincan'ı da kapsayan 4. Umum Müfettişliğinin komutanı olarak (önceden Koçgiri harekatını bastıran Sakallı Nurettin Paşa'nın torunu) Abdullah Alpdoğan atanır.

Bu süreçte ağalığı / reisliği, şeyhliği / seyitliği tasfiye ederek yoksulluğu ve dini bağımlılığı ortadan kaldırmak gibi ilerici söylem özellikle kullanılacaktı. Ancak sonraki 85 yılda daha nesnel bir bilanço çıkarabileceğimiz gibi, sorun ne feodalizmin ne de şeyhliğin tasfiyesiydi. Dayatılan tek şey, kimlik politikası ve vergi düzenine uyum ekseninde devlete sadakatti. Bu sadakati gösterdikleri müddetçe, hiçbir ağanın, hiçbir şeyhin sınıfsal çıkarlarına en küçük anlamda dokunulmayacaktı. Aradan geçen 85 yılda toprak ağaları ve şeyhlerin hala siyasal ve ekonomik etkinliklerini sürdürmeye devam etmeleri de bu keyfiyetin sonucudur. Tüm hassasiyet, devletin egemenliğinin, onun resmi kimliğinin tüm ülkeye yayılması ve bu kapsamda sermaye birikim sürecinin hızlandırılmasıydı.

İşte 1938 Harekâtı, aşiretlerin bu yaptırımla uzlaşma arayışlarının kayıtsız şartsız teslimiyet dayatmasıyla reddederek başlatıldı. "Sel seferleri" olarak adlandırılan önceki harekâtlarla kıyaslanmayacak kadar ağır bir katliamla ve sürgün politikasıyla Dersim, inancı, dili, yerel egemenleri ve ekonomik kaynaklarıyla tamamen teslim alınacaktı.

***

CHP ve Kemalist ideolojinin tek belirleyici olduğu dönemi, kimlik hakları yanında ekonomik ve adalet beklentileri açısından da düş kırıklığıyla yaşayan Aleviler, çok partili rejime geçildiğinde, büyük bir ağırlıkla Demokrat Parti'yi destekleyerek sorunlarını azaltma arayışına girdiler. Ancak DP de, önceki

dönemin devlet kadroları ve geleneğinin bir parçasıydı ve başta Alevilere yönelik devlet politikası olmak üzere bir dizi konuda farklı davranmadı. Üstelik hem azınlıktaki bir kimlik olmaları hem de kültürlerinin tebaa olmayı zorlaştıran niteliği nedeniyle Aleviler, sağcı popülist DP döneminde daha da geriye düştüler.

DP de CHP gibi tek kimlikçi bir çizgi izleyecek, artık ABD'nin de merkezine oturduğu egemen sınıf çıkarlarına uygun davranacaktı. Bir farkla ki otoritesini modernleşme yerine muhafazakâr değerler ekseninde kurumlaştırmaya yönelecekti. Yani önceki dönemde tektipleştirme ve modernleştirme kaygısıyla şekillenen Alevileri baskılama politikası, bu kez tektipleştirme yanında, Sünni önyargılarla daha da derinleştirilecekti. Soğuk Savaş'ın bir gereği olarak geliştirilen iç güvenlik konsepti çerçevesinde devlet, İslamcılığı devletin ideolojik aygıtları arasına alırken, kontrgerillanın 3K formülü çerçevesinde Komünizm-Kürtçülük-Kızılbaşlık hedeflerine yönelik baskıları daha da arttırıyordu. Bu koşullarda Alevi inançlı halkın korkuları ve kendini gizleme refleksi daha da pekişecekti.

Özetle tek partili anti demokratik rejimden, çok partili anti demokratik rejime geçilmesi ile tek kimlikleştirme politikaları değişmiyor, özellikle halkın Sünni İslamcılık aracılığıyla sosyal taleplerden kopartılması yönelimi çerçevesinde Alevilere yönelik asimilasyon daha da güçleniyordu.

Dahası DP döneminde, Sünniliğin rejim nezdinde kazandığı özgüvenin Alevi toplumuna yansıması da, güvensizliğin ve Alevilere yönelik toplumsal önyargıların artması şeklinde gerçekleşecekti. Bu anlamda çoğunluğun en ilkel yargılarına seslenen, "Aleviler ana bacı tanımaz, mum söndürüp birbirleriyle olurlar" gibi koşullandırmalar, Alevilerin kamusal mekânlara kendi kimlikleriyle çıkabilmelerini olanaksızlaştırarak asimilasyonu kendi kendilerine de kabullenmelerine yol açtı. Böylelikle Aleviler, çoğunluk kimliğinden olduklarını ispatlama baskısı altında yaşamalarına yol açan, Türkiye çapında kapsamlı bir mahalle baskısı altına alınmış olunuyorlardı.

Ancak bu süreç, karşıt dinamiklerin de gelişimiyle örtüşüyordu. 50'li yıllar, şehirleşme ve sınaileşmedeki artışla birlikte, Alevilerin kent proletaryasına dönüşümünü getirecekti; ki bu,

Alevi kimliğinin yeni koşullarda kendisini sol bir kimlik olarak kurmaya başlaması demekti. Bu koşullarda Pir Sultan, vb. otantik Alevi inanç önderlerinin deyişleri modern koşullardaki sınıf mücadelesinin refleksleriyle okunacak ve Alevi kimliği böylece doğal hattına geri dönecekti. Özellikle sendikal mücadelede Alevi kimlikli işçilerin doğal bir hegemonyası gerçekleşecekti.

Alevi toplumu nezdinde (tıpkı DP deneyinde olduğu gibi) sevinçle karşılanan1960 Darbesi sonrasında da devletin Alevi politikasında en küçük bir gelişme olmadı. Yine de, sol hareketin yükselmeye başlaması, gerek emek hakları gerekse de laikliğin toplumsal temelde derinleşmesini sağlayacak, tüm bunlar, Aleviler açısından hayatın kolaylaşması, yaşadıkları ülkede özgüven elde etmeleri anlamına gelecekti. Nitekim gerek Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) ve Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS) örgütlenmesi, gerek Türkiye İşçi Partisi (TİP)'e ve Devrimci Gençlik Dernekleri Federasyonu (Dev-Genç)'e sunulan desteklerde Alevi toplumun, nüfus oranını aşan belirgin bir ağırlığı olacaktı. Alevi toplumunun bu dönemin atmosferi içinde ayrıca Birlik Partisi (BP) adı altında da örgütlendiği görülecek veya Alevi toplumunun sola yönelimini engellemeye yönelik olarak kurdurulan (tıpkı CHP'nin 'Demokratik Sol' bir parti olmaya karar vermesi gibi) bir BP deneyimi yaşanacaktı.

Bu gelişmeler karşısında rejimin tavrı eğitim sistemi ve yayın organları aracılığıyla Türk İslamcı ideolojik tahkimatı geliştirmek, İslamcı ve milliyetçi güçleri tüm muhalif güçlerin etkin bir parçası olan Alevilere karşı da tahkim etmek olacaktı. Önceki tüm dönemlerde olduğu gibi Alevilerin kendi sınıfsal ve kimlik bilincine varmaya başladığı bu dönemlerde de rejimin Alevilik karşısındaki tutumu, tıpkı Kürt kimliğinde olduğu gibi reddetmek, herkesin Türk Sünni olduğu varsayımı üzerinden davranmak, dahası gerçekliğin öyle olmadığının bilinmesi ışığında da Türkleştirme ve Sünnileştirme iradesini daha da geliştirmek olacaktı. Ne ki cin şişeden çıkmış, sol ve sendikal hareketin yükselişine eşlik ederek Kürt ve Alevi kimliği de giderek belirginleşen bir şekilde kendini ifade etmeye başlamıştı; ki bu durumda da kontr-gerilla kaynaklı saldırı, baskı ve provokasyonlar yoğunlaştırılacaktı.

70'li yıllar sınıf mücadelesinin hızla gelişmesi bağlamında toplumun örgütlülük ve mücadele düzleminde önceden görülmemiş bir yükselişe sahne olacaktır. Deyim uygunsa devlet karşısında ilk defa bir sivil toplum oluşuyor, insanlar korkularını kırarak yurttaşlaşıyorlardı. Bu süreçte Kürtler kendi kimlik mücadelesine yönelirken, Aleviler kendilerini sol talepler etrafında yeniden kuracaktı. Bu süreçte Alevi yerleşim birimleri, kontrgerilla ve onun sivil uzantısı Türkçü-İslamcı milislerin temel saldırı alanına dönüşecekti. Alevilere yönelik resmi asimilasyon politikası, bu saldırılarla radikal bir uygulama düzeyine sıçrıyordu. Bu bağlamda Malatya, Sivas, Erzincan, Maraş, Çorum illerinde yüzlerce insanın ölümü ve binlercesinin sakatlanmasıyla sonuçlanan kitle kırımları gerçekleştirilecekti. Bütün bu katliam ve linçler (tıpkı önceki dönemlerde gayrı Müslim mahallere yönelik saldırılarda olduğu gibi) resmi ideoloji dışı insanların (bu özgülde Alevilerin) yaşadığı mahalleler olacak ve tabii saldırıya uğrayanların yurtları ve birikimlerini bırakıp toplu göçleriyle sonuçlanacaktı

12 Eylül 1980 Darbesi, önceki dönemlerin bütününde başarılamayan şeyi, yani sol ve emek örgütlerinin tümüyle ezilmesi yanında, Kürt ve Alevi kimliklerine karşı o güne dek görülmemiş bir tenkil politikasını beraberinde getirmiştir. Bu tenkil politikasına Türk-İslam Sentezi ekseninde toplumun yeniden şekillendirilmesine yönelik çok daha kararlı bir ideolojik saldırganlık eşlik edecektir. Bu kapsamda Diyanet İşleri Başkanlığı bütçe ve kadro olarak tahkim edilirken, aynı zamanda partilerin onu sorgulama olasılığına karşı Anayasal güvenceye kavuşturulacaktır. Ayrıca toplumun otorite karşısında tebaalaştırılması, farklı inançlıların asimilasyonu ve dinsel koşullandırılması amacıyla Sünni din dersleri ayrımsız her öğrenci için zorunlu hale getirilecekti. Önceden seçmeli olan bu ders, ilkokul 4. sınıftan itibaren zorunlu kılınırken, bilimsel ve laik bir eğitimin olmazsa olmazı olan mantık ve felsefe dersleri ise seçmeli yapılacaktır. Cunta dönemi sonrasında gelişebilecek olası sorgulamalara karşı Din dersi de tıpkı Diyanet gibi Anayasal güvenceye alınacaktır. Dahası İlahiyat Fakülteleri ve İmam Hatip Okullarının sayısında olağanüstü bir artış sağlanarak, doğrudan devlet eliy-

le toplumun sistematik bir şekilde dinselleştirilmesi yönünde bir kararlılık sergilenecekti.

12 Eylül aynı zamanda tüm Alevi köylerine cami yaptırılıp imam atanmasıyla da devlet aklının Aleviler özgülünde nasıl çalıştığını, onların Sünnileştirilmesi sorununda nasıl Ebus'suud ile aynı çizgide durduğunu göstermek açısından çarpıcı bir önem taşımaktadır. Türkiye'nin kendiliğinden laik biricik toplumsal tabanı olan Alevilere yönelik bu sistematik Sünnileştirme çabaları, tıpkı demokrasi ve sosyal devlet iddiası gibi laiklik konusundaki söylemin de gerçekte devletin meşruiyet ve kontrol gereksinimleri çerçevesinde kullandığı araçlardan biri olmak dışında gerçek bir anlam taşımadığını göstermektedir.

Sorunlar ve Çözüm

Özetle Alevilerin kendini ifade etme özgürlüğü ve kimlik hakları, sadece Osmanlı döneminde değil Cumhuriyet döneminde de; üstelik sadece sağcı iktidarlar döneminde değil Kemalist dönemde de sistematik bir şekilde ihlal edilecekti. Üstelik Cumhuriyet dönemindeki ihlallerinden, Kemalizm'in kurguladığı tekkimlikçi devlet anlayışının sorumluluğu öncelikli bir yere sahiptir. Çünkü Alevilerin demokratik düzlemde bile kendi öz örgütlerini kurabilmeleri, bu topraklarda oluşmuş olan inançlarını eşit haklı olarak dillendirebilmeleri, farklılıkları da "bölücü" bir potansiyel gören bu anlayışça engellenmiştir. Bunun yerine kamu bütçesi, milli eğitim ve kanun desteğiyle farklılıkların asimile edilmesi politikası izlenmiştir.

Özellikle 12 Eylül 1980 darbesi sonrasında topluma hâkim kılınan İslamcı refleks yanında güvenlik güçlerine hakim kılınan Türk-İslamcı koşullandırma atmosferinin en dramatik yansımalarından biri, 1993'de Sivas'ta yaşanacaktır. 2 Temmuz 1993'te gerçekleştirilmek istenen Pir Sultan Abdal Şenliği, 35 aydın ve sanatçının adeta bir tören atmosferinde yakılmasıyla sonuçlandırılmıştır. 1995'te de Alevilerin yoğunlukta olduğu Gazi Mahallesi'nde bir kahvehaneye yönelik kontrgerilla saldırısının demokratik protestosu, 18 yurttaşın öldürüldüğü bir katliama dönüştürülecektir. Özetle egemen eğitim, kültür ve

güvenlik politikaları, Alevilerin eşit haklı yurttaşlık güvencesi içinde yaşamasını her vesileyle engellemektedir.

Bütün bu saldırılarla amaçlanan asimilasyon ve boyun eğdirme amacına ulaşmak için, zaman zaman da havuç uzatma politikası izlenmek de ihmal edilmemişti. Devletin siyasal ve bürokratik temsilcilerinin bazıları, kimi Alevi törenlerine katılarak, Alevilerin gönlünün alan açıklamalar yaparak, hatta değişik fonlardan bazı Alevi kurumlarına para aktararak, Alevi tepkilerini nötralize etmeye çalışıyordu. Ancak sonuçta ne devletin refleksleri ne de kurumsal yapısında en küçük bir değişim olmadı.

Devletin gerek seküler gerekse de dini kanadı, aralarındaki dönemsel farklılıklara karşın Alevilik konusunda yasakçı ve asimilasyoncu tavırda örtüşüyorlar. Yaşanan onca şey ve küresel değişimin basıncına karşın geldikleri nokta, Aleviliği folklorik bir öğe olmaktan öte tanımamak ısrarlarını ve takibat politikalarını sürdürüyorlar.

Nitekim Ege Ordusu İstihbarat Başkanlığı'nın 24 Aralık 2004'deki gizli raporundan, en büyük Alevi örgütlerinin "Azınlık ve Misyonerlik Faaliyetleri" adı altında incelenmeye devam edildiğini öğreniyoruz. Ergenekon iddianamesindeki Ege Ordusu İstihbarat Başkanlığı evrakında yer alan bilgilere göre, "Cem evlerinin yasal statüye kavuşturulmasını" talep eden Alevi örgütleri ve bu örgütlerin imza kampanyasına destek veren kişiler incelemeye alındığı ve Alevi örgütlerinin bu talebinin "AB sürecini istismar" olarak değerlendirildiği görülüyor.(15)

Alevi inanç mekânları Cem Evleri'nin, Diyanet görevlileri ve AKP milletvekillerinin ağzından hala "cümbüş evi" olarak nitelenebilmesi de diğer bir sorun. Diyanet'in reformcu başkanı Ali Bardakoğlu'nun Alevilere dair açıklamaları ise, onların Müslümanlıklarının altını çizmekten hareketle, Cem Evleri'nin ibadet mekânı olarak kabul edilemeyeceği ekseninde inkarcı ve yasakçı geleneğin sürdürücüsü olarak biçimleniyor.

Bu yansımaların, kişileri ve kurumları, laik, İslamcı, sivil, asker hükümetleri aşan bir devlet politikası olarak şekillendiği, karşılaşılan her örnekte daha da belirginleşiyor:

---

(15) *Birgün*, 15 Ağustos 2008.

Nitekim 1990'larm başında Semah Vakfı ve Cem Vakfı isimleriyle yapılmak istenen örgütlenmeler, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce, bu isimler ve faaliyet hedeflerinin "prosedüre uygun olmadığı" gerekçesiyle engellenecekti. Bu konuda verilen hukuk mücadeleleri ve örgütlenme çabalarına, dahası altına imza atılan uluslararası hukuk belgeleri ve AB sürecine rağmen sürecin mümkün olduğunca engellenmeye, yavaşlatılmaya ve çürütülmeye çalışılması kuraldı. Yine yüzlerce Alevi kuruluşun üst birliği olarak kurumlaşan Alevi Bektaşî Kuruluşları Birliği (ABKB)'nin, 13 Şubat 2002'de Ankara 2. Aslîye Hukuk Mahkemesi tarafından yasaklanmasında da görüldüğü gibi devlet, hem Diyanet hem de Genelkurmay'dan mahkemeye gelen raporlar çerçevesinde, kendi resmi hukuku içinde Alevilere kanal açmama inadını sürdürüyordu. ABKB'nin yasaklanması, "azınlık" yaratarak "devletin milleti ve ülkesiyle bölünmez bütünlüğünü bozmak", "bölücülük" gibi oldukça "klasik" bir devlet argümanına dayandırılmıştı. Yayın organlarında ve resmi yayın politikalarında da Alevilere yönelik ayrımcılık belirgin olarak sürdürülüyor. Türkçülük ve İslamcılık propagandası en kaba düzlemde ve resmi yayın kurumlarını da içererek devam ederken, Alevi kimlikli yayın organları sıklıkla, üstelik "etnik ayrımcılık, mezhep, bölge farkı ve azınlık yaratmak, halkı birbirine düşürmek, kin ve düşmanlığı tahrik etmek" gibi gerekçelerle, kâh RTÜK, kâh mahkemelerce engelleniyor. Başta TRT olmak üzere medya, sadece Sünni inanç doğrultusunda (yayınlar yaparken, başta Aleviler olmak üzere vergi veren diğer yurttaşların inançlarını yok sayıyor.

Son 15 yılda gerek mücadele ve kimlik bilincinin yükselişi gerekse de İslamcılara karşı bir denge gücü arayışında Alevi kurumlarına fiilen hoşgörü gösterilse de, bu kurumları yasal güvencelerden uzak tutma politikası değişmemiştir. Bu kapsamda camilere sağlanan muafiyetler ve meşruiyet Alevi inanç mekânlarına sağlanmamakta, adeta şimdilik kaydıyla katlanılmaktadır. 1994 yılında Refah Partisi İstanbul Belediye Başkanı olan Recep Tayip Erdoğan'ın gece baskınıyla Karacaahmet Dergâhı'nı yıkmaya çalışması, yakın zamanda Şahkulu Dergâhı topraklarının bir kısmına daha el konulma çabaları gibi girişimler

de sıklıkla yinelenmektedir. "Serçeşme" olarak da anılan en temel Alevi merkezi durumundaki Hacı Bektaş Dergâhı bile ısrarla müze statüsünde tutulmaya devam edilmektedir. Böylelikle, Alevilerin kendi inanç merkezlerine, ancak para vererek girebilme aşağılamasına devam edilmektedir.

Başta Diyanet olmak üzere devlet, Cemevlerinin ibadet mekânı olarak tanınması talebini; "Aleviler Müslüman'dır. İslam'da Cemevi diye bir ibadet mekânı yoktur. Buna izin verirsek, toplumun bölünmesine neden oluruz" gibi demagojik gerekçelerle karşılım vermektedir. "Cemevi'ni ancak bir kültür evi olarak kabul edebileceklerini" söyleyen devlet yetkilileri, Cemevlerine bu haliyle bile yasal güvence getirmekten kaçınmaktadır. Örneğin Hacıbektaş ilçesinin emekli general ve Kemalist belediye başkanı da Aleviliğin temel taleplerini karşılamak yerine, onları İslamcılığa karşı bir yedek güç haline getirmeye, Alevi demokratik örgütlerini etkisizleştirmeye, Aleviliğin "en hakiki İslam", "Türk İslam'ı" olduğunu ispatlamaya yönelik broşürler yayınlatarak, Alevileri manipüle etmeye çalışmaktadır.

Diyanet ve zorunlu din dersleri üzerinden 150 bini aşkın imam ve imam-öğretmene devlet bütçesinden maaş verilmekte, bu konuda herhangi bir şeriat ülkesinden bile çok daha yoğun bir şekilde tek işleri dini propaganda olan bir ordu beslenmektedir. Aynı kapsamda 5 bakanlığın toplam bütçesinden büyük bir Diyanet İşleri Başkanlığı bütçesiyle devlet, belli bir dinsel mezhebin devleti gibi davranmaktadır.

Son dönemde gelişen AB ile entegrasyon süreci bu çarpık durumu daha da belirgin hale getirmiştir. AB raporları, laiklik için Türkiye'den zorunlu din derslerinin kaldırılmasını, Diyanet'in statüsünün değişimini, kimlik kartlarındaki din belirlemesine son verilmesini, özel olarak Alevilere yönelik ayrımcılığın azınlık hukukuyla aşılması gibi taleplerini iletmiş bulunmaktadır. Ancak devlet ve İslamcı gelenekten gelen hükümet bu talepleri görmezden gelmekte, bazı yüzeysel adımlarla mevcut statüyü kararlılıkla sürdürmektedir.

Alevi halkın en temel sorunu durumundaki zorunlu din dersi uygulaması konusunda AİHM'nin verdiği karar ise, bizzat Milli Eğitim bakanlığı tarafından "uygulanamaz" bulunmakta-

dır. AB basıncını göğüslemek üzere din derslerine Alevilik ile ilgili konulan açılımlar da Sünnileştirme kararlılığını koruyan bir muhtevada biçimlenmektedir. Alevi semboller Sünni kalıplar içinde anlatılmakta, Alevi örgütleri yerine Sünni Diyanet'in belirleyicilik tekeli sürdürülmekte, Diyanet'in konumu günden güne daha da pekiştirilmektedir. Alevi köylerine cami yapımı ve maaşlı imam atama uygulaması devam ettirilirken, "her köye bir Sünni imam nasboluna" diyen Osmanlı şeyhi Aziz Hüdai Efendi'nin Alevileri asimile etme kararlılığına sahip çıkılmaktadır.

Halen Alevi belleğinin temel talebi haline gelmiş olan, 1993'te 35 yurttaşın yakıldığı Madımak Oteli'nin müze yapılması talebi de görmezden gelinmekte, tam tersine oranın et lokantası olarak kullanımına izin verilerek Alevi vatandaşların ortak duyguları hiçe sayılmaktadır.

Özetle ister İslamcı ister Kemalist kadrolarıyla egemen siyaset, Aleviliği İslam içine ve buradan hareketle İslam'ın kabul edilmiş mekân (cami) ve ritüelleri (namaz, ramazan orucu, vb.) içine sıkıştırmaya çalışmakta, bu kapsamda kâh sopa kâh havuç politikalarıyla olabildiğince Aleviliğin içinin boşaltılması denenmektedir.

Bu sorun halen Türkiye'nin evrensel demokrasi standartlarıyla yaşadığı yapısal çatışmanın da temel düğümlerinden birini oluşturmaktadır. Günümüz dünyasında yurttaşlarına asgarî ekonomik yaşam güvencesi vermeyen, yurttaşlarının kültürel kimlikleri de dâhil temel insan hak ve özgürlüklerini esas almayan bir rejimin demokrasi olarak kurumlaşması söz konusu olamaz. İçinde yaşadığımız koşullarda diğer pek çok sorunun çözümü gibi Alevi sorununun çözümü de Anayasa'nın ikinci maddesinde yer alan "laik, demokratik, sosyal hukuk devleti" belirlemesinin boş bir söz olmaktan çıkarılıp, gerçekten uygulanmasına bağlı görünmektedir. Özellikle Alevi sorunu ile laiklik ilkesinin gerçekten uygulanması arasında doğrudan bağ bulunmaktadır. Laiklik etrafında koparılan fırtınaya rağmen mevcut devlet laikliğinin gerçek bir laiklik olmaması, sorunun başlıca kaynağıdır. Çünkü laiklik iddiasının tam tersine Devlet, inançları kamusal işlere karıştırmamak ilkesi yanında halkın

inançları karşısında eşit mesafede durmak temel ilkelerini de sistematik olarak ihlal etmektedir. Bu durum Cumhuriyet'in başından beri varolan bir sorun olmakla birlikte, 12 Eylül düzenlemeleri ve AKP iktidarı sonrasında daha da derinleşmiştir.

Sonuç olarak, gerek Alevi sorununun çözümü gerekse de devletin gerçekten laik hale getirilebilmesi için bir takım temel adımların gecikmeden atılması zorunlu. Kabaca sıralayacak olursak bunlar:

1) Dine genel bütçeden pay ayırma uygulamasına son vermek, inanç gereklerinin yurttaşlar tarafından karşılanmasını sağlayan yeni bir düzenlemeye gitmek, halen Diyanet'in kullanmakta olduğu devasa bütçeyi ise halkın eğitim, sağlık, vb. temel dünyevi gereksinimlerine aktarmak;

2) Belli bir dinin belli bir mezhebi doğrultusunda herhangi bir tarikattan farksız din propaganda merkezi olarak çalışan mevcut Diyanet'i feshederek, inanç özgürlüğünü güvence altına alan bir kurum olarak yeniden yapılandırmak;

3) Alevi ve diğer inançların da örgütlenmesi, kurumlaşması önündeki engellemelerden bütünüyle vazgeçmek, bunun için güvenlik güçleri, yargı ve yayın organlarının inançlar karşısında eşit mesafede durmasını sağlayan bir eğitim, ahlak, yasal dönüşüm gerçekleştirmek;

4) Aleviliği tanımlama çabalarından vazgeçmek ve Aleviler kendilerini nasıl tanımlarsa tanımlasın onların inanç özgürlüğüne saygılı olmak, inanç talepleri ve kurumlaşmaları önündeki engelleri kaldırmak;

5) İnançlar arasında ayrımcılık yapmamak, bir inanca hangi hizmetler sunuluyorsa diğerlerine de aynısını sunmak, ama laik bir devlet olmanın gereği olarak inanç alanına ortak bütçeden kaynak aktarmamak;

6) Tüm inançlar karşısında eşit mesafede duran bir eğitim politikası izlemek, dolayısıyla zorunlu din dersleri uygulamasından ve Sünnî / Hanefî tercihten vazgeçmek, din dersini isteğe bağlı olarak ve karne notunu etkilemeyecek şekilde yeniden düzenlemek;

7) Dinsel alana, dindar kişi ve çevrelerin yayın ve örgütlenmelerine, insan hak ve özgürlüklerine ve diğer inanç ve mezheplere karşı suç işlemedikleri müddetçe karışmamak;

8) Eğitimin bilimsel ve lâik olması bağlamında, ilâhiyat, imam hatip okulları gibi uygulamalardan vazgeçmek, bilimsel olmayan iddiaların, hurafelerin okullarda okutulmasına izin vermemek;

9) Kamusal kimliğin lâik bir tanımını yasallaştırarak, nüfus cüzdanlarındaki din hanesini kaldırmak;

10) Laik devlet tarafından her türden saldırıya karşı koruma altında olmaları gerekirken karşılaştıkları katliam, sürgün, taciz, asimilasyon örneklerinden dolayı Alevilerden özür dilemek ve bunun gereği olarak Madımak Oteli'ni anıt müze haline getirmek.

Bu düzenlemelerin yapılması halinde ülkenin gerçekten laik olması yanında, Alevi sorunu da kendiliğinden çözülmüş olacaktır. 85. yılda bu gereksinim, ülkenin güvenli, yurttaşları açısından adil, uluslararası ilişkilerinde saygın, gerçekten demokratik bir hukuk devleti olabilmesi için de zorunludur.

TARİH, SOSYOLOJİ ve SİYASET BAĞLAMINDA ALEVİLİK

Günümüz özgülünde Aleviliğe, onun ezilen konumu ve sorunlarına ilişkin kaba bir panorama çıkarmaya çalıştığımızda, ilk elden şu vurguları yapabiliriz:

1) Öncelikle Aleviliğin kendi özgün kimliği ile ciddî bir aydınlanma ve örgütlenme düzeyine ulaştığını görüyoruz. Şeriatçılığın, kendi dışındaki her alanı tehdit eden ciddi bir güç haline gelmesi ve devlet kurumlaşmasındaki etkinliği de Alevi kimliğini şeriata karşı pekiştiren bir işlev görmektedir.

2) Geçmişte toplumdaki bölünmenin ağırlıkla sınıf eksenli oluşu nedeniyle, Alevi muhalifik kendini solculukla ifade ederken, bugün yükselen şeriatçılığa karşı geleneksel kimliği ön plâna çıkmıştır. Yani solcu tavır, bir dizi iç ve dış nedenle Alevilik için doğal yönelim alanı olmaktan çıkmıştır.

3) Bir diğer değişim öğesi olarak ciddi bir Alevi sermayesinin oluşmasıdır ki bu durum, Aleviliğin düzen içine çekilmesi ve düzene karşı muhalif kimliğinin törpülenmesinde bir faktör olarak devreye girmiş bulunmaktadır.

4) Yaşanan Alevi aydınlanması, Alevilerin ülke politikasında etken bir faktör olmalarını sağlarken, burjuva politikası tarafından ciddîye alınmaları zorunluluğunu da beraberinde getirmiştir. Bu atmosferde devletin Alevi politikasında değişime gitmesi kaçınılmaz hale gelmiş ve Aleviliğe yönelik geleneksel ezme ve yok sayma politikasından, onu kullanma yönelimli yeni bir politikaya geçilmiştir.

5) Dinin, toplumsal bir kontrol mekanizması olarak öneminin bilinciyle devlet, kendi rönesansını yaşayan Aleviliği dinsel

ve folklorik bir motif düzeyine indirgeyip, Alevi sermayedarlar dolayımıyla sahiplenerek düzene bağlamaya çalışırken, diğer yandan onu, Kürt hareketine karşı yapıldığı gibi, denetim dışına çıkan Sünni şeriatçılığa karşı da bir dalgakıran olarak kullanmayı hedeflemektedir.

Durum böyleyken, Aleviliğe ilişkin irdelemelerin, demokratikleşme açısından daha da önem kazandığını teslim etmek gerekiyor. Bu ise bizi tarihte ve günümüzde bilince çıkarılmamış bir dizi sorunla karşı karşıya bırakıyor.

a) Cumhuriyet Sonrası Alevilik

Hep düşünülegelenin aksine Cumhuriyet sonrasında da Aleviliğin kendini ifade özgürlüğü açısından köklü bir dönüşüm yaşanmamıştır. Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde kalan toplum yeni, modernist ve Türk bir kalıba dökülürken, Alevi kimliğin kendini özgürce gerçekleştirmesi yine mümkün olamamıştır.

Cumhuriyet, kendi kimliği dışında, ister burjuva liberalizmi ve şeriatçılık olsun, isterse de Kürt kimliği, Alevi kimliği ve emeğin özgürce örgütlenmesi gibi öğeler olsun her şeyi a çir bir baskı altında tutmuştur. Öyle ki kimliklerin özgürce gerekleştirilebilecekleri bir ortam, Kemalizm döneminde de sağlanmadığından, Alevilik, Demokrat Parti ile başlayan Sünniliğin yeniden yükseliş döneminde, Cumhuriyet'in kurucu ve eşit haklı topluluklardan biri olduğu gerçeğini savunabilecek bir mevzi ve meşruiyetten yoksun kalmıştır. Bunun inançsal bir hakkın korunması olmaktan öte, toplumun demokratik dinamiklerinin kendini gerçekleştirememesi anlamında sonraki sürecin biçimlenmesi üzerindeki etkisi büyüktür.

1950'de Demokrat Parti (DP)'nin, başarılı bir gözbağcılığı örneği olarak, önemli bir halk desteğiyle iktidarı ele geçirebilmesinin, yanı sıra iktidarı sürecinde gerçek yüzünün açığa çıkması sonrasında ona karşı demokratik bir direnmenin yaygınlaşamamasının temel nedenlerinden birini burada aramak lâzım.

Her şeyin yukarıdan belirlendiği bu atmosferde, Türkiye halkının, Osmanlı'nın yıkılış ve Cumhuriyet'in kuruluşu sürecinde

yeniden edinmeye başladığı mücadele alışkanlıkları, yani demokratik potansiyelleri tahrip edilmiştir. Bu çerçevede Türkiye halkı yukarıdan gelene boyun eğen veya bu çaresizleşme içinde ona karşı çıkabileceğini sandığı sağcı güçlere kimliksiz olarak yedeklenen bir konuma sokulmuştur. Kuşkusuz o günün Türkiye ve dünya atmosferinde böylesi modern bir totalitarizmi zorlayan ciddî faktörler söz konusudur. Sağdan sola hemen hemen her görüşün, toplumu kendi amaçları doğrultusunda yeniden kalıba dökebileceği umudu ve bu beklenti tarafından beslenen totaliter yaklaşımların hakim olduğu bir atmosferde yaşıyordu o günün dünyası.

Burada tabii bir ilginç durumla karşı karşıya kalıyoruz ki, o da Alevilerin, kendine hiçbir hak ve özgürlük açılımı getirmediği halde Kemalizm ve onun devamı olmaya çalışan güçlerle sergiledikleri doğal bağlaşmadır. Kuşkusuz laiklik aracılığıyla, Aleviliğin tarihsel düşmanı olagelmiş şeriatçılığın iktidar süreçlerinden dışlanması, Alevilerin bu tavrını anlamamızda ciddî bir ölçüttür. Ama altını çizdiğimiz gibi bu süreç, Aleviliğin hak ve özgürlüklerini tanımak değil, onları da içeren bir asimilâsyon, modernist bir yeniden kalıba dökme sürecidir.

Kuşkusuz birilerimiz, söz konusu Kemalist kimliğin tarihsel olarak ilerici olduğu, tüm olumlu özelliklerine rağmen Aleviliğin tarihsel ömrünü tamamladığı, şeriatçılığı geriletmenin ancak tüm diğer kimlikleri aşan bir yerden mümkün olduğu ve her şeyden önce laiklik gibi bir dönüşüm gerçekleştirildiği şeklindeki yaklaşımlardan hareketle, söz konusu dönemi bütünüyle aklayan bir yaklaşım sunabilirler. Ancak sonraki sürecin derslerinin de gösterdiği gibi böylesi yaklaşımlar, aşırı iradecilik ve anti-demokrasiyle malul olmaları bir yana, bu dönemde ezilmeye çalışılan tüm kimliklerin bugünkü yeniden yükselişinin açıklamasını yapabilmekten de uzaktır.

Diğer yandan böylesi bir yeniden kalıba dökmenin maddi temellerinin yeterince olgunlaşmamış olması sonucu radikalleşmesine karşın, sonuçta ortaya çıkan tablo trajiktir. Şöyle ki, toplumun içine döküldüğü milli kalıplar, bir müddet sonra, Kemalizm'in amaçlarından farklılaşarak, tersine ırkçı ve İslamcı bir rotaya yönelmiştir. Nitekim Kemalizm tarafından emeğin

çıkarlarının ağır ihlâli ve yoğun teşviklerle palazlandırılan burjuvazi, belli bir gelişme sonrasında, yeraltına itilmiş geleneksel güçler ve onların kültürüyle ittifaka girerek Cumhuriyet'in hedeferini saptırmıştır. Sonuçta millilikten geriye kalan, Kürtlüğün inkârı ve egemen kılınan Türk milli kimliğinin İslamcılıkla yeni bir senteze gitmesi olmuştur. Başta laiklik olmak üzere evrensel insanlık değerlerinin savunusu ise, ağır baskılara uğrayan sol ve Kürt hareketinin yanı sıra Alevilere kalmıştır.

Bu konuda, Kemalist dönemde toplumun milli kimliğe dökülmesine ilk olumlu tepkiyi Aleviliğin vermiş olması özellikle anılmalıdır. Şeriatçılığın karşı devrimci tepkilerinden ayırımla Alevilik, Türk ve laik kimliklerin içinde kendini eritmeyi bile hazmetmiş, bu dönüşümde, kendi Türkmen geleneğinin ve anti-teokratik muhtevasının çağdaş bir yorumunu bulmuştur. Koçgiri, sonrasında Dersim "ayaklanması" gibi Kürt vurgusu önde kimi tepkiler bir yana bırakılırsa, bu benimsemeyi öyle ileri boyutlara götürmüştür ki Kürt Alevilerinin bu dolayımdan Türkleşmesine aracılık ettiğini söylemek bile abartı olmayacaktır.

Oysa Alevi kimlik, ulusallığı aşan, doğal bir aidiyet olmanın ötesinde felsefi bir arka planı olan ve kendinden çok şey yitirmeden hiçbir ulusal aidiyetin içine sığması mümkün olmayan ideolojik ve evrensel bir kimliktir. Böylesi bir ulusal aidiyete geri çekilen Aleviliğin evrensel ve demokratik özelliklerini törpülemesiyse kaçınılmazdır. Nitekim bugün kendini Türklük düzleminde tanımlayan bir Alevilik, egemenler tarafından, özellikle Kürt hareketine karşı bir Türkleştirme faktörü olarak kullanılıyor. Bu ise, Aleviliğin demokratik, dayanışmacı, muhalif ve eşitlikçi kimliğinde ciddi bir tahribat gerçekleştirmektedir.

Türklüğüne ve Kemalizm'e aşırı vurguyla kendini gerçekleştirmeye çalışan bir Alevi hareketi, gerçekte bir öz güven eksikliği sergilemektedir. Bugün Aleviliğine aşırı vurguda yansıyan durum da bundan köklü bir kopuşu değil, aksine durumun görece bir devamı niteliğindedir. Kendisini ezip temsil olanağı bırakmayan Kemalizm'le uzlaşı olanağı bulamayan Kürt potansiyelinin, bu nedenle şeriatçılığa doğru savrulması da anımsanırsa, bu durum, Türkiye'nin demokratik dinamiklerinin zayıflamasına ve demokrasiye yabancılaşmasına neden olmuştur.

b) Alevilik ve Sol

Osmanlı'nın jenoside ve asimilâsyona uğrattığı, dağ köylerinde yılgı atmosferinde yaşattığı Alevilerin, Cumhuriyet sonrasında kimlikleriyle özgür ve eşit bir konum elde edemediklerine değindik. Buna karşılık modernleşme, şehirleşme ve sosyalizm mücadelesinin geliştiği 60'lı yıllardan sonra Alevilerin hem şehir hayatında hem de sol harekette etkin yer alışını görüyoruz. Bu kendini bir yeniden var etme süreçidir. Ancak, yine de Alevi kimliğini önceleyen bir çıkış değil, ama arka plânında Alevi muhalifliğin ve eşitlikçiliğinin yeniden kendini gerçekleştirmesi olan bir durumdur. 90'h yıllardaysa durum artık farklıdır. Alevilik hem sosyoloji hem sınıfsal hem de moral değişime uğramıştır.

Öncelikle kendini Alevicilik, laiklik ve Kemalizm öğeleri temelinde gerçekleştiren bir Alevilikle karsı karşıyayız. Meşruiyeti tartışma götürmez bu durumun nedenleri ve sonuçlarıyla doğru çözümlenmesi, hem artık geçmişteki gibi yinelenmesi mümkün olmayan gerçekliği görmek hem de sol hareketin onunla en uygun yeniden eklemlenmesini gerçekleştirebilmek için yaşamsal önem taşıyor.

Solun yaşadığı iç ve uluslararası yenilgi, tüm diğer demokratik dinamikler için geçerli olduğu gibi, Alevilik açısından da soldan uzaklaşma nedeni oldu. Umutlarda yaşanan çöküntü, Aleviliğin kendi içine, geleneksel değerlerine yönelmesini, ancak modern koşullara uygun bir yeniden tanımlanmasını getirdi. Kırsal kültür atmosferinden kopan, sol sayesinde kendini var etme konusunda öz güven ve siyasal birikim elde eden Alevilik, yeni koşullarda kendini yeniden kurma süreci yaşamıştır.

Kendini modern koşullarda yeniden kuran, üstelik ciddî bir gelişme kaydeden Sünniliğe karşı bir savunma ruh halinin de bu süreçte oldukça belirleyici önemi söz konusu. Bu gerçeklikte kitlesel kırımlara en çok muhatap olmuş bu topluluğun, bundan kaynaklanan savunmacı ruh halini ve yeni kırımları engellemeye yönelik kâh Kemalizm'den kâh düzen içi ilişkilerden medet ummasını öncelikle anlamak zorundayız. Bunu anlama-

yan, sola çekemediği oranda salt suçlayıcı ve dayatmacı karakter kazanan sekter yaklaşımların, Alevi potansiyelini giderek artan oranda düzen içi sınırlara itmekten başka bir sonucu olmayacaktır.

Solun Alevicilik yapmak gibi bir tarzı zaten olamaz; ancak Alevi gerçeğini ve ne çok şeyin değiştiğini görmemek gibi bir lüksü de olamaz. Aleviliğin, artık salt solun kimliğine girmesinin olanaksızlaştığı, her şeyden önce ciddî sınıfsal ayrışmalara uğradığı ve düzen içi farklı seçeneklere daha çok açık hale geldiği gerçekleriyle karşı karşıyayız. Bununla birlikte tarihsel ve felsefî konumu gereği, yani özsel olarak Aleviliğin sol olan muhtevası sürmektedir. Dolayısıyla onun kapitalizm öncesi dönem toplumculuğunun bir biçimi olduğu ve solun paydaları olan çağdaş İnsanlık değerleriyle doğal bir bütünleşme sağlama yeteneğini gören bir yaklaşıma gereksinim bulunmaktadır.

Alevi kimliğinin hak ve özgürlüklerini, keza demokratik karakterini tanıyan bir yerden yeni bir bağlaşma zemini oluşturmak zorunluluğu söz konusudur artık. Solun Alevi kimliğiyle bu bağlamda kuracağı komplekssiz bir ilişki; solun yükselişine bağlı olarak emek ve özgürlüğün diğer dinamikleri gibi öncelikle Alevi topluluğunun da ağırlıkla sola yönelmesinin yolunu döşeyecektir.

Aleviliği, son tahlilde bir dinsel perspektif olduğu, her gelenek gibi gerici özellikler taşıdığı veya kapitalizm öncesi toplumculuğu olmakla birlikte günümüzde ömrünü tamamladığı, dolayısıyla gerçek Alevilerin sosyalizmi benimsemek zorunda oldukları gibi kaba yaklaşımların, kabul edilemez olduğu açıktır. Böylesi kaba yaklaşımların, ortak çıkarları olan dostlar arası sorunları çözümsüzlüğe itmekten, ezenlerin ekmeğine yağ sürmekten başka bir anlamı olmayacaktır.

Özetle yeni koşullarda solun Alevi politikası, Aleviliğin bilgisine, değişimin bilgisine ve tarihsel haklılığından gelen özgüvenin rahatlığına gereksinim duymaktadır. Bundan yoksun, öz güvensizlik ve cehaleti sonucu hayatı kendi teorik kalıplarına sığdırmaya çalışmanın, Alevi topluluğunu kazanması mümkün olamayacağı gibi tam tersi bir etkisi olacaktır.

Sosyalizmin, alt kimliklerin bağımsız örgütlenme hakları da dahil kendilerini özgürce ifade etmelerini güvence altına alan bir yerden yeniden tanımlanması artık bir zorunluluktur. Sosyalizm, tüm bu özgün kimlikler ve onları ezen, onların yerini alan değil, onları kapsayan bir yerden, çoğulcu ve özgürlükçü bir yeniden tanımlanmasıyla sosyalizm olabilecektir artık. Bu bağlamda sosyalist politika, tüm nesnel dinamiklerin, üzerinde biçimlendikleri özgün talepleri ve bağımsızlıklarına saygıyı içselleştirmelidir.

Egemenlerin salt emekçilere ve sosyalistlere baskı uyguladığı gibi bir yanılgıdan uzak durulmalı (düzenin Alevilik, Kürtlük, gayrimüslimlik gibi diğer kimlikleri de sistematik bir ezme ilişkisine tabi tuttuğu gerçeğinin bilinciyle), bu kimlikler ve onların bağımsız örgütlenmeleriyle dostluğu yakalayan bir yaklaşım içselleştirilmelidir.

Diğer yandan, Alevi rönesansı ve bağımsız örgütlülüğünün, Türkiye'nin orta vadeli geleceği üzerinde önemli ve ilerici etkileri de görülmelidir. Uluslararası koşulların da etkisiyle şeriatçılığın hızla mevzi kazandığı bir Türkiye'de Alevilik, şeriatçılığın önünde temel bir toplumsal engel oluşturmaktadır.

İşte tüm bunların bilinci, Aleviliğin taktik biçimlenişine karşı daha soğukkanlı yaklaşabilmeyi, bir şeyleri anlaması gerekenlerin öncelikle solun kendisi olduğunu kavramayı sağlayacaktır.

Demek ki;

1) Aleviliğin nesnel olarak ilerici ve sosyalizme açık bir kültürel kimlik olduğunun,

2) Dünden ayırımla eğer ki Alevilik sağcı politikaya doğru çözülmeye başlıyorsa, bunda nesnel nedenler yanı sıra solun da rolü olduğunun,

3) Taktik düzeyde Alevilerin egemenlik güçlerince yedeklenme çabalarına karşı onlarla dostluğu teyit edip, organik ilişkiler geliştirmeyi mümkün kılan örgütlenme ve anlayışların yaşamsal öneminin bilinciyle davranılmalıdır.

c) Alevilik ve Şiîlik

Bu noktada Alevi kimliğin, bugün özellikle unutturulmaya çalışılan iki niteliğinin altını özellikle çizmek gerekiyor. Bunlardan birincisi; Aleviliğin yapısal muhalif karakteri, diğeri dogmatik bir Alicilik ve Şiîlikten ayrı niteliğidir.

Alevilik, tarihi boyunca gerek felsefî gerekse de fili düzeyde bir direnişler tarihidir. Babaî ayaklanmaları, Kalender Çelebi, Şahkulu ayaklanmaları, İran'da devletleşen Türkmen hareketinden cesaret bulan yaygın Alevi itaatsizliği, Şeyh Celal, Nur Halife ve Baba Zennun ayaklanmaları bunun ilk akla gelen örnekleridir.

Bu yaygın itaatsizlik geleneğini salt iktidar süreçlerinden dışlanmasına bağlamak yanılgıdır. Aksine karşımızda merkezi despotik devlet koşullarında biçimlenen bir sınıf mücadelesinin yansıması söz konusudur. Ve Aleviliğin bu mücadeleyle özdeşleşmesi onun kapitalizm öncesi döneme özgü bir ezilenler ideolojisi olması, sosyalizan, dayanışmacı ve özgürlükçü bir karaktere sahip olması, diğer ezilen güçlerin sorunlarına karşi egemenlerle birlikte davranmaya kapalı bir etiğe sahip olmasının sonucudur.

Bugün İran faktörü, özellikle kimi kırsal kesim Alevilerinde, Şiîlikle aralarında paralellikler kurma ve etkilenmeye neden olmuştur. Bu etkilenmede, Türk devletinin 12 Eylül sonrasında Alevileri Sunnileştirmeye, onları geleneksel İslam'ın içine çekme dayatmalarının da etkisi vardır. Esasen tarih boyunca Anadolu Alevilerinin, en az Sünnilik kadar uzak olduğu Şiîliğe yaklaşma yönelimlerinde Selçuklu ve Osmanlı'dan beri süregelen bu asimilâsyon ve kırım girişimlerinin etkisi olmuştur. Ancak aradaki kan uyuşmazlığı bütünsel bir Sünnileşmeyi olduğu kadar Şiîleşmeyi de engellemiştir. Ne ki Sünni-Osmanlı geleneği, onları tecrit ve düşman komşu Şiî İran'ın potansiyel uzantıları gibi göstermiştir; günümüzde de resmi Sünni-Türk tarih yazını bu tezi sürdürmektedir.

Oysa Şiîlik ve Sünnilikte şeriat, Kur'an ve İslam'ın farzları esas iken, Anadolu Aleviliği, bâtıni (özcü, kural dışı) bir yaklaşımla Şeriata itibar etmemiş, onu dışlayan ve siyasal olmayan dinsel hümanizma temeli üzerinde biçimlenmiştir. Muhammet,

Ali, Hasan, Hüseyin, 12 İmam vb. Arap uluları, Alevilik için hep sembolik bir anlam taşırken, siyasal ve ideolojik olarak onun gerçek önderleri Ebu'l Vefa, Baba İshak, Baba İlyas, Şeyh Bedrettin, Hace Bektâş-ı Veli, Nesimî, Hallac-ı Mansur, Kalender Çelebi, Pir Sultan Abdal vb. olmuştur. Onun için Allah, insanın içinde olan Ali, aynaya bakıldığında kendi sureti olarak yansıyan, sembolik öğelerden ibarettir.

Daha Ömer döneminde, 642'de Nihavent Savaşı'nda yenilen ve Müslümanlaşmaya başlamak durumunda kalan Acem egemenleri, sıcağı sıcağına yaşadıkları Arap egemenleri arasındaki iktidar savaşında yenilen ve fiziki tasfiyeye uğrayarak Arap toplumsal temelini giderek yitiren Şiîlikte, kendilerine ideolojik dayanak ve Araplara karşı kendi farklı medeniyetlerini sürdürme olanağı bulmuşlardır. Bu anlamda Şiîlik, şeriatçılıkta Sünnilikle aynı muhtevada, ancak dinin Arap kimliğinden kurtarılarak Acem kültürüyle yeniden kalıba dökülüş hali olarak biçimlenmiştir. Yine Arap egemenleri arasındaki ayrışmanın sonucu ortaya çıkan Şiîlik de yine aynı nedenle, kendini üretebilme gibi yaşamsal bir nedenle giderek Acemleşmiştir. Sonuçta ortaya dinin yazınsal, sözel ve siyasal referansları konusunda birbirini sapkınlıkla suçlayan ve ikisi de aynı şeriatın daha doğma uygulanması konusunda birbiriyle yarışan iki ana kol ortaya çıkmıştır: Sünnilik ve Şiîlik.

Oysa Anadolu Aleviliği apayrı bir sentezin, Türkmenlerin, Kürtlerin ve Anadolu'nun diğer yerleşik halklarının, kimi Arap, Acem ve Rumların, boyun eğdirildikleri Müslümanlık karşısında kendilerine, eski dinlerinden ve maddi yaşam koşullarından hareketle oluşturdukları ve içinde kendilerini yeniden oluşturdukları yeni bir inanç ve kültürün ifadesidir. Bu anlamda Alevilik, İslamlık'tan etkilendiği kadar Şamanizm'den, Zerdüştlük'ten, Maniheizm'den ve o dönem Anadolu ve Horasan'da bulunan tüm dinler ve kültürlerden etkilenmiş bir halk sentezi, özgün bir dinsel kültürdür. Onun hem tarihi devamlılık anlamında hem de siyaset ve dini tanımlama anlamında gerçek Ali ve ilk Şiîler yanı sıra, hepsi de birer şeriatçı olan 12 İmam ile ve özellikle de Şiî şeriatçılığının sistematizasyonunu yapan imam Cafer ve Caferilikle de fiili bir bağı bulunmamaktadır.

Esasen olgulardan hareket edecek olursak, 12 İmam kültünün Anadolu Aleviliğinin ilk oluşum sürecinde olmadığını, bunun Erdebil Tekkesi'nin Anadolu'ya etkisinin oluştuğu 15. yüzyıl sonlarında ortaya çıktığını, Erdebil Tekkesi'ne de Acem-Şiî etkisi üzerinden geldiğini görüyoruz. Bununla birlikte Anadolu Aleviliği'nin benimsediği Ali ve 12 İmam kültü, Şiî ve Sünni inançtakinden farklı, Anadolu Aleviliği felsefesinin kalıplarına dökülmüş ve yeniden tanımlanmış bir Ali ve 12 İmam'dır.

Bu bağlamda Anadolu halkları, şeriatçı baskılara karşı direnebilmek için kendisine Müslüman demiş, başta Ali olmak üzere İslam tarihinde tüm ezilen önderleri sahiplenerek, kendisine onlardan dayanaklar bulmuş, onları bir meşruiyet dayanağı olarak kullanmış, ama asla onların yaşadığı ve yaptığıyla kendisini bağlamamış, örneğin camiye, hacca gitmemiş, Kur'an okumamış, Ramazan'a, haremlik selâmlık ayırımına, şeriatın ceza hukukuna, içki yasağına, özel mülkiyetin kutsanmasına, cehennem inancına itibar etmemiş, Allah adına, inançlarım başka halklara egemen kılmak adına savaşı, yani cihadı kabullenmemiş, "72 milleti", yani 72 inancı bir saymış, Tanrı'ya kulluk bilincini kabul etmemiş, Tanrı'yı kendinde özdeşleştirerek hümanist bir Tanrı imgesi belirlemiştir. Şiîlik ve Sünniliğin aksine kendini Kur'an ayetleri temelinde tanımlamayan Alevilik, aksine bâtını bir yaklaşımla, kendine dayatılmış olan ayetlerin ardında kendi anlayışına uygun "gizli anlamlar" bularak insancıl, güncel, değişir bir din anlayışı ortaya koymuştur.

Özetle, Ehl-i beyti o tarihsel haksızlıkta sahiplenmiş, kendine temel kült yapmış, kendini bu kültle özdeşleştirmiş, ama asla onlar gibi ortodoks bir inanç algısı ve uygulaması içinde olmamış, onları yinelememiştir. Tamamen heterodoks bir din anlayişi örneği olarak Alevilik, Sünni-Şiî geleneksel İslami kurumlamalara karşılık cem töreni, dedelik, taliplik, musahiplik gibi kurumlaşmalarla kendini onlardan özsel anlamda ayırmıştır.

Nitekim Alevi dinsel inancında kutsanan bildiğimiz Kur'an değil, "telli Kur'an" vurgusuyla Alevi toplum önderlerinin elindeki saz ve dilindeki deyiştir; Kur'an'ı Natık'tır (insan Kur'an). Aynı bağlamda Alevinin namazı yoktur, "toptan kılındığı" varsayılmış olan namaz yerine, Tanrı'mn parçası olduğu varsayılan

insana, özellikle kâmil, zaafarından arınmış insana, pir'e niyazı vardır. İbadet mekânı da cami değil cem evi olup, ibadet ritüelleri de kadın erkek yüz yüze gerekleştirilen cemdir. Onun Kâbe'si de Mekke'de değil, insandadır. Dans ve müzik bu törenin en temel öğeleri olup, Sünni ve Şiî gelenekte küfür ve günah sayılan dem (içki) de bu törende kullanılan öğelerden biridir. Bu ibadette Tanrısallıkla özdeşleşmek, arınmak yanı sıra, aynı zamanda toplumsal sorunların çözülmesi işlevi görülür. Yani Alevi ibadeti Şiî-Sünni ibadetten ayrımla bir kulluk görevi değil, toplumsal misyonludur. Dahası tüm bu dinsel seremonilerde doğrudan muhatap, soyut Tanrı değil, insandır. İnsanın anlamlandırılışı da tüm tektanrılı dinlerin ortodoks anlamlarından (dolayısıyla Sünni ve Şiî yorumlardan), yani topraktan yaratılmış, günahkâr, cennetten kovulmuş ve itaatle yükümlü kul anlamlandırmalarından temelli farklılık gösterir. Çünkü Alevi inancında insan Tanrı'nm nurundan, onun dönüşümünden oluşmuştur; onun bir parçası olarak insanın Tanrı ile ilişkisi de bir kulluk değil aşk, dostluk ve muhabbet ilişkisidir ve yine onun parçası olması hasebiyle diğer insanlar üzerinden gerçekleştirilir. Onun Tanrı anlayışı, Allah-Muhammet-Ali vurgusunda da yansıdığı gibi, daha çok Hıristiyan inanç geleneğindeki Baba-Oğul-Kutsal Ruh'u anımsatan ve bu bağlamda kendi içinde bütünlük ve birlik (tevhit) gösteren bir üçlemeye sahiptir. Onun Hıristiyanlıkta benzeşen bir diğer yanı da tıpkı Hıristiyanlıkta İsa'nın Tanrı'nın bir görünümü, sureti olmasına inanılması gibi Alevilikte de Ali'nin Tanrı'nm bir görünümü, sureti olmasına inanılmasıdır.

Ancak toplumsal ilişkiler ve Tanrı-insan ilişkileri açısından onun bir diğer önemli özelliği, Tanrı'nm, kendisine kayıtsız şartsız itaat edilen değil, aynı zamanda eleştirilebilen bir imge olmasıdır. Bu durumu, başta Yunus'unkiler olmak üzere Alevi deyişlerinde, keza Alevi Bektaşi fıkralarında net olarak görebiliyoruz. Alevilikteki Tanrı eleştirilebilen, kendisinden korkulmaması gereken, sevgi sembolü olan bir anlamlandırmaya sahiptir. Ebu Hanife'den İmam Cafer'e kadar tüm Sünni ve Şiî gelenekte İslam'ın olmazsa olmaz şartlarından biri olan Ramazan orucu da Alevilikte söz konusu değildir. Onun Muharrem ve Hızır oruç-

ları da İslami geleneğin tamamen dışında, kendi tarihsel geleneklerinin ürünüdür. Bektâş-ı Veli'ye atfedilen en bildik deyişte de ifadesini bulduğu gibi; "Hararet nardadır sacda değildir / Keramet baştadır taçta değildir / Her ne ararsan kendinde ara / Kudüs'te, Mekke'de, Hac'da değildir" diyen, insan eksenli bir inanç geleneği ile karşı karşıyayız.

Alevi inancının en temel söylencesi olan Kırklar ise, bu inancın ortodoks İslami inançtan özsel ayrımını ve ortaklaşacı karakterini daha da belirginleştirir. Kırklar Cemi'nin kapısını çaldığında, kendini "peygamber" olarak tanıtan Muhammet'in, "bizim içimizde peygamberin yeri yok!" tepkisiyle içeri kabul edilmemesinin öyküsüdür bu. Tanrı'mn uyarısı üzerine tekrar dönüp kendini; "Kavmin seyyidi, yoksulların hizmetçisiyim" diye tanıtması üzerine içeri kabul edilişinde de çok net olarak görüldüğü gibi, Muhammet'in üstün kabul edilmemesi ve yoksulluğa hizmetin temel değer olarak belirlendiği bir inanç ile karşı karşıyayız. Söylencenin devamı daha da anlamlıdır: Muhammet'in "kırkımız biriz" vurgusu karşısında geçirdiği kararsızlık üzerine, Ali koluna bir kesik atar. Bunun üzerine (o sırada toplantıda olmayan Salman Farısi'ninki de dahil) tümünün aynı anda kanı akar. Devamında Salman'ın dışarıdan getirdiği bir üzüm tanesini sıkıp ortaklaşa içmeleri ve yine hep birlikte kendilerinden geçip dönmeye başlamaları yaşanır.

Görüldüğü gibi siyasal ve ekonomik anlamda eşitlikçi bir inanç perspektif ile karşı karşıyayız. Esasen göçebe ilişkilerinin ortaklaşmacılığı ve ilkel demokrasisi içinde oluşmuş bir dinsel kültür olduğundan, başka türlü de biçimlenemezdi. Bu bağlamda rahatlıkta iddia edilebileceği gibi, Anadolu Aleviliği, Şiî ve Sünni ortodoksi ile felsef ve özsel bir karşıtlığa sahip olması yanı sıra, sınıfı toplum ideolojileriyle de yapısal bir karşıtlık sergiler.

Diğer yandan Alevilik, bir halk kültürü olarak biçimlenmiş olmasına karşın Şiîlik, tıpkı Sünnilik gibi yukarıdan aşağıya bir dinsel devlet ideolojisi olarak üretilmiştir. Bundan dolayıdır ki Osmanlı'ya yenilmesiyle 15. yüzyılı takiben kendi içine kapanan Türkmen egemenliği (Safeviler), devletsel bir tahkimata yönelmesine paralel Alevilikten Şiîliğe, Türkmenlikten Acem

siyasal ve kültürel geleneğine yönelerek Alevilikten ayrışmıştır. Söz konusu farklılığın bir Türk Acem farkı olarak konulmasına gelince, bu da Aleviliğin evrensel ve hümanist karakterini dışlayan, üstelik gerçek de olmayan bir Türkçülüğün yansıması olacaktır. Aksine onun en eski Türk inançları yanı sıra, Acem ve Kürt halklarının eski inançlarının etkisiyle biçimlendiği gerçeği özellikle belirtilmelidir. Onun alâmet-i farikası tamamen halka ilişkin muhalif karakteridir. Dolayısıyla Acem halkın inanç değerlerine açık, ama Şiîliği üreten Acem egemenlik aygıtının ideolojik etkilerine kapalıdır. Bu bağlamda Şiîlik, olsa olsa Sünniliğin Arap ve Selçuklu-Osmanlı saray versiyonlarıyla kıyaslanabilir. Şiîlik ortodoks geleneğin Acem tezahürüdür; Alevilik ise onlardan özsel olarak farklı, halka dair ve etnisiteler üstü bir düzlemdir.

Durum buyken son dönemde soldan Aleviliğe dönen kimi aydınların, Sünni baskılanmaya karşı (Alevi sermayesinin de yönelimleri çerçevesinde) Aleviliğe Kur'an'dan ve / veya İmam Cafer'den referans bulma arayışları, Aleviliğin içinin boşaltılması, dolayısıyla ortodoksiye itilmesi gibi çok tehlikeli sonuçları olan, Alevi düşüncesinden ciddî bir sapmaya işaret etmektedir.

d) Yeni Alevilik ve Manipülâsyon Çabaları

Ülkenin demokratikleştirilmesi ve Aleviliğin meşru ve eşit konumunun tanınması noktasında hiçbir şey yapmayan SHP'li eski hükümet döneminde iyice palazlandırılan Alevi sermayesinin, Aleviliğin günümüzdeki yeni biçimlenmeleri üzerinde oldukça ciddî etkileri olmaktadır.

Bu yeni palazlanmış Alevi sermayedarların, sorunu kendi çıkarlarına maniple etme çabaları, bugün Alevi sorununu hem ülkenin daha önemli bir sorunu haline gelmesini sağlamakta, ama hem de onun önemli bir handikabını oluşturmaktadır. Çünkü bunlar aracılığıyla, Aleviliğin İslam'ın ve düzenin içine çekilmesi, bu yolla hem demokratik dönüşümün güvencesi sol kültürün zayıflatılması, onun doğal toplumsal güçleri içinde olan Kürt dinamiği ile Aleviliğin birbirine karşı mevzilere itilmesine neden olmaktadır.

Yaşanan ciddi Alevi aydınlanması ve örgütlülüğüne karşılık, onun içinde egemen güçlere yedeklenmeyi temel alan önemli bir Alevi gücünün gelişmesi, düzen güçlerinin de dikkatlerini Alevilere ve onları soldan uzak tutmaya yöneltmesini adeta kışkırtmıştır. Bu yeni atmosferde Alevi sermayesi ve devlet arasında gelgitlerle süregelen ilişkiler, Aleviliğin yeni yönelimleri açısından özellikle dikkate değerdir.

"Bugüne kadar solu besledikleri, ama bundan hep zarar gördükleri" iddiasıyla artık ona sırtını dönen bu sermaye Aleviciliği, gerçekte Aleviliğe yabancılaşmayla düzeni beslemek yöneliminin ifadesidir. Üstelik anımsanmalıdır ki yamanmaya çalışılan düzen, kimi Alevi sermayedarı ve işbirlikçisi hariç, Aleviliği hep ezmişken, sol hep Alevilikle dayanışma içinde olmuştur. Elbette buradan kimsenin kimseye diyet ödetme, minnet duyma durumu söz konusu değildir. Sorun her iki taraf açısından da tarihsel, ideolojik, etik uyuma ve amaçsal benzerliklere karşın, Aleviliğin, başta kendi sermayesi olmak üzere düzen ve sağcılık tarafından maniple edilmesine ve kendi gerçek değerlerine yabancılaştırılmasına izin verip vermemek sorunudur. Her şeyden önce Alevi sermayesinin Aleviliği, sola karşı düzen içi örgütleme çabaları, Aleviliğin tarihsel oluşumuna ihanettir. Keza onu Aliciliğe, Ehl-i Beytçiliğe çevirmek de amaçlanan yabancılaştırmanın bir diğer tezahürüdür.

Kendi iç fraksiyonlarıyla Alevi sağı ve sermayesinin, Alevi sermaye birikimi karşılığında devletten hak alma arayışları içinde Alevi aydın birikimini satın alarak vitrinine koyan, alamadıklarınıysa dışlayan, soldaki güçleriyse hiç muhatap almayan gerici kararlılığıyla karşı karşıyayız.

Bu kesimler, devlet erkânı ve daha ötesi şeriatçı camiadan ilişkiler geliştirme yolunda ciddi bir çalışma yürütmektedirler. Ancak bu ilişki şeriatçılar ve devletin mevcut duruşunu görece geriletmek karşılığı, Aleviliğin ilerici karakterini dönüştürme, "Müslüman" yanını vurgulama, geçmişi unutturma ve düzenle uyumlulaştırma yönelimleridir. Buna karşılık devlet ve şeriatçılık, gerçekleşmeyen sözel rüşvetler ve "Ali"yi sevmek imandandır, Kerbelâ içimizde kanayan yaradır" gibi hoş, ama boş sözlerle yetinmektedir. Pir Sultanlar, Baba İshaklar, Şeyh Bedrettinler,

Nesimîler, Hallac-ı Mansurlar ise sistematik olarak unutturulmaya, Hace Bektaş-ı Veli ise Aleviliğin heterodoks karakteri ve erdemlerinin değil, tersine teslim alınmasının ve Osmanlı'nın "hoşgörüsünün" göstergesi olarak istismar edilmektedir.

Aleviliğin muhalif dinamiklerini ve geleneksel dostlarını dışlayarak bu devlet geleneğinden hak alabileceği izlenimi yayan zihniyetin elde edebilecekleri, Alevi topluluğunun eşitlik ve özgürlüğü değil, kendi çıkarlarıyla sınırlı olacaktır. Sırtını muhalif Alevi geleneği ve diğer demokrasi güçlerine, yüzünüyse devlete ve düzene dönen Alevi sağının kurumlaşması olarak karşımıza çıkan bu yaklaşımın, Sünni hegemonyayı Aleviler lehine geriletemeyeceği bir yana, Alevi geleneğin demokratik gücünün bölünmesini derinleştirmekten öte bir işlevi olmayacaktır.

Meşruiyet kaynağı olarak devlete ve şeriatçılara el uzatanlar, onların; "Elimizden ne gelir, dediklerinizin dinde yeri yok; size baskı uygulanmasına elbette ki karşıyız, hatta bazı haklar bile vermek istiyoruz, ancak sizin de şu sol aşırılıklara kapılarınızı kapatmanız ve Sünni çoğunluğun duygularını rencide edici yaklaşımlardan uzak durmanız lâzım!" demeye getiren yaklaşımlarıyla karşılaşıyorlar.

Buna rağmen ortalıkta; "Alevilik Hz. Ali'yi sevmekse sizden çok biz seviyoruz!" diyen ve daha da çok dine iman tazeleme babından bir dizi boş sözün uçuştuğu bir diyalog sürdürülmekte, bu yolla Alevi demokratik dinamiği düzenin ve dinin içine çekilerek eritilmeye çalışılmaktadır. Bunun üzerinden elde edilmeye çalışılanın, Alevilik hak ve özgürlükleri maskesi altında bu girişimcilerin çıkarları olduğuysa kuşku götürmez açıklıktadır. Kaldı ki söz konusu Aleviler olunca, şeriatçılara yönelik bu teveccühün hazmedilebilir bir yanı da yoktur. Kendi dostlarına sırtını dönenlerin şeriatçılarla sıkı fıkı ilişkiler geliştirerek bir şeyler elde edebileceklerini sanmaları manidardır. Oysa Türkiye'nin özgürleşme probleminin önündeki temel engellerden birinin de şeriatçılık olduğu gerçeği özellikle Aleviler açısından açıktır.

Alevi sağının, Aleviliği din içi ve dinden yana tanımlama çabaları, meşruiyetin bizzat dinin içinden bulunma çabaları ve

Kur'an'a ve Muhammet sonrası Araplar arası ayrışma ve çatışmalara yapılan aşırı yollamalar ilginçtir. Oysa tekrar altını çizmek zorunda olduğumuz gibi, Anadolu Aleviliğinin söz konusu referanslarla Şiîlik gibi doğrudan ilgisi bulunmamaktadır. Ali ile olan bağı, esas olarak Ehl-i Beyt'in başına gelenlerin, zorla Müslümanlaştırılma sürecinde kendi başlarına gelenlerle örtüşmesinden gelen, ezilenler arası manevi bir bağdır. Deyim uygunsa İslam'ın yenilmiş hizbi ve onun kutsal önderinin şahsında kendilerine bir dayanak bulur Aleviler. Özetle Alevilik ile Ali arasındaki bağ, ideolojik değil manevi bir bağdır.

Dolayısıyla Aliciliği, her türden zulme karşı dayanışma ruhundan çıkararak, kimin "gerçek Müslüman" olduğu yarışının referansı olarak kullanmak, Alevileri kendilerine yabancılaştırarak, bir başka versiyonuyla Sünnileştirme anlamı taşımaktadır. Bu bağlamda Aleviliği "en hakikî İslam" olduğu gibi bir gerekçeyle değil, özgün bir inanç olarak, tüm diğer inançlar gibi kendini özgürce yaşama hakkı üzerinden meşrulaştırmak ve gözetilmesi gereken asıl dostlarının diğer demokrasi dinamikleri olduğu gerçeğine uygun davranmak gerekmektedir.

Aleviliği dinsel düzeyde meşrulaştırma çabaları, Aleviler için tipik bir kapan oluşturup, şeriatçıların onlara; "Dinin evrensel ve değişmez kurallarını" dayatmalarının yolunu döşemektedir. Böyle bir kapana giren Alevilerinse, yüzyıllar önce aştıkları camiye ve şeriat kapısına geri dönmekten başka yolları kalmayacaktır.

Bu bağlamda Aleviliğin, "en hakiki İslam" olduğu gibi bir gerekçeyle değil, özgün bir inanç olarak, tüm diğer inançlar gibi özgürce yaşama hakkı üzerinden meşrulaştırmak ve gözetilmesi gereken asıl dostlarının diğer demokrasi dinamikleri olduğu gerçeğine uygun davranmak gerekmektedir.

e) Türk-İslamcılığın Aleviliğe İlgisi

Önceden de vurguladığımız gibi Türk kimliğinin bugünlere gelmesinde Aleviliğin önemli bir rolü olmuştur. Tarihe bakıldığında da görüldüğü gibi, gerek Selçuklu gerekse de kurumlaşma sonrasında Osmanlı Sarayı Türkçe'ye ve Türk kültürüne itibar

etmemiş, aksine Arap ve Acem kültürünü benimseyerek, bu temelde bir Osmanlılık yaratılmıştır. Saray ile halkın tercihleri ise her anlamda farklı olagelmiştir. Bu farklılığın en temel bir göstergesi de inanç alanında gerçekleşmiş ve Saray'ın ısrarlı Sünni tercihlerine karşın halk, eski inançlarıyla İslamiyet'i harmanlayarak, daha da ötesi zorla kabullenmek durumunda kaldığı İslamiyet'in şemsiyesi altında kendi değerlerini sürdürmenin ifadesi olarak Aleviliği oluşturmuştur. Yani Alevilik Saray'a ve Sünni ideolojik egemenliğe karşı halkın sığınağı, kendini var etme biçimi olmuştur. Bu ise Saray için hep korku nedeni olmuş ve halkın zorla Sünnileştirilmesi için sistematik bir baskı uygulamıştır.

Düne kadar ezerek ve yok varsayarak durumu götüren egemen güçler, gelinen noktada muhatap alarak, gönül okşayarak yapıyorlar aynı şeyi. Tabii Aleviliği şeriatçı güçlere karşı devletin denge gücü olarak kullanmak yanı sıra özellikle sola karşı düzenin bir denge gücü yapabilmek için.

Yukarıdan yapılan bu yönlendirmeye karşı önceki dönemde sol kimlik altında yürütülen direniş, Alevi kimliği altında da sürmektedir. Alevicilik alanına geri çekilmiş olmasına rağmen, bu kimliğiyle bile ciddî bir muhalif güç oluşturan, üstelik eski yılgı dönemini aşmış bulunan Aleviliği, düzenin ve Türk milliyetçiliğinin kanalına akıtma, Kürt ve emek sorunlarına yabancılaştırma, ağızlarına bir parmak bal çalarak onları yedekleme çabaları son dönemde olabildiğine yoğunlaşmış bulunmaktadır. Özetle Alevilik İslam'ın içine, İslam'da Türklük içine çekilmeye ve hepsi de düzenin kendini daha rahat üretebilmesi amacına uydurulmaya çalışılıyor.

Sağcı, Türk-İslamcı aydınların da bu bağlamda konuya ilgisinde büyük bir artış gözlüyoruz. Deyim yerindeyse söz konusu bu devlet politikasının azami başarısı için yoğun bir fikir üretme çabasıyla karşı karşıyayız. Bu bağlamda Alevilik, Sünnilikle İslam paydasında tanımlanıp Sünni bir asimilâsyona uğratılırken, diğer yandan dış politikada diğer İslamlara, Arap ve Acem dünyasına karşı yürütülen çıkar mücadelesine de fikri malzeme geliştirilme ve karşı mevzi kazanma aracı olarak kullanılmaktadır. Sözde; "Yabancı misyoner faaliyetlerine karsı ülkenin birli-

ği" fikri etrafında Alevilerin devlet politikalarına massedilmesine çalışılmaktadır.

Bu bağlamda kaba Sünni ajitasyonları aşan, Aleviliğin Sünni İslam'dan farkını teslim eden, buna karşılık Türklük ve İslamlık paydasında onun heterodoks karakterini de yok etmeye çalışan ince bir yeniden kalıba dökme işlemi yapılmaktadır. E. Ruhi Fığlalı'nın *(Türkiye'de Alevilik Bektaşilik)*, Abdülkadir Sezgin'in *(H. Bektâş Veli ve Bektaşilik)*, Yaşar Nuri Öztürk'ün *(Tarih Boyunca Bektaşilik)* ve en son olarak Orhan Türkdoğan'ın *(Alevi Bektaşi Kimliği)* çalışmaları bu bağlamda görülmelidir.

En son Türkdoğan'm çalışması özgülünde bu ilgiyi kısaca aktarmakta yarar var:

Çalışmasının amacını da belirleyen varsayımında; "Temel önerme olarak benim üzerinde durmak istediğim iki hususa burada dikkatleri çekmek istiyorum" diyen Türkdoğan, bu hususları: "1- Alevi Sünni farklılaşması tarihi süreç içinde iç ve dış etkenlerin oluşturduğu bir olgudur. 2- Bu nedenle, her iki bakış açısı, yeniden yapılanma süreciyle köklerine yönelerek sosyal bir bütünleşme sağlanabilir"(1) şeklinde özetliyor. Oysa sorunun, iki topluluğun, iki ulusun ve her kültürün kendini tanımladığı ve yaşayabileceği biçime müdahale etmeden, eşit haklılığın teyidi yoluyla birlikte yaşamalarının güvence altına alınması yoluyla çözülmesi gerektiği açıktır.

Türkdoğan, her ne kadar; "Bütünleşmekten amacım bir grubun diğer grubu bir erime potası içinde eritmek değildir" (s. 42) diyerek "demokratik" bir vurgu yapıyorsa da; "Alevilik Sünnilik, Allah-Muhammet-Kur'an üçlüsü dışında değildir" diyerek, onları "milli birlik", "milletletirme ve Türkleştirme", "ortak İslami kültürde birleştirme" (s. 42) amacının altını yineleyerek çizmektedir. İslam ise Türkdoğan için Kur'an, Sünnet ve Hadis'tir ki bu bağlamda, tam da Aleviliğin kendine belirlediği bâtını sığınağın ortadan kaldırılması amaçlanmaktadır. Üstelik Sünniliğin aksine Aleviliğin, Saray'a rağmen Türklüğün bugüne gelmesinde belirleyici rolünü yer yer teslim ederek, yani Aleviliğin gönlünü okşayarak, hakkını teslim ederek yapmaktadır bunu.

---

(1) Age, Timaş Yayınları, s. 41.

"Alevilik bir Türkleşme olgusudur" (s. 41) derken bir yere kadar haklıdır. Ancak onun es geçtiği şey bu sürecin egemenlere rağmen gerçekleştiği, Selçuklu ve Osmanlı egemenlerinin bizzat bu halkı Sünnileştirmek, dilini değiştirmek için kullandığı iradedir. Yani nasıl ki Araplar Müslümanlaştırmayla birlikte bir Araplaştırma siyaset uygulamışlarsa, devşirme Osmanlı egemenleri de Türkmenleri Sünnileştirme ve Arap Acem kırma kültürünü egemen kılarak onu disipline etmeye çalışmışlardır. Ancak Alevilik sayesinde direnme olanağını genişleten halk, kendini koruma savaşı verebilmiştir. Osmanlı'nın yıkılışına kadar geçen sürede her ne kadar büyük bir kan kaybına uğramış olsa da Aleviliğin kısmen, Türklüğünü ise tamamen kurtarabilmesi bu sayede mümkün olmuştur. Bu noktada Cumhuriyet devletinin, Osmanlı'nın tersine herkesi Türkleştirirken Aleviliği asimile eden bir yönelime girmesi ise ayrı bir sorun olarak karşımızda durmaktadır. Özetle; eşitlikçi ve itirazcı bir inanç olarak Alevilik, eşitsizlikçi devletin hem feodal hem de burjuva biçimince dışlanmıştır.

Önceden de vurguladığımız gibi Aleviliği, Sünnilikle aynı İslami potada birleştirmek, Aleviliğin daha "çağdaş", rafine bir tasfyesinden başka bir şey değildir. Alevi sermayesi ve önderlerinin bir kesiminin de iş birliğiyle yapılmaya çalışılan budur. Oysa anımsanmalıdır ki Anadolu Aleviliği, Şiîlikten ayırımla, İslam'ın dogmaları içinde bir tercih değil, aksine "şeriat kapısını" aşan (kapatan) ayrı bir dinsel kültürdür. Türk tarihinin İslam'la toslaşması ve nihayet yenilmesi ardından, Anadolu'ya akarken Acem ve Kürt halkının kültürleriyle de harmanlanarak ortaya çıkardığı yeni ve farklı bir sentezdir Alevilik.

Zorla Müslümanlaştırılmanın ardından herkes kendi sınıfsal-toplumsal tercihleri doğrultusunda saf belirlemiştir. Halk kendileri gibi haksızlığa uğramış olan Ali'yi, egemenler ise Sünniliği tercih etmişlerdir. Ancak Ali'den ayırımla Anadolu halkları, Alevi inancını, Arap kültürünün bu Alici versiyonu yerine bizzat kendi kültürlerinden yeni bir sentezle oluşturmuşlardır. Halk kendi kültürünü Alevilik olarak yeniden biçimlendirirken, Türk egemenler Sünniliğin kraldan çok kralcısı kesilmiş ve bir yandan Arapları siyasal hegemonya altına alıp

vergiye bağlarken diğer yandan Anadolu halklarını da Arapların kültürüyle disipline etmeye çalışmışlardır.

Dikkat edilirse halkın kendisi Hace Ahmet Yesevî, Ebu'l Vefa, Baba İshak, Bektâş-ı Veli, Hallac-ı Mansur, Nesimi, Pir Sultan Abdal, Yunus Emre gibi önderleri yetiştirir ve bunlardan topluma hoşgörülü bir yeni din tablosu oluştururken, yine bizzat egemenlerden yansıyan din, tıpkı Emevilerin elinde olduğu gibi halkların fetih ve boyun eğdirilme bayrağı olmuştur. Bu bağlamda çok rahatlıkla iddia edilebileceği gibi, eğer egemenlerin Selçuklu'dan bugüne süren baskılanan ve ekonomik satın alması söz konusu olmasaydı, bugün Arapların Sünniliği, Acemlerin Şiîliği gibi Türkler ve Kürtler de ağırlıkla Alevi bir toplum olacaklardı. Bu doğal süreç, bizzat Selçuklu ve Osmanlı tarafından bozulmuştur.

Türkdoğan; "Alevilik olgusu bizim tarihimizin bir ürünü değildir" (s. 42) derken, Aleviliği yine Şiîlikle karıştırmaktadır. Alevilik için bir taraf tutma, bir folklorik öğe olmaktan başka anlam taşımayan Ali ve Muaviye kapışmasını Aleviliğin nedeni göstererek, önemli bir yanılgıyı, İslami potada milli birlik sağlamak amacına uygun olarak bilinç düzeyine yükseltmektedir. Kaldı ki o; "Aleviliğin Asyatik karakterinden söz ederken de bunun gerçek olmadığım kabullenmektedir.

Kendini şeriat basamağının ötesinde tanımlayan bâtıni yaklaşımıyla Alevilik kültür, bu nedenle hem merkezden başına buyrukluğu ürettiğinden hem de tarih boyunca bir ayaklanmalar geleneği oluşturduğundan, egemenler, Alevi kültür sahalarının massedilmesini temel bir sorun olarak görmüşlerdir. Çünkü Alevilik tebaalaştırmaya, kullaştırmaya uygun olmayan bir kültürdür ve padişahların halkı Sünnileştirmek için sistematik çabaları, her türden baskı ve rüşveti kullanması buradan kaynaklanmaktadır. Yine aynı egemenlik çıkarlarıyla biçimlendirildiklerinden, Şiîlik ve Sünnilik, mantalite olarak aynıdırlar. Onların farklılıkları biçimsel kurallara ilişkindir. Oysa her ikisinin de heterodoks olan Alevilikle özsel farklılıkları vardır. Bu gerçeklik, bizzat Türkdoğan'da; "Alevilikten Şia'ya geçiş, şeriat basamağını tarikattan kurtardığı için, Sünni inanç koduyla daha iyi uyum içinde bulunmakta ve bu nedenle bölgesel pat-

lamalara kapalı kalmaktadır" (s. 578) şeklinde ifadesini bulmaktadır.

Özetle düne kadar bu, kırım ve yılgıyla "çözülen" sorun, günümüzde de varlığını sürdürmekte, ancak bu kez onun farklı yollardan aşılması, daha ötesi ondan iç ve dış politikada faydalanabilme olanakları üzerinde ince hesaplar yapılmaktadır.

f) Aleviliğin Önündeki Sorunlar

Bugün genel olarak ezilenlere, onların bir parçası olarak da Aleviliğe ilişkin kavramların içinin boşaltılması yönündeki sistematik bir çabaya tanık oluyoruz. Her türden ezme ilişkilerinin tasfiyesiyle eşitsizliklere son verilmeden sağlıklı bir toplumsal barışın olamayacağı, daha ötesi "milli birliğin" sağlanamayacağı gerçeği gözlerden gizlenmeye, eşit haklılık talebi amaçlar arasından çıkarılmaya, ama aynı zamanda Alevilik teslim alınmaya çalışmaktadır.

Devletle denetim dışına çıkmış şeriatçılık arasındaki çelişkide Alevilik, bugün temel bir handikap yaşamaktadır. Bu saflaşmada Alevi burjuvazisi, şeriat korkusunu istismar ederek Aleviliği, bütünsel bir demokrat tavırdan uzaklaştırarak, salt şeriata karşı mevcut rejimin savunusu çizgisine çekmeye çalışmaktadır. Öyle ki Alevi burjuvazisi, rejime muhalif olmayı şeriatçılığa terk ederek, Alevi kimliğinde ciddî bir erozyon, bir özünü inkâr gerçekleştirmekte, üstelik şeriatçı gelişmeden devletin birebir sorumlu olduğu gerçeğini, daha önemlisi Maraş'ta, Sivas'ta, Gazi'de iyice açığa çıkan devletin tavrını unutturmaya çalışmaktadır. Keza Aleviliğe yönelik mevcut tavır değişiminin öncelikle Aleviliğin etkin muhalif konumunun zorlaması olduğu, yanı sıra bizzat devletin toplumu Sünnileştirme çabalarının sonucu olan şeriatçıların denetim dışına çıkmalarına karşı Aleviliği kullanma amaçlı olduğu gerçeğini bulandırmaya çalışmaktadır. Yine bu devletin, Aleviliği dinsel çerçevenin içine sıkıştırarak Alevi toplumunun ulaştığı aşamadan çok daha gerilere götürmeye çalıştığını gizlemeye çalışmaktadır.

Burada tipik bir egemen sınıf tavrıyla karşı karşıyayız. Aleviliğin birikmiş tepkilerini devlet karşısında pazarlık gücü

yaparak, güvenli bir sermaye birikimi olanağına çevirmek amaçlanmaktadır. Bu handikaptan kurtulmak ise Alevilerin önündeki temel sorunlardan birini oluşturuyor. Unutulmamalıdır ki şeriatçılığa karşı yüzünü devlete dönmüş, devletten medet uman bir Alevilik, kendi kimliğini ve tutarlikgim da yitirmiş olacaktır. Buradan geriye kalansa, şeriatçılığa karşı güvence değil, devletin güdümündeki Sünniliğin gölgesinde bir sığıntı, bir dinsel ve folklorik motif olmaktan öteye gidemeyecektir. Böyle bir Aleviliğin, günümüz Türkiye'sindeki misyonu da kendi dar çıkarları uğruna egemenlerin yedekliği de dâhil demokrat kimliğini tümüyle kaybetmeye kadar varabilecektir.

Diğer yandan Alevilik ve laikliğin güvencesi, her türden aidiyet arasında tam bir eşitlikle, her türden ezme ilişkilerinin sona erdirilmesinde yatmaktadır. Örneğin bugün Kürt halkı içinde önemli mevziler tutmuş Şeriatçılığın bu gelişiminin, Kürt halkının içine hapsedildiği aşağılanma ve eşitsizlikten bağımsız kavranması mümkün değildir. Keza Aleviliğin, düzenin ve dinin içine çekilme çabalarının görece başarı elde etmesi de aynı çerçevede anlaşılmak zorundadır. Bu gerçeğin bilinciyse laikliğin de demokratik bir birlikteliğin de bu coğrafyada ancak her kesimin hak eşitliğinin sağlanmasından geçtiğini savunmayı şart kılmakladır.

Dolayısıyla eşitsizlikleri dayatan kurumlaşmalara karşı durmaktaki kararlılığımız, artık demokratik bir şekilde tanımlanması gereken laikliğimizin de biricik ölçütü olacaktır. Esasen Alevilik, "72 milletin" eşitliği anlayışı bağlamında, felsefî düzeyde buna oldukça uygun bir yaklaşıma sahiptir. Ancak onun da etkisi altına sokulduğu burjuva düşünceler, salt kendi dar çıkarları peşinde koşma, salt laiklik alanına hapsolma, kendi sorununu kendisi gibi ezilen diğer kesimlerle azami dayanışmadan ve onların hak eşitliğini kararlılıkla savunmaktan geçtiğini görememe gibi bir "milli" yabancılaşmaya uğratılmıştır.

Ne yazık ki bugün, salt laiklik alanında hapsolan, Aleviliği milliyetçilik penceresinden gerçekleştirmeye çalışan, günümüzün en az şeriat kadar önemli bir diğer sorunu olan Kürt sorununda çifte standart sergileyerek demokratik sorumluluğunun bilincinden bile uzak kalan bir Alevicilikle de karşı karşıyayız.

Bu durum, her ne kadar Alevi sağcılığından görece farklıysa da Aleviliğin içine sokulduğu yabancılaşmanın bir başka biçimidir. Oysa Aleviliğin, deyim uygunsa alamet-i farikası, hakların herkes ve her topluluk için eşit olduğu noktasındaki tutarlılığındadır.

Diğer yandan mevcut durumda Alevilerin sorunu, İslam içi meşruiyetlerinin tescili ve dinsel hegemonyanın temel aracı olan Diyanet'te temsili değil, kültürel ve bireysel düzeylerde eşitlik ve özgürlük elde etmektir. Diyanet'e gelince, laiklik ve demokrasi açısından onun, kamusal görevler dışında lâğvedilip inanç tercihlerinin inananlara terk edilmesi gerekmektedir.

Bir diğer sorun da Aleviliğin bir siyasal parti olarak örgütlenmesi çabasıdır. Aleviliğin çıkarları ve Türkiye'nin demokratikleşmesi açısından böylesi bir girişim, en az Diyanet'te yer almak kadar büyük bir talihsizlik ve siyasal gaf olacaktır. Her ezilen güç gibi, bağımsız kimlikleriyle kendilerini gerçekleştirme problemi yaşayan Alevilerin, bu yöndeki her adımı kuşkusuz meşru ve doğaldır. Ne var ki modern politikanın ancak modern zeminde yapılabileceği gerçeğini unutanların kendi amaçlarına yabancılaşmaları da kaçınılmazdır.

Aleviliğin, günümüz gerçeğine bir kuruluş projesi olarak yanıt vermesi mümkün olmadığı gibi, Aleviler dışındaki diğer emek ve özgürlük güçlerini kucaklayan bir savunma ideolojisi olması da mümkün değildir. Yanlış kullanılan silahın kendi sahibini vurması gibi, Aleviliğin doğrudan bir siyaset öznesi haline getirilmesi de Alevilerin diğer emek ve özgürlük güçleriyle bütünleşmesini engelleyecek, tersine onlara yabancılaştıracak, egemen güçlerce, onlara karşı maniple edilmelerini sağlayacak, bu bağlamda kendi etkinlik alanını ve sorunlarının çözüm olanağını da gerileten bir işlev görecektir.

Diğer bir sorun da Alevilerin Türk sosyal demokrasisiyle özdeşleşmeleridir. Bu bir sorundur; çünkü Türk sosyal demokrasisi, çok kimlikli toplumu tekkimliklileştiren bir devlet geleneğinin temsilcisi olmaya devam etmektedir. Oysa Alevilerin yapması gereken, kendi birikim ve gücünü, mevcut sosyal demokrasi de dahil, egemenlik aygıtlarını demokrasiye çekmek için zorlayıcı etkin bir koz olarak kullanmak olmalıdır.

Bu değişimler üzerinden gerek Alevi particiliği gerekse de Diyanet'te kurumlaşma yönelimi, düzene yedekli Alevilerin çıkar ilişkilerine denk düşmektedir. Düzeni onardığı oranda çökmüş olan sosyal demokrat hareketi, şeriat korkutmacasıyla bu kez Alevilere taşıttırmaya kalkmak, şeriatçılığa karşı Aleviliği devletin payandası olmak gibi yönelimler, Alevi hareketinin tarihsel misyonu açısından olsa olsa bir trajedi örneğidir. Pir Sultanların, Baba İshakların onurlu yükünü taşıyan Alevi geleneğinin tam da bağımsızlaştığı bir dönemeçte, sadece Diyanet'te temsil edilmek değil, ayni zamanda kendini sosyal demokrat bir düzen partisi olarak kurmaya kalkması da sorunlarını azaltmayan talihsiz bir gelişme olacaktır.

Özellikle anımsatmak gerekir ki, kendini Türkiye'nin temel sorunları bütünlüğünde tanımlamayan hiçbir girişimin, siyasal parti olarak başarı şansı olamaz. Bu durum salt toplum çoğunluğuyla bütünleşebilme açısından değil, aynı zamanda, Alevilerin hak ve çıkarlarının etkin korunması açısından da böyledir. Dolayısıyla Alevilerin mevcut Türk sosyal demokrasisine yedeklenmek yanı sıra kendi başına partileşmesi de yanlıştır. Kaldı ki Alevilik, Şeriat gibi siyasal bir ideoloji de değildir. Bu nedenle kendini siyasal bir parti olarak kurmaya kalkmak, kendi yapısal özellikleri açısından onulmaz bir çelişki örneği olacaktır ve açıktır ki tıpkı önceki Birlik Partisi deneyinde olduğu gibi, siyaset zemininde diğer demokrasi güçlerine karşı düzen tarafından kullanılmak gibi bir handikapla karşı karşıya kalacaktır.

Dolayısıyla Alevilere düşen, öncelikle kendini etkin bir demokratik hareket olarak örgütlemek, bu kapsamda bir yandan en ücra kösedeki Alevi bireye kadar örgütlü kılmak diğer yandan kendini modernleşme koşullarının dayattığı yeni sorunlar kapsamında ideolojik olarak yenilemektir, İslamcı hareketin bunu başarıyla yaptığı bir gerçeklikte Alevilerin bu değişim ve örgütlülüğü sağlamaları çok daha yaşamsal bir gereksinim haline gelmektedir. Ancak salt kendini örgütlemek ve yenilemek sorunların çözümü açısından yetersizdir. Dolayısıyla yüzünü, kendisi gibi ezilen, dışlanan, sömürülen, asimile edilen kesimlere dönmek, onlarla kendini güçlendirirken kendisiyle onları güçlendirmektir. Bu kapsamda Alevilik, Türkiye'nin diğer ezi-

lenleriyle birlikte, onların tümünü kucaklayabilecek modern bir ideolojik şemsiye altında, elbette ki kendi özgün kimliğini koruyacak, her türlü ezme ilişkilerine karşı eşit ve özgür bir Türkiye kurma mücadelesinin etkin bir öznesi olmaya çalışmalıdır.

Kuşkusuz Alevilerin sosyalist hareketle ilişkilerinde yaşanan tıkanıklıkta sosyalistlerin de önemli bir payı olduğuna işaret edilmelidir. Sosyalist hareketin, gerek kendini toparlayıp güven vermekteki eksiklikleri gerek Alevi hareketin eşitlikçi ve demokratik kültürel geleneğini gereğince değerlendirememesi, aradaki diyalogu ve bir bütün olarak ezilenlerin etkinliğini zayıfatmaktadır. Onun modern bir ideoloji olmadığı ve çağını doldurduğu gerekçesiyle, kimliğini terk ederek tümüyle sosyalist harekete eklemlenmesi şeklindeki bir dayatmaysa, hem gerçekleşebilir bir şey değildir hem de Alevi hareketle, farklılıklara saygı temelinde kapsayıcı bir ilişki kurulmasını engellemektedir.

Bugün ülkenin temel sorunu demokrasidir. Demokrasinin temel ekseniyse, iç savaşın sona erdirilmesi, tüm totaliter siyasetlerin geriletilmesi, ülkedeki tüm kimliklerin eşit haklı kurucu öğeler olarak tanınması ve insanların insanca yaşayabilecekleri adil ve köklü bir ekonomik yeniden yapılanmadır. Bu noktada Alevi hareketin, şeriatçılara karşı kendi kimlik alanına çekilmek ve devletin yanında durarak güvence veya çözüm aramasından daha yanıltıcı bir şey olamaz. Çünkü böyle bir duruş, çağdaş ve evrensel çözümlerle yabancılaşmasına neden olacak ve:

1- Sömürü ilişkilerini sorgulama olanağını kendine kapatacak;

2- Özellikle Sünni emekçilerin şeriatçıların kucağına itilmesine yol döşemiş olacak ve din temelli bölünmeyi derinleştirecek;

3- Şeriatçı totalitarizme karşı durmak adına, şeriatçılık dâhil toplumun tüm sorunlarından sorumlu olan devletin totalitarizmine yedeklenmek olacaktır.

Kızılırmak Dergisi / Ocak 1997

NEJAT BİRDOĞAN'I ANMAK; ALEVİ GERÇEĞİNE SADIK KALMAK[1]

Önemli bir kültür tarihçisi ve Alevi aydınlanmacısı olan Nejat Birdoğan'ı yitirdik. Bu özgülde onu anmak, bizi, onun Anadolu Aleviliğine ilişkin duruşunu, bir kez daha anımsamak sorumluluğuyla karşı karşıya bırakıyor. Çünkü o, ömrünü Anadolu mazlumlarının, tarihteki en önemli kültür ve inanç damarı olan Aleviliği araştırmaya adamış ve aramızdan, ciddî çözümlemeler bırakarak ayrılmıştır.

***

Çok uzun zamana yayılan ve bir kuyumcu hassasiyetiyle sürdürdüğü çalışmaları ve Anadolu Aleviliğinin otantik bilgisine olan çok geniş hakimiyeti, onu, Alevi yazını ve halk bilimi dalında benzerlerinden ayrıcalıklı kılan başlıca özelliklerinden biriydi. Ama hiç kuşkusuz onun çok daha önemli olan yanı, konuya ilişkin iyice karıştırılmış olan sapla samanı birbirinden ayırmadaki özgünlüğüdür.

Onun son on yılları, Anadolu'nun hep gizlenmeye zorlanmış, asimle edilmiş kültürü olan Aleviliğin, otantik kaynakları taranarak aydınlatılmasının işçiliğiyle geçti. Bu sözlü kültürün değişik boyutlarıyla toparlanıp ortaya konulmasında onun paha biçilmez bir emeği oldu. Bundan dolayı hem Alevi kültürünü tanımamakta, yok etmekte sistematik çaba içinde olan Sünni, Türk-İslamcı ve devletçi çevreleri rahatsız etti hem de Alevi

(1) *Berfin Bahar* Dergisi / Ağustos 2001.

geleneği içinden gelip onu kendi iktidar ilişkilerine araç etmeye çalışanları...

Bu realite, kuşkusuz söylediği her şeyin, vardığı her yargının doğru olduğu anlamına gelmiyor. Bu hiçbir araştırmacı açısından da mümkün değil zaten. Ancak onunla kimi konularda ters düşmüş, tartışmış bir insan olarak bu noktada şunun altını özellikle çizmek istiyorum. Onun emeği, Alevi aydınlanmasının öncüleri arasında hem en kapsamlı olanıydı hem de doğruya en yakını. Bu anlamda onun, Anadolu Aleviliğinin yeraltından gün yüzüne, sözelden yazılıya, safsatadan gerçeğe çıkarılmasında en dikkate değer aydını olduğunu söylemek, en küçük anlamda abartı olmayacaktır.

Diğer yandan o, tüm iddialı kişiliğine ve bilimsel öz güvenine rağmen mütevazı ve eleştiriye de açıktı. Nitekim bu alandaki aydınlatma çabasının, tek tek kişileri ve on yılları aşacak bir çaba olduğunu sıklıkla belirtir, başka araştırmalara değerini vermeye, onlardan öğrenmeye ve teşvik etmeye çalışırdı.

1990'lar, Alevilik açısından büyük önemde bir dönemeç noktasına tekabül etmektedir. Bu dönem, görülmemiş bir Alevi aydınlanmasının başlamasının yanı sıra, aynı zamanda Aleviliğin hızla düzen içine çekilerek kendi tarihi ve anlamına yabancılaştırılmasının yan yana yaşandığı bir dönemdir. İşte bu aydınlanma ve yabancılaşmada Nejat Birdoğan, hem Alevi aydınlanmasında hem de bu aydınlanmanın içini boşaltmaya çalışan karşı dalganın göğüslemesinde çok önemli bir kaynak ve direnç noktası oluşturmaktadır.

Tektipleştirmeci devlet aklı çerçevesinde Kürt sorununa karşı Türkleştirmenin ve sol kültüre karşı İslam içine çekmenin aracı olarak kullanılmaya çalışıldığı bir dönemeçte N. Birdoğan, üstelik Türkçü bir gelenekten geldiği halde, Aleviliğin İslam içi ve Türk'e özgü olduğu iddiasına karşı durdu. Aleviliğin ulus sorunu olmayıp uluslarüstü bir inanç olduğunu, dolayısıyla onun üzerinden Türkçülük (keza Kürtçülük) yapılamayacağı yargısı, onun önemli saptamalarından biri oldu. "Anadolu Aleviliğinin salt Türkmen, salt Kürt ve Zaza, hele hele salt İslam kökenli göstermek isteyenlere" karşı bizi bilgi birikimiyle aydınlattı. Böylece Aleviliğin, milliyetçi bir asimilasyon aracı ola-

rak Kürde karşı kullanılmasına karşı durduğu gibi, Aleviliğin de İslam'la asimilasyonuna karşı çıktı.

Diğer yandan bu çabasını felsefi düzlemde de derinleştiren Birdoğan, Aleviliğin Bâtıni muhtevasını en kapsamlı biçimde ortaya koyan kişi oldu. Bu anlamda devletin içinden gelmiş olmasına rağmen, devlete ve devletin 12 Eylül'den itibaren inşa ettiği Türk-İslamcı kimliğe uyumlu bir yeni Alevilik tanımına karşı, bizzat öz kaynaklara giderek güçlü barikatlar ördü.

Yine modern koşulların bilgi ve sorunları karşısında yetersiz kaldıkça, geleneğin İslamcı kaynaklarına sığınan dedelik Aleviliğine karşı da uyarıcı oldu. Bu bağlamda, Alevi kimliğinin Kerbelâ, Ali, Ehl-i Beyt, 12 İmam geleneğinin doğrudan devamcısı olan Şiîlikten ayrımla, Horasan kaynaklı ve Anadolu'da oluşmuş farklı bir sentez olduğunu, dahası bu dönemdeki sınıf mücadelelerinin ideolojik ve dinsel tezahürü olarak oluştuğunu gösterdi.

Çok büyük bir cesaret gerektiren bu çabasında, oldukça ciddî bir otantik malzeme ortaya koyarak Alevi aydınlanması ve bilincine büyük bir katkı gerçekleştirdi. Onun ortaya koydukları, bizi yalnızca Anadolu Aleviliği'nin gerçekleriyle tanıştırmak anlamında değil, onun günümüzdeki iz düşümünün anlamına dair de yaşamsal bir önem taşıyor.

***

Oldukça kapsamlı bilgi zenginliğiyle o, Anadolu Aleviliği'nin İslamiyet'in bir kolu olmadığını, İslamiyet gibi Arap kökeninden gelmediğini gösterdi. Gerekçeleriyle gösterdiği gibi, Aleviliğin İslam'la eklemlenmesi, Anadolu halkına karşı Sünni iktidar baskısının ve bu baskıya karşı öz savunmanın sonucuydu. Bu bağlamda Aleviliğin İslamiliği gibi Ali'si de Şiîliğin ve Sünniliğin Alisi'nden temel ayrımla bâtıni, aşkın ve gerçeğinden ayrımla halkın değerlerine uygun olarak yeniden yaratılmış bir Ali'ydi. Bu konuda oldukça kapsamlı bir literatür ortaya koymuş ve bunların gereği bir cesaretle olgunun adını koymakta ikirciklenmemiştir.

Bu boyutuyla sorunu aydınlığa kavuştururken, cevaplarını çok net ve ayrıntılarıyla verdiği sorularla bizi Alevi gerçeğine

ulaştıran bir yöntem izledi. Oldukça hacimli çalışmalarında bu sorunu gerekçelendirmeye girmeden önce, vardığı sonuçları lâfı dolandırmadan paylaşırdı bizimle: "İslam'ın koşullarının ve imanın koşullarının hangisini, hangi Alevi yöresinde bulacaksınız?" diye sorar ve "Bize kalırsa Alevilik, heterodoksi bile değil. Anadolu'ya gelen göçebe Türkmen ve Kürt topluluklarının geçmişten gelen kültürlerinin etkileşimde bulundukları başka inançların kimi parçalarını da içine alıp oluşturdukları başlı başına özgün bir inançtır. (...) İslam'ın salt tarihi ile o da 12 İmam bölümü ile ilgi vardır" diye başlardı söze.(2)

Bir diğer çalışmasında da yine; "Anadolu Aleviliği Müslümanlıktan doğmamış, giderek esinlenmemiştir bile. Bana göre bu inanç, Anadolu'daki Türklerin ve Kürtlerin, yaşadıkları eski Orta Asya, İran, Mezopotamya bölgelerinde tanıdıkları kimi dinlerin ve geleneklerin bugüne sarkmış, karmalaşmış ve süzülmüş kalıntısı idi" diyerek, son sözüyle başlıyordu.(3)

Kendisine atılan taşlardan, oturup bizi aydınlatan, yeni araştırma kapıları açan oylumlu kitaplar üretir, iddialarını bizzat Alevi geleneğin otantik bulgularının ampirik gözlemlerine dayandırırdı. Onun bu bilgi ve kanıt zenginliğinin, Alevi hareketinde boy veren sağcı çevrelerce görmezden gelinmesinin önemli bir nedeni olduğunu düşünüyorum.

O aynı netlikte Ali döneminde yaşananların İslam'ın ilk bölünmesi olduğunu, ama buradan Aleviliğin değil giderek Şiîliğin oluştuğunu gösterir. Geleneksel İslam (Sünnilik) yanında Şiîlikten de temelli ayrılıkları olan Aleviliğin ise, çok sonraki tarihlerde (11 ve 14. yüzyıllar arasında) ve Arap olmayan bir kültür ve coğrafyada ortaya çıktığını, sanılanın aksine onun ilk oluşturucu önderlerinin, Baba İshak ve önceli Ebul Vefâ gibi halk önderi ve düşünürlerinin olduklarını, Ali ve dönemi yaşanmışlıkların ise bu kültüre sonradan katıldığını gösterir.

Anadolu Aleviliği'nin ilk biçimlendiği yüzyıllarda gerçekten de Ali ve 12 İmam kültleri var olmayıp, bunlar Aleviliğe sonradan içerilmişlerdir. Bunların Alevi geleneğe içerilmesi, Horasan

---

(2) *Bkz. Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevilik*, s. 10, Berfin Yayınları.

(3) *Bkz. Anadolu Aleviliğinde Yol Ayrımı*, s. 4, Mozaik Yayınları.

ve Anadolu'da yaşayan halkların zorla İslamileştirilmesine ve karşı karşıya kaldıkları Sünni iktidar baskısına karşı, bir öz savunma refleksinin sonucudur. Bu süreçte Anadolu'ya göç eden ve orada yerleşik olan halkların yaptıkları, kendilerine dayatılan bu dinin içinden kendilerine uygun öğeleri alıp kendilerine uyarlamalarıdır. Böylece bu dinsel kültüre içerilen Ali, Ehl-i Beyt, vb. öğeler, egemen ideolojiye karşı bir meşruiyet zemini sağlıyordu.

Böylece zorla Müslümanlaştırılanlar, kendilerini Müslümanlaştıranlara karşı, bizzat kendileri de haksızlığa uğramış peygamberin ailesini sahiplenerek, onlara yapılmış haksızlıkla kendilerine yapılanı birleştirerek, İslami iktidarlara karşı kendilerine kalkan yapıyorlardı. Haksızlık ve zulme uğramışlık bu iki kesimi kendi doğallığında birleştiren başlıca neden oluyordu. Ancak bu birleşim, Ali ve 12 İmam'ın özgün nitelikleriyle değil, haksızlığa uğramış imgeler olarak Anadolu halkının dinsel kültürü içine alınması şeklinde gerçekleşiyordu.

Özetle bu daha sonra içselleştirilen mitler, kendi gerçeklerinden ayrımla sembolik bir anlam taşır ve yeniden tanımlanıp anlamlandırılmış öğelerdir. Dahası bunlar, Alevi düşüncesini asla bir Hünkâr Bektâş Veli, Abdal Musa, Nesimi, Şah İsmail Hatayî, Pir Sultan Abdal ve benzerleri gibi belirlememiş, tam tersine bu dinsel felsefenin içinde yeni anlamlara bürünmüşlerdir. Ancak Sünni iktidar baskısının süreğenliği karşısında giderek ön plâna çıkmış ve Sünni iktidarlara karşı gerçek kurucu lardan çok daha işlevsel bir anlam taşıdıkları için, giderek ana semboller haline gelmişlerdir. Özetle; Ali ve 12 İmam, Alevi kültürünün asli öğelerinin üstüne giydirilmiş semboller durumundadır.

Birdoğan'm üzerine gittiği pek çok mit vardır ki Caferiliğin, Anadolu Aleviliğiyle en küçük bir ilgisi olmayan Şiîliğin rafne bir ifadesi olduğu (nitekim İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nda da belirtildiği gibi Caferîlik, Şiî şeriatçılığının temel ideolojisidir) gerçeği, bunlardan bir diğer önemli olanıdır. İmam Cafer buyruklarına uymanın Alevilikle ilgisi olmadığını ve Anadolu Alevileri'nin Caferî olmadığı yargısını takiben, Buyruk'tan aktardığı Caferilik kurallarından sonra şöyle yazıyordu:

"Görülüyor ki bu 21 kuralın Ehl-i Beyt sevgisi, matem günleri, abdestte kolların dirsekten aşağı yıkanması (ki o da Bektaşîlerde) dışında Aleviliğe giren yanları yoktur. Hele hele namazlar, Ramazan orucu, kaza ve kader, (hac, zekât) Alevilikte pek yüz bulmamıştır. Tenasüh (ruh göçü) Caferîlikte reddedilmekte, Alevilikte benimsenmektedir. (...) Özetle İmam Cafer'in kendisi bile, Ali torunu olduğu için tapınmada Sünni kurallara, bir iki ayrıntı dışında tümü ile uyuyordu. (...) Bugün Caferi inancında olanların tümü, doğaldır ki Şiî'dir."(4)

Bir dizi istismar konusu olan Soyağaçlarını (Secere) bilimsel bir sağduyu ve büyük bir cesaretle sorgulamasıyla da bir ilktir N. Birdoğan. *"Anadolu ve Balkanlarda Alevi Yerleşmesi, Ocaklar-Dedeler-Soyağaçları"* kitabında da gösterdiği gibi, çoğu sahte ve siyasal kontrol amacıyla egemenlerce verilmiş olan bu soyağaçları üzerinden giderek bel evlatlığı yol evlatlığının, nesep edebin yerine geçirilmiştir. İlk secerelerin Selçuklu Sultanı Alaattin Keykubat (1220-37) tarafından verildiğine işaret eden Birdoğan, bu işin kâh Osmanlı kâh Safevilerce sürdürüldüğü, giderek Nakibü'l Eşraf kurumuna havale edildiğini, ayrıca Bektaşi Dergahı, Kerbelâ ve Kufe'den de secere alındığını, bu işin ticarete de bulaşarak günümüze kadar geldiğini gösterir. Ve tabii kimi secerelerin; "Farz ve sünnet bütün ibadetleri yapacak, abdest alıp güsul edecek, beş vakit namaz kılacak, zekat ödeyecek, Hacca gidecek, umre ve Medine ziyaretini ifa edecek, (...)" şeklinde bir dizi koşula bağlandığını gösterir.

***

Son söz olarak belirtmek gerekirse, Nejat Birdoğan, pek çok Alevi aydını ve Dede'sinin sürüklendiği İslamlaşma ve iktidara işbirlikçileşme dalgasının önüne dikilerek, Aleviliğin, kapitalizm öncesi dönemin, muhalif, eşitlikçi, özgürlükçü, aynı zamanda dogma ve totaliter olmayan bir dinsel kültür olduğu, dolayısıyla günümüz koşullarında Alevilerin yerinin, sağa, iktidara ve sermaye egemenliğine karşı solun o sınırsız evreni olduğunu gösterir.

---

(4) Bkz. *Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevilik*, s. 353.

SİVAS KATLİAMI'NIN İKİLİ BOYUTU

Sivas Katliamı'nın 2. yıldönümünde, onu gerçekleştirmiş görünen bazı kişiler dışında, olayın ardında yatan gerçek nedenler ve belki de gerçek failleri hala meçhul kalmaya devam ediyor.

Rejimin, bu katliamı aydınlatmak adına bugüne kadar yaptığı şey, mağdurları "tahrikçi" ilan etmek, katliamın üzerini örtmek ya da onu sadece şeriatçı güçlerin üzerine atmak oldu.

Oysa Sivas Katliamı'nın, değişik boyutlardan irdelenmesi ve bütünlüğü içinde aydınlatılması gerekiyor. Bunun yapılmaması halinde Türkiye'nin, kritik gelişmelere gebe görünen önümüzdeki sürecine demokratik bir müdahale yapılamayacağı gibi, Türkiye halkının yükselen İslamcılık ve milliyetçilik arasında bölünerek, bu iki anti demokratik güçten birine yedeklenmek zorunda kalması kaçınılmaz. Dolayısıyla bu denli kapsamlı bir katliamın, gerek aslî faillerinin, yani İslamcıların mantalitesi, gerekse de ona seyirci kalan, belki de daha öte bir şekilde içinde olan devletin katliamdaki konumu açısından bütünlüklü bir irdelenmesi gerek. Aksi takdirde, katliamın gerçek dersleri çıkarılamayacaktır. Bu ise birbirleriyle iktidar mücadelesi yürüten iki gericilik odağının toplum üzerindeki hegemonyasının daha da pekişmesini, dolayısıyla yarınımızın belki bugünden de karanlık olmasını beraberinde getirecektir.

a) Katliamcıların İdeolojik Arka Planı

100'ün üzerinde aydın ve sanatçıyı bir otelde kıstırıp yakmayı, insanlar yanarken zafer çığlıkları atabilmeyi, ola ki kaçabilen olursa linç etmek üzere beklemeyi mümkün kılacak denli tanımsız bir vahşet yaşadık. Sadece bu da değil, Aziz Nesin'in Sivas'a gidip dinsiz oluşunu yinelemesini, insanları yakarak öldürmeyi mazur görme nedeni, bir "tahrik" olarak algılayabilecek denli ilkel bir yaklaşımla karşılaştık. Peki, ama bu Ortaçağ acımasızlığının günümüz dünyasında kendini üretebilmesini sağlayan ideolojik arka plan neydi?

Vahşeti sahiplenenler kendilerini "Müslüman", eylemlerini de "İslamiyet gereği" olarak sunuyorlar. Buna bir de tüm şeriatçı kesimin doğrudan veya dolaylı desteğini eklersek söz konusu ideolojik arka planı öncelikle İslami literatürde aramamız kaçınılmaz oluyor.

Öyle ki, İslamcı camiadan, bırakalım kınama veya özeleştiri yapmayı, bir tek utanç belirten açıklama bile gelmeyecekti. Aksine daha çok insanı yakmaktan çekinmeyecek bir vahşet bilincinin İslamcı camiayı kuşattığını görüyoruz.

Bu kitlesel törenle toplu insan yakma vahşetini; "Sivas'ta insanlarımız, yargılama ve cezalandırma hakkını kullanmıştır" diye aklayan İBDA-C bir yana, İslamcı hareketin "âkil" adamlarından Sadık Albayrak'm; "Böyle giderse bunlar Sivaslıyı, 10 misli ile İstanbul'da karşılarında görecekler." (*Milli Gazete*, 6 Temmuz, 1993) diyerek meşru görebilen bir siyasal bilinçle karşı karşıyayız. Geçmişinde solcululuğa bulaşıklık da bulunan İslamcı şair İsmet Özel'i bile; "Aklıma takılan soru şu: Aziz Nesin gibilerinin kendilerini güvende hissetmeleri için Sırp (veya Grek, Ermeni, Rus veya Amerikan) uçaklarını Sivas semalarında görmeleri mi gerekiyordu?.. Türkiye'de yaşayan insanları şöyle bir tercih karşısında bırakma ihtimali kuvvet kazanıyor: Ya Müslüman Türkiye ya hiç!" (*Milli Gazete*, 8 Temmuz, 1993) diyebilecek denli insanlık değerlerine yabancılaştıran bir ideolojik etkenle karşı karşıyayız. Bu katliam sürecinde insan yakanlara, "gazanız mübarek ola!" diyen bir Refah Partisi Sivas Belediye Başkam ile keza bu vahşetten yargılanan insanlara avu-

katlık yapan bir Refah Partisi Genel Başkan Yardımcısı Şevket Kazan ile karşı karşıyayız.

Kuşkusuz bu ideolojik etkenin kaynağı, ortalama Müslüman yurttaşın kendisiyle tanrısı arasındaki saf ilişkide bulunamaz. İnanç özgürlüğü ve çoğulculukla esasen sorunu olmayan ortalama bir Müslmanlık bilincinden temel ayrımla, Sivas vahşetinin ideolojik arka planı siyasal İslamcılıkta, yani şeriatçılıkta bulunuyor.

***

Vahşeti yapan, kışkırtan ve mazur gösterenler hep bir ağızdan, "Müslüman mahallesinde salyangoz satılamaz" diyorlar. Türkçesi, İslami egemenlikte, farklı olanın kendisini hak eşitliği çerçevesinde gerçekleştirmesine ve eleştiri özgürlüğüne yer olamayacağını söylüyorlar. Toplumsal beraberliğe gelince, onun tek bir yolu vardı; o da herkesin egemen anlayışlar ve mezhep çerçevesinde "Müslüman" olmasıydı! Bu ise, Müslüman'ın diğer dinlerle hak eşitliğinden vazgeçtik, Sünni'nin Alevi'yle, şeriatçı olmayan Sünni'nin şeriatçı Sünni ile hatta farklı mezhep ve fraksiyonlardan Sünnilerin de hak eşitliği ve kendini özgürce ifade edebilmesi ortamının tümden yok edilmesi demekti.

"Müslüman mahallesi" denilen yer, 7. yüzyıl Arap kültüründe belirlenen şeriat olunca, sadece "gâvurların" değil, egemen İslami fraksiyon dışında kalan diğer Müslümanların da bir anda "salyangoz"dan addedilmesi riskini beraberinde getiriyordu. 14 yüzyıllık uygulama bir yana, şeriatın başlangıç döneminde bile böyle olmamış mıydı? O dönem ki, bırakalım farklı inançtan insanların fethi ve karşı çıkanların kırımını, Peygamber'in torunlarının bile katledilebildiği, başta Peygamber'in karısı Ayşe ve damadı Ali olmak üzere değişik Müslüman otoriteler arasında iktidarın diyalog ve seçimlerle değil, on binlerce Müslüman'ın ölümüyle sonuçlanan savaşlarla belirlendiği, dört büyük halifeden Ömer, Osman ve Ali'nin öldürüldüğü, Müslümanlıktan vazgeçen yığınların katledildiği, insan hak ve özgürlüklerinden tümüyle yoksun bir şiddet ve eşitsizlikler ortamı olmuştur. Gücünü Allah'tan aldığı ve değiştirilemez

olduğu şeklinde tamamen kendinden menkul iddialarla iktidar olanların, bu en örnek dönem dahil geçmişini sorgulanmadığı müddetçe insanlığa sunabileceği bir eşitlik, adalet olamayacağı açıktır.

***

Kendi inandığından farklı değerleri savunuyor diye, insan yakabilen bir vahşetin mazereti olmaz. İster bir engizisyoncu yapsın bunu, isterse bir şeriatçı, fark etmez. Bize gelince, çağdaş insanlık değerleri penceresinden bunun ideolojik arka cephesini bilince çıkartmak zorundayız. Çünkü sıradan bir yığın cinnetiyle değil, sıradan insanların başkalarını yakabilecek denli vahşileştirebilen ideolojik mekanizmalarla, kendine inanmak karşılığında cennet ve cehennem dayatmasında bulunan ideolojik bir atmosferle karşı karşıyayız.

Öyle bir atmosfer ki bu, örneğin şöyle diyebilmektedir: "(...) Hak dini kendilerine din edinmeyen kimselerle (Hıristiyan ve Yahudilerle), küçülerek (boyunlarını büküp) elleriyle cizye (haraç) verinceye kadar savaşın (Tevbe-29)"; "Haram aylar geçince müşrikleri (tevbe etmedikleri müddetçe) bulduğunuz yerde öldürün. Yakalayıp hapsedin... (Tevbe-5)"; "Fitne ortadan kalkıp din yalnızca Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın... (Bakara-193)"; "(...) Eğer yüz çevirirlerse onları yakalayın, bulduğunuz yerde öldürün ve hiçbirini dost ve yardımcı edinmeyin (Nisa-89)"!

Ne yazık ki bu kadar da değil; insanları yakarak katledebilmeyi de meşru hale getirebilen bir kültürel atmosferdir bu. Çağdaş hukuk açısından çok doğal olan bir durumun, örneğin farklı inançtan olmanın, farklılıklarıyla kendini ifade etmenin, doğru bulmadıklarını sorgulayabilmenin, "büyük suç" olarak "cehennemde" yakılmakla karşılanmasının "doğallığına" alıştırır insanları:

"Doğrusu ayetlerimizi inkâr edenleri ateşe sokacağız, derilerinin her yanışında azabı tatmaları için derilerini değiştireceğiz" (Nisa-56); "Boyunlarında demir halkalar ve zincirler olduğu halde kaynar sulara sürülüp sonra da ateşte yakılacaklar" (Mü-

min-71-72); "(...) İnkâr edenler için ateşten elbiseler biçilmiştir, başlarına da kaynar sular dökülür, karınlarındakiler ve derileri eritilir, demir kamçılar da onlar içindir. Orada uğradıkları ıstıraptan ne zaman çıkmak isteseler geriye döndürülürler, 'yakıcı azabı tadın' denilir" (Hac-19-22) vb.

Şeriatçılar, sokaktaki insanı kendi iktidar kavgalarının aracı yapabilmek için işte bu kültüre dayanıyorlar. "Cennet"e kavuşmak, "cehennem ateşinden" kurtulmak gibi bir güdülenme yoluyla, sıradan Müslümanları, kendinden başka meşru bir görüş tanımayan, farklı olana hoşgörüsüz, insan haklarına saygısız, giderek sağduyudan yoksun hale getirmeye çalışıyorlar.

***

Ancak çağdaş insanlık değerleri ve ahlâkıyla uzlaşamaz olan bu yaklaşımlara karşı sıradan Müslüman'ın da dayanaksız olduğu düşünülmemeli. Başka inançlar ve inanç özgürlüğüne karşı ahlâki ve demokratik bir değer olarak zaten olması gereken saygının, dinsel açıdan da güçlü bir mantıki gerekçesine sahibiz. Varolan hiçbir farklılık ve oluşum Tanrı'mn iradesi dışında gerçekleşmediğine, birilerini cezalandırmak isterse bunun için zaten kimseye muhtaç olmadığına ve her şeyin "öbür dünyada" bir karşılığı olduğuna göre, farklı inançlar konusunda bir Müslüman'a düşen, yargılarını ideolojik düzeyde tutmak, başkalarının hak eşitliği ve özgürlüklerine saygılı olmaktır. Siyasal ihtiras veya çıkar ilişkilerinden kendini arındırmış, Allah'a gerçekten inanan ve mantığını da sokağa atmamış bir Müslüman'ın, her şeye kadir olduğuna inanılan bir Allah'ın yapmadığı şeyleri yapmayacağı, örneğin bir Aziz Nesin'i öldürmeye kalkmayacağı açıktır. Asgarî bir sağduyuyla görülebileceği gibi A. Nesin, şeriatçıların kendisine karşı açtığı savaşta Allah'ın taraf olmamasından dolayıdır ki 36 insanımızı yitirdiğimiz o cehennemden sağ kurtulmuştur. Dolayısıyla cennete gideceğini sanarak katliam yapanlara Allah'ın; "Benim yapmadığım işi yapmak, benim adıma karar vermek, size mi düştü bre müşrikler!" diye hesap soracağını düşünmekten daha mantıklı bir yaklaşım olabilir mi?

Bu kadar da değil; "Dinde zorlama yoktur (Bakara-256)"; "Sen ancak öğüt vericisin, onların üzerinde zorba değilsin. ...Onların sorguya çekilmesi sadece Allah'a aittir (Gaşiye-22-26)"; "Rabbinize gönülden ve gizlice yalvarın, O aşırı gidenleri sevmez (Araf-55)"; "Ey Muaz, bir kul gönülden tasdik ederek Allah'tan başka Tanrı olmadığına ve Muhammed'in onun Resulü olduğuna inanırsa, Allah o kula cehennem ateşini haram kılar (sahih Hadis)" vb. yaklaşımlar da bir inanç olarak Müslümanlığın laik bir atmosferle varolabileceğini gösterir. Dolayısıyla Müslüman inançlı insanlar, cehennem korkutmacalarına prim vermeden, Tanrı'nın adaletinden yana, gönül rahatlığıyla, çağdaş insanlık değerleri ve sağduyuyla karar vermeli, hiçbir zorbalığa suç ortağı olmamalı, her düşünce ve cinsten insanın hak eşitliğine saygıda bugün her zamankinden daha da duyarlı olmalıdırlar.

b) Bir Derin-Devlet Operasyonu

Kuşkusuz insanları yakabilecek denli inanılmaz bir vahşetin asli failleri ve onları motive eden bu zihniyetin sorgulanması ve lanetlenmesi büyük önem taşıyor. Ancak Sivas Katliamı'nı sadece bu yanıyla, görünen yanıyla değerlendirmek, gericiliğin ve baskının salt bir yanını görmek anlamı taşımaktadır. Böylesi bir yaklaşım, aynı zamanda Türkiye'nin 80 yıldır niye demokratikleşemediğini, niye gerçek anlamda laikleşemediğini, böylesi katliamlara bugün bile niye açık olduğunu, toplumun bir kesimini katledebilecek denli düşmanlaştıran şeriatçı (ve ırkçı) totalitarizmin toplumsal etkinliğini ve bunun nedenini anlamamızı engelleyecektir. Keza toplumun bu kadar zayıf ve örgütsüz, devletinse bu denli güçlü ve her şeye müdahil olduğu bir gerçeklikte, böylesi göz göre göre yapılan eylemliliklerin egemenlere rağmen gelişmesi ve sürebilmesinin imkânsız olduğu gerçeğinden de koparacaktır. Bu nedenle katliamı, Türkiye'nin egemenlik aygıtı ve politik gelişmeleri çerçevesinde anlamaya ve yerli yerine oturtmaya çalışmamız gerekiyor.

Her şeyden önce Sivas Katliamı'nın gerçekleştiği 1993 yılının, Uğur Mumcu'nun, Turgut Özal'ın, Eşref Bitlis ve Bahtiyar

Aydın gibi generallerin, Özal'a Kürt Raporu hazırlayan danışmanı Adnan Kahveci ve örgütüyle sorun yaşayan eski Jitem komutanı Cem Ersever gibi önemli şahsiyetlerin peşpeşe öldü (rüldü)ğü, bir türlü bastırılamayan silahlı Kürt hareketinin ateşkes ilan ederek meşruiyet zeminini genişlettiği, 33 silahsız askerin karanlık bir şekilde öldürüldüğü gerçekten karanlık bir yıl olduğu anımsanmalı. Rejimin başta Kürt sorunu olmak üzere bir dizi alanda ciddi anlamda sarsıntı geçirdiği ve iyice sıkışmış olan muktedirlerin toplumu kontrol altında tutmak için (tıpkı 12 Eylül 1980 öncesi gibi) bir dizi provokasyon örgütlediği dönem yaşanmaktadır. Diğer yandan toplumsal tepkilerin önünü kesme misyonuyla beslenip geliştirilmiş olan İslamcı hareketin, iktidar talebiyle denetimden çıkmaya başladığı ve rejimin yaşadığı kaygıların daha da arttığı bir dönemden söz ediyoruz.

Bu bağlamda Sivas Katliamı ve hemen peşine, ancak önceden planlanırsa denk getirilecek şekilde Başbağlar köyü katliamı, Türkiye'nin yaşadığı bu karanlık atmosfere oturmaktadır. Dolayısıyla Sivas Katliamı'm; "Söz konusu vatansa gerisi teferruattır!" diye düşünüp provokasyon örgütleme geleneğine sahip olan rejimin derin güçlerinin muhtemel bir tezgahı olarak düşünmek gerekmektedir; ki işin bu yanı özellikle bulandırılmaya çalışılmaktadır. Oysa katliamı egemen siyaset geleneği kapsamında da sorgulamamız gerekiyor. Aksi takdirde niye bir türlü gerçek anlamda demokratikleşemediğimiz ve niye laikleşemediğimiz sorularının gerçek yanıtını vermek bilincine ulaşamayacağız. Özetle Sivas Katliamı özgülünde daha köklü bir sorgulama yapmak zorundayız.

Türkiye'nin tam orta yerindeki bu önemli şehrimizde beş bini aşkın kişinin, 8 saati bulan toplu insan yakma vahşetinin engellenmemiş olması, bir bütün olarak Türkiye yurttaşlarının ciddî bir güvenlik sorunu ile karşı karşıya olduğunu gösteriyor. Dolayısıyla işin bu yanı, demokrasi ve laikliğin kurumsallaşabilmesi açısından, saldırının kendisinden çok daha önemlidir. İnsanları yakabilen bu vahşetin, günler öncesinden kendini göstere göstere gerçekleşebilmesi, ona dur diyemeyen devasa bir devlet aygıtının sorgulanmasını zorunlu kılıyor. Demokrasi

güçlerinin sıradan bir basın açıklamasını bile görülmemiş bir şiddetle bastıran güvenlik kuvvetlerinin, insanları yakmak gibi olağanüstü bir vahşeti saatlerce seyretmekle yetinmesi, en hafif ifadeyle söz konusu katliama göz yumulduğunun açık göstergesidir.

Devletin birinci elden yetkililerinin katliam sırasında ve sonrasında yaptıkları açıklamalar da dünyada eşi görülmemiş örnekler oluşturuyor:

Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in, katliam sırasında; "Devlet, halkla karşı karşıya getirilmemelidir" açıklaması, nasıl bir devlet zihniyetiyle karşı karşıya olduğumuzu, devletin saldırganları halktan sayarken, yakılanlarıysa saymadığını gösteriyor.

Dönemin başbakanı Tansu Çiller'in; "Sivas'ta üzücü olaylar oldu. Devlet oradadır. Çok şükür otelin dışındaki halkımıza bu yangından zarar görmemiştir. Halktan kimsenin burnu kanamamıştır. Ve ölenler de çıkan yangından boğularak ölmüştür. Olayı bu kadar büyütmek yanlıştır" ifadesi, devletin yakanları vatandaşı, yananlarıysa "düşman" gördüğünün itirafıdır.

Devlet'ten kasıt, inanç ve fikir ayrımı yapmadan tüm yurttaşlarını, ama özelikle saldırıya uğrayan yurttaşlarını koruyan demokratik bir aygıttan söz ediyorsak, Devlet'in "orada" olduğu iddiası koca bir yalandır. Çünkü demokratik devlet, yurttaşların bir kesiminin diğerlerini katletmesine seyirci kalmaz. Ancak diğer yandan devletin bütün gücüyle orada olduğu da ortadadır. Ama saldırganlardan onlarca kat fazla ve etkin gücüyle orada olan devlet, orada değil gibi davranmayı tercih etmiş, katliamı seyretmiştir. Topluma dayattığı kimlikten olan vatandaşlarının katliamına seyirci kalmış, onlardan ölen ve yaralanan olmamasını sağlamıştır. Kendinden saymadığı insanların yanmasını ise "vaka-i adiyeden" saymış, önemsememiştir. 1970'ler boyunca katliamdan katliama koşanlara ilişkin; "Bana milliyetçiler suç işliyor, dedirtemezsiniz." (Demirel) diyen devlet aklı, Sivas örneğinde de yinelenmiştir.

Aynı şekilde DGM Başsavcısı Nusret Demiral'ın; "Olayda örgüt yok, tahrik var" açıklamasıysa, devletin olayın failleri ve ardındaki güçlere ilişkin soruşturmayı nasıl saptırdığını göster-

mektedir. Bu aynı zamanda yasal yayın dağıtan, afş asan sol muhaliferi bile "örgüt" üyesi görüp hukuksuz cezalara çarptıran, faili meçhul yapan, işkenceye yatıran muktedir aklın, insan yakabilen katliamcıları masumlaştırma çabası olarak yansımaktadır.

Böylesi bir vahşette sadece "tahrik" bulan anlayış, devletin resmi kimliği dışında kalanların hak taleplerini "tahrik" görmekte, dahası bunun cezasını da, güvenlik güçlerinin yol verdiği gözü dönmüş örgütlü bir topluluğun gerçekleştirdiği katliam olarak verdirmektedir. Laik olmak iddiasındaki basının tavrı da bunu tamamlayıcı, meşrulaştırıcı bir işlevle şekillenmektedir. Nitekim büyük basın katliamı Aziz Nesin'e yükleyip, esas olarak "tahrik" bağlamında halka açıklamış ve bu tavrıyla derin devletin ideolojik aygıtı olarak çalıştığını, katliama yol döşediğini ve gerçeklerin üstünü örtmeye çalıştığını göstermektedir.

Bu noktada özellikle anımsanmalı ki Sivas Katliamı, muktedirlerin meşru görmediği inanç, kimlik ve siyasal görüşlere ilişkin değişik zamanlarda yinelenen uygulamalarının yeni bir örneğidir. Yani Sivas'ta yaşadığımız katliam, 4 Aralık 1945 *Tan* Matbaası baskınında, 6-7 Eylül 1955'te ve 1969 Kanlı Pazar'ında İstanbul'da, 70'li yıllarda Maraş'ta, Çorum'da, Sivas'ta, Erzincan'da yaşanan provokasyon ve katliamların ve tabii halen Kürt yerleşimlerinde yaşananların yeni bir örneğidir. Tüm bu ve benzeri daha pek çok katliamlar arasında, saldırganlar ve gerekçeler farklılaşsa da büyük benzerlikler bulunmaktadır: Hepsinde saldırının hedef, devletin topluma dayattığı resmi kimliğin dışında kalanlardır, hepsinin ortak noktası saldırganların engellenmeyerek katliama çanak tutulması ve ardından olayın üstünün örtülmesi veya sadece bir kısım piyonun cezalandırılmasıyla yetinilmesidir.

Bütün bu bütünlük içinde verilmek istenen mesaj açıktır; eğer devletin belirlediği sınırların dışına çıkarsanız ölümlerden ölüm beğenin!.. "Örgüt" devlet nezdinde sola özgü faaliyetin, yani ne kadar yasal ve masum olursa olsun, yok edilmesi gereken "düşman" kurumdur. Bu soğuk savaş yüklemi içinde, insanları toplu olarak yakma organizasyonu, tıpkı geçmişte Maraş'ta, içlerinde hamile kadın ve çocuklar dahil 111 insanın

katledilmesi organizasyonunda olduğu gibi "örgüt" sayılmamaktadır. Deyim uygunsa "bizim çocukların", "halkın", "vatandaşlarımızın" tahrik olması durumu söz konusudur! Bu yaklaşımda suç, hak ihlâli ve katliam değil, evrensel anlaşmalarla güvence altına alınmış hak ve özgürlüklerin kullanılması kararlılığı olmaktadır. Devletin istemediği hak talebinde bulunursanız, besleme gericilik odakları "tahrik olur", kamusal olanakların desteğiyle tehdit eder, katliamlar yapar ve tüm bu suç süreçlerinde güvenlik kuvvetleri kör-sağır davranır; ta ki iş bitene, hak talep edenler tedip edilene kadar!

***

Pir Sultan'dan Veysel'e Ozanlar Anıtı'nı Sivas'a diktirmeme kararlılığı, şeriatçılardan çok, yüzyıllar öncesinden gelen devlet geleneğinin bir refleksidir. En azından devletin göz yumması olmaması halinde, şeriatçıların bunu engellemesi mümkün değildir. Özetle Ozanlar heykelinin kaidesinden sökülüp şehirde sürüklenebilmesi İslamcılarla devletin ortak refleksidir. Bu refleks gerçekten laik ve halkçı bir Cumhuriyetin değil, olsa olsa Osmanlı'nın Cumhuriyet kalıbında aramızda dolaşan ruhudur.

Denetim dışında başlamış olması halinde bile, katliamın derinleşerek devamı devletin göz yumması sayesindedir. Ya da daha geniş kapsamlı değerlendirmeyle bir taşla iki kuş vurmak istenmiştir. Bir yandan devlete rağmen Pir Sultan'ın heykelini dikmeye çalışan Aleviler sindirilirken, diğer yandan da denetimden çıkmaya başlayan İslamcılığa yönelecek bastırmanın psikolojik temelini hazırlamak amaçlanmıştır. Esasen tarafları birbirine kırdırtarak denetim sağlamak da devletin Osmanlı'dan tevarüs eden geleneksel politikalarından birini oluşturmuştur. Dolayısıyla Sivas Katliamı'na bu verilerin bilinciyle bakmadan doğru değerlendirme yapmak mümkün olmayacaktır. Aynı hafta içinde Türkiye gazetesindeki köşesinde eylemi yorumlayan Ayhan Songar; "İnatçı bir Osmanlı ve Türk düşmanı ve işi gücü Anadolu halkını tahrik etmek olan" diye nitelediği Pir Sultan'ı; "Mutasavvıf şair, halk ozanı gibi gösterip adına şenlik-

ler düzen"lemeyi ve "her yanı ile ne olduğu belli Aziz Nesin'i getirip orada konuşturmayı" gelişmelerin nedeni olarak açıklıyordu. Bu açıklama Türkçü-İslamcı ideolojinin hem tarihsel ve güncel gerçeği çarpıtan hem de tamamen anti-demokratik olan niteliğini yansıtıyordu.

Devlet, ozanlar geleneğini, özellikle Pir Sultan'ı sevmemiş, aksine kendine düşman bellemiştir. Kulluğun ve tebaalığın değil, itirazın sembolü olan Pir Sultan'ı, "düşman devletin ajanı" bellemiş ve belletmiş olan Osmanlı aklı, miras olarak Cumhuriyet'e geçmiştir. 1930'ların ortasında Dahiliye Vekâleti Jandarma Umum Komutanlığı tarafından kaleme alınan Gizli Dersim Raporu'nda; "Yavuz Sultan Selim'in gazabı olmasaydı, bugün bu güzel Türkiye'mizde tek bir Sünni'ye tesadüf etmek belki de mümkün olmayacaktı" ifadesi, bu refleksin yazıya dökülmüş yansımalarından sadece biri ne yazık ki. Ne yazık ki diyorum, çünkü asimilasyonun, sürgünlerin, katliamların muhatabı olagelmiş Aleviler hem Cumhuriyet ve laikliğe rezervsiz destek vermiştir, hem de devletin kendine etnik temel seçtiği Türkmenlerin otantik inancını oluşturuyor. Ne ki Türk devleti kendi geçmişini başta Safeviler, Akkoyunlular, Karamanoğulları gibi Türkmen devletlerinde değil, devşirme Osmanlı'da bulmuş, Osmanlı'nın düşmanlarını da düşınanları bellemiştir.

Bu zihniyetin Ozanlar Anıtı'nın Sivas'a dikilmesini engellemek istemesinden daha doğal bir şey olamazdı. Çünkü Pir Sultanların heykelinin dikilebildiği bir ülkede, toplumun tarih bilinci de devletle vatandaş arasındaki ilişki yapısı da değişime uğramak, adil olmak, demokratik olmak, laik olmak zorundadır.

Devşirme Osmanlı despotizmine baş kaldıran Pir Sultanları, Şeyh Bedrettinleri halk kahramanları ve değerleri olarak kabullenen bir toplumun tebaalıktan kurtulması kaçınılmazdır. Oysa toplum üzerindeki belirleyicilik tekelini elinden kaptırmak istemeyen bir devletin bunu kabullenmesi olanaksızdır. Mantık ve felsefe derslerini seçmeli kılıp, din dersini zorunlu kılması, hamaset edebiyatıyla toplumu gerçek sorunlarından uzaklaştırıp örgütsüzleştirmesi, kendini kutsarken topluma yılgı aşılaması da bunun göstergesidir. Yinelenen yılgı kampanyaları için

halkın itirazı ve muhalefetine bile gerek kalmamıştır çoğu zaman. Resmi Türk-Sünni kimliği kabul etmeyen, asimilâsyonu sindirmeyenler her uygun fırsatta tasfye edilmiştir. Kürt tehcirleri ve İskân kanunları, Varlık Vergisi, 6-7 Eylül talanı bunun somut göstergesi. Nitekim Sivas'ta da olan budur. Sivas'ta toplananların yaptığı tek şey türkülü, panelli, halaylı bir etkinlikle Pir Sultan'ı diğer ozanlarla birlikte sembolize eden anıtı kendi memleketine dikmek, dolayısıyla bu çok kimlikli coğrafyanın yasaklı kültürlerini, sembollerini kamusal alana çıkarmak, yani Anayasa'da yazılı demokrasi, hukuk ve laiklik iddiasını laftan gerçeğe dönüştürmek çabasından ibarettir. Üstelik her şey resmi izinle gerçekleştirilmektedir ve etkinlik başta Aziz Nesin olmak üzere ülkenin yüz akı aydın ve sanatçılarının katılımıyla gerçekleştirilmektedir.

Daha ilginci, Madımak Oteli'ni kuşatanlar saatler boyunca; "Kemalist devlet yıkılacak elbet", "Vali gidecek şeriat gelecek", "Cumhuriyet, Sivas'ta kuruldu Sivas'ta yıkılacak" diye bağırmalarına rağmen engellemeyle karşılaşmamıştır. Bu durum, aynı zamanda devletin Kemalizm, demokrasi ve laiklik karşısında nasıl bir anlayışta olduğunun da somut göstergesidir. Sivas örneği göstermiştir ki, devlet için aslolan, resmi söylemdeki nitelemeler değil kendi egemenliğidir. Bu egemenlik eğer dün faşist milisi bugün şeriatçıları hoş görmeyi gerektiriyorsa, temel sembolleri varsayılan değerlere yönelik hakaretleri görmezden gelmekte sakınca görmemektedir.

Devlet'in nelere kadir olduğu, Kıbrıs Harekâtı'ndan, Irak'ın 30-40 kilometre derinliklerine yarım günde ulaşmasından ve tabiî muhaliferinin demokratik kitle eylemlerine müdahalelerdeki cevvallikten çok iyi bilindiğine göre, Madımak'a çok yakın mesafedeki polis ve ordu güçlerinin katliama seyirci kalması üzerinde özellikle düşünülmelidir.

Tüm bu gerçeklerin gösterdiği gibi Sivas Katliamı, Çorum'da, Maraş'ta, Erzincan'da, önceki Sivas'ta yaşananların tekrarıydı. Saldırganlar farklıydı, ama mizansen aynıydı; "Cami bombalandı" uydurması, "Din elden gidiyor" haykırışları arasında muhalif kesimlere, onların potansiyel destek bulabildiği toplumsal kesimlere, onların yoğunlaştığı bölgelere yönelik bir

yıldırma, dağıtma, yok etme operasyonuyla karşı karşıyaydık. Hepsinde olduğu gibi saldırganlar işini bitirene kadar seyirci kalınmış, esas amaç gerçekleştikten sonra da konjonktürün gereksinimlerine uygun olarak tutum takınılmıştır.

Tüm bu olayların ortak paydası olarak muktedirler yılgın, dayatılan kimlik doğrultusunda tektipleşmiş tebaa bir toplum istemiş, böyle olmayan kesimlere karşı ise yılgı saldırıları gerçekleştirmiş veya bu işlevli saldırılara seyirci kalmıştır. Bu saldırılar sonrasında asli vatandaş sayılmayanların yerlerinden göçmesi ve yerlerine asli sayılanların yerleştirilmesi veya değişimi içselleştirmesi sağlanmıştır. Cumhuriyet'in temellerinin atıldığı il Sivas başta olmak üzere tüm Türkiye, işte bu zihniyet çerçevesinde çoğunluğuyla muhafazakârlaştırılmış, sağcılaştırılmış, tebaalaştırılmıştır.

Hiç kuşku olmasın ki, nasıl dün işlevi bitip rejime sorun olmaya başlayan faşist milis 12 Eylül mahkemelerinde yargılanmışsa, bugün de işi bitmeye ve rejim için sorun olmaya başlayan İslamcılar da devletin baskısıyla karşı karşıya kalmaya başlayacaktır. Bu çerçevede sola eğilimli Alevi halkın asimilâsyonu ve yıldırılmasında soğuk savaş zihniyetiyle kararlılık sürerken, yavaş yavaş rejimin başını ağrıtmaya başlayan İslamcı hareketin de sıkıştırılması gündeme gelecektir. Dolayısıyla Sivas Katliamı, bu yeni yönelim için psikolojik atmosfer oluşturulması kapsamında da değerlendirilmelidir.

Tüm bu farklı yönelimlerde toplumun tektipleştirilmesi, kontrolü ve rejimin tahkimatı söz konusu olduğundan demokrasi mücadelesinin, rejimin bu karakterinin bilincinde davranması zorunludur. Aksi takdirde demokrasi güçlerine karşı İslamcılığı besleyip büyüten güçlerin yedeği konumuna düşülmesi kaçınılmazdır. Nitekim Uğur Mumcu suikastinde laik duyarlılıkların sadece İran'a, Sivas Katliamı'nda Alevi kesimin duyarlılıklarının sadece şeriatçılara yönlendirilmesindeki başarı, muhalif güçlerin oyuna gelmekteki zaafarını göstermesi anlamında büyük önem taşıyor.

Dolayısıyla Sivas Katliamı özgülünde çıkartılması gereken asli ders, süreci bu bütünlüğü içinde değerlendirmektir. Aksi takdirde bırakalım böylesi katliamların yinelenmesini, demok-

rasi, laiklik ve hukuk, bu topraklarda hep büyükleri uyutmak üzere kullanılan birer masal olmaya devam edecektir.

ALEVİLERE YÖNELİK RESMİ POLİTİKANIN SONU: GAZİ DİRENİŞİ[1]

12 Mart 1995'te, Gazi Mahallesi'nde Doğu Kıraathanesi'nin taranmasıyla başlayan kontrgerilla saldırısı, daha sonra 17 kişinin hayatını kaybettiği resmi bir katliama dönüşecekti. Bu kanlı saldırının, Türkiye'nin muhalif dinamiklerini ezme ve birbirine kırdırma politikasının bir sonucu olduğu açıktır.

Yaşanan süreç, salt milliyetçi ve şeriatçı toplumsal kimliklerin değil, Kürt kimliğinden sonra Alevi kimliğinin de ciddi bir yükselişine işaret ediyor. 15 milyon civarında nüfusuyla kendi kimliğini sahiplenen, korkuyu yenip örgütlenmeye başlayan bu potansiyelin, başta egemenler olmak üzere demokrasi karşıtı güçler açısından ciddî bir sorun oluşturduğu ortadadır.

Faşist hareket açısından Alevi kimliği, Türklüğün şoven ve İslamcı algılanışından uzak, etnik yanın ikincil plana düşürüldüğü, üstelik Türk ve Kürt kimliklerinin demokratik bir sentezle bir araya geldiği, dolayısıyla nahoş bir anlam taşıyor. Şeriatçı hareket açısından da ha keza, Alevi kimlik; "Yüzde 99'un Müslüman olduğu" gerekçesiyle şeriatçı bir iktidar talebinin meşruiyetine ciddi bir engel oluşturuyor. Diğer yandan sol duyarlılığı yüksek olan Alevi kimlik, geleneksel olarak toplumu tekkimliklileştirmeye çalışan egemen politika açısından da asimile edilerek giderilmeye çalışılan bir risk olarak algılanagelmiştir. Özetle demokratikleşme ve laikliğin temel toplumsal güçlerinden biri olarak Alevi kimliği ve örgütlülüğü, topluma dayatılan ırkçılık ve şeriatçılığa karşı toplumsal bir barikat durumunda.

---

(1) *Söz*, 18 Mart 1995.

Bu bağlamda Gazi Mahallesi'ne yönelen saldırı, Alevi kimliği özgülünde devrimci demokratik güçleri sindirme ve tasfiye etme yönelimidir. Saldırının, yaşanan özgülde devletin derin güçlerince, toplumu kendi içinde ayrıştırarak birbirine düşürmek, demokratik ve eşitlikçi bir Türkiye amacından uzak tutmak için düzenlediği açıktır. Diğer yandan MHP ve RP merkezlerinin taktik çıkarlarıyla örtüşmediği söylenebilecekse de bu gelişmeden sorumsuz olmadıkları açıktır. Nitekim saldırı sonrası gelişen halk tepkisini bastırma ve çarpıtmada sergilenen tavır, birbirleriyle de sorunlu tüm gerici güçlerin açık iş birliğine işaret etmektedir.

***

Saldırı sonrasında devrimcilerin de katılımıyla Alevi halkın gösterdiği yığınsal tepkinin ulaştığı boyutlar herkesi şaşkına çevirmiştir. Onların eşit haklı bir topluluk olma taleplerini görmezden gelmeye çalışan tüm resmi ve gayrı resmi güçlerin, tahminlerini aşan büyüklükteki bu büyük tepki, bir şeylerin artık eskisi kadar kolay sürdürülemeyeceğini göstermiştir.

Gerçi devletin ilk tavrı oldukça geleneksel olmuştur. Halkın demokratik tepkisi acımasızca bastırılmaya çalışılmış, ancak buna karşı dalgalar halinde yinelenip büyüyen kitle tepkisiyle karşılaşılmıştır. İlk saldırı ve ardından gelişecek zayıf tepkinin kolaylıkla ezilip sindirilebileceği beklentisi kısa zamanda tuzla buz olmuştur. Ölümler arttıkça tepkinin de azalacağına büyümesi üzerine, gelişmelerin "tahrik" olduğu; "Alevilerin oyuna geldiği" söylenerek durum çarpıtılmaya ve "Alevilerin bu ülkenin saygın bir parçası" olduğu ve "oyuna gelmemeleri" gerektiği yollu yaklaşımlarla, tepkiler kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Öyle görünüyor ki Alevileri yok sayma ve Sünnileştirerek eritmeye çalışan geleneksel politikanın sürdürücü ve destekçileri, artık işlerin eskisi gibi yürümeyeceğinin bilincine vardıkları bir dönüm noktasına gelmiş bulunmaktadırlar.

Saldırıyı gerçekleştiren ve akabinde gelişen tepkinin baskı ve çarpıtmayla etkisizleştirileceğini sanan derin devletin amacı ters tepmiştir. Aksine gelişmeler;

1) Sivas katliamı sonrasında gelişen kaygı atmosferinin kırılarak, Alevi dinamiğin özgüven ve psikolojik mevzi kazanımını;

2) Kürt kimliği gibi Alevi kimliğinin de bu ülkenin saygın, kurucu kimliklerinden biri olduğunun artık kabul edilmesi gerektiğini;

3) Soruna ilişkin Türkiye'deki tüm politik tercihlerin yeniden biçimlendirilmesi zorunluluğunu dayatmıştır.

Özetle Osmanlı döneminden görece farklı olmakla birlikte, muhalif ve farklı bir kimlik olarak Aleviliğin asimilâsyonu anlamında Cumhuriyet döneminde de süren resmi Alevi politikasının sonuna gelinmiştir. Evdeki plan çarşıya uymamış, köşeye sıkıştırarak biraz daha geriletme politikası ters tepmiştir. Alevilerin hem korkuyu kırarak ülke genelinde ayağa kalkmasını hem de toplum genelinde önemli bir meşruiyet elde etmesi ile karşı karşıyayız.

***

Bu bağlamda Gazi ve Sivas katliamlarından sonra Alevi aydınlanması ve örgütlülüğünde ciddi bir yükseliş yaşandı. 15 milyon civarındaki nüfusuyla kendi ilerici kimliğini sahiplenen bu potansiyel, Kürtlerle birlikte Türkiye'yi demokratikleşmeye zorlayan en temel toplumsal dinamiklerinden biri haline gelmiştir.

Tarihsel olarak bir Anadolu inanç sentezi olarak biçimlenen Alevilik; dini inancı, ibadet biçimleri ve sosyal yasaklara, hele ki totaliter bir iktidar ideolojisine indirgeyen zihniyete karşı çıkışıyla farklı bir inanç kültürünü ifade etmektedir. Daha ötesi inancı, "eline, diline, beline hakim olma" şeklinde bir özdisiplin ve hoşgörü kültürü olarak kavramasıyla, farklı inanç kavrayışlarına karşı dayatma ve şiddeti reddetmesiyle laik ve demokratik bir dinsel kavrayış örneği oluşturmaktadır.

Dünyadaki tüm ezilen sınıf ve toplum kesimleri ve onlara ait kimlikler gibi Alevilik de tarih boyunca egemenler tarafından ağır baskı altına alınmıştır. Baskı yapanlar, durumu meşrulaştırabilmek için totaliter kimliklere ihtiyaç duymuş, onları beslemiş ve onlardan beslenmişlerdir.

Devletin toplumu tektipleştirme şeklindeki derin planlaması çerçevesinde faşist ve şeriatçı partilerin Alevilere ve Kürtlere ilişkin en çok kullandıkları argüman; "Bin yıldır kardeşçe bir-

likte yaşadık, dış güçler bizi birbirimize düşürmeye çalışıyorlar" ifadesinde biçimlenmektedir. Ne zaman Alevi veya Kürt sorunu gündeme gelse totaliter ideolojiler; "Onlar bizim özbeöz kardeşlerimiz, hepimiz eşitiz" derler. Ancak bunun anlamı, ayrı kimliklerinin eşit haklılığı ve eşit saygınlığından temel ayrımla, ayrı kimlikten gelen hakların reddi ve onların Sünnilik ve Türklük içinde erimesi koşuluna bağlı, boş bir "kardeşlik" ve "eşitlik" söyleminden ibarettir.

Gazi Mahallesi'nde yaşanan provokasyondan sonra Erbakan'ın; "Olay bizim inancımıza göre tamamen dış güçlerin etkisiyle yapılan bir provokasyondur... Dış güçler nasıl bu ülkede etnik ayrımlar meydana getirmek istiyorlarsa, mezhep ayrımı için de ellerinden gelen gayreti gösteriyorlar..." deyişinde de açıklıkla görüldüğü gibi, şeriatçı camianın refleksi, bu konuda da derin devletinkiyle örtüşmektedir. Etnik ve inançsal kimliklerin, dolayısıyla Aleviliğin eşit haklılık temelinde kabulüne yaklaşmayanlar, hak talebinin arkasında dış güçleri keşfetmektedir.

Sınıfsal eşitsizlikleri azaltmayan, iç farklılıklara hak eşitliği temelinde saygı göstermeyen bir devlet geleneğinin, dinsel bir söylemle yeniden üretilmesi örneği ile karşı karşıyayız.

***

Alevi hak ve özgürlüklerinin ideolojik ve geleneksel düşmanı olan Şeriatçı politika, özde değilse de söylemde önemli bir çözülmeye uğruyor. Bu çözülmenin önümüzdeki günlerde artarak, en azından belli kesimlerde artık bu gerçekliğin hazmedilmesi yönünde belirginleşeceği beklenmelidir. Refah Partisi'nde bir seçim taktiği ve meşrulaşmasını yayma yönelimi olarak başlayan Aleviliğin telâffuzu, son gelişmenin ardından Fethullahçıların ağzından daha ileri boyutlarda kabul görmeye başlamıştır. Ancak laik değerlerin baskısı ve Alevi direnişi karşısında görece gerilemiş olsa bile, tekçi ve totaliter kimliğiyle şeriatçılığın Aleviliği kendisiyle eşit haklara sahip bir inanç / kültür olarak kabullenmesi, eşyanın doğası gereği beklenmemelidir.

Devlete gelince, her ne kadar Diyanet, Aleviliğin; "Müslüman olduğu, dolayısıyla Sünnilikten ayrı talepleri olamayacağı"

şeklindeki geleneksel asimilasyoncu tavrını sürdürüyorsa da, devletin resmi politikasının önümüzdeki günlerde artık revizyona uğraması beklenmelidir. Alevi işbirlikçilerinin de katkısıyla, artık Aleviliğin değil, ama onun muhalif yanının emilmeye çalışılması, devlet gündeminin önemli bir maddesi olacak gibi görünüyor. Bunun için "Kürt realitesinin tanınması" sözü gibi, yasal karşılığı olmayan bir dizi vaad yapılarak, deyim uygunsa sorunun "havası alınmaya" çalışılacaktır. "Alevilerin bu ülkenin eşit haklı yurttaşları olduğu" yollu resmi ağızlardan bol miktarda söz işitmeye, Alevilerin Cemevi kurma yönelimlerinin önünün artık kesilmemesine, hatta onlara devlet bütçesinden, yardım yapılmaya ve Diyanet'te Alevilere "masa" vererek sorunun düzen içine çekilerek içinin boşaltılmasına çalışılacaktır. Sorunun böyle bir yönelimle "çözümü" için Alevi camiasında da önemli bir ideolojik ve sermaye birikimi gerçekleşmiş bulunmaktadır. Ve bu güçler, yükselen Alevi aydınlanması ve direnişini arkalarına alarak bunu kendilerini devlet nezdinde yeni olanaklar elde edilmesinin aracı yapacaklardır.

Ancak Alevilerin kardeşliğinden dem vurulsa da devlet içinde büyük bir belirleyiciliğe sahip muhafazakâr, Türk-İslamcı ve şeriatçı güçlerin bu kadarlık tavizin verilmesini bile engellemeye çalışacakları ve Aleviliğin devlet ve toplum nezdinde Sünniliğin yanı sıra ikinci bir inanç kimliği olarak meşrulaşmasını olabildiğince engellemeye çalışacakları kesin.

Özetle önümüzdeki süreçte devletin dinsel vitrininin, devlet içi muhafazakâr kurumlaşma ve şeriatçılar ile Alevi işbirlikçiliği ve devletin laik güçleri arasındaki bilek güreşinin sonuçlarına göre yeniden düzenlenmesi beklenmelidir. Daha ötesi şeriatçılığı artık bir tehlike olarak görmeye başlayan devlet katında, asimile edilme çabaları giderek ters tepen bir Aleviliği, Kürtlere karşı yapıldığı gibi şeriatçılığa karşı da kullanmak yönünde daha iradî bir yaklaşım beklenmelidir.

***

Bu noktada Türkiye'nin demokratik yönelimleri açısından soruna ilişkin geliştirilecek yaklaşımlar, keza Alevi aydınlanma-

sı ile sol güçler arasındaki yakınlığın önemi bugün her zamankinden büyük önem taşıyor.

Türkiye'nin demokratik gelişimi açısından izlenecek politikalarda sosyalistlerle Aleviler arasındaki temel ortak paydalardan biri, artık iyiden iyiye iğdiş edilmiş olan laikliğin, özgürlükçü bir perspektife kurumsallaştırılması zorunluluğudur. Devletin bir egemenlik mekanizması olarak mevcut otoriter laiklikten ayrımla özgürlükçü bir laiklik, sosyalistler için yarınları elde etmenin olmazsa olmaz siyasi / kültürel koşullarından biriyken, Aleviler açısından daha da öte, kendilerini özgürce gerçekleştirebilme ve can güvenliği koşuludur. Diğer yandan şeriatçı olmayan Sünni Müslüman çoğunluk açısından da zorunlu bir norm olan laiklik, doğrudan bir iktidar projesi olan şeriatçılık açısından ortadan kaldırılması zorunlu bir "küfür/ kâfirlik" kurumsallaşmasıdır.

Bu noktada Aleviliği özgün kimliğinden arıtarak "devrime yedeklemek" veya ona sosyalizmi dayatmak gibi dar yaklaşımlara düşülmeden, kimliklere saygı temelinde mağdurlar arası bir dostluk geliştirilmelidir. Böyle bir dostluk, hem Alevilerin tümünü kapsayabilen özgün kimlikleri etrafındaki örgütlülüklerinin gelişimini, dolayısıyla Türkiye'nin siyasal dengelerindeki demokratik zaafarın azaltılmasını, hem de bu potansiyel içindeki devrimci tercihlerin daha bilinçli gelişimini sağlayacaktır.

Halen Alevilerin sağcılaşan kesimlerinde prim yapan Diyanet'te temsil gibi çok geri bir talebin, hem Aleviliğin kendini gerçekleştirmesi hem de Türkiye'nin demokratikleştirilmesi, yönelimi açısından kabul edilmez, çok geri bir adım olduğunun altı çizilmeli. Bu noktada hedefenmesi gereken mevzi, laikliğin de kurumsallaşabilmesi açısından, Diyanet'in feshi, devletin din okulları açma politikasına son verilerek, laik, bilimsel ve demokratik bir eğitim kurumsallaşmasına geçilmesi, din dersi zorunluluğunun sona erdirilmesi, her türden dinsel faaliyet ve eğitimin inananlara bırakılmasıdır. Bu bağlamda Aleviliğin de bu ülkenin kurucu ve eşit kimliklerinden biri olarak, sözde değil resmen kabulü ve yürütülegelen Sünnileştirme faaliyetine son verilerek demokratik bir kültürel yapılanmanın yaygınlaştırılmasına yönelik kurumsallaşma hedeflenmelidir.

ALEVİLİĞİN YARGILANMASI ve REJİMİN NİTELİĞİ(1)

Alevi kuruluşlarının üst birliği olarak kurumlaşan Alevi Bektaşi Kuruluşları Birliği, (ABKB), 13 Şubat 2002'de Ankara 2. Asliye Hukuk Mahkemesi tarafından yasaklandı. Yasaklama, oldukça "klasik" bir gerekçelendirmeye sahipti.

Buna göre, resmen tanınmayan Alevi-Bektaşi adı altında örgütlenmek, bir "azınlık" yaratarak "devletin milleti ve ülkesiyle bölünmez bütünlüğünü bozacaktır." Dolayısıyla bu kimliği kamusal alanda yaygınlaştırmak, kurum ve ritüellerini (Cemevi ve cem) geliştirmek ve yasallaştırmak "bölücülük" olacaktır!

Karar bu haliyle, Hallac-ı Mansur'a uygulanan cezanın gerekçelendirilmesinden çok daha mesnetsizdir. Ne de olsa Mansur, Tanrı ile özdeşlik iddiasında bulunmakta ve üstelik bunu bin yıl önce ve üstelik teokratik bir zeminde yapmaktaydı. Oysa bugün söz konusu olan, Alevilerin, eşyayı adıyla çağırmasından ibarettir. Yıl 2002'dir. Yer, anayasasında demokrasi, hukuk, laiklik yazılı olan Türkiye'dir.

Bilindiği gibi bizde resmi söylem, "sözde" önekini çok sever ve reddetmek istediği her olur olmaz yerde kullanır. Oysa bu karar, rejimin demokrasi, hukuk, laiklik iddialarının tamamen sözde olduğunu ortaya koymaktadır.

Hüküm, önceden ve konuya ilişkin devlet aklını temsil eden kurumların fikirleri doğrultusunda verilmişti. İşte bu verilmiş karar, savunmayla aynı duruşmada, adeta onu alaya alan bir rahatlıkla ilân edilecekti.

---

(1) *Pir Sultan Abdal* / Sayı 48 / Mart 2002.

Karar hukuk açısından tam bir ucubedir. Uluslararası hukukla karşıtlığı bir yana, daha önceden üst mahkeme tarafından tanınmış bir hakkın da ihlâliyle karşı karşıyayız. Karar tamamen siyasidir ve mevcut anti demokratik devlet konseptini yansıtmaktadır. Nitekim mahkemenin gerekçelendirmesinde de bu durum alenen ifade edilmektedir.

Avrupa çapında serbestçe örgütlenebilen Aleviliğin, kendi özyurdunda, üstelik AB'ye üye olmaya çalışılan bir konjonktürde yasadışı ilan edilmesi üzerinde özellikle düşünülmelidir.

Meşruiyetini, Aleviliği "sapkınlık" ve "küfür" olarak gören Sünni şeriatçılığına dayandıran bir Osmanlı'da böyle bir karar doğal olurdu, kuşkusuz. Ancak "laik, demokratik ve hukuk devleti" olduğu iddiasındaki bir devlet mantığı açısından, gerekçelendirilemez bir karar ile karşı karşıyayız. Çünkü böylesi bir kararın meşruiyetini, laikliğin, demokrasinin ve hukukun içinde bulmak, en küçük anlamda mümkün değildir.

Dolayısıyla kararı anlamak açısından Anayasa'da söz konusu edilen bu iddiaların ötesindeki gerçeklerle bağ kurmak, diğer bir ifadeyle, "laiklik, demokrasi ve hukuk" perdesini kaldırıp, karara neden olan gerçeklerle yüzleşmek gerekiyor.

Alevilik gibi, bu toprakların en özgün ve en yerli inanç-kültürünün kendini gerçekleştirmesini bile "bölücülük" olarak yargılayabilen zihniyetin sorgulanması, aynı zamanda niye demokratikleşemediğimizin, niye gerçekte laik bir devlet olamadığımızın, niye evrensel hukukla böylesi derin bir çatışma yaşıyor oluşumuzun, niye Kürt sorununun böylesi yıkıcı bir savaş nedeni haline gelişinin, niye insanlarımızın dünyanın en eşitsiz ve kalitesiz koşullarda yaşamaya mahkum edilişini bir kez daha anlamamız açısından da tayin edici bir anlam taşımaktadır.

Oysa bu mahkeme süreci, Türk devletinin kendi halkına geleneksel bakış açısını artık değiştirmeye başlamasının, kendi toplumunun sorunları karşısında artık onları tanıyan/tanımaya başlayan bir süreci başlatmanın fırsatı olabilirdi pekâlâ. Ne de olsa Alevi sorunu ve örgütlenmesini yasaklamak için, Kürt sorununun çözümüne karşı kullanılan "30 bin ölü" gibi bir mazeret yoktu. Her şey barışçıl, yasal zeminlerde gerçekleşiyor-

du ve sorun Türkiye'nin en meşru ve en çok yurttaşı ilgilendiren birkaç sorununun birini oluşturuyordu. Dolayısıyla halkın hak ve kimliklerini tanımak anlamında, artık demokratikleşmeye başlamak açısından pekâlâ kolaylaştırıcı bir fırsat olarak kullanılabilirdi. Ama bu en barışçıl ve en yerli talep bile, demokratikleşmenin asıl engeli olan tekkimliklileştirici devlet aklına çarparak dağılıyordu.

a) ABKB'yi "Bölücü" Görmenin Mantığı

Peki, ama Alevi Bektaşi Kuruluşları Birliği'ni "tehlike" gören mantık hangi kaygılarca biçimlenmektedir?

ABKB'nin uluslarüzeri bir örgütlenme olması, Türkiye toplumunun bütünü üzerinde iktidar tekelini korumak telaşındaki egemenler açısından kabul edilemez bir durum oluşturmaktadır.

Diğer yandan yerel Alevi kuruluşlarının önemli bir kesiminin böyle merkezi bir şemsiye altında birleşmesi, Alevi asimilasyonunu daha da olanaksızlaştıracak; dahası, çok kimlikli, demokratik bir Türkiye tasarımını gerçekleştirmek açısından da önemli bir baskı faktörü oluşturacaktır. Keza bu bütünleşmenin kurumsallaşması, işbirlikçi Alevi kurumlarının etki alanını daraltmak anlamında da ciddi bir sorun oluşturacak, dolayısıyla egemenlerin kontrol alanını daraltacaktır.

Sözcüğün otantik anlamında Türklüğün, (yaratılmış ve yüklenmiş anlamda değil de) doğal anlamından söz edeceksek, Alevi kültürü, Türk halk kültürünün en özlü ve katışıksız parçası, en azından onun öncelikli temeli, temel öğesidir. Eğer ki, bugün bu kültür bile bir "ayrımcılık" öğesi olarak görülüyorsa, bu, devlet geleneğinin toplumun otantik kültürüne bile ne kadar yabancı olduğunun, her şeyi kendi egemenlik çıkarlarına göre değiştirdiğinin göstergesidir.

Osmanlı döneminde Alevilere yönelik ayrımcılığı anlamak mümkündü. Çünkü hem bir devşirme iktidar ile karşı karşıyaydık hem de dinsel egemen ideolojisinin kendi iç bütünlüğünde Aleviliğe alan açmak mümkün değildi. Üstelik o dönemde Alevilik, göçebe toplum ilişkilerinin ifadesi olduğundan,

Osmanlı'nın çıkarlarıyla da doğal olarak çatışıyordu. Diğer yandan İmparatorluğun doğuya genişleme alanlarındaki rakip devlet olan Safevilerin ideolojik-inançsal olarak da uzantısı durumundaydı. Oysa bu olguların laik Cumhuriyet tarafından aşıldığı varsayılmaktadır. Ne ki ABKB'nin kapatılması kararının gerekçelendirilmesi ve devletin geleneksel Alevi politikasına bakıldığında, "kazın ayağı"nın hiç de böyle olmadığı gerçeğiyle bir kez daha karşı karşıya kalıyoruz.

Osmanlı diğer dinlerden ayrımla, İslam içi bir "sapkınlık" saydığı Aleviliğin meşrulaşmasını, dinin tekliğine ve kutsallığına halel geleceği gerekçesiyle dışlıyordu. Laik temeller üzerinde ve Osmanlı'nın redd-i mirası olarak kurulan Türkiye Cumhuriyetinin farklı davranması beklenirdi. Oysa her türden farklılığın bir zenginlik değil de "bölünme" potansiyeli olacağı paranoyasının hakim olduğu bir gelenekçe biçimlenmek gibi bir talihsizlik, Cumhuriyeti demokratikleşme olasılığına kapatacaktı. "Türk kimliği içinde dinsel bir azınlık yaratacağı" gerekçesiyle Aleviliği reddeden zihniyet, gerçekte demokrasiyle, çoğulculukla ve laiklikle uzlaşamayan bir yapısallığın dışa vurumu olarak karşımıza çıkıyor. Nitekim Lozan'da tanımak zorunda kalınan gayrimüslim azınlıkları zamanla yok eden zihniyet, Müslüman kimlik içinde Kürtleri Türkleştirerek, Alevileri ise Sünnileştirerek farklılıkları yok etme konseptini geliştiriyordu.

Söz konusu Mahkeme kararı, Türkiye'yi yöneten aklın, topluma tek kimlik dayatmaktan vazgeçebilecek olgunluktan henüz uzak olduğunu, dışsal baskılarla atılan kimi demokratikleşme adımlarının da gerçekte kaba birer makyajdan öte anlam taşımadığını, bu ülkenin muktedirlerinin hâlâ kendi halkının hak ve özgürlüklerine saygıdan uzak olduğunu, dolayısıyla demokratikleşme için hâlâ kat edilmesi gereken uzun bir mesafe, çekilmesi gereken pek çok baskı, aşılması gereken pek çok engel olduğunu bir kez daha gösterdi.

Karar, kimlik bilincine sahip Alevilere bir kez daha gösterdi ki Cumhuriyet, Osmanlı'ya oranla çok önemli açılımlar yapmış olmasına rağmen, kendilerini asli vatandaş kabul etmemektedir. Karar, insanları hak ve özgürlükleriyle yurttaş olarak değil, yükümlülükleriyle tebaa olarak kabullenen Osmanlı ruhunun

aramızda dolaşmaya devam ettiğini ilan etmektedir. Devlet, tıpkı Osmanlı geleneğinde olduğu gibi, insanı değil kendini kutsal görmekte, vergi aldığı yurttaşların kimlik ve haklarıyla belirlenen özgürlüklerini değil, kendi doğrularını esas almaktadır. Tek farkla ki, Osmanlı'da temel meşruiyet aracı olan dinin yerini "milli kimlik" almıştır; bu ise "milletin" hak ve özgürlükleriyle değil, ona rağmen saptanan bir Türklük ve dünyevi bir Sünnilikçe belirlenmektedir.

Bu bağlamda tıpkı Kürtleri Kürt olarak kabullenmemekteki reflekste olduğu gibi, Alevilerin de kimlikleriyle eşit haklı vatandaşlar olarak kabullenilmediği, bir kez daha ilân edilmiş olmaktadır. Devlet, Alevileri kabullenmemektedir, çünkü Aleviler, devletin Türkiye'ye biçtiği kimliğe, yani Türk ve Sünni / Hanef bileşiminin dışında kalmaktadır. Bu dışmdalıkla kendi kimliklerinin tanınmasını talep etmek ise, devletin topluma biçtiği resmi kimliğin bozulması, toplumun kendi gerçekliğine dönmesi demektir ki devlet literatüründe bu demokratik, laik, hukuki ve doğal talebin adı 'bölücülük' olmaktadır. Çünkü resmi konsept, Alevileri Alevi olarak tanımayı değil, tersine asimilasyonunu, yani resmi kimlikçe özümsenmesini öngörmektedir. Dolayısıyla Alevilerden beklenen de buna uygun bir tebaa davranışını içselleştirmek veya "bölücü" ilan edilmektir.

b) Yasaklamanın Tarihsel Arka Planı

ABKB'nin kapatılmasına neden olan kararın mantıksal arka plânını oluşturan devletin tekkimlikleştirici zihniyeti, çoğu zaman sanılanın aksine yeni, örneğin 12 Eylül sonrasına özgü bir durum değildir. Bu refleksin tarihsel ideolojik kurgusu, Osmanlı'dan devralınıp, ta Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar uzanır.

1925'te çıkarılan Tekke ve Zaviyelerin Kapatılmasına İlişkin Kanun, yaygın yanılgının aksine Alevi kurumlaşmasını dağıtmaya ve resmi dinsel tercihin dışındaki anlayışların kendilerini sürdürmelerini engellemeye yöneliktir. Kuşkusuz Cumhuriyet'in kuruluşunda dinler temelli bir devlet ve temsiliyetin ortadan kaldırılmış olması, laikliğin kurumsallaşabilmesinin ve şeri-

atçı kurumlaşma ve geleneğin tasfyesinin gereği olarak ortaya çıkmıştır. Bu anlamda o, Cumhuriyet'in ilerici bir kazanımı olarak savunulmalıdır. Ancak Cumhuriyet tavrı bununla sınırlı kalmamış, aynı zamanda toplumun tektipleştirilmesi bağlamında, laikliği aşan, onu bir özgürleşme atılımı olmaktan çıkarıp, modernleşme sürecinde toplumu kontrol amaçlı bir uygulama içinde olmuştur.

Bu uygulama Kürtlerin ve diğer etnik kimliklerin Türkleştirilmesi yanı sıra dünyevileştirilmiş bir Sünni/Hanef anlayışın dışındaki inançların da toplumsal tasfyesini amaçlamıştır. Bu ise bir bütün olarak Cumhuriyet'in demokratikleşmesi (ve tabii gerçek anlamda laikleşmesi) önünde ciddî bir engel oluşturmuştur. Laiklik ve demokrasi, insanların kendi dinsel ve etnik kimliklerini yaşamasını meşru bir hak olarak kabullenirken, başka kimliklerin hak ve özgürlükleri üzerinde kuşatıcı ve baskıcı eğilimleri ret ve tasfye etmek bağlamında biçimlenir. Oysa Cumhuriyet, böylesi demokratik ve laik bir konseptten farklı olarak, devlet tarafından topluma biçilen kimliklerin, yukarıdan aşağıya dayatılması ve bunun dışında kalan kimliklerin, başkalarına karşı bir dayatmacı olup olmadıkları gerçeğinden bağımsız olarak eritilmesi yoluna gitmiştir.

Bu anlamda tekke ve zaviyelerin kapatılması, laikleşme ve demokratikleşme atılımından farklı olarak tekkimliklileştirme yöneliminin gereği olarak gündeme gelmiştir. Bu yasanın muhatabı, laiklik ve diğer inançların karşıtı şeriatçı fikir ve örgütlenmeler değil, doğrudan Alevi kurumlarıdır. Alevilik ise bilindiği gibi, totaliter eğilimler taşımayan, dahası Cumhuriyet projesine destek vermiş bir inanç kültürüdür. Buna rağmen söz konusu Alevi kurumlarının dağıtılarak, gayrimüslimler dışındaki tüm Türkiye halkının inanç sorunlarında Diyanet'e, ibadet mekânı olarak camilere mahkûm kılınması, tektipleştirici sistematik bir tercihin ürünü olmuştur.

Oysa söz konusu Alevi kurumları, tıpkı camiler gibi varlıklarıyla laikliğe ve vicdan özgürlüğüne karşıt değil, tersine onun gereği olarak yaşaması gereken kurumlardır. Dahası bir inanç olarak Alevilik, dini esaslara dayalı bir devlet hedefinden yoksun, siyasal olmayan bir inanç olup, Aleviler de Osmanlı döne-

mi birikimlerinin de etkisiyle Cumhuriyet'e sıkı sıkıya bağlanmış durumdaydılar. Özetle Cumhuriyet'in onları dışlayıcı tavrı, şeriatçılara karşı olduğu gibi bir savunma refleksi ile açıklanabilme dayanağından bütünüyle uzak, tamamen toplumun tektipleştirilmesi yöneliminin yansımasıdır. Aleviler, tıpkı işçiler ve Kürtler gibi, Cumhuriyet'in, "imtiyazsız, sınıfsız, kaynaşmış kitle" yaratma yöneliminin kurbanı olmuşlardır.

Lâikliğin anlam ve gerekleri, resmi din ve mezhep tesisinin engellenmesi, devlet işlerinin dindışılaşması ve devletin herhangi bir dine/mezhebe destek vermemesi, yani dinsizleştirilmesi, ama buna karşılık yurttaşların dinsel tercihlerine (başkalarının inanç tercihlerine ve devletin laikliğine karışmaması koşuluyla) saygılı olunmasıdır. Hurafe ve miskinliğe karşı mücadele ise yasaklarla değil eğitim ve demokrasiyle kazanılacaktır. Oysa yapılan bu olmamış, bir bütün olarak toplum laikleştirilmeye çalışılırken, aynı zamanda dinsel alanda resmi bir din/mezhep doğrultusunda toplumun tekkimliklileştirilmesi yoluna gidilmiştir. Devlet, şeriatçılık yanı sıra Aleviliği de yasal güvencenin dışına çıkarırken, toplum bizzat devletin bütçeli ve kadrolu kurumu Diyanet aracılığıyla, dünyevileştirilmiş bir kalıba dökülmüş olan Sünni / Hanef dönüşüme uğratılmıştır. Aynı politikanın gayrimüslim azınlıklara yönelik yansıması da onların gerçek Türk vatandaşı olarak görülmeyip, açıktan ve dolaylı baskı ve sınırlamalarla Türkiye'yi terke zorlanmaları şeklinde biçimlenmiştir.

Cumhuriyet'in bu birinci dönemine ilişkin önemli göstergelerden biri de bir yandan 141 ve 142. maddelerle işçilerin ve sol fkirlerin örgütlenmesinin "suç" haline getirilmesi şeklinde biçimlenirken, 1938 tarihli Cemiyetler Kanunu ile mezhep ve tarikatlara dayalı dernekleşmelerin yasaklanmasıdır. Bu yasanın da asli hedef de gayrı resmi inanç tercihlerinin örgütlenmesinin engellenmesidir. Nitekim söz konusu yasa cami yapım derneklerini sınırlamazken Alevi dernekleşmesini yasa dışı ilan ediyordu.

c) Devlet Aklı Nasıl Biçimleniyor?

Türkiye'de devlet aklı, resmi kimliğin dışındaki tüm toplumsal kimlikleri potansiyel düşmanları olarak görmüş ve sistematik bir devlet konsepti içinde onları eritmeye ve yok etmeye çalışmıştır. Sorunu bu boyutlarıyla kavrayamayan bakış açılarının, hem kendi özgül sorunlarına hem de bir bütün olarak Türkiye'nin demokratikleşmesine somut katkılar üretmeleri mümkün olmayacaktır. Nitekim değişik dönemlerde devletin yedeği olarak kendi özgül sorunlarında görece rahatlama elde edenler, bu kazanımlarının kurumlaşamadığı, yasallaştırılmadığı ve değişen koşullarla bir müddet sonra da ellerinden alındığı gerçeğiyle karşılaşmışlardır. Devlet ise uzun vadeye yayılan bu sistematik tektipleştirme ve yok etme süreci içinde, dönem dönem denetimden çıkarak güçlenen kimliklere ("düşmanlara") karşı, diğer kimlikleri, elma şekeri dağıtarak kullanmış, yedeğine almış, ancak onlara asla yasal düzlemde hak tanımamıştır. Anayasal konseptini de bu bağlamda değiştirmemiş ve "esas tehlikeyi" bertaraf eder etmez, daha önce yedeklediği, sırtını sıvazladığı kimlik ve kesimleri de resmi kimliğe boyun eğmedikleri, hak talep ettikleri oranda ezmeye yönelmekte gecikmemiştir.

Alevi kimliğinin devletle ilişkilerini bu bağlamda değerlendirdiğimizde, bu politikanın somut tezahürleriyle karşı karşıya kalıyoruz. Solun yükseldiği ve Aleviliğin de kendi doğası gereği sol bir tutum içinde olduğu dönemlerde devlet, Aleviliğe artan bir tavır içinde olmuştur. Kürt hareketinin yükseldiği dönemde ona karşı ikircikli bir tutum takınmış, nasıl ki Sünni şeriatçılığı ona karşı kullanmaya çalışmışsa Aleviliği de aynı şekilde Kürtlüğe karşı bir Türkleştirme damarı olarak kullanmaya çalışmıştır. Ancak Aleviliğin sol refleksleri nedeniyle bu kullanımda tedbir elden bırakılmamıştır.

Kuşkusuz Şeriatçı hareketin, kendine belirlenen sınırları aşarak bir tehlike haline geldiği son dönemde, devletin Aleviliğe yaklaşımında sıradışı bir yakınlaşma gerçekleşmiştir. Alevilerin şeriatçılık karşıtı tarihsel korkuları yanı sıra devletin şeriatçılığa karşıya dayanabileceği önemli bir toplumsal damar olması ve bu

dönemde solun zayıflığı bu yakınlaşmanın maddi koşullarını oluşturmuştur.

Bu dönemde Alevi kimliği, devlet nezdinde İslamcılığa karşı toplumsal bir dalgakıran olarak önemli bir itibarla karşılanmıştır. Nitekim önceden yasaklanmış olan Hacı Bektâş Dergâhı ve şenlikleri, en üst düzeyde ziyaret edilmeye ve Alevi kuruluşlarına devlet bütçesinden görece destekler sunulmaya başlanmıştır. Ancak bu dönem de dâhil olmak üzere devletin resmi konsepti değişmediğinden, Alevilik hiçbir zaman resmen tanınmamış, aksine gerek resmi "milli" kimliğin dışında olması, gerekse de muhalif tarihsel ve felsef geleneği nedeniyle hep eritilmesi gereken potansiyel düşmanlardan biri olmaya devam etmiş, ona karşı kontrol elden bırakılmamış, Cem'in, Cemevi'nin, yasal tanınmanın reddi devam etmiştir. Yasal tanınma bir yana, Diyanet, zorunlu din dersleri, Alevi köylerine cami yapımı, vb. politikalarla tektipleştirme bağlamında Sünnileştirme politikası devam etmiştir. Bunun da gösterdiği gibi Cumhuriyet; "Her köye bir Sünni imam nasboluna" diyen Osmanlı şeyhi Aziz Hüdai Efendi'nin Alevileri asimile etme kararlılığını sürdürmektedir.

AB sürecinin dayattığı demokratik açılımlar döneminde bile bu politikada bir değişikliğe yanaşılmamıştır. Bu dönemde Diyanet'in, örneğin AB'nin hoşuna gideceği varsayılarak Hıristiyanlığa yönelik yargı ve ilişkilerinde açılımlar gerçekleşmiş, ama Alevi kimliğinin tanınmasına yönelik en küçük bir adım atılmamış ne Diyanet'in din tekeli ne de zorunlu din derslerinin kaldırılması yoluna gidilmiştir. Aynı zihniyet bağlamında, Alevi kuruluşları ve kimlik bilincinin yaygınlaşması ve örneğin AB temsilcisiyle görüşme (22 Haziran 2000), kontrolün elden kaçması olarak şiddetli tepkiyle karşılanmış, "bölücülük" olarak yargılanmıştır. Bu vesileyle bir kez daha görülmüştür ki kendisi AB'ye üye olmayı resmi politika ilan ettiği halde, Alevilerin AB ile görüşmesini "bölücülük", "AB'nin Türkiye'nin altını oyması" ve "vatana ihanet" olarak yargılamaya çalışan bir devlet aklıyla karşı karşıya. Bu vesileyle bir kez daha görülmüştür ki demokrasiden, AB üyeliği konusundaki samimiyetten, ama asıl önemlisi kendi halkının haklarına saygıdan hala çok uzak bir yerde bulunmaktadır.

Halen sorun Türkiye'nin evrensel demokrasi standartlarıyla yaşadığı yapısal çatışmada düğümlenmektedir. Günümüz dünyasında yurttaşlarına asgari ekonomik yaşam güvenceleri vermeyen, yurttaşlarının kültürel kimlikleri de dahil temel insan hak ve özgürlüklerini esas almayan bir rejim demokrat diye nitelendirilemez. Türkiye'de rejim, bu her iki açıdan da ciddi problemlerle malûldür. Yurttaşlarını ağır eşitsizlik ve güvencesizlik koşullarında yaşatması yanı sıra, onların yurttaş olmak ve kültürel kimliklerinden kaynaklanan temel hak ve özgürlüklerini kendisi için tehdit kabul eden bir yapıya sahiptir. Türkiye'nin çok kimlikli, çok kültürlü bir mozaik olduğu gerçeği anımsanacak olursa, Türkiye'de demokrasinin, ancak bu mozaiğin gereğine uygun bir haklar rejiminin kurulmasıyla gerçekleşebileceği açıktır. Dolayısıyla mevcut çeşitlilikten kaynaklanan hakların gerçekleştirilmesi temelinde demokratik bir kurumsallaşmayla, bu mozaiği bir alaşıma çeviren bir rejime gereksinim bulunmaktadır. Bu yaşamsal gereksinimin "bölünme" paranoyasıyla engellenmesiyse, beklenenin aksine süreğen bir kimlik yabancılaşması ve yıkım potansiyeli oluşturmaktadır. Bunun bedeliniyse hep birlikte ödemekteyiz.

Tıpkı temel insan haklarında olduğu gibi, kimliklerden kaynaklanan sorunlarda da ya temel haklar tanınarak ona uygun bir kurumsallaşmaya gidilecektir ya da bu hak ve kimliklerin, ideolojik manipülasyonlar ve devlet terörüyle ezilmesine çalışılacaktır. Türkiye'de rejimin tercihi, ne yazık ki bu ikinci tarzda biçimlenmektedir. Ancak somut hayatın da gösterdiği gibi, günümüz koşullarında bu ikinci seçeneği dayatarak Türkiye'de istikrar sağlamak hem olanaksız gibidir, hem de bu yolla demokratikleşme imkânsızlaştırılmaktadır. Bu gerçek, yurttaşların bugüne dek bastırılmış kimliklerini talep ettikleri, kendisi orta düzeyde sanayileşmiş ve şehirleşmiş, AB üyeliği talep eden ve dünyayla önemli bir entegrasyon içine girmiş bir Türkiye'de daha da yaşamsal bir önem taşımaktadır. Oysa görülen o ki Türkiye'yi yöneten akıl, tektipleştirmeci gelenekte ısrar etmekte, yurttaşlarının hak ve özgürlük taleplerini kendisi için bölücü" ve "yıkıcı" potansiyeller olarak görmekte, dolayısıyla onları tanıma değil bastırmaya çalışmaktadır.

d) Uluslararası Destek Arayışı Meşru mudur?

Bu koşullarda Alevilerin tıpkı Kürtler, işsizler vb. artık sorunlarını mevcut rejim içinde çözme umudunu yitirmiş diğer kesimler gibi, AB entegrasyonuna umutla bakmaları anlaşılır bir durumdur. Bunun egemen güçler nezdindeki doğal yansıması ise AB'nin bu kesimlere yönelik sözlerinden işkillenmek, bu sözlerin altında "Sevr'in diriltilmesi" ve "bölücülük" aramak olmaktadır. Kuşkusuz ortada ne bir Sevr ne de bölünme olasılığı olmadığı aşikârdır. Bu noktada asıl telaffuz edilmeyen şeyse, bu sürecin, bugüne kadar engellenen demokratik hakların görece gerçekleşmesini sağlayabileceği, dolayısıyla tekkimliklileştirici konseptin artık sonuna gelindiği ve bu konsept üzerinden iktidar ve baskı tekelini elinde tutan güçlerin eski avantajlarının sonuna gelindiği gerçeğidir.

Türkiye AB'ye, kendi toplumsal mozaiğinin özgürleştiği/tanındığı koşullarda değil, resmi ideoloji ve egemenliğin sorgulanmadığı bir yapıyla girmek istiyor. Oysa ABKB ile Türkiye genelinde merkezîleşmiş, kendi tanınışını dayatan, işbirlikçi Alevi güçlerinin etki alanını etkisizleştiren, uluslarüstü kurumsallaşmalara gitmiş, dolayısıyla bunun sağladığı özgüvenle sözünü daha net söyleyen, üstelik devletin tekkimlikleştirici konseptine karşı çokkimlikli demokratik bir Türkiye'nin dayatıcısı olacak bir Alevi kurumlaşmasına izin vermemesi doğal bir refleks olmaktadır. Bu refleksin kimi Alevi kurumlarına para vermek, Alevi törenlerine en üst düzeyden katılmak, işbirlikçiler ihdas etmek gibi politikalarla da çelişkili bir yanı yoktur. Bu uygulamalarla karşımıza çıkan şey gerçekte Osmanlı ruhudur.

Bu anlamda muktedirler, AB'ye, tıpkı geçmişte NATO'ya üye olunduğu gibi, kendi iktidar tekellerini güçlendiren bir bağlamda girmek istemektedirler. Bütün hesaplar, Avrasya, Ortadoğu ve Balkanlarda AB'nin mızrak ucu rolünü kabul ettirmeye ve bunun karşılığı olarak ekonomik krizden kurtulmasını sağlayacak, kaynak akışı sağlamaya yöneliktir. Dolayısıyla AB ilişkisinden, demokratikleşme baskılarının yapılmadığı ve mevcut askeri vesayetin sorgulanmadığı bir ilişki hayal edilmiştir. Ancak bunun gerçekleşemeyeceği gerçeğinin görülmesiyle birlikte

"onur", "bize özgü gerçekler", "bizi zaten almayacaklar" "Sevr'i dayatıyorlar," vb. mazeretlerle ipe un sermenin yolları aranmaya başlanmıştır. Bu bağlamda sorunlarımızı daha da ağırlaştırıp bizi demokrasi ve laiklikten daha da uzaklaştırıp iyice militarize edecek bir "Avrasya seçeneği" yaratılmaya çalışılması da cabası!..

Gerek bugüne kadarki AB ilişkilerinde, gerekse de Ulusal Program belgesinde de görüldüğü gibi Türk egemenleri, mevcut yapıyı olabildiğince korumaya, belli makyajlarla durumu kurtarmaya ve 11 Eylül atmosferinden de yararlanarak, "jeo-stratejik önem" üzerinden kendilerini kabul ettirmeye çalışmaktadırlar. Ulusal Program'ın, Kürt sorununda somut bir taahhütten uzak kalması, Alevi sorununuysa hiçbir şekilde telâffuz etmemesi, yani en küçük anlamda sorundan bile görülmemesi, muktedirlerin, toplumun hak ve özgürlükleri konusunda ne kadar saygısız bir yerde durduklarının somut göstergesidir. En son yasa düzenlemeleri sırasında yaşananların da gösterdiği gibi, zoraki yapılan bu düzenlemeler, gerçekte özgürlükçü açılımlar olmaktan çok daha usturuplu gerekçelendirmelerle durumun kurtarılması, yasakçı zihniyetinse ne yapılıp edilip sürdürülmesinin yollarının bulunması çabasından ibaret kalmaktadır.

e) Resmi Lâikliğin Problemleri

Kendi halkının haklarına saygının gereği olan demokratikleşmeden bir an vazgeçtiğimizi varsayalım; ama AB kapısında bir Türkiye, eğer ki AB üyeliğinden vazgeçmeyecekse, diğer bir dizi yasal değişim yanı sıra, laiklik konusunda da ciddî değişimlere başlamak zorunda. Bilineceği gibi hem ABD'de hem de AB'de devletin din işlerine bütçe ayırma uygulaması ve belli bir mezhebi tüm çocuklara aşılama ve dini koşullandırma uygulaması olan zorunlu din dersleri de bulunmamaktadır. AB'de gördüğümüz Din Kültürü dersleri ise hem sosyolojik disiplinler içinde bir din kültürü dersi olarak hem de seçmeli veriliyor. Dahası nüfus kimliklerinde din hanesi de kaldırılmış bulunmaktadır.

Bütün bunlar, Türkiye'nin bir övünç vesilesi olarak altını çizdiği ve elletmediği laikliğinin de ciddî anlamda sorgulanması

gerektiği ve AB sürecinde, özgürlükçü ve demokratik bir konseptle ciddi bir revizyondan geçmek zorunda olduğunu, yani şimdiki gibi değil, gerçekten laik olmak zorunluluğuyla karşı karşıya olduğunu gösteriyor.

Gerek laikliğin evrensel anlamı gerekse de AB standartları, dinsel alanın devletin değil yurttaşın dokunulmazı olduğuna işaret etmektedir. Aynı bağlamda devlete düşen, halkın bu kutsalının gereklerini yerine getirirken herhangi bir baskıya uğramamasını ve baskı yapamamasını garanti etmek, çok kimliklilik çerçevesinde tüm inançların kendini özgür ve eşit koşullarda gerçekleştirmesini sağlamaktır.

Bu durumda devlet bir takım temel adımlar atmak bağlamında: 1- Dine bütçeden pay ayırma uygulamasına son vermek, dolayısıyla Diyanet'i feshetmek; 2- Alevi ve diğer inançların da örgütlenmesi, kurumlaşması önündeki engellemelerden bütünüyle vazgeçmek; 3- Tüm inançlar karşısında eşit mesafede durmak, dolayısıyla zorunlu din dersleri uygulamasından ve Sünni/Hanef tercihten vazgeçmek; 4- Dinsel alana sadece inanç tarafarından biri diğerinin özgürlük alanına müdahale etmesi halinde engelleyici olarak karışmak; 5- Eğitimin bilimsel ve laik olması bağlamında, ilâhiyat, imam hatip okulları gibi uygulamalardan vazgeçmek, cemaatlerin dinsel okullarına laiklik ve diğer inançlara karşı hasmane eğitim vermemek koşullu kontrolle serbestiyet tanımak; 6- Kamusal kimliğin laik bir tanımını yasallaştırarak nüfus cüzdanlarındaki din hanesini kaldırmak zorunda. Bunlara inanç, kültür ve insan hakları alanının devletlere bırakılamayacak kadar "kutsal", yani uluslar üstü olduğu da eklenecek olursa, farklı kültürel aidiyetlerin uluslarüstü örgütlenmesi ve uluslar üstü görüşmeler yapmasının kınanacak bir durum değil, aksine dokunulmaz ve sorgulanamaz bir hak olduğu da netleşmiş olacaktır.

Bu durumda Alevi kuruluşlarının, örneğin AB temsilcisiyle görüşmeleri değil, bunu sorgulamak suç olacaktır. Aynı şekilde Alevi kuruluşlarının, kimliklerini savunmak ve yaymak amacıyla üst birlikler kurmaları ve/veya bunu ulusal ve uluslarüstü bir düzeyde gerçekleştirmeleri değil, bunu yasaklamak suç olacaktır. Bu noktada yasak konusu olabilecek olan ilişkiler, laiklik ve

diğer inançlar aleyhine geliştirilecek ilişki ve örgütlenmelerdir. Çünkü demokrasilerde yasak, sadece ırkçı ve teokratik ayrımcılığa karşıdır, haklara ve inançlara değil.

Esasen son dönemde AB ilişkilerinin, Türkiye'nin muktedirleri ve onların en sağdan en sola "hık deyicilerince" gerilime sokulmasında "zurnanın zırt dediği yer", bu gibi hak ve özgürlük sorunlarında yapılması gereken değişimlerin artık daha çok geciktirilemez noktaya gelmesidir. Çünkü bu değişiklikler, söz konusu muktedirlerin artık bugün olduğu kadar rahat iktidar edememeleri, uluslararası demokrasi ve laiklik standartlarını dikkate almak zorunda kalmaları anlamına gelecektir. Bunun anlamıysa, en kaba anlamda, 1- işçilerin hak taleplerini daha meşru ve örgütlü bir zeminde dillendirebilmeleri, 2- Kürt veya başka olmanın da tıpkı Türk olmak gibi meşru ve kültürel haklarıyla kullanılabilir bir aidiyet haline gelmesi, 3- Aleviliğin ve diğer inanç tercihlerinin de tıpkı Sünnilik gibi kendini özgür ve eşit koşullarda gerçekleştirmesi demek olacaktır.

Kuşkusuz AB üyeliğinin gerçekleşmesi tüm sorunlarımızın çözümü anlamına gelmeyecektir; ancak söz konusu bu sorunlarımız, ezilenlerin artık kendilerini görece daha rahat ifade edebileceği ve Avrupa'da kazanılmış bazı hakların bizde de kullanılabilir hale geleceği farklı bir düzleme taşınmış olacaktır. En temel haklarımızın "milli çıkar" bahanesi altında çiğnenmesinin engellenmesi bile yeter. Bunun mevcut muktedirler açısından anlamı ise tam tersi olacaktır. Çünkü bizlere pervasız hak ihlâlleri olarak dönen mevcut keyfyetleri azalacak, deyim uygunsa görece iktidarsızlaşacaklardır. Onların iktidarsızlaşmaları ise Türkiye'nin demokratik, laik ve hukuk devleti olması anlamına gelecektir.

28 Şubat sonrasının Alevilere gereksinim duyulan günlerinde, Başbakan Yardımcısı Ecevit'in Hacı Bektâş törenlerinde halka; "Cami ne kadar bizimse cemevi de o kadar bizim" diyen sözlerinin değeri, 10 yıl önce Başbakan Demirel tarafından ifade edilen; "Kürt realitesini tanıyoruz" sözünün değeri kadardır. İşte bugün cemevi hâlâ yasallıktan uzak, Sünni/Hanef Diyanet hâlâ altı yatırımcı bakanlıktan büyük bir bütçeyle devletin toplumsal kontrol aracı ve mahkemelerde bile itibar edilen fetva kurumu olarak çalışmaya devam etmekte, çocuklarımız hâlâ

zorunlu Sünnileştirme derslerinden geçer not almak zorunda, kişinin özel alanı olan inancı hâlâ kimliğimizin belirleyeni olarak nüfus cüzdanlarımıza kaydedilmektedir.

Bu koşullarda ABKB'nin, tıpkı Kürtçe öğrenme talebine yapıldığı gibi "bölücü" olarak yargılanması devlet aklı içinde doğaldır. Oysa sözcüğü doğru anlamında kullanacaksak, bölücülük, toplumsal hak ve kimlikleri reddederek halkın içinde ayrımcılık yapmaktır. Vergi toplamada, askere almada eşit davrandığı yurttaşları içinde, resmi kimliğin dışında kalanlara hak eşitliği tanımamaktadır. Bir kısmının kimliğini resmi kimlik yaparken diğerlerine kimlik dayatmak ve bunu kabullenmeyenleri cezalarla tedip etmeye çalışmak, sorunları bu şekilde ezmeye çalışmaktır. Bu anlamda asıl bölücüler, "bölücülük" suçlamasını dillerine pelesenk edenlerdir.

Şeriat korkusuyla da olsa Alevilerin geniş desteğiyle meşrulaşan 28 Şubat'ın pratiği sorgulandığında görülecektir ki, şeriatçılık geriletilirken, Aleviliğin tanınması dâhil memleketin temel demokrasi sorunlarında en küçük bir ilerleme niyeti sergilenmemiştir. İnfal şeriatçılığın halka yönelik tehdidinden değil, artık devlete yönelik bir tehdit haline gelmiş olmasındandır. Bu noktada Sivas Katliamı sırasında ve sonrasındaki lakayt ve saptırıcı tutumlar da özellikle anımsanmalıdır. 28 Şubat'ın seli gidip kumu kaldığında görülmüştür ki bu süreçte tüm yapılanlar, devletin topluma karşı etkinliğinin arttırılması temelinde biçimlenmiştir.

Özetle karşı karşıya olunan sorun, ezilen, yok varsayılan kimliklerden birinin, kendine özel ayrıcalıklar elde etmesi değil, bir bütün olarak ezilme ilişkilerinin, ayrıcalık ve hak tanımazlığın son bulmasıdır. Bunun için haklar ve aidiyetler arasında ayrım yapmadan, gerçekten demokratik ve laik, devletin değil halkın, yurttaşın ve haklarının kutsal kabul edildiği bir Türkiye'nin el birliğiyle kazanılması problemidir.

f) Alevi Tutumu

Bu koşullarda Aleviler, karşılaştıkları baskılarla Kürtçe eğitim isteyen öğrencileri okuldan atan zihniyetin aynı olduğunu içsel-

leştirmelidirler. Bunu içselleştirdikleri oranda hem Pir Sultan, Yunus Emre, Hace Bektâş geleneğini sürdürmüş, hem de Alevi kimliğinin meşrulaşması için zorunlu koşul olan Türkiye'nin bir bütün olarak demokratikleşmesine olan yaşamsal katkılarını en üst düzeye çıkarmış olacaklardır. Üstelik kendi özgürleşmesinin diğer insanların özgürleşmesine birebir bağlı olduğu ve diğer ezilenlerle dayanışma bilinci, gerçekte bir Alevi için, bizzat kendi tarihi ve felsefi bilincinin doğal gereğidir.[2] Ancak hemen bu noktada kabul edilmelidir ki bu bilinçten uzaklaşma ve uzaklaştığı oranda haklarına kavuşulabileceği sanısının da olabildiğine yaygınlaştığı bir dönemde yaşıyoruz. Bu durumda, emek güçlerindeki genel yorgunluğun etkisinin yanı sıra, Aleviliğin bu özüne yabancı, egemenlere eğilimli "Alevi" duruşların da ciddi bir temsiliyet elde etmesinin etkisi bulunmaktadır.

---

2 Dava avukatlarından Ali Yıldırım, karar sonrasında kaleme aldığı yazısında; "Aleviler ABKP'nin kapatıldığı gün yanlarında kendilerinden başka kimseyi, ülkelerinin hiçbir aydınını, sanatçısını, özgürlükçüsünü göremediler. Oysa aynı gün İstanbul DGM'de Amerikalı muhalif aydın Chomsky de yargılanıyordu. Ve Türkiye'nin tüm aydınları, sanatçıları, özgürlük taraftarları Chomsky'nin yanında görünmek için can atıyordu" demiş. Kuşkusuz bir yere kadar anlaşılabilir, üstelik haklı yanları da olan, ama yine de bütünüyle nesnel olmayan bir tepkisellik. Chomsky gibi tüm ezilenlerin dostu bir aydın özgülünde yanlış bir kıyaslamayla malûl olması bir yana, Alevi sağcılaşmasının değirmenine de su taşımak gibi bir risk taşımaktadır. Bana kalırsa hiçbir eksiklik, Alevilerin gerçek dostlarının sol ve aydınlar (solun gerçek toplumsal dostlarının da Aleviler) olduğu gerçeğinin gölgelenmesine neden olmamalıdır. Üstelik ezilen kimliklerin haklarının tanınmadığı dönemlerde tekrar tekrar anımsanmalıdır ki sol ile Alevilerin, tarihsel, kültürel, siyasal bağlarını zaafa uğratmak, Aleviliği asimile etmeye çalışan güç ve zihniyetlerin başlıca amacı olmuştur. Ezilenlerin zaafiyetiyle malûl bu konjonktürde, ihale ve ikbal kuyruğunda kimlik ve tarihlerine yabancılaşmış kimi Alevi çevreleri de aynı misyonun yürütücülüğünü yüklenmiş durumdadırlar. Dolayısıyla Alevi ve sol aydınların daha özenli olmaları, bugün daha da büyük önem taşımaktadır. İlişki ve duyarlılıklarımızdaki eksikliğin giderilmesine gelince, herkesin kendini sorgulamayı öne alması temelinde bir kemaletle, Sivas'tan Maraş'a etle tırnak misali birbirinden koparılamaz gerçekliğimizin sorumluluğuyla, keza ortak tarih ve sorunlarımızın bilinciyle davranmak en uygunu olacaktır. Her kimliğin diğerlerinin sorunlarını kendi sorunu kılmaktaki bütünsel eksikliğimize işaretle başlamalı, dolayısıyla bize yeterince destek verilmedi. Bunun yerine, bu örnekten de ders alarak bundan sonra birbirimizle olan dayanışmamızı arttırmak gerekmektedir. Üstelik anımsanmalıdır ki, tam da böyle bir yaklaşımın tarihsel-felsefi dayanaklarını temsil etmektedir Alevilik.

Nitekim bu durumu, Alevilik adına hak istemeyi, 72 millet/inancı ve sorunlarını kucaklamak anlayışıyla değil de "Atatürkçü" olmak, "20-25 milyon" olmak, devlet aklıyla uyumlu olmak gibi özellikler temelinde gerekçelendiren, sola mesafe koymayı Aleviliğin alamet-i farikası düzeyine yükseltmeye çalışan anlayışlarda görebilmekteyiz. Oysa böylesi yaklaşımlar, hem evrensel standartlar hem de Alevi geleneğinden uzaklaşmaktan başka anlam taşımayacaktır. Alevi geleneğinden ve evrensel standartlardan uzaklaşarak istenen "Alevi hakkı" ise Alevi hakkı değil, bazı Alevi çıkar çevrelerinin temsiliyet ayrıcalığı elde etmesinden ibaret kalacaktır.

Sorun bizzat tektipleştirici aygıtın çözülmesi ve demokratik kurumsallaşmanın sağlanmasıdır. Dolayısıyla kendi çözümünün, çok kimlikli, çok kültürlü, sosyal ve demokratik bir anayasal düzenlemeden üreyeceği bilincinde davranmak gerekmektedir. Burada altı özellikle çizilecek bir ayrıcalık varsa, Aleviliğin, diğer pek çok aidiyetten ayrımla, böylesi bütünsel bir talep için tarihsel ve felsef dayanaklara daha çok sahip olduğu gerçeğidir. Ancak buna rağmen Alevi tarihinin de pek çok işbirlikçi üretmekten geri kalmadığı ve bu işbirlikçilerin sonuç fonksiyonunun, Alevi düşüncesi ve Alevi halka haklarını sağlamadığı tam tersine onun asimilâsyonu ve kendine yabancılaştırılmasına hizmet ettiği için de unutulmamalıdır. Nitekim tarihsel belgeler, Alevilerin, oğunluğunu oluşturdukları Anadolu'da dünden bugüne bir azınlık konumuna düşürüldüklerine işaret etmektedir. Tarih, kimi Bektaşi Babaları Osmanlı İstanbul'undaki dergâhlarında rahat bir hayat sürerken, Bektâşi postnişini Kalender Çelebi dahil yüz binlerce Alevi'nin, Bektaşi Gülbankı okuyarak kılıç sallayan Yeniçerilerce ezilmesinin dramatik sayfalarıyla doludur ne yazık ki.

YAKLAŞAN SAVAŞ ALEVİ HAREKETİNİN DE SINAVI OLACAKTIR[1]

ABD'nin dünyayı kendi çıkarlarına göre düzenleme kararlılığı çerçevesinde, Irak'a yönelik ciddî bir savaş olasılığıyla karşı karşıyayız. Halen Irak'a egemen olan Saddam rejiminin, hiç kuşkusuz savunulabilecek hiçbir yanı yoktur ve yıkılması, başta Irak halkları olmak üzere elbette ki insanlığın yararınadır. Bununla birlikte, insanlık bu savaşa karşı çıkmak durumundadır. Çünkü bu savaş, ABD'nin diğer tüm savaşları gibi bir tahakküm savaşıdır. Dolayısıyla bunun sonucunda karşılaşacağımız durum daha barışçıl ve demokratik bir Ortadoğu ve daha adil dünya değil, ABD'nin dünya egemenliğinin biraz daha pekişmesi ve Ortadoğu'nun ABD çıkarlarına biraz daha teslim olması demek olacaktır.

Bu egemenlikten üreyecek olan statünün demokrasi ve adalet olmayacağı gibi laiklik de olmayacağını görmek için insanlığın yeterince deneyimi mevcuttur. Çünkü ABD çıkarları, hangi kavramın ardına sığınırsa sığınsın, sonuçta eşitsizlik ve tahakkümün yaygınlaşmasını sağlamaktadır. Bu tahakküm için onun müttefik kombinasyonunda diktatörler, şeriatçılar hep baskın öğe olmuştur.

Bu son savaşta da mazeretler aynı ikiyüzlülüğe işaret etmektedir. Savaş bahanesi olarak, Irak'ta olduğu varsayılan silahların çok daha tehlikelileri, binlerce kat fazlasıyla ABD ve müttefiklerinin depolarında tıka basa bulunmakta ve bunların sayısı ve niteliği her gün artmaktadır. Bunlar bir yana insanlık suçlarını

---

(1) *Pir Sultan Abdal* / Sayı 51 / Aralık 2002.

yargılayacak uluslararası mahkemeyi tanımayan güç odağı ABD'dir ve müttefiklerini de buna zorlayarak, demokratik bir hukuk denetiminin dünyaya egemen olmasını engellemektedir. Dünyanın çatısını, yaşam güvencesi atmosferini delen kimyasalların kullanımını yasaklayan Kyoto Anlaşması'nın uygulanmasının ve ırkçılığa karşı hukukun oluşumunun da engeli, hep olageldiği gibi ABD'dir. Ortadoğu'nun gerçekte en temel sorunu olan Filistin sorununun, İsrail'in insanlık dışı politikasıyla çözümsüzlükte tutulmasını sağlayan da ABD'dir. Demokrasi bahanesiyle bombalanan ve sömürge valisinin kontrolüne alınan Afganistan'daki şeriatçı yıkım tamamen ABD'nin ürünüdür. Bu liste uzatılabilir ve her uzatılmasında ABD'nin insanlığın canına değen sorunlardan yana kaygısı olmadığı, onun biricik kaygısının kendi egemenliğini tahkim etmek olduğu gerçeği biraz daha pekişmektedir.

Irak rejiminin yıkılmasının ABD için bu kadar büyük bir önem taşıması, öncelikle Irak'ın Ortadoğu'nun ikinci büyük petrol rezervi olması ve bu rezervlere, ABD muhalif bir güç odağının hükmetmesidir. Bu durumda Saddam iktidarda olduğu müddetçe, Ortadoğu güç dengelerinin ABD çıkarlarına uygun düzenlenmesi mümkün olamayacaktır. Dolayısıyla karşımızda duran sorun, bir Arap diktatörünün devrilmesi ve belki de bugünkü Irak yerine görece demokratik bir Irak'ın kurulması değildir. Sorun Ortadoğu arenasının, dünyanın küresel diktatörü tarafından kontrol altına alınması çabasından kaynaklanmaktadır. Bunun doğal sonuçları ise, Ortadoğu'daki olası bağımsızlık eğilimlerinin ezilmesi, petrol kaynakları üzerinde ABD tekellerinin denetiminin artması ve ABD'nin dünyanın diğer güç odaklarına karşı görece üstünlüğünün pekişmesidir.

Tüm bu boyutları yanı sıra, bizzat neden olacağı insanlık trajedileri nedeniyle de savaşa karşı çıkmamız gerekmektedir. Çünkü savaş, kimler ve hangi amaçlarca yürütüldüğünden bağımsız olarak, masumlar başta olmak üzere yüz binlerce insanın ölmesi, geride kalanların büyük acılara mahkum olması, insanlık emeği ürünlerin yakılıp yıkılması, değerlerin erozyona uğramasıdır. Savaş, demokrasi ve kalkınma çabalarına her seferinde bu yıkım üzerinden yeniden başlanması, buna karşılık

başta silah ve petrol tüccarları olmak üzere bir avuç uluslararası tekelin kârlarına kâr katması, egemen güç odaklarının egemenliklerine egemenlik katmasıdır.

Dolayısıyla savaş olasılıklarıyla karşı karşıya kaldığımız böylesi dönemeçlerde salt sözle yetinmemek durumundayız. Nerede barış için bir mevzi elde etme olanağı varsa ve bunun için kimlerle birlikte olabilirsek onlarla birlikte barışı korumak ve sorunları barışçıl yollardan çözmek için kararlı bir irade ve çaba sergilemeliyiz.

Üstelik söz konusu bu savaş biz Türkiyelileri, diğer insanlar ve ülkelerden çok daha fazla ilgilendirmektedir. Çünkü hemen yanı başımızda ve bizleri de içine alarak gelişecek olan bir savaşla karşı karşıyayız. ABD'nin daha şimdiden 20 bin asker talebiyle bu savaş, çocuklarımızın ölmesi riskini alabildiğine arttıran, topraklarımızın karargâh olarak kullanılacağı, önceki Irak savaşında olduğu gibi ekonomik ve sosyal olarak bizi ciddi anlamda etkileyecek bir karakter taşımaktadır. Dahası bu savaş, güvenlik kaygılarını arttıracağından, siyasal rejimimizin mevcut anti demokratik karakterini biraz daha pekiştirecek bir etki yapacaktır. Dolayısıyla yaşanan aktüel durumda savaşa karşı olmak aynı zamanda demokrasi mücadelesinin olmazsa olmaz gereği olarak biçimlenmektedir.

a) Alevi Deyişlerinde Savaş

Alevi değerleri ve sorunları bağlamında savaşa karşı gösterilecek duyarlılık daha da yaşamsal bir önem kazanmaktadır. Çünkü savaşa karşı çıkmak, Alevi değerlerine sadakatin yanı sıra, mevcut konjonktürde Alevi kimliğini savunmanın ve meşruiyetini arttırmanın da olmazsa olmaz gereklerinden biridir.

Alevi kimliği, her türden savaşçı zihniyetten olduğu gibi Ortodoks Sünni-Şiî kimliklerden de ayrımla, egemenlik ve dini yayma savaşlarını, dinler ve egemenlik hiyerarşilerini, tebaa hukukunu, savaşın kutsanmasını ve öldürmenin meşrulaşmasını reddeden bir kültürel şekillenmedir. Kapımıza dayanan bu savaş vesilesiyle, tüm bu erdemlerin tekrar bilince çıkarılması ve yaygınlaştırılması gerekmektedir. Bu yapıldığı oranda,

Anadolu'nun en yerli kültürü olan Aleviliğin daha yüzyıllar öncesinden barış fikrine nasıl anlamlı bir destek ürettiği gerçeğini de yaygınlaştırdığımız gibi, Alevi kimliğine yönelik asimilâsyon çabalarının da daha büyük desteklerle püskürtmüş olacağız.

Alevi tarihi önemli oranda savaşlarla biçimlenmiş olmasına karşın, bu savaşlar hep kendini koruma veya zulme başkaldırı temelinde biçimlenmişlerdir. Egemenlerin asimilasyoncu ve tahakkümcü dayatmalarına karşı direnişle biçimlenen bir hayatı olmuştur Aleviliğin. Ancak bu biçimlenişte dönem dönem savaşı kutsayan yönelimler sergilemiş olmakla birlikte, buradan savaşçı bir felsefe ve teorizasyon çıkarmamıştır. Aksine hak bilinci, kendi haklarını koruma ve ötekinin hakkını kollama bilinci geliştirmiştir. Öyle ki yüzyıllar öncesinin geleneksel atmosferinde, günümüz modern koşullarının ürünü olan sosyalizmin savaşa yaklaşımıyla özdeş bir kimlik sergilemiştir.

Bu kapsamda Alevi literatürü, geleneksel egemen ideolojilerin "cihat" kavramsallaştırmasına itibar etmemiştir. "Fetih" ve "gaza" gibi kavramlarıysa içselleştirmemiş veya anlamlarını değişime uğratmıştır. "Din için" savaş zihniyetine uzak ve karşıt felsefesiyle Aleviliğin, "milli çıkar" için savaş zihniyetine de karşı olması onun olmazsa olmaz gereğidir. Dini aidiyetin bir üstünlük ve başkasına karşı "hak" iddiasının dayanağı yapılmasına sistematik olarak karşı çıkmış olan Alevi geleneğinin, aynı bağlamda, bu gerekçelendirmenin modern koşullardaki versiyonu olan, milli aidiyetin bir üstünlük ve başka milletlere karşı "hak" iddiasına dayanak yapılmasına karşı çıkması da felsefesinin özü gereğidir. Bu noktada Yunus'un ağzından;

"Küfür ile iman dahi
Hicap imiş bu yolda
Safalaştık küfürle
İmanı yağmaya verdik"

diyerek, ortodoks anlayışın temel ayrım ve düşmanlık ekseni olan kâfir / mümin ayrımını, gerekirse "küfür" ile saflaşıp "iman"ı yağmaya vermek derecesinde dışlayabilen bu anlayıştır.

Bu anlayış aynı zamanda bizi, başka inanç ve milletlere karşı düşmanlıkla donatan her türden koşullandırmaya ve "ötekine" karşı tanımlanan her türden "çıkar" anlayışına karşı kararlı bir duruşa zorunlu kılar.

Alevilik, hayat felsefesini belirleyen hak bilinci temelinde uzlaşı ve barışın simgesi olarak, inananlarına kızıl börkün yanında tahta kılıç giydirmiştir. Fetih algısını gönüllerin fethi olarak değiştirmiş, haraca bağlama, inanç değişimine zorlama ve boyun eğdirmeyi felsefesinden dışlamıştır. Kılıcını savunma ve zulme başkaldırı amaçlı kullanırken; felsefî düzlemde egemenlerin ve Ortodoks din anlayışlarının çelik kılıcına karşı, tahta kılıcı sembol yapmıştır.

"72 Millet / inanç birdir bize" temel deyişinde de gösterdiği gibi, barışçılığın olmazsa olmaz felsefesine uygun olarak, diğer aidiyetlere karşı eşitlik kapsamlı teorizasyona yönelmiştir. Yunus Emre'nin bir deyişinde de belirttiği gibi;

"Cümle yaratılmışa
Bir göz ile bakmayan
Halka müderris olsa
Hakikatte asidir"

anlayışında bulmuştur felsefesini. Aynı bağlamda Yunus Emre; "Sen sana ne sanırsan / Ayruğa da onu san" perspektif sunmaktadır bize. Bu kapsamda "kâmil insan" anlayışı içinde "eline, beline, diline sahip çıkmak" anlayışını kendine ilke edinmiş, bu kapsamda barışın bir diğer olmazsa olmazı olan hak ihlâli ve saldırgan tutuma karşı sistematik bir tavır içinde olmuştur.

Yunus Emre'nin dizelerinde savaşa, zorbalığa ve hak ihlâline karşı aşkı yüceltmiş, Tanrı'sıyla ilişkisini olduğu gibi diğer insanlarla ilişkisini de bu eksende biçimlendirmiştir:

"Çalış kazan ye yedir
Bir gönül ele getir
Bin kâbeden yeğrektir
Bir gönül ziyareti"

Keza, yine Yunus Emre'nin;

"Gelin tanış olalım
İşi kolay kılalım
Sevelim sevilelim
Dünya kimseye kalmaz."

deyişinde de görüldüğü gibi, Alevilik, dünya tasarımını da barış ve empati üzerine kurar.

Yine Yunus Emre'nin bir diğer deyişinde de görüleceği gibi, söz ve davranışın özkontrolünü emreder bu felsefe:

"Söz ola kese savaşı
Söz ola bitire başı
Söz ola ağılı aşı
Bal ile yağ ede bir söz".

Ancak başta da belirttiğim gibi Alevilik, salt bir pasifzm olmamış, Hıristiyan kutsal kitabı İncil'de belirtilen cinsten, saldırı karşısında diğer yanağını uzatma tavrı sergilememiştir. Dadaloğlu'nun;

"Belimizde kılıcımız kirmani
Taşı deler mızrağımız temreni
Hakkımızda devlet etmiş fermanı
Ferman padişahın dağlar bizimdir"

şeklindeki o özlü deyişinde de ifadesini bulduğu gibi, karşı çıkma bilincine sahiptir. Bir önemli farkla ki savaş, hakkını koruma, zulme direnme temelinde biçimlenmektedir.

Haksızlığa direnç onun olmazsa olmaz özelliğidir ve Pir Sultan Abdal'ın deyişlerinde, Aleviliğin bu kendine özgü niteliğinin daha da özlü ifadeleriyle karşı karşıya kalıyoruz:

"Gelin canlar bir olalım
Münkire kılıç çalalım
Yoksulun hakkın alalım
Tevekkeltü taalallah"

diye kendini kuran bir anlayışla karşı karşıyayız. Görüldüğü gibi burada da bir tevekkül bilinci vardır; ama Sünni-Şiî ortodoksiden temel ayrımla, adalet için mücadele ve yoksulun hakkını alma iradesini tamamlayan bir içerikte biçimlenir.

Nitekim hak ihlâli karşısında pervazsızlığa varan tavır sergileyen Alevilik, Pir Sultan'm ifadesiyle;

"Muhammed mehdînin hak sancağını
Çekelim bakalım nic'olursa olsun
Teber çekip münkirlerin kanını
Dökelim bakalım nic'olursa olsun

Müminleri bir katara dizelim
Güruh güruh şu âlemi gezelim
Münkirlerin sarayını bozalım
Yıkalım bakalım nic'olursa olsun"

demekten de geri durmaz. Tüm uzlaşıcı ve barışçıl niteliğine rağmen, dayanma sınırının aşılması sonrasında savaşı büyük bir coşkuyla sahiplenir:

"Kızılırmak gibi bendinden boşan
Hama'dan, Mardin'den, Sivas'tan döşen
Düldül eyerlendi Zülfikar kuşan
Âlim ne yatarsın günlerin geldi"

Yine Yunus Emre'nin;

"Geçti beyler mürüvveti
Binmişler birer ata
Yediği yoksul eti
İçtiği kan olmuştur"

şeklindeki o özlü deyişinde görüldüğü gibi, egemenlik ilişkilerini sınıfsal nitelikleriyle analiz eden bir felsefeyle karşı karşıya olduğumuzu görüyoruz.

Ancak onun savaş karşısındaki aslî duruşunu, bin yıla varan bir zaman diliminden başlayarak geliştirdiği, savaşa neden olan haksız öğeleri dışlayan felsefesinde buluyoruz. Buna karşı seçeneği, maddî çıkar ve farklı kimlik temelinde düşmanlaşmanın kategorik reddi, buna karşılık maddî olanakların paylaşımı ve farklılıkların korunması gereken bir hak ve zenginlik olarak algılanmasıdır.

b) Alevi Değerleri ve Savaş

Bütün bu aktardıklarım, Aleviliğin barış ve uzlaşıcılığı yanı sıra aynı zamanda hak kavramı ve korunmasını da felsefesine içselleştirmiş bir inanç olduğu gerçeğiyle bizi karşı karşıya bırakır. Savaşlarla yoğunlaşmış tarihine rağmen, onun savaşa katılımdaki tutumu, zulümlerden kurtuluş ve adaleti sağlama amacıyla, dahası tamamen özsavunma temelinde biçimlenmiştir. Tarihte zorun rolüne işaret etmiş, ama buradan hareketle zoru kutsayan sonuçlardan uzak durmuştur.

Özetle Alevi gelenek savaşı ilke olarak dışlamamış, ancak onu savunma ve zulme başkaldırıyla sınırlamış, ama buna karşılık, savaş nedeni olabilecek her türden ayrımcılığa, farklılıklar temelinde kin ve düşmanlık kışkırtıcılığına ilkesel düzlemde karşı çıkmıştır. Dahası savaş atmosferinin oluşmasını engellemek ve barışa kalıcı zemin oluşturmak üzere farklılıkların meşruluğunu, dokunulamaz birer hak olduklarını içselleştirmiştir. Dolayısıyla onun bu savaş/barış ikilemindeki asli yanı belirlenecekse, bu, her türden tartışmadan uzak bir şekilde barışçıl bir tutumdur. Bir Anadolu hümanizması ve barışçılığı olarak biçimlenmiş olan Alevilik, bu tutumunu salt pasif bir inanç olarak değil, aynı zamanda uğrunda emek verilecek, tutum takınılacak bir sorumluluk olarak biçimlendirmiştir.

Dolayısıyla tam da savaşın arifesinde olduğumuz bugün, Alevi tutumun, her türden savaşçılığa, müdahaleciliğe, egemenlik yaygınlaştırma yönelimlerine karşı açık tutumda belirginleşmektedir. Dahası barışı ve hak eşitliğini tehdit eden güç politikaları kimden gelirse gelsin karşı durmak yanı sıra, böylesi dönemlerde yaygınlaşabilecek olan, güç odaklarına yedeklene-

rek kendine çıkar üretme zihniyetlerine karşı da uyanık olmak, Alevi geleneği ve felsefesini korumanın olmazsa olmaz gereğidir. Aksi bir tutum, ne kadar pasif olursa olsun, Aleviliğin kirletilmesi ve kendine yabancılaştırılması olacaktır. Bu bağlamda ABD'nin "milli çıkar" gerekçesiyle Irak'a müdahalesine karşı çıkmak durumunda olduğu gibi, savaşın Kürt devletine neden olacağı gerekçesiyle Türkiye'den geliştirilebilecek bir diğer savaşa da karşı olması gerekmektedir. Oysa kimi Alevi çevrelerini de etkisi altına aldığı görülen milliyetçiliğin bu duruşu engellediği, yani söz konusu milliyetçi zehirlenmeye uğrayan Alevilerin 72 milleti bir ve eşit haklı görme, öteki milliyetlerin hakları karşısında eline, beline, diline hâkim olma değerlerinden, dolayısıyla Aleviliğin özünden uzaklaştığı görülmektedir.

Birey, kültür ve kimlik olarak kendimiz için meşru gördüğümüz her şeyi aynı oranda başkasına da meşru gören, kendimiz için hak ihlâli gördüğümüz her şeyi aynı oranda başkası için de hak ihlâli gören bir anlayışın, ülkemize, bölgemize ve dünyamıza hâkim olmasını sağlama sorumluluğumuzu bugün daha da büyük bir duyarlılıkla anımsamak durumundayız. Bu, aynı zamanda Alevi felsefesi ve evrensel haklar hukukunun da bize yüklediği temel bir sorumluluktur.

Özetle, Alevi kimliğinin toplumsal siyasal arenada, kendine uygun olarak kendini var edebilmesi ile söz konusu bu savaşa kararlı bir şekilde karşı çıkmak arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. Savaşa karşı olmak, Alevi kimliğine uygun bir konum sergilemenin yanı sıra kendini, savaş zihniyetindeki AKP iktidarına karşı var edebilmek için de olmazsa olmaz bir önem taşımaktadır. Savaşa ses çıkarmamaksa, yüzyıllardır sürdürüle gelen, Alevi kimliğine yönelik asimilasyonun daha da derinleşmesi sonucunu üretecektir.

EK - Garip Bir Deklarasyon

Tüm Alevi duyarlılığını bağlamıyor kuşkusuz, ancak İstanbul'da bulunan Alevi kuruluşlarından Karacaahmet Sultan Derneği, Şahkulu Sultan Dergâhı Vakfı, Garipdede Türbesi Derneği, Eriklibaba Türbesi Derneği ile Cura Baba Türbesi Derneği'nin,

"Türkiye'deki Alevi ve Bektaşi Toplumu Adına", "Koalisyon Güçlerine: Necef ve Kerbelâ'ya dokunmayın" çağrısı, ciddi problemler içeriyor.

Özetle: "Irak'taki Necef ve Kerbelâ kentleri çok kutsaldır" bu nedenle, "Dünyadaki milyonlarca Alevi ve Bektaşi savaşta bu kentlerdeki iki büyük makamın zarar görmesinden çok endişe etmektedir" denilerek şöyle devam edilmektedir:

"Kerbelâ'daki ve Necef teki kutsal türbelerin korunmasını istiyoruz. Bu türbelere verilecek zarar, Irak'taki çoğunluk nüfusu oluşturan Şiîlerin, koalisyon güçlerinin aleyhine harekete geçmesine yol açacaktır. Savaş sonrası dönemde, bu durum koalisyon güçlerini daha fazla zorlayacaktır" denilmektedir.

Kuşkusuz metnin sonunda, savaşın "haksız" olduğu belirtilmektedir. Ancak yukarıdaki ifadeler metni yazanların adeta sadece Kerbelâ ve Necef'e ilişkin duyarlılık içinde olduğunu göstermektedir.

Şiîlerin Kerbelâ ve Necef temelinde; "Koalisyon güçlerinin aleyhine harekete geçmesine yol açacağı" saptaması bütünüyle yanlıştır; çünkü zaten ABD-İngiliz işgalcilerine karşı dişe diş savaş vermektedirler. Dahası bir meşrulaştırma ifadesi olan; "Koalisyon Güçleri" ifadesi Alevilerin diline dolanmamalıdır. Çünkü onların adı, emperyalistler, işgal güçleridir. Kaldı ki saldırganın "daha fazla zorlanması" da Alevilerin sorunu olmamalı, tam tersine zorlanmaları, hatta yenilmeleri, sadece ve sadece haklar ve halklardan yana olması gereken Aleviler açısından istenen bir şey olmalıdır. Saddam ile kanlı olan Şiîlerin bile ABD-İngiliz işgalcilerle çarpıştıkları bir noktada kimi Alevi kurumlarının bu savaşta ikircikli, daha da kötüsü işgalcilerden yana bir tutum takınmaları, Kerbelâ-Necef dışındaki süreci kendilerine sorun edinmeyen bir dil kullanmaları kabul edilebilir mi?

Kaldı ki Kerbelâ ve Necef'e düşen bombalar, gerçekleştirilen işgalin bir ayrıntısı ve sonucudur sadece. Dahası Kâbe de dâhil mekânları değil, insanı kutsayan bir inanç olan Anadolu Aleviliği açısından, mekânların, Sünni veya Şiî, Arap veya Kürt herhangi bir çocuğun katledilmesinden daha önemli addedilmesi düşünülebilinir mi? Ve halen orada çocuk, kadın, yaşlı demeden on binlerce insan öldürülmektedir.

Keza, "zaten Amerikan Kuvvetleri'nin Komutanı Tommy Franks televizyonlarda görüntü eşliğinde yaptığı açıklamalarda, bir bahçe içindeki birçok binadan istediklerini vurabildiklerini, diğer yapılara zarar vermediklerini söylemiştir. Bu anlamda, Kerbelâ'daki ve Necef teki kutsal türbelerin korunmasını istiyoruz" ifadesi Alevi duruşunun neresine sığdırılabilecekti?..

Kuşkusuz bu kutsal mekânlara hiçbir zarar gelmemelidir ve gelecek zarar karşısında ABD-İngiliz saldırganlığına tepkiler daha da arttırılmalıdır. Ama bu mekânların, kutsallık sıralamasında insanın, masum insanların üstüne geçirilmesi, Alevi felsefesi içinde gerekçelendirilebilinir mi? İşgalci komutandan, "bombalarını bizim kutsal mekânlara düşürme!" talebinde bulunmak olacak iş midir?

Değerli arkadaşlar, işgalciler kendilerine "koalisyon güçleri", işgallerine "kurtarmak", terörlerine "savaş" diye olağanüstü bir manipülasyon yürütürken bizlerin tavrımızdan kullanacağımız nitelemelere kadar her şeye çok daha özen göstermek zorunluluğuyla karşı karşıyayız. Ve ne yazık ki yukarıda işaret ettiğim metni yazan bu hem insani hem de Alevi duyarlılığın çok, ama çok uzağına düşmüş görünmektedirler.

Böylesi yaklaşımların yinelenmemesi dileğiyle, bu metni yazanların evrensel hukuka, barışa, yaşam hakkına ve tabii Aleviliğe bir özür ve düzeltme borcu olduğunu düşünüyorum.

ALEVİLER ve AVRUPA BİRLİĞİ[1]

2004 yılı Aralık ayında AB'nin üyelik için takvim verip vermeme kararı, Türkiye'nin bundan sonraki şekillenmesini de tayin edecek bir önem taşıyor.

AB üyelik süreci için takvim almış bir Türkiye ile alamamış bir Türkiye'nin yönelimleri, birbirinin tersi yönde olacaktır. Her iki durumda da düzenin kapitalist karakterinde kuşkusuz bir değişim olmayacaktır; ancak bu iki olasılıkta ülkenin dış politikasından kültürel şekillenmesine, ekonomik yönelimlerinden devletle toplum arasındaki ilişkilerin yapısına kadar her şey bambaşka olacaktır. Takvim almış bir Türkiye'nin ekonomik kalkınması, siyasal istikrarı, demokratikleşmesi, laik kurumlaşması ve dış ilişkilerinde barış eğilimi artacak, alamamış bir Türkiye'deyse tüm bu eğilimler, halen yaşandığı gibi olumsuz kırılmalara uğrayacaktır.

AB'nin bu belirleyici önemi, sistematik olarak ezilen demokrasi dinamiklerinin Türkiye'nin dönüşümünde belirleyici olmaktan uzak olması, yanı sıra ekonomik performansının bağımlılık nedeniyle dışarıdan belirlenmesinden kaynaklanmaktadır.

Sorunun bu önemi nedeniyle AB, Türkiye'deki tüm siyasal, toplumsal, kültürel, inançsal, etnik, sınıfsal yapıları ciddi anlamda etkilemekte ve dün beraber olanları ayrıştıran, ayrı olanları birleştiren veya aralarındaki ilişkilerin yeniden kurulmasını sağlayan bir etken olmaktadır.

---

(1) *Pir Sultan Abdal* / Sayı 57 / Haziran 2004.

AB sürecinin dayattığı bu yeniden yapılanmadan en fazla etkilenecek olanlarsa kuşkusuz ilerici ve ezilen kesimlerdir. Çünkü AB'den takvim alınması halinde, yine onun zoruyla 12 Eylül hukukunda yapılan tadilâtların uygulamaya geçmesi ve derinleştirilmesi söz konusu olacakken, tersi durumda bu değişimler işlevsizleşecek ve onlardan geriye gidilecektir. Takvim alınması halinde başta Alevi, Kürt ve gayrimüslimler olmak üzere ezilen kimliklerin konumlarında görece iyileşmeler olacak, tersi durumdaysa olumsuzlaşacaktır. Aynı şekilde halkın yaşam kalitesi ve adaletsizlikler konusundaki oldukça olumsuz tabloda görece iyileşme veya kötüleşme bizi beklemektedir. Ve tabii dış politikada, ABD'nin bizi Ortadoğu bataklığına çeken etkisi karşısında da birbirinin tersi yönde işleyen yönelimler söz konusu olacaktır. AB'den takvim alamamış, dolayısıyla ABD-İsrail ekseninin insafına sürüklenmiş bir Türkiye'de militarizm ve sorunların zora dayalı çözümleri tekrar artma eğilimine girecek, tersi durumdaysa sorunların barışçıl çözüm yönelimi artacak, militarizm ise gerileyecektir.

Sorunun tüm bu gerçek önemine karşın Türkiye'nin ilerici kesimleri, konuya ilişkin tam bir atalet ve belirsizlik sergilemekte, dahası yanlış bir laiklik ve yanlış bir ulusal çıkar anlayışının etkisiyle demokrasiyi zayıflatıp kendilerini vuran savrulmalara düştükleri görülmektedir.

c) AB'nin Aleviler İçin Anlamı

Alevi kimliği bu değişim sürecinden en çok etkilenecek kesimlerden birini oluşturmaktadır. Çünkü AB sürecinin Türkiye özgülündeki öncelikli anlamı, çokkimlikli, çokkültürlü bir yeniden yapılanma zorunluluğudur. Buysa başta Aleviler olmak üzere diğer dışlanan kimliklerin içinde yaşadığı atmosferin ciddî bir değişime uğraması demek olacaktır.

Böyle olmasına karşın ezilenler adına hareket eden örgütlenmelerce soruna verilen önem, konuya ilişkin bilgilenme, takınılan pozisyon ve sürecin etkilenmesi için geliştirilmesi gereken tavır konusunda ciddî zaafar yaşandığı görülmektedir. Alevi örgütlenmelerin sergilediği tablo da farklı değildir. Soruna

doğru yaklaşanlar, sürece ilişkin yapılması gerekenler konusunda oldukça yetersiz ve ihmalkâr bir konum gösterirken, devlete angaje, Türkçü, dolayısıyla AB'ye rezervli kesimlerde de ise Alevi çıkarlarına karşıt pozisyonlar sergilemektedir.

Oysa AB süreci, başta Aleviler olmak üzere tüm ezilenler için ciddi bir imkân oluşturuyor. Çünkü Cumhuriyet'le birlikte şeriatçıların basıncıdan kurtulan, ancak kimlikleri ve özgürlükleriyle yaşama olanakları reddedilen Aleviler, ilk defa kimliklerinin özgürce örgütlenmesi olanağı bulacaklar. Buna karşın AB entegrasyonunun geliştirilememesi halinde, devletin kendilerine karşı sürdürmekte olduğu asimilasyon ve onları kimlikleriyle tanımama hali devam edecektir.

AB, Aleviliğin "bölücülük" olarak yargılandığı bir "ulusal" hukuktan, hak ve özgürlükleriyle varlıklarının tanınmasının demokratik bir zorunluluk olarak kabullenildiği bir başka hukuka geçiştir. Özetle AB entegrasyonu, farklılıkların bir zenginlik, inanç gereklerinde eşitliğinse, laikliğin gereği olarak içselleştirilmesini getirecektir.

Kuşkusuz demokratikleşmenin kurumlaşması için AB üyeliği tek başına yeterli olmayacaktır. Bu noktada Sovyetler Birliği'nin çözülmesi ve onun neden olduğu eşitlikçi basıncın ortadan kalkması sonrasında, AB'de kazanılmış pek çok hakkın geri alındığı da özellikle anımsanmalı. Nitekim AB'nin Maastrich Zirvesi kararları, sermayenin çıkarları adına, kazanılmış pek çok hakkın geri alınmasının ifadesidir. Dolayısıyla AB, hak ve özgürlüklerin nihai çerçevesi ve güvencesi için yetersiz. Kaldı ki kâğıt üzerinde yazılı olsa bile hiçbir hak, onu sahiplenen dinamikler söz konusu değilse kuvveden file geçemez. Burada Türk devletinin iktidarı kutsayan, farklılıkları sorun gören geleneği yanı sıra halkın demokratik bilinç ve örgütlülüğünün geriliği de dikkate alınacak olursa reformların kurumsallaşmasının kolay olmayacağı, dahası onların kullanılabilir kılınması ve geliştirilmesi için mücadele verilmesi gerektiği açık.

Özetle AB entegrasyonunun sorunların çözümü için yeterli olacağı anlayışı yetersizdir. Bunun için ezilenlerin haklarını dillendirmesi, onları ötekilerin gündemine taşıması, onları gerçekten kullanabilecek bilinç ve örgütlülüğe yükselmesi ve ele geçir-

mek için inatçı bir mücadele verilmesi zorunlu. Aksi takdirde halen görüldüğü gibi, Alevilerin sorunları, AB izleme raporlarında bile hak ettiği yeri almaz, yapılan düzenlemelerde dikkate alınmaz. Dolayısıyla her hâlükârda hakların bilince çıkarılması ve kazanılması açısından mücadele zorunlu. AB'nin bu noktadaki işlev ve önemi, bu mücadelenin karşılığını alması açısından uygun bir atmosfer ve yasal güvenceler içermesidir.

Kuşkusuz kendi başına AB hukuku, mevcut otoriter, tektipleştirmeci hukukumuzun çözülmesini zorunlu kılıyor; ama bu, çözülenin yerine Türkiye'nin ezilen kimliklerinin kendilerini hak ve özgürlükleriyle temsil edebilecekleri bir hukuk yaratılması için yeterli değil. Eğer hakları ısrarla dillendirecek, yasal zeminde en geniş biçimde yer almasını sağlayacak, yasal değişimlerin içini dolduracak toplumsal bilinç ve örgütlülükler yaratılamazsa, biçimsel olarak yapılan düzenlemeler hem sınırlı kalacak hem de kâh bürokrasi, kâh hükümetlerin engellemesiyle karşılaşacaktır. Özetle hakları için mücadele etmeyenler AB hukukunun sağlayacağı avantajları değerlendiremeyecektir.

Nitekim Alevi sorunu özgülünde Avrupa Birliği ilerleme raporlarının oldukça eksik ve geri olduğu hemen görülebilecektir. Ancak bunda Alevilerin sergilediği sorunsuz görüntünün, sorunlarını kamuoyuna taşımaktaki yetersizliklerinin tayin edici bir rolü bulunmaktadır. Sistematik bir baskıya uğramalarına rağmen Alevilerin sorunlarını kamuoyuna taşıma ve kendilerini ifade etme konusundaki eksiklikleri, hem haklarının tescili hem de genel demokrasi mücadelesindeki katkı oranlarını düşürmektedir.

Oysa hem AB entegrasyonu sürecinde daha büyük inisiyatif almaları hem de bu süreci, sorunlarını daha sistematik ve yüksek dille ifade etme fırsatı olarak değerlendirebildikleri oranda durum farklı olacaktır. Bu yolla Aleviler, hem hak ve özgürlüklerini tescil ettirmek yönünde daha büyük avantaj elde edecek hem de AB uyum paketlerini yasallaştırdığı oranda "demokratik" bir görüntü veren AKP hükümetinin gerçek niteliğini açığa çıkarmak anlamında(2) önemli bir fonksiyon üstleneceklerdir.

---

(2) AKP, Aleviliği Sapkın, Rafızî (Ehl-i Beyt'e şeriat dışı önem atfeden), Mülhit (inkârcı,

Bu açıdan saptanması gereken temel eksiklik, Alevi örgütlerinin, Alevi kimliğinin yaşadığı sistematik hak ihlâllerini dillendirmekte ve bunu AB süreci nezdinde deşifre etmekte oldukça yetersiz kaldıkları gerçeğidir.

d) AB Karşıtı Direncin Anlamı

AB'nin Türkiye'nin yeniden yapılanması konusundaki olumlu misyonu nereden kaynaklanmaktadır? Bu sorunun yanıtı AB'nin ne olduğu ile doğrudan ilgilidir. AB ulusal devlet formundan uluslarüstü devlet formuna geçiş sürecinin ürünü, uluslarüstü ve burjuva demokratik bir devletleşme sürecidir. Bu nedenle ulusal aidiyeti kutsayan, bu temelde ulusal olan dışında kalan her kimliğe düşman muamelesi yapan, onları asimle etmeyi kendinde hak gören anlayışların aşılması sürecidir. Deyim uygunsa AB; "72 millet/inanç birdir bize" diyen bir geleneğin modern koşullardaki ifadesidir. Bu anlamıyla farklı aidiyetler arasında hukuksal eşitliği, barış içinde bir arada yaşamayı, insanı ve haklarını temel alan bir hukuk zemininde evrenselleşmeyi, kültürler arası entegrasyonu ve milli düşmanlıkların aşılmasını öngören bir projedir. Bu niteliğiyle AB, Alevi felsefesine uygun ve onun modern koşullardaki izdüşümü iken, kimi Alevilerin Türkçü ve devletçi tutumu, tam tersine bu felsefeye karşıt bir niteliğe sahiptir. Çünkü hem Alevi felsefesi milliyetçiliğe karşı 72 kimliği bir gören bir niteliğe sahiptir hem de mevcut Türk devlet geleneği, başta Aleviler olmak üzere öteki kimliklerin asimilâsyonu temelinde biçimlenmiştir.

AB projesinin, insanlığın evriminde tıpkı feodalite ve imparatorluklar çağından ulusal devlete geçiş sürecinde olduğu gibi

---

dinsiz, imansız) gören şeriatçı bir gelenekten geldiği için, demokratikleşmenin özellikle Alevi hakları ile ilgili zorunlulukları onun yumuşak karnını oluşturmaktadır. Bu bağlamda Alevilerin (devletin laikliği istismar eden anti demokratik güçlerinin yedeğine düşmemek koşuluyla), AKP'ye karşı kendi eşitlikleri temelinde derinleştirecekleri mücadele, hem AKP'nin dönüşümü veya teşhirinde hem de çokkimlikli bir Türkiye'nin inşasında çok özel bir önem taşımaktadır. Dolayısıyla AB entegrasyonunu benimsemiş bir Alevi hareketinin hem Alevi özgürleşmesi ve eşitliğine hem de Türkiye'nin demokratikleşmesine yapacağı katkı büyük olacaktır.

tarihsel bir ilerleme olduğu açık. Dolayısıyla nasıl dün ulusal devlete karşı feodal, laikliğe karşı dinci direnişler gerçekleşmişse, bugün de bu uluslarüstü formun milliyetçi dirençle karşılaşması doğaldır. Ancak bu direnç, demokratik kurumlaşma için ciddî bir zemin oluşturan çokkimliklilik ve çokkültürlülük karşısında gerici ve anti demokratik bir karakter taşımaktadır.

Halen ülkemizde, AB ile entegrasyona karşı ulusalcı gerekçelerle geliştirilen ciddî bir direnç bulunmaktadır. Asıl önemlisi bu karşı çıkış, yer yer sol bir dille gerekçelendirilmeye çalışılmaktadır. Ancak bu karşı çıkışın söz konusu bu sol mazeretleri deşifre edildiğinde, faşizan bir rejimin kendini koruma kaygısıyla karşılaşıyoruz. Nitekim "Sevr'i getirmek istiyorlar!", "Bizi bölmeye çalışıyorlar!" gibi korkutmalarla korunmaya çalışılan statüko, Türk ve Sünni olmayan herkesin asimile edildiği, toplumdaki eşitsizlik oranının herhangi bir kapitalist ülkeden kat be kat fazla olduğu, devletin toplum karşısında kadir-i mutlak bir konumda tutulduğu anti demokratik bir düzeni ifade etmektedir.

Dolayısıyla AB eksenli demokratikleşme paketleri geldikçe sergilenen feveran, antiemperyalist bir duyarlılık değil, statükonun korunmasına yönelik bir tepkiden ibarettir. Bu feveranı örgütleyenlerin, sözcüğün gerçek anlamıyla emperyalizmle bir sorunları olmadığı açıktır. Onların sorunları demokratikleşmenin, yani Türkiye halkının farklı ve ezilen kesimlerinin sorunlarının dillendirildiği noktada başladığı özellikle unutulmamalıdır. Özetle AB'ye karşı sol söylemle sürdürülmeye çalışılan direnç, devletin derin sahiplerinin iktidarlarını koruma çabasından, bunun için ezilen ve ilerici kesimleri yumuşak karınlarından teslim alma, kendi tektipleştirmeci iktidarlarına yedekleme çabasından başka bir şey değildir.

"Ulusal onur-çıkar" demagojisinin etkisi altında kalınmasına karşı özellikle anımsatılmalıdır ki günümüz Türkiye'sinde "ulusal çıkar-onur" savunusu AB karşıtlarına ve milliyetçilere bırakılmayacak kadar demokrasi güçlerine, ezilenlere aittir. Ancak onun anımsanması gereken yer, Kürtlerin, gayrimüslimlerin, Alevilerin uğradığı haksızlıkların ve gelir adaletsizliğinin düzeltilmesi, Kıbrıs sorununun çözülmesi, derin devletin demokra-

tikleşme üzerindeki basıncının sona erdirilmesi değil, IMF ve ABD hegemonyasının ekonomimizden dış politikamıza kadar her şeyi belirlemesi olmalıdır. Bu bir yana "ulusal çıkar-onurun" gereği, kendini her şeyden önce toplumun hakları konusundaki duyarlılıkta göstermek zorunda. 12 Eylülleri yapan, Türkiye'nin orta yerinde 10 saat boyunca yakılan ilerici insanları kurtarmak için kılını kıpırdatmayan, insanların ana dillerini yasaklayan, gayrimüslimlerin 6-7 Eylül provokasyonlarıyla imha eden, ülkenin dört yanını ABD üslerine peşkeş çeken, kendi halkına demokrasiyi çok gören bir devlet geleneğinin dilindeki bir "ulusal çıkar-onur" söylemininse demagojiden başka anlam taşımayacağı açıktır.

Ülkemiz üzerine bir karabasan gibi çöken 12 Eylül rejiminin ve tabii Cumhuriyet'in toplumu tektipleştirmeci yaklaşımının çözülmesinde belirleyici öğe olan AB entegrasyonuna, Sevr paranoyası yaratarak karşı çıkış, anti demokratik bir muhteva taşımaktadır. Bu gerçeğin başta Aleviler olmak üzere ezilen kesimler nezdinde deşifre edilmesi için ciddî bir aydınlatma mücadelesi verilmesi gerekiyor. Bu noktada Alevi kurumlarının AB temsilcisiyle görüşmesi ve çok kimlikli demokratik bir Türkiye savunusunu "vatana ihanet" olarak terörize etmeye çalışan devlet geleneği, demokrasi konusunda olduğu gibi laiklik konusunda da samimiyetten uzaktır.

Nitekim şeriatçı hareketi besleyip büyüten, Alevi çocuklarının zorunlu din derslerinde asimilâsyonunu inatla sürdüren, Alevi örgütlenmesini devlet görüşü olarak "bölücülük" olarak kayda geçiren, Alevi köylerine cami yaptıran, Diyanet'i anayasal güvence altına alan, bizzat bu gelenektir ve her şeyden önce halktan özür dileyip bu konularda düzeltmeye gitmek durumundadır. Bunu yapmadığı müddetçe, denetim dışına çıkan İslamcılara karşı Alevileri yedeklemek için; "Laiklik elden gidiyor" sözlerine de AB'nin demokratikleşme talepleri karşı; "Bizi bölmeye çalışıyorlar" yaygarasına da itibar edilemeyeceği açıktır.

Bu noktada şeriatçılara karşı 28 Şubat müdahalesini yapanların farkı, "laiklik" söylemlerinde değil, bunun samimî gereği olarak zorunlu din dersini, Diyanet'i Alevilerin Sünnilerle eşit-

sizliğini ne yaptıkları temelinde ölçülmelidir. Oysa bu temel konularda farklılık bulunmaktadır. Dolayısıyla artık rejimi koruma eksenli politikalardan vatandaşı koruma politikasına geçmek gerekiyor ki AB hukuku, en azından bunu mümkün kılan, bunun için mücadeleyi meşru kabul eden bir burjuva demokratik hukuka geçiş anlamına geliyor. Durum buyken bazı Alevilerin AB'ye karşı çıkışları, "ulusal devleti" korumak mazeretiyle derin devlete yedeklik yapmaları, bizzat Alevi haklarına karşı da Hızır Paşalık yapmaları demektir.

e) Ulusal Devletin Alevilere Reva Gördüğü

AB entegrasyonunu, Cumhuriyet'in ve laikliğin rezervsiz savunucuları olagelmiş olan Aleviler için ayrı bir önem taşıyor. Çünkü onların rezervsiz desteğiyle kurulan Cumhuriyet rejiminin, kurumlaşmasını müteakip kendilerini reddettiği adaletsiz bir gerçeklikte yaşıyorlar. Nitekim tekke ve zaviyelerin kapatılması yasası öncelikle onları vurmuş, Cumhuriyet'in resmi kurumu Diyanet, sadece şeriatçı harekete karşı değil aynı zamanda Alevilerin asimilasyonu ve toplumun dinsel tektipleştirilmesi görevini üstlenmiş, Balkanlardan gelen Bektaşi nüfus, "dinimizi öğretmek" gerekçesiyle Sünnileştirilmiş, Anadolu'daki Alevi inançsa başından beri reddedilip kamusal alanın dışına itilmiştir. Özetle, Cumhuriyet kendilerine eşit hak ve özgürlük sunmadığı gibi, tıpkı Osmanlı dönemindeki gibi onları sistematik bir asimilasyona tabi tutmuştur.

Alevilerin kendilerini özgürce gerçekleştirebileceği bir rejim, çok kimlikli, çok kültürlü bir Türkiye'yi, yani devletin yurttaşa kimlik dayatmadığı, onu asimle etmediği, kimliğinin gereklerine uygun yaşamasını güvence altına aldığı, yani gerçekten demokratik ve gerçekten laik bir Türkiye'yi gerektiriyor. Ancak Cumhuriyet'in kendi yönelimleri ne yazık ki tersi olmuş, İttihat ve Terakki iktidarından devralınan "bölünme" sendromu ile Anadolu'nun farklı renklerinin tektipleştirilmesi yönelimine gidilmiştir. Halkın temel hak ve özgürlüklerini tanımayan, farklı kimlikleri eriterek toplumu tektipleştiren bir zihniyetin demokratikleşmeyi olanaksızlaştıracağı açıktı ve nitekim öyle olmuştur.

Cumhuriyet sadece bir modernleşme projesi değil, aynı zamanda farklı kimliklerin eritilmesi ve reddedilmesi projesi olarak biçimlendiği oranda kendi demokratikleşmesinin maddi koşullarını da kendi elleriyle yok etmiştir. Modernleştirme yöneliminin doğal olarak demokratikleşmenin maddi koşullarını yaratması beklenirken, toplumun Türk ve Sünni bir potada tektipleştirilmesi bunu olanaksızlaştırmıştır. Çünkü tektipleştirme kararlılığı, farklı kimliklere ait dinamiklerin devlet tarafından ezilmesini getirmiştir. Bu süreçte özellikle gayrimüslimler, Kürtler ve Aleviler ciddî haksızlıklara uğramış, bin yıllardır yaşadıkları kendi vatanlarında kendi değerlerinden vazgeçmeye, bunun için zorbalığa, tehcire uğramışlardır. Tektipleştirici devlet zoru ve resmi eğitimle beslenen Sünnilik ve Türkçülük üzerindense, demokrasi ve laiklik değil, sağcı, muhafazakâr, komşularıyla ve tabii farklı olan vatandaşlarıyla sorunlu bir Türkiye doğmuştur.

Bu Türkiye'de Aleviler, dinci gericiliğe karşı devletin kendilerine aleni haksızlık yapan laikliğine razı olmaya, daha ötesini istememeye, kendi inançsal kimliklerini özgürce ifade edebilme haklarından vazgeçmeye zorunlu kılınmışlardır. Yani gerçekte tıpkı Kürtlerin, gayrimüslimlerin karşılaştığı uygulamayla karşılaşmışlar, ancak onlardan ayrımla besleme şeriatçı hareketle korkutularak devlete yedeklenmeye, daha ötesini istememeye, kimliklerini gizli yaşamaya, kendilerini kamusal mekânlarda ifade etmemeye zorlanmışlardır. Buna rağmen asimile edilme kampanyalarından kurtulamamış, karşılarına din öğretmeni Sünni imamlar dikilmiş, inanmadıkları ramazan orucuna zorlanmış, cenazelerini Sünni geleneğe göre kaldırmak zorunda bırakılmış, köylerine cami yapılmış, çocukları Sünni din derslerine zorunlu bırakılmi' lardır. Başlarına örülen çorap bununla sınırlı kalmamış, Sivasta, Marata, Erzincan'da, Çorum'da, Tunceli'de, özetle çoğunluk oldukları tüm mekânlarda vahşi katliamlar ve sistematik tehcirlerle dağıtılmışlardır.

Özetle, sistematik bir devlet refleksiyle karşı karşıyayız ve bu refleks geleneksel olarak ötekini, devlet kimliğinden farklı olanın tasfiyesini, asimilâsyonunu, ekonomik olarak güçsüzleştirilmesini, idari görevlerden uzak tutulmasını, sembollerini, inanç

biçimleri ve mekânlarını kamusal alanda gösterememesini dayatmaktadır. Kürdün, gayrimüslimin, Alevi'nin asimilasyonu, toplu yaşam alanlarından göçlerle tasfiyesi bunun göstergesi. Bu öyle bir devlet geleneğidir ki değişen hükümetlerle değişmemektedir. Nitekim Alevi katliamlarının, gayrimüslim tasfiyelerinin, çoğunlukla devletin laik temsilcileri döneminde yoğunlaşması da bunun göstergesi. Ki Tunceli İskân Kanunu'ndan başlamak üzere "Alevi", "Cem" gibi nitelemelerle örgütlenmenin engellenmesi, Pir Sultan heykelinin kendi memleketine kültürel bir figür olarak dikilmesinin engellenmesi, Alevi çocukların zorunlu din dersleriyle Sünnileştirilmesi ile tasfiyesi sadece sağcı partilerin değil, ondan çok bizzat bu devlet geleneğinin uygulamalarıdır.

İşte AB entegrasyonu, Alevi kimliğine, rejimin bu cenderesinden kurtulma olanağı sunmaktadır. Bu nedenle de her türden ulusalcı demagojiye karşı onu sahiplenmek, dahası bu fırsatı çokkimlikli, çokkültürlü, gerçekten demokratik ve laik bir Türkiye'yi yaratmak için ciddi bir fırsat olarak görmek gerekiyor. Çünkü büyük bir coşkuyla sahiplendikleri Cumhuriyet sonrasındaki 80 yıllık tecrübe göstermiştir ki yurttaşlık yükümlülüklerini yerine getirdikleri vatanlarında devlet, onlara kendileri gibi yaşama hak ve özgürlüğünü tanımama, kendi kimliklerine saygı göstermeme, onların meşru varlığını tanımama, tebaa muamelesi yapma kararlılığındadır.

Bu gerçeklikte çokkimlikli, çokuluslu AB ile entegrasyon, onların inançsal özgürleşmeleri için ciddî bir olanaktır. Bundandır ki kendi geleneğine, haklarına ve yaşadığı acılara yabancılaşmayan bir Alevi bilinci AB ile entegrasyona sırtını dönemez. Buna karşılık, "ulusalcılık" gerekçesiyle mevcut devlete yedeklenen bir Alevilik bilinci ise kaçınılmaz bir şekilde kendine yabancılaşmanın temsilciliğini üstleniyor demektir.

f) AB Sürecinde Alevi Vizyonu

Baştan beri vurguladığım gibi Aleviler, sorunlarının çözümünü ulusal devletten umamayacakları gibi çözüm için uygun hukuksal-siyasal zemin sunduğu için salt AB entegrasyonunun teşvi-

kiyle de yetinemezler. AB entegrasyonunu savunucu bir yaklaşım sergilemekle birlikte, onu sorunlarının çözümünde daha işlevsel kılabilmek için kendilerinde artan bir değişim gerçekleştirmek durumundadırlar.

Bu bağlamda öncelikle, son dönemlerde kimi Alevi dede ve aydınlarınca yürütülen ve Alevileri derin devlet ve politikalarına bağlama yönelimlerinin güçlenen etkisini kırmak gerekiyor. Çünkü bu duruş, hem Alevi sorununun çözümünü olanaksızlaştırmakta hem de onun, bizzat devletin değişimiyle çözülebilecek temel bir sorun olduğu gerçeğini bulanıklaştırmaktadır. Etkin bir duruş açısından, devletin değişik Alevi dede, örgüt ve aydınları aracılığıyla Alevi halk üzerinde ciddi bir etki alanına sahip olduğu gerçeğiyle yüzleşilmelidir. Dolayısıyla bu yabancılaştırıcı etkilerin kırılmasını sağlayacak yeni bir dil, duruş ve etkinlikler sergilenmelidir. Alevi örgütleri, bu bağlamda sorunlarının kamuoyuna mal edilmesinde ve kendilerini Alevi toplumu içinde daha etkin ve örgütlü hale getirmenin yaratıcı yollarını bulmalıdırlar.

Hak ve özgürlüklerin kullanılabilir hale getirilmesi sürecinde sergilenen duruşların yanı sıra müttefiklerini doğru seçmenin de önemi tayin edicidir. Devletin kendisininki gibi reddettiği diğer kimliklere sırtını dönerek, emekçinin, Kürdün, gayrimüslimin haklarını görmezden gelerek ve soldan kaçarak sorunlarının çözülebileceğini sanmak boş bir hayaldir. Sorunların kendisi gibi olanlara sırt dönüp egemenlere dayanarak çözüm hayalleri yayan kimi Alevi temsilcilerin tavrı, gerçekte süregelen asimilâsyona ve tektipleştirmelere hizmet eden birer Hızır Paşa tutumundan başka anlam taşımamaktadır. Üstelik Aleviliğin, felsefe olarak her türden haksızlığa karşı çıkmayı, ötekinin acısını kendi acısı kabullenmeyi öngördüğü anımsanırsa, bu konudaki yabancılaşma örnekleri daha da düşündürücüdür. Sonuçta ülkemizin öteki renkleri azaldıkga geriye kalan renklerin güvencelerinin de ortadan kalktığı görülmektedir. Bu anlamda Kürtçe yasağı sadece Kürtleri değil, aynı zamanda Alevileri, Varlık Vergisi veya 6-7 Eylül provokasyonu sadece gayrimüslimleri değil, Alevilerin Alevi olarak yaşayabilme hak ve özgürlüklerini de tasfiye etmiştir. Bütün bu yasaklamalar, tas-

fiyeler, göçler sonucunda Türkiye'nin, sadece demokratikleşebilme olanaklarını değil, ekonomik kalkınma ve zenginleşme dinamiklerini de önemli oranda yitirdiği unutulmamalıdır.

Türkiye tektipleşmeyi kendine esas almış bir devlet geleneğini temsil ediyor. Bu durum kimi gerekçelerle âdeta olmazsa olmaz kılınmış ve toplumun devlet karşısında olabildiğince güçsüz kılınması bağlamında iç dinamikle değiştirilemez hale gelmiştir. Bunun bilincinden yoksun bir Alevi temsiliyeti, kendine karşı devletin yedeğine girerek salt bu nedenle bile haklarına ve geleneğine yabancılaşma anlamı taşımaktadır.

Oysa Alevilik, "ulusal" devletin değil, toplumun haklarının yanında olmak için çok güçlü bir donanıma sahiptir. Çünkü devleti, iktidarı, toplumun kontrolünü esas alan tüm din ve din dışı anlayışlardan ayrımla onun asli kavramı devlet değil insan, halk ve haktır. Hem oluşumu hem tarihi hem de felsefesi bunun açık göstergesidir. Ancak şeriatçı devlete karşı hak mücadelesinde rüştünü ispatlamış olan bu inanç geleneği, cumhuriyet ve laik devlet koşullarında, kendini ve hakları savunma refleksini aynı etkinlikte sürdürememiş, yer yer felç edilmiştir. Kendisi cumhuriyet ve laikliği ilkesel ve felsefi düzeyde benimsediğinden, bu ilkeler adına kendisine ve diğer kimliklere yönelik asimilâsyon karşısından etkili bir refleks gösterememiş, dahası belli parçalarında zaman zaman Kürde karşı kullanılabilmiştir. Nitekim bütün kültür ve kimliklerin eşit hak ve özgürlüklere sahip olduğu bilincini daha 750 yıl öncesinden ilke edinmiş Alevilik adına konuşan kimi aydın ve örgütlerin, Anadolu'nun bu tektipleştirilmesi geleneğine yedeklenmiş olması gerçeği, Alevi felsefesine yabancılaşmanın ciddi bir göstergesidir. Bu durum özgülünde adeta kendi asimilatörüne âşık olmak gibi, zaman zaman onun korucubaşı veya ideoloğu olmak gibi oldukça trajik bir durum ile karşı karşıyayız.

Alevilerin temel talebi demokrasi ve bu bağlamda özgürlükçü bir laiklik olmak zorunda. Çünkü demokrasi, kendinin kendi gibi ve tabii hak ve özgürlükleriyle yaşamasını güvence altına alarak laikliğin de gerçek anlamda hayata geçebilmesini sağlar. Oysa anti demokratik bir zihniyetin laiklik anlayışı, devasa Diyanet kurumlaşması başta olmak üzere, toplumun kontrolü

ve tektipleştirilmesi zihniyetinin ürünü olarak biçimlenmekte ve devletin inançlar karşısından eşit mesafede durması temel ilkesini sistematik olarak ihlâl etmektedir. Böylesi bir "laiklik" anlayışının şeriatçı harekete karşı hassasiyeti, özgürlükçü bir anlayışın değil, kontrolün gereği olmaktadır. Bu nedenle Aleviler, böylesi bir laiklik anlayışının yedeği olmaktan kaçınarak özgürlükçü bir toplum projesinin savunusunda daha kararlı olmak zorunda.

Dolayısıyla uluslarüstü ve çokkültürlü bir devletleşme zemini olarak AB, süreğen bir hak ihlâli ve asimilâsyonla karşı karşıya olan Anadolu Alevileri açısından sadece hak elde edilmesi süreci değil, aynı zamanda Alevi ütopyası açısından da önemli bir ilerlemeyi ifade etmektedir. Bu bağlamda Aleviler, azınlıkların ve insan haklarının korunmasını üyelik standardı olarak Türkiye'ye dayatan AB kriterlerinin sistematik savunucusu olmak zorunda.

Ancak AB entegrasyonunun, sorunları tümden çözmek için oldukça yetersiz kalacağı gerçeği de bu noktada yinelenmelidir. Nitekim AB'ye üyelik için; "Demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve azınlıklara saygı gösterilmesi ve korunmasını güvence altına alan" Kopenhag Siyasi Kriterleri'nin, bizzat AB içindeki egemen çıkarlar tarafından sıklıkla ihlâl edilebildiği, dolayısıyla bu kriterlerin kimi AB kurumlarına karşı da savunulmak zorunda olduğu unutulmamalıdır. Unutulmamalıdır ki söz konusu bu hukuki müktesebata rağmen halen AB'ye egemen olan güçler emperyalist karakterini korumaktadır. Dolayısıyla kendi dinamiklerini örgütlemeyen, bu bilinci oluşturmayan, sadece Türkiye'deki ezilenlerle değil AB içindeki ilerici güçlerle dayanışma ve iş birliği geliştiremeyen bir Alevilik, AB üyelik koşullarında da üvey evlat olmaya devam edebilecektir. Nitekim AB içinde de böylesi hak ihlâli ve eşitsizlik örnekleri çok.

Dolayısıyla taleplerini ulusal ve uluslararası gündeme taşımak konusunda kararlı, uluslararası bir vizyona sahip bir Alevi örgütlenmesi ve önderliğine gereksinim var. Bu da yetmez gerçek bir demokrasinin kazanımı ve güvencesi için Alevilik, bizzat felsefesinin de gereği olarak diğer ezilenlerle dostluk ve dayanışmasını daha yükseğe çıkarmak zorunda.

AB'ye bir cennete gidiliyor havasıyla değil, emperyalistlerin orada halen egemen olduğu, dolayısıyla mücadele edilmesi, değiştirilmesi gereken pek çok sorunun orada da olduğu gerçeği unutulmadan gidilmelidir. Ama buna karşın, Türkiye'nin faşizan geleneklerine karşın önemli burjuva demokratik kurumlaşmaların ger ğı ekleştiği, dolayısıyla başta Aleviler olmak üzere Türkiye'de ağır mağduriyetler altında yaşayan toplulukların sorunlarının çözülmesinde daha uygun bir zemine kavuşulacağının bilinciyle gidilmelidir. Bunun ötesi uzun vadeli Alevi vizyonuysa dünyanın bir cennete dönüştürülmesidir, ki Pir Sultan bunun mesajını bize;

"Dünyanın üstünde kurulu direk
Emek zay olmadan sızlar mı yürek
Bu yolu kim kurmuş bizler de bilek
Söyle canım söyle dinlesin canlar

Pir Sultan Abdal'ım farz ile sünnet
Yola gelmeyene edilmez minnet
Cümlemizin muradı dünyada cennet
Söyle canım söyle dinlesin canlar"

diyerek ta 500 yıl öncesinden vermektedir.

ALEVİLERİ NE YAPMALI?[1]

17 Aralık karar tarihi öncesinde yayınlanan son AB Raporu'nda Aleviler, sistematik hak ihlâline uğrayan ayrı bir dini cemaat ve "azınlık" olarak tanımlanmakta, ibadethane açma zorlukları ve zorunlu din dersleri ile asimile edildikleri saptanmaktadır. Yine aynı raporda, devletin dinlere eşit davranmayıp, belirli bir dini grubu Diyanet aracılığıyla desteklemesiyle sorunlu bir laiklik uyguladığı belirlenmektedir.

İnanç ve vicdan özgürlüğüne ilişkin laik bir çözümün zorunluluğuna da işaret eden bu ifadelere muktedir geleneklerce şiddetli bir tepki verildi. Din alanını bugüne kadar kontrol aracı olarak kullananlarca rapora böyle bir tepki verilmesi doğaldır. Ancak gelinen noktada daha az sorunlu tepkiler bekliyor insan. Örneğin "milli hassasiyetimiz" azınlık kavramına feveran edenlerin, Alevilerin bugüne dek yok sayılmasını geçiştirmesi manidar. Alevilerin İslamcılara karşı yedeklemeye çalışan kimi egemen güçlerin; "Diyanetin, laikliğin güvencesi Alevilere karşı değil, tarikatlara karşı" olduğu iddiası da bir başka örnek. Ancak bunlar bir yana, biri devletin diğeri reform sürecindeki İslamcılığın rafne refleksi olarak temayüz eden iki yaklaşım var ki demokrasiyi kazanmak açısından bunlar özellikle irdelenmeyi gerektiriyor.

Artık bir şeylerin eskisi gibi süremeyeceğini gören söz konusu bu her iki yaklaşım da belli noktalarda değişimin gereğini kabulleniyor. Ne var ki söz konusu bu her iki yaklaşım da reji-

---

(1) *Radikal-II* / 24 Ekim 04.

min, görüntüyü kurtarma alanından çıkıp demokratik ve laik bir çözüm alanına yükselemiyor.

Bunlardan birincisi, AB taleplerinin, birilerini "mal bulmuş mağribi" gibi heyecanlandırdığını, ama Türkiye'nin evelallah "ölmediğini" ve böyle düşünenleri "hem yola getireceğini hem de AB yolculuğuna devam edeceğini"(2) yazıyor. Alevi ve Kürtlerin kimlik düzleminde kabul edilmesini bekleyenlere, "Türkiye'de bireysel olarak elbet öteki Türk vatandaşlarının tüm hak ve olanaklarından eşit bir şekilde herkes gibi siz de yararlanabilirsiniz. Bu zaten hakkınızdır. Ama ondan ilerisini isteyince sıra külahları değişmeye gelir." diyerek tehdit yolluyor. Oktay Ekşi gibi (sanırım sosyal demokrat olduğunu söyleyen) biri soruna böyle yaklaşınca, başkalarının durumdan vazife çıkaracağı, dolayısıyla önümüzdeki sürecin sanılandan daha zor geçeceği beklenmeli.

Açıktır ki Kürt, Alevi vb. kimliklere ilişkin bir sorun söz konusu olunca, eşyanın doğası gereği çözüm de kimliksel olmak zorunda. Bireysel haklara gelince, kimliksel sorundan görece farkla bir bütün olarak tüm yurttaşların bu ortak sorunu da salt yasal düzenlemelerle çözülmekten uzak olup, özellikle devletin eski alışkanlıklarını bütünüyle terk etmesini gerektiriyor. Ancak gelinen noktada iyi kavranmalı ki bireysel haklar, kimliksel haklar tanınmadığı müddetçe, "bölünme" sendromunun türevi olarak ihlâl edilmeye devam edilecek. Cumhuriyet tarihi boyunca hak ihlâllerinin bir gelenek halini almasının temel nedeninin, sınıfsal itirazdan çok söz konusu kimliksel talepler olduğu gerçeği bu noktada özellikle anımsanmalı. Dolayısıyla AB entegrasyonunun, eski reflekslerin terk edilmesine (ölmesine) bağlı olduğu, hem hak talepleri ezilip hem de AB'nin mümkün olmadığının bir an önce kavranması, ülkemizin menfaatleri açısından zorunlu. Dahası "siz" diye ötekileştirilen insanların da eğer kuruluşu için canını feda etmek, tüm yurttaşlık yükümlülüklerini yerine getirmek gibi temel hak edişlerden yola çıkacaksak, en az Türk-Sünni kimliktekiler kadar, bu ülkenin sahipleri olduğu gerçeği de böyle kolayca harcanmamalı.

---

(2) Oktay Ekşi, *Hürriyet*, 15.10.04.

***

İkinci sorunlu yaklaşım da Diyanet Başkanı Ali Bardakoğlu'nundur. O da sorunu kabul eder görünüp çözümü olanaksızlaştırıyor. Bardakoğlu; "Sünnileştirme politikamız olamaz, Sünni bir kurum değiliz. Aleviler bizim Müslüman kardeşlerimizdir" girizgâhından sonra; "Biz, Müslümanları alt dini kimliklerine, mezheplerine ve tarikatlarına göre ayırmıyoruz, ayrım yapmıyoruz, ortak dini öğretiyoruz"(3) diyerek, inandırıcılığını daha baştan yitiriyor.

Unutulmamalı ki Aleviler, kendilerini ister Müslüman isterse ayrı nitelesinler, sonuçta ibadethanesi Cemevi, ibadeti cem, orucu Muharrem olan, kadına bakışından, insan ve tanrı algısına kadar Diyanet'in Müslümanlığından, yani Sünnilikten tümüyle farklı olan bir inanç sistemi. Alevinin Sünni'den farkı, Sünni'nin Şiî'den, Katolik'in Protestan'dan farkından çok daha büyük. Durum buyken Protestan'ın Katolik'ten ayrı kurumlaşmasını tartışmayan AB kapısında Alevilerin haklarını tanımamaktaki ısrar hem tüm inançlara eşit mesafede durmak demek olan laikliğin inkârı hem de demokrasinin. Farklıya farklı olmaktan gelen haklarını tanımamak, ayrım yapmakta ısrar etmektir. Bu ise, o dillere pelesenk kavramı kullanacak olursak, asıl bölücü olanların hak talebinde bulunanlar değil, bunları vermeyenler olduğunu gösterir. Oysa anımsanmalı ki AB'de Katolik, Protestan, Ortodoks, Musevi, hatta İslam ve tabii kendi öz topraklarında inkâr edilen Alevilik de kendi başına örgütleniyor.

Diyanet'in, yani devletin resmi din anlayışının başkanı; "Biz, insanları inanç guruplarına göre ayrıştırmak yerine, vatandaşlık esasına göre hizmet ve istihdam üretiyoruz." diyerek, özgün bir inanç olan Alevileri, gayrimüslimlerle birlikte vatandaşlık statüsü dışına atan bir bilinçaltı yansıtıyor. Oysa işin abc'sidir; laik devlet vatandaşlarına din biçmez, dinin bireysel vicdani bir tercih olduğunu kabul eder ve bu noktada vatandaşların din özgürlüğünü korumakla yetinir. Din özgürlüğünü korumaksa,

---

(3) *Radikal*, 10.10.04.

yurttaşların birbirine inanç dayatmamak kouluyla inançlarını özgürce yaşayacakları bir atmosfer yaratmak demek; halkın bir kesiminin inancını, savunma bütçesinden sonraki en büyük bütçeyle destekleyip, diğer inançları asimile etmek değil! Bardakoğlu, belli ki bu normları kaale almıyor. Alevilerin kimliklerini savunma haklarını; "Ekonomik çıkar ilişkilerine ve başka amaçlara" bağlamak da Bardakoğlu'nun reformcu yüzünü iyice gölgeliyor. Dahası "vatandaşlık esasına göre hizmete" dini, üstelik onun belli bir yorumunu (Sünni/Hanef/Maturudi) sokuyor ki böyle bir devlete, literatürde laik değil, dini bir devlet denir.

Laik bir devletin kendini inkârı olan bu yaklaşım, AB kapısında ilânihaye sürdürülemez. Ulusal devletin ülke sınırları içindeki tüm yurttaşları tekkimliklileştirme politikasıyla örtüşen bu anlayış günümüzde arkaik bir anlam taşıyor. Sadece arkaik olsa neyse, ancak aynı zamanda demokratikleşmeyi engelleyen, yurttaşları devletin dayattığı forma göre yaşamaya zorlamasıyla totaliterizmle örtüşüyor.

Üstelik bu anlayış kendi içinde tutarlı da kalamıyor. AB'deki Hıristiyancı eğilimlere karşı, haklı olarak; "AB'nin din ekseninde kurulması yeni sorunlar getirecek, karşısında din eksenli başka bloklar sağlayacak" derken, Türkiye'nin Müslümanlığının altını artan oranda çizerek Diyanet'in güçlenmesini savunuyor. Dahası yurttaşların, yorum ve tanım tekeli Diyanet'te olan "kendi dinleri hakkında" daha çok bilinçlendirilmesi gerektiğini, aksi takdirde; "Batının teknolojik üstünlüğü giderek başka alanlarda üstünlüğe ve istilâya kadar gidebilir" diyor. Sanki olumlu değerler temelinde bir devletlerüstü entegrasyona değil de psikolojik savaşa gidiyor gibiyiz. Bu anlayış öyle içselleşmiş ki Alevileri "İslam'ın alternatif olmadıklarına" yönelik rehabilitasyona tabi tutulurken; "İslam'ın alternatif Hıristiyanlık ve Yahudiliktir" diye sürüyor. Nerede kaldı dinler arası diyalog, barış, inanç özgürlüğü temelinde bir arada yaşama perspektif?

Öteki dinleri "alternatif", AB entegrasyonunu "istila" riski gören böyle bir anlayışın, içte tahkimat yapması ve tıpkı din eksenli Osmanlı gibi, "sapkın/mülhid/rafızî" halkını "hak yola"

getirmek için asimilasyona başvurması kaçınılmaz. Diyanet'in laikliğe ters bir kurum olması bir yana; Sünni olmadığı ve Sünnileştirme politikası izlemediği" iddiası da inandırıcılıktan yoksun. Diyanet İslamı'nın Alevilikten temelli farkı biryana, Şiî, Vahhabi vb. diğer Müslümanlıklardan farkı da bunun kanıtı zaten. Ancak bu noktadaki asıl sorun, onun gerçekte laikliği, din ve vicdan özgürlüğünü ihlâl etmesi. Türkiye'nin Diyanetçe gerekçelendirilen dini anlayışının, kendi inanç dünyasında cami olmayan Alevi köylerine cami yapıp, imam ataması, çocuklarına Çocuk Hakları Bildirgesi'ne karşın din dersi dayatması, AB ve laiklikle bağdaşmadığı halde her doğan çocuğun kimliğine İslam yazdırması, Alevilerin örgütlenmelerini "bölücülük" olarak yargılaması gibi uygulamalar bunun göstergesi.

AB kapısında nasıl ki Kürtleri Türk sayarak asimile etmek olanaksızsa, Alevileri Müslüman sayarak asimile etmek de artık olanaksız. Gelin hiç olmazsa artık bunu kabul edelim ve AB dayatmadan demokratik ve laik restorasyonumuzu kendimiz yapalım.

SOL ALEVİ SORUNU İLE İLGİLENMELİ MİDİR?(1)

78'liler, içinde biçimlendikleri kültürün anlaşılır sonucu olarak, alt kimlikler etrafındaki hak taleplerine soğuk bakıyorlar. Peki ama bu doğru bir yaklaşım mı?

Anlaşılır, dahası kimi haklı kaygılardan beslenmekle birlikte, bu yaklaşımın koşullara uygun düşmediği kanısındayım. Anlaşılır, çünkü bizler, yaşanan sorunların temeldeki maddi nedenlerinden hareketle temel çelişmeyi çözme şeklinde bir geleneği temsil ediyoruz. Bu bağlamda ikincil sorunları reddetmesek de, onları ana sorunun çözümü kapsamında çözmeye yönelen bir eğilim taşıyoruz. Dahası tali sorunları fazla önemseyen yaklaşımların, dikkatleri temel sorundan uzaklaştıracağı, emek güçlerini bölüp güçsüzleştireceği gibi bir önyargıya sahibiz.

Bu kapsamda emek eksenli ve sosyalizm hedefi bir örgütlenmeyle iktidarın ele geçirilmesi sonrasında, cinsiyet, etnik, inançsal, vb. tüm diğer ezilme biçimlerinin de kendiliğinden çözüm yoluna gireceğini düşünmeye eğilimliyiz ve öyle düşündük geçmişte. Öyle ki burjuva demokratik devrimleri bile, sosyalizme giderken iktidarı ele geçirmek için bir güç biriktirme aracı olarak gördük. Demokrasiyi sosyoekonomik boyutuyla ele alırken, siyasal hak ve özgürlükler boyutunu pek önemsemedik.

70'lerin koşulları da bu yaklaşımı besleyen bir işlev gördü. Ancak hem sosyalizm adına kurulan rejimler bu ikincil sorunları çözmekte yetersiz kaldı hem de bunların çökmesiyle kitleler alt kimliklerine, özgül taleplerine doğru savruldu. Dahası

(1) *Tükenmez* Dergisi / Sayı 5 / Ocak 2005.

kitlelerin kendi özgül talepleri ve doğrudan deneyleriyle demokrasi egitiminde olgunlaşmadan ele geçirilen iktidarlarla, doğrudan yönetim ve sosyalist demokrasiye geçilemediğini gördük. Kitlelerin içselleştirmesinden kopuk olarak öncülerin belirlediği tüm bu iktidar deneylerinde ciddi bir yabancılaşma yaşandı.

Sosyalizm adına kurulan tüm rejimlerin amaçlarına yabancılaşması ve bunun kaçınılmaz sonucu çöküşü sonrasında bugün artık geleneksel yaklaşımımızı sorgulamak kaçınılmaz. Bugün artık temel sorun olan emek sermaye çelişmesinin yanı sıra, kitlelerin kendi özgül sorunları temelinde de ciddi bir eğitimden geçmesi ve sosyalizm hedefnin ancak bunun üzerinden gerçeklik kazanacağını kavrayabilecek bir deneyime sahibiz. Kaldı ki, sosyalizm adına kurulan rejimlerin çöküşü sonrasında kitlelerin kendi alt kimlik ve özgül taleplerine yönelmesi de, bu özgül sorunların önemsenmesi zorunluluğu dayatıyor. Dahası kimliksel talepleri kucaklamayan bir siyasal hattın, kitleleri sosyalizmle buluşturmak açısından yetersizliği, bugün özellikle Türkiye pratiğinde görülüyor.

Burjuva demokrasisinin sınırları içindeki ulusal, cinsel, kültürel, vb. hak taleplerinin günümüzde kazandığı önemi görmeyen bir sosyalist hareket, bu alanların liberal, milliyetçi, dinci kimliklerce hızla doldurulduğu, bu bağlamda kitleselleşme olanaklarının daha da daraldığı gerçeğiyle karşı karşıya kalıyor. Diğer yandan bu gibi özgül sorunları temelinde demokrasi eğitimi ve örgütsel deneylerden geçmeyen kitlelerin sosyalizmi inşa etme iradesi edinmesi de olanaksız. Kaldı ki, kendi toplumsal tarihi ve yerel kültürleriyle ilişkilenemeyen, bu temelde ideolojik ve kültürel hegemonya kuramayan bir mücadelenin kitleselleşmesi, geçmişe oranla çok daha zorlaşmıştır. Özetle bu gibi demokrasi sorunlarıyla, emek dışındaki hak talepleriyle ciddi bir şekilde ilgilenmemiz, günümüz koşulları ve özellikle bir toplumsal mozaik olan ülkemizde daha da zorunlu.

Bu özgülde ülkemiz gerçeği, kitlelerin alt kimlik ve talepleri temelinde saflaştığını, dolayısıyla bu sorunlarla ilgilenmeyen bir sosyalist harekete karşı sağırlaştığını görüyoruz. Doğrudan emek sermaye çatışması alanına girmeyen bu gibi sorunları gör-

mezden gelmek, bu talepler etrafında biriken tepki ve örgütlenmelerin düzen içi önderlik ve ideolojilerin hegemonyasına girmesine neden oluyor. Dolayısıyla genelde sosyalistlerin, özel olarak da 78'lilerin misyonu, bu sorunlara ilişkin özgürlük ve eşitlik temelinde çözüm üretmek zorunda.

Bu gibi sorunlar, hem kitlelerin kendiliğinden talepleriyle ilişkilenerek, onları düzen içi etkilerden kurtarmak hem de egemen ideolojilerin hegemonyası ve hak ihlallerine karşı sol bir hegemonya geliştirebilmek açısından zorunlu. Özelde somut durumun somut tahlili bu sorunlarla ilgilenmemizi, onlara hak ve özgürlük ekseninde çözümler üretmemizi gerektiriyor.

***

Bu kapsamda olup, halen ülkemizde en çok tartışılan sorunlardan biri de Alevi sorunu. Bu sorun, 15-20 milyon civarında bir toplumsal kesimin kültürel ezilmesinden kaynaklanmakta, bu bağlamda üstünden atlanamaz bir demokrasi sorunu oluşturmaktadır. Örneğin zorunlu din dersinde Alevi çocukların asimile edilmesi, Alevilerden de alınan vergilerle Diyanet gibi laiklik karşıtı bir kurumun beslenmesi, kendi kimliklerini özgürce yaşama hakkının gasp edilmesi gibi ciddi toplumsal sorunlara sosyalistler duyarsız kalamaz. Bu gibi taleplerin sosyalistlerce dillendirilmesi, hem çok kültürlü çok kimlikli demokratik ve laik bir Türkiye hedefnin hem de Alevi kimliğinden emekçilerle bütünleşebilmenin olmazsa olmaz gereğidir.

Alevi sorununa ilişkin duyarlılık, hem Kürt sorununa karşı gösterilmek zorunda olan genel demokrasi duyarlılığının, hem de ondan ayrımla laiklik mücadelesinin gereğidir. Oysa Alevi kimliğinin inançsal bir sorun olması nedeniyle, örneğin Kürt sorunu kadar önemli olmadığı düşünülebilmektedir. Esasen ideolojik cephaneliğimizde ulusal sorunlara ilişkin bir dizi teorik açılıma karşın dinsel ezilmeye ilişkin teorik açılım olmaması da böylesi yanlış yaklaşımlara yol açabiliyor. Oysa demokrasi ve insan haklarının gerçekleşebilmesi anlamında tüm kimliksel sorunlar aynı muhtevada olup, hak ve özgürlük temelinde çözümleri de aynı tipten bir demokratik duyarlılığı gerektiriyor.

Diğer yandan Alevili kimliğinin, kapitalizm öncesi dönemin sınıfar mücadelesinde ezilenlerin ideolojik yansıması olması da bu özgülde özellikle anımsanmalı. Aleviliğin tarih boyunca ezilmesi ve asimile edilmesinin yanı sıra, Alevilerin egemenlere karşı sergilediği direniş de onlarla ilgilenmemizi ayrıca zorunlu kılıyor. Başta Pir Sultan, Kalender Çelebi, Baba İshak olmak üzere, Alevi inanç önderlerinin imparatorluklara başkaldıran destansı kimliği, onların bu coğrafyadaki tarihsel önderlerimiz olduğu gerçeğini gösteriyor. Aynı şekilde Yunus Emre, Nesimi, Kaygusuz gibi Alevi inanç önderleri de, bu coğrafyanın hümanist, eşitlikçi ve özgürlükçü kültürünün bayraktarları olarak sosyalistlerin ilgisini zorunlu kılıyor. Kaldı ki Aleviliğe karşı bugün de sergilenen yasakçı ve dağıtıcı devlet iradesinin, bu kültürün bu sol nitelikli refleksinden kaynaklandığı dikkate alınırsa, ona karşı sergilenecek kayıtsızlığın, solun gerçekte kendi toplumsal kültürü ve tarihsel geçmişine kayıtsızlık anlamı taşıyacağı daha da net görülür.

Esasen yaşadığı toprakların tarihteki sınıf mücadelesiyle ilişkilenmeyen, bu sınıf mücadelesinin siyasal ve kültürel temellerini bilmeyen bir sosyalist hareketin kitle bilincinde köklü bir yer edinmesi, bu temelde egemenlere karşı ideolojik hegemonya geliştirmesi olanaksız. Özetle Aleviliği tanımak ve onların sorunlarıyla ilgilenmek, hem güncel hak ihlallerine hem de egemen ideolojinin kullaştırıcı hegemonyasına karşı demokratik ve laik direnç alanları yaratabilmek açısından büyük bir önem taşıyor.

Kuşkusuz Aleviliği, günümüz sorunlarının çözüm perspektif olarak sunan Aleviciliğe itiraz edilmeli. Kapitalizm öncesi geleneksel dönemde ezilenlerin inancı olarak Aleviliğin, tarihte böylesi siyasal bir işlevi de olmuştur kuşkusuz. Ancak modern dönemin sorunları, ancak bu sorunlardan hareketle üretilmiş modern bir perspektife çözülebilir; ki sosyalizm, tam da bu ihtiyacın ifadesidir. Dolayısıyla geçmişte ezilenlerin eşitlikçi düşüncesi olarak biçimlenmiş olmasına karşın Aleviliği, günümüz koşullarında üst kimlik konumuna çıkarmak, halkın din temelli bölünmesine yol açar ki, buna mutlaka itiraz edilmelidir. Dolayısıyla günümüz sorunlarının bir çözüm seçeneği olarak değil,

ama ezilen bir kültür ve çözüm bekleyen bir sorun olması yanında bu toprakların eşitlikçi ve hümanist toplumsal kültürü olarak Alevilikle mutlaka ilgilenilmelidir.

Özetle; günümüzde demokratikleşmek, egemen ideolojilere karşı Aleviliğin ezilme durumunu sona erdirmek ve Alevi-Sünni, Kürt-Türk tüm inanç ve etnisitelerden Türkiye halkının eşitlik, özgürlük, kardeşlik hedefinde birleştirilmesini sağlamaktır. Bu da salt emek sorunları temelinde değil diğer ezilme biçimlerini de kucaklayan bir perspektifle mümkün. Dolayısıyla tüm kimliklerden Türkiye halkının sosyal eşitliği için mücadelenin, toplumun kimliksel, kültürel ve diğer hakları için mücadeleyle birleştirilmesi zorunluluğuyla karşı karşıyayız.

ALEVİ SORUNU ve SOL HAREKET[1]

Günümüz koşullarında Alevi sorunu nedir?

Alevi sorunu, inanç kaynaklı kimliklerini gerçekleştiremeyen, gerçekleştirmeleri bizzat devlet tarafından engellenen, devlet bütçesi ve kadrolaşmasıyla yürütülen Sünnileştirme şeklinde sistematik bir asimilasyona tabi tutulan 15 milyonu aşkın Türkiyeli Alevi yurttaşın uğradığı bir ezilme ve dışlanma sorunudur. Bu kesime yönelik devlet politikası sola ve Kürt kimliğine karşı izlenen politikayla aynı kaynaklı olması nedeniyle aynı zamanda gerçek bir demokratikleşmenin olmazsa olmaz sorunlarından birini oluşturuyor. Alevi inancına sahip kesimlerin genel olarak sol eğilimli olması da sorunun sol açısından önemini arttırmaktadır. Ancak solun soruna gereken duyarlılığı ve doğru yaklaşımı gösterdiği söylenemez.

Solun Alevilere ilişkin bakış açısında sorun mu var?

Evet, hem de oldukça ciddi bir sorun var diye düşünüyorum. Türk milliyetçiliğinin soldaki ağır etkileri nedeniyle solun Kürt sorununa yaklaşımında da sorunlar var gerçi, ama Aleviliğe bakış açısındaki sorunlara oranla görece az. Çünkü teorik cephaneliğimizde ulusal soruna ilişkin görece ölçütler söz konusu... Örneğin ezilen ulus olmaktan kaynaklı hakları olduğu, sol olmanın ona karşı sorumlulukta belirginleştiği gibi... Alevilik ise inanç alanına dair bir sorun olduğundan, kaba bir solculukla sorundan bile sayılmamış ne yazık ki. Oysa Kürt sorununda gösterilmesi gereken duyarlılığın aynısı Alevi sorununda da

(1) *Toplumsal Özgürlük* / Ekim 2004.

gösterilmek zorunda. İkisi de toplumsal düzeyde ezilmek ve kimlik anlamında asimile edilmek anlamında ortak paydaya sahipler çünkü. Dolayısıyla sol hareket, iki sorunun aynı paydaya sahip olduğu ve bize benzer sorumluluklar yüklediği konusunda tutarlılık sergilemek zorunda. Dahası bu noktada ciddi bir kavrayış eksikliği de söz konusu; şöyle ki Alevi kimliği kapitalizm öncesi dönemin sosyalizan anlayışıdır. Sol kültür adına bu topraklarda bin yıldır ne üretilmiştir diye dönüp baktığımızda karşılaştığımız şeydir Alevilik.

Bu nedenledir ki Pir Sultanlar Alevi teolojisinin olduğu kadar devrimci mücadelenin de bu topraklardaki atalarıdır. Alevi sağcılarına karşı olduğu karşı kadar kaba solculuğa karşı da korumamız gereken bir gerçektir bu. Aksi taktirde kendi tarihsel kültürel beslenme kaynaklarımızı kesip atmış oluruz. Dolayısıyla Alevi kimliğine ve sorunlarına karşı duyarsızlık, aynı zamanda solun tarih ve toplum bilinci, yanı sıra demokrasi bilincinin ne denli eksik olduğunu göstermektedir. Oysa solun toplumsallaşması ve egemenlere karşı fikri bir hegemonya geliştirebilmesi için doğru bir tarih ve sosyoloji bilincine ve tabii demokrasi perspektifne sahip olması gerek. Ne ki bizler bu alanları neredeyse egemenlerin resmi tarihçileri ve ideologlarına, keza İslamcılara ve faşistlere bırakmış gibiyiz. Tarihi, sınıf mücadelesi perspektifiyle okuma bilinci geliştiremememizin yoksulluğunu yaşıyoruz. Bu eksikliğimizi giderdiğimizde, ilk kavrayacağımız şey Alevi kimliğinin bu topraklardaki solun geleneksel kimliği olduğu gerçeğidir. Kuşkusuz bu kimlik günümüzdeki fikri gereksinimlerin çok gerisindedir ve zaten Marksizm, modern koşulların bu yeni gereksinimi üzerinden üretilmiştir. Ancak her eşitlik ve özgürlük mücadelesi, kendi topraklarının ürettiği ve kültür olarak karşımıza çıkan değerlerle de gerekli entegrasyonu sağlamak zorundadır. İşte bu gereksinimle tarihi ve kültürel mirası araştırdığımızda, Aleviliğin, Cumhuriyet öncesindeki sınıf mücadelesinde ezilenleri, adalet ve özgürlük bilincini temsil ettiği gerçeğiyle karşılaşacağız. Bu açıdan tarihsel öncüllerimiz olan Pir Sultan Abdal, Baba İshak, Şahkulu, Kalender Çelebi vb. zulme baş kaldıran eşitlikçi önderlerin birer Alevi inanç öncüsü olduğu gerçeği özellikle

anımsanmalı. Keza Hace Bektâş-ı Veli, Yunus Emre, Kaygusuz Abdal, Nesimi, Hallac-ı Mansur vb. Alevi önderlerin de bu toprakların hümanist öncüleri olarak yine bizim tarihsel öncüllerimiz olduğu unutulmamalı. Özetle modern koşullardaki sosyalistlerin tarihteki öncüleri, ezici çoğunlukla Alevi öncüleridir ve bu durum Aleviliğin, zorla Müslümanlaştırılan-Sünnileştirilen-tebaalaştırılan toplumun sınıfsal ve kültürel eşitlikçiliği savunan inanç-kültür damarı olmasından kaynaklanmaktadır.

Cumhuriyet'in Aleviliğe bakışı Osmanlı'dan farklı değil mi?

Görece farklı, çünkü Cumhuriyet bir modernleşme projesi olarak Osmanlı'dan ayrımla laikliği ve cumhuri yönetimi getirmiş, bu anlamda Alevileri görece rahatlatmıştır. Ancak kendini kurumlaştırmasını müteakip, Cumhuriyet de Aleviliğin asimilâsyonu konusunda Osmanlı geleneğini sürdürmüştür. Bu tercihte Aleviliğin bir itiraz kültürü olmasının temel bir rolü var. Nitekim nerede bir Alevi yoğunlaşması varsa orada devrimci hareketin kendine toplumsal temel bulması da bunu gösteriyor. Bu nedenledir ki sadece Osmanlı döneminde değil Cumhuriyet sonrasında da Alevi nüfus yoğunluğu olan bölgeler asimilasyona uğramış, dahası devletin boy hedef olarak provokasyon ve saldırılarla dağıtılmıştır. Cumhuriyet kuşkusuz Alevi bilincinde Osmanlı'dan farklıdır; ne de olsa Cumhuriyet, din eksenli teokratik bir Osmanlı'dan ayrımla laikliği temsil ediyor. Ancak bu laiklik, toplumsal taleple değil devletin kaygılarınca biçimlendiğinden, Alevilerin asimilasyonu konusunda Osmanlı politikasını sürdüregelmiştir. Bu politika aynı zamanda Cumhuriyet'in demokratikleşememesinin de temel nedenlerinden biridir. Geç burjuvalaşmanın işçi sınıfı üzerinde hak gaspları ile belirlenmesi yanı sıra, Kürtleri (ve diğer milliyetleri) Türkleştirme, Alevileri (ve diğer inançları) Sünnileştirme yönelimi, Cumhuriyet'in demokratikleşebilme yeteneği edinmesini engellemiştir. Dolayısıyla çok kimlikli bir coğrafyaya Türk ve Sünni bir tekkimlikleştirme dayatan bu yapıya karşı geliştirilecek alternatif bir toplum projesi, sadece emeğin haklarını gerçekleştirmekle yetinmeyip, aynı zamanda bu tektipleştirmeye karşı çok kimlikli çok kültürlü bir siyasal tasarımdan geçmektedir. Ancak dev-

rimci hareket, ne yazık ki bu kapsamda bir bakış açısını içselleştirememiştir.

Alevilerin de kendi kaderlerini tayin hakkını mı savunmalıyız?

Öncelikle sorunun coğrafi anlamda bir kader tayini sorununu kapsamadığı bilinmeli. Alevi sorunu bir demokratikleşme ve laiklik sorunudur. Kendi kimliklerini özgürce gerçekletirebilmeleri, uğratıldıkları asimilasyonun sona ermesi, devletin toplumu tebaalaştırmak amacıyla Sünni inanca bütçe ayırıp, zorunlu din dersleri uygulamasının sona erdirilmesidir. Özetle sorunun çözümü, mevcut otoriter laikliğe karşı özgürlükçü ve gerçek bir laiklik ve gerçek bir demokratikleşmedir. Bu yaklaşımın sosyalistlerce zaten olmazsa olmaz bir talep olarak savunulması gerektiği bir yana, bunun aynı zamanda bizi önemli bir toplumsal kesim ve kültür olan Alevilerle tekrar buluşturacağı da unutulmamalı.

Peki, son dönemde Alevi kesimde yaşanan sağcılaşma ve erozyon...

Öncelikle bunun salt Alevilere değil, işçi sınıfı ve yakın dönemde devrimci harekete katılmış kadroları da içeren genel bir problem olduğu unutulmamalı. Üstelik Alevi toplumu bin yıllık bir baskının yükünü taşıyorlar sırtında ve bunun yarattığı yorgunluk kendi direniş kültürlerine yabancılaşmayı getiriyor. Dünyanın cennete çevrilebileceğinden yana umutların büyük bir erozyon yaşadığı, bu kapsamda hem alt kimliklerin hem de sağcılaşmanın yükseldiği bir konjonktürü yaşıyoruz hep birlikte. Diğer yandan devletin gerek sola ve Kürt hareketine gerekse de denetimi dışına çıkan şeriatçı harekete karşı Alevileri kullanmaya çalıştığı, bu kapsamda Alevi kesime aktarılan kaynaklar üzerinden ciddi bir sermaye birikiminin ve bunun üzerinden düzene entegrasyonun sağlandığı bir dönem yaşıyoruz. Kaldı ki geleneksel bir kimlik olan Aleviliğin modern koşullarda yaşanan sınıfsal ayrımlardan etkilenmemesi de düşünülemezdi. Nitekim Alevilerin de burjuvazisi oluştu ve doğaldır ki bunlar, tarihsel inanç önderlerinin anlayışından farklılaştırarak, tarihte

de örnekleri görüldüğü gibi yeni tipte bir "Hızır Paşa Aleviliği" üreteceklerdi. Bütün bu faktörler bize, Alevi hareketinin hem geleneksel bir kimlik olarak yükselişini hem de kendi içinde bölünüp düzene yedeklenen ciddî savrulmalar yaşamasını açıklar. Ama bu arada solun da bu yeni koşullarda Alevi kimliğinin yükseliş nedenlerini anlayamaması, onun hak taleplerine doğru yaklaşmaması ve bu nedenledir ki tarihsel ve felsefi yapısından kopuk şekilde ona karşı kaba suçlamalara yönelmesinin yarattığı yabancılaşma da unutulmamalı. Özetle; Alevi hareketinin, soldan bağımsızlaşırken düzene doğru ciddi bir savrulma yaşadığı gerçektir. Ancak bu savrulmanın durdurulup tersine çevrilmesi için, solun da geleneksel ezberlerini aşmak ve soruna, sorunun karakterine uygun bir yaklaşımla çözümler üretmek, böylece onun devrimci ve demokratik potansiyelini tekrar açığa çıkarıp düzenin etki alanından kurtarmak gibi bir zorunluluğu bulunmaktadır.

Bu çerçeveden bakıldığında mevcut Alevi örgütlenmelerini (Cem Vakfı, Hacı Bektâş-ı Veli Vakfı, Pir Sultan Abdal Derneği, vd.) nasıl değerlendiriyorsunuz. Sol bu örgütlenmelerle nasıl ilişkilenmeli?

Az önce sözünü ettiğim gibi Alevilik, kapitalizm öncesindeki ortak paydasını yitirmiş, farklı farklı Alevilikler oluşmuştur. Bu ayrışmaların bir kısmı, örnekleri geçmişte de görülen doğal ayrışmalar iken, diğer bir kısmı bu masumiyetten yoksun ve Aleviliği düzenin çıkarları çerçevesinde yeniden kalıba dökme misyonerleridir. Örneğin Ehl-i Beyt Vakfı, Aleviliği, İslam'ın geleneksel normlarıyla yozlaştırmakta ve duruşunu siyasal İslamcı akımlara göre saptamaktadır. Cem Vakfı, yükselen Alevi sermayesinin gereksinimleri bağlamında Aleviliği devletin hassasiyetleri temelinde ve sol karşıtı bir yerden yeniden biçimlendirmektedir. Bu iki kesim laiklik konusunda ayrışmakla birlikte, rejimin taleplerine uygun bir Alevilik anlayışında, bu bağlamda kendine özgü bir inanç olan Aleviliği "İslam'ın özü" olarak bozmakta ortaklaşmaktadırlar. Buna karşılık Alevi Bektaşi Federasyonu (ABF) üst birliği altında bir araya gelen Hacı Bektâş-ı Veli ve Pir Sultan Abdal vakıf ve derneklerine gelince,

Alevilik anlayışı ve sorunlarına ilişkin yakın ve geleneğe daha uygun anlayışları temsil etmekte ve Aleviliğin tarihsel misyonuna uygun olarak bir özgürleşme ve demokratikleşme dinamiği oluşturmaktadırlar.

Özetle; Sünni kesimle İslamcılık yarışına giren kimi muhafazakâr dedeleri de yedekleyen Alevi sağcılığıyla Alevi gelenek ve felsefesine uygun bir yaklaşımla günümüz koşullarının gerektirdiği ilerici anlayışı temsil eden ABF arasında temelli bir ayrışma söz konusu. Birincilerin sol düşmanlığına karşılık ikinciler, özgürlükçü bir laiklik savunusu ve ülkenin toplumsal sorunlarında emek ve özgürlüklerden yana tutumlarıyla solla benzer duruş içindedirler. Sol, Alevi sorununa karşı duyarlılıklarını arttırdığı oranda, hem kendi talepleri çerçevesinde örgütlü olanlar hem de Alevi kimlikteki insanlar nezdindeki etkisinin hızla arttığım görecektir. Çünkü solla Alevilik arasındaki benzerlikler sanılandan çok daha fazla olup, söz konusu olan sadece Alevilerin ezilen bir toplumsal güç olmalarıyla sınırlı olmayıp, aynı zamanda Aleviliğin kapitalizm öncesi dönemin sosyalizan inancı, sol kültürü olmasıdır. Dolayısıyla doğru yaklaşımlar sergilenmesi halinde Alevi geleneği soldan ayrıştırma operasyonu akamete uğrayacaktır.

HACIBEKTAŞ'TAKİ KIRILMANIN DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ[1]

Hacıbektaş Şenlikleri'nde oradaydınız. Gözlemlerinizi aktarır mısınız?

Öncelikle katılımın ciddi anlamda düşük kaldığını belirteyim. Öyle ki bu yıl şenliğin birinci günündeki katılım, geçen yılki şenliğin üçüncü günündeki katılımdan azdı. Ancak asıl önemlisi bu yılki şenliklerin, Türkiye'nin ezilen kimliklerinden Aleviliğin kendini ifade edip kamuoyuna taşıma misyonundan uzak kalmasıydı. Oysa bilineceği gibi Hacıbektaş Şenliği'nin herhangi bir ilçe şenliğinden temel ayrımla işlevi tam da buydu. Dolayısıyla hem katılım hem de misyon açısından bu yılki şenlik, Aleviliğin hak mücadelesi, dolayısıyla ülkemizin gerçekten demokratik ve gerçekten laik hale gelmesi mücadelesi açısından ciddi bir kan kaybı anlamı taşımaktadır. Bu yıl şenliğe damgasını vuran şey resmi laikliğin AKP'ye karşı Alevileri yedeklemesi çabasıydı. Oysa söz konusu bu devlet laikliği, bizzat Alevi haklarının da dışlanması gibi ciddî bir zaafa malûldü. AKP'ye karşı seferberlik kuşkusuz önemliydi, ama bunun Alevilerin haklarının tanınması temel sorunuyla birleştirilmemesi halinde ne demokratikleşmeye ne de laik kurumsallaşmaya hizmet etmeyeceği ve etmediği açık. Bu açıdan yaklaşıldığında, 365 gün zaten tartışılan Kıbrıs sorununun Hacıbektaş Şenliği'ne temel bir gündem olarak taşınması, üstelik bunu uluslararası hukuk ve farklı görüşlerin kendini ifadesi çerçevesinde değil de, Denktaşçı Mümtaz Soysal'ın konferansı olarak sunulması ciddi bir sorun.

---

(1) *Alevilerin Sesi* / Ekim 2004.

AB karşıtı bir söylemle Alevi sorununa en küçük bir katkı getirmek olanaksızken, şenliğin resmi programında AB karşıtı bir dilin baskın olması da bir diğer önemli sorun. Öyle ki Alevi sorununu tıkayan resmi laiklik ve gerçek bir demokratikleşme önündeki engellerden biri olan milliyetçiliğin Alevileri yedeklenme mesajının dayatıldığı bir platform olarak düzenlenmişti bu yılki Hacıbektaş Şenliği.

Alevilerin sorunları açısından bunun anlamı ne?

Bunun anlamı Alevilerin kendi sorunlarının çözümü açısından ciddi bir mevziyi daha kaybetmiş olmasıdır. Kaybedilenler geri alınabilecek midir, bunu zaman ve Alevi demokratik güçlerin geliştireceği mücadele belirleyecektir. Ancak bu yılki şenlikten hareketle altı özellikle çizilmesi gereken sorunlar var: Birincisi AKP Aleviler açısından ciddî bir sorun olmakla birlikte, halen Alevilerin yaşadığı temel sorun şeriatçılardan çok bizzat devletin Alevileri Sünnileştiren anti demokratik zihniyetinden kaynaklanmaktadır. Aleviler, Diyanet, zorunlu din dersleri yanında, Alevi kurumlaşmalarına "bölücü" damgası vurmak gibi, bizzat devlet düzeninden kaynaklı sorunlar yaşamaktadır. İslamcıları memleketin başına belâ eden de bizzat bu düzendir. Dolayısıyla Alevi sorununun çözümü bizzat bu düzenin değiştirilmesinden, inanç ve kimliklerin laiklik ve demokrasi paydasında eşitliğinden geçmektedir. Alevi sorununun altını çizmek, onun çözümünün anayasal güvenceli eşitlikten geçtiğini ilan etmek, bunun ilk adımı olarak örneğin, zorunlu din dersi zihniyetine karşı bayrak kaldırmak gerekirken, Hacıbektaş'ta Kıbrıs'ı tartıştırıp, AB ve demokrasi karşıtı milliyetçi tahkimat yapmak, Alevi sorununa katkı değil yabancılaşma üretir. İkincisi Türkiye'nin laik dinamiği Aleviliğin ürettiği demokratik örgütleri, özellikle onun hak mücadelesindeki en büyük çatı örgütü Alevi-Bektaşi Federasyonu (ABF)'nu dışlayarak Aleviliğe katkı yapmak olanaksız. Demokrasi, katılım rejimidir ve Alevilerin serçeşmesinde Alevi örgütlerini dışlamak, Alevilik yanı sıra laiklik ve demokrasiye de ziyandır. Bu fikre karşı; "Şenlik Hacıbektaş'ın seçilmiş organı Belediye tarafından yapıldı, dolayısıyla demokratiktir" şeklinde bir itirazda bulunulabilir ki, İlçede böyle fikir belirtenler oldu.

Oysa bu yaklaşım yanlıştır; çünkü Alevi sorununun çözülmediği, dahası bizzat Hacı Bektaş Dergâhı'nın bile müze olarak devletçe rehin tutulduğu, Alevi yerleşim birimlerinin dağıtılmasına yönelik katliamların dumanlarının tütmeye devam ettiği bir Türkiye'de Hacıbektaş Şenliği'nin misyonu, Hacıbektaş Belediyesi'nin çapına sığmaz. Bu şenlik ve onun dillendirdiği Alevi sorunu, Berlin'den Tunceli'ye kadar nerede bir Alevi varsa onların tümünün ortak sorunudur. Kendi öz yurdunda temel hakları ihlâl edilen, asimilasyona tabi tutulan bir Aleviliğin sorunlarını, Hacıbektaş Belediyesi'nin sınır ve iradesine sığdırmaya kalkıştığınızda, bir dizi anti demokratik uygulama bir yana, Alevi hareketini biraz daha parçalayarak laiklik ve demokrasiyi daha da zayıfatmaktan başka bir sonuç üretemezsiniz. Bu anlamda Belediye'ye düşen, bizzat Alevi sorununun çözümü ve onun demokratik örgütlerinin iradesiyle katılımını sağlayan bu vizyon içinde davranmaktır. Buysa Belediye'nin, böylesi önemli bir sorumlulukta, ev sahipliğinden öte bir iddiaya soyunmamasını gerektirir. Ancak öyle görünüyor ki eski Ankara valisi Tandoğan'm meşhur ifadesiyle; "Bu ülkeye komünizm lazım olursa onu da biz getiririz" diye düşünen zihniyet, soruna bu kapsam içinde bakmamakta, dahası demokratik örgütlere karşı devlette içselleşmiş kuşkular ve onları kendine tabi kılma mantığıyla davranılmaktadır. Kimsenin kuşkusu olmasın ki bu yaklaşımla Aleviliğe ve laikliğe en küçük bir katkı üretilmesi mümkün olamayacaktır. Sanılanın aksine bu yolla Hacıbektaş Şenliği'nin demokratik ve laik etki alanında da ciddi bir gerileme olacaktır.

Şenlik komitesinin bu işten muradı ne?

Türkiye'de iktidar mücadelesi veren iki taraf var ve bunlar, kendi meşreplerine göre her alana nüfuz ediyor, orayı ele geçiriyor, kendine yedeklemeye çalışıyor veya kendi talepleri temelinde bölünmesini sağlıyorlar. Nüfuz edemedikleri veya yedekleyemedikleri sorun ve alanlaraysa, Kürt sorununda olduğu gibi elbirliğiyle düşman muamelesi yapıyorlar. Bu iki kesimin üstünde anlaştıkları sorunlardan biri de Alevi sorununun reddidir. Biri; "İslam'da böyle bir sorun olmadığı"ndan hareketle diğeri de Türk ve Sünni olmayan her kimliğe "bölünme" potansiyeli

olarak bakıp temel haklarını tanımamakta ortaklaşıyorlar. Biri "Ali'yi sevmek" ve İslam'ın kuralları içinde onu asimile etmeyi hedeferken, diğeri de İslamcılık tehlikesine karşı onu mevcut devlet "laikliğinin" yedeği haline getirmeye çalışıyor. Oysa burada özellikle duyarlı olunması gereken nokta, bu her iki yaklaşımdan da Alevilerin sorunlarına ve laikliğin mevzi kaybına çözüm üretmenin mümkün olmadığı gerçeğidir. Özetle ölümü gösterip sıtmaya razı ediliyor Aleviler; oysa 21. yüzyılda artık sadece şeriatçı tehlikeyle Alevileri yedekleyeceğini sanan, onların hak ve eşitliklerini her alanda tanımayan, özetle çok kimlikli, çok kültürlü, gerçekten demokratik ve gerçekten laik bir Türkiye'yi savunmayan bir anlayışla Alevilere ve Aleviliğe katkı üretmek olanaksızdır. Durum buyken Hacıbektaş Şenlikleri'ne bu yıl hâkim anlayış, Alevilik açısından ciddi bir sorun oluşturuyor. Bu sorunu, Belediye tarafından; "Sorularla Alevilik Bektaşilik" adıyla basılıp dağıtılan ve Anadolu Aleviliğinin içini boşaltan (herkesçe bilindiği halde yazarı gizlenmiş) broşürde, keza Bektaşiliğin; "İncinsen de incitme" sloganına indirgenerek hak alma bilincinin iğdiş edilmesinde de net olarak görmekteyiz.

ABF bu gerekçelerle şenlikleri boykot etti. Buna ne diyorsunuz?

Boykotun meşru bir zemini olduğunu düşünüyorum. Ancak buna rağmen boykotun doğru ve amaçlar açısından işlevsel bir yaklaşım olmadığı kanısındayım. Bu fikrimi federasyon yöneticisi arkadaşlarla da paylaşmıştım. Hacıbektaş Şenlikleri'nin Alevi sorunu açısından evrensel anlamı, Hacı Bektaş'ın Alevi inancı açısından merkezi önemi nedeniyle şenlik program ve komitesini protesto etmek ile şenliği boykot etmek arasındaki farkın karıştırıldığım düşünüyorum. ABF'nin protestosunu bizzat Hacıbektaş'ta ifade etmesi gerekirdi. Esasen sorunun AB ve Türkiye'nin diğer demokratik güçleri nezdinde bile yeterince anlatılamamış ve kamuoyuna yeterince mal edilememiş olmasında olduğu gibi, bu protestonun yeterince anlatılamamış olmasında da Alevi sorununun örgütlü demokratik güçlerinin eksiği olduğu kanısındayım. Abdal Musa ve Banaz Şenlik-

leri'nde olmamaya ek olarak, bu yıl Hacıbektaş'ta da olmayarak federasyonun mevzi kazanmak yerine kaybettiğini düşünüyorum. Bu üç şenlik de federasyonun filen örgütlü olması gereken, vazgeçilemez alanlar. Nedenleri ayrıca irdelemek gerekir kuşkusuz; örneğin gerici veya otoriter güçlerin bu süreçlerde payı büyük. Ancak hep dışsal nedenleri öne sürmenin kendi hata ve eksikliklerimizi irdelemeyi engelleyen bir zaaf olduğunu da bu noktada özellikle anımsamak gerek. Bu zaaf ne yapılıp edilip giderilmeli. ABF özellikle bu üç alanda mevzi kazanmayı önüne temel bir sorun olarak koymalı, bunun için dostluk alanlarını onarmalı ve genişletmeli, hegemonya alanını büyütmeli. Önündeki engelleri bu gibi yollarla etkisizleştirmeyi ve kendini tanımaya zorlamayı başaramayan bir Alevi örgütlülüğü, dünyada ve Türkiye'de esen karşı rüzgârları göğüsleyemeyecektir.

Hacıbektaş şenliğinden geriye kalan...

Şenlikten geriye kalan, Alevi hareketinin yeni bir bölünmeye daha uğramış ve etkinlik alanının biraz daha daralmış olmasıdır. Bu da sadece Alevilerin değil bütün Türkiye'nin, demokrasinin ve laikliğin kaybıdır. Bu kaybın en az zararla ve en kısa zamanda aşılması için Alevi-Bektaşi örgütlenmesinin genişletilmesi, kimi sekter yaklaşımlar sonucu kaybedilmiş kimi vizyon eksikliği nedeniyle kazanılmamış güçlerin kazanılması, ülke çapında demokrasi ve laiklik mücadelesinin daha etkin katılımcısı olunması, yayın alanındaki eksikliklerin ise özellikle aşılması gerekmektedir. Daha etkin, daha örgütlü, daha kurumsal, daha kapsayıcı, bir ABF'ye olan gereksinim, sadece Alevi sorununun çözümü açısından değil, bir bütün olarak Türkiye'nin demokratikleşmesi ve laik kurumsallaşması açısından da hepimizin gereksinimi...

Dizin

12 Eylül, 274, 275, 280, 290, 311, 321, 327, 339, 366, 371
12 İmam, 2, 7, 14, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 29, 34, 37, 80, 81, 83, 97, 106, 110, 114, 123, 124, 137, 141, 142, 143, 144, 148, 149, 150, 151, 152, 155, 157, 158, 159, 160, 169, 170, 173, 179, 180, 181, 185, 205, 210, 213, 223, 291, 292, 311, 312, 313
6-7 Eylül, 323, 326, 371, 375

-A-

A. Haydar Avcı, 94
A. Yaşar Ocak, 35, 169
Abbasi, 136, 218
Abdal Musa, 76, 82, 121, 125, 150, 161, 227, 228, 230, 232, 233, 235, 237, 238, 239, 241, 247, 313, 400
ABF, 395, 396, 398, 400, 401
Ahmet Fakih, 74
Ahmet Yesevî, 138, 139, 158, 159, 160, 178, 183, 185
Ahzab, 63
Alaattin Keykubat, 240, 314
Ali Bardakoğlu, 276, 381
Ali İzzet, 72
Ali Murat İrat, 106
Ali Paşa, 231, 233, 237
Ali Yıldırım, 117, 350
Anadolu, 3, 4, 5, 10, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 29, 30, 39, 45, 51, 53, 62, 68, 80, 81, 83, 86, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 99, 102, 104, 105, 107, 108, 110, 111, 115, 117, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 127, 128, 134, 135, 136, 138, 139, 140, 141, 142, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 157, 159, 160, 161, 162, 163, 165, 166, 167, 168, 169, 171, 172, 179, 180, 184, 185, 186, 191, 195, 196, 199, 200, 201, 205, 207, 209, 210, 213, 218, 219, 220, 221, 222, 224, 233, 238, 240, 248, 249, 250, 251, 252, 255, 256, 257, 258, 264, 266, 290, 291, 292, 294, 298, 301, 302, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 324, 331, 351, 356, 360, 362, 372, 376, 377, 400
Anton J. Dierl, 10, 14, 23
Arap Alevileri, 90, 98, 120, 201
Aşık Daimi, 55
Âşık Veysel, 71
Aşıkpaşazade, 161, 217, 220, 230, 232, 237, 241
Avşar, 95, 153, 257
Ayhan Yalçınkaya, 127, 182
Ayşe, 64, 317
Azmi, 66, 67

-B-

Baba İlyas, 29, 94, 97, 106, 119, 121, 124, 139, 140, 141, 142, 143, 150, 166, 208, 210, 217, 218, 219, 232, 233, 291
Baba İshak, 103, 114, 139, 140, 166, 192, 208, 217, 219, 230, 245, 253,

291, 296, 302, 306, 312, 388, 392
Baba Resul, 20, 94, 119, 219
Babaganlık, 250
Babaî, 119, 143, 161, 166, 179, 217, 220, 230, 232, 235, 236, 290
Baki Öz, 15, 18
Balım Sultan, 16, 17, 18, 112, 150, 152, 158, 248, 249
Basri Baba, 56
Bâtını, 21, 30, 38, 39, 46, 56, 69, 75, 76, 82, 86, 90, 92, 94, 96, 97, 98, 109, 115, 135, 136, 137, 140, 144, 148, 149, 183, 185, 208, 209, 211, 213, 215, 216, 217, 218, 220, 222, 225, 256, 257, 311
Bedri Noyan, 251
Bektaşîlik, 40, 41, 61, 95, 150, 152, 237, 248, 249, 251
Biat, 4, 12, 85, 97
Bosnavi, 60
Budist, 45, 141
Burhan Oğuz, 101, 102, 104, 217, 222
Buyruk, 7, 35, 54, 108, 110, 111, 209, 313

-C/Ç-

Cafer, 14, 15, 102, 110, 124, 181, 291
Cahiliye, 63, 64
Cem, 20, 22, 30, 85, 86, 96, 101, 109, 121, 124, 157, 158, 206, 207, 225, 226, 250, 276, 277, 292, 293, 321, 343, 335, 374, 381, 395
Cevdet Paşa, 242
Cihat, 4, 15, 62, 63, 97, 101, 109, 114, 120, 159, 171, 193, 195, 233, 255, 258, 356
cizye, 114, 131, 318
Çaldıran, 151, 152, 171, 172, 249
Çepni, 95, 153, 257

-D-

Dede Korkut, 119
Dedeganlık, 250
Deniz Baykal, 166
Derun Abdal, 52
Derviş Ali, 38, 53
Derviş Kemal, 73
Diyanet, 63, 69, 82, 91, 112, 116, 156, 177, 178, 190, 214, 262, 263, 265, 267, 268, 269, 274, 276, 277, 278, 279, 280, 305, 306, 332, 333, 334, 340, 341, 343, 347, 348, 371, 372, 376, 379, 381, 382, 383, 387, 398
Doğan Avcıoğlu, 166, 205

-E-

E. B. Şapolyo, 248
Ebu Bekir, 9, 12, 103, 131, 184
Ebu Süfyan, 12
Ebu Talip, 4, 81, 105, 106, 107
Ebu Zerr, 9, 12
Ede Bâli, 139, 140, 150, 166, 219, 220, 232, 233, 235, 236, 249, 258
Edip Harabi, 49
Ehl-i Beyt, 7, 10, 11, 14, 16, 29, 62, 63, 64, 65, 80, 101, 113, 137, 142, 149, 185, 191, 210, 215, 296, 298, 311, 313, 314, 395
Ehl-i Hak, 95, 168, 201, 203, 204, 205, 208, 209, 223, 224, 225, 226
Elif Taç, 112
Elvan Çelebi, 119, 139, 140, 142, 218
Emevi, 131, 132, 133, 141, 162, 173, 211, 214

Ene-l Hak, 47, 48, 50
Erdebil Tekkesi, 96, 144, 149, 150, 172, 292
Erdoğan Çınar, 99
Erkan-ı Erbaa, 7, 9
Esat Coşan, 112
Esat Korkmaz, 107, 160

-F-
Faik Bulut, 105, 170, 211, 212
Fakir Edna, 40
Faruk Sümer, 166, 167
Farz, 6, 53, 112, 314, 378
Fatih, 144
Fatimi, 44
Fatma, 12, 64, 166, 185
Feyzullah Çınar, 73
Firuz Şah, 166, 167
Fuat Köprülü, 138, 151, 165, 166, 200, 219, 238, 240

-G-
Gadir-i Hum, 120, 121, 122
Gaza, 114, 233, 240, 245, 229, 356
Gazali, 173
Geyikli Baba, 166, 217, 218, 219, 220, 232, 233, 234, 235, 239
Gök-Tanrı, 132
Gölpınarlı, 90, 112, 216
Gülağ Öz, 231, 242, 243, 252
Güvenç Abdal, 29

-H-
Hac, 5, 6, 15, 16, 52, 53, 62, 68, 109, 112, 137, 148, 159, 193, 227, 230, 231, 255, 256, 294, 314, 319
Hace Ahmet Yesevî, 138, 169, 178, 230, 302
Hace Yusuf Hamedani, 138
Hacıbektaş Şenlikleri, 397, 400
Hadis, 5, 80, 122, 123, 300, 320
Hallac-ı Mansur, 27, 38, 41, 44, 47, 48, 82, 103, 124, 141, 208, 210, 257, 291, 297, 302, 335, 393
Halveti, 242, 260
Harabî, 50, 52
Hasan, 64, 90, 102, 138, 188, 189, 193, 200, 266, 291
Hasan Onat, 188
Hayderilik, 95, 210
Hızır, 36, 60, 82, 91, 104, 111, 112, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 124, 156, 178, 191, 219, 222, 225, 226, 227, 251, 260, 293, 372, 375, 395
Hızır Bayramı, 118
Hızır Paşa, 36, 60, 82, 91, 111, 114, 156, 178, 191, 251, 260, 372, 375, 395
Hilmi Dedebaba, 36, 195, 256
Hoca Saadettin Efendi, 143
Horasan, 80, 121, 131, 138, 140, 141, 160, 163, 179, 206, 209, 210, 211, 212, 213, 217, 221, 256, 291, 311, 312
Humeyni, 13, 14
Hurufilik, 210
Hüseyin, 14, 22, 48, 64, 82, 90, 102, 103, 104, 122, 123, 124, 125, 137, 181, 291
Hüseyin Gazi Metin, 22

-I/İ-
ışk, 95, 96
İ. Z. Eyüboğlu, 25, 26, 37, 46, 47, 48, 49, 56, 57, 58, 67, 68, 79
İbn-i Arabi, 44

İbreti, 72
İmam Cafer, 14, 15, 16, 76, 83, 90, 101, 102, 109, 110, 111, 124, 137, 293, 295, 313, 314
İmam İsmail, 76, 210
İmam Merzevî, 138
İncil, 34, 55, 59, 164, 358
İrene Melikoff, 35, 103
İsa, 13, 27, 97, 293
İsmail Engin, 108
İsmail Kaygusuz, 120, 240
İsmail Onarlı, 43

-K-
Kâbe, 33
Kadıncık Ana, 161, 237
Kakai, 95
Kalender Çelebi, 36, 97, 105, 106, 121, 152, 207, 247, 249, 251, 290, 291, 351, 388, 392
Kalenderilik, 95, 208
Kamil Ateşoğulları, 127
Karakoyunlu, 168, 205
Kaygusuz Abdal, 52, 67, 68, 121, 196, 393
Kehf Suresi, 117
Kelamullah-ı natık, 58
Kerbelâ, 103, 104, 125, 142, 144, 148, 149, 150, 158, 168, 169, 170, 185, 296, 314, 362, 363
Kırklar Cemi, 7, 83, 88, 89, 114, 124, 151, 195, 294
Kul Adil, 39
Kul Hasan, 41
Kul Himmet, 31, 32, 41, 82
Kul Hüseyin, 26
Kul Nesimi, 37, 68, 87, 177
Kürdistan, 121, 141, 204, 209, 216
Kürtler, 128, 146, 174, 188, 194, 206, 211, 213, 215, 216, 217, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 263, 267, 268, 274, 302, 341, 345, 373

-M-
Makalat, 112
Mani, 45, 141
Maniheizm, 100, 210, 291
Maxsime Rodinson, 48
Mehmet Eröz, 40, 41, 60
Meluli, 50, 55
Mervan, 8
Mevlevi, 242, 260
Mezopotamya, 105, 135, 138, 143, 157, 162, 200, 206, 207, 208, 209, 210, 256, 312
Mihrabî, 60
Minorsky, 204, 205
Mu medeniyeti, 99
Muaviye, 8, 9, 10, 12, 13, 90, 101, 103, 131, 157, 302
Muhammet, 4, 5, 7, 9, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 39, 40, 41, 49, 55, 56, 65, 80, 81, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 102, 104, 106, 107, 108, 109, 117, 120, 151, 169, 175, 179, 182, 184, 187, 195, 290, 293, 294, 298, 300
Muhammet Bakır, 7
Muhyi, 35
Muhyiddin Abdal, 57
Musa, 13, 14, 76, 137, 140, 158, 159, 161, 166, 227, 230, 237, 238
Musa Kâzım, 158, 159
Mushaf-ı Natık, 60
Mustafa Akdağ, 234, 241
Mülhid, 95, 257, 268, 382
Mürted, 173
Mümtaz Soysal, 397

-N-
Nakşibendi, 242, 243
Namaz, 5, 6, 15, 16, 22, 63, 68, 69, 81, 82, 86, 109, 123, 136, 137, 148, 159, 255, 279, 292, 314
Nedim (Şahhüseyinoğlu), 188
Nejat Birdoğan, 1, 90, 101, 165, 175, 200, 218, 221, 309, 310, 314
Nesimi, 27, 38, 41, 46, 50, 51, 82, 103, 121, 124, 208, 210, 302, 313, 388, 393
Nizamülmülk, 138, 173
Noel Baba, 119
Nusayri, 91

-O-
Onur B. Kula, 38, 75, 76, 138
Orhan Gazi, 231, 241, 250
Orhan Hançerlioğlu, 135, 136, 223
Orta Asya, 118, 119, 121, 124, 130, 131, 134, 135, 138, 139, 150, 157, 158, 162, 163, 169, 184, 200, 207, 208, 209, 214, 264, 270, 312
Ortadoğu, 94, 99, 120, 131, 138, 345, 353, 354, 366
Oruç Bey Tarihi, 230, 231, 232
Osmanlı, 2, 17, 18, 19, 61, 76, 91, 96, 103, 108, 111, 112, 123, 124, 128, 129, 139, 140, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 158, 159, 160, 161, 163, 166, 171, 172, 173, 178, 180, 186, 188, 190, 191, 192, 196, 199, 203, 208, 216, 219, 220, 222, 225, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 258, 259, 260, 261, 263, 268, 270, 275, 279, 284, 287, 290, 294, 295, 297, 298, 301, 302, 314, 324, 325, 331, 336, 337, 338, 339, 340, 343, 345, 351, 372, 382, 393

-P-
Panteist, 45
Pir Sultan, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 33, 37, 43, 49, 82, 85, 87, 94, 101, 103, 114, 115, 121, 124, 125, 148, 151, 170, 172, 177, 178, 181, 191, 192, 211, 245, 249, 256, 260, 273, 275, 291, 296, 302, 306, 313, 324, 325, 326, 335, 350, 353, 358, 359, 365, 374, 378, 388, 392, 395
proto-Alevilik, 100

-R-
Rafızî, 2, 101, 173, 224, 257, 368, 382
Ramazan, 6, 15, 22, 52, 81, 109, 165, 193, 255, 263, 266, 279, 292, 293, 314, 373
Recep Tayyip Erdoğan, 100, 191
Resul Balî, 248
Rıza Zelyut, 84, 196
Ruhi Su, 58

-S/Ş-
Safevi, 16, 17, 18, 19, 29, 104, 105, 110, 143, 144, 146, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 158, 166, 167, 168, 169, 171, 172, 173, 210, 222, 249, 253
Safevi Devleti, 144, 148, 171, 253
Sefil Ali, 54
Selman, 7, 34, 36, 57, 86, 87
Sersem Ali Paşa, 249
Seyit Ali Sultan, 232, 239
Seyyit Radî, 5

Sultan Sohak, 205, 223
Sultan Veled, 75
Sünni, 2, 5, 13, 14, 31, 35, 43, 45, 47, 53, 54, 59, 61, 62, 65, 73, 76, 81, 83, 89, 91, 93, 101, 102, 110, 111, 114, 115, 116, 117, 119, 123, 124, 125, 145, 146, 148, 151, 163, 164, 165, 166, 169, 170, 171, 174, 183, 184, 185, 186, 189, 191, 193, 195, 196, 199, 204, 208, 213, 214, 217, 219, 220, 221, 222, 231, 233, 236, 238, 240, 243, 252, 255, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 272, 273, 274, 277, 279, 284, 290, 292, 293, 294, 295, 297, 299, 300, 302, 307, 309, 311, 313, 314, 317, 325, 326, 334, 336, 339, 340, 341, 342, 343, 347, 348, 355, 359, 362, 370, 373, 380, 381, 382, 383, 389, 393, 394, 396, 399
Şakir Keçeli, 194, 231
Şaman, 118, 132, 141, 202, 212
Şamanizm, 100, 207, 210, 291
Şehabeddin Sühreverdi, 51, 76
Şemsettin Sami, 248
Şerefname, 179
şeriat, 6, 11, 16, 23, 43, 70, 82, 83, 88, 109, 114, 120, 263, 268, 278, 290, 297, 298, 301, 302, 303, 304, 306, 307, 317, 326, 327, 341, 368, 371
Şeriati, 106
Şevki Koca, 250
Şeyh Bedrettin, 75, 101, 291, 296, 325
Şeyh Celal, 290
Şeyh Cüneyt, 107, 144
Şeyh Haydar, 144
Şeyh Osman, 142, 143, 218
Şeyh Rasî, 22
Şeyh Saf Buyruğu, 110
Şeyh Safyüddin, 90, 144, 170
Şiî, 2, 5, 9, 13, 14, 16, 18, 21, 22, 31, 35, 45, 61, 62, 64, 80, 81, 83, 86, 89, 90, 93, 96, 97, 101, 102, 106, 110, 111, 115, 116, 117, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 142, 143, 144, 146, 147, 149, 150, 151, 153, 162, 165, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 178, 193, 195, 196, 248, 290, 291, 292, 293, 294, 301, 311, 312, 313, 314, 355, 359, 362, 381, 383
Şûra, 12, 63

-T-

Tahtacı, 95, 153, 257
Teslim Abdal, 57
Tevrat, 34, 55, 59, 187
Turgut Alp, 233, 234
Turgut Koca, 250
Türkçülük, 70, 277, 310, 373

-U/Ü-

Umur Bey, 239
Usulî, 49
Uzun Firdevsi, 112
Uzun Hasan, 144
Ümmü Gülsüm, 8, 12

-V-

Vahdet-i Mevcut, 66, 158, 207
Varlık Vergisi, 326, 375
Vefai, 153, 220, 233, 257
Veysel, 164, 324
Vilayetname, 17, 108, 112, 139, 140, 141, 158, 159, 160, 178, 179, 208, 209, 216, 230, 232
Viranî, 24, 162

-Y-
Yanko Madyan, 232
Yaşar Nuri Öztürk, 246, 300
Yavuz, 18, 103, 113, 143, 144, 151, 152, 249, 251, 267, 270, 325
Yavuz Sultan Selim, 143, 144, 267, 325
Yeniçeri, 97, 151, 153, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 237, 238, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 250, 251, 252, 253
Yezidilik, 100
Yunus Emre, 6, 16, 27, 29, 38, 41, 47, 48, 49, 53, 59, 61, 68, 69, 71, 72, 74, 75, 77, 78, 79, 82, 95, 96, 101, 103, 115, 121, 124, 137, 150, 193, 196, 208, 302, 350, 357, 358, 359, 388, 393
Yunus Koçak, 110
Yusuf Balî, 248
Yüksel Işık, 117

-Z-
zahiri, 16, 21, 80, 109, 156
Zebur, 34, 59
zekât, 6, 15, 63, 68, 101, 109, 255, 314
Zerdüştlük, 100, 210
Zeyd, 64
Zeynel Gül, 117
Zeynep, 64, 65
Zındık, 91, 95, 257, 268
Ziya Gökalp, 17, 199, 200, 265, 266
Zülkarneyn, 116, 117, 118

Erdoğan Aydın

Kimlik Mücadelesinde Alevilik

Alevilik nedir? İslamiyet'le ilişkisi ne? İslam'ın özü veya bir mezhebi mi, yoksa özgün bir inanç örneği mi?

Alevilik İslam'ın ilk ayrışmasında mı oluştu, yoksa zorla Müslümanlaştırılan halkların geleneksel inançlarının sentezi mi? Aleviliğin tarihsel ve teolojik kaynakları nelerdir? Aleviliğin gerçek inanç önderleri kimdir? Aleviliğin temel kavramı olan Ali gerçekte neyi ifade ediyor?

Geleneksel veya modern dönemlerin bütününde egemenler Aleviliği niye sevmedi, niçin asimile ediyorlar? Alevilik tarihi boyunca niçin sorun oldu? Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde bu sorunun kaynağı neydi, Cumhuriyet döneminde nedir? Alevi yerleşim birimleri niçin provoke ediliyor, Alevilere yönelik toplumsal önyargılar niçin besleniyor?

Alevilik sınıflar mücadelesi tarihinde nereye oturuyor? Alevi kimliğine yabancılaşmadan sağcı olmak mümkün mü? Aleviliğin etnik bir niteliği var mı? Nasıl bir tarihsel süreçte ve hangi coğrafyada oluştu?

Alevi kimliğinin yaşadığı ayrışmaların nedeni ne? Modern koşullardaki kurumlaşma mücadelesinin sorunları nelerdir? Alevilik günümüz koşullarında bir çözüm seçeneği mi? Alevi sorununun çözümü nasıl mümkün?

Elinizdeki kitap bu sorulara yanıt veriyor.

690984
ANO

ISBN 978-975-04-0632-4
9 789750 406324